Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonComercial 3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) **license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format
Adapt — remix, transform, and build upon the material

934

Ինստիտուտ
Ա-61

Ա. Պոլիս
1880

2010

Ա-61

ՍԱՄՈՒԷԼ ՍՄԱՅԼՍ

ԻՆՔՆՕԳՆՈՒԹԻՒՆ

ԿԱՄ

ՆԿԱՐԱԳԻՐ, ՎԱՐՄՈՒՆՔ

ԵՒ

ՅԱՌԱՋԵԻՈՒԹԻՒՆ

ԼՈՒՄԱԲԱՆԵԱԼ ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԵԱՄԲ

ԹԱՐԳՄԱՆԵՑ ՖՐԱՆՍԵՐԷՆԷ

ԾԱՆՕԹՈՒԹԵԱՄԲ ԵՒ ՅԱՒԵԼՈՒԱԾՈՎՔ

Ս. ԷԹՄԷՔՃԵԱՆ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
ՍՐԲԱԳՐՈՒԱԾ

Կ. ՊՕԼԻՍ
ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ս. Ղ. ՊԱՐՏԻԶԱՆԵԱՆ ԵՒ ԸՆԿԵՐ

1880

13470-Կ

26262-61

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Եւ ասէր Ցեղ մարդ չէր կրնար
բաց ի նոցանէ որ ցեղեցեր ծա-
ռայութիւններէ մարուցած էն
մարդկային ազգին ։

ՎՈԼԹԵՐ

Բարոյապէս եւ նիւթապէս անկեալ ժողովուրդ մը վերականգնելու միջոցներէն եւ թերեւս ամենաազդօրաւոր միջոցներէն մին է նորա աչաց առջեւ դնել այն մարդոց կեանքը որք իրենց ջանքովն ու գործունէութեամբը իրենց էութիւնը եւ անոնց նաեւ իրենց ազգինը բարձրացուցած են ։ Տակաւին մինչեւ այսօր աշխարհ աւելի կը հիանայ այն մարդոց վրայ որք սուտ ու վաղանցիկ ջուքով մը կը վայելին յաչս ամբոխին, այլ ճշմարտապէս մեծ այն մարդիկն են միայն որք իրենց հանճարովն ու աշխատութեամբը մեր առօրեայ կեանքը դիւրացուցած եւ բարւոքած են զանազան գիւտերով եւ օգտակար ծառայութեամբք ։

Այս օրուան մեր վիճակը պարտինք այն անխոնջ գործաւորաց որք զանազան դարեր զանազան ազգաց մէջ երեւան գալով ամբողջ մարդկութեան մտաւոր սուտած են դէպ յառաջ ։ Ամենեւին լքած կամ յուսահատած չեն իրենց դէմ ե-

լած պէս պէս դժուարութիւններէն, չարչարանքներէն եւ երեսին նաեւ մահէն։

Ո՞վ աւելի իրաւունք ունի քան այդ նահատակները յարգելու եւ քաջերաբար կոչուելու։ Ինքնօգնութիւնը համառօտ բովանդակութիւն մ՚է այդ մարտիրոսութեանց որ կարի ճարտասան կերպով մեզ կը ցուցնէ ստորնութենէ բարձրանալու ուղիղ ճանապարհը։

Այն մարդիկ կամ ազգերը որ այդ ճամբուն հետեւած են երեւելի հանդիսացած են, մենք ալ միեւնոյն միջոցները գործածենք անշուշտ միեւնոյն արդիւնքները պիտի ստանանք։

Ինքնօգնութիւնը մանաւանդ մեզ Հայոց համար բացառիկ կարեւորութիւն մ՚ունի. վասն զի երկարատեւ գերութիւնը եւ ապիտութիւնը մեր վրայէն վերացեր չնչեր է անձին վստահութեան, ինքնայարգութեան եւ պարտուց զգացումներն ու գաղափարները։ Այս գիրքը ամենէն աւելի առոյց վրայ կը ճառէ եւ կ՚ապացուցանէ թէ ով որ իր վրայ յոյս ունի՝ հրաշք գործելու ձիրք ունի։

Ուրախ եմ յայտարարելու որ սխալած չեմ ընտրութեանս մէջ, վասն զի մեր մէջ ալ Ինքնօգնութիւնը դասագիրն արժանաւոր ընդունելութիւնը եւ սուղ ժամանակի մէջ սպառեցաւ անոր առաջին տպագրութիւնը։

Այս երկրորդ տպագրութեան առթիւ հարկ կը համարիմ դարձեալ յայտնել իմ անկեղծ շնորհակալիքն Մեծ. Յովհաննու Կիւմիւեան որ աղգասիրաբար բարեհաճեցաւ առաջին տպագրութիւնը յանձն առնուլ եւ այնքան դիւրացնել տալ աղգին։

Միւս կողմանէ ալ չեմ կրնար չերկրկիլ որ թարգմանած գրքիս ոգւոյն համնմատ ես ինձ օգնելով կարող եղայ երկրորդ անգամ հրատարակել Ինքնօգնութիւնը։

Եթէ երբեք թերահաւատներ կային Ինքնօգնութեան սուրբ սկզբան վրայ՝ վերջին դէպքերը չափէն աւելի ապացուցին անոր ճշտութիւնը. այնպէս որ չեմ յուսար թէ գոնեւէ տակաւին մէկը որ կասկածի թէ Ինքնօգնութիւնը չըլլայ անհատական ինչպէս նաեւ ազգային մեծութեան հիմը։

Այս ըսել չէ թէ մարդ բնաւ պէտք չունի մարդու. ընդհակառակն, այս գիրքը բաւականէն աւելի կը ցուցնէ մարդոց իրարու ունեցած պէտքը. զայս տեսնելու համար բաւ է որ մէկը ուշի ուշով եւ առանց կանխակալ կարծեաց կարդայ զայն։

Անգլիական կառավարութեան մեզ խոստացած պաշտպանութիւնը եւ բարիքները ոչնչէ են այս անգլիական մատենին մեզ հայթայթած բարեաց քով։ Ծիծաղինք առաջնոյն վրայ եւ սիրով բռնենք այս վերջնոյն սկզբունքները. կը յուսամ թէ այն ատեն չատ կը դիւրանայ մեր վերկութիւնը որուն ի սրտէ կը ցանկայ Ինքնօգնութիւն

31 Դեկտեմբեր 1879 ԹԱՐԳՄԱՆԻՉԸ

Տրապիզոն

ՅԱՆԿ ՆԻՒԹՈՑ

Յառաջաբան . . . . . է։

ԳԼՈՒԽ Ա.

Դու քեզ օգնէ, երկինք քեզ պիտի օգնեն, — Մարդկային Սահմանադրութիւնք, — յառաջադիմութիւն եւ անկումն ազգաց, — Թէ կառավարութիւնը ազգային անհատականութեան անդրադարձութիւնն է, եւ նկարագրի կամ բնաւորութեան զօրութիւնն է հիմունք ազատութեան. — Քաղաքակրթիչք. — Գործնական կենաց վարժարանը. — Ժողովրդեան սորվին դասերէն եւայլ երեւելի մարդիկ, — Աստեղաբաշխք, — Գիտունք, — Վօքէն, Տիւբիւթրէն, Պարոյր Հայկազն, Կէպլէր, Ռամիւս, — Աշխարհագրական դիւտերու հեղինակներ. — Արուեստագէտք. — Աղրիանոս Ջ. — Ֆրանսական յեղափոխութեան մեծ զօրապետները, — Ժողովրդեան բանաստեղծները, Պէրանժէ, Ռըշիւլ, Դուբեան. Ժասմէն, — Անգլիացի բանաստեղծք. — Շէքսպիր, աշխատութեան եւ առանդի ընդունած վարձատրութիւնները, — Պիւֆօն կոմսը, իր անխոնջ գործունէութիւնը. — Տը Թօքվիլ, — Իրարու եւ ինք իրեն օգնելու կարեւորութիւնը, — Օկիւսթէն Թիէրի 1

ԳԼՈՒԽ Բ.

ՀԻՄՆԱԴԻՐՔ ՃԱՐՏԱՐՈՒԹԵԱՆՑ

Թէ անհատական նկարագիրն է ազգային ճարտարութեան խարիսխը, — Թէ աշխատութիւնը հարկ մը միանգամայն եւ պատուաւորութիւն մ'է, — կարծիք Հիւկ Միլլերի, — Պատմութիւն խեցեգործութեան իբր ապացոյց այս ճշմարտութեան, — Լուքա Տէլլա Ռօպիա, — Պէրնար Բալիսի, իր աշխատութիւնքը, իր յոգնութիւնքը, իր անպարտելի յոյսը, իր դէմ եղած դժուարութիւնները, — Կիտուածի վրայ ըրած փորձերը վերջապէս կը յաջողին, — Իր յաջողութիւնքը, իր թշուառութիւնքը, իր բանտարկութիւնքը եւ մահը ի Պասթիլ, — Կարծր յախճապակիին գիւտը ի Պէօթկէրէ, Սաքսի կայսրընտիրին ալքիմիագանը, — Պէօթկէրի վիպասանական պատմութիւնը եւ ողբերգական վախճանը, — Խեցեգործութիւն Անգլիա, — Ուէճվուտ (Ճօղիա) իր կեանքը · իր աշխատութիւնները, իր բնաւորութիւնը . . . 46

ԳԼՈՒԽ Գ.

ՀՆԱՐԻՔ ԵՒ ԱՐՏԱԴՐԻՔ

Հնարիչներու ազգային կարեւորութիւնը, — Ճշմարիտ հնարիչը ամբողջ մարդկային սեռն է, — Իրենց ժամանակէն յառաջ ծնած հնարիչք, —

վերատին ծնած հնարք, — չոգեշարժ մեքենայն, — Սալոմոն տը Քօս եւ Տընկի Բարէն, — Բաքէնի չոգենաւին օրինակը, — Ճեյմս Ուօթի ապարիզը, իր նեղութիւնները, իր յարատեւութիւնը · — Սըր Ռիչարտ Արքրայթ եւ բամբակէ կերպասուց տարաղաղործութիւնը, — Մաթիու Պոլթըն Պիրմինկամի, — Ժօզէֆ Ժաքարի ասպարիզը, Վօքանսոն եւ իր ինքնաշարժ մեքենայները, — Ժաքարի հնարած ոտանաւանկելու արհեստը, — Ֆիլիբ տը Ժիրար, — Ճօղիա Հէյլման եւ բամբակը սանտրելու մեքենայն . . 90

ԳԼՈՒԽ Դ.

ՉԱՆՔ ԵՒ ՅԱՐԱՏԵՒՈՒԹԻՒՆ Ի ԳԻՏՈՒԹԻՒՆՍ ԵՒ Ի ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Թէ հանճարը հասիւերութիւնն է · — Նիւթըն եւ Գէքլէր · — Բարձրաստիճան մարդոց գործունէութիւնը · — Սըր Ռօպէրթ Բիլ · — Մէքսվէլ-Անճէլօ եւ Նիքօլա Բուսէն · — Կիրառութիւն իմացականութեան ի գիտութիւն · — Կալիլէ · — Պիսա ածով եղած գիւտեր եւ հնարքներ · — Փոքըր բաներու վերհամայութիւնը · — Ֆրանքլին եւ կայլանի · — Մեծ հնարիչներու գործածած լեզ գործիքները · — Լի եւ Սթօն · — Սըր Ռօլլինսըր Աթօթ-Բրիթթլի · — Սըր Հըմֆրի Տէվի · — Ֆրաուէյ · — Գիւվիէ · — Հիւկ Միլլեր · — հար-

կաւորութիւն յարատեւութեան ի ջանս , — Տալթօն , — Թէ ինչպէս կարելի է ժամանակը օգտակար կերպով գործածել , — Տակէսսօ եւ Պէնթամ , — Հարկի , արեան չրջանի գիւտը , — Ամպրուազ Բարէ , — Ճէննէր , պատուաստի գիւտը , — Սըր Ջարլս Պէլ , Սըր Վիլհելմ Հէրշէլ . . . 148

ԳԼՈՒԽ Ե.

ՋԱՆՔ ԵԻ ՑԱՐԱՏԵԻՈՒԹԻՒՆ Ի ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏ

Թէ արուեստից մէջ գերազանցութիւնը ուսման եւ աշխատութեան արդիւնք է , — Սըր Ճօշիւա Ռէյնոլտս , — Շատ մը մեծ նշանաւորներու աղքատութիւնը , — Միքայել-Անճէլօ , — Լը Թիթիէն , — Բլօտ Լօրէն , — Թիւրնէր , — Ուէստ , — Ովիտըն , — Պէնք , — Հօգարդ , — Ֆրանսուա Բէրիէ-ժաք Քալօ , — Պէնվենութօ Չէլլինիի արկածալից ասպարէզը , — Իր հանճարին ընդհանրականութիւնը , — Պէրսէոսի ձուլումը . — Նիքօլա Բուսէն , իր աշխատասիրից ասպարէզը , իր յաջողութիւնքը , — Սըր Շէֆֆէր , — Ֆլաքսմէնի ասպարէզը , — Ջէնթրի , — Ովիտի , — Էթի . արուեստագէտներու կրած զրկանքները , — Մարթին , — Մեծ երաժիշտներու աշխատասիրութիւնը , — Հանտէլ , Հէյտըն , Պէթօվէն , Մէյէրպէր . . 208

ԳԼՈՒԽ Զ.

ԿՈՐՈՎ ԵԻ ՔԱՋԱՍԻՐՏՈՒԹԻԻՆ

Սալին վրայ ուժով զարնող մարդիկ , — Նկարագրի զօրութեան հիմունքը , — Հաստատ որոշում , — Սրի Շէֆֆէր , Շուէտի կարոլոս Թ. Թագաւորը , — Կարողութիւն կամաց , — Անձնիշխանութեան իրականութիւնը , — Լամընէի եւ Պիւքսթընի խօսքերը , — Սուվարօ , — Նաբօլէօն , — Սըր Ջարլս Նաբիր , — Ուարէն Հասթինկս , — Սեպաձեւ արձանագրութեանց գիւտերը : Ռօլինսըն եւ Լէյըրտ , — Անգլիացի մի քանի աշխուժական ընտանեաց նախնիքները , — Ռիչարտ Ֆօլի , Ովիլըմ Փէրտ , — Մեծ առաքելք եւ քարոզիչք , — Լուսաւորիչ , — Ինձաս տը Լօյոլա , — Ֆրանսուա Քսաւիէ , — Քարի , Ովիլըմս , Լիվինկսթըն , — Մեծ Մարդասէրք , — Ս. Վէնսան Բօլի աշխատութիւնները , — Ս. Բիէր արբայն , — Մեծն Նէրսէս , Յարութիւն Պէզճեան , — Սեւերու գերութիւնը ջնջելու աշխատողները , — Կըրանվիլ Շարք , — Թոմաս Քլարքսըն , Ֆաուէլ Պիւքսթըն 272

ԳԼՈՒԽ Է.

ԴՈՐԾԻ ՄԱՐԴԻԿ

Դործի մարդոց յատկութիւնները , — Մեծ մարդիկ ոչք զործի մարդ եղած են , — Պղատոն , —

Սբինօզա, Լիննէ, Շէքսպիր, — Միլթըն, Քաուբըր · Ռիչարսօ, Կրօթ · Միլ, — յաջողութիւն ի գործս, — թէ աչխատելու հարկը օրհնութիւն մ'է, — Բարեբաղդութիւն եւ դժբաղդութիւն, — Ձօնսըն եւ Ուօչինկթըն Իրվին, — Փոքր բաներու տրուած ուշադրութիւն, աչխատասիրութիւն, մնթոս, ճչտութիւն. — Զարլս Ֆօքս Սէսիլ, տը Վիթ, — աչխատութեան բարոյական օգուտը. ժամանակը օգտակար կերպով գործածել, — Ձկդութիւն (այսինքն ամէն բան ճիշդ իր ժամանակին ընել), ճարտար դատողութիւն. ընտրողութիւն, — (Ֆրանսայի) Հարուստին Ջրանցքը չինող Բիէր — Բօլ Ռիքէի կենսագրութիւնը, — Նաբօլէօն իր վարիչ, — Ռիչար — Լընուարի կենսագրութիւնը, — Սըր Ուօլթր Աքօթ, իր բնաւորութիւնը եւ իր գործի մարդու յատուկ սովորութիւնները 353

ԳԼՈՒԽ Ը·

ԴՐԱՄ–ԻՐ ԼԱՒ ԵՒ ՅՈՌԻ ԴՈՐԾԱԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Դրամին լաւ գործածութիւնը մարդուն գործնական իմաստութեան վորձաքարն է, — Ով որ անկախութիւն կուզէ, խնայողութիւն ընելու է, — Ընկերութեան անհրաժեշտ դասերուն անկախողութիւնը, — Պ. Պ. Քօպէրֆիլդի եւ Պրայթի ճա-

ռերը, — Խնայութեան առաւելութիւնները, — Մարդ իր եկամուտներէն աւելի ծախք ընելու չէ, — Պարտուց պատճառած չարիքները, — լաւ ընտրուած հաչուոց օգուտները, պարտքի եւ անոր հետեւանաց վրայ Ձօնսընի, Լօքի, Ուէլլինկթընի եւ Ձերվիս Ծովապետին կարծիքները, — Ամէն բան լաւ կերպով սկսելու է, — Ընկերական վարուելութիւն, — Արուեստ ցոյցերէ հեռի կենալու, — Ցիմար ծախքերու վրայ Սըր Զարլս Նաբիլի կարծիքը, — Երիտասարդաց պատահած փորձութիւնները. — Հիւկ Միլլերի անձնուրացութիւնը, — հարստանալու զաղանիքը եւ ժողովրդական առածներ, — Թէ ամէն աչխատութիւն պատուաւոր է, — Ագահք եւ կծծիք. Արծաթասիրութիւն, — անյագութիւն, — Դրամին տրուած չափազանց կարողութիւնը, — Սրտի հարստութիւնը նիւթական հարստութենէն աւելի կ'արժէ, — Յարդելիութիւն, — Լորտ Քօլինկուուտ, — Մեծագործութեան հարստութեանց տէրեր, — Վաճառականութիւն եւ Նկարագիր, — Թէ պարկեչտութիւնը ամենէն լաւ քաղաքականութիւնն է, — անպարկեչտ վաճառականք, — վաճառականական պատուոյ վրայ պարոն Տիւբէյնի կարծիքը . . 408

ԳԼՈՒԽ Ք.

ԱՆՁԻՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԻՐ ԴԻՒՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՆ ՈՒ ԴԺՈՒԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Բնական դաստիարակութիւն. — Օգտակարութիւն մարմնական աշխատութեան, — Սէր Աշխէնի վաղահաս մարմնական զարգացումը, — Առողջութիւնը հարկաւոր է ազատական արուեստից մէջ, — Լորտ Բալմէրսթըն եւ Պրուկամ, — Ուօլթըր Սքօթի առողջութիւնը, — Ցոյժ զօրաւոր քահանայներ, — Մտաւորական աշխատասիրութիւն, — Հաստատամտութիւն յուսմունքս, — Կարողութիւն աշխատութեան, — Խոհրութիւն եւ ճշտութիւն, — Ուսումնասէր մարդոց առածները, — Որոշում եւ արագութիւն, — Կարեւորութիւն անձին դաստիարակութեան, — Տօքթէօր Առնօլտի կարծիքը, — Գիտութիւն եւ իմաստութիւն, — Թէ գրքերը ամենէն լաւ վարպետները չ'են, — Դաստիարակութեան ամենէն բարձր վախճանները, — Անձին կրթութիւն եւ յարգութիւն, — Մի քանի մարդոց դաստիարակութեան վրայ ունեցած տարբին եւ գծուծ դաղափարը, — Ցաղթելիք դժուարութիւններ, — Օրինակներ, — Ուիլյըմ Քօպէթ, — Լօնտոն ապրեալ Ֆրանսացիի մը յարատեւութիւնը, — Ամէն ժամանակ մարդ կրնայ սորվիլ, — Վաղահասութիւն, իր վտանգները, — Իրենց տղայութեան՝ պէտք գլուխ եղող մարդիկ՝ որք ապա երեւելի հանդիսացած են . . . 451

ԳԼՈՒԽ Ը.

ԱԶՆՈՒԻՈՒԹԻՒՆ ԲԱՐՈՒՅ ՃՇՄԱՐԻՏ ԱԶՆՈՒԱԿԱՆԸ

Թէ բարուց ազնուութիւնը ամենէն Թանկագին հարստութիւնն է, — Թէ կարողութիւն մ'է այն, — Քանինի, Ֆրանքլին, Մօնթէյն, — Սթիֆըն տը Փօլօնա, — Լորտ Էրսքայն, — Նմանեալ օրինակներ, — Կարողութիւն Օրինակին, — Ապացոյցներ, — Թէ չ'կայ գործ մը որ իր ետեւէն հետեւութեանց երկայն չղթայ մը չձգէ, — Համերաշխութիւն մարդկային, — Բարի օրինակ մը տալը ամեն մարդու պարտաւորութիւնն է, — Մալէբրալի անձնական ազդեցութիւնը, — Հանճարեղ մարդոց իրարու վրայ ունեցած զարմացումը, — Քաջութեան արգիւնքը վատասիրտ մարդոց վրայ, Օգտակարութիւն կենսագրութեանց, — Թէ ինչպէս կը փոխանցուի նուիրական հուրը, — Աշխատութեամբ մարդուս վայելած ուրախութիւնը, — Յաւորութեան կարողութիւնը, — Ամէն բանի աղէկ կողմը տեսնելու տրամադրութիւն, — Բարեբարոյութիւն եւ կիրթերու քաղաքավարութիւն, — Սոկուսին ատաքսուքենէ, — Ճչմարիտ ազնուականին յատկութիւնները . . . 502

ՎԵՐՋ ՆԻՒԹՈՑ ՑԱՆԿԻՆ

ԻՆՔՆՕԳՆՈՒԹԻՒՆ

ԿԱՄ

ՆԿԱՐԱԳԻՐ, ՎԱՐՄՈՒՆՔ

ԵՒ

ՅԱՐԱՏԵՒՈՒԹԻՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

« Տէրութեան մը՝ արժանիքը
« գայն բաղկացնող անհատից
« արժանիքեն կախեալ է » :
ՃՕՆ ՍԹԻՒԱՐԹ ՄԻԼ.

« կեանքը ո՛չ հաճոյք մը ո՛չ
« ալ վիշտ մ'է. այլ ծանր գործ
« մը՝ զոր վրանիս առած եմք եւ.
« պէտք է որ պատուաւոր կեր-
« պով վարենք ու կատարենք » :
ԱԼԷՔՍԻՍ ՏՔ ԹՕՔՎԻԼ. [1]

« Դուռ մեղ տքնէ, Ա-պուռած ալ մեղ պէտք տքնէ » . յաւ փորձուած առած մ'է այս, որ իր համառօտութեամբը բազմաթիւ փորձառութեանց արգիւնքները կը պարունակէ :

---

[1] Ալէքսիս Տը Թօքվիլ ծնաւ ի Վերնէօյլ 1803ին եւ մեռաւ 1859ին, 54 տարեկան. սա երեւելի գրքագէտ, պատմաբան, ճեմարանի անդամ, ազ-

Անհատի մը ամեն տեսակ զարգացման աղբիւրը ինքնօգնութեան ոգին է եւ երբ բազմաթիւ մարդոց վրայ երեւայ այս՝ ազգային զօրութեան եւ յաջոյ ճշմարիտ հիմունքը կ'ըլլայ ։

Գրեթէ եղած օգնութիւն մը չատ անգամ կը յոխորտացնէ զայն ընդունողը, իսկ անհատին ներածէն բղխած օգնութիւնը չարունակ կը զօրացնէ գինքը ։

Ինչ որ մեզի համար եղած է եւ ինչ որ կը յուսանք թէ ուրիշ մը մեզի համար պիտի ընէ, զայն մեր ձեռքովը ընելու պէտքը, հետեւաբար եւ փափաքը կը վերցնէ մեզմէ մինչեւ մէկ աստիճան. եւ ուր որ անհատը չափազանց պաշտպանութեան եւ կառավարութեան ենթարկեալ է, այս դրութեան անխուսափելի հետեւանքը անհատը անկարողութեան վիճակի մը դատապարտելն է ։

Ամենէն լաւ օրէնք մարդուս գործնական օգնութիւն մը չէն կրնար մատուցանել ։ Օրէնսց ըրած լաւագոյն բանն է մարդը ազատ թողուլ զարգանալու եւ ուզածին պէս իր անհատական վիճակը բարւոքելու համար ։

Սակայն ամեն ժամանակ մարդիկ հակամէտ եղած են կարծելու թէ իրենց բարեկեցութիւնը եւ երջանկութիւնը աւելի սահմանադրութեամբ ապահովեալ են քան թէ իրենց յատուկ վարմունքովը, եւ այսպիսով օրէնսդրութեան գործոյն չա-

---

գային էրեսփոխան եւ 1849ին արտաքին գործոց պաշտօնեայ էր ։ Սորա գրած գրքերն են Ռ-ՀՈՓԵՈՒՆ ՅԱՌԷՒՆ եւ ուրիշ պատմական գործեր

վարչանց կարեւորութիւն տուած են եւ մարդկային յառաջադիմութեան ամենէն զօրաւոր դործիքը զայն նկատած են ։

Երեք կամ հինգ տարին անգամ մը, մի կամ երկու երեսփոխանի համար քուէ տալը օրէնսդրութեան մը մէկ միլիոներորդ մասը կը կազմէ, եւ որչափ խղճի մտօք ալ ըլլայ այդ ընտրութիւնը դարձեալ մարդուս կենաց եւ բնաւորութեան վրայ չոյժ քիչ ազդեցութիւն ունի ։ Բայ աստի օրէ օր աւելի բացայայտ կ'երեւնայ թէ կառավարութեան պաշտօնը աւելի ժխտական եւ ամիսվիչ է քան դրական եւ գործնական. եւ մեծաժասամբ պաշտպանողական դրութեան մը կը վերածի, այսինքն պաշտպանութիւն կենաց, պաշտպանութիւն ազատութեան եւ ընչից ։

Ձ'կայ իշխանութիւն մը որ ծայրին գործունէութիւն, չռայլին խնայողութիւն, պինդին ժուժկալութիւն կարենայ տալ, մի միայն անհատն է որ (ինքն իրեն) կրնայ այս առաքինութիւններէն մին կամ բոլորը ստանալ չօժարութեամբ եւ անձնական փոքր զոհողութեամբք ։

Արդարեւ աչխարհի բոլոր փորձառութիւնը կը հաստատէ թէ տէրութեան մը կամ ազգի մը արժանիքը կամ զօրութիւնը աւելի զայն բաղկացնող անհատից արժանիքէն կամ բնաւորութենէն կախումն ունի քան թէ նոյն տէրութեան կառավարելու եղանակէն ։

Արդարեւ ազգ մը ուրիշ բան չէ, այլ մանաւոր անհատից համախմբութիւնը, եւ քաղաքակրթութիւնն իսկ ուրիշ բան չէ այլ անհատից վի-

կէ յառաջ կը մղուի. ինչպէս ջուրը հարթ հաւասար (niveau) երես մը կ'առնու անշուշտ այնպէս ալ ազգ մը իր օրէնքները եւ կառավարութեան կերպերը իր բնաւորութեան կը յարմարցնէ անշուշտ։

Բնական է այս։

Ազնիւ ազգ մը միշտ ազնուապար կը կառավարուի, եւ ազէտ ու ապականուած ազգ մ'ալ միշտ անարդ կերպով կը կառավարուի։ Ազատութիւնը մի միայն քաղաքական զարգացման մը արդիւնքը չէ, այլ հաւասարապէս բոլոյական զարգացման մը, անհատական անկախութեան, գործելու ազատութեան, գործօնութեան արդիւնքն է։

Մարդու մը ինչպէս կառավարութիւը անհնուն կարեւորութիւն մը չունի, բայց անոր ինքզինք ինչպէս կառավարելէն կախեալ է ամեն բան։ Արդարեւ ամենէն թշուառ դերին այն չէ որ բռնապետի մը քմահաճութեանց ենթարկեալ է, այլ այն որ իր յատուկ մղութեանց, իր եսութեան եւ տգիտութեան վերին է։

Այն ազգերը որ այնպէս արտով գերի են, այն ազգերուն ազատութիւնը սահմանադրութիւններն կամ օրերնին փոխելով չըլլար, եւ քանի որ այս ազատալի ցնորքը ալրէ, թէ ազատութիւնը կառավարութեան ձեւէն կախումն ունի, չեղոփախութիւնք որչափ սուղի ալ նտանին՝ տեւական արդիւնք մը եւ արժէք մը չպիտի ունենան, այլ նոցա ըրածը մղձական լայտերի մը պատկերին փոխելուն պիտի նմանի։ Ազատութիւնը անհատական բնաւորութեանց զօրութեան վրայ հիմ-

ձակին բարւոքման խնդիր մը։

Ազգային յառաջադիմութիւնը նոյն ազգին անհատից առաքինութեանց, գործունէութեանց եւ աչխուժի բովանդակութիւնն է, ինչպէս նաեւ ազգային անկումը նոյն ազգին անդամոց ծուլութեանց, անճնասիրութեանց եւ մոլութեանց բովանդակութիւնն է։

Եթէ մեզմէն դիտենք ինչ որ ընկերական մեծ վէրքեր կամ մղձութիւններ կ'անուանենք, պիտի տեսնենք որ ուրիշ բան չեն բայց եթէ մեր մղութեանց արտաքոյ կարգի աճումը, եւ ուրիշ նոյն տեղ աչխատած կ'ըլլանք երբ օրէնքներու ձեռքով ջնջել, անհետացնել ուզենք այդ մղութիւնները որք ուրիշ կերպարանքի մը տակ նորէն երեւան պիտի գան աւելի ուժով, քանի որ մեր անհատական զարգացման պայմանները ի հնումանց չ'բարւոքուին։ Եթէ այս տեսութիւնը ուղիղ է, կը հետեւի թէ ամենամեծ հայրենասիրութիւնը եւ ամենէն վեհանձն մարդասիրութիւնը օրինքները վերանորոգելու եւ սահմանադրութիւնները փոփոխելու մէջ չէ այնչափ՝ որչափ ուրիշներու օգնելու մէջ, որպ կարենան իրենց յատուկ կամաց անկախ եւ ազատ գործունէութեամբը ինքզինքին կատարելագործել եւ կրթուիլ։ Ազգի մը կառավարութիւնը ընդհանրապէս նոյն ազգը բաղկացնող անհատից պատկերը, անդրադարձութիւնն է։

Այն կառավարութիւնը որ ժողովրդէն յառաջ անցած է՝ ի հարկէ եւս կը գտնուի ինչպէս նաեւ այն կառավարութիւնը որ եւս մնացած է ի տար-

նուած է, անկէ զատ ուրիշ հաստատուն հիմ չը կրնար ունենալ, զարձեալ այս զօրութեան մէջ կը գտնուի ազգային յառաջադիմութեան եւ հասարակաց ապահովութեան ամենէն ապահով երաշխաւորութիւնը։

Ձօն Սթիւարթ Միլ չատ իրաւամբ կ'ըսէ թէ «բռնապետութիւնն իսկ չ'կրնար իր ամենաստար արդիւնքներն արտադրել քանի որ անհատական ընտրութեանց զօրութիւնը ջնջած չէ, եւ ինչ որ անհատականութիւնը ջնջել կը նկըրտի, բռնապետութիւն է, ինչ անուն ալ որ տան անոր։»

Երկրի ազգերը անցեալ ներկայ մտաւորական եւ գիտական աշխատութեանց կը պարտին այն վիճակը որուն մէջ կը գտնուին այսօր։

Ամէն գաղու եւ վիճակի համբերող եւ յարատեւող աշխատողը, երկրագործը, հանքահանքը, հնարողը եւ նորանոր երկիրներ գտնողները, զորձաւորք եւ ձեռագէտք, արուեստագէտք եւ բանասաստեղծք, քաղաքագէտք եւ վիլիսոփայք, ամենն ալ մեր ներկայ վիճակին այս աստիճանին հասնելուն օգնած են եւ ամէն նոր սերունդը իրենց ժամանակցաց հետ նախորդ սերնդոց աշխատութիւնները յառաջ տանելով՝ գործը ներկայ մեծութեան հասուցած են։

Աշխատասիրաց, քաղաքակրթութեան այս գործաւորներուն յարատեւ յաջորդութեան չնորհիւ, ճարտարութեան, դիտութեանց եւ արուեստից մէջ սիրած քաղաքն (խառնակութիւն) վերջապէս ներդաշնակութիւնը երեւան եկած է։

Բոլոր մարդկային ազգին ճարտարութեամբը եւ յաջողակութեամբը յառաջ եկած մեծ ու դեղեցիկ արդեանց ժառանգորդը ներկայ սերունդն է, այս դեղեցիկ ժառանգը մեզի թողուած է որպէս զի մենք ալ մեր կարգին զայն մշակենք եւ մեր յաջորդաց յանձնենք չէ թէ միայն ինչպէս որ ընդունեցինք այլ աւելի կատարելագործեալ։ Անցեալն մեծ աշխատասիրաց մէջէն խումբ մը մարդիկ, ամբոխէն բարձրանալով եւ միւսներէն անհամեմատ կերպով բարձր ըլլալով, մարդկային անուին յարգանքն ընդունելու արժանացած են։ Սակայն մեր յառաջադիմութիւնը պարտինք նաեւ ուրիշ բազմաթիւ մարդոց որք թէեւ նուաղ մեծ եւ նուաղ ծանօթ են՝ բայց իրենց արժանիքը նուաղ չէ, եւ պէտք չ'է մոռնալ թէ, որչափ որ պատմութիւնը միայն մեծ ճակատամարտներու մէջ հերեւելի հանդիսացող զօրավարներու անունը կը յիշէ՝ սակայն յաղթութիւնք մեծ մասամբ պարզ զօրականներու զիւցազնութեամբն եւ անհատական քաջութեամբն վաստակած են։ Ո՞րչափ մարդիկ կան որոց կեանքը գրի առնուած չէ։ սակայն ա՞քա հետ արձանագրուած մեծ անձանց չափ օգնած են յառաջդիմութեան եւ քաղաքակրթութեան։ Մէկը, որչափ խոնարհ աստիճանի մէջ ալ գտնուի, երբ իր նմանակաց յարատեւ աշխատութեան, ժուժկալութեան, պարկեշտութեան եւ հաստատամտութեան օրինակ կը տայ, այնպիսին իր երկրին բարեկեցութեան մեծապէս օգնած կ'ըլլայ, վասն զի իր վարքն ու բնաւորութիւնը վերջապէս ուրիշներու կը հաղորդուի առանց ա-

նոնք իմանալու եւ այսպէս այդ բարի օրինակը բոլոր ապագայ ժամանակաց մէջ կը չարունակուի :

Ընդհանի պէտք է ճանչնալ թէ անհատականութեան գործօնութիւնը ուրիշին կենաց եւ գործունէութեան վրայ մեծ ազդեցութիւն ունի, որ իրենց գործնութիւնը առաւելաւ գործնական դաստիարակութիւնը կը տայ :

Ինչ պիտի ըլլան ասոր քով վարժարաններու եւ ճեմարաններու մէջ ընդունուած սկզբնական կրթութիւնները : Ամենէն կարեւոր, ամենէն իրական դաստիարակութիւնը այն դաստիարակութիւնն է զոր կ'ընդունինք մեր ընտանեաց, քաղաքաց, գիւղերու, գործարաններու, դրամատուներու, մթերանոցներու, դրամատուներու, եւ բոլոր մարդկային ազգի աչխատութեան կեդրոններուն մէջ : Ընկերութեան իր անդամոց տուած այս վերջին դաստիարակութիւնն է զոր Շիլլեր [1] «Մարդկային սեռին դաստիարակութիւնը» կը կոչէր : Այս դաստիարակութիւնը գործելու, վարմունքի, ինքնաբուխ ջանից եւ կատարելագործութեան օրինակներու վրայ կը կայանայ, որոնցմով մարդուն ամենաարժէր կարողութիւնները կը կրթուին եւ կենաց պարագաներն ու սիտոյքները կատարելու յարմար կ'ըլլան :

Արդ՝ այս դաստիարակութիւնը ընաւ դիւրին չէ ունենալ եւ ընաւ չկայ լոկ գրական կրթութիւն մը որ կարենայ այս դաստիարակութիւնը տալ : Պաքոն [1] իրեն յատուկ բացատրութեան ազդեցութեամբը այսպէս կ'ըսէ . «Ուսումնք, սովրածնիս գործածելու եղանակը չենն ուսուցաներ ընաւ» թէ «այդ խնամատարութիւնը անմիջապէս դուրս եւ բարձր է եւ միմիայն դիտողութեամբ կ'ստացուի» : Այս դիտողութիւնը գործնական կենաց եւ խնայտականութեան մշակութեան ալ կը յարմարի, վասնզի ամեն փորձառութիւն սա ճշմարտութիւնը կ'ապացուցանէ թէ մարդ մը անհամեմատ կերպով կը յառաջադիմէ, կը կատարելագործուի աչխատութեամբ քան թէ ընթերցանութեամբ, եւ թէ դրականութիւնէն աւելի կեանքը, ուսումէն աւելի գործը, վարուց պատմութենէն

---

1 Շիլլեր երեւելի բանաստեղծ մ'եր Գերմանացի, որ ծնաւ ի Վիւրթեմպերկ 1759ին եւ մեռաւ 1805ին 46 տարեկան : Սա նախ իրաւագիտութիւն, բժշկութիւն եւ վիրաբուժութիւն ուսաւ, բայց յետոյ իր բնական յարմարութեան հետեւելով բանաստեղծութիւններ գրելու ձեռնարկեց : Շիլլեր շատ մը բանաստեղծական, թատերգական եւ պատմական գործեր թողուց որոցմէ Ծովհանեան Տ'Արքը, Գիյօմ Թել եւ Աւազակները Հայերէնի թարգմանուած են :

1 Պաքօն Անգլիացի երեւելի փիլիսոփայ մ'է, որ ծնաւ ի Լօնտոն 1561ին եւ մեռաւ 1626ին 67 տարեկան . սա նախ քաղաքական ասպարէզներու մէջ մտնելով ամենաբարձր աստիճաններու հասաւ, բայց յետոյ հրաժարեցաւ քաղաքական ասպարէզներէ եւ ինքզինք փիլիսոփայական աշխատութեանց տուաւ : Սա իրաւաբանութեան, քաղաքագիտութեան, պատմութեան, փիլիսոփայութեան եւ բարոյականի վրայ գրուածներ թողուց :

աւելի վարուց ներգործութիւնը մարդկութիւնը չարունակ կը վերանորոգէն ։

Երեւելի մարդոց եւ մանաւորապէս բարի մարդոց կենսագրութիւնները յոյժ կրթիչ եւ օգտակար են իբր օգնական , առաջնորդ եւ դրդիչ ։

Առնցմէ ամենէն ընտիրները դրեթէ աւետարաններ կ'արժեն լաւ մտածել , լաւ ապրիլ , մեր եւ ուրիշներու օգտին գործունէութեամբ աշխատիլ սովրեցնելու մասին ։

Կենսագրութեանց ցոյց ած ազնիւ բնաւորութեանց , ջանից , յարատեւ աշխատութեան եւ հաստատամտութեան օրինակները մարդուս կը սորվեցնեն յոյժ հասկնալի լեզուով մը թէ մարդս ինչեր կրնայ ընել իրեն համար . ասոնք կը ցուցընեն թէ մարդս ամենէն խոնարհ վիճակի մէջ գտնուած առենն իսկ եթէ ինքզինք յարգէ եւ իր վրայ վստահութիւն ունենայ , կրնայ բարեկեցիկ ըլլալ եւ հաստատուն համբաւ մը առնել ։

Մեծ գիտուններն՝ մեծ դրագէտները , մեծ արուեստագէտները այսինքն ամենաարժէք ճշմարտութեանց եւ գեղեցկութեան առաքեալները ընկերութեան ոչ մէկ գաւառն կամ կարգին վերաբերած չ'են ։

Սոքա ամէն դասերէ ամէն կարգերէ ալ յառաջ եկած են , գրօրինակ գործարանէն ինչպէս նաեւ ագարակէն , արհեստէն ինչպէս նաեւ դղեակէն ալ մեծ մարդիկ եղած են ։

Աստուծոյ ամենամեծ առաքեալներէն մէկ քանին ընկերութեան յետին դասերէն յառաջ եկած են ։

Ամենէն աղքատները երբեմն ամենաարժէք առ-

ուճանի հասած են եւ բնաւ դժուարութիւն մը դիրենք իրենց ճամբէն ետ կեցուցած չէ ։

Շատ պարագաներու մէջ իսկ կարծես թէ այդ դժուարութիւնները իրենց լաւագոյն օժանդակներն եղած են . վասն զի այդ դժուարութիւնները ստիպած են այս մեծ առաքեալները ընել ինչ որ կրնային ընել եւ կենդանացուցած են այն պիտի կարողութիւնները՝ որք թերեւս առանց այդ դժուարութեանց միշտ քուն վիճակի մը մէջ պիտի մնային ։

Այսպէս յաղթուած արգելքներու եւ վաստըկուած յաղթութեանց օրինակները այնչափ բազմաթիւ են որ կրնան հետեւեալ ասացուածը արդարացնել . աշխարհքի ամէն բանէ յաղթող է ։

Գիտութեան մէջ ամենէն երեւելիները այնպիսի վիճակներու մէջ ծնած են , որոցմէ մեծ մարդիկ եւ մանաւանդ գիտութեան մէջ մեծ մարդիկ երբեմն ամենեւին չ'էր սպասուեր ։ Զոր օրինակ աստեղագիտութիւնը ամենէն աւելի յառաջ տանողները , Կոպէրնիկ [1] Բոլոնիացի հայագործն մը

---

1 Կոպերնիկ Երեւելի աստեղաբաշխ մ'եր որ ծնաւ Թօրն քաղաքը 1473ին եւ մեռաւ 1543ին 70 տարեկան . սա խել մը ճանապարհորդութիւններ ըրաւ , ապա աստեղաբաշխական գրեթէ ամեն գրութիւնները կարդաց եւ անոնցմէ առած փոքրիկ նշոյլովը գտաւ թէ երկիրը եւ բոլոր մոլորակները արեւուն շուրջը կը դառնան արեւմուտքին դէպ յարեւելք , բայց վախնալով այս կարծիքը չ'կրցաւ հրատարակել եւ միայն իր մահուանէն յետոյ հրատարակուեցաւ ։

արդի էր, Քէպլէր [1] Գերմանացի գիտնական մը արդի եւ ինքն ալ գիտնական սպասաւոր էր. Տալամպէր [2] Ճարտուան գիշեր մը Փարիզի Սէն-Ժան լը Ռօն եկեղեցւոյն սանդուխներուն վրայ գըտնուած տղայ մ'էր եւ ապակեգործի մը կինը մեծցուց զինքը։

Նիւթըն [3] Անգլիացի վարձակալի եւ Լարլաս

---

[1] Քեպլեր ալ Գերմանացի աստեղաբաշխ մ'եր, որ 1571ին Վիւրթեմպերկի մէջ ծնաւ եւ 1630ին մեռաւ 59 տարեկան։ Քեպլեր կոպէրնիկի դրութիւնը աւելի հաստատ հիմանց վրայ հաստատեց եւ արդի աստեղաբաշխութեան ամենէն մեծ բնկգբուներէն մին գտաւ, աննմանօրէն մոլորակներու գոյութիւնը գուշակեց եւ ուրիշ շատ մը աստեղաբաշխական գիւտեր ըրաւ։

[2] Տալամպեր Ֆրանսացի երեւելի քիմագէտը ծնաւ ի Փարիզ 1717ին եւ մեռաւ 1783ին 60 տարեկան. սա կանուխէն քիմագիտական ուսմանց համար միտում եւ փափաք զգալով շատ եռանդով աշխատեցաւ անոնց, որով դեռ 22 տարեկան գիտութեանց ճեմարանին անդամ ընդունուեցաւ։ Մեքենագիտութեան վրայ հրատարակած գործերովը իր ժամանակին առաջին կարգի երկրաչափներուն կարգը բարձրացաւ։

Տիւտրոյի հետ միանալով Հ-ֆ-ն-ֆէ-ա Բ-ո-ա-ր-ն-ի ճեղինակութեան աշխատեցաւ։ Տալամպեր շատ մը փիլիսոփայական, քիմագիտական, աստեղաբաշխական գրութիւններ թողուցած է։

[3] Այզըք Նիւթըն (Իսահակ Նեւտօն) Անգլիացի երեւելի գիտունը ծնաւ 1642ին եւ մեռաւ 1727ին 85 տարեկան, որ առաջին կարգի քաւիագէտ, աստեղաբաշխ եւ բնագէտ էր։ Սա Քեմպրիճի համալսարանը առարտեց իր ուսումը

ալ աղքատ դիւղացւոյ մը զաւակներ էին։ Կեանքի մէջ մեծած վայրկեաններէն իրենց դէմ եղած անյաջող պատահարներուն հակառակ, այս մեծ մարդիկ միմիայն իրենց կարողութիւնները գործածելով այնպիսի հաստատուն եւ տեւական համբաւ մը ստացան, զոր աշխարհի բոլոր հարստութիւնները չէն կրնար տալ։ Հարստութիւնը կարելի է իրենց աղքատութենէն աւելի արդիւք պիտի ըլլար իրենց։

եւ 23 տարեկան չեղած հաւասարումի մէջ ամենէն երեւելի գիւտերն ըրաւ։ Նիւթըն գտաւ ձգողութեան օրէնքը խնձորի մը անկումէն. 1692ին պատռած հրդեհ մը իր բդեերուն մեծագոյն մասը այրելով բերեւս պատճառ եղաւ սորա խելքը վայրկեան մը ցնորելուն որ արդէն շատ յոգնած էր։ Դարձեալ Նիւթըն գտաւ լուսոյ բաղադրութիւնը եւ լուսաբանութեան շատ մը գըլխաւոր օրէնքները։ Հեռադիտակն ալ իր հանճարին ծնունդն է։ Նիւթըն շատ մը գիտական ճեմարաններու անդամ եղաւ եւ շատ մը քաղաքական կարեւոր պաշտօններ ալ կատարեց։

[1] Սիմոն Լաբլաս երեւելի երկրաչափը ծնաւ 1739ին Ֆրանսայի Քալվատոս նահանգին մէջ եւ մեռաւ 1827ին 76 տարեկան. Լաբլաս 19 տարեկան քաւիագիտութեան դասատու եղաւ. սա Նիւթընի գտած ձգողութեան օրէնքը պարզեց եւ ժողովրդական ըրաւ իր հանճարեղ գրուածքներովը, աստեղաբաշխութեան վրայ շատ մը գըլխաւոր գրուածներ ունի սա, որոնցմով գիտութեան ճեմարանին անդամ ընդունուեցաւ եւ քաղաքական շատ մը կարեւոր պաշտօններ կատարեց։

Լակրանժ [1] աստեղագէտին եւ չափագէտին հայրը Թուրինի մէջ պատերազմական դանձապետ մ'էր։ Սա անյաջող չահագիտութեամբը բոլոր հարստութիւնը փճացուց եւ իր ընտանիքն ալ աղքատութեան մէջ ընկաւ։

Արդ Լակրանժ իր երջանկութիւնը եւ համբաւը այս պարագային կը տար ըսելով «ևթէ հարուստ եղած ըլլայի՝ հաւանականաբար ներքեւ չափագէտ չպիտի ըլլայի»։

Հօթֆէօյլի արքան որուբիչ երեւելի բնագէտ եւ մեքենագէտ մ'է՝ Օրլէանցի հայագործի մը որդի էր. Կասէնտիի [2] հայրը խեղճ գիւղացի մ'էր

---

[1] Լակրանժ ծնաւ 1736ին Թուրինի մէջ եւ մեռաւ 1813ին ի Փարիզ 69 տարեկան. սա ա 19 տարեկան հասակին Թուրինի բնդհանօթարանի վարժարանին չափագիտութեան դասատու եղաւ։ Փարիզի գիտութեանց ճեմարանը հինգ անգամ խնդիրներ առաջարկեց, հինգ անգամուն ալ Լակրանժ լուծեց այդ խնդիրները։ Սա Պերլինի Թուրինի եւ փարիզի ճեմարաններուն անդամ եղաւ եւ Նապօլէոն իրեն շատ պատիւներ տուաւ չափագիտութեան մէջ ըրած գիւտերուն համար։

[2] Կասենտի ծնաւ 1592 ին եւ մեռաւ 1655ի ի Փարիզ 63 տարեկան. սա տիեզերական բնութեան արժանի գիտուն մ'էր, վասն զի նշանաւոր հանդիսացաւ իբր փիլիսոփայ, չափագէտ, աստեղաբաշխ, պատմաբան, հնագէտ։ Բայց մասնաւորապէս նշանաւոր էր իբր փիլիսոփայ, ան բնածին գազափարաց դէմ խօսելով կը հաստատէր թէ ամեն գաղափար զգայարանաց միջոցաւ կ'ընդունինք։ Կասենտի աստեղաբաշխութեան մէջ ալ կարեւոր գիւտեր ըրաւ։

Հաիւյի [1] հանքաբանը ուսուցանողի մը որդի էր։ Վօքլէն [2] տարրաբանին հայրը Քալվատոսցի վաճառական մ'էր, Վօքլէն իր տղայութեան վարժարանին մէջ թէեւ իր հանդերձից պերճութեամբը չէր փայլեր սակայն ասոր փոխարէն իր խմացականութեամբը կը փայլէր եւ իրեն կարդալ գրել սորվեցնող վարժապետը գինքը դովելով միշտ կ'ըսէր. «աշխատէ, ուսիր Վօքլէն եւ օր մը Թաղին եկեղեցականին պէս դեղեցիկ հագուստներ պիտի հագնիս»։ Գիւղացի դեղագործ մը վարժարան գալով տղուն ուժով բազուկներուն վրայ զարմացաւ եւ տղեց գայն իր քով ապառաւոր առնուլ, որուն Վօքլէն ալ հաճեցաւ, յուսալով թէ իր դասերն ալ պիտի կրնայ չարունակել։ Բայց դեղագործը չատ չէր ուզեր որ Վօքլէն ուսանելու համար քիչ մը ժամանակ կորնչցնէ. որուն համար Վօքլէն անմիջապէս որոշեց թողուլ այս տեղը։ Փարիզ երթալու համար ճամբայ ելաւ պարկը կռնակը եւ գրպանն ալ երկու սկուտ. (երկու արծաթ դր-

---

[1] Հաիւյի Ֆրանսացի երեւելի հանքաբանը ծնաւ 1743ին եւ մեռաւ 1822ին 79 տարեկան. սա նշանաւոր է հանքաբանութեան մէջ ըրած գիւտերովը, բիւրեղագրութիւնը ինք հնարեց։

Փարիզի ամենէն բարձր վարժարաններուն մէջ հանքաբանութիւն եւ բուսաբանութիւն դաս տուաւ։

[2] Վօքլէն ծնաւ 1763ին եւ մեռաւ 1829ին 66 տարեկան, սա նշանաւոր էր մանաւանդ տարբաղադրութեան մէջ, քրոմ մետաղը եւ կէս-ինը իր գիւտերն են։

լամ) Փարիզ հաստատուելով իբր գեղապատկերի ապաստան տեղ կը բնաւէ բայց բնաւ չդադարեր Հոգերով եւ յոգնութեամբ ծանրաբեռնուած հիւանդացաւ եւ Օքէլ-Տիէօ հիւանդանոցը տարուեցաւ ուր քիչ մնաց պիտի մեռնէր : Բայց «գործուելիք կատարին Աստուած թէկ կը դրկէ» . խեղճ Վօքլէնի համար լաւագոյն օրեր պահուած էին Առողջացաւ նա եւ նորէն տեղ բնաւորելով գեղագործի մը քով տեղ մը գտաւ :

Ինչ ժամանակէն երեւելի Ֆուրքրուա [1] տարբարեկամն հետ ծանօթացաւ, որ այնչափ հաւնեցաւ որ իրեն քով իբր գրագիր առաւ , չատ տարիներ յետոյ այս մեծ փիլիսոփային մահուանէն ետքը Վօքլէն անոր յաջորդեց իբր դասատու տարրաբանութեան բժշկական ճեմարանին մէջ :

Վերջապէս 1829ին Բալվատոսկիք զայն երեսփոխան ընտրեցին եւ յաղթանակաւ մտաւ այն պիտը ուրկէ այնքան ազգատ եւ այնքան աննշան էին եղած էր :

Անգլիացի ձօն Հիւնթէր [2] վիրաբոյժն պէտ

[1] Ֆուրքրուա ծնաւ 1755ին ի Փարիզ եւ մեռաւ 1809ին 54 տարեկան . սա նախ տարրաբանութեան դասատու եղաւ , յետոյ շատ մը քաղաքական կարեւոր պաշտօններու մէջ մտաւ եւ վերջապէս հասարակաց կրթութեան պաշտօնեայ եղաւ եւ մեծ եռանդով աշխատեցաւ բարձրագոյն վարժարանները բարեկարգելու . տարրաբանութեան մէջ շատ մը գիւտեր ըրած է :

[2] ձօն ծնաւ 1728ին , մեռաւ 1793ին 64 տարեկան . սա շատ մը անգամագննական գիւտեր ընելով երեւելի հանճիսացաւ իբր վիրաբոյժ եւ Անգլիոյ թագաւորին վիրաբոյժն եղաւ :

Ֆրանսացի Ամպրուազ Փարէ [1] եւ Տիւբիւյթրէն [2] վիրաբոյժներն ալ յոյժ ստորին վիճակի մէջ ծնան : Տիւբիւյթրէն 3 տարեկան եղած աեն հարուստ տիկին մը զայն իր ծնողաց ձեռքէն առաւ որ լրեն որդեղիր ընել կ'ուզէր : Իր ծնողքը որչափ որ աղքատ էին՝ իրենց զաւկէն բաժնուիլ չուզելով եւ աոլն զայն , որ մեծնալով իր քաղաքավարութեամբը, բարի վարմունքովը եւ անուշ բնաւորութեամբը բազմաթիւ բարեկամներ ստացաւ , ուրոյմէ մին իրեն փարիզ երթալու եւ բժշկութիւն ուսանելու միջոցները դիւրացնել ուզեց :

Այդ՝ Տիւբիւյթրէն ճամբայ ելաւ փարիզ երթալու համար :

Ասոր համար կը պատմեն թէ Մարլի ճեմարանը ուսած աեն աշակերտակցի մը հետ անհնակ մը բռնած էր , որուն բոլոր կահկարասիքը երեք աթոռ , սեղան մը եւ անկողնոյ նման բան մ'էր ,

[1] փարէ Ֆրանսական վիրաբուժութեան հայրը ծնաւ ի Լավալ 1517ին եւ մեռաւ 1590ին 73 տարեկան . սա վիրաբուժութիւնը անդամագրգռութեան վրայ հիմնեց :

[2] Տիւբիւյթրէն ծնաւ 1777ին եւ մեռաւ 1835ին 58 տարեկան . սա ալ դեռ մատաղ հասակէն դասատուութեան սկսաւ եւ վիրաբուժութեան մէջ շատ մը նորաւոր գիւտեր ըրաւ . իր փորձերուն մէջ այնքան յաղթուզն էր որ գինքն անգգայ եւ իբր վայրենաբարոյ մէկը կը համարէին : Տիւբիւյթրէն 3,000,000 Ֆրանքի չափ հարստութիւն դիզելով 200,000 Ֆրանքը մեռած ատեն Ֆրանսայի բժշկական ճեմարանին թողուց :

ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Гос. Библиотека
ZUUՈ-Арм.ССР

որուն մէջ երկու ուսանողները յաջորդաբար կը քնանային [1]։

[1] Սորա նման ուսանող մ'ալ մեք Հայերս ունեցած ենք Դ. դարուն մէջ, այս ուսանողն է Պրոյերեսիոս կամ Պարոյր Հայկագն, սա իր պատանեկութեան ատեն Հայաստանին էլեւելով Անտիոք գնաց եւ այն տեղի ճարտարախօսութեան յառաջիկն դասերուն հետեւեցաւ եւ ամենեն ընտիր ճանդիսացաւ։ Պարոյր Անտիոքեն Աթենք գնաց ուր Հեփեստիոն անուն ընկեր մ'ունեցաւ. սոքա եւս սենեակ մ'ունեին բայց իրենց կահկարասիքը միայն քանի մը պատրուտած կապերտի կտորուանք էին եւ երկուքը միատեղ մեկ պատմուճան ու մեկ վերարկու ունեին. երբ մեկը դուրս ելներ միւսը կ'ստիպուեր սենեակը մնալու վասն զի երկուքը մեկ դրսի զգեստ ճարած էին եւ փոխոխակի կը հագնեին։ Պատմութիւնը կ'ըսէ թէ Պարոյր իր ժամանակի մարդոց ամենեն երկայնահասակն էր, վասն զի երկայնութիւնը 8 ոտք էր. Պարոյր յոյժ վայելչադեմ մարդ մ'էր։ Պարոյր ճարտարախօսութեան մէջ այնչափ երեւելի եղաւ, որ Հռոմ ու Աթենք քաղաքներուն մէջ իրեն արձաններ կանգնեցին։ Հռոմայ մէջ արձան մը կար ի պատիւ Պարոյրի կանգնուած, որուն վրայ այսպէս գրուած էր,

ԹԱԳՈՒՀԻՆ ՀՌՈՄ ԹԱԳԱՒՈՐԻ ԲԱՆԻՆ

այսպիսի պատիւ մը ռուիլի տրուած ըլլալը չիշուի։ կոստանդ կայսրը գինքը մեծ պատուով ընդունած է եւ Յուլիանոս ալ Պարոյրի գրած մեկ նամակին մէջ *յոյժ սաստիկ և անարգել ճեպ պերճախօսութիւն* կ'անուանէ գնա։ Պարոյր գրեթէ 95 տարեկան հասակին մէջ մեռաւ լի տարօք եւ փառօք։ կեսարիոյ Ս. Բարսեղ եւ Գրիգոր աստուածաբան իրեն աշակերտած են։ Դժբաղդաբար իր գրուածները մեր ձեռքը հասած չեն։

Իրենց չքաւորութիւնը այն աստիճանի էր որ շատ անգամ ցամաք հացը չուրը թաթխելով կ'ուտէին։

Բայց այս վիճակը Տիւրիւթրէնի է բոլոր աշխատութեան բնաւ արգելք չէր, որ առաւօտեան ժամը չորսէն դործի կ'ակսէր։

Տիւրիւթրէն իր կենաց վերջին տարիներուն մէջ իր ժամանակի ամենէն երեւելի վիրաբոյժն եղաւ։

Աղքատութիւնը փառաւորող երեւելի մարդոց իրր օրինակ կրնանք յառաջ բերել Ժօզէֆ Ֆուրիէ [1], որ դերձակի մ'որդի էր. Փարիզի բազմարուեստից վարժարանին ճարտարապետութեան դասատուն Տիւրան, որ փարիզցի կօշկակարի մ'որդի էր. Գասբառ Կեմնէր [2] բնաբանը, որ Յուրիւնցի խաղախորդի մ'որդի էր։

Այս վերջինը իր ասպարիզին սկզբնաւորու-

[1] Ժօզէֆ Ֆուրիէ ծնաւ ի Ֆրանսա 1768ին, մեռաւ 1830ին 62 տարեկան. սա Բենեդիկտեանց վանքին մէջ առնելով իր ուսումը կրօնաւորութեան սահմանուած էր, բայց ինք նախամեծար համարեց գիտութեան հետեւիլ։ Ֆուրիէ շատ մը քաղաքական եւ գիտական կարեւոր պաշտօններ կատարեց, ճեմարանի անդամ եղաւ, սա նշանաւոր եղաւ մանաւանդ տաքութեան վրայ ըրած խուզարկութեամբքը։

[2] կեսներ Գ.էմֆռէյ Պլէնիուը ծնաւ 1516ին ի Յուրիխ եւ մեռաւ 1565ին 49 տարեկան. սա իր աղքատութեան դժուարութեանց հակառակ ամենայն եռանդով աշխատեցաւ բնական պատմութեան եւ բժշկութեան եւ շատ երեւելի եղաւ։

թիւնէն ստիպուած էր աղքատութեան, հիւանդութեան եւ ընտանեկան դժբաղդութեանց արդելքներուն դիմանալ, որք բնաւ չկրցան իր եռանդը պաղեցնել եւ զինքն իր յառաջդիմութենէն կասեցնել։

Իր կեանքը երեւելի ապացոյց մ'եղած է հետեւեալ առածին ճշմարտութեան թէ «Նոքա որ չատ գործ ունին ընելիք, եթէ կամք ալ ունենան, ժամանակ չպակսիր ընաւ։

Ասոր նման օրինակ մ'ալ Բիէռ Ռամիւս[1] կը տայ։ Սա Բիքարտիոյ մէջ աղքատ ընտանիքէ մը ծնաւ, իր տղայութեան մէջ ոչխար արածելու ըստիպուեցաւ։ Սակայն այս զբաղմունքը իր ճաշակին բնաւ չգալով՝ փարիզ փախաւ, ուր չատ մը թշուառութիւններ քաշելէն յետոյ յաջողեցաւ Նավարի ճեմարանը մանել իբր սպասաւոր։

Այս պաշտօնը որչափ որ ստորին էր, իրեն զիտութեան ճամբան բացաւ եւ քիչ առնէն իր ժամանակին ամենէն երեւելի գիտունը եղաւ։

Այս տեսակ օրինակները անթիւ են։

Մարդկային գործունէութեան ամեն ճիւղերուն, գեղարուեստից, գրականութեան, գործի մէջ այս տեսակ օրինակներ այնչափ բազմաթիւ են որ եթէ աչխատասիրութեամբ եւ հաստատա-

[1] Բեթրուս Ռամիւս ծնաւ 1515ին եւ մեռաւ 1572ին 57 տարեկան. սա հռչակաւոր եղաւ փիլիսոփայութեան եւ չափագիտութեան մէջ, Բողոքական ըլլալուն համար Ս. Բարդուղիմէոսի կոտորածին ատեն խեղդուեցաւ։

մտութեամբ յառաջացող մարդոց ցանկը չվնտենք՝ մեծահատոր դիրք մը կ'ունենանք։

Բաւական է որ աչխարհագրութեան վրայ (օրինակի համար) ակնարկ մը նետենք, հոն երեւելի դիւտերու հեղինակներու մէջէն պիտի տեսնենք Քրիսթոֆ Գօլոմպոս[1] որ Ջենովայի բուրդ ղղոզի մ'որդի էր, Քուք[2] որ Եօրքչայրի վերե-

[1] Քրիսթոֆ Գօլոմպ ծնաւ 1436ին ի Ջենովա. սա աշխարհագրութիւն, երկրաչափութիւն, աստեղաբաշխութիւն եւ տիեզերագրութիւն ուսանելէն յետոյ բոլոր ծանօթ աշխարհին ծովերը նաւարկեց եւ այն ատեն դնաւ թէ Եւրոպայի արեւմտեան կողմն Ատլանտեանին անդին ուրիշ աշխարհներ ալ գոյութիւն կամ անկէ շիտակ Հնդկաստան երթալու ճանապարհ գոյութիւն է. այս խնդիրին գտնելու համար Ջենովացւոց եւ Բորբուկալացւոց դիմեց, բայց նոքա չընդունելով՝ Սպանիոյ Ֆերտինանտ թագաւորին գնաց եւ 8 տարի շարունակ թախանձելէ յետոյ վերջապէս երեք նաւ առնելով մեկնեցաւ եւ 65 օր նաւարկելէ յետոյ 1492ին հոկտեմբեր 8ին ցամաքը գըտաւ, ապա Սպանիա վերադառնալով նոր գըտած երկիրներուն փոխարքայ եղաւ։ 1493ին երկրորդ ճանապարհորդութեան մը ձեռնարկեց. եւ երրորդ չորրորդ ճանապարհորդութեամբք շատ մը երկիրներ գտաւ. եւ Ամերիկայի եզերքները պտըտեցաւ։ Գօլոմպ 1506ին 70 տարեկան մեռաւ յոգնութիւններէ եւ հիւանդութիւններէ ծանրաբեռնեալ։

[2] Ջեյմս Քուք Ալեգլիացի նաւապետը ծնաւ 1728ին յեօրքչայր եւ մեռաւ 1779ին 51 տարեկան. սա ինքն իրեն եւ առանց վարպետի չափագիտութիւն եւ նաւարկութեան հարկաւոր աստե-

զակի մ'աշակերտ էր. եւ Լէվինկսթըն [1] որ կատակոյի մօտ բամբակ մանող գործատեր մ'էր։

Գեղարուեստի վարպետներէն Գլօտ [2] կարկանդակավաճառի մ'որդի էր. Թիֆ հացագործի մ'որդի էր եւ Լէոբոլտ Ռօպէր ժամագործի մ'որդի էր. Ինչպէս ձօնս ալ ատաղձագործ մ'էր. Հէյտն [3] սայ-

---

ղաբաշխութիւն ռուսաց։ Քուք Անգլիոյ կառավարութեան հրամանաւ երեք անգամ երկրիս շուրջը պտըտեցաւ եւ Նոր-Քալետոնիա կղզին, Նոր Զելանտայի եզերքները եւ ուրիշ կղզիներ գըտաւ։ Վերջին ճանապարհորդութեան ատեն Ամերիկայի բնիկներուն հետ իր ճառատեաց ունեցած մեկ կոուին մէջ քուք զարնուեցաւ մեռաւ։

[1] Տէյվիտ Լիվինկսթըն ծնաւ 1817ին ի կյասկօ եւ մեռաւ 1873ին լուսնիսի մէջ Ափրիկէի Պեմպէ լճին քով 56 տարեկան։ Սա իբր գործաւոր աշխատած ատեն ինքզինք կրթելու ջանալով կարողացաւ միջեւ բժշկութիւն եւ աստուածաբանութիւն ուսնիլ եւ 1840ին Անգլիայեն մեկնեցաւ Ափրիկէ առաքելութեան երթալու համար. այս ատենին գրեթէ 30 տարի Ափրիկէի խորերը պըտրտեցաւ վայրենի ժողովրդոց բարքն իմանալու եւ աշխարհագրական տեղեկութիւններ հաւաքելու եւ քրիստոնէութիւնը տարածելու համար։

[2] Գլօտ Լօռէն ծնաւ 1600ին ի Լօռէն եւ մեռաւ 1682ին ի Հռոմ 82 տարեկան. սա նշանաւոր է մանաւանդ գիւղական եւ ծովային նըկարներու մէջ։

[3] Հէյտն Գերմանացի երեւելի երաժիշտը ծնաւ 1732ին Վիէննայի քով եւ մեռաւ 1809ին 77 տարեկան. սա լօնտօն կանչուելով մեծ համակրու-

լադործ եւ Տակէռ [1] փարիզի Օփէրա Թատրոնին զարդերուն նկարիչ էր։ Պապէրուն մէջէն Գրիպոր ե. աստղաձագործի մը, Սիքստոս ե. հովուի մը, եւ Աղրիանոս Զ. խեղճ նաւաձագործի մ'որդի էին։ Աղրիանոս իր երիտասարդութեան ատեն այնչափ աղքատ եր որ ճրագ դնելու սակ չունենալով իր դասերը փողոցները ու եկեղեցւոց գաւիթները լուսաւորող կանթեղներու լուսովը կը պատրաստէր. ու այսպէս զարմանալի համբերութեան եւ եռանդուն աշխատասիրութեան օրինակ մը տուաւ որք իր ապագայ մեծութեան պատճառ եղան։

1792ի Ֆրանսայի յեղափոխութեան ատեն, «Ազատութիւնը փաղնդներու բաց է» առածին ճշմարտութեան չատ մը երեւելի ապացոյցներ տրուեցան։ Հօշ, Հիւմպէր, Փիշկրիւ եւ դեռ ուրիշներ ապստրկեզ մտան իբր պարզ զինուորներ։ Հիւմպէր իր տղայութեան անառակ մէկն էր եւ 16 տարեկան հօրը անէն փախաւ։ Հետզհետէ Նանսիի մէջ վաճառականի սպասաւոր, Լիոնի մէջ գործաւոր եւ ապա ճապարի մորթի վաճառական եղաւ։ 1792ին

թեամբ ընդունուեցաւ եւ իր երեւելի գործերեն շատը այն տեղ շարադրեց։ Հէյտն շատ մը երաժշտութիւններ գրած է որոց մէջ ամենեն երեւելին իր (création ըր-ռ-էթ-ռ-Ռիւ) օրատորիօն է։

[1] Տակէռ լուսանկարի ճնարիքներեն մին ծնաւ 1788ին եւ մեռաւ 1851ին 63 տարեկան։ Մետաղէ տախտակներու վրայ լուսոյ ազդեցութեամբը պատկերներ շինելու գիւտը սա 1839ին ըրաւ, որուն համար շատ մը պատիւներ եւ վարձատրութիւններ ընդունեցաւ։

համաւոր դրուեցաւ եւ տարիէ մը զօրապետ անուանեցաւ։ Փլէպէր, Լըֆէվր, Սիւչէ, Վիքթօր, Լան, Սուլ, Մասէնա, Սէն-Սիր, ա՛Էրլօն· Միւրա, Անժրօ, Պէսիէռ, Նէյ, ամենն ալ պարզ ղինուորութենէ բարձրացան։ Սոյնպէս ոմանց բարձրանալը արագ ոմանցն ալ յամր եղաւ։

Սէն-Սիր, որ Թուլոնի ազքատ խաղախորդի մը որդի էր նախ դերասան եղաւ ուրկէ հաքը որսորդ ղինուորաց բանակը մտաւ եւ տարիէ մը զօրապետ եղաւ։

Վիքթօր, որ յետոյ Պէլիւնի դուքս եղաւ 1781 ին Թնդանօթաձիգ զօրաց Դ· գնդին մէջ մտաւ։ Յեղափոխութեան պատահարներուն առեն պաշտօնէն արձակուեցաւ բայց պատերազմը սկսելուն պէս նորէն պաշտօնի կանչուեցաւ եւ քանի մ՚ամսէն իր աներկիւղութեան եւ ճարպիկութեան չնորհիւ գնդապետի պաշտօն առացաւ։

Միւրա, որուն մականունը «Ճոպար Լաբէյ» էր, պանդոկապետի մ՚որդի էր եւ երիտասարդութեան առեն հօրը պանդոկին ձիերը կը դարմանէր։

Միւրա նախ որսորդ ղինուորաց գնդին մէջ մտաւ, ուրկէ անհնազանդութեան պատճառաւ ճամբայ տուին իրեն, բայց յեղափոխութեան պատերազմները սկսած առեն նորէն ղինուորութեան մէջ մտնելով չուտով գնդապետի պաշտօն ընդունեցաւ։

Նէյ տաճն եւ ութ տարեկան հասակին մէջ հեծելազօրաց գնդի մը մէջ մտաւ եւ կամաց կամաց աստիճանէ աստիճան բարձրացաւ։ Փլէպէր որ չուտով սորա արժանիքը ճանչցաւ, «անխոնջ»

անուանեց զինա եւ օգնական զօրապետի պաշտօնին բարձրացուց որ առեն քսան եւ հինգ տարեկան էր։ Միւս կողմանէ ալ կը տեսնենք որ Սուլ իւր տղայութեան առեն բնաւ կրթութիւն մը ըստացած չէր եւ աչխարհագրութիւնն իսկ Ֆրանսայի արտաքին գործոց պաշտօնեայ եղած առեն ուսաւ։

Դիտութեան այս ճիւղին ուսումը իրեն մեծ հաճոյք կը պատճառէր։

Ցիանապետի աստիճանին հասնելէն առաջ վեց տարի թագաւորական հետեւակ զօրաց գնդին մէջ մնաց։ Սակայն Սուլի յառաջանալը Մասէնայինին նայելով արագ եղաւ վասն զի այս յետինը յիսնապետի աստիճանին հասնելէն յառաջ թագաւորական Խռալեան գնդին մէջ 14 տարի ծառայեց եւ թէեւ հաքը աստիճան առ աստիճան գնդապետի, զօրապետի եւ մարաջախտի աստիճաններուն հասաւ բայց միշտ կ՚ըսէր թէ յիսնապետի աստիճանը ամենէն դժար կրցեր էր առնալ։

Եթէ բանաստեղծութեան մէջ երեւելի եղողներուն վրայ ակնարկ մը նետենք պիտի տեսնենք որ Մարմոնթէլ, Մէթաստազ, Ժան-Պաթիսթ Ռուսօ[1], Մօլիէր[2] առնոց ամենն ալ աղքատութեան

---

[1] Ժան-Պաթիսթ Ռուսօ Ֆրանսագի քնարերգիչ բանաստեղծը ծնաւ 1671ին եւ մեռաւ 1741 ին· սա կոշկակարի մ՚որդի էր բայց իր ջանքովը եւ աշխատութեամբը իր ժամանակին երեւելի բանաստեղծներէն մին եղաւ։

[2] Մօլիէր, ծիծաղաշարժ բանաստեղծներու իշխանը ծնաւ 1622ին ի Փարիզ եւ մեռաւ 1673ին

մէջ ծնած են։ Այժմ եթէ գործաւորներէ յառաջ եկած բանաստեղծներու ցանկը դրել ուզենք մեծահասոր գիրք մը կը չինուի։ Մինչդեռ Ֆրանսայի հին բանաստեղծները աշնուականութենէ յառաջ եկած են զոր օրինակ. Հանրի Դ. Թիպօ, կոմս Շամբանյի, Լուսինեան. կոմս Մարչի, Ռաուլ, Պլօնտել եւ Պալէն որուն երգերը իր որթերուն հիւթին չափ անուշ էին[1], ժամանակակից բանաստեղծներէն մէկ քանին ընդհակառակն ամենէն սորթին ասոխճաններու մէջ ծնած են, զոր օրինակ Պէրանժէ[2] տպագրիչ, Ռըպուլ[3] հացագործ եւ Ժասմէն սափրիչ էին։ Երգաբաններու առաջինն Պէրանժէ որը մնալով իր խեղճ դերձակ պապը մնծցուց գինքը զոր «Դերձակ եւ վհուկ» երգին մէջ գեղեցիկ կերպով կը յիշէ։

---

51 տարեկան. սա բազմաթիւ գեղեցիկ գրած է, զորս միեղեւ հիմա ոչ ոք գերազանցած է եւ ոյն իսկ ոչ ոք հաւասարած է ասոնց։ Մօլիէր սքանչելի կերպով կը նկարագրէ մարդոց բնաւորութիւնը եւ շատ վարպետութեամբ կը ծաղրէ նոցա մոլութիւնները։

[1] Պասկէն ընդարմակ այգիներ ուներ եւ իր գինիները իր երգերուն չափ երեւելի էին։

[2] Պեռանժէ Ֆրանսայի ամենէն երեւելի երգահանը ծնաւ. 1780ին եւ մեռաւ. 1857ին 77 տարեկան. սա անկախութեամբ իր գաղափարները յայտնելու համար բնաւ հասարակաց պաշտօն մը յանձն չառաւ, ոյն իսկ ճեմարանի անդամ ընլալու. եռեւ իսկ չեղաւ։

[3] Ռըպուլ հացագործ բանաստեղծը ծնաւ. 1796 ին եւ մեռաւ. 1864ին։

Պէրանժէ իր սորվին ասոխճանէ ըլլալուն վրայ քնաւ չէր կարմրեր, ընդհակառակն սիրանօք կերգեր «Ես գեղջուկ եւ յոյժ գեղջուկ եմ»։ Սա եւս կրնար Միշլէի պէս ըսել որ իրեն պէս երիտասարդութեան առեն տպագրիչ եղած էր, «փարիզի երկու սալայատակներուն մէջ արեւ չտեսած խոտի մը պէս ծնած էի»։

Պէրանժէ աղատութեան սիրահար էր։ Ժողովրդեան որդի միշտ ժողովրդին համար կը գրէր յամենայն որսէ։ «Երգերս» կ'ըսէր նա «Ես եմ» կամ ինչպէս Սկովտիացի Նիքօլ բանաստեղծը իր յատուկ երգերուն համար կ'ըսէր «սիրտս երգերուս մէջ դրած եմ»։

Ռըպուլ եւ Ժասմէն հաւասարապէս երեւելի մարդոց տիպարներ են որք իրենց գեղեցիկ եւ աղնիւ մտածութեամբը աղքատութիւնը աղնուացուցած են։ «Հրեշտակ եւ Մանուկ» երգը որ Ռըպուլի գրչէն եղած վոքրիկ գոհար մ'է բանաստեղծութեան, ամբողջ Ֆրանսա եւ թարգմանութեանց չնորհիւ ամբողջ Եւրոպա կը ճանչնայ[1]։ Ռըպուլ արչաւ որ կենդանութեան առեն չատ պատիւներ ընդունեցաւ սակայն իր գործաւորի վիճակը չմոռցաւ եւ չանարգեց եւ իր հացագործի արհեստը չարունակեց պարապ ժամերուն ալ բանաստեղծութեան զբաղելով։

Իր կնոջ եւ որդւոյն կորստեան վշտին հակցաւ թէ ինք բանաստեղծի տաղանդ ունի եւ այս պատ-

---

[1] Եթէ չենք սխալիր այս երգը Հայերէնի ալ թարգմանուած է լրագիրներէն մեկուն մէջ։

ճառաւ է որ իր բանաստեղծութիւնները ծանր եւ մտախոհ նկարագիր մ'ունին [1] : Ժասմէն սաիրիչ–բանաստեղծ մ'էր : Սա իր բանաստեղծութիւնը իր ղուարթ բնութեան կը պարտի : Սակայն տղայութեան առնչէն բաղդին խստութեանց դիմանալու սոիպուած էր : Իր հայրը սպաստող եւ մայրը կաղ էր : Երբ իր ոգեվար պապը բազկաթոռի մը վրայ ղրած հիւանդանոց կը տանէին՝ Ժասմէն որ անոր հետ կ'երթար պապուն հարցուց թէ «ո՞ւր կ'երթաս Պապ» «տղաս» պատասխանեց ծերը, «հիւանդանոց կ'երթամ, վասն զի Ժասմէնք հոն կը մեռնին :»

Այս դէպքը Ժասմենի առնչէն հին յիշատակներէն մին է, այս եւ սոսր նման իր տղայութեան խանդաղատալի յիշատակներէն Ժասմէն «ցիշատակը իմ» վերնագրով իր կենսագրութիւնը գրեց որուն մէջի փոքրիկ նկարագիրները, փոքր դիպուածները չատ վարպետութեամբ գրուած են :

Ժասմէն տղայութենէն վարժարան ղրկուեցաւ ուր իր գործունեայ աչակերտ մ'ըլլալը ցցուց եւ մրցանակներ վաստկեցաւ : Ցետոյ սաիրիչի մը քով ղրուեցաւ ուր ցերեկը իր արհեստը սորվելու աշխատելով, պարապ ժամերն ալ սոզիէն անդիէն

[1] Մեք Հայերս ալ ունեցած ենք եւ դեռ ունինք բանաստեղծներ որք աղքատութենէ յառաջ եկած են. իբր ապացոյց բաւական է յիշել բարեյիշատակ Պետրոս Դուրեան որ խեղճ երկաթագործի մ'որդի էր, իր երգերեն մի քանին սքանչելի են : Ափսոս որ մահը այնքան կանուխ (20 տարեկան) յափշտակեց զայն մեզմէ :

փոխ առած գրքերը կը կարդար : Վերջապէս յաջողեցաւ իրեն յատուկ խանութ մը բանալ եւ իր գրաղմունքէն ետ չկենալով հանդերձ երգեր գրելու ձեռնարկեց որք տպագրուելով չուտով կը ծախուէին : Վերջապէս, Երիտասարդ սաիրիչին վիճակը այնքան լաւացաւ որ Ժասմէն օր մը բանաստեղծական բորբոքման մէջ գարկաւ կտոր կըսոր ըրաւ այն բազկաթոռը որուն վրայ այնքան Ժասմէններ հիւանդանոց գացած եւ այն տեղ մեռած էին :

Իր կինը նախ գրելուն դէմ կեցած էր եւ մինչեւ անգամ իր թուղթն ու գրիչը կը պահէր բայց երբ տեսաւ թէ ոտանաւորները կը ծախուին՝ կարծիքը բոլորովին փոխեց եւ այն առնէն առաջին թուղթ եւ գրիչ տուողն ինքն եղաւ այսպէս բսելով « սի՛րա առ, իւրաքանչիւր ոտանաւոր կըղմինաբը մ'է զոր կը չաւղես բոլոր տունը ծածկելու համար » : Արդարեւ գործերն այնքան յաջողեցին որ քիչ առնէն Ժասմէն կրցաւ տուն մը գնել որուն մէջ կ'ապրէր :

Անգլիան ալ իր գործաւոր բանաստեղծներն ունեցաւ, Պըրնս մչակ, Գլար գիւղացի. Պուամֆիլա ապարակի սպասաւոր. Թաննէհիլ ոտանաւանկ, Քուբըր կոշկակար եւ Բրիչլի Բրէնս գործարանի գործաւոր էին : Բայց առնցմէ առնէն հռչակաւորը Շէքսբիր [1] յոյժ սոզին վիճակի մէջ ծնաւ :

[1] Շէքսբիր Անգլիոյ առաջին թատերգակ բանաստեղծը ծնաւ 1564ին, իր հայրը մսավաճառ կամ բուրդի վաճառական մ'ըլլալ կը կարծուի : Շէքսբիր հանճարաւոր մարդու մը ամեն յատ-

Իր հայրը մահագործ էր եւ արջառ կը պահէր եւ աւանդութեան մը նայելով Շէքսպիր ինքն ալ բուրդ խզող եղաւ իր պատանեկութեան առեն, մինչդեռ ուրիշ կենսագիրներ ալ կ'ըսեն թէ Շէքսպիր նախ դասապետ, ապա դրագիր եղաւ. սակայն իր դրուածները կարդացողը կ'ըսէ թէ նա նաւաստի, լուսարար, երեւելի դատաւոր եւ ֆիլաւճառ միանգամայն եղած է վասն զի իր դրուածոց մէջ այս արհեստներուն վերաբերեալ բառերը ամենայն ճշդութեամբ գործածուած են: Սա հաւանական է որ Շէքսպիր դերասան չեղած քանի մ'արհեստներու ձեռնարկած է եւ փորձառութեան ու դիտողութեան ընդարձակ դաշտին մէջ դիտութեան անհուն քանքար հաւաքած է. իր անհամեմատ եռանդով եւ զարմանալի մտաղրութեամբ աշխատելուն եւ ուսանելուն բնաւ տարակոյս չկայ:

Այսպիսի մարդիկ թէեւ արժանեօք իրարմէ չատ տարբեր, ճարտարութեան եւ աշխատասիրութեան անգին օրինակներ են եւ իրենց կեանքը չատ օգտակար է որ եւ իցէ ճիւղի մը մէջ յառաջադիմել ուզողներու պէտք եղած ճամբան ցուցընելով:

կութիւնները ունի. իր նկարագրութիւնները չատ սքանչելի եւ ճիշդ են. արդի վիպասանական դպրոցին հայրը Շէքսպիր կը համարուի որ 35 տարբեր գործեր գրած է, որոց մէջէն երեւելիները են Մաքպէթ, Համլէթ, Յուլիոս Կեսար, Վենետիկի վաճառականը եւ այլն: Շէքսպիր 1616ին մեռաւ 52 տարեկան: Իր գործերուն Մաքպիթը Հայերենի թարգմանուած է:

Այս մարդիկ միմիայն իրենց կարողութիւնները գործածելով յառաջադիմել մտքերնին դրած ըլլալով, անխոնջ կերպով աշխատած են եւ պէտք է լաւ դիտնալ թէ ամեն տեսակ պատուաւոր աստիճան կամ մեծարանք ամենամեծ ջանքերով միայն կրնայ ստացուիլ եւ ծուլութեամբ յառաջադիմել կամ լաւագոյն վիճակի հասնիլ անկարելի է:

Ուղեղի եւ ձեռաց գործունէութեամբ միայն կրնանք մեր դիտութեան եւ իմաստութեան քանքարը աւելցնել ու գործի մէջ յաջողիլ:

Ընդքա իսկ որ հարստութեանց եւ մեծութեանց մէջ կը ծնին, ընդքա եւս առանց ջանքի եւ գործունէութեան հաստատուն համբաւ մը չեն կընար վաստկիլ վասն զի ծնողք թէեւ իրենց որդւոց հարստութիւն կը ձգեն բայց որ եւ իցէ կերպով իրենց դիտութիւնն ու իմաստութիւնը ժառանգ չեն կրնար թողուլ:

Հարուստը առակի միջոցաւ ուրիշները իրեն համար կրնայ աշխատցնել բայց չկրնար ուրիշները իրեն համար մտածել տալ եւ իւրաքանչիւր մարդու ինք իրեն տալիք դաստիարակութիւնը ոչ մէկ չուփայի մը մէջ չվաճառուիր: Այն վարպետութիւնը թէ որ եւ իցէ ճիւղի մը մէջ յառաջանալու համար ջանք եւ գործունէութիւն պէտք է, ինչպէս որ հարուստին համար ճշմարիտ է, այնպէս ալ ճշմարիտ է ճիփօրտի համար որ թէեւ հին մուճակներ կարողի մը խանութէն ուրիչ վաճառան մը չունեցաւ, սակայն Քոբինսըն Ուիլլոուգրադրին խմբագրապետն եղաւ, նոյնպէս ճշմարիտ է Հիւկ Միլլէր երկրաբանին համար որ իր ու-

սումը Բրօմարթի քարահանքերուն մէջ սորվեցաւ ։

Մարդ մի միայն իրեն յատուկ կարողութիւնները գործածելով գիտութիւն եւ փորձառութիւն կրնայ ստանալ որոց միութիւնը իր իմաստութիւնը կը բաղկացնէ, ինչպէս որ սերմ չցանուած տեղէ մը հունձ յուսալը յիմարութիւն է, այնպէս ալ առանց աշխատութեան եւ յողնութեան այս բարիքները վայելել յուսալը յիմարութիւն է ։

Ամերիկայի Լինգոլն նահանգին եպիսկոպոս Կըրօսթէդի համար, որ իր ժամանակին նշանաւոր մարդ մ'էր, կը պատմեն թէ օր մը իր ծոյլ ուսուցէտ եղբայրը եկաւ իրեն աղաչեց որ գինքը մեծ մարդ ընէ ։ «Եղբայր իմ» պատասխանեց եպիսկոպոսը «եթէ արօրդ կոտրած է կրնամ նորոգել տալ եւ եթէ եղներէդ մէկը կորուսած ես, կըրնամ քեզ ուրիշ մը գնել, բայց գքեզ մեծ մարդ չեմ կրնար ընել. քեզ երկրագործ գտայ եւ աւա՛ղ, գարձեալ երկրագործ թողլոյ ստիպուած եմ» ։ Բոլորովին յայտնի է թէ մարդկային բնութեան ամենաարժէքաւոր կարողութիւնները զարգացնելու համար հարստութիւն եւ բարեկեցութիւն բնաւ հարկաւոր չեն, եթէ այնպէս ըլլար աշխարհի սկիզբէն ի վեր ընկերութեան առաջին առաջնորդներէն այնչափ երեւելի մարդիկ պիտի չելնէին ։

Դիւրակեաց եւ ճոխ կեանքը հնարք մտածելու եւ գժուարութեանց դէմ գնելու յարմար մարդիկ չհասցուներ եւ քուն կը պահէ մեր ունեցած կարողութեան գիտակցութիւնը, առանց որոյ մարդկային գործունէութիւնը բնաւ աշխուժութիւն եւ զօրութիւն չունենար ։

Արդարեւ աղքատութիւնը չարիք մ'ըլլալու տեղ, եթէ աղքատը գործունէութիւն եւ անհատական կամակարութիւն (ինքնիմքին բան մ'ընելու զգրգռում եւ յօժարութիւն) ունենայ՝ աղքատութիւնը այն աստէն բարիք մը կ'ըլլայ. զի մարդուս ըզգացնել կը տայ աշխարհի հետ մաքառելու հարկը, յորում ցածութեամբ հարստացողներու անկման հակառակ, արդարն ու քաջասիրտը զօրութիւն, վստահութիւն եւ յաղթանակ կը գտնէ ։

Մարդիկ կըսէ Պաքօն «ո՛չ իրենց հարստութեան եւ ո՛չ իրենց զօրութեան ճիշդ չափը գիտեն. իրենց հարստութեան մեծ արժէքը կ'ընծայեն եւ իրենց զօրութեան յոյժ սակաւ կարեւորութիւն կը տան։ Անձին վստահութիւնը եւ բաղձանաց չափաւորութիւնը կրնան ամեն մարդու սորվեցնել որ իր գաւաթէն ջուր խմէ, իր հացը բարեհամ գտնէ եւ աշխատութեամբ իր ապրուստը ճարելուն համար լինքզինք երջանիկ համարի եւ իրեն յանձնուած բարիքները լաւագոյն կերպով գործածէ » ։

Հարստութիւնք մարդուս համար մեծ փորձութիւններ են, վասն զի ամեն մարդ նուաղ կամ առաւել բարեկեցիկ ըլլալ եւ հաճոյքներ վայելել կը փափաքի. ուրեմն աւելի փառաց արժանի են նոքա՝ որք ճոխութեան մէջ ծնելով իսկ իրենց նախնեաց համար յամենայն սրտէ աշխատած են. հաճոյքները արհամարհելով և աշխատասէր կեանք մը վարելով ։

Մանաւորապէս զարմանալու ենք նոցա վրայ որք հաւատով ներշնչեալ եւ իրենց նմանեաց բարիք ընելու առանդով ընդունակ, կամովին պա-

Մօնթէյն[1] եւ Պիւֆօն[2] ալ հարուստ ընտանեաց զաւակներ էին, բայց աչխատասէր կեանք մը վարեցին։ Պիւֆօն զարմանալի գործունէութիւն մ'ունէր. այս այն մարդոցմէն էր որոց համար հին Հռովմայեցիք կ'ըսէին. « incredibile industria, diligentia singulari »։ Պիւֆօն ժամանակը սահմանափակ գանձ մը կը նկատէր եւ կը հաւատար թէ կորուսած ժամանակը մէկ մ'ալ ձեռք ձգել անկարելի է, ուստի յոյժ խնայութեամբ կը գործածէր զայն։ Մինչեւ որ հանգստանալու պէտք չզգար, բոլոր ժամանակ կ'աչխատէր։ Պիւֆօն իր տղայութեան չափաւոր տաղանդի մը տէր էր, բայց իր աչխատութեամբ եւ ուսումնասիրութեամբ կրցաւ զայն զարգացնել եւ ընդարձակել։ Ան ամենէն աւելի կը սիրէր մաթեմատիկական գիտութիւնները, որոնց մէջ ալ մեծ յառաջդիմութիւն ցուցուց։ Ան ամենէն աւելի կը սիրէր մաթեմատիկական գիտութիւնները, որոնց մէջ ալ մեծ յառաջդիմութիւն ցուցուց։ Ան ամենէն աւելի կը սիրէր մաթեմատիկական գիտութիւնները, որոնց մէջ ալ մեծ յառաջդիմութիւն ցուցուց։

---

[1] Մօնթէյն Ֆրանսայի բարոյագէտ փիլիսոփայն ծնաւ 1533ին եւ մեռաւ 1592ին 59 տարեկան. սա նշանաւոր է զանազան նիւթոց վրայ գրած ճառերովը։

[2] Պիւֆօն Ֆրանսացի երեւելի բնաբանը ծնաւ 1707ին եւ մեռաւ 1788ին 81 տարեկան. սա կանուխ հասակէն բնական գիտութեանց համար եռանդուն փափաք մ'ունենալով ինքզինք անոնց նուիրեց, որոց մէջ շատ երեւելի եղաւ, ուստի եւ գիտութեանց ճեմարանը զինքն անդամ ընդունեցաւ։ Ֆրանսական ճեմարանն ալ իր ոճին գեղեցկութեան համար իր անդամոց մէջ առաւ Պիւֆօնը. սորա ամենէն երեւելի գործն է Բնական պատմութիւնը որ շատ սրանչելի ոճով գրուած է, բայց գիտութեան արդի տեսութեանց չյարմար չէ։

տիւներէ եւ հաճոյքներէ հրաժարած են եւ իրենց բարձր դիրքէն իջնելով ամբոխին մէջ խառնուած են աղքատին եւ չքաւորին ծառայելու համար։ Ասպիսի մարդոց օրինակ են Ֆրանսուա Քսաւիէ եւ Ֆրանսուա տը Սալ որք հարստութեան եւ մեծութեան մէջ ծնած մարդիկ ըլլալով իրենց կեանց օրինակով աչխարհի ցուցին թէ բարձր աստիճաններու հասնելու եւ հարստութիւններ դիզելու վախճանքէն աւելի ազնիւ եւ զեղեցիկ բաներ կան աչխարհի վրայ։ Ֆրանսուա Քսաւիէ շատ մը յոյնութիւններէ, նեղութիւններէ եւ աղքատութենէ վերջն ալ մարտիրոս եղաւ. բայց այս մարտիրոսութիւնը կորուսա մ'ըլլալու տեղ երեւելի յաջողութիւն մ'եղաւ։

Ֆրանսայի զրադետներէն Ֆէնըլօն[1], Շաթոպրիան[2],

---

[1] Ֆենըլօն Քամպրէի արքեպիսկոպոսը ծնաւ 1651ին եւ մեռաւ 1715ին. սա իր ժամանակին նշանաւոր քարոզիչներէն մին էր եւ երեւելի էր մանաւանդ իր գորովագութ սրտովը։ Իր գործերէն «Ջէնթ դիալոկ»-ը եւ Տէլէմաքայ աշխատութիւնը Հայերէնի թարգմանուած են. իր տեսութիւնները արդի ժամանակաց գաղափարներուն չյարմար չեն։

[2] Շաթոպրիան ծնաւ 1768ին եւ մեռաւ 1848ին 80 տարեկան. սա այս դարուն Ֆրանսացի ամենէն երեւելի գրագետներէն մին է, բնութեան տեսարանները սքանչելի կերպով կը նկարէ, իր բոլոր գրուածոց մէջ իր ազնիւ եւ խանդակաթ զգացումները միշտ մելամաղձոտութեան հետ խառնուած են։ Շաթոպրիան Ամերիկա, Փորր-Ասիա, Յունաստան եւ Երուսաղէմ ճանապարհորդու-

տասիրութեամբը բնական պատմութեան մէջ չատ երեւելի հանդիսացաւ ։

Իր մտաւոր կարողութիւնները ուշ զարգացան, մանաւանդ թէ իր ուսած բաները արտայայտելու դժուարութիւն ունէր ։ Բայ ասոի Պլուֆոն —որչափ որ անհատատալի կ'երեւայ — անհոգ , ծոյլ մէկն էր ։ Իր կենաց առաջին մասին մէջ չատ ժամանակ կորնցուց առաւօտները անկողնէն չուտով չկարենալ ելնելու սովորութեամբը ։

Պլուֆոն այս սովորութիւնը մոռնալու կ'աշխատէր եւ իր ժօզէֆ սպասաւորին օգնութեամբը վերջապէս յաղթեց անոր ։ Իր սպասաւորին պատուիրած էր որ զինքը կանուխ արթնցնէ եւ եթէ յաջողի ժամը վեցէն (եւրոպական) առաջ արթընցնել՝ իւրաքանչիւր անգամին համար մէկ ըսկուզ պիտի տար ։ Առաջին օրերը Պլուֆոն ելնել չ'ուզեց հիւանդ եւ սպասաւորին բարկանալ ձեւանալով, որ իր հանգստութիւնը վրդովելու կը յանդգնէր . եւ սակայն յետոյ ժօզէֆ միչա յանդիմանութիւն կը լսէր իր տէրը անկողնէն չկարենալ հանելուն համար ։ Վերջապէս սպասաւորը միտքը դրաւ խոստացուած ակուզը վաստկիլ եւ հետզհետէ սիրեց իր տէրը որ անկողնէն ելնէ առնոր աղաչանաց , յանդիմանութեանց եւ պաշտօնէն արձակելու համար ըրած սպառնալեաց ականջ չ'կախելով ։ Առաւօտ մ'ալ Պլուֆոն սովորականէն աւելի յամառ երեւնալով՝ ժօզէֆ ղպաց որ զօրաւոր մկրատներու դիմելու է , ասոնց մը պաղ ջուր թափեց Պլուֆոնի կուրծքին վրայ . այսպիսի մկրատներ երկար ատեն կրկնուելով Պլուֆոն իր դէշ

սովորութենէն ազատեցաւ եւ յետոյ այսպէս կ'ըսէր « բնական պատմութեան երեք կամ չորս հատորները ժօզէֆի կը պարտիմ» ։ Գառասուն տարի Պլուֆոն իր գրասեղանին առջեւ կ'աշխատէր ամեն առաւօտ ժամը 9ին մինչեւ երկու եւ երեկոյնեան ալ հինգէն մինչեւ լոյսը ։

Իր աշխատասիրութիւնը այնքան հաստատ եւ կանոնաւոր էր որ իր բոլոր կենաց մէջ լրեն սովորութիւն դարձած էր ։ « Աշխատութիւնը լրեն համար պիտոյք մը դարձած էր » կ'ըսէ իր կենսագիրը . « ուսնելը լրեն ամենամեծ հաճոյքն էր եւ իր փառաւոր ասպարիզին ծայրը հասած ատենն ալ տակաւին երեք կամ չորս տարի եւս կրնամ ուսմանցս զոհել » կ'ըսէր ։ Պլուֆոն միչտ կը ջանար իր լաւագոյն մտածումները լաւագոյն ձեւերով տալ ընթերցողին ։ Իր չարաքրութիւնները կրկին եւ կրկին անգամ կը կարդար , այնպէս որ իր ոճին համար կրնանք ըսել թէ կարելի եղածին չափ կատարելութեան մօտ է ։

Իր ժամանակէ բնութենէ (époques de la nature) անուն գիրքը տասն եւ մէկ անգամ օրինակից մինչեւ որ անոր հաւնեցաւ , եւ այս գրքին չարաքրութեան համար յիսուն տարիի չափ խորհած էր ։ Պլուֆոն կատարեալ գործի մարդ ալ էր , ամեն բան բարեկարգութեամբ կը տեսնէր , եւ սովորութիւն ունէր ըսելու թէ աշխատիլ՝ հանճարը իր կարողութենէն երբէք աղբիւրը կը կրճատէ ։

Պլուֆոն միմիայն իր աշխատասիրութեամբը եւ ջանքովը մեծ գրագէտ մ'եղաւ . տիկին Նէքէր կըսէ թէ « Պլուֆոն միչտ համոզուած ըլլալով թէ

հանճարը միչտ միևնոյն առարկային վրայ ուղղուած խորին ուշադրութեան մը պատուղն է, որչափ որ առաջին դրութիւնները չարաղրած աստեն չատ կը ճանճրանար, մանաւանդ երբ հարկ կ'ըզդար անոնց վրայէն անցնելու եւ ուղղելու, բայց հետզհետէ այս սրբագրութեան մէջ մեծ հաճոյք կ'զգար իր չարաղրութիւնները եւս քան զեւս լաւ տեսնելով»: Սա եւս պէտք է գիտնալ թէ Պիւֆֆոն իր մեծ գործերը գրած եւ հրատարակած աստեն ամենէն դէչ հիւանդութեամբ մը կը չարչարուէր:

Ալէքսիս ոը Թօքվիլ ալ Պիւֆֆոնի պէս աղնուականի որդի էր, որ իր աշխատութեամբը երեւելի հանդիսացաւ: Իր հայրը կոմս ոը Թօքվիլ Ֆրանսայի ատենակալ էր եւ իր մայրն ալ Մալէրպի թոռնն էր. իր տղայութենէն իր ունեցած ընտանեկան եւ ամեն տեսակ առաւելութեանց հակառակ միտքը դրաւ որ «մարդիս իր ջանքովը չատ երթայ»:

Քանի եւ մէկ տարեկան հասակին վէրսայլի մէջ ունկնդիր դատաւոր անուանուեցաւ, սակայն այս ասպարիզին մէջ չատ ջանալու իր բոլոր չոյսերը թողլով, դէպ ի Միացեալ Նահանգս ընելիք ճանապարհորդութեան համար պատրաստած չատ կագծին գործադրութեան սկսաւ. այս ճանապարհորդութենէն չետոյ իր Դեմոկրատիա Ամերիկայ անուն գեղեցիկ գիրքը հրատարակեց: Այս ճանապարհորդութեան մէջ իր անխոնջ գործունէութեան նկարագրութիւնը այսպէս կ'ընէ իր բարեկամը Կիւսթաւ ոը Պօմոն:

«Հանդիսաը իր բնութեան հակառակ էր» կ'ըսէ «եւ մարմինը չարժման եւ կամ հանգիստ վիճակի մէջ. իր խտացականութիւնը միչտ կ'աչխատէր... Ալէքսիսի համար ամենէն հաճելի խօսակցութիւնը այն էր որ օգտակարութիւն մ'ունէր: Պարապ կամ ոչինչ զբաղմունքով անցուցած օրը իրեն համար դէչ օր մ'էր, ժամանակի ամենափոքր կորուստը իրեն համար վիչտ էր»:

Թօքվիլ ինքն իր մէկ բարեկամին նամակին մէջ այսպէս ըսած է «աշխատիլ գործնեայ եմ»... մեր կենաց մէջ բնաւ ժամանակ մը չկայ հանգչելու եւ աչխատութիւն ու ջանք միչտ հարկաւոր են, ծերութեան ատեն երիտասարդութեան ատենէն աւելի հարկաւոր են:

Մարդս հետզհետէ աւելի ցուրտ երկիր դիմող ճանապարհորդի մը կը նմանի, կ'ըսէ, որ քանի հեռուն երթայ այնքան աւելի չարժում ընելու ըսուխպուած է որպէս զի չզպաղի: Հոգւոյն ծեր հեռանալը ծուլութիւն է: Այսպիսի սոսկալի հիւանդութեան մը դարմանը աչխատութեամբ, իր նմանեաց եւ աչխարհային գործերու հետ չարաբերութեամբ միտքը չարժման մէջ պահելն է: Ոը Թօքվիլ որչափ որ անկախ եւ գօրաւոր բնաւորութեան տէր մէկին էր, սակայն ամեն մարդէ աւելի կը ճանչնար մարդոց իրարմէ ընդունած քաջալերութեան եւ օգնութեան արժէքը: Մարդոց բնաւորութիւնը կամ նկարագիրը դեռ հաստատուելիչն չգտած հազարումէկ նուրբ ազդեցութեամբք զրօրինակ, ուրիչին օրինակովը, ապրելու եղանակովը, խրատներովը եւ գրականութեամբ, ծը-

նողաց եւ բարեկամաց աղղեցութեամբը փոփոխութիւնները կը կրէ. մեր նախնեաց մեծագործութեանց եւ աղնիւ օրինակներու յիշատակն ալ մեծ աղդեցութիւն ունի մեր բնաւորութեան վրայ:

Ա.յսպէս որչափ որ այս դրքին ճակատը ԻՆՔՆՈՒՐՆ (SELF HELP) դրինք, մէջը պարունակուած բնաւորութեանց եւ վարմանց օրինակները քննելով պիտի տեսնեն ընթերցողք թէ իր նպատակն անուններն ցցուցածէն աւելի ընդարձակ է:

Իմաստունը որչափ որ ինքն իր լաւագոյն օդնականն է, դարձեալ ուրիշ կենդանի եւ մեռեալ մարդերու եւ վարպետներու չատ կը պարտի: Թօքվիլ ալ իր երկու բարեկամաց իրեն մատուցած օդնութիւնը երբէք չէր մոռնար: Ա.յս բարեկամներէն մին էր Քէրկօրլէյ որ մտաւորական օդնութիւն մը մատուցած է, իսկ միւս բարեկամն էր Մթօֆէլ որ համակրական եւ բարոյական օդնութիւն մատոյց իրեն: Միւոլ բանիւ Թօքվիլի բնաւորութիւնը Անգլիացի վօրտսվորթի բանաստեղծին հետեւեալ առածին ճշմարտութիւնը յոյժ բացայայտ կը ցուցնէ: «Սա երկու բաները որչափ որ առ երեւոյթս իրարու հակառական կ'երեւան, բայց բնաւ իրարմէ զատուելու չեն . . . աղնիւ հպատակութիւն մը եւ վեհանձն անկախութիւն մը, արժանաւոր վստահութիւն մը առ ընկերն եւ աղնիւ վստահութիւն մը առ անձն»:

Ալէքսիս յօժարութեամբ կը խոստովանէր թէ իր ուսմանց հետեւելու բնաւորութիւնն ու տրամադրութիւնը, իր աղնիւ եւ մաքուր կողակցին կը պարտէր մեծաւ մասամբ: Ա.յս այն կիներէն

մին էր որոյ համար Անգլիացի հեղինակ մ'ըսած է թէ մարդ այսպիսի կին մը սիրելով արդէն աշխատական դասուիարակութիւն մ'առած կ'ըլլայ[1]: Հասարակաց ասացուած մը կայ որ կ'ըսէ «ով որ յառաջադիմել, յաջողիլ կը փափաքի նախ իր կընոջ խորհուրդ հարցնելու է:» Անուրանալի ճշմարտութիւն մ'է թէ կնոջ մարդուս բարոյական կենաց զարդացման վրայ ունեցած ազդեցութիւնը մեր կարծածէն յոյժ առաւել է:

Ռուսօ[2] չատ իրաւամբ ըսած է թէ «մարդիկ

---

[1] «Չեզ չեմ կրնար բացատրել», կը գրէ Թօքվիլ իր Քէրկօրլէյ բարեկամին, «այն հաճոյքը զոր շարունակ իրեն (կնոջը) հետ ապրելով կը գտնեմ եւ այն ապահովը զոր ամեն վայրկեան իր սրտին մէջ կը գտնեմ: Դուն գիտես որ ճանապարհորդութեան ատեն ուրիշ ատեններէ աւելի, անհամբեր, անհաստատ եւ դիւրագրգիռ եմ: Ոտի չատ անգամ իրեն կը բարկանամ եւ գրեթէ միշտ յանիրաւի, սակայն այս իւրաքանչիւր անգամուն ալ իր գորովոյ եւ ներողամտութեան անհատնում քանքարն յայտնի եղաւ ինձ:

Չեմ կրնար բացատրել քեզ այն երջանկութիւնը զոր կ'ունենայ մարդ ապրելով այնպիսի կընոջ մը հետ որուն վրայ առն բարի յատկութիւնները կ'անդրադառնան քնաքաղաքեւ եւ ալ աւելի գեղեցիկ կ'երեւան. թեպետ տեր իր նոգւոյն եւ կամաց՝ բայց կարծեմ ինձմէ ալ կը վախնայ եւ քանի որ սիրեմ զինքն ինչպես միննչեւ հիմայ, չատ ապահով եմ թէ սխալ քայլ մը չպիտի առնեմ»:

(Գործք եւ թղթակցութիւնք. Ա. 332)

[2] Ժան Ժաք Ռուսօ հռչակաւոր գրագիտը ծը-

միշտ կանանց ուշադիր պէս պիտի ըլլան։» «Ակնացոց մէջ հարիւր անգամ այնպիսի տկար մարդիկներ տեսայ» կ'ըսէ Թօքվիլ որք մեծ քաջասրտութիւններ ցցուցած են, վասն զի այնպիսի կիներ ունէին իրենց քովը որք իրենց օգնած են չէ թէ այս կամ այն մանաւոր գործը խրատելով այլ զօրացուցիչ ազդեցութիւն մը ներգործած են իրենց ամուսիններուն պարտուց կատարման եւ նոյն իսկ փառասիրութեան վրայ։ Դարձեալ ուրիշ մարդիկ ալ տեսած եմ որք իւրենէ վեհանձն, անշահախնդիր եւ մեծոգի էին բայց իրենց կանանց ազդեցութեամբն փառասէր, վատ, դրամոլիկ եւ եսական եղած են, որք իրենց հայրենեաց գործերուն մէջ իրենց մանաւոր շահէն ուրիշ բան չէին փնտռեր[1]»։

Այս գլուխը չվերջացուցած աւելորդ չենք համարիր Ֆրանսայի երեւելի պատմաբան Օկիւստէն Թիէրրի[2] վրայ քանի մը համառօտ տեղեկութիւններ տալ, որ երեւելի է իր աշխատասիրութեամբը եւ հանճարովը։ Օկիւստէն միայն պատմաբան

ծնաւ 1712ին ի Ճինեվրա, իր հայրը ժամագործ մ'էր. սա նշանաւոր հանդիսացաւ իր փիլիսոփայական մտածութեամբը գորս հրատարակեց Ընկերական դաշն, Յաչսիս ակնոցն անհաւասարութեան ի մարդկէն եւ Էմիլ փիլիսոփայական վիպասանութեան մէջ։ Ոտնաց մեռաւ 1778ին 66 տարեկան։

[1] Գործք եւ բղթակցութիւնք. Բ 349

[2] Թիէրրի պատմաբանը ծնաւ 1795ին եւ մեռաւ 1856ին։ Շաթոպրիան գինքը պատմութեան Հոմերը անուանած է։

չէր այլ նաեւ գեղարուեստի վարպետ, բառին ամբողջ նշանակութեամբը։

Սակայն իր արուեստը ծածկելու չափ վարպետ էր։ Օկիւստէն իր պերճախօսութեամբ եւ նախաղրութեանց ճշդութեամբը պատմութեան սպիտակ ոսկորուեայ մարմին ղեկցուցած է եւ կարծես թէ իր նկարագրած հին դարերու մարդիկը տակաւին մեր աչաց առջեւ կ'ապրին։ Իր վէպ ձերովէնէան Ժամանակաց եւ պատմութեան արշաւանաց Նորմանդացւոց անուն գրքերը իր անխոնջ աշխատասիրութեան եւ գեղեցիկ հանճարին յաւիտենական յիշատակարաններն են ու պիտի մնան։ Իր կեանքը ազգու եւ գործօվալի դաս մ'է չէ թէ միայն գրագիտաց այլ ամեն մարդոց համար, վասն զի կը ցուցնէ թէ գեղեցիկ խմացականութեամբ օժտեալ մարդ մը երբ իր միտքը աղնիւ խորհուրդ մը գրած է՝ կենաց դժուարութեանց կրնայ յաղթել։ Օկիւստէն պատմութեան սիրահար էր եւ անոր մէջ իրեն համար մեծ հաճոյք կը գտնէր։ Իր ամբողջ կեանքը զարմանալի օրինակ մ'է յարատեւութեան, գործունէութեան, անձին կրթութեան եւ անձնուիրութեան առ գիտութիւն։ Ձախազանց աչխատութիւնէն նախ տեսութիւնը ապա եւ առողջութիւնը կորոյս, բայց ճշմարտութեան սէրը երբէք չկորոյս։

Հիւանդութեան վերջին օրերուն մէջ երբ այնչափ տկարացած էր որ հիւանդապահ մը գրկած զայն սենեկէ սենեակ կը տանէր տկար տղու մը պէս, այս վիճակին մէջ անգամ իր քաջասրտութիւնը ձեռքէ չձղուց եւ կոյր ու անկարող իր

զրական ասպարէզը հետեւեալ աղնիւ խօսքերով աւարտեց ։ «Եթէ դիտութեան չահը աղգային մեծ չահերու կարգը կը սեպուի. ինչպէս որ ես այնպէս ըլլալուն կը սիրեմ հաւատալ, ես ալ հայրենեացս տուի ինչ որ պատերազմի դաշտին վրայ մէկ անդամը կորուսանող զօրականը կը տայ ։

Իմ գործերուս ճակատագիրն ինչ որ ալ ըլլայ, կը յուսամ թէ իմ օրինակս չպիտի կորսուի ։ Կը փափաքիմ որ ներկայ սերունդեան բարոյական վատթարութեան գարման մ'ըլլայ այն եւ կենաց ուղիղ ճամբուն մէջ բերէ այն մեղկ հոդիները որք իրենց վրայ վստահութիւն չունին եւ չեն դիտեր թէ ուրկէ սկսին եւ ամէն տեղ աչխատութեան եւ անձնուիրութեան նիւթ մը կը գտանեն առանց դանելու ։ Ինչո՞ւ համար այնչափ դառնութեամբ ըսել թէ այսպիսի կազմակերպեալ աչխարհի մը մէջ ամէն կուրծքերուս համար օդ չկայ եւ թէ ամէն իմացական կարողութեան համար գործ չկայ ։

Ա՛հա լուրջ ուսման ասպարէզը ամենուն առջեւ բաց է. եւ մինչ ամենուս համար ապաստանարան մը, յոյս մը չէ՞ այն ։

Ուսմամբ վատթար օրերը կ'անցնենք առանց ասնոնց ծանրութիւնն զգալու, այսպէս մարդ իրեն համար ապագայ մը կը պատրաստէ եւ իր կեանքը աղնիւ կերպով գործածած կ'ըլլայ ։ Ես այսպէս ըրի եւ զարձեալ այսպէս պիտի ընէի եթէ իմ կեանքս նորէն սկսէի. այն ճամբէն պիտի երթայի որ դիս հոս բերաւ ։ Կոյր եւ հիւանդ, առանց յուսոյ եւ զրեթէ առանց դաղարման կրնամ սա վկայութիւնը տալ առանց երկբայութեան թէ աչ-

խարհի մէջ բան մը կայ որ նիւթական վայելքներէ, հարստութենէ եւ նոյն իսկ առողջութենէ նախապատիւ է, որ է անձնուիրութիւն առ դիտութիւն[1] ։

[1] Տես ամէն պատմական ուսումնց (Ցառաջաբան) Փարիզ · 1856 ։

ԳԼՈՒԽ Բ.

ՀԻՄՆԱԴԻՐՔ ՃԱՐՏԱՐՈՒԹԵԱՆՑ

« Ցայսմ հետէ աղխարհիս տէ-
« րերը աշխատութիւնն ու գի-
« տութիւնն են »։

ՏՐ ՍԱԼՂԱՆՏԻ

Երկրագնդիս բոլոր մեծ ազգերն ալ իրենց բարեբաստութեան ու յաջողութեան հիմունքը իրենց ժողովրդոց ճարտարութեան եւ արուեստից վրայ դրած են. չկայ ազգ մը որուն բարգաւաճումն ու ազգային զօրութիւնը նոյն ազգին անդամոց անհատական գործունէութենէն եւ աշխատող դլուխներու եւ բազուկներու թիւէն յառաջ եկած չըլլայ. որք ըստ ժամանակաց երկրագործութեան, օգտակար ապրանքներու արտադրութեան, մեքենաներ եւ գործիքներ չինելու, դրքերու եւ օրագրներու հրատարակութեան եւ դեղարուեստի գործերու համար հզօրապէս աշխատած են։ Ինչպէս որ այս ստեղծիչ գործունէութեան ոգին ազդաց յառաջադիմութեան եւ բարգաւաճման կենսական տարրն է, դարձեալ այս ոգին է որ մարդկային ալալ սահմանադրութիւններէ եւ օրէնքներէ յառաջ եկած չըլլայեր տեղը կը լեցնէ։ Բայց ասոնք արուեստք եւ ճարտարութիւնք մի միայն ազգաց բարգաւաճման պատճառ չեն, այլ եւ դաստիարակութեան հզօր միջոցներ են։

Նախախնամութիւնը աշխատութիւնը երջանկութեան անհրաժեշտ պայման մը դրած է։ Դէպ կ'ըսէ բանաստեղծը, աշխատութիւնն ու յոգնութիւնը Եղեսեան պարտէզն առաջնորդող ճամբուն վրայ դրած են։ Սա ճշմարիտ է թէ մարդուս համար իր քաղաքական եւ մտաւորական աշխատութեամբ վաստակած հացէն աւելի ախորժահամ հաց չկայ։

Նաեւ յոյժ յայտնի բան մ'է թէ աշխատութեամբ ամէն տեսակ բարիք կրնանք ձեռք ձգել եւ ամէն տեսակ վայելք կրնայ տալ մեզ աշխատութիւնը։

Մարդ աշխատութեամբ չէ թէ միայն վայրենի վիճակէն ազատած է այլ նաեւ աշխատութեամբ է որ քաղաքակրթութեան ամէն բարիքները եւ յառաջադիմութիւնները կը վայելէ։

Նաբօլէոն[1] — ուշադրութեան արժանի է նորա այս վարմունքը — երբ մեքենականութեան երեւելի դործ մը կը դիտէր՝ միշտ մեկնելէ յառաջ մեքենադէտին կը մօտենար եւ դլխարկը վար առնելով յարդանօք կը բարեւէր զայն։

Օր մը Սէնթ–Հէլէնի մէջ տիկին Պալքօմի հետ չորսդայած առեն, քանի մը սպասաւորներ որք

---

[1] Նաբօլէոն Ա. Պոնապարթ ծնաւ Յայէցիո 1769ին. 1802ին հիւպատոս եղաւ գկեանս էր 1804ին կայսր անուանեցաւ, բայց 1814ին յաղթուելով Ֆօնթենբլոյի մէջ կայսրութենէն հրաժարեցաւ. սակայն 1815ին նորէն փարիզ գալով կայսր եղաւ, բայց 100 օր յետոյ նորէն պարտուելով Ս. Հելէն կղզին աքսորուեցաւ. ուր 1821ին մեռաւ 52 տարեկան։

ծանր բեռներով բեռնաւորած էին, Նաբօլէոնի հանդիպելով կանգնիլ չուզեցին, որուն վրայ իրենց սիրուհին բարկանալով հրամայեց իրենց որ մէկզի կենան։ Սակայն Նաբօլէոն միջամտեց այսպէս ըսելով «իրենց բեռը յարդեցէք», ասիկա։

Ցաւալի է թէ աշխատութիւն մը որչափ կոչտ, որչափ ստորին ալ ըլլայ դարձեալ կերպով մը ընդհանուր բարեկեցութեան աճելուն կ'օգնէ։ Ցոյժ գովութեան արժանի է Չինացի կայսեր մը իմաստութիւնը որ կ'ըսէր թէ «ամեն չաշխատող մարդու եւ ամեն ծոյլ կնոջ համար կայսրութեան մէջ ուրիշ մէկը կայ որ անօթութենէ եւ ցրտէ կը նեղուի»։

Աշխատութիւնը երջանկութեան անհրաժեշտ պայմաններէն մին ըլլալը անուրանալի ճշմարտութիւն մ'է։

Ծոյլը դայն պատիժ մը՝ իսկ բանաւոր մարդը օրհնութիւն կը համարի։

Արդարեւ աշխատութեան օրէնքը մարդուն կազմութեան մէջ, մտքին եւ իր անդամոց, միաններուն, իր ձեռաց կազմակերպութեան, իր ջղերուն թելերուն եւ իր ուղեղին մէջ դրուած է։ բոլոր այս մասերը նեղդաշնակ կերպով աշխատելնելով է միայն որ կրնանք ամենամեծ վայելքներ ունենալ։

Բայց ասոնք աշխատութիւնը պատուական ընդրոյց մ'է ուր չատ դիւրաւ գործնական դիտութիւնն կը սորվուի. եթէ մեծաւոր բարձր կրթութիւն առնող մարդ մ'իսկ մարմնաւոր աշխատութեամբ պարապի՝ բնաւ ստորնացած չըլլար։

Հիւկ Միլլէր որ իր երիտասարդութեան քաջ տաղտուկ գործաւոր մ'էր, ուրիշ չատ մը երկրաբանական գործերէ զատ հին էջիդը խոշոր անունով գիրք մ'ալ գրած է որ իր նկարչական ընդունակութիւնը կ'ապացուցանէ։

Հիւկ Միլլէր իբր իր վարձատրութեան դրական արդիւնքը ցոյց կու տայ թէ ամենաանկեղծ աշխատութիւնն իսկ կրթութեան եւ հաճոյից առատ աղբիւր մ'է։

Երեն նայելով պարկեշտ աշխատութիւն մը ամենէն լաւ դաստիարակն է եւ աշխատութեան դպրոցը ամենէն ազնիւ դպրոցն է (բացառելով Քրիստոսի դպրոցը), վասն զի մարդ այս վարժարանին մէջ լինք իրեն օգտակար ըլլալը սորվելով հանդերձ՝ անկախութեան ոգի եւ յարատեւ ջանից սովորութիւն կը ստանայ։

Մարդ մը երբ աշխատութեամբ պարապի՝ իր դիտելու կարողութիւնները կը զօրանան, ամեն օր նոր եւ գործնական բաներու վրայ կ'ղբաղի եւ յոյժ փորձառու կ'ըլլայ կեանքի մէջ. որով կարող կ'ըլլայ աշխարհի մէջ լաւ տպրելու եւ լինքզինք մարդ մ'ընելու բաւին ամենաբարձր նշանակութեամբը. մարդ այս նպատակին ուրիշ որ եւ իցէ դրութեամբ չկրնար հասնիլ։

Առաջին գլխոյն մէջ յառաջ բերած մեծ մարդոց անուններուն որք ստորին աստիճաններէ ելնելով երեւելի հանդիսացեր են դիտութեան, վաճառականութեան, գրականութեան, գեղարուեստից միով բանիւ ամեն տեսակ ասպարէզներու մէջ, այս մարդոց անունները կը ցուցնեն թէ աղքատութեան եւ աշխատութեան ճամբուն վրայ

երեւան եղած զժուարութեանց յաղթել անկարե-
լի բան մը չէ ։

Արուեստք եւ ճարտարութիւնք Եւրոպայի ազ-
գաց կարողութեան եւ հարստութեան աղբիւրնե-
րըն եղած են ։ Սակայն այս արուեստից եւ ճար-
տարութեանց հիմնադիրներն ալ ընկերութեան
ամենատարրին ստիճաններէն եղած են ։

Եթէ սոցա ըրածը մէկդի առնենք՝ պիտի տես-
նենք որ ուրիշ կարգի մարդոց ըրածը չատ քիչ
բան մ'է ։

Առնենք, օրինակի համար խեցեղէն անօթներ
չինելու պատմութիւնը, այն մեզ պիտի ցուցնէ
թէ մարդուս ճարտարութեան եւ հանճարի կարո-
ղութիւնը ո՛րչափ զօրաւոր է ։

Թէեւ հին ազգերէն չատերը կրնա խեցեղէն ա-
նօթներ չինելը գիտէին՝ բայց կիտուածատոր ա-
նօթներ չինել չատ քիչերը գիտէին ։

Սակայն հին ազգաց մէջէն Ետրուրացիք (հին
Հռովմայեցւոց մէկ ցեղը) այս արուեստը մչակե-
ցին, իրենցմէ մնացած ամանները մինչեւ հիմայ
թանգարաններու զարդերն են ։

Այս արուեստը կորսուեցաւ եւ իրեն մնացորդ-
ները վերջին ատենները դանուեցաւ աւերակնե-
րու տակէն ։

Ետրուրացւոց խեցեղէն անօթները հին ազգաց
քով մեծ արժէք ունէին, եւ Օդոստոս կայսեր ժա-
մանակ Ետրուրեան անօթ մը իր ծանրութեամբ
ոսկիի կամ արծաթի դէմ ունէր ։

Գիտեւաց թէ Արաբացիք այս արուեստին ծա-
նօթութիւնը իրենց մէջ պահեցին, վասն զի Փի-

զայիք [1] 1115ին Մայորքա կղզւոյն սիրած տանն
կղզւոյն բնակիչները կը գործէին այս արուեստը,
եւ փիզացւոց աւարներուն մէջ մաւրիտանական
արուեստին նչխարներէն չատ մը կար, զորս ի
նչան յաղթութեան փիզայի մէջ չատ մը եկեղե-
ցիներու պատերուն մէջ տեղաւորեցին, որք մին-
չեւ այսօր կը տեսնուին ։ Գրեթէ երկու դար եա-
զը, Իտալացիք իրենք ալ այս արուեստին տեսակ
մը նմանութիւնը սկսան որուն Մայորքա անուա-
նը տուին, իրենց սիպիրը Մայորքա կղզիէն բե-
րած ըլլալուն համար ։

Իտալիոյ մէջ կիտուածակերտ խեցեղէն անօթ-
ներ չինելու արուեստին վերահաստատիչը կամ
վերսին հնարողը եղաւ Լուքա Տելլա Ռոպպիա [2]
որ Ֆլորէնցացի քանդակագործ մ'էր ։

Ասոր համար վազարի կ'ըսէ թէ անխոնջ եւ
յարատեւ աշխատող մարդ մ'էր, որ բոլոր օրը
իր քանդակագործութեան գրիչը ձեռքէ չէր թո-
ղուր եւ գիշերուան մեծագոյն մասն ալ մաւխտով
պատկերներ գծագրելու կ'աշխատէր, այնպիսի
յարատեւութեամբ որ ձմեռը ցրտէն ոտքերը չը
թմրելու համար լաթի կտորտանքներով լի կողո-
վի մը մէջ կը դնէր զանոնք ։ Այսպէս իր ոտքերը
տաք պահելով կրնար իր աշխատութիւնն ալ չա-
րունակել ։ «Այդ բնաւ իմ զարմանքս չառանիր» կ'ը-
սէ վազարի, «վասն զի այն մարդը որ վաղուց

[1] Քաղաք Իտալիա ։

[2] Լուքա Տելլա Ռոպպիա Իտալացի քանդակա-
գործ մ'է, որ ծնաւ. 1388ին եւ մեռաւ. 1450ին 62
տարեկան ։

ցրաի եւ տաքի, անօթութեան ու ծարաւի եւ ուրիշ ամէն տեսակ դժուարութեանց դիմանալ սովրած չէ, այն մարդը որ եւ իցէ արուեստի մը մէջ երեւելի կրնար հանդիսանալ. չատ կը խարուին նոքա որք կը կարծեն թէ ամէն տեսակ հաճոյքներու եւ վայելքներու մէջ կրնան պատուաւոր համբաւ մ'ստանալ »։

Չէ թէ քնանալով, այլ հակելով, խորհելով եւ անդադար աշխատելով է որ մարդ մը կրնայ կատարելագործութեան հասնիլ եւ երեւելի հանդիսանալ։

Սակայն Լուքա, իր յարատեւութեան հակառակ, երբ քանդակագործ չկրցաւ ապրելու չափ բաւական տակ չահիլ. վանորոյ խորհեցաւ որ մարմարիոնէն զատ ուրիշ նիւթ մը փնտռէ որ ձուլելու աւելի յարմար եւ աւելի աժան ըլլայ։ Նախ սկսաւ կաւի վրայ աշխատիլ եւ չատ մը փորձեր ըրաւ ա'յնպիսի միջոց մը գտնելու որով կարենար իր կաղապարները ծեփել ու եփել որպէս զի երկար տանն դիմանային։

Շատ մը փորձերէ յետոյ տարբառնական բաղադրութիւն մը գտաւ որ կաւին վրայ դրուելով եւ թրծուելով տեսակ մը կիսաուսի (մինէ) կը փոխաբէր եւ գրեթէ չէր ապրուեր, եւ քիչ մը եռքին ալ այդ կիսաուսը ներկելու համար ալ կերպ մը գտնելով իր դիւտը կատարելագործեց. այս դտնաւորութիւնը իր կիսաուսներուն չատ գեղեցկութիւն կը տար։

Լուքայի համբաւը չուտով Եւրոպայի մէջ տարածուեցաւ եւ ամէն գիէ սկսան իր անօթներէն

գնուել, մանաւանդ Ֆրանսայի եւ Սպանիոյ մէջ ուր չատ մը գրկուեցան։

Ֆրանսա այն տաճարները միայն հազէ կոչտ տաղտուկներ եւ ամանեղներ կրնար չինել։

Այս վիճակը մինչեւ Պէրնար Բալիսիի տանը տեւեց որ գիւցազնութեամբ տառապին դժուարութեանց յաղթեց եւ Ֆրանսայի համար խեցեղէն տաճօնիներ չինելու արուեստին ասպարէզը բացաւ։

Կ'ըսեն թէ Բալիսի 1510ին Շարէլ-Փիրօն անուն փոքրիկ գիւղին մէջ ծնաւ որ Լօ եւ Տօրտոնյը գեռատուն մէջ տեղը կ'ընկնի, իր հայրը ապակեգործ էր, Պէրնար ալ ապակեգործ եղաւ։ Իր ծննդեան տարին չատ աղքատ էին. այնչափ աղքատ որ չը կրցան իրեն գպրոցական կրթութիւն մը տալ։ «Եա երկնքէն ու երկրէն զատ ուրիշ գիրք չունեցայ» կ'ըսէ ինքն, «այս գրքերն ալ ամէն մարդոց համար բաց են եւ ամէն մարդ կրնայ կարդալ»։

Նախ ապակիի վրայ նկարել, գծագրել եւ քիչ մը հաքն ալ կարդալ ուզեց սորվեցաւ։ Տատն եւ ուխտ տարեկան Բալիսի տեսնելով որ ապակեգործութեամբ բաւական տակ չկրնար չահիլ, պարկը կտնակը զարկած հայրենական տունէն մեկնեցաւ եւ սկսաւ տեղ մը փնտռել։

Նախ դէպ ի Կասքոնիա ուղղուեցաւ ուր իրեն գործ գտած տանն կ'աշխատէր եւ պարապ տանդներն ալ արուեստանոցին տորերու տեսչութիւն տալու եռեւ եղաւ։ Յետոյ դէպ ի հիւսիս ուղղուեցաւ եւ հասպզնեաւ Ֆրանսայի, Ֆլանտրիոյ եւ Սաորին-Դերմանիոյ մէջ քնակեցաւ։

Այսպէս տասը տարի անցան ուրիշ նաքը ա-
մուսնացաւ։

Այն տասն թափառական կեանքը թողուլ սկը-
սաւ գործել իբր ապակիի վրայ նկարիչ եւ իբր
արտաչափ, իր ընակութիւնն ալ Սէնթ փոքրիկ
քաղաքը հաստատեց։ Այն տնդ չատ մը զաւակ-
ներ ունենալ, որով թէ իր պատասխանատուու-
թիւնը եւ թէ իր ծախքերը աւելցան, մինչդեռ
միւս կողմանէ որչափ որ կ'աշխատէր իր մուտքը
միեւնոյն համեմատութեամբ չէր աւելնար. ուրի-
շին պէտք էր որ առաջուանէն աւելի աշխատէր։

Միւս կողմանէ ալ կ'զգար թէ լոկ ապակիի վը
րայ նկարելէն աւելի լուսադրյն բանի մը կարող
էր եւ իր ուշադրութիւնը իր արհեստին չքիչ չատ
նման ուրիշ արհեստի մը դարձուց որ էր խեցե-
ղէն անօթներու վրայ նկարելու եւ կիսաւարա-
կերտ անօթներ պատրաստելու արհեստը։ Սակայն
լոկ այս արուեստին վրայ բան մը չէր գիտեր։

Իր փորձէն առաջ երբէք անօթներ թրծել տե-
սած չէր։

Ուրեմն առնն բան նոր գիտէ սկսիլ սովրիլ,
այն ալ առանց վարպետի, առանց օգնականի եւ
միայն։

Սակայն սա գիտնալու է թէ Գէրնար մեծ յոյս,
ունենալու անզուսպ փափաք, եւ անսահման հա-
մառտութիւն ունէր։

Բալիսի Լուքա Տելլա Ռոպպիայի անօթներէն
գեղեցիկ թաս մը տեսնելով էր որ այս նոր ար-
հեստին եռեւէն ընկնելու փափաք ունեցաւ։

Այսպիսի առնչան պարագայ մը հաստատակ մար-

դու մը վրայ բնաւ արդիւնք մը չունենար եւ նոյն
իսկ Բալիսի վրայ ալ ներգործութիւն մը պիտի
չընէր, եթէ նոյն առնչները արուեստը փոխելու
դիտաւորութեան մէջ չըլլար. այս թասին տեսքը
լուսոյ ճառագայթի մ'նման որ իր միտքը լուսա-
ւորեց եւ անդիմադրելի փափաք մը ծնաւ իր սըր-
տին մէջ նոյն թասին պէս թաս մը չինելու հա-
մար։ Իր բոլոր կեանքը այս դիպուածով առկին
ու վրայ եղաւ եւ այն օրէն իր բոլոր մտածումը
նոյն թասին վրայի կիսաւարը գտնելու վրայ հաս-
տատուած էր։

Իսկ եթէ Բալիսի ամուսնացած չըլլար կըր-
նար Իտալիա երթալ փափաքած գաղտնիքը բըն-
արեւելու համար, բայց ընտանեկան գաղջր ու զօ-
բաւոր կապերով կապուած ըլլալով իր կնոջ եւ
զաւակաց քով մնաց եւ որոշեց մտքի մէջ խար-
խարելով բնտռել այն գաղտնիքը որ գինքը կը
տորքոքէր։

Բալիսի նախ ենթադրութիւններ ըրաւ կիսա-
ուածին բաղադրութիւնը գտնելու համար եւ չատ
մը փորձեր ըրաւ անոր բաղադրութիւնը ճիշդ
հասկնալու համար։ Ինչ նիւթեր որ կ'ենթադրէր
թէ կիսաւարին մէջ կային, գնեց եւ հաստատակ
հոդէ ամաններ ալ առաւ կտորեց զանոնք եւ ա-
մէն մէկ կտորը զանազան բաղադրութեամբք ձե-
ւիւեց եւ ատոր համար պատրաստած փուռն մէջ
թրծեց զանոնք։

Այս փորձին մէջ երբէք չյաջողեցաւ, իր ստա-
ցած արդիւնքը միմիայն հոդէ ամաններու կտոր-
ուանք էին այնչափ փայտ վառելիք յետոյ, այն-

քան նիւթ, ժամանակ եւ աշխատութիւն վատնելէն յետոյ։

Կանաչաք ընդհանրապէս համակրութիւն չեն ցուցներ ա՛յնպիսի փորձերու համար որք իրենց որոշուած ամանեն եւ զգեստի պէտք եղած ապակը կը վատնեն, Բալիսի կրնա՛ւ որչափ որ իր էրեսան հպատակ էր՝ չատ դժգոհութիւն կը ցուցնէր որ հողէ ամաններու կը վատնէր իր ապակը միմիայն կտոր կտոր ընելու համար, սակայն ձեռքէն ի՛նչ կը գար, հնազանդիլ պէտք էր։ վասն զի Բալիսի հաստատ որոշած էր որ ոչ մէկ բանի համար իր զիաւորութենէն այսինքն կիսաւածի գաղափարը դանելու զիաւորութենէն եա կենալիք չուներ։ Ամրողջ ամիսներ եւ տարիներ չարունակեց իր խորհերը։ Առջի չինած փուռին չհասնելով անկէ գուրս ուրիշ փուռ մը չկրնար։ Հոն գեւ ուրիշ փայտեր վառեց, ուրիշ գեղեր ու ամաններ աւրեց եւ այնքան ժամանակ ու ապակ կորսընցուց որ բոլոր ընտանիքովը չքաւորութեան ճիրաններուն մէջ ընկաւ։

Փորձ չըրած ժամանակները իր առջի արհեստին կ'աշխատէր այսինքն ապակիի վրայ կը նկարէր, պատկերներ կը գծագրէր եւ արտեր կը չափէր, սակայն այս ամէն աշխատութեամբ վաստկածը չատ քիչ բան մ'էր։

Վերջապէս իր աղքատութիւնը այն աստիճանի հասաւ որ իր փորձերուն համար պէտք եղած փայտը իրեն ծանր բեռ մ'էր, այնպէս որ իր փորձերը այլ եւս չկրցաւ իր փառն մէջ չարունակել։

Սակայն դարձեալ եա չկրնցաւ առջի պէս վերա-

ուած ամաններ առնելէ, զորս կտոր կտոր կ'ընէր եւ զանազան տարրապահական բաղադրութեամբ կը ձեւիէր զանոնք, սակայն չկրնալով իր փառն մէջ թրծել՝ Աչնիէն մէկուկէս վարտաս հեռու գործարան մը կը տանէր զանոնք հասարակ փուռի մը մէջ թրծելու համար։

Ինքն ալ գնաց եւ գործին գլուխը կենալով առնոր վրայ կը հսկէր, սակայն այս անգամ ալ մեծ վշտով տեսաւ որ գործակ չյաջողեցաւ։ Բոլոր յոյսերը ի գերեւ եկան, սակայն անյաղթելի Բալիսի որոշեց իսկոյն «նորէն սկսիլ ամէն բան»։

Այս առեններըը կատարելագործութիւնը Աչնիէ գիւղաքաղաքին բոլորտիքը գանուած աղի լճերուն չատակագիծը հանել տալ ուզելով Բալիսի այս գործին եռեւէն եղաւ որով քիչ մը ժամանակ իր փորձերը չկրցաւ չարունակել։ Բալիսի այս գործով բաւական ատակ չահեցաւ, բայց այս գործը ընդհատ չընդհատ նորէն աւելի եռանդով իր կիսաւածը բնաւորելու սկսաւ։

Նախ 36 հատ նոր հողէ ամաններ կատարեց եւ իւրաքանչիւր կտորը զատ զատ բաղադրութեամբ ձեւիեց եւ մօտակայ ապակեգործի մը փուռը տարաւ թրծելու համար։

Սոցա արդիւնքէն բաւական սիրտ առաւ, ապակիի վրան տասնիկ տարուէ ի վեր ունեցած տգիտութիւնը այս բաղադրութիւններէն մի քանին հայեցուցեր եւ հողէ ամանին հետ միացուցեր էր։

Սակայն Բալիսի չատ մնտռեց որ ապիտակ կիսաւածի մը հետքը գտնէ, բայց ի զուր։

Տակաւին երկու տարի ալ իր փորձերը չարու-

նակեց առանց երեւելի արդիւնք մը ձեռք բերելու, այս միջոցին իր արտաչափութեամբ վաստակած բոլոր ստակը հատցուց եւ նորէն աղքատութեան մէջ ընկաւ։

Ան առնն որոշեց վերջին եւ արտաքոյ կարգի փորձ մ'ընել եւ ուրիշ առնններէ աւելի աման կտրտեց։

Երեք հարիւր կտորի չափ զանազան բաղադրութեամբ ծեփելով ապակեզործին փուռը ղրկեց եւ ինքն ալ անոնց եռանէն դնաց իր փորձին արդիւնքը հաւնալու համար։

Ամբողջ չորս ժամ անոնց թրծուելուն հակեց։

Վերջապէս փուռը բացուեցաւ երեք հարիւր կտորներէն միայն մէկին վրայ հալեր էր կիտուածը զոր պաղեցուց։ Կարծրանալով ճերմկեցաւ այն եւ փայլուն մակերեւոյթ մ'ունէր։ Արդարեւ այս հողէ ամանին կտորը կիտուածով ծածկուած էր զոր Բալիսի «յոյժ գեղեցիկ» կը գտնէր։ Ցիրաւի այնպէս ալ ըլլալու էր այնչափ երկար եւ տաժանելի աշխատութենէն եառքը։ Շուտով տուն վազեց այն կտորը իր կնոջ ցուցնելու համար, այն առնն Բալիսի լնդգինք «նոր մարդ մը» կը կարծէր։ Սակայն տակաւին իր յոյնութիւնները վերջացած չէին, վասն զի այս վերջին փորձին մասնական յաջողութիւնը դինքն տակնուվրայ ըրաւ եւ նոր անյաջողութեանց ձեռք զարնել։ Իր դիտումն կատարելագործութեան գաղտնի եւ ազատ կերպով աշխատելու համար իր տանը քով ապակիի փուռ մը չինել որոշեց իր ձեռքով եւ անմիջապէս գործի սկսաւ։

Աղմինարները եւ աղեւանները լնդ իր կռնակով կը կրէր, կը չարէր, կը չարէր։ Վերջապէս ամէն պէտք եղած աշխատութիւնները լնդ կը կատարէր առանց մէկու մը օգնութեան։

Օթ կամ ութ ամսէ յետոյ փուռը չինեց լմընցուց ու պիտի թրծէր իր պատրաստած անօթները, վասն զի փուռը չինելու զբաղած առեն խել մը ամաններ ալ չինած էր որք պատրաստ էին իր կիտուածը ընդունելու։ Թեթեւ կերպով զանոնք թրծելէ յետոյ իր կիտուածի բաղադրութեամբը ծեփեց զանոնք եւ նորէն փուռին մէջ դրաւ վերջին եւ որչէ փորձը կատարելու համար։

Այս պատրաստութեան ժամանակներուն մէջ իր աղքատութեան հակառակ չատ մը փայտեր հաւաքեր էր եւ կը կարծէր թէ իր վերջին ջանքին համար բաւական պիտի ըլլան անոնք։

Կրակը բռնկցուց եւ գործողութիւնը սկսաւ։ Բալիսի վայրկեան մ'ալ իր փուռին քովէն չհեռացաւ. բոլոր օրը այսպէս անցաւ, գիշերը վրայ հասաւ։ Բալիսի միշտ կը հսկէր եւ կրակը վառ կը պահէր, սակայն կիտուածը չէր հալեր։ Արեւը նորէն ծագեցաւ, կինը իր դեղջուկ նահապետական բաժինը բերաւ, սակայն Բալիսի ո՛չ մէկ բանի համար կ'ուզէր իր փուռը թողուլ որուն մէջ երբեմն երբեմն փայտ կը նետէր։

Երկրորդ օրն ալ անցաւ բայց կիտուածը չհալեցաւ. արեւը մարը մտաւ բայց Բալիսի տակաւին չէր քնացած։

Բալիսի գունատ, տաժանատէմ, յուսահատ եղած էր, բայց երբէք վհատելով փուռը չէր թո-

զուր եւ աչքերը բացած կը պիտէր թէ արդիօք կիստուածը պիտի չհալէ՞ր։ Երրորդ օր մը եւ երրորդ գիշեր մ'անցան վերջապէս չորրորդ, հինգերորդ, վեցերորդ օրն եղաւ, այո՛ ամբողջ վեց երկայն օրեր եւ գիշերներ անցան, սակայն անպարաեէին Բալիսի իր բոլոր յոյսերը ի գերեւ ելնելը տեսնելով հանդերձ հակեց եւ աչխատեցաւ . . . բայց կիստուածը չհալեցաւ։

Այն ատեն միտքը եկաւ թէ կարելի է իր անյաջողութիւնը գործածած նիւթերուն որակութենէն է որ կատարելապէս չէին հալեր, վաստրոյ սկսաւ նոր նիւթեր ձեռնել եւ խառնել որպէս զի նոր փորձ մը սկսի։ Այսպէս երկու երեք չաբաթ անցան բայց չէր գիտեր թէ ո՞ւսկի առնու նոր հողէ ամաններ գնելու համար պէտք եղած առակը։

Առկէ առջի փորձին համար իր ձեռքով պատրաստած հողէ ամանները չափազանց թրծուելով այնչափ աւրուեր էին որ ալ բանի չէին գար։

Ուրիշ ամաններ պէտք էին, սակայն Բալիսի առակ չունէր։ Միայն մէկ միջոց մը այսինքն փախստութեան միջոցը մնացած էր։

Որչափ որ կինն ու զրացիները զինքը կ'ամբաստանէին թէ ունեցածը անօգուտ փորձերու կը վատնէ, սակայն Բալիսի բարի համբաւ մ'ունէր։

Դիւրաւ իրեն պէտք եղած առակը գտաւ եւ չուտով ամաններ ու փայտ գնեց եւ ամէն բան պատրաստեց նոր փորձին ձեռնարկելու համար։

Հողէ անօթները չատ խնամով ծեփեց եւ փռանի մէջ դնելով կրակը նորէն բռնկցուց։

Արդարեւ այս փորձը վերջին եւ յաւտանաւոր թիան փորձն էր, ուստի Բալիսի լոցակէզ կրակ մը վառեց սակայն փուռն ատոիկ տաքութեան հակառակ կիստուածը չէր հալեր. փայտն ալ արդէն հատնիլ սկսեր էր, ինչպէս կրնար Բալիսի իր փուռը բորբոքեալ պահել, իր բոլորտիքը կը նայի եւ պարտիզին ցիցերը իր աչքին կը հանդիպին, որք չոր ըլլալով վառելու չատ յարմար էին։

Խելոյն կը քակէ եւ փուռը կը դնէ վառն ի այսպիսի զոհ մը իր մնծ փորձին առ՝եւ ոչինչ կիրնար երեւն եւ թերեւս փորձին յաջողութիւնն ալ այն քանի մը կարը փայտերէն կախեալ էր։ Սակայն ի զուր՝ կիստուածը գարձեալ չհալեր։ Կը յուսար թէ եթէ առաւելն տասը վայրկեան ալ չարաչտակէր կրակը թերեւս պիտի յաջողէր. փայտ պէտք էր, առաւելն փայտ, ինչ որ ալ ըլլար, աւելի լաւ էր իրեն համար իր կարասիքը վառել քան թէ իր փորձին անյաջողութիւնը տեսնել։

Առակալի աղաղակ մ'է կը լսուի տանը մէջ եւ իր կնոջ ու զաւակաց աղաղակներուն մէջ սա իր աթոռներն ու սեղանները ջարդելով կը բերէ փռանի մէջ կը նետէ, այս անգամ իր կինը չատ կը վախնայ որ մի գուցէ իր ամուսինը խելքը կորուսած ըլլայ։

Բայց գարձեալ կիստուածը չհալեր. վառելու համար տանը տախտակամածէն զատ ուրիշ բան մնացած չէր, ուստի տախտակամածը քակելու կը վազէ։

Մուրճը առած տախտակամածը քակելու կ'ըսկսի եւ վրցուցածը վառն մէջ կը նետէ։ Այս

անգամ կ'ելնեն ու գաւկընները փողոց կը թափին եւ յուսահատ կ'սկսին քաղքին մէջ պտըտիլ ազազակելով թէ խեղճ Բալիսի խելքը կորսուած է եւ թէ իր տունը այրելու վրայ է իր անօթները թըրծելու համար ։

Սակայն Բալիսի ամէն մ'ի վեր ձերմակեղջերը փոխած չէր եւ յոյնութեամբ, ծոմապահութեամբ հակողութեամբ ու արտասուքով բոլորովին ակատացած էր ։

Բայց աստի պարտաւոր եւ չքաւորութեան յերկին աստիճանին հասած կը կարծուէր բայց այնպէս չէր, վասն զի գաղանիքը գտած էր, վասն զի փուռն մէջ նետուած վերջին վայրի կտորները կիսատածը հալեցուցեր էին եւ գորշագոյն հաղէ կոչտ անանները աղիւս խեցեղէն անօթներու (չինի) գարձուցեր էին ։

Ակէ յետոյ Բալիսի ամէն յանդիմանութեանց, ամէն անարգանաց, ամէն նախատանաց կրնար համբերութեամբ տանիլ ։ Հանճարաւոր մարդը իր հաստատամտութեան չնորհիւ յաղթութիւնը վաստկած էր, բնութենէն գաղանիք մը խլած էր եւ կրնար ապահով որ իր գիւտէն օգուտ քաղէ պատուհութիւնը եկած տանէն ։

Այս գիպուածէն յետոյ Բալիսի առաջին գործն եղաւ խեցեղէն անօթներ չինող գործաւոր մը բանել որուն պէտք եղած կաղապարները տուաւ որոց համեմատ պէտք էր աշխատիլ . այն տանէն ինքն ալ կաւէ ֆոթալեղներ չինելու կ'զբաղէր զորս յետոյ պիտի կիսատածէը ։

Բայց ինչպէս պիտի ապրէին ինքն ու ընտա-

նիքը մինչեւ որ իր անօթները ծախուելու յարմար ըլլային ։

Յոյժ բարերաղդաբար Սէթի մէջ տակաւին մարդ մը կար որ Բալիսի պարկեշտութեան կը հաւատար ։

Այս մարդը պանդոկապետ մ'էր որ հաճեցաւ Բալիսի ընտանիքը վից ամիս պահել մինչեւ որ սկսուած գործերը լմնցային ։ Սակայն բռնած գործառորին վարձքն ինչպէս պիտի տար, վասն զի քիչ տունէն տեսաւ որ անոր թոշակը վճարելու անկարող էր ։

Տանը մէջ բան մը մնացած չէր եւ Բալիսի քանի մը զգեստներէ զատ ուրիշ բան չունէր, զորս վաճառեց իր գործառորին թոշակը վճարելու համար ։

Այն առեն Բալիսի հոգ, կատարելագործուած փուռ մը չկար, սակայն գժրաղդաբար անոր չինութեան համար կայծքար գործածեր էր, որ, երբ փուռը առքցաւ, պայթեցաւ եւ կտոր կտոր եղաւ, այնպէս որ փուռն մէջ թրծուելու համար դրուած անօթները կայծքարի փոշիով ծածկուեցան ։

Սակայն կիսատածը յաջողեցաւ, բայց նոր չհնուած փուռը բոլորովին աւրուեր եւ այսպէս վից ամսուան աշխատութիւնը կորսուեր էր ։

Բարերաղդաբար Բալիսի իր աւրուած խեցիներուն համար գնող գտաւ բայց չուզեց ծախել, համոզուած ըլլալով թէ իր գէշ ապրանքները այժմ վար գնով ծախելով գէշ համբաւ պիտի հանէր եւ ապագային մէջ իր պատիւը վտանգի

մէջ դրած պիտի ըլլար »։ Բոլոր փուռը հազար կտոր ըրաւ։

Սակայն Բալիսի իր փորձերուն այս աստիճանին հասած ատեն մեքանաղձաութեամբ ուշացաւ ընկճեալ էր։

Իր ընտանիքը զինքը կ'անարգէր իբր անօգուտ եւ իր դրացիները իր յիմար յամառութիւնը կը մեղադրէին։

Ինքն ալ դունատ եւ կմախքի մը պէս վախտ, վրան միմիայն ցնցոտիներ մնացած էր. սակայն տակաւին կը յուսար։

Բայց տիպուսնեցաւ իր փորձերը թողուլ եւ իր առաջին արհեստը բռնել սկսաւ իր զաւակաց հացը ճարելու համար։

Շարունակ տարի մ'աշխատեցաւ իր ընտանիքը աղքատութեան ճիրաններէն ազատելու եւ իր դրացիներուն մէջ իր վարկը հաստատելու համար, յետոյ նորէն իր ամենասիրելի աշխատութիւնը սկսաւ։

Վերջապէս ամենէն մեծ դժուարութեանց յաղթեր եւ իր դառն նեղութիւնները վերջացեր էին, երբեմն որ ութ ամբողջ տարիներ նորանոր զրժուարութեանց հանդիպեր եւ անոնց յաղթեր էր, տակաւին ութ տարի ալ չարաչար աշխատեցաւ իր գիւտը կատարելագործելու համար։

Բալիսի իր փորձառութեան չնորհիւ կարող եղաւ վերջապէս աշխողակութեամբ եւ վճռակամութեամբ աշխատիլ, չատ մը անյաջողութիւններէ վերջը գործնական հնարութիւն ստացաւ իր արհեստին վրայով։

Իւրաքանչիւր դիպուած իրեն համար դաս մ'եղեր էր որ կիտուածքին մէկ յատկութիւնը, զոծածած հողերուն կակղութիւնը եւ իր ամանները թրծելու կերպը կը սորվեցնէր իրեն։

Այսպէս տասն եւ վեց ամբողջ տարիներ անդադար աշխատելով Բալիսի բնաւ տեղեկութիւն չունեցած մէկ արհեստը ուսաւ եւ անկէ հաքը ալ զինք իր վրայ վստահ էր թէ խեցեղէն անօթներ չինելու կարող է եւ սկսաւ իր չինած անօթները վաճառել որով ընտանիքն ալ բարեկեցիկ ըլլալ սկսաւ։

Իսկ զինք բնաւ չհանգչեցաւ եւ միշտ կ'աշխատէր իր արհեստը կատարելագործելու։

Իր օրինակները բնութենէն կ'առնէր եւ այնքան յաջողութեամբ կ'օրինակէր զանոնք որ Պիւֆֆոն իր վրայ խօսած ատեն այսպէս կ'ըսէ «Դիմային բնութիւնը կարող է այնպիսի գեղ բնաբան մը հաստչնել »։

Բալիսիի կիտուածակերտ անօթները այսօր արուեստական ամենէն թանկագին գործերու կարգը կը համարուին եւ անհատաստալի կերպով սուղ կը ծախուին[1]։

[1] Լօնտոնի մէջ պերնայ անունով մէկը իր հետաքրքրական գործերէն վաճառած ատեն մէջը Բալիսիի ղրնած պնակներէն ճատ մը կար տասն երկու մատ տրամագծով, մէջ տեղն ալ մոդէզ մը կար, այն պնակը 4050 Ֆրանքի վաճառուեցաւ։

հներու, տունկերու պատկերներ են, զորս աքան-
չելի ճշդութեամբ նկարած է։

Երբ Բալխի ինքն իր վրայ վստահութիւն ունե-
ցաւ թէ ալ իր արուեստը կարելի եղած կատա-
րելագործութեան հասած է, ինքզինք կոչեց «հո-
ղէ ջոջքաւոր և հնաբնէ կիպոտաքակերպ անօթներու»։
Իր գործը լմնցած էր, կվտուածակերպ անօթնե-
րու հնարքը կատարելագործուած էր։ Բալխի,
այն հողի զերազոյն գործաւորը, քանի տարի չա-
րունակ աշխատելով իր ազգին ամպխի թանկա-
գին եւ նոր արուեստ մը թողուց։

Քանի մը լօսաք ալ Բալխիի կրած ուրիշ տե-
սակ չարչարանաց վրայ ըսելով անոր կենսագրու-
թիւնը կ'աւարտենք։

Բալխի այն տաղանդը մեծագոյն մասին խոս-
տովանած կրօնական դատաստանէն տարբեր
վարձքներ ունէր, զորս աղաւաղութեամբ եւ ա-
նանց ծածկելու կը յայտնէր, վասն որոյ սկսան
ղինքը նկատել իբր թշնամի կրօնից, ընտանեաց,
եւ առաջնածոց, վասն զի անհերքողամտութեան
եւ բռնութեան դարու մը մէջ կ'ապրէր եւ ամէն
մարդ պատ չէր իր կարծիքը յայտնելու։

Ամբաստանուեցաւ եւ արդարութեան (այսին-
քըն անկրաւութեան) պաշտօնակալները իր տես-
նը կոխեցին եւ իր գործարանը ապէտ ու նախա-
պաշարեալ ամբոխի մը ձեռքը թողուցին, որք ա-
նոր թանկագին անօթները ջարդ ու բուրդ ըրին
եւ աւարի առին, Բալխին ալ բռնելով Պօրտօ
տարին ուր բանտարկուեցաւ եւ կ'ապատէր այ-
րուելու կամ գլխատուելու։

Բարեբաղդաբար կարող իշխան մը, Մօնմօրան-
սիի Գունդստաապլը իր կեանքը ազատելու միջա-
մտեց, բայց այս ըրածը չէ թէ Բալխիի կար-
ծիքներուն այլ խեղդիչին անօթներուն համար էր։

Գունդստաապլը այն տաւիններէն էքսաանի մէջ
չքնդ գլեակ մը չմնալու հետ էր եւ անոր սրահ-
ներուն ազատասահմաններուն համար պէտք եղած
կվտուածակերպ ապիւտները Բալխիին գործ մէկը
չէր կրնար չինել։ Այս նկատմամբ իշխանը լսեր
իր ազդեցութիւնը բանեցուց մինչեւ որ նորա
կեանքը ազատուց որմէ յետոյ Բալխի արքայական
պալատին եւ Գունդստաապլին տանը խեղդիչն ա-
նօթներ պատրաստողն եղաւ։ Այս վճռով Բալխի
Պօրտոյի դատաստանական տեսանէն ազատուեցաւ
եւ Ա.Էնթ վերադարձաւ, ուր տունն բան աւելի
ու ապահաներ էին։

Այն տանն իր ոտից փոշին թօթուելով Ա.Էնթէն
մեկնեցաւ մէկ մ'ալ չվերադառնալու դիտաւորու-
թեամբ։

Փարիզ գնաց Մայր Թագուհիէն եւ Գունդըս-
տապլէն իրեն յանձնուած գործերուն սկսելու
համար եւ իր աշխատութեան տեւողութեան մի-
ջոցին Թիւլըրիի պալատին մէջ իրեն բնակարան
մը տուին։ Բալխի իր երկու գրգռոց օդնականու-
թեամբ իր գործին գրգռած տունն իր կենաց վեր-
ջին տարիներուն մէջ խեղդիչն անօթներ չինելու
արուեստին վրայ գրքեր ալ գրեց եւ հրատարա-
կեց, որպէս զի իր հարեւնակիցները զանոնք կար-
դալով իր հանդիպած դժուարութեանց մէջ չընկ-
նին եւ իր վարձերէն օգուտ քաղեն։ Առանց մէ

զաս Բալխի երկրապործութեան, ամրոցներ չինելու եւ բնական պատմութեան վրայ ալ գրեց եւ նոյն իսկ այս վերջին նիւթին վրայ դասախոսութիւն ալ ըրաւ։ Սակայն Բալխի չարունակ աստեղագիտութեան, ալքիմիայի եւ կախարդութեան հաւատացողներուն եւ ուրիշ մոլորեցուցիչներու հակառակ խօսակցվը չատ թշնամիներ ունեցաւ, որք գարձեալ գինքը հերետիկոս ամբաստանեցին, նորէն բռնուեցաւ եւ Պասթիլլի բանտը ձգուեցաւ ուր հինգ տարի մնալէն յետոյ 1589ին մեռաւ ուխտուն տարեկան հասակին մէջ, ապա վարձատրուեցաւ «ԽԵՂՃ ՀՈՂԵ ՔՈՉՈՐԸ Ե ԿԵՈՐՁԱԿԵՐՊ ԱՃՈՒՆԵՐՈՑ ՀԵՂԻՆԱԿԸ»։

Կարծր յախճապակիի (ֆարֆուրի) գիւտը ՓՐանսայի համար խնդիրէն անօմներու գիւտէն աւելի չահաւոր եղած է, վասն զի թէ՛ ասոր արտադրած ապրանքներուն արժէքը մեծ է եւ թէ՛ անոնց համար գործածուած գործաւորները աւելի բազմաթիւ են, այս գիւտն ալ Պէօթկէր անուն Գերմանացի մ'ըրած է, որուն ազնաւոյն կենսագրութիւնը կարդացողը պիտի կարծէ թէ կարգացածը վիպասանութիւն մ'է չէ թէ իրական դէպք մը։

Պէօթկէր ծնաւ 1683ին Ֆոյդլանտի մօտ Շըլէյցի մէջ եւ տասն երկու տարեկան Պէրլինի մէջ դեղագործի մը քով աշակերտ դրուեցաւ։

Կերեւայ թէ տղայութենէն տարբերանութեան համար մանաւոր փափաք մ'ունէր եւ իր պատրաստ ժամերուն մէջ փորձեր կ'ընէր որոց նպատակն էր հատարակ մետաղները ոսկիի դարձնել։

Գանի մը տարի վերջը Պէօթկէր կը հաստատէր թէ ինքն ալքիմիաբաններու այնքան փընտռած հեղուկը կամ ներկը գտած է եւ անով ոսկի չինած է։ Իր վարպետին, Յէօրն դեղագործին առջեւ իր կարծեցեալ կարողութեան մէկ փորձն ըրաւ եւ չդիտցուիր ինչ խաբեպայութեամբ անոր եւ ուրիշ չատ մը վկայներու հաւատացուց թէ յիրաւի պղինձը ոսկիի դարձուց։

Դեղագործի աչակերտին այս ոսկի չինելու գաղանիքը գտնելուն լուրը չուտով ամեն կողմ տարածուեցաւ եւ ամեն կողմէ դէպ ի դեղագործի խանութը կը դիմէին գտնէ մէկ անգամ «ՈՐ ՀՆԻՈՂ ՂԱՐՆԱԼԻ ԵՐԻՊԱՏԱՐԴԸ» տեսնելու համար։

Ֆրէտէրիկ առաջին ալ փափաքեցաւ այս երիտասարդը տեսնել եւ անոր հետ խօսիլ, ուերբ Պէօթկէր թագաւորին կատր մը ոսկի ցցուց ըսելով թէ պղինձի կատր մ'էր այն, թագաւորը չատ ուրախացաւ թէ իր գանձերը ոսկիով պիտի լեցնէ որուն այն տասն Բրանտիա մեծ պէտք ունէր, ուստի որոշեց որ Պէօթկէր թագաւորական գանձին համար ոսկի չինելու աչխատի եւ ալ աւելի ապահով ըլլալու համար Սբանտօ ամրոցը գրկեց։

Երիտասարդ դեղավաճառը ամապարանօք փախաւ եւ յաջողեցաւ Սաքսոնիոյ սահմանապլուխը անցնիլ։

Թագաւորը զայն բռնողին հազար թալէր խոստացաւ, բայց մէկը չկրցաւ։

Պէօթկէր վ'իւրթէմպէրկի հանդիսն պէս ինք-

ղինքը Բոլոնիոյ թագաւոր եւ Սաքսոնիոյ կայսրնաիր Ֆրէտէրիկ Օգոստոս առաջինի պալատական թէթեան տակ դրաւ որ « ջբ---ը » կը կոչուէր :

Ֆրէտէրիկ ալ այն առեն առակի չաս պէտք ունենալով յոյժ ուրախացաւ որ ուզածին չափ առկի պիտի ունենար երիտասարդ աշխիմպէտին միջոցաւ : Գաղտնի գայն Տրէզտէն ղրկեց թագաւորական զօրքերով չրջապատեալ :

Պէօթկէր հազիւ թէ վխրթէմպերկէն մեկներ էր, խոստ մը Բրուսիացի զօրքեր նկան քաղքին դուռը եւ Պէօթկէրը կը պահանջէին : Բայց չաս ուշ էր, Պէօթկէր արդէն Տրէզտէն հասած էր եւ եւ Մէշոն-ա'Օրէ պալատը կը բնակէր ուր չաս պատուով կ'ապրէր, բայց խիստ հակողութեան ներքեւ էր :

Նոյն միջոցին Բոլոնիա խռովութեան մէջ ըլլալով, կայսրընաիրն ալ ստիպուեցաւ իր թագաւորութեան աթոռը դառնալ, եւ թողուլ Պէօթկէրը որ ինքնիրեն աշխատի :

Բայց առկի ունենալու փափաքը եւ անհամբերութիւնը այնքան մեծ էր որ վարչապետին Պէօթկէրի կը դրէր որ առկի չինելու գաղտնիքը իրեն ալ հաղորդէ որպէս զի ինքն ալ աշխատելու սկսի :

Երիտասարդ « ոչ-ոյ խոհ-ը-ը » Ֆրէտէրիկի կարմրագոյն հնգուկով մը լի չէր մը ղրկեց ուրիկ -կ'ըսէր Պէօթկէր - ը՛ր հասած մեռաղին վրայ ալ լացընէք խակոյն առկի կը փոխուի :

Այս թանկագին չէրը Ֆուրսթ Ֆօն Ֆիւրսթէնպերկի իշխանը առնելով պահապան զօրաց գունդով մը վարչապետ երթալու համար ճամբայ ելաւ :

Հասնելուն պէս անմիջապէս որոշուեցաւ որ փորձը ընեն :

Թագաւորն ու իշխանը պալատին մէկ դաշնի սենեակը փակուեցան, կայէտ գոգնոցը կապեցին եւ իրը « ճչմարիտ առկոյ խոհարարներ » գործի ակսան :

Հալոցի մը մէջ պղինձ հալեցուցին յետոյ Պէօթկէրի կարմրագոյն հնգուկէն ալ վրան լեցուցին, բայց բնաւ արդիւնք մը չունեցաւ, վասն զի ինչ որ ալ ըրին պղինձը միշտ պղինձ մնայ :

Սակայն թագաւորը ալքիմիաբանին հրահանգները վերատին կարդալով տեսաւ որ յաջողելու համար պէտք է որ հնգուկը գործածած առեն առնակ պղծութենէ հեռի ըլլայ եւ որովհետեւ նորին վեհափառութիւնը գիտէր թէ առջի երեկոյին գէշ ընկերութեան մէջ անցուցեր էր, փորձին անյաջողութիւնն ալ այս պատճառին տուաւ :

Երկրորդ փորձ մ'ալ առջինին պէս անյաջող ըլլալուց որ առեն թագաւորը սաստիկ բարկացաւ, վասն զի խոստովանած եւ արձակումն ընդունած էր այս երկրորդ փորձին ձեռք չզարկած :

Ֆրէտէրիկ առեն կզմէ սառկի մեծ նեղութեան մէջ ըլլալով վերջապէս որոշեց որ Պէօթկէրի թանկագին դաղտնիքը բանի հասկնայ : Ալքիմիաբանը թագաւորին իր նկատմամբ ունեցած դիտաւորութիւնը լսելով դարձեալ կ'աշխատէր որ փախչելով ազատի :

Յաջողեցաւ իր պահապաններուն ձեռքէն փախչիլ եւ երեք օր քալելէն յետոյ Աւստրիա, էնա հասաւ ուր ինքզինք ապահով կարծեց :

Սակայն Սաքսոնիոյ կայսրընտիրին զօրքերը իր հետեւէն ընկած էին եւ իրեն հետեւելով մինչեւ Սէրֆ ա'Օր պանդոկը հասան եւ պաշարեցին զայն եւ Պէօթիկէոը իր անկողնին մէջ բռնեցին իր դիմադրութեան հակառակ. Պէօթիկէոն Աւստրիոյ կառավարութիւնն ալ պաշտպանութեան կոչեց բայց ի զուր, վինքը բռնի Տրէզտէն տարին։

Այն տեղ ամեն ժամանակէ աւելի խիստ հսկողութեան ներքեւ դրուեցաւ եւ քիչ առնէն Փէօնիկէյթայնի ամրոցը փոխադրուեցաւ ուր իրեն հասկացուցին թէ թագաւորին մտադիրները բոլորովին պարապ են եւ թէ իր չինելիք ոսկին կ'ըսպասէին որով Բոլոնիացի տասն դուներու կամ մնացած ամսականները պիտի վճարէին, որք ցըրուելու կ'սպառնային, եւ եթէ անմիջապէս ոսկի չհնելու չ'սկսէր՝ պիտի կախուէր։

Տարիներ անցան բայց տակաւին կտոր մը ոսկի չհնել չկրցան, սակայն Պէօթիկէոն ալ չկախուեցաւ, իրեն վերապահեալ էր մնատղները ոսկիի դարձնելու դիւտէն աւելի կարեւոր դիւտ մը, որ էր կաւը չինաձագաղիի դարձնելու դիւտը։

Բորթուգալցիք Զինաստանէն քանի մը կտոր չինաձագաղիներ բերած էին եւ ոսկիի ծանրութեամբ կամ ալ աւելի կը վաճառէին զանոնք։ Վոլֆէոն Զիրնհաուզ որ իրեն պէս ալքիմիաբան եւ տեսաբանական գործիքներ չհնող մէկն էր, Պէօթիկէոի ուշադրութիւնը այդ անօթներուն վրայ դարձուց։

Զիրնհաուզ լաւ կրթուած եւ նշանաւոր մարդ մ'էր եւ Ֆիւրթէնպէրկի իշխանին ու կայսրընտիրին քով մեծ յարգ ունէր։

Պէօթիկէոն տակաւին կախուելու վախին մէջ գտնուած ատեն, սա նամա կ'ըսէ «եթէ ոսկի չէք կրնար չհնել, փորձեցէք ուրիշ բան մ'ընել այսինքն հողը անօթ չհնել»։

Ալքիմիաբանը երկու անդամ ըսել չտուաւ, անմիջապէս փորձելու սկսաւ այնպիսի եռանդով մը որ դիշեր ցերեկ չէր դադրեր։

Իր յարատեւ աշխատութեան հակառակ երկար ժամանակ երեւելի արդիւնք մը չստացաւ։ Վերջապէս իր ուշադրութիւնը կարմիր կաւի մը վրայ դարձուց ուրիկ կը չհնէր իր հալոցները, սկսաւ այդ կաւին վրայ փորձել։

Տեսաւ որ այդ կաւը սաստիկ տաքութեամբ ապակիի կը դառնար իրեն տրուած ձեւն ալ կը պահէր եւ եթէ իր դիմադրութիւնն ու անթափանցկութիւնը մէկդի առնուէր, չինաձագաղիի կը նմանէր։

Ուստի դիպուածով կարմիր չինաձագաղին գտեր էր եւ անմիջապէս սկսաւ անոր անօթներ չհնել եւ վաճառել իբր ճշմարիտ չինաձագաղի։

Սակայն Պէօթիկէոն լաւ դիտէր թէ սպիտակ դոյնը ճշմարիտ չինաձագաղիին էական մէկ յատկութիւնն է եւ իր փորձերը չարունակեց յուսալով թէ վերջապէս բաղձացուած դաղտնիքը կը գտնէ։

Սակայն բազմաթիւ տարիներ անցան այսպէս առանց որ եւ է յաջողութեան նշոյլ մը տեսնելու մինչեւ որ նորէն դիպուածով սպիտակ չինաձագաղիի դաղտնիքը գտաւ։

1707ին օր մը Պէօթիկէոն տեսաւ որ դործածած չինածու մաղերը սովորականէն աւելի ծանր էին

եւ իր սպասաւորին հարցուց այս արտաքոյ կարգի երեւոյթին պատճառը :

Սպասաւորն ալ իրեն խնացուց թէ ասոր պատճառը , ուրիշ բան չէ բայց եթէ իր մազերուն վրայ գտնուած սպիտակ փոշին ծանրութիւնը զոր այն առեն կեղծ մազերու վրայ կը դնէին :

Այն առեն Պէօթհէէ վառվռուն երեւակայութեամբը ըսաւ ինքնիրեն « թէ արդեօք բնաւած հողս այս սպիտակ փոշին չըլլայ , ինչ որ ալ ըլլայ բնաւ առիթը ձեռքէ հանելու չէ հասկնալու համար թէ ինչ բանի կը դայ այդ փոշին » , անմիջապէս գործի սկսաւ :

Իր յղութիւնները եւ հակոդութիւնները վարձատրուեցան , վասն զի գտաւ թէ այդ փոշին բաղադրիչ մասերէն գլխաւորը էօպէն կամ յախճապակիի հողն էր . զոր մինչեւ հիմայ չճանչնալուն համար այնչափ դժուարութեանց հանդիպեր էր :

Նոր գիւտը Պէօթհէէի ժրաջանութեամբ շուտով կատարելագործուեցաւ եւ դէպքերը հաստատեցին թէ այս գիւտը փիլիսոփայական քարին (այսինքն հասարակ մետաղները ոսկիի դարձնելու միջոցը) գիւտէն աւելի օգտակար էր :

1707 ին օգոստոս ամսուն իր չինած յախճապակիին օրինակը ներկայացուց Բոլոնիոյ թագաւորին որ չատ ուրախացաւ եւ անմիջապէս որոշեց որ Պէօթհէէի պէտք եղած միջոցները տրուին իր գիւտը կատարելագործելու համար :

Տէլֆթէն փորձառու գործաւոր մը բերել տալով անմիջապէս յախճապակի չինելու սկսաւ : Այս առնէն ալքիմիան բոլորովին թողուց եւ միայն

յախճապակիին վրայ դարձուց իր ուշադրութիւնը եւ այս երեւելի դէպքին յիշատակը պահելու համար հետեւեալ տառասաւորը գրեց իր դրան վրայ :

Es machte Gott. der grosse Schöpfer
Aus einem Goldmacher einen Zöpfer

Ամենագօրն Աստուած , հզօր արարիչ
Փոխարկեց ի բըրուտ զոսկեայն շինիչ

Սակայն Պէօթհէէ միշտ թագաւորին ստիպմանէրուն խիստ հակոդութեան ներքեւ էր , վասն զի կը վախնար թէ մի գուցէ Պէօթհէէ փախչի եւ իր գաղանիքը ուրիշներուն հաղորդէ :

Նոր չինուած գործարաններն ու յախճապակիի փուռերը միշտ խումբ մը զօրաց հակոդութեան ներքեւ էին եւ վից բարձրաստիճան պաշտօնակալներ ալ Պէօթհէէի կենաց համար պատասխանատու էին :

Նոր չինուած փուռերուն մէջ ըրած փորձերը յաջողութեամբ պսակուելով ամեն գիւղ իր չինած յախճապակիէն կը վճռուէին վասն որոյ որոշուեցաւ որ յախճապակիի թագաւորական գործարան մը հաստատուի :

Ամեն մարդ գիտէր որ Տէլֆթի խեցեղէն անօթներու գործարանը Հոլանտան հարստացուցեր էր , յախճապակիի այս գործարանն ալ հարկաւ Բոլոնիոյ թագաւորութիւնը պիտի հարստացնէր : 1710 ին յունուար 23ին վճռուեցաւ որ Մայշնոի մէջ Ալպրէխթսպուրգի դղեակը « յախճապակիի մեծ գործարան մը » հաստատուի : Այս վճռոյն մէջ որ

Լաւհներէնի, Ֆրանսերէնի, Հոլանտերէնի թարգմանութեամբ Բոլոնիոյ թագաւորին եւ կայսրընտիրին կողմանէ Եւրոպայի բոլոր արքունեաց հաղորդուեցաւ, Օգոստոս Ֆրէտերիկ կ'ըսէր թէ Սաքսոնիոյ բարեկեցութեան համար, որ Շուենտացւոց արշաւանքէն չատ վնասուած էր, իր ուշադրութիւնը աորերկրեայ հարստութեանց (unter irdischen schätze) վրայ դարձուցեր էր եւ այս հոդը կարող մարդոց յանձնելով վերջապէս յաջողեր էին առաջ մը կարմիր անօթ (linart rothe rbefässe) չունել որ Հնդկաստանէն եկածէն չատ աւելի աղէկ էր[1] եւ թէ այս նոր գտնուածները ու խնդիրէն անօթները ամէն զգոյշով մեծութեամբ եւ կազապարով կրնային ըլլալ. վերջապէս ամէն նկատմամբ Հնդկաստանի անօթներուն կը հաւասարէին. բայց առջի սպիտակ չխճապակի չունենալու ալ յաջողած էին եւ ամէն կերպով կրնային յուսալ թէ ուզածնուն չափ սպիտի կրնան չինել այդ անօթներէն։ Թագաւորը իր չրջաբերականին վերջաբանին մէջ «օտար արուեստագէտներն ու դործաւորները» Սաքսոնիա կը հրաւիրէր որպէս զի գան առաջ ամսականով եւ թագաւորին մանա-

[1] Այն առեղծները Չինաստանէն, Ճաբոնէն եկած չխճապակիներն այ Հնդկաստանի չխճապակի կ'ըսուէին, վասն զի չխճապակիի առաջին օրինակները Հնդկաստանէն բերուած էին Բորթուգալցի վաստո տը կամայի ձեռամբ որ առաջին անգամ Բարեյուսոյ գլխեն անցնելով Հնդկաստան գնաց։

ւոր պաշտպանութեան տակ նոր գործարանին յառաջդիմութեան աշխատին։

Պէօթկէռի դիւտին կարեւորութիւնը թագաւորին այս չրջաբերականէն չատ լաւ կը հասկցուի։ Քանի մը Գերմանական լրագիրներու մէջ հրատարակեցին թէ Պէօթկէռ, ի վարձատրութիւն իր Սաքսոնիոյ եւ կայսրընտիրին մատուցած ծառայութեանց, չախճապակիի թագաւորական գործարանին անօրէն անուանուելը եւ պարոնի տիտղոս ընդուներ էր։

Արդարեւ այս պատուոյն արժանի էր, բայց երբեք չընդունեցաւ, ընդհակառակն յոյժ բարբարոս եւ տմարդի կերպով վարուեցան հետը։

Կառավարութեան երկու բարձրաստիճան պաշտօնատարներ, Մաթիէօ եւ Նէմմից գործաւորէն պաշտօնազրկեցան, մինչդեռ Պէօթկէռ ինքն իրը առաջին գործաւոր եւ իրը արքունական բանտարկեալ աշխատեցաւ։

Գործարանը չհնարելու առեն Պէօթկէռի ներկայութիւնը եւ հակոդութիւնը անհրաժեշտ ըլլալով ամեն օր Տրէզտէնէն Մայէնս, Մայէնսէն Տրէզտէն կ'երթար պահապան զօրականներու հրամկողութեան ներքեւ. այս աշխատութիւնները լրմընալեն ետքն ալ երբ Պէօթկէռ իրը պարզ գործաւոր կ'աշխատէր, ամեն իրիկուն զինքն իր սենեկին մէջ կը բանտարկէին։

Այս առեակ վարմունքին խնդմ Պէօթկէռը մելամաղձոտութեան մէջ ձգեցին եւ քանի մ'ամսդամ թագաւորին աղերսագիրներ տուաւ որպէս զի իրեն հետ այսպիսի խստութեամբ չվարուին։

Իր նամակներէն մէկ քանին յոյժ խանդաղատելի են։

«Հոգիս ու մարմինս յախճապակի չինելու պիտի նախընտրեմ, եւ ո՛չ մէկ հնարքի չըրածը ընելու պիտի աշխատիմ, բայց կ'աղաչեմ ձեզ դարձուցէ՛ք ինձ իմ ազատութիւնս, ո՛հ ազատութիւնս», բայց անողոք Թագաւորը այս ամէն աղաչանքներուն մտիկ չըրաւ։ Եթէ Պէօթկէռ ատակ եւ ատեճաններ կը խնդրէ չատ լաւ կ'ըսէր, բայց ազատութիւն երբէ՛ք ատանալիք չունի։

Պէօթկէռը իր գերին կը նկատէր, այսպիսի հայածանքներով Պէօթկէռ տակաւին քիչ մ'ալ չաբուհակեց աշխատելու բայց մէկ կամ երկու տարիէն առին բան երեսի վրայ թողուց։

Աչխարհէս եւ ինքն իրմէն զզուելով, ինքզինքը գինովութեան տուաւ, Մայէնսի գործարանին բոլոր գործաւորներն ալ իրենց վարպետին օրինակին հետեւելով իրենք ալ խմել սկսան։

Այսպէս առին օր գործարանին մէջ կռիւներ եւ ծեծկըռտուքներ պակաս չէին, այնպէս որ քանի մ'անգամ զօրքերը միջամտելով կրցան խաղաղութիւնը վերահաստատել յախճապակիի գործատուներուն մէջ։

Քիչ ժամանակէն անկարգութիւնը այն աստիճանի հասաւ որ բոլոր գործաւորները, որ երեք հարիւր հատ էին, Ալպրեխթզպուրկի միջնաբերդին մէջ բանտարկուեցան եւ անոնց հետ արքունական բանտարկեալներու պէս վարուեցան։

Վերջապէս Պէօթկէռ ծանր հիւանդ եղաւ եւ 1713ին մէկ վայրկեանէն մեռաւ անոր հոգին փը-

չելուն կ'ապաւէին, Թագաւորը այն առեն այսպիսի թանկագին գերի մը կորնչելուն վրայ ցաղդատով հրամայեց որ կառքով պտոյտներ ընէ, բայց դարձեալ զօրականներու հսկողութեան ներքեւ, այսպէս քիչ մ'ինքզինք դանելով հրաման առնելն իրեն որ երթայ Տրէզդէն երթայ։

Օդոստոս ամսուն մէջ ալ Թագաւորը իր ձեռօք նամակ մը գրեց իրեն որուն մէջ իրեն կատարեալ ազատութիւն կը խոստանար, բայց չատ ուշ էր։ Հոգւով մարմնով ակարացած Պէօթկէռ քանի մը տարի ալ ապրեցաւ երբեմն աշխատելով երբեմն դինովելով, բայց միչտ հիւանդ։ Վերջապէս 1719ին մարտ 13ին մեռնելով ազատեցաւ իր թչուառ վիճակէն։

Պէօթկէռ դեռ երեսուն եւ հինգ տարեկան էր։ Դրէզդոնց Մայէնսի Սէն-Ժան գերեզմանատան մէջ Թաղուեցաւ չան դիակի մը պէս։

Այսպիսի թչուառ վախճան մ'ունեցաւ Սաքսոնիոյ առիներէն մեծ բարերարներէն մէկուն կեանքը։ Այս առենէն սկսեալ յախճապակիի գործարանը չահու երեւելի աղբիւր մ'եղաւ Սաքսոնիոյ կայսրընտրիչին համար, այնպէս որ Եւրոպայի միւս վիճապետներն ալ իր օրինակին հետեւելով գործարաններ հաստատեցին։

Որչափ որ Պէօթկէռի գիւտէն 14 տարի յառաջ Սէն-Քլուտ մէջ կակուղ յախճապակի կը չինէին, բայց կարծր յախճապակիին առաւելութիւնը ճանչցուելով առին տեղ տարածուեցաւ նորա գործածութիւնը։

1770ին Սեվրի մէջ կարծր յախճապակիի գոր-

ծարան մը չինեցին եւ այն օրէն մինչեւ այսօր Սեվրի մէջ ուրիշ բան չեն չիներ, այս տեղէն եւ լաճ յախճապակիները ուրիշ ամէն տեղ չհնուած ներկեն անուանի են իրենց գեղեցկութեամբը։

Այժմ խեցեկերտութիւնը Ֆրանսայի ճարտարութեան ամենէն երեւելի ճիւղերէն մին է եւ անթիւ հարստութեան աղբիւր։

Անգլիոյ Սթաֆորտշայրի մէջ ունեցած խեցեղէն անօթներու գործարաններուն հիմնադիրն է Ճոզիա Ուէճվուտ որուն կեանքն ալ պիտի ապացուցանէ թէ երկիր մը որչափ կարեւորութիւն տալու է ա՛նպսիսի մարդոց՝ որք կարող են իրենց բոլոր զօրութեամբը արուեստից մշակութեան եւ յառաջդիմութեան աշխատիլ։

Անգլիա, մինչեւ վերջին դարուս մէջ տեղուանքը Եւրոպայի բոլոր միւս առաջին կարգի տէրութիւններէն եւս մնացած էր իր ճարտարութենից եւ արուեստից մէջ։

Իր աշխարհագրական դիրքովը զատուած եւ դուրս մնացած էր այն առեւտուրը Իտալիոյ, Ֆրանսայի, Գերմանիոյ մէջ կատարուած արուեստական մեծ չարժումներէն։

Կրօնական հալածանքէ փախչող երկու Հոլանտացի աքսորեալներ Անգլիա գալով խեցեղէն անօթներ չինելու գործարան մը հաստատեցին Նորվիչի մէջ եւ սկսան ապակեայ ափիւներ եւ փոքրիկ ամաններ չինել։ Սոցա Անգլիա գալը տասն եւ վեցերորդ դարուն մէջ եղաւ որ առեն Ստորին նահանգաց մէջ առատիկ կրօնական հալածանք կար։ Քիչ մը ժամանակ վերջը 1688ին Նոր-

լէմպէրկէն երկու եղբայրներ եկան եւ Սթաֆորտշայրի մէջ հաստատուեցան, սոցա անունը Էլէրտ էր։ Սոքա իրենց արուեստը չատ գաղտնի կերպով կը բանէին։

Քիչ մ՚ետքը իրենց գործարանը Լօնտոնի քով Ղէլսի փոխադրեցին եւ միմիայն զարդու վերաբերեալ խեցեղէն անօթներ կը չինէին։ Այն առտնինները Անգլիոյ մէջ հասարակ անօթներու գործարան գրեթէ բնաւ չկար։

Անգլիոյ մէջ գործածուած հողէ անօթները առտնին ալ գրէին մանաւանդ Հոլանտայի Տէլֆթ քաղաքին գործարաններէն կը գային։

Բայց յախճապակին Չինաստանէն կը գար եւ բնականապէս յոյժ թանկագին կը վաճառուէր։

Սթաֆորտշայրի մէջ չինուած հողէ առտնինները չատ կոչտ ու կոպիտ էին։ Նոյն իսկ գործարանին գործաւորները, իրենց կիներն ու տղայքը գործարանէն ելած ապրանքները ապրանքին պատրաստելով կը վաճառէին։ Ճոզիա Ուէճվուտ[1] այս ամենը կերպարանափոխ ըրաւ եւ իր ճարպիկութեամբն ու անձնուիրութեամբը Անգլիոյ մէջ յոյժ ամուր հիմանց վրայ հաստատեց խեցեկերտութեան արուեստը։

Ուէճվուտ այն անխոնջ աշխատաւորներէն մին է որք երբեմն ժողովրդեան ամբոխին մէջէն կ՚ելնեն եւ իրենց բնաւորութեան զօրութեամբը չէ թէ միայն գործաւորներուն արուեստ եւ ճարտարութիւն կը սորվեցնեն այլ եւ իրենց յարա-

[1] Ճօզիա Ուէճվուտ ծնաւ 1730ին եւ մեռաւ 1795ին 65 տարեկան։

տեւութեան եւ անգործ աշխատութեան օրինակովը հասարակաց գործունէութեան վրայ մեծ ազդեցութիւն կ'ընեն եւ ազգային բնաւորութեան որոշիչ յատկութիւն մը կը տան։

Ուէճվուտ տան երկու եղբայրներ ունէր, որոց կրտսերագոյնը ինքն էր։

Իր պապը եւ պապուն եղբայրը ինչպէս նաեւ իր հայրը բրուտ էին, հայրը մեռած տեղն Ուէճվուտ չատ իոքը էր։

Տան եւ մի տարեկան հասակին մէջ իր անդրանիկ եղբօր կառավարած գործարանին մէջ աշխատելու սկսաւ։ Թերեւս բոլոր կենսոյ մէջ բրուտ պիտի մնար, եթէ ծաղկի հիւանդութեամբ մը իր դուրգէն չզատուէր, Ուէճվուտ այս հիւանդութենէն դժուարաւ ազատեցաւ. իր աջ ծունկը բորբոքեցաւ եւ պէտք եղաւ կտրել զայն։ Իր հիւանդութեան միջոցին ինքզինք ընթերցանութեան եւ խորհրդածութեան տուաւ, եւ միշտ կը մտածէր թէ, եթէ առողջանայ ինչպէս պիտի կրնար իր ապրուստը ճարել իբր բրուտ, վասն զի մէկ ծունկը պակաս ըլլալով այլ եւս դուրգի վրայ չէր կրնար աշխատիլ։ Առողջութիւնը վերահաստատելուն պէս սկսաւ ընտանեկան գործածութեան յարմար այսինքն դանակի երեսակալներ, փոքրիկ մատուկներ եւ այլ հետաքրքրական նիւթեր չինել ամենն ալ հողէ։

Հետզհետէ չատ մը գործաւորներու հետ ընկերացաւ, բայց չատ քիչ յառաջդիմութիւն ըրաւ մինչեւ 1759 որ տեղն Լիվըրփուլ մը բացաւ Պըրմինկհամ մէջ։

Այն տեղ սկսաւ իր դանակի երեսակալները, պնակները եւ ուրիշ փոքրիկ ապրանքները չինել, իր պարապոյ ժամերուն ալ տարրաբանութեան կ'զբաղէր, որպէս զի կարենար իր արտադրած ապրանքներուն դոյնը, վայլունութիւնը եւ հատուածունութիւնը աւելի լաւագոյն ընել։

Իր ջանքերը յաջողութեամբ պսակուեցան եւ իր գործերը հետզհետէ յառաջադիմեցին։

Ամէն բան մանրակրկիտ կերպով քննելու եւ դիտելու բնաւորութեամբը տեսաւ որ հող մը՝ որ իր մէջ դայլախաղուտ կը պարունակէր եւ թրծուելէն յառաջ սեւ էր, փոխան սաքութեան ազդեցութեամբը կը ճերմկնար։ Այս դիտողութեամբ եւ անկէ ծնած խորհրդածութեամբը որոշեց որ իր չինած կարմիր հողէ ամաններուն մէջ այդ հողէն խառնէ, որով չինած անօթներն ալ թրծուելէն յետոյ սպիտակ պիտի ըլլային, եւ եթէ անոնց երեսը սպիտակ թափանցիկ կիտուած մ'ալ անցնէր այս օրուան անգլիական խեցեղէն անօթներուն պէս անօթներ պիտի չինէր, որք ա՛նչափ քիչ ժամանակի մէջ ա՛նչափ կարեւորութիւն եւ ընդհանուր օգտակարութիւն մը ստանալով Անգլիոյ վաճառականութեան երեսէվրի մէկ ճիւղը կազմեցին։

Ուէճվուտ հետզհետէ իր գործողութեանց չըջանակը ընդլայնեց եւ ճարպիկ գործաւորներ բրնելով եւ նորանոր գործարաններ վարձելով սկսաւ նախ սպիտակ խեցեղէն անօթներ չինել, ետքն ալ զոյշագոյն անօթներ չինել։

Ուէճվուտի միակ փափաքը խեցեկերտութեան

րութեան անօթներու օրինակներ տուաւ իրեն ու իր գործաւորները ճիշդ օրինակներուն պէս կըրցան չինել։

Բորթլանտի դքսուհին ամուրդի մը մէջ Պարլպերլինի երեւելի ամանը գներ էր 1800 կինէի այսինքն 45,000 ֆրանքի. բայց լսելով Ուէճվուտ ալ կ'ուզէ եղեր զայն գնել նմանը չինելու համար, վերոհանձնութեամբ նմա նուիրեց։

Ուէճվուտ անկէ չհասուն օրինակ չինեց որք ամենը 25,000 լիրայի եղեր էին բայց անոնց գինը իր ծախքը չկրցաւ գտնել։ Սակայն ասոր համար բնաւ հոգ չէր ըներ, վասն զի իր նպատակին հասեր էր, այսինքն կրցեր էր ցուցնել թէ ինչ որ ուրիշ երկիրներ կրնային չինել, անգլիական գործունէութիւնն ու ճարպիկութիւնը նոցա նմանները չինելէ վար չէր մնար։

Ուէճվուտ տարբրաձաններու, հնագէտներու եւ արուեստագէտներու հետ ընկերացաւ։

Ուէճվուտ ինքը վիճասեց գոտւ Ֆլաքսմէն[1] քանդակագործը որ այն աստն գեռ տղայ էր, եւ իր հանճարին զարգացման աշխատելովն հանգերձ շատ մը գեղեցիկ պատկերներ չինեց եւ Ուէճվուտի տուաւ, զոր անմիջապէս իր անօթներուն վրայ նկարեց գեղեցկին ճաշակը ժողովրդեան մէջ ճաւալելու համար։

---

[1] Ֆլաքսմէն Անգլիացի քանդակագործը ծնաւ 1753ին եւ մեռաւ 1810ին։

արուեստը զարգացնելն էր եւ այնքան եռանդով աշխատեցաւ այս նպատակին որ երբէք չը դադրեցաւ։

Ինչ գործի ալ որ ձեռք զարներ իր բոլոր ջրութեամբը կ'աշխատեր անոր, եւ միշտ կատարելագործելու կը ջանար։

Գիտուններու, արուեստագէտներու ընկերութեանց մէջ մտնելու աշխատեցաւ եւ նոցա մէջ իրաքանչիւր անդամին տեղեկութիւններ հաւաքեց։ Բարձրասոհման եւ ազդեցութեան տէր մարդոց օգնութիւնն ստացաւ եւ պէտք էր որ ոտանար, վասն զի իր անշահախնդրութեան ոգին յառաջդիմութեան բոլոր բարեկամները իրեն կը քաշէր։

Շարլօթ թագուհւոյն համար սեղանի սպաս մը չինեց եւ անկէ ի վեր այս տեսակ անօթներու Անգլիացիք (Queen's ware) այսինքն Թագուհւոյ խեցեղէն անօթ անունը կը տան, այս առթիւ Ուէճվուտ պետականական ընտրոյ ըլլալու հրաման ստացաւ, Ուէճվուտ այս տեղեկոյն պարտնի տիտղոսէն ետքի կարեւորութիւն կը տար։

Խեցեղէն անօթներու չատ մը պարզեցկի օրինակներ տուեցան իրեն որ նոցա նմանները չինէ, Ուէճվուտ զարմանալի յաջողութիւն մը ցուցուց այս բանին մէջ ալ։ Սըր Ուիլլըմ Համիլթըն Հերքիւլանում[1] աւերակներուն տակէն հանած եր-

---

[1] Հերքիւլանում ծաղկեայ եւ երեւելի քաղաք մ'եր Իտալիոյ մէջ վեսուվ հրաբուխին ստորոտը, որուն բորբոքմամբը Քրիստոսի 79 թուին ծածկուեցաւ աւոր յաւիտեանուն տակէն։ Դիպուա-

Շատ մը փափուկ վորձերէ յետոյ վերջապէս դառաւ այն արուեստը որ Պլինիոսի[1] ասունէն ի վեր կորսուած էր, այս արուեստն էր խեցեղէն եւ յախճապակի անօթներու վրայ նկարել ըսած Եղրուբրացւոց։

Իր արուեստին մէջ միշտ հետեւեալ սկզբան կը հետեւէր «Ըն ասելի լաւ է քան զի չշինել ։ան ջեղ շինել»։

Գերմանացի Նովալիս հեղինակը իր հոգեկոծութ֊ բրականութենէն և ծաշակէ անուն գրքին մէջ Ուէճվուտը Կէօթէի[2] հետ կը բաղդատէ եւ այսպէս կ'ըսէ, «Կէօթէ ինչ որ է իր գրականութեան մէջ, նոյն է Ուէճվուտ իր արհեստին մէջ. այսինքն պարզ, ազնիւ, յարմար եւ տեւական։ Կէօթէ

[1] Պլինիոս երէց Իտալացի երեւելի բնաբանը ծնաւ Քրիստոսի 23 թուին. սա քաղաքական շատ մը կարեւոր պաշտօններ կատարեց եւ ամեն առթի մէջ իր գիտական հետազօտութիւնները ձեռքէ չէր թողուր։ Երբ Քրիստոսի 79 թուին վեսուվ լեռը բորբոքեցաւ Պլինիոս ալ գընաց այս երեւոյթը դիտելու, բայց հրաբուխին շատ մօտենալով անկէ ելած ծծմբային մուխերեն խեղդուեցաւ։

[2] Կէօթէ Գերմանիոյ ամենեն երեւելի եւ ամենեն հանճարաւոր գրագիտներեն մին ծնաւ 1749 ին եւ մեռաւ 1832ին 83 տարեկան. սա նախ իրաւաբանութիւն ուսաւ, բայց յետոյ թողլով այս ասպարէզը ինքզինքը բոլորովին գրականութեան նուիրեց։ Իր գործերեն միայն վերթէր վիպասանութիւնը թարգմանուած է Հայերենի։

Գերմանացւոց գրական աշխարհին մէջ ինչ որ ըրաւ, Ուէճվուտ ալ նոյնը ըրաւ Անգլիացւոց արուեստական աշխարհին մէջ»։ Բայց Ուէճվուտ միայն արուեստաւոր չէր, այլ նշանաւոր եղաւ իր գիտական աշխատութեամբք եւ իր անունը հռնարած հրաշալի գործերովը անմահացած է իբր գիտուն մարդ։

Ուէճվուտ ամեն տեսակ հասարակաց օգտակար ձեռնարկութիւններ կը քաջալերէր եւ կ'օգնէր անոնց։ Պրինսլի ճարտարապետին հետ աշխատելով Թրենթը Մէրսիի միացնող ջրանցքը շինեց, որով կարելի է այսօր Անգլիոյ արեւելեան եզերքէն արեւմտեան եզերքը նաւարկել։ Իր բնակած գաւառին հաղորդակցութեան ճամբաները նոզկալի վիճակի մը մէջ էին. այդ ճամբաները յարդարեց մինչեւ սահմանները երկայնութեամբ։

Վերջապէս այնքան երեւելի եղաւ որ Եւրոպայի ամեն դիէն նշանաւոր այցելուներ Անգլիա կը գային Ուէճվուտի, Պըրլէյի եւ Եորուբրիոյ մէջ հաստատած գործարանները պտրտելու համար. այս Եորուբրիա գիւղն ալ Ուէճվուտ ինք հիմնարկեց եւ չինեց։

Ուէճվուտի գործարանը առաջ խեղճ վիճակի մը մէջ էր, բայց սա իր աշխատասիրութեամբը վերջապէս կարողացաւ Անգլիոյ ամենէն երեւելի գործարաններէն մին ընել իրեն ալ։

Մինչեւ այն ատենները Անգլիոյ պէտք եղած խեցեղէն անօթները օտար երկիրներէ կը բերուէին, բայց անկէ ետքը Անգլիա ինք սկսաւ օտար երկիրներ տանիլ, հակառակ անգլիական

գործարաններէն ելած ապրանքներուն վրայ դրուած ծանր տուրքերուն :

1785ին այսինքն սկսելէն դրեթէ 30 տարի վերջը խեցեղէն անօթներու աշխատող քսան հազար գործաւորք կային , որք առատ ռոճիկ առնելով կը բանէին , մինչդեռ մինչեւ այն ատեն խեցեկերտութիւնը բնաւ կարեւորութիւն չունէր եւ միայն քանի մը կոշտ գործաւորներ կ'զբաղէին անոր վրայ : Այս 20,000 գործաւորներու թիւէն դուրս էին խեցեկերտութեան համար անուղղակի կերպով աշխատող գործաւորաց այսինքն ածխահանքերու մէջ , տեղափոխութեան համար բանողներուն թիւը :

Բայց առաջ Ուէճվուտ երկրին զանազան մասանց մէջ հասարակաց գործունէութիւնը զբրդեցնելու պատճառ եղեր էր :

Ուէճվուտ որչափ որ յառաջադիմից իր արուեստին մէջ , միշտ սովորութիւն ըրած էր ըսելու թէ՝ այս տեսակ արուեստները տակաւին երկնից տղայութեան վիճակին մէջ են , եւ թէ կատարուած յառաջդիմութիւնները ապագային մէջ ըլլալիքներուն քով շատ փոքր են :

Աւելորդ է ըսել թէ այս կարծիքը անկէ ի վեր հատարուած յառաջդիմութենից չնորհիւ բոլորովին արդարացած է :

1852ին ութսուն միլիոն խեցեղէն անօթներ Անգլիայէն դուրս տարուեցան , առանց հաշուի դնելու բուն Անգլիոյ համար չինուածները : Սակայն միմիայն ապրանքներուն թիւն ու արժէքը նկատելու չէ , այլ եւ այնչափ ապրանքներու արտադրութեան աշխատող ժողովրդեան բարեկեցութիւնն ալ ուշադրութեան արժանի է :

Ուէճվուտ իր աշխատութիւնները Սթաֆորտշայր գաւառին մէջ սկսած ատեն այս գաւառը տակաւին կէս քաղաքակիրթ վիճակի մը մէջ էր : Ժողովուրդը աղքատ , տգէտ եւ սակաւաթիւ էր :

Ուէճվուտի գործարանները հաստատուելուն պէս այն տեղի ժողովրդեան երիք անգամն չափ ժողովրդեան գործ եւ հոչակ տուին եւ բարոյական յառաջդիմութիւնք նիւթականին հետ միատեղ ընթացան :

Երբ 1760ին առաջին անգամ ըլլալով Ճօն Ուէճվուտ այցելութեան գնաց Պըրսլէմ , գործաւորք իրեն լաւ ընդունելութիւն մը չըրին , վասն զի անոնց խօսել ուզած ատենը ղինքը ծաղրեցին , իրեն քար եւ ցեխ նետեցին :

Քսան տարի յետոյ Ուէճվուտ նորէն Պըրսլէմ եկաւ եւ ահա իր խօսքերը իր նոր այցելութեան առթիւ : « Նորէն Պըրսլէմ եկայ , բայց ինչ զարմանալի կերպարանափոխութիւն տեսայ այս գաւառին վրայ : Ամէն կողմէ բնակիչներ եկեր են եւ վայրի անապատը բարեբեր դաշտի մը փոխուեր է : Տներ , գիւղեր , քաղաքներ չինուեր են եւ քաղաքացւոց նիւթական ու բարոյական նկատմամբ բոլորովին փոխուած է :

Այս ամէն փոխոխութիւնները Ուէճվուտի պարտական էին : Արդարեւ այսպիսի մարդիկ քաղաքակիրթ աշխարհին արուեստագէտ դիւցազնից եւ մարդկային ազգին բարերարներուն կարգը դասուելու արժանի են :

ԳԼՈՒԽ Գ.

ՀՆԱՐԻՔՔ ԵՒ ԱՐՏԱԴՐԻՔ

« Աբուհասաները յեղափոխող
« մեծ նևարիչք ընդհանրապես
« չե՛ բե ճեմարաններե այլ
« աղքատ խրճիթներե ելած
« են. սոքա ընդհանրապես
« բեհեզներ չեն հագնիր այլ
« քուրձ, շատ անգամ մու-
« խով եւ վոշխով սեւցած են
« չե՛ բե գոհարեղէններով
« գարդարուած :

ԱՅԶԸՔ ԹԷՅԼԸՐ

« Գիւտն ալ գիտութեան բա-
« ճաստեղծութիւնը չէ՞ . . .
« բոլոր մեծամեծ գիւտերը
« բանաստեղծական խորհըր-
« դածութենե մը ծնունդ ա-
« ռած են . Ստեղծելու հա-
« մար բանաստեղծ ըլլալու է :

Է. Մ. ՊԱԹԱՅԼ

Աշխարհի բոլոր մեծ արուեստները չորժման մէջ դնողները հնարիչներն են . մարդկային ընկերութիւնը ասոնց կը պարտի չէ՛ թէ միայն կարեւորը այլ եւ հաճոյականը (confortable) եւ աւելորդը . ասոնց աշխատութեան եւ հանճարոյն չնորհիւն է որ մարդոց կեանքը օր ըստ օրէ անդադար աւելի գիւրին, աւելի հաճելի ըլլալու վրայ է :

Մեր մտունդը, մեր բնակարանը եւ անոր կարասիքը . ապակին որ մեր տները ցրտէն պահ-

պանելովը հանդերձ արեւուն կենսատու ճառագայթներուն կը թողու որ մեզ լուսաւորուն, լուսաւորութեան կազը որ գիշերը ցերեկ կ'ընէ, կառքերն ու նաւերը որք հողերն ու ջրերը ճեղքելով ամեն կողմ կ'երթան, ժամացոյցներն որ ժամանակը կը ցուցնեն, այնչափ գործիքներ որոնցմով պերճանքի եւ կարեւոր ապրանքներ կը չինուին, այս ամեն բաները հնարիչ կոչուած խումբ մը մարդոց հանճարոյն եւ յարատեւ աշխատութեանց արդիւնքն են . մարդկութիւնը այնչափ երջանիկ կ'ըլլայ ո՛րչափ գիւտերու եւ արուեստից մէջ գիւտերը կը բազմապատկին եւ հնարիչներու աշխատութեամբ անհատական բարեկեցութիւնը ու հասարակաց զոհունակութիւնը կ'աւելնայ :

Ներկայ սերունդը անցեալ սերնդեան արուեստից եւ ճարտարութեանց ժառանգորդն է, եւ այն քաղաքակրթութիւնը զոր կը վայելենք այսօր եւ որով կը պարծենանք, ուրիշ բան չէ, այլ անցեալ դարուց աշխատութեանց բովանդակութիւնը : Ուրեմն Ֆիլարէդ Շալ իրաւամբ ըսած է թէ « ճշմարիտ հնարիւը մարդկային ազգը, այլընդ ընդհանուր մարդկութիւն է » :

Կարծես թէ բոլոր սերունդները իրար կցելու եւ ցուցնելու համար թէ մարդս մի միայն ընկերութեամբ կարող է, իւրաքանչիւր հնարիչ իր առաջադրած խնդրոյն մէկ մասը լուծած է, եւ կարծես թէ վճռուած է որ ամեն մեծ դաղափար անցելոյն բովանդակութիւնը եւ ապագային սերմին ըլլայ :

Հազիւ պատահած է որ կարեւոր դիւտ մը միայն մէկ անձ մ'ըրած ըլլայ :

Ընդհակառակն հնարիչք իրարու յաջորդած են եւ հետզհետէ դիւտերը յառաջ տարած են, չատ անգամ ալ իրենց նախորդաց դծած ճամբուն մէջ առանց երեւելի արդիւնք մ'արտադրելու մասնական յառաջդիմութիւններ ըրած են, այսպէս իրերը երբեմն դարեր տեւած են մինչեւ որ եկած է մարդ մը՝ թերեւս իր նախորդներէն աւելի մեծ, եւ իր զարուն պէտքերը գոհացնելու աշխատած ատեն, մինչեւ իր ժամանակը կատարուած մասնական դիւտերը հաւաքած եւ իրմէ յառաջ կատարուած արդեանց չնորհիւ հասած է վերջապէս այն վճռաւոր նպատակին առ որ այնչափ մարդիկ իրմէ յառաջ դիմած էին :

Այսպէս դառաւ Նիւթընի ձգողութեան օրէնքը, այսպէս հնարեց Ջէյմս Ուօթ[1] չոգեշարժ մեքենան, այսպէս կամաց կամաց կատարելագործուեցաւ չոգեկառքը որուն համար Ռօպէրթ Սթիվընսըն այսպէս ըսած է, « չոգեկառքը միայն մէկ մարդու հնարքը չէ, այլ խումբ մը ճարտարապետներու եւ մեքենագէտներու » :

Ուրիշ հնարիչ մ'ալ, Ճօզէֆ Պրամահ իր հնարած ապահովութեան կղպանքին նկարագրութեան եւ անոր համար ընդունած արտօնագրին

[1] Ջէյմս Ուօթ հռչակաւոր Անգլիացի մեքենագետը ծնաւ 1736ին ի Սկովտիա եւ մեռաւ 1819 ին 83 տարեկան : Ուօթ կատարելագործեց շոգեշարժ մեքենայն, ուրկէ այսքան օգուտներ քաղելու վրայ է բոլոր մարդկային ազգը :

(brevet) ներածութեան մէջ այսպէս ըսած է : « Ինչ մը հնարիչներ իրենց հնարքին համար հրամանագիր առացած են, բայց չատ անգամ եղէ վիճաբանելու եղեր այդ հնարքները ճիշդ իրենցը չեն, եւ չատ դժուարին է ըսել թէ դիւտ մ'ոբ սկսած է եւ ոբ կը վերջանայ : »

Արուեստք, պէտք է դիտնալ, յամր յամր կը զարգանան եւ լորտ Պաքընի հետեւեալ դիտողութիւնը չատ իրաւացի է « մենք միշտ գիւտի մը առաջին հիմունքը գտնողները մոռնալու հակամէտ ենք եւ բոլոր արժանիքը գիւտը լրնցնողին կը տանք » :

Ճշմարիտն այն է թէ՝ ինչ որ մենք նոր գիւտ կը համարինք չատ անգամ, երկար եւ անընդհատ փորձերու եւ աշխատութեանց արդիւնք մ'է քան թէ միայն մէկ մարդու մը հնարքը :

Ուրիշ կերպ ալ չկրնար ըլլալ, վասն զի երբեմն դարերու փորձառութիւններ պէտք եղած են միայն մէկ իրողութեան մ'արժէքին վրայ ապահով ըլլալու համար : Փորձն ալ իր սկզբնաւորութեան ատեն մարդուս պէս է, այսինքն տըկար եւ դողդոջուն, բայց երթալով զօրութիւն եւ հաստատութիւն կ'առնայ :

Առիթ դատ փորձը մեզի պէս չմտնիր, ընդհակառակն կը դիզուի եւ ապագայ սերնդեան համար հարստութեան եւ կարողութեան անհատնում դանձ մը կ'ըլլայ :

Սերունդները կ'անցնին բայց փորձերը չեն անցնիր եւ անդադար դիզուելով կը մեծնան եւ կը զօրանան, ու այսպէս մեր թէ՛ տկարութիւնը եւ

թէ՛ զօրութիւնը, թէ՛ փոքրկութիւնը եւ թէ՛ մեծութիւնը կ՚ապացուցանեն։

Մենք չէ թէ միայն մեր պապերուն թողած գիտական, արուեստական գործերը, գիւտերն ու հնարքները, գործիքներն ու մեքենաները, ճանապարհները, կամուրջները, ջրանցքները եւ երկաթուղիները ժառանգած ենք, այլ նոքա մեզի թողած են նաեւ մեր արեան եւ ուղեղին հետ բնածին յարմարութիւններ եւ դասակարգելու, որ մեր բնական ժառանգութիւններէն ամենէն լաւագոյնն է այսօրուան վիճակնուս մէջ, վասն զի անցեալ սերնդոց աշխատութեամբ այս կարողութիւնը այսօր չատ զարգացած է։ Շատ մը արժանաւոր հնարիչներու անուանները այսօր մոռացութեան մէջ ընկած են։ Միմիայն ամենէն ելեւէջներուն յիշատակը պահած ենք, այսինքն նոցա յիշատակը, որք իրենց հնարքով նոր դարաշրջան մը սկսած են, ինչպէս են չոգեշարժ մեքենային՝ այս հսկայ զօրութեան հնարչին պէս երեւելի մարդոց յիշատակները։

Սակայն հարիւրաւոր գործաւորներ թէ եւ ամանց յիշատակի. բայց ոչ առանց հանճարի, երբեմն երբեմն այս հրաշալի մեքենային կատարելագործութեան հզօրապէս աշխատած են եւ անոր կարողութիւնն ու կիրառութիւնները բազմապատկած են։

Ուրիշ երկրորդական հնարքներ ալ կան որք իրենց կարեւորութիւնն ունին, զորօրինակ ծոցի ժամացոյցը՝ զոր վրանիս կը կրենք, սակայն ասոր ալ պատմութիւնը մեծագոյն մասամբ կորսուած

է մեզ համար. այնպէս որ կրնանք ըսել թէ չատ մը գանձեր ժառանգած ենք, բայց այդ գանձերը մեզ թողող բարերարներուն մեծագոյն մասին անունները իսկ չգիտենք։

Հնարքներուն մեծագոյն մասն ալ չա՛տ հին ժամանակներու մէջ եղած են։

Նախ մարդ մը գաղափար մը կը յղանայ, յետոյ այդ գաղափարը չատ մ՚ուրիշ գլուխներու կը փոխադրուի, մինչեւ որ վերջապէս հասունցած լսի լոյս գայ, բայց երբեմն այդ ծնունդը դարեր կը տեւէ։

Նախ մարդ մը գաղափար մը կը յղանայ, ուրիշ մը կ՚առնէ զայն կը զարգացնէ եւ այսպէս հետզհետէ կը չարունակուի մինչեւ որ վերջապէս բոլորովին հասունցած գործածութեան կը դրուի։

Սակայն եթէ այս իւրաքանչիւր մարդոց իրեն ընկած բաժինը տալ ուզենք՝ առաջին անգամ գաղափարը յղացողը գոյն կատարելագործողին չափ իրաւունք ունի։

Երբեմն ալ այնպէս կը պատահի որ մեծ ու հանճարաւոր մարդ մը զօրութեան նոր աղբիւր մը կը գտնէ, եւ այսպէս մարդոց հնարիչ կարողութեան նոր մղումը կը տայ, որուն զօրութիւնը գարեր կը չարունակէ։

Շատ անգամ ալ գիւտերը բնաւ նոր չեն, այլ արդէն կայ եղածներու կերպարանափոխութիւնքըն են, զորս առաջ սակաւաթիւ մարդիկ գիտէին եւ որք բնաւ ընդհանուր գործածութեան մէջ մտած չէին։

Եթէ մեքենագիտութեան պատմութեան վրայ հարեւանցի ակնարկ մը նետենք՝ պիտի տեսնենք որ չատ մը գիւտեր ծնած եւ խակոյն անհետացած են. եւ դարերով ալ անոնց վրայ խօսք եղած չէ, մինչեւ որ վերջապէս ժամանակին պիտոյքներէն դրդռալ նոր հնարիչ մը գալով նորէն ձեռք կ'առնու այդ անհետացած գիւտը, եւ իր նախորդաց չաւղին հետեւելով նոցա աշխատութեան հետքերը կը գտնէ, եւ գործը նոցա թողած կէտէն յառաջ կը տանի, ու թէ որ լմնցնէ յոյժ երջանիկ կը համարուի։

Հնարքներ ալ կան՝ որ իրենց ժամանակէն յառաջ ծնած են։

Այս երեւոյթը այն առիւծները կը պատահի՝ երբ ազգի մը մէջ յառաջադէմ մարդիկ գաղափարներ կը յղանան, բայց իրենց յառաջդիմութեան համեմատ միջոցներ չկրնալով գտնել կ'ստիպուին նահ թողուլ։

Բայց ժամանակ անցնելով վերջապէս գաղափարին գործադրութեան պէտք եղած մեքենաները միջոցները կը ծնին ու գաղափարն ալ գործադրելի կ'ըլլայ։

Այս պատճառաւ է որ մեր ժամանակի գիւտերը դիւրաւ կը յաջողին, մինչդեռ մեր պապերը տաբտիներով անոնց աշխատած են առանց յաջողելու։

Ինչպէս Լուի Նաբօլէօն ալ ըսած է, «իրենց ժամանակէն առաջ ծնող գիւտերը ափսոսած են անօգուտ մնալու մինչեւ որ ընդհանուր յառաջդիմութիւնը իրենց հասատարի»։

Այս պատճառաւ է որ ժամանակէն յառաջ ծը-

նող հնարիչներ միշտ դժբաղդ եղած են, մինչդեռ իրենց յաջորդները ամէն տեսակ փառք ու օգուտ վայելած են։

Բայց աստի կարծես թէ հնարիչներու մեծագոյն մասին կեանքը վշտաց ու ցաւոց կեանք մը ըլլալու սահմանուած է։ Հնարիչներէն մեծագոյն մասը իրենց ժամանակակիցներէն անարգանքէ եւ ապերախտութենէ զատ ուրիշ բան չընդունեցան, եւ իրենց արժանիքը չճանչցուած մնած են, սակայ եթէ յաջողին ալ բազմաթիւ թշնամիներ կ'ունենան այն արուեստաւորներէն՝ որոնց մէջ որ փոխոխութիւն մտցնել կ'ուզեն։

Նախանձը, չարութիւնը, զրպարտութիւնը ամէն դիէ իրենց վրայ կը յարձակին. հարուստ մարդիկ ալ իրենց գիւտէն երեսնիլք չտեսնելու համար տեսակ տեսակ դարանակներ կը գործեն. սակայն ասոնցմէ ամենէն ցաւալին այն է, որ չատ անգամ իրենց հնարիչ ըլլալն ալ կ'ուրացուի ու իրենց օրինակող անունը կը տան։

Որչափ որ մեքենայից թագուհւոյն այսինքն շոգեշարժ մեքենային գիւտը մեր դարուն կը վերագրուի, սակայն նորա գաղափարը չատ հին ժամանակներու մէջ յայտնուած է։

Ուրիշ չատ մը գիւտերու պէս այս գիւտն ալ աստիճան աստիճան յառաջացած է, հնարիչ մը իր աշխատութեանց առ երեսոյթս անօգուտ եղեւցած արդիւնքները իր յաջորդաց թողած է, որք իրենց կարգին աշխատելով գործը քիչ մ'ալ յառաջ տարած են, մինչեւ որ վերջապէս այս աստիճան կատարելագործութեան հասած է։

Կերեւայ թէ Հերոն Ալեքսանդրացին[1] չոգւոյն զօրութիւնը լաւ հասկցած էր ինչպէս որ կերեւայ իր յաջորդ օդոյ անուն գրքէն, որ երբ սըպաղրութեան գիւտէն վերջը հրատարակուեցաւ, բոլոր դիանոց ուշադրութիւնքը առ այն դարձան։

Խուզարկութեան ոգին նախ Խալիոյ մէջ բընակեցաւ ուր մէկ դարու չրջանին մէջ Հերոնի գիրքը ութ դանազան թարգմանութիւններ ունեցաւ։

Առաջին խուզարկուաց մէջ երեւելիներն են Ձիամպաթիսթա, Տելլա Փորթա. Պրանքա եւ Սալոմոն որ Բօա։ Բօա Նորմանոիոյ մէջ ծնած էր, բայց իր ճարտարապետութեան ուսումը Խալիոյ մէջ առած էր ուր տեղեկացաւ Հերոնի գրքին մէջ նըկարագրուած չոգւոյ հրաշալի յատկութիւնները։

Ֆրանսա վերադառնալէն քիչ ժամանակ յետոյ Անգլիա անցաւ ուր Կալլէսի իշխանին զոյներուն մէջ մտաւ, քարայրներ, աղբիւրներ եւ ուրիշ ջրաբաշխական զարդեր գծագրելու պաչտօնով, որք Ռիչմոնտի պալատին եւ պարտէզին զարդերը պիտի ըլլային։

Բայց սակայն Էլիզապէթ իշխանուհւոյն գծագրութիւն դառ առաւ, որ երբ փալաթինի կայսրընտիրին հետ ամուսնացաւ՝ Բօա ալ անոր հետ Գերմանիա գնաց. ուր Հէյտելպէրկի պալատին եւ պարտէզին վերակացու եղաւ։

---

[1] Հերոն մեքենագէտը եւ չափագէտը ծնաւ Ալեքսանդրիա քաղաքը Քրիստոսէ 120 տարի յառաջ. սա մեքենագիտութեան եւ բնագիտութեան վրայ շատ մը գրուածներ ունի։

Հոն գրեց շրթէն ջրաբխեանց պատճառները ա-նունով գիրքը որ 1615ին Ֆրանքֆօրթի մէջ հրատարակուեցաւ։

Սորա կրակի միջոցաւ ջուրը վեր հանելու համար առաջարկած դրութիւնը Հերոնի գաղափարին մէկ մասին կը համապատասխանէր, միայն անով կը տարբերէր որ սա չոգւոյ ճնշումը հեղուկի մը երեսին ներգործել կը տար, մինչդեռ Հերոն խողովակի մը վրայ ներգործել կը տար։

Հէրոնի, Ֆրանքայի, Սալոմոն որ Բօայի գաղափարը չկրնացաւ այլ ուրիշ մտքերու վրա-նացուեցաւ եւ պատճառ եղաւ։

Ռուսթէվըլի մարքիզը իր մանուկ ամրաս-տանուելով Լօնտրայի աշտարակին մէջ բանտարկուեցաւ. ուր սա իր բոլոր ուշադրութիւնը՝ չոգւոյ կարողութեան վրայ դարձուց եւ երկար ա-տեն յարատեւութեամբ աշխատեցաւ անոր վրայ, ու երբ բանտէն ազատեցաւ, չոգեշարժ մեքենայ մը հնարեց որ թէմզ գետին ջուրը քաշելու գործածուեցաւ բաւական ժամանակ։

Այս մեքենան մի քանի պակասութեանց պատճառաւ անպտղածածելի եղաւ, բայց երեսուն տարի յետոյ Թոմաս Սէվըրի այս խնդիրը նորէն ձեռք առաւ եւ առաջին անգամ խաւացուցիչ մեքենան հնեց. 1698ին այս մեքենային օրինակը Լօնտոնի արքայական ընկերութեան ներկայացուեցաւ։ Արքայական ընկերութեան մէջ բազմաթիւ տարբեր այս մեքենային վրայ, որ հրեղէն ջրհան կը կոչուէր, վիճաբանութիւններ եղան, եւ երեւելի աքսորական մը, Ֆրանսայի բողոքական մը, ա-ոք-

թէօր Տընի Բաբէն որ ընկերութեան հոգաբարձուն էր, բազմաթիւ դրութեամբ եւ փորձերով չոգուոյ կարողութիւնը լուսաբանեց։

Տընի Բաբէն Պրուա ծնած էր տասնեւեօթնեւորդ դարուն մէջ տեղուանքը եւ բժիշկ եղած էր։ Բաւական ժամանակ փարիզի մէջ յաջողութեամբ բժշկութիւն ընելէն յետոյ, բնագիտութեան եւ մեքենագիտութեան ուսման զբաղիլ սկսաւ, այնպէս որ իր բոլոր ուշադրութիւնը անոնց տուաւ եւ հռչակաւոր Հիւյկէնսի առաջնորդութեամբ շատ յառաջադիմեց։

1681ին Ֆրանսայի մէջ բողոքականաց համար կրօնական նեղողանդութիւն չըլլալով՝ Բաբէն եւ ուրիշ շատ մը բողոքական Ֆրանսացիներ Անգլիա ապաստանեցան։

Անգլիոյ դիտուններն մեծ պատուով ընդունեցան զինքը, մանաւորապէս հռչակաւորն Պոյլ, որուն պաշտպանութեամբը արքայական ընկերութեան անդամ անուանեցաւ, վերջն ալ նոյն ընկերութեան թոշակաւոր հոգաբարձու կարգուեցաւ։ Այս պաշտօնով Բաբէն ստիպուած էր ընկերութեան իւրաքանչիւր հաւաքման նոր փորձ մը յառաջ բերել, այս կերպով նա իր կարեւոր դիւտերէն շատերը զարգացուց, մանաւորապէս իր հռչակաւոր մթնեցոցիչը։ Իրիկուն մ'ալ Բաբէն այդ մթնեցոցիչին միջոցաւ պատրաստուած ապուր մը կերցուց ընկերութեան անդամներուն, որուն նկարագրութիւնը շատ զուարճալի կերպով ըրած է Եվլին իր օրագրին մէջ։

Բաբէն, մեքենագիտութեան, օդաբանութեան,

ջրաբաշխութեան վրայով տեղեկագրեր կարդաց, որք մինչեւ այսօր ընկերութեան արխիւներուն մէջ պահուած են։

Իր հանճարը Գերմանիոյ մէջ ալ տարածուելով 1687ին ղինքը Մարպուրգի համալսարանին քիմիագիտութեան դասատու ընտրեցին. ինքն ալ ընդունեցաւ։

Բաբէն հոն ալ իր փորձերը շարունակեց եւ անոնց արդիւնքները ժամանակին Անգլիական եւ Գերմանական լրագրաց մէջ հրատարակեց։

Բաբէն 1687ին Անգլիոյ արքայական ընկերութեան տեղեկագիր մը գրկեց վառօդի զանազան գործածութեանց վրայ, որուն մէջ կ'առաջարկէր նա որ հանքերու ջուրը քաշելու եւ ուրիշ պէտքերու համար շոգւոյ ճնշումը գործածուին իբր շարժիչ զօրութիւն։

Իր մթնեցոցիչէն յառաջ եկած շոգւոյ զօրութիւնը հասարակ քաշող ջրհանի մը մխոցին վրայ աղդել տալով գոյն կը շարժէր։

Իր մթնեցոցիչներէն ստացած ուժգին զօրութիւնէն եւ այդ մթնեցոցիչներուն խուժիը գոց պահելու համար հանդիսացած դժուարութիւններէն հասկցաւ նա չուտով իր գործածած զօրութեան այնքան շոգւոյ կարողութիւնը, եւ այս պատճառաւ չարունակեց իր խուզարկութիւնները որպէս զի կարենայ գործածել շոգին գործնական կիրառութեանց մէջ իբր շարժիչ զօրութիւն։

Բաբէն Անգլիա գտնուած ատեն թէմզ գետին վրայ Ռօտերհիւ իչխանին չինած մէկ նաւը քաշեցուցին, որուն անիւները ձիեր կը գարձնէին.

դարձեալ 1698ին Լօնտօն ըրած այցելութեան առեն Սէվրիի չինած մէկ ուրիշ նաւը քալեցուցին նայէն Թէմզի վրայ, որուն անիւներն ալ մարդիկ կը դարձնէին. երբ նոյն տարին Սէվրի իր չոգեշարժ մեքենան արքայական ընկերութեան ներկայեց Բարէին ալ ներկայ էր: Այն առեն Բարէին միտքը դրաւ որ այն տեսած նաւերուն անիւները դարձնելու համար չոգւոյ զօրութիւնը գործածէ, որով նաւերը հողմ չեղած առենն ալ կարող պիտի ըլլային երթալ:

Բարէին Մարպուրկի մէջ իր գտածոյ հասոյթէն վերջը չատ աշխատեցաւ որ իր գաղափարներուն մարմին մը տայ, այսինքն մեքենայ մը չինէ, եւ այս պատճառաւ Լայպնիցի[1] հետ երկար թղթակցութիւններ ալ ունեցաւ, որք մինչեւ այսօր Հանովրի արքայական թանգարանին մէջ պահուած են:

Այս թղթակցութիւններէն յայտնի կ'երեւայ թէ Բարէին առաջադրած խնդիրը լուծել կարենալու համար չատ աշխատած է, եւ իր աշխատու-

[1] կօտֆրուա վիլհելմ Լայպնից ծնաւ 1646ին ի Լայպցիկ եւ մեռաւ 1716ին 70 տարեկան, սա նշանաւոր է իբր իրաւագէտ, պատմաբան, աստուածաբան, երկրաբան, չափագէտ եւ իմաստասէր. բայց այսօր մանաւանդ իբր իմաստասէր եւ չափագէտ համբաւաւոր է: Փիլիսոփայութեան մէջ շատ մը դրութիւններ ճնարեց Լայպնից եւ չափագիտութեան մէջ խել մը նոր գիւտեր ըրաւ:

թեանց մէջ բազմաթիւ դժուարութեանց եւ անյաջողութեանց հանդիպած է: Տամնեւհինգ տարի յարատեւ աշխատութենէ վերջը Բարէին յաջողեցաւ վերջապէս նաւու մը համար մեքենայ մը չինել, որ այս մեքենայով կարող եղաւ չարժիլ: Բարէին յոյժ կը փափաքէր որ այս մեքենան Անգլիա ղրկէ, որպէս զի փորձեն:

1707 յուլիս 7ին Լայպնիցի գրած մէկ նամակին մէջ Բարէին կ'ըսէ թէ «կարեւոր է որ նոր չինած նաւս Լօնտօնի պէս նաւահանգստի մը մէջ փորձուի, ուր աւոր նման աւելի մեծեր կրնայ չինուիլ, որով մի կամ երկու մարդիկ կարող պիտի ըլլան հարիւրաւորնաւաստիներէ աւելի գործ տեսնել»:

Բարէին մեծ դժուարութեամբ հրաման ստացաւ որ նոր չինած նաւը Ֆուլտէն Մունտէնի վիզէր գետին վրայ տանի. սակայն նաւը հոն հասած չհասած նաւավարները բռնեցին եւ կոտոր կոտոր ըրին զայն. բայց մեքենային օրինակը առնտեցաւ եւ Քասէլ ուղարկուեցաւ, ուր զբաղաբար չարդ ու բուրդ եղաւ Ֆրանսացիներէ, որք 1806ին այս քաղաքը պաշարած էին[1]:

Սակայն կ'ըսուի թէ մեքենային բուն պատկերները տակաւին Հանովրի թագաւորին թանգարանին մէջ են. բայց բնաւ քննուած չեն:

Բարէնի նաւը Մունտէնի մէջ խորտակուելէն

[1] Մեքենային միայն գլանը ազատեցաւ, եւ միեջեւ հիմայ գտնել բնակող Հենրի ընտանեաց քով կը գտնուի:

տարի մը եղբը Լօնտօնի արքայական ընկերութեան անդամներուն նամակ մը գրեց, որով կ'աղաչէր նա որ իրեն պէտք եղած ստակը չնորհեն նոր մեքենայ մը չինելու համար, որ կարող պիտի ըլլար «նաւերը շրջել»։

Բայց ընկերութիւնը Բաբէնի առաջարկութիւնը մերժեց պահանջուած դուսարին համար. երկու տարի յետոյ հռչակաւոր աքսորեալը, այսինքն Բաբէն սրտմաշուքէ տկարացած մեռաւ, ուրիշներու թողլով որ իր յղացած մեծ գաղափարները այսինքն չոգեշարժ մեքենան կատարելագործեն։

Սա ալ պէտք է դիտնալ որ Բաբէն ո՛րչափ որ հանճարաւոր մէկն էր գաղափարներ յղանալու մասին, բայց ինքը գործաւոր չըլլալուն պատճառաւ մեծամեծ դժուարութեանց հանդիպեցաւ։

Ա՛յն որ իր հնարքները գործադրելու համար ուրիշին ձեռաց եւ աչքերուն կարօտ է, այնպիսին յոյժ սակաւ կը յառաջադիմէ։

Շա՛տ դժուար է նոր մտածուած մեքենայի մը չինութիւնը յանձնել ա՛յնպիսի գործաւորներու, որք միմիայն իրենց թոշակին համար կ'աշխատին։

Ա.յսպիսի պարագաներու մէջ բուն գործէն չը հասկացող մարդոց ձեռքն ու աչքերը բնա՛ւ բան մը չեն կրնար ծառայել։

Բայց երբ հնարիչ մը գաղափարներ յղանալու հետ նոյն գաղափարները գործադրելու յարմարութիւն ալ ունենայ՝ անհամեմատ կերպիւ կը յառաջադիմէ։ Ա.յս պատճառաւ է որ չոգեշարժ մեքենան այսօրուան կատարելագործութեան կրցաւ հասնիլ, վասն զի լոկ գիտական վիճակէն եկնելով, Նիւքոմէնն երկաթագործին, Պրինսլի մեքենադէտին եւ դիւաւորապէս ձեյմս Ուօթ չափազիտական գործիքներ չինողին պէս ճարտար եւ հանճարաւոր գործաւորներու ձեռք անցաւ։

Ուօթ աշխարհի վրայ երեւցած ամենէն ճարտար եւ աշխատասէր մարդոցմէ մին էր, եւ ինչ գործի ալ որ ձեռք զարնէր սաստիկ եռանդով կ'աշխատէր անոր, եւ իր կենաց պատմութիւնը ինչպէս նաեւ ամեն գարուց փորձառութիւնը կ'ապացուցանեն թէ, ա՛յն մարդէն ինչ մեծագործ ալ պիտի ուզենք կ'արտադրեն, որ յարատեւութեամբ և համապատասխանութեամբ կ'աշխատին իրենց առաքելոյն վրայ, եւ նոյն որ քնաւեան հանճարեղ և կարողութեան պէտք են ոչ անհատական քնաւ գործ մը չեն կրնար պատրաստել։

Ուօթի ժամանակ չոգիին վրայ իրմէ առելի քան դիտցողներ կային, բայց մէկն ալ Ուօթի պէս իր ծանօթութեանց գործնական կիրառութիւն մը տալու չէր զբաղեր։ Ուօթ նշանաւոր հաստատամտութիւն մ'ունէր իրողութեանց եռեւէն ընկնելու եւ զանոնք ճշդրտելու մասին. եւ իրմէ առելի ո՛չ ոք կրցաւ մշակել այն խմաստուն եւ խորին դիտողութեան սովորութիւնը, ուրկէ կախումն ունին մտաց ամենաբարձր որակութիւնները, ինչպէս ամեն բանաւոր մարդ դիտէ զայս։

Պ. Էճուօրթ կը համարձակի ըսել թէ մարդոց մէջ երեւցած իմացականութեանց տարբերութիւնները առելի դիտելու սովորութեան պակասութենէն են քան թէ անհատից մտաւոր կարողութեանց բնական անհաւասարութենէն։ Ուօթ դեռ մանուկ, իր խաղերուն մէջ դիտողութիւն դառ։

Իր հօրը առաջնադրած կանոնին մէջ գըտնուած աստիճաններու բաժնուած քառորդ չըլալնալները զինքը զրկեցին որ տեսաբանութիւն եւ աստեղագիտութիւն ուսանի։ Իր վատառողջութիւնը պատճառ եղաւ իրեն որ բնախօսութեան դաղտնեաց տեղեկանայ, եւ դաչտերն ըրած միայնակ պտոյտներուն առիթ Ուօթ բուսաբանութիւն, պատմութիւն, հնագիտութիւն ուսնելու փափաք ղդայ։

Ուօթ որչափ որ միայն չափագիտական գործիքներ կը չինէր, օր մը իրեն երդէտն մը ապսպրեցին եւ որչափ որ երաժշտութեան վրայ բնաւ տեղեկութիւն չունէր՝ սկսաւ ներդաշնակութիւն ուսնիլ եւ յաջողեցաւ ապսպրուած գործիքը չինել։

Երբ Կլասկօյի համալսարանը Նիւքոմէնի շոգեշարժ մեքենային օրինակը Ուօթի տուաւ որ նորոգէ, սա անմիջապէս սկսաւ տաքութեան, չոգիացման եւ խտացման վրայ մինչեւ այն աստիճեղած տեղեկութիւնները ուսնիլ եւ աշխատութեամբ այս նոր ուսումնները մեքենագիտութեան ուսման հետ համընթաց յառաջ տանելով, վերջապէս յաջողեցաւ իր զարմանալի գիւտը այսինքն խտացուցիչ շոգեշարժ մեքենայն կատարելագործել եւ գործածութեան մէջ դնել։

Բայց միայն հնարելը բաւական չէ «Հնութիւնը» ինչպէս իրաւամբ կ'ըսէ Սըր Մարք Պրիւնել, «բան մ'է, բայց հնարտիը գործադրելն ընելն ալ ուրիշ բան մ'է»։ Երբ Ուօթ երկար եւ յարատեւ աշխատութիւններէ յետոյ յաջողեցաւ իր մեքենան լմնցնել, այնպիսի դժուարութեան մը հանդիպեցաւ որ իր

մէ յառաջ չտար մը հնարիչներ իրենց ընթացքէն եւ կեցուցած, չտար մը դիւտեր ժամանակի մը համար անգործադրելի ըրած, եւ կամ բոլորովին մոռացութեան մէջ թողած էր։

Ուօթի ժամանակ մեքենագիտութիւնը դեռ չտա եւս մնացած էր, եւ դրեթէ անկարելի էր նորա նկարագրած մեքենայն ամենայն ճշդութեամբ չինել. ահա այս արդելքն էր որ Ուօթի դիւտը կ'ուշացնէր գործադրելի ըլլալէ։ Կլասկօյի մէջ Ուօթ իր մեքենայն չինելու համար աշխատած աստն քանի քանի անդամներ եւս դարձաւ եւ նորէն սկսաւ իր գործատորներուն ոգիտութեանը պատճառաւ։ «Ինձ կը հարցնէք», կը դրէ Ուօթ ուօքթէօր Ռօպըքի «թէ ի՞նչ է առաջին արդելքը որով չէք կրնար ձեր մեքենան չինել, ուստի ձեզ կը պատասխանեմ թէ հմուտ եւ ճարտար գործատորի պակասութենէն զատ ուրիչ արդելք չկայ։

Իր առաջին գլանը ձեռած երկաթի թիթեղնեղով չինուեցաւ, բայց գործատորը գլանը օդին անթափանցիկ ընելու համար վրան մղիկ քսել էր, որ մէջը կաթելով գլանին զօրը հալեցուցեր եւ քայքայեր էր գայն։

Այս գործատորը սըչափ որ ձախող էր, սակայն գործել Ուօթ առանց անոր չէր կրնար ընել, ու երբ այս գործատորը մնաւ Ուօթ յոյժ խըղճալի կերպով կ'իմացնէ ուօքթէօր Ռօպըքի նորա մահուան դոյժը։ Ուօթի համար այս կորուստը անդարմանելի էր։ Քարօնի մէջ երկրորդ գլան մը չինել տուաւ որ ձուլածոյ էր եւ մէջը ծակ-

ուած , բայց այնչափ անհաւասար էր որ հաղիւ կրնար գործածուիլ : Մխոցին բոլորտիքը թուղթ, սունկ , թաղիք , մազաթել եւայլն կը դնէր բայց շուրն միշտ կը վախչէր :

Ուօթ իր ընակութիւնը Պիրմինկամի մէջ հաստատելէն առքն ալ , ուր Պուլթըն իրեն յաջողակ գործաւորներ տուաւ , երբ Սմիթըն անոր մեքենային գործելը տեսաւ սա կարծիքը յայտնեց , « հնարքը ըստ ինքեան չատ բնական է , բայց երբէ՛ք ընդհանուր գործածութեան մէջ պիտի չըկրնայ մտնել , վասն զի մեքենային զանազան մասերը ամենայն ճշդութեամբ տեղաւորելու դժուարութիւններ կան » :

Երկար ժամանակ Ուօթ իր նամակներուն մէջ կը գանգատի իր ընկերէն եւ կ՛ըսէ թէ , եթէ իր մեքենայները չեն յաջողիր , գլխաւոր պատճառը ճարտար եւ յաջողակ գործաւորի պակասութիւնն է : Անգամ մ՛ալ գլանները ձուլուելէն յետոյ տեսաւ որ մէկ ծայրը մէկ ուղիղորդ մատնաչափ աւելի լայն էր միւս ծայրէն , այսպիսի մեքենայք կրնային ճշդութեամբ գործել : Սակայն ասկէ լաւը չկրնար ալ անկարելի էր : Այն առեն դեռ ասոնց կարգի մեքենագէտ գործաւորներ չկային , սկսեր էին պատրաստել , բայց դեռ պատրաստուած չէին :

Ուրեմն ստիպուած էին ձեռագործ աշխատութենէն գոհ ըլլալ , այն առենի գործիքներն ալ յոյժ ստորին վիճակի մէջ էին :

Այն առենուան գործիքները քանի մը ճախարակներ եւ երկաթ ծակող գործիքներ էին :

Շատ ժամանակներ յետոյ երբ Պրիւնել [1] իր ճախարակները հնարեց չատ ժամանակի կարօտ եղաւ եւ չատ դժուարութիւններ քաշեց , մինչեւ որ կրցաւ իր հնարքը գործադրել կարող գործաւորներու ձեռքով , եւ երբ իր ճախարակները չինուեցան , դարձեալ մեծ դժուարութիւն քաշեց զանոնք գործածելու համար յաջողակ գործաւորներ գտնելու մասին :

Տասը տարի չարունակ Ուօթ իր փորձերը կը չարունակէր առանց յուսոյ նշոյլ մը եւ քաջալերող բարեկամ մ՛ունենալու : Եւ անդադար տեսակ տեսակ դժուարութիւններու հետ մաքառելով , իր ապրուստն ալ հաղիւ հաղ կը ճարէր , այն ալ չափազանց աշխատելով :

Ուօթ երբ կանոնաւոր գործող մեքենայ մ՛ունենար , դարձեալ լնգլինքը նաւահանգիստ հասած չհամարեց . վասն զի անկէ ետքն ալ դրամագլխի տէր մարդ պէտք էր որ իրեն հետ ընկերանար եւ պէտք եղած դրամները փոխ տար իր ձեռնարկութիւնը յաջողցնելու համար , սակայն մէկն ալ չէր ուզեր ընկերանալ իրեն :

Ուօթ իր ընտանեաց հացը ճարելու համար սկսաւ իր առջի գործերը չարունակել , այսինքն քա-

---

[1] Իգամպեր Պրիւնել Ֆրանսացի ճարտարագիտը ծնաւ 1769ին եւ մեռաւ 1849ին ի Լօնտօն 80 տարեկան . սա գործնական մեքենագիտութեան մէջ աշխատութիւնը դիւրացնող շատ մը գործիքներ հնարած է , բայց նշանաւոր է մանաւանդ Լօնտօնի թեմզ գետին տակ բացած ստորերկեայ ուղիովը :

առջ չրջանակներ չհնել, ջուխտակներ եւ ամէն տեսակ երաժշտական գործիքներ նորոգել եւ նաբերը չհնել, ճամբայներու չինուածեանց հակել, ջրանցքներու բացման նայիլ, վերջապէս իր ազբուտաը պարկեշտութեամբ ճարելու համար ինչ գործ որ կրնար ընել, կ'ընէր։

Վերջապէս Ուօթ իբրեւ արժանի ընկերակից մը գտաւ, Պիրմինկամցի Մաթիւս Պոլթըն, որ զօրաւոր կամքի տէր, ճարտար, նախաձեռնարկ մարդ մ'էր։

Պոլթըն իբրեն յատուկ եռանդով մը գործի ըսկսաւ եւ յայոդեցաւ չոգեշարժ մեքենային գործածութիւնը ընդհանրացնել։

Երկու ընկերաց յայոդութիւնը այսօր պատմութեան կը վերաբերի։

Այս ժամանակէն սկսեալ հետզհետէ չատ մը ճարտար գործաւորներ եկան, եւ չոգեշարժ մեքենային մէջ այնչափ փոփոխութիւններ մտցուցին եւ կատարելագործեցին՝ որ այսօր գրեթէ ամէն տեսակ գործածութեան մանաւանդ ուրիշ մեքենաներ չարժելու, նաւեր քալեցնելու, ցորեն աղալու, գրքեր տպելու, սառակ կոխելու, երկաթը ծեծելու, մէկ խօսքով ամէն տեսակ մեքենական ծանր աշխատութիւններ կատարելու յարմար եղած է։

Քորնուայլի հանքահան մը, Թրեվիթիք ուղեց որ չոգեշարժ մեքենան կառքեր չարժելու գործածէ, յետոյ Քօրճ Սթիփընսըն[1] զայն գաղափարը

[1] Քօրճ Սթիփընսըն չոգեկառքի հնարիչ Անգլիացի ճարտարագետը ծնաւ 1781ին ի Նիուքաստըլ եւ մեռաւ 1848ին 67 տարեկան. սա ածխահանքի մ'որդի էր որ իր աշխատութեամբը եւ ջանքովը առաջին կարգի մեքենագէտ մ'եղաւ, եւ 1824ին կարողացաւ չոգեկառքը հրնարել։

կատարելագործելով երկաթուղւոյ չոգեկառքը, այս զարմանալի մեքենան հնարեց, որու չնորհիւ այսօր ընկերական մեծամեծ կերպարանափոխութիւններ յառաջ գալու վրայ են, եւ սոյա քաղաքակրթութեան յառաջդիմութեան վրայ ըրած ազդեցութիւնը Ուօթի մեքենային ամենամեծ օգուտըն է, որ ընաւ անկէ չէր սպասուեր։

Երբ Ուօթի դիւտով գործաւորք անսահման զօրութիւն մ'անցուցին ձեռքերնին, արուեստք եւ ճարտարութիւնք նոր մղում մ'ընդունեցան, եւ այս մղման առաջին արդիւնքն եղաւ բամբակի գործարանները։ Արուեստից այս ճիւղին հնարիչն ու հիմնադիրն է Ռիչարտ Արքրայթ, որ աւելի նշանաւոր է իր գործնականի մէջ ցոյցած ճարպիկութեամբն եւ գործունէութեամբը քան թէ իր հնարիչ կարողութեամբը։ Սորա ալ հնարիչ ըլլալը Ուօթի եւ Սթիփընսընին պէս կասկածի տակ ձգած են։

Ուօթ ինչ վիճակի մէջ որ գտաւ չոգեշարժ մեքենան եւ Սթիփընսըն չոգեկառքը՝ Արքրայթ ալ նոյն վիճակին մէջ գտաւ բամբակ մանելու մեքենան։

Թէ եւ Արքրայթէն երեսուն տարի յառաջ Ջերբանասցի փախստական բողոքական մը, Փոլ Լը-

վիս յատուկ արտօնութիւն ստացեր էր Լօնտօնի մէջ իր բամբակ մանելու գործիքին համար, բայց իր չինած մեքենաները անկատար էին, զորս չա-հաւոր կերպիւ գործածելը անեարելի էր, եւ ի-րաւի իր գիւտն ալ գործնական օգտակարութիւն մը չունեցաւ։

Ուրիշ աննշան գործաւոր մ'ալ, Թօմաս Հայս որ սանար չինող մ'էր, ուրիշ մեքենայ մը հնա-րեց, բայց պակասաւոր ըլլալուն պատճառաւ ան-գործադրելի մնաց։

Երբ արուեստք եւ ճարտարութիւնք հասարա-կաց պիտոյքները գոհացնելու համար հնարիչներն օգնութեան կը կոչեն, այն ատեն կը տեսնուի որ մի եւ նոյն ժամանակ չատ մը մարդիկ մի եւ նոյն խնդրով կ'զբաղին, այս ճշմարտութիւնը կը հաս-տատեն չոգեշարժ մեքենային, ապահովութեան լապտերին, ելեքտրական հեռագրին եւ ուրիշ խել մը գիւտերու պատմութիւնը։

Նաեւ կ'երեւայ թէ հնարիչներէն չատերը ի-րենց յղացման վիճակէն չեն կրցած ելնել, եւ պէտք եղած է որ աւելի հանճարաւոր, գիտուն, միանգամայն փորձառու մարդ մը գայ եւ գաղա-փարաց կեանք, իրականութիւն եւ յաջողութիւն տայ։

Այս պատճառաւ ժամանակաւ իրարմէ հեռու հնարիչներու մէջ բողոքոյ աղաղակ մ'է կը բարձ-րանայ եւ Ուօթի, Արքրայթի պէս մարդիկ կ'ստիպուին իրենց հանքաւը եւ իրաւունք պաշտպանելու իրր հնարիչ, վասն զի առքա իրենց ձեռնարկութիւնը յաջողցնելու անքաւելի

յանցանքը գործած են, մինչդեռ միւսները ան-յայտ մնացած են։

Ուիլարա Արքրայթ ուրիշ չատ մը մեքենագէտ-ներու պէս աղքատ ընտանեաց զաւակ էր։

Արքրայթ 1732ին ծնաւ Բրէսթօնի մէջ ի Լան-քաշայր։

Իր ծնողքը յոյժ աղքատ էին եւ անոնց երեք-տասան որդւոց վերջինն էր Արքրայթ։

Երբէք վարժարան չղրկուեցաւ, եւ ինքնիրեն տուած դաստիարակութենէն զատ ուրիշ դաստի-արակութիւն չստացաւ, Արքրայթ միշտ դժուա-րութիւն կը կրէր դիր դրելու մասին։

Սա երիտասարդութեանը սափրիչի աշակերտ էր եւ իր արհեստը սորվելով 1760ին Պոլթընի մէջ ինքնիրեն խանութ մը բացաւ, որ գեռնատիպոր տեղ մ'էր։ Արքրայթ իր խանութին վրայ այս-պէս գրած էր « Սափրիչ պորբերլեթայ, երկու ան-կ'ածիլեն այս տեղ »։ Միւս սափրիչները տեսնելով որ իրենց յաճախորդները նուազելու վրայ են, իրենք ալ սափրելու գինը իջեցուցին, բայց Արք-րայթ որ բնաւ իր յաճախորդները ցրուել չէր ու-զեր՝ հետեւեալ որոշումն ըրաւ եւ սա բառերով ծանոյց իր որոշումը « Մեկ ան-մէկ մրուք կ'ածի-լեմ »։ Քանի մը տարի յետոյ ածիլին թողուց մա-զի վաճառականութեան սկսաւ։ Այն ատենները ամեն մարդ կեղծ մազեր կը կրէր եւ մազի վա-ճառականութիւնը բաւական շահաբեր գործ մ'էր։

Արքրայթ ճամբորդութեան սկսաւ մազեր գը-նելու համար, եւ Լանքաշայրի տօնավաճառները կը պտտէր միշտ որպէս զի հոն եկող կանանց եր-

կայն հիւանդները ծախու առնէ, կ'ըսուի թէ այս գործին մէջ Աբդրայթ զարմանալի կերպով կը յաջողէր։ Մաղերու համար տեսակ մը ներկ ալ կը ծախէր, եւ այս ամենէն բաւական տակ կը շահէր։ Մեքենագիտութեան համար փափաք ունենալով իր պարապոյ ժամերուն մեծագոյն մասը մեքենայներու օրինակներ չինելով կ'անցընէր։ Աբդրայթ ալ ուրիշ շատ մը մարդոց պէս միանգամայն չարժում մը գտնելու աշխատեցաւ։ Սա ինքնին աշխատութիւնը այնչափ փորձ ընելու տուաւ որ իր դարձերը երեսի վրայ թողուց, իր հաւաքած քիչ մը տակը կորնցուց եւ չքաւորութեան մէջ ընկաւ։ Իր կինը —վասն զի ամուսնացած էր— իր ամուսնոյն ըրածները զուր ծախք եւ ժամանակի ու տակի վատնում նկատելով եւ չկրնալով համբերել, բարկացած իր ամուսնոյն մեքենաները ջարդ ու բուրդ ըրաւ կարծելով թէ ասով իր ամուսինը կրնայ նպաստակէն հետ դարձնել։

Բայց Աբդրայթ որ յամառ մէկն էր իր կնոջ այս վարմունքին դէմ կատղեցաւ եւ երբէք չներեց ամբոր այս յանցանքը եւ խակոյն բաժնուեցաւ անկէ։

Աբդրայթ երկրին մէջ պտըտած ատեն Ռաբինկիլլի մէջ գէշ անունով ժամագործի մը հետ ծանօթացեր էր, որ իրեն մշանջենաւոր չարժման համար չինած մեքենաներուն չինութեան օգներ էր։

Կը կարծուի թէ գէշ տուած ըլլայ Աբդրայթի քամրակ մանելու մեքենային գաղափարը։

Ինչ որ ալ ըլլայ, Աբդրայթ իր ուշադրութիւնը բոլորովին այս գաղափարին վրայ դարձուց եւ

առաջիկ եռանդով սկսաւ աշխատիլ որպէս զի կարենայ սոյն գաղափարը գործադրելի ընել։ Այս առենէն Աբդրայթ բոլորովին թողուց իր մազի վաճառականութիւնը եւ միմիայն իր մեքենայն կատարելագործելու աշխատեցաւ, որուն մէկ օրինակը գէյլ չինել տալով Փրինթընի ճրիաւարժ դպրոցին խօսարանին մէջ դրաւ։

Այս միջոցին Աբդրայթի հայրենակիցները զինքն երեսփոխան ընտրեցին, բայց իր աղքատութիւնը այն աստիճանի հասեր էր որ վրան միայն ցնցոտիներ կը տեսնուէին, ուստի հանգանակութիւն մը բացին իր քաղաքակիցները որպէս զի ձեռք մը դրկատ առնեն, որով կարենայ իր երեսփոխանութեան պաշտօնը կատարել։ Այնպիսի քաղաքի մը մէջ որուն բնակիչները իրենց ձեռաց աշխատութեամբը կ'ապրէին, այսպիսի մեքենայի մը չինութիւնը թշնամութիւններէ զատ ուրիշ արգիլինք ունենալու չէր, յիրաւի ալ մեքենային օրինակը դպրոցը գտնուած առեն, երբեմն երբեմն ապառնալիքներ լսուեցան եւ Աբդրայթ Հարկրիվսի մեքենային դէմ ելոյթ եկած յիշելով, զոր Պըլաքպըրնի դեմոկրատ ժողովուրդը կատր կատր ըրեր էր քիչ մը ժամանակ յառաջ, խոհեմութեամբ ուզեց իր բերը կապել եւ դպրոցն ու մեքենային օրինակը աւելի ապահով տեղ մը փոխադրել։

Նոթինկամ դնաց եւ այն տեղի դրամատէրներէն օգնութիւն խնդրեց, որք հաճեցան իրեն պէտք եղած տակը տալ, միայն սա պայմանաւ որ մեքենային յառաջ եկած չահուն իրենք ալ բաժանորդ ըլլան։ Սակայն տեսնելով որ մեքե-

նայն յուսացուածին չափ չուտով կատարելագործութեան չկրցաւ հանիլ Արքրայթի հրամայեցին որ տակաւին պէտք եղած ստակը գտնելու համար Սթրիւթ եւ Նիտ պարոններուն դիմէ ։

Ատոնցմէ առաջինը գուլպայներ չինելու արուեստին հնարիչը եւ տէրն էր ։ Սա չուտով հասկացաւ Արքրայթի գիւտին արժանիքը եւ անմիջապէս ընկերութեան դաշնակցութիւն մը կնքեցին իրենց մէջ ։ Այս ընկերակցութեան չնորհիւ Արքրայթի առջեւ բացուեցան հարստութեան ճամբաները ։

1769 ին «Ռիչարտ Արքրայթ ժամագործ ի Նօթինկամ» անունով հրամանագիր մ'ստացաւ, պէտք է դիտնալ թէ այս մի եւ նոյն թուականին էր որ Ուօթ իր չոգեշարժ մեքենային արտօնագիրը (brevet) ստացաւ ։

Նօթինկամի մէջ բամբակ մանելու գործարան մը հաստատուեցաւ որուն մեքենաները ձիեր կը դարձնէին, քիչ մը ետքն ալ Քրամֆօրտի մէջ (Տէրպիշայր) աւելի ընդարձակ գործարան մը հաստատեցին, որոնց մեքենաներն ալ ջրով կը դառնային այս պատճառաւ Անգլիացիք մինչեւ հիմայ բամբակ մանելու արուեստին (water frame) ջրաքաշական աբհեպ անունը կը տան ։ Սակայն Արքրայթի գործերը դեռ նոր սկսուած կը համարուէին։

Իր մեքենայն տակաւին չատ մը կատարելագործութեանց կարօտ էր, յիրաւի ալ հետզհետէ անոնց փոփոխութիւններ եւ բարւոքումներ մըտցուց անոր մէջ որ գործածութիւնը չատ դիւրացաւ եւ օգտաւէտ եղաւ ։

Արքրայթ այս յաջողութիւնը յարատեւ եւ երկար աշխատութեամբ միայն կրցաւ ձեռք ձգել ։ Սկիզբները իրեն օգնող գրամատէրները տեսնելով որ Արքրայթի մեքենայն չատ ստակ կ'ուտէ առանց երեւելի արդիւնք մ'արտադրելու, վհատեցուս վրայ էին ։

Սակայն ձեռնարկութիւնը յաջողեցաւ, բայց այն ատեն ալ Լանքաշայրի գործաւորները Արքրայթի դէմ ղինեցան անոր արտօնագիրը ձեռքէն առնելու համար, ինչպէս Քօրնուայլի հաքահաններն միացած էին Պուլթընի եւ Ուօթի դէմ իրենց հնարքին այսինքն չոգեշարժ մեքենային օգտուանելէն զիրենք զրկելու համար ։

Արքրայթ ամբաստանուեցաւ իբր թշնամի գործաւորաց եւ Շօրլիի քով չինած մէկ գործարանը հիմնայատակ ըրին գործաւորները, առանց երբէք ոստիկաններու եւ զօրականներու ներկայութենէն վախնալու ։

Լանքաշայրի վաճառականները նախ չուզեցին Արքրայթի գործարանէն եղած ապրանքները գընել, որչափ որ նորքա մինչեւ այն ատեն չինուածներուն ամենէն լաւագոյններն էին ։ Ետքն ալ չուզեցին Արքրայթի մեքենաները գործածել նըմա գումար մը վճարելով եւ ամենքը միացան զայն դատաստանի կանչելու համար ։ Արդարեւ որքա յաջողեցան Արքրայթի արտօնագիրը ոչընչացնել, սակայն սա որչափ որ յաղթուեցաւ քնաւ անձնասուր չեղաւ ։ Ընդհակառակն Լանքաշայրի միւս գաւառներուն, Տէրպիշայրի եւ Նիու–Լանարքի (ի Սկովտիա) մէջ նորանոր գոր-

ծարաններ հաստատուեց բամբակ մանելու համար։

Սթրլինկի հետ կնքած գաշնագրութեան ժամանակն ալ լրանալով Քրամֆօրտի գործարանն ալ իր ձեռքը անցաւ։ Քիչ ժամանակէն այնչափ չուաներ եւ ընտիր ապրանքներ հանելէ որ կերպով մը այս արուեստին տէրն եղաւ եւ բոլոր բամբակեղէն ապրանքներու գիները կ'որոշէր, այնպէս որ միւս գործարանատէրներն ալ ստիպուեցան իր օրինակին հետեւելու եւ անոր գործածած միջոցները գործածելու։

Արքրայթ անխոնջ աշխատասէր մը, զարմանալի եռանդի եւ գործունէութեան տէր մարդ մ'էր, իր գործի մէջ յաջողակութիւնը զարմանալի էր։

Երբ իր գործարաններն ու ղեկտնութիւնները բազմազանացան, Արքրայթ ստիպուած էր առաւօտեան ժամը չորսէն (եւրոպական) մինչեւ ժամը ինը աշխատիլ։

Արքրայթ յիսուն տարեկան հասակին մէջ քաղաքականութիւն ուսանելու եւ իր դիրն ու ուղղութիւնը չտկելու սկսաւ։ Քերականութիւնը սորվելուն պէս՝ Արքրայթ քառաձի կառքով կ'երթար իր գործարանը որպէս զի ժամանակ չկորսընցնէ։

Արքրայթ եղաւ այժմու տարազագործութեան հիմնադիրը որ թէ՛ անհատներու եւ թէ՛ ազգերու անհուն հարստութեան աղբիւր եղաւ։

Ամեն հնարիչ ո՛րչափ ճարտար ալ ըլլայ չկըրնար անմիջապէն իր հնարած նոր արուեստին դրլուխն անցնիլ ինչպէս ըրաւ Արքրայթ։ Ուրիշ հնարիչներէն շատերը իրենց հնարած նոր արուեստը կամ ճարտարութիւնը կատարելու մասին անկարող դտնուած են։ Գործ մը կամ շատ մը մարդիկ կատարելու համար մասնաւոր յատկութիւններ պէտք են, այս յատկութիւններն են դժուարին եւ անակնկալ պարագայներու մէջ մըտայ արիմտութիւն եւ խորագիտութիւն։

Ուօթ ամենեւին չէր սիրեր գործատէրներու եւ ոստիկներու հետ յարաբերութիւն ունենալ, ինչպէս ստիպուած են ունենալ արուեստական գործերու ձեռնարկողները։

Ուօթ կ'ըսէր թէ իրեն համար աւելի դիւրին էր յարձակմամբ բերդ մ'առնուլը քան թէ հաշիւ մը կարգադրելը եւ սակարկութիւն մ'ընելը։ Շատ հաւանական է որ եթէ Ուօթ Մաթիու Պուլթընի, «Պիրմինկամի հօր» հետ միացած չըլլար, իր հնարքէն քնա՛ւ դրամական չահ մը քաղելիք չունէր, եւ նոյն իսկ ինքզինք ու իր մեքենայն պիտի չկրնար պաշտպանել Քօրնուայլի, Լօնտօնի եւ Լանքաշայրի մէջ իր վրայ յարձակող արուեստից հարատահարիչներուն դէմ։ Պուլթընի յատկութիւնները բոլորովին տարբեր էին Ուօթինեներէն։ Պուլթըն ալ իր կեանքը շատ խոնարհ կերպով սկսաւ, նախ Պիրմինկամի մէջ կոճակներ կը չինէր։

Սորա ալ չէ՛ թէ պաշտօնը գինքն՝ այլ ինքն զպաշտօնը բարձրացուց, Պուլթըն բնութենէն թանկագին օժիտներ ընդուներ էր եւ իր բոլոր զօրութեամբը աշխատեցաւ զանոնք մշակելու։ Գործի համար արտաքոյ կարգի յարմարութիւն մ'ունէր, այսինքն վառվռուն միտք, հաստատ դատողութիւն եւ զարմանալի արագու-

թիւն մը իր որոշումները գործադրելու մասին։

Իր ձեռնարկութիւնները ո՛րչափ որ առ երեւոյթս յանդուգն կ՚երեւէին բայց միշտ խոհեմութեամբ ակռաւած ըլլալնուն համար գրեթէ միշտ կը յաջողէին։ Իր յաջողութեանց գաղտնիքը ճոխ ձեռք ե՞րբ և ի՞նչպես ելնելը չէր։ Շատ վարպետութեամբ գործերը կը կարդադրէր եւ բնա՛ւ գործ մը երեսի վրայ չէր թողուր, իր ամենօրեայ գործերուն եւ զբաղմանց մէջ ա՛յնպիսի ուղղութիւն մ՚ունէր, որ ի՛նչ վիճակի մէջ ալ որ գըտնուէր իրեն համար նախանձելի համբաւ մ՚էր. Պուլթըն փափաքածին չափ յառաջադիմեց եւ չատ հարստացաւ, սակայն իր չահած անհուն հարստութեան մէջ անբծրաւութեամբ վաստկուած ըստակ մ՚ալ չկար։

Պուլթըն միմիայն գործի մարդ մը չէր, այլ դիտուն մը, արուեստից վերհանձն պաշտպան մը, եւ զբաղիտութեան սիրահար մ՚էր։ Բայց իր կենաց եւ աշխատութեան գլխաւոր նպատակը Ուօթի մեքենայն ընդհանրացնել եւ զայն անգլիական ճարտարութեան գլխաւոր չարժիչ զօրութիւնն ընել էր։ Ի՛նչ բնական եւ ազնիւ հպարտութիւն, որով Պուլթըն Թօսուէլի կ՚ըսէր. «ես ա՛յնպիսի բան մը կը վաճառեմ հոս, պարո՛ն, զոր ամեն մարդ ունենալ կը փափաքի. այսինքն զօրո՛ւթիւն, զօրո՛ւթիւն»։ Թօսուէլ կ՚ըսէ թէ նա եօթ հարիւրի չափ գործաւոր կը բանեցնէր եւ կարծես թէ նոցա հայրն էր։

Տիկին Շիմէլ Բէնինք Պուլթընի համար կ՚ըսէ թէ ազնիւ եւ անկեղծ ընտանութեան տէր մէկն էր եւ իշխանի մը պէս առատաձեռն. «երբ իր գործաւորներուն մէջէն կ՚անցնէր» կ՚ըսէ նէ, «պարզեւներ բաշխող միապետի մը կը նմանէր»։ Պուլթըն ճշմարիտ ազնուական մը եւ արուեստից ու ճարտարութեանց հայր մ՚էր։

Իր յառաջադիմութեան իւրաքանչիւր աստիճաններուն պարկեշտ աշխատութեամբ եւ զօրաւոր ջանքով բարձրացաւ։ Այսպիսի մարդու մը նախանձը չկրնար մօտենալ, այլ գովեստ, վարձատրութիւն եւ օրհնութիւն նորա եաեւէն կը վազեն։

Երբ Պուլթըն վախճանեցաւ բոլոր իր գործաւորները անոր թաղման հանդիսին ներկայ գտնուեցան եւ մինչեւ գերեզման անոր ընկերացան. մէջերնին դրեթէ հատ մը չկար որու աչքը արտասուաց կաթիլներով լեցուած չըլլար։

Ժաքարի կենաց պատմութիւնն ալ մինչեւ հիմայ պատմուածներուն չափ կ՚ապացուցանէ թէ հանճարաւոր մարդոց աղեցութիւնը ո՛րչափ մեծ է երկրի մը զարգացման եւ յառաջադիմութեան վրայ, հոգ չէ թէ այդ մարդը ամենէն սորվին կամ ամենէն բարձրագոյն վիճակի մէջ ծնած ըլլայ։ Այս զարմանալի արուեստագէտը ծնաւ 1752 ին Լիոնի մէջ. իր հայրը ոստայնանկ էր, իր մայրըն ալ կտաւի վրայ նկարուելիք պատկերները կը ցուցնէր։ Իր ծնողքը ա՛յնչափ աղքատ էին որ իրեն հասարակ ընթերցանութենէ զատ բան մը չկրցան սորվեցնել։

Երբ արուեստ սորվելու ժամանակն եկաւ, հայրը զինքը կաղմարարի մը քով աշակերտ դրաւ.

ծեր համարակալ մը որ նորա վարպետին կ'օգնէր իր տեարակները բռնելու մասին, Ժաքարի ալ քանի մը դաս տուաւ եւ այսպէս անոր առջեւ նոր ասպարէզ մը բացաւ։ Կամաց կամաց Ժաքար չափազանցութեան ա՛նպատակ զարմանալի ըրամադրութիւն մը ցոյց որ իր դասէ հնարքներէն մէկ քանին ծեր համարակալը ապշեցուցին, որ անմիջապէս Ժաքարի հօր խորհուրդ տուաւ որ իր որդւոյն համար ա՛նպատակ ասպարէզ մ'ընտրէ ուր նա կարենայ իր բնական ձիրքերը զարգացընել։ Հետեւաբար տղան դանակագործի մը քով դրուեցաւ. բայց այս նոր վարպետը Ժաքարի հետ ա՛նպէս գէշ վարուեցաւ, որ սա Թողուց իր նոր վարպետը եւ տպագրութեան դրեր Թավոդի մը քով մտաւ։

Ծնողքը մեռնելուն պէս Ժաքար սոխպուեցաւ հօրը արհեստը այսինքն ոսկեգնանկութիւն դարձնել. բայց միտքը դրաւ որ իր գործիքները կատարելագործէ, եւ ա՛նքան ինքզինքը դիւտ ընելու տուաւ որ իր պիտոյքները մոռցաւ, եւ վերջապէս չքաւորութեան մէջ ընկաւ։ Այն ատեն իր գործիքները վաճառեց պարտքերը վճարելու համար, ա՛նպատի ատեն մը յորում կ'ամուսնանար նա եւ ընտանեկան պարտքերու տակ կը դնէր ինքզինքը։ Ուրեմն բնականաբար աւելի աղքատացաւ եւ իր պարտատէրները գոհացնելու համար պարտաւորեցաւ իր տունը վաճառել։

Երկար ժամանակ գործ վնտռեց բայց չգտաւ, վասն զի ամեն մարդ զայն ծոյլի եւ անհոգի մը տեղ դրած էր, եւ կ'ըսէին Թէ նա անկարելի

դիւտեր երազելէն զատ ուրիշ բանի չգար։

Վերջապէս Պրէսի մէջ կարմիր լարեր չինողի մը քով գործ գտաւ եւ իր կիրը Լիոն Թողուով ինք մեկնեցաւ, կինն ալ հարկէ դժբարկիներ չվնտռով հաղիւ հազ իր օրական հացը կը ճարէր։

Քանի մը տարիներ անցան եւ չդիտցուիր Թէ ինչ եղաւ Ժաքար այս ժամանակին մէջ, բայց կ'երեւայ Թէ պարապոյ ժամերուն իր դիւտին կատարելագործութեան կրցեր է աշխատիլ, վասն զի 1790ին գործուելիք կտաւի մը Թելերը իրարմէ զատող մեքենայն հնարեց եւ երեւան հանեց։

Այս մեքենային ընդունելութիւնը յամր բայց կանոնաւոր եղաւ, եւ հնարուելէն միայն տասը տարի յետոյ 4000 հատ կար միայն Լիոնի մէջ։

Ժաքարի աշխատութիւնները Ֆրանսական մեծ յեղափոխութեան պատճառաւ ընդմիջուեցան. 1793ին Ժաքար ալ Լիոնցի կամաւորներու հետ Ֆրանսայի ազգային ժողովոյ զօրքերուն դէմ կը պատերազմէր։ Քաղաքն առնուելուն պէս Ժաքար ալ փախաւ եւ դնաց Ռէնի բանակին մէջ մտաւ, ուր յանապատի պաշտօն ընդունեցաւ։ Կարելի է Ժաքար բոլոր կենաց մէջ զինուոր պիտի մնար, բայց իր միակ որդւոյն իր աչքին առջեւ զարնուելով մեռնիլը տեսնելով ձգեց զինուորութիւնը եւ Լիոն փախաւ, ուր չմնաց իր կինը գտնել։ Արդարեւ զայն նորէն գտաւ հարդանոցի մը մէջ, ուր հարկէ գլխարկներ չվնտռելու կ'զբաղէր։

Ժաքար կնոջը քով փախստական ապրած մէջոցին, զարձեալ իր ուշադրութիւնը յեղափոխութենէն առաջ յղացած գիւտերուն դարձուց։

Շատ փափաքեցաւ որ Նորէն փորձի սկսի, բայց փորձ ընելու բնաւ գործիք մը չունէր. Ժաքար ստիպուեցաւ երեւան գալ գործ մը գտնելու համար։ Ժաքար տարաղաղործի մը քով մտնելու բարեբաղդութիւնն ունեցաւ, ուր ցերեկը կ'աշխատէր եւ գիշերն ալ գիւտ ընելու ետեւէ էր։ Սա կը հաւատար թէ նկարակերտ կերպասներ գործելու արհեստին մէջ դեռ շատ մը մեծամեծ կատարելագործութիւններ կրնային ըլլալ, օր մ'ալ այս դաղափարը իր մեծաւորին յայտնեց, խմացնելով նաեւ թէ իր եկամուտները իրեն չէին ներեր որ իր դաղափարները գործադրելի ընելու աշխատի։ Բարեբաղդաբար մեծաւորը Ժաքարի թելադրութեան արժէքը հասկնալով, գովելի վճռակամութեամբ մը գումար մը յանձնեց նմա, որպէս զի իր պարագայ ժամերուն յղացած դաղափարին կատարելագործութեան աշխատի։

Երեք ամսուան մէջ Ժաքար ա՛նպիսի գործիք մը հնարեց, որ մեքենական աշխատութեամբ մը դործաւորին ամենէն տաղտկալի եւ յոգնեցուցիչ աշխատութեան մեծագոյն մասը կը կատարէր։ Այս գործիքը 1801 ին փարիզի արուեստական արուեստանոցին մէջ ընդունուելով, Ժաքար պըղծնձէ միտալ մ'ընդունեցաւ. բայց ասոր փարնօ նախարարն ալ իրեն այցելութիւն մը տուաւ Լիոնի մէջ, իր գիւտին յաջողութեան համար գինքը չնորհաւորելու։

Հետեւեալ տարին Լիոնոյ արուեստից ընկերութիւնը մրցանակ մը խոստացաւ ուռկան եւ առագաստ գործելու մեքենայ մը հնարողին։

Ժաքար դայն լսեց, եւ օր մը դաշտը պտըտելու ատեն ինչպէս որ սովոր էր, այս նիւթին վրայ ա՛նդադ մտածեց որ յաջողեցաւ պահանջուած մեքենային յատակագիծը պատրաստել մրածքին մէջ։ Իր տարաղաղործ բարեկամը դարձեալ իրեն մեքենան չինելու համար պէտք եղած բոլոր ատակը տուաւ, եւ երեք ամիս յետոյ Ժաքար իր հնարքը լմնցուց։

Այս յաջողութեան լուրը քաղաքապետին ականջը հասնելով, իրեն կանչեց զայն եւ իր մեքենային վրայ տեղեկագիր մը դրել տալով կայսեր ուղարկեց։ Ժաքար իր մեքենայով փարիզ երթալու հրաւիրուելով կայսեր ներկայեցաւ, որ մեծ պատուով ընդունեցաւ այս մեծ արուեստագէտն ալ, ինչպէս որ սովոր էր ընդունել հանճարեաւոր մարդիկը։

Տեսակցութիւնը երկու ժամ տեւեց, յորում Ժաքար կայսեր ըրած սիրալիր ընդունելութենէն քաջալերուելով անոր բացատրեց թէ ինչ կատարելագործութիւններ կրնայ կամ միտք ունի դործել ոստայնանկութեան գործիքներուն մէջ։ Այս տեսակցութեան արդիւնքն այն եղաւ որ կայսրը գինքն ընտանեկան հոգերէ ազատ պահելու համար իրեն բաւական թոշակ մը կապեց եւ արուեստից պալատին մէջ ալ իրեն բնակարան մը տուեցաւ, այս պալատին բոլոր դործաւորները եւ անոր մէջ պահուած մեքենաներու օրինակները իրեն առջեւ բաց էին, ո՛րչափ ժամանակ որ փարիզի մէջ բնակեցաւ։

Ժաքար իր բնակարանը արուեստից պալատին

մէջ հաստատելուն պէս ամենայն եռանդով գործի ոկսաւ իր գործիքներուն կատարելագործութիւնները լմնցնելու համար։

Ժաքար այս պալատին մէջ սա՛ առաւելութիւնը ալ ունեցաւ որ հոն դրուած ամեն տեսակ մեքենայներն ալ ուզածին չափ կրնար քննել։ Այս մեքենայներուն մէջէն ամենէն աւելի իր ուշադրութիւնը գրաւողը եւ իր հետեւելիք չաւիղը որոշողը հռչակաւոր Վօքանսոնի[1] մեռաքսը կըլլէր ոլորելու համար չինած մեքենայն եղաւ։ Վօքանսոն ինքնաշարժ մեքենայներու հեղինակն է։

Սա մեքենայներ չինելու համար վերջին աստիճանի յարմարութիւն մ՛ունէր։ Հնարելու կարողութիւնը իրեն համար զօրաւոր կիրք մ՛էր, եւ բնաւ բան մը չէր կրնար նորա արգելք ըլլալ։ Ինչպէս որ կ՛ըսեն թէ բանաստեղծ ըլլալու համար բանաստեղծ ծնելու է, այնպէս ալ հնարիչ ըլլալու համար հնարիչ ծնելու է. որ թէեւ բանաստեղծին պէս դաստիարակութեան եւ յաջող պարագաներու զօրութեամբ կրնայ ալ աւելի յառաջադիմել, բայց դաստիարակութիւն եւ յաջող պարագայ չեղած աեղն ալ իր բնազդման կամ կրից հպատակելով, միշտ մեքենաներ եւ հնարքներ կը մտածէ անդադար։

[1] Վօքանսօն Ֆրանսացի մեքենագէտը ծնաւ 1709ին եւ մեռաւ 1782ին 73 տարեկան. սա առաջնց վարպետի եւ միայն իր հանճարին օգնութեամբը մեքենագիտութիւն ուսաւ. որուն մէջ շատ մը գիւտեր րրաւ. նշանաւոր են իր ինքնաշարժ գործիքները։

Այս վերջին պարագային մէջ գանուեցաւ Վօքանսօն, որուն չինած մեքենայները նշանաւոր են, ո՛չ այնչափ իրենց օգտակարութեամբը որչափ զարմանալի երեւակայութեան մը գրոչմը կրելնուն պատճառաւ։

Վօքանսօն մանուկ եղած աեն սովորութիւն ունէր գրեթէ ամեն կիւրակէ իր մօրը հետ ծեր բարեկամի մը տունը այցելութեան երթալու, եւ ամեն երթալուն ուրիշներուն խօսակցութեան ժամանակը լինք քովի տունը պատէն կախուած ժամացոյցի մը անիւները կը դիտէր մէջտեղի ճեղքէն։ Վօքանսօն ամեն ջանք ըրաւ որ սոյն մեքենաներուն չարժումը հասկնայ, եւ այս նիւթին վրայ այնքան մտածեց որ վերջապէս ժամացոյցի մեքենայից սկզբունքը գտաւ։

Այս ժամանակէն ինքզինքը բոլորովին նոր մեքենայներ հնարելու տուաւ։ Մխիթարեան քանի մը կոչտ գործիքներով զորս իր ձեռքով չիներ էր, յաջողեցաւ Վօքանսօն նախ փայտէ ժամացոյց մը չինել, որ չատ ճշդութեամբ կը ցուցնէր ժամերը։ Ձեռայ մատուռի մը փոքրիկ պատկերը չինեց, որուն մէջ հրեշտակներ կային որք իրենց թեւերը կը չարժէին, եւ քահանայներ որք կրօնական աղօթողութեանց յատուկ չարժուձեներ կ՛ընէին։ Ուրիշ քանի մը ինքնաշարժ մեքենայներ չինելու համար Վօքանսօն սկսաւ անդամազնոտութիւն, երաժշտութիւն, մեքենագիտութիւն սորվելու, եւ չատ տարիներ գրաղեցաւ իր այս ուսանոց։

Վօքանսօն Թիւլըրիի պալատին պարտէզին մէջ սրինգ չալող արձան մը տեսնելով, միտքը

դրաւ որ այնպիսի արձան մը չկայ. սա տարբերութեամբ որ իր արձանը սրինգը չունի։ Գանի մը տարի ասոր վրայ աշխատելէն յետոյ, վերջապէս իր նպատակին հասաւ։ Ամէն վերջը ուրիշ տեսակ մը սրինգ չկրնար արձան չունենալ, եւ ոչ մէկ մը չկար, որ հնարքներուն ամենէն հանճարեղն էր, վասն զի ճչմարիտ բաթի մը պէս ջրին մէջ կը լողար, կառուցովը կը յուզէր զայն եւ կը խմէր։

Առնցմէ վերջը իժ մը չկար, որ Կլէոպատրայէ[1] ողբերգութեան մէջ գործածուեցաւ, այս ալ ճըշմարիտ օձի մը պէս կը սուլէր, եւ դերասանուհուոյն վրայ կը նետուէր։

Այս տեսակ գործիքներուն մէջ կար նաեւ Տէժէնի Թէլենական «էլեմէրը» եւ Մայարտէի կէնթըրը։

Որչափ որ այս եզական եւ հանճարեղ մեքենաներուն նպատակը հանդիսատեսները զուարճացընել էր, սակայն երեւցածին չափ անօգուտ բաներ չէին։ Սոցա օգուտը սա՛ եղած է որ մեքենական գործերու եռեւէ եղողները այս գործիքներէն ճչգութիւն եւ ուղղութիւն ուսած են։

Այն մեքենաները որ նախ բաթը խօսեցնելու

[1] Կլէոպատրա Եգիպտոսի վերջին թագուհին էր, որ Աւտոնիոսի սիրահարած ըլլալով, երբ Ոկտաւիանոս նմա յաղթեց Ակտիումի պատերազմով, Եգիպտոս ալ անոր իշխանութեան տակ ընկաւ ու այսպես վերջացաւ Եգիպտոսի իշխանութիւնը։ Կլէոպատրա յաղթողին անձնատուր ընլլալու համար իժի մը խածնել տուաւ իր բազուկը ու այսպես թունաւորուելով մեռաւ։ Ընդիատուած 52 տարի յառաջ։

կամ կախարդին զարմանալիքներ ընել տալու ծառայեցին, յետոյ ալ աւելի կարեւոր պէտքերու գործածուեցան, եւ ինքնաշարժ մեքենաներէ ծնունդ առին ոստայնանկութեան մեքենաները, շոգեշարժ մեքենան։

Վօքանսօն միմիայն ինքնաշարժ մեքենաներ հնարելու չզբաղեցաւ. այլ Ֆլէօրի կարդինալը գինքը մեռած կերպասներ պատրաստող գործարանին վերակացու ընտրեց, ուր սա գործէ սկսելուն պէս անմիջապէս իր ուշադրութիւնը մեռած բանող մեքենաներուն վրայ դարձուց եւ զանոնք կատարելագործելու աշխատեցաւ։

Վօքանսօն հնարեց մեռաքսը կրկին ոլորող մեքենան, որ Լիոնի գործաւորաց զայրոյթը գըրգռեց. վասն զի կը վախնային թէ իրենք այլ եւս գործ չեն կրնար գտնել, սոքա քարերով հալածեցին Վօքանսօնը եւ քիչ մնաց պիտի մեռցնէին։

Սակայն նա բնաւ չվհատեցաւ եւ իր աշխատութիւնները չարունակեց, եւ քիչ մը ժամանակ յետոյ բանուած մեռաքսները գործող մեքենայ մը հնարեց, ասոր ալ ա՛յնպիսի երկրորդական մեքենայ մը յարմարցուցած էր, ուրկէ մեռաքսը անցնելով ամէն տեղ թանձրութիւնը համահաւասար կ՛ըլլար։

Երբ 1782ին Վօքանսօն մեռաւ երկար հիւանդութենէ մը վերջը, իր մեքենայից հաւաքածոյն թագուհւոյն թողուց։ Բայց սա բնաւ հոգ չըրաւ նոցա համար եւ չուտով ապրին անդին ցրուեցաւ։

Բարեբաղդաբար այս մեռաքսները գործող մեքենան Արուեստից Պալատին մէջ պահուեցաւ

Լինամով ուր Ֆաքար գտաւ զայն չատ մը հետաքրքրական եւ օգտակար մեքենայներու մէջ։

Այս մեքենայն իրեն համար մեծ օգտակարութիւն մ'ունենալու վասն զի իր կատարելագործելիք գործիքին գլխաւոր գաղափարը այն առաւ իրեն։ Վ.օքանօնի մեքենային ամենէն երեւելի մասը ծակոտկէն գլան մ'էր, որ զարձած ատեն իր զանազան ծակերէն զանազան ասեղներ կ'անցնէին եւ արուած որ եւ իցէ պատկեր մը կը նկարէին կերպասին վրայ։

Ֆաքար այս գործիքը տեսնելով միտքը դրաւ որ ալ աւելի կատարելագործէ զայն եւ ամենայն եռանդով սկսաւ աշխատիլ իր նպատակին հասնելու համար։

Արդարեւ քանի մ'ամիս յետոյ իր ստացանկին մեքենայն կատարելագործուած էր։

Այս մեքենային չնորհիւ որ եւ իցէ կերպասու մը վրայ ուզուած նկարը կը չինուէր ինքնիրեն եւ քանի մը տեսակ գործաւորի գործը ինք միայն կը կատարէր։ Ֆաքար իր մեքենայով նախ քանի մը մէթր բնհեղ գործեց եւ Ժողէֆին կայսրուհուն ներկայեց։

Նաբօլէօն այս արդիւնքէն չատ գոհ ըլլալով անմիջապէս հրամայեց որ Ֆաքարի գործիքին պէս քանի մը հատ չինեն ամենէն ճարտար գործաւորները եւ Ֆաքարի տան, որ առնելով զանոնք Լիօն վերադարձաւ։

Այն տեղ սա ալ հնարիչներու բազդին հանդիպեցաւ։ Իր հայրենակիցները զինքն իբր թշնամի ընդունեցան եւ այնպէս վարուեցան հետը մինչ

պէս Քէյլի, Հարկրիվսի, Արքրայթի հետ վարուեր էին Լանքաչայրի բնակիչները։

Գործաւորք կարծելին թէ այս նոր գործիքը իրենց չահուն համար վտանգաւոր է եւ թէ իրենց հացը պիտի առնէ իրենց ձեռքէն։ Լիօնի Թէրօ հրապարակին վրայ հաւաքուելով գործաւորք որոշեցին որ Ֆաքարի գործիքը կոտրտեն եւ իրաւցընէ պիտի կոտրտէին ալ եթէ զինուորութիւնը զերծնէք չարգիլեր։

Ֆաքար ամբաստանուեցաւ իբր թշնամի ժողովրդեան եւ իր պատկերը կախուեցաւ։

Արհեստաւորաց ժողովը գործաւորները հանդարտեցնելու աշխատելուն համար գործաւորաց թշնամի ամբաստանուեցաւ. այս ժողովին անդամներէն մէկ քանին ալ արհեստաւորներէն ըլլալով նոցա հետ հաւասարի էին եւ թողուցին որ Ֆաքարի մէկ գործիքը հրապարակաւ ջարդ ու բարդ ընեն։ Ակռէ եաքը ուրիշ խռովութիւններ ալ եղան եւ անոնցմէ մէկուն մէջ Ֆաքարի եաեւէն ընկան դեռեզերքին վրայ եւ կ'ուզէին խեղդել, որոյմէ հազիւ հազ կրցաւ ազատիլ։

Սակայն Ֆաքարի մեքենային արժէքը բնաւ տարակոյս չէր վերցներ եւ ժամանակ անցնելով անչուշտ պիտի յաջողէր։ Այս միջոցներուն Անգլիայէ գործարանատէրեր Ֆաքարը տեսնելուն որ Անգլիա անցնի, բայց սա իր հայրենակցաց իրեն ցցուցած թշնամական եւ անգութ վարման հակառակ բնաւ չընդունեցաւ Անգլիացւոց առաջարկութիւնը, այնչափ մեծ էր նաեւ անոր հայրենասիրութիւնը։

Սակայն Անգլիացիք իր գործիքը ընդունեցան այն աստեն, եւ այն աստեն միայն Լիոնցիք տեսնելով որ իրենց արուեստը իրենց ձեռքէն պիտի ելնէ իրենց հալածած հանճարաւոր մարդուն հնարքովը՝ փութացին զայն ընդունելու ։

Քիչ մը ժամանակ յետոյ Ժաքարի մեքենայն ամեն տեսակ ոստայնանկութեան համար գործածուեցաւ եւ անկէ յառաջ եկած արդիւնք ապացուցին թէ գործաւորներուն վախը բոլորովին մը-տացածին էր եւ անտեղի ։

Ժաքարի գործիքը փոխանակ աշխատութիւնը նուազեցնելու տանապատակեց ։

Լէօն Ֆօշէի ըսածին նայելով 1833 ին Լիոնի նկարակերտ բեհեզեղէնները գործող գործարաններուն մէջ վաթսուն հազար գործաւորներ կային ։

Իսկ Ժաքար իր գործիքը ընդունուելէն յետոյ հանդիստ ապրեցաւ ։

Այն գործաւորները, որք իրենց յիմար կատաղութեան մէջ գետեղին վրայ նորա եաեւէն ընկած էին Ջրին մէջ խեղդելու համար, նոյն գործաւորները նորա ծննդեան օրը իրենց երախտադիտութիւնը ցուցնելու համար ուզեցին որ զինքը յաղթական տանին դարձեալ մի եւ նոյն գետեղրին վրայէն, բայց Ժաքար չափազանց պարկեշտ մէկն էր եւ նոցա առաջարկութիւնը քնաւ չընդունեցաւ ։ Քիչ մը ժամանակ յետոյ Լիոնի քաղաքապետական ժողովը Ժաքարի առաջարկեց որ իր գործիքը ալ աւելի կատարելագործելու աշխատի յօգուտ Լիոնի ճարտարութեան, Ժաքար այս առաջարկութիւնը ընդունեցաւ չափաւոր թո-

չակի մը վոխարէն որուն քանակութիւնը Ժաքար ինքն որոշեց ։

Ժաքար վաթսուն տարեկան ըլլալուն պէս Օ-լէկն քաչուեցաւ ուր ծնած էր իր հայրը, ինքն ալ ուզեց որ իր օրերը հոն վերջացնէ ։

Հոն ընդունեցաւ Ժաքար 1820 ին պատուոյ լէգէոնի աստիճանը եւ հոն մեռաւ 1834 ին ։

Լիոն քաղաքը ինչան երախտագիտութեան արձան մը կանգնեց, բայց իր ծնողքը մոռացութեան մէջ ընկան եւ աղքատութեան մէջ թողուեցան, եւ, իր մահուանէն քանի տարի յետոյ իր եղբօրորդիները ստիպուեցան Լուի Ժ.Ը.ի իրենց հօրեղբօրը տուած ոսկի միտալը վաճառել մէկ երկու հարիւր ֆրանք ձեռք ձգելու համար ։

Եթէ ուզէինք տակաւին կրնայինք երկնցնել հնարիչներու այս մարտիրոսաբանութիւնը եւ մեր դարուն արուեստից ու ճարտարութեանց յառաջադիմութեան օգնող հանճարաւոր մարդոց անուններ մէջ բերել, բայց բաւական կը սեպենք երկու անուն եւս յիշել, ասոնք են Ֆիլիբ որ Ժիրար որ քիմոնը մանելը հնարած է եւ Ճօզիւա Հէյլման, որ բամբակը ատտարելու մեքենան հնարեց ։ Արակօ առաջինին վրայ խօսելով իրեն յատուկ ազգու բացատրութեամբ մը զայն Մ. Լ. Ա. Ր. Ե. Ա. Ն. Վ. Ա. Ճ. Ա. Ռ. Ա. Կ. Ի. Ր. Ա. Կ. կը կոչէ ։

Սա ծնաւ 1775 ին Լուբմարէն վ.օքլիւզ նահանգին մէջ ։

Իր ընտանիքը, ինչպէս կ'ըսէ իր կենսագիրը Պ. Թրիքէթի. «իրենց ընտած գիւղին տեսանելի նախախնամութիւնն էր» ։

Երիտասարդ Ժիլբար իր դծագրելու յարմարութիւնէն օգուտ քաղեց եւ մարդու ու դաշտի պատկերներ նկարեց յաջողութեամբ։

Քիչ մը ժամանակ յետոյ եղբարք Ժիլբար Վիվօրնօ անցան ուր Ֆիլիբ իր տարրաբանութեան վրայ ունեցած ծանօթութիւնները գործածելով աճառ չինելու ձեռնարկեց։

Այս ժամանակէն յետոյ Ֆիլիբ միշտ աշխատեցաւ որ պիտութեանց տուած ծանօթութիւնները արուեստից եւ ճարտարութեանց մէջ գործածէ։

Բայց ինք յողդողդ մէկին ըլլալով բնաւ մէկ տոտակ գործի չէր ըլար։ Սա աճառ չինելու ըզբաղած աատն մեքենայ մը հնարեր էր արձանները պղտիկցնելու համար. ուրիշ մ'ալ հնարեր էր կարծր քարերը տաշելու համար։

Ցեղափոխական խառնութիւնները քիչ մը հանդարտելով Ժիլբար Ֆրանսա վերադարձաւ եւ Մարսիլիա հաստատեց իր բնակարանը. ուր տարրական արուեստներ պատրաստելու գործարան մը հիմնեց։

Ժիլբար քանի տարեկան էր այն աատն։ Սակայն նորանոր խառնութիւններ առիթ եղին զՖիլիբ Մարսիլիան թողլու եւ Նիս քաշուելու ուր տարրարանութեան դասատուի մը տեղը պարապ էր։

Ժիլբար ալ ինքզինքն ընտրելեայ ցանկին մէջ դնել տուաւ, թէ եւ իր բարձր արժանիքը ամեն մարդ կը ճանչնար, բայց երիտասարդութեանը պատճառաւ անընտրելի հրատարակուեցաւ։

Հիւպատոսութեան օրով բարեկարգութիւնը վերահաստատուելով Ֆիլիբ Մարսիլիա վերադար-

Իր հայրը, որ զօրաւոր դասաղութեան տէր մարդ մ'էր, չատ խնամով կը հակէր իր ազգ դասախարակութեան, որոց կրասերը Ֆիլիբ փայլուն խնացակատութիւն մը եւ յոյժ զանազան յարմարութիւններ կը ցուցնէր իր վրայ այնպէս որ նա եթէ ուզէր կրնար օր մը մեքենագիտութեան ուսման սկսիլ եւ հետեւեալ օրն ալ գային թողլով բանասաեղծութեան, նկարչութեան կամ ուրիշ բանի մը հետեւիլ։

Կարելի է որ սա յոյժ զանազան յարմարութիւններ ունենալով հետեւաբար եւ յողդողդութիւն ունեցաւ, որ յետոյ կենաց մէջ իրեն ալ աւելի յատաջադիմելուն արգելք եղաւ։

Իր ամենամեծ հաճոյքը հնարելն էր եւ կ'ըսուի թէ տասն եւ չորս տարեկան հասակին մէջ Մօնբէլիէի վարժարանը գտնուած ատեն աչնաց անդադար բաղխիլը տեսնելով միտքը դրաւ որ այնպիսի մեքենայ մը չինէ՝ որով այդ անգործ մնացած անհուն զօրութիւնը կարենայ բանի մը գործածել եւ յաջողեցաւ յոյժ հանճարեղ մեքենայ մը հնարելու։

Ժիլբար Մօնբէլիէ ընակած ատենը սկսաւ բժշկութիւն ուսնիլ բայց յետոյ թողուց զայն եւ գծագրութիւն ու քանդակագործութիւն ուսնիլ պարապեցաւ։

Երբ յեղափոխութիւնը եկաւ Ֆիլիբ իբր զօրական չծատայելու համար իր երկու եղբայրներով Մինօրքա կղզին Մահոն անցաւ, ուր բաւական ժամանակ մնացին եւ իրենց աշխատութեան պաղովը կ'ապրէին։

ձաւ, ուր տարրաբանութեան դասատուութեան սկսաւ եւ չատ յաջողութեամբ կատարեց իւր այս նոր պաշտօնը։

Յետոյ փարիզ գնաց ուր իր մեծ տաղանդները գործածելու համար աւելի ընդարձակ եւ ազատ ասպարէզ մը կար։ Այն տեղ ըրաւ Ժիրար իր կարեւոր գիւտերը որոնցմով իր անունը անմահացաւ։

Իր գիւտերէն չատերը 1806 ին Ֆրանսական ճարտարութեանց արուեստահանդէսը տարաւ դրաւ։

Իր հնարքներուն մէջ երեւելիներն էին մօտեցնող դիտակ մը որուն մէջ Ֆէնդլոխ տեղ Ժիրար հեղուկ մը դրած էր. բոլորովին նոր կերպերով ներկուած եւ զարդարուած մետաղեայ տախտակներ, եւ ջրաբաչխական կանթեղներ, որոց գործածութիւնը անկէ ի վեր չատ ընդհանրացած է։

Ժիրար իր ուշադրութիւնը չդադրեցուց մեքենայից վրայ դարձուց նորա մէջ բարւոքումներ մըտցնելու համար եւ այս չափին մէջ ալ նա այնքան յաջողացաւ որ 1809 ին ազգային ճարտարութեան քաջալերիչ ընկերութիւնը իրեն ոսկի միտալ մը տուաւ այս ինչ պայմաններով իրմէ պահանջուած մեքենայ մը կարենալ չինելուն համար։

Որչափ որ Ժիրար մրցանակը վաստկեցաւ եւ համբաւ հանեց սակայն դարձեալ առաջուան պէս հարստութենէ հեռի էր։

Իր հնարքները ուրիշները կը գործադրէին, որչափ որ հանճարը հանրածանօթ եղաւ բայց միշտ աղքատ մնաց։ 1810 ին գարնան, վեց տարի անդադար աշխատելէն յետոյ եղբարք Ժիրար իրենց

հայրենի տունը վերադարձան ի Լուբմարէն, քիչ մը հանդստութիւն վայելելու համար։

Առաւօտու մը Ժիրար ընտանիքը նախաճաշի վրայ դանուած ատեն Ֆիլիբի հայրը 1810 մայիս 12 ի Մոնիթէօրը բանալով անոր մէջ կարդաց թէ կայսրը «մէկ միլիոն ֆրանք կը խոստանար քթանը մանելու յարմար մեքենայ մը հնարողին, ինչ ազգէ ալ որ ըլլայ»։

Ծերուկը խնդոյն լրագիրը իր որդւոյն տուաւ սա խօսքերը ըսելով, «Ֆիլի՛բ, այս գիւտն ալ քեզ կը նայի»։

Ֆրանսայի եւ բոլոր աշխարհի հանճարաւոր մարդոց եղած այս հրաւէրը Ֆիլիբի համար խրթին մ'եղաւ, որուն ազդեցութեամբը Ֆիլիբ խնդոյն սկսաւ աշխատիլ իրեն առաջարկուած խնդիրը լուծելու համար։

Օր մը եւ գիշեր մը մտածելէն յետոյ, Ֆիլիբ առաւօտ մը նախաճաշի իջաւ եւ իր հայրը համբուրելով անոր ըսաւ հանդարտութեամբ. – «հա՛յր իմ, միլիոնը մերն է» –։

Ամսպիսի ժամանակի մը մէջ այսպիսի մեքենայի մը հնարուիլը Ֆրանսայի համար մեծ կարեւորութիւն ունէր։

Քթանը Ֆրանսայի գլխաւոր արտադրութիւններէն մին էր, եւ Անգլիոյ հետ ունեցած պատերազմին պատճառաւ պէտք եղածին չափ բամբակ չէր կրնար առնուլ։ Նաբօլէօն չատ կը փափաքէր որ Անգլիացւոց բամբակը մանելու համար գործածած մեքենային նման մեքենայ մ'ալ Ֆրանսայի մէջ ըլլար քթանը մանելու համար։

Ֆիլիբ որ Ժիրար միայն կրցաւ կայսեր վախճանը համապատասխանել։

Երէ ժամանակէն Ֆիլիբ իր յղացած մեքենային չհնեց եւ կատարելագործեց. 1810ին յուլիսի 18ին Ֆիլիբ ընդունեցաւ իր արտօնագիրը։

Ժիրարի բարեկամները կը հաստատեն թէ նոր չհնած մեքենային պահանջուած ամէն պայմաններուն կը համապատասխանէր եւ քիմանը մանելու համար իր հնարած մեքոտը բոլորովին նոր էր, հետեւաբար պէտք էր որ խոստացուած վարձատրութիւնը ընդունէր, սակայն բնաւ չընդունեցաւ։

Այն առեն Ժիրար նկատեցին որ իրենց հնարքէն իրենք օգուտ քաղելու աշխատին, եւ 1812ին փարիզի Մէսլէյ փողոցին մէջ քիման մանելու գործարան մը հաստատեցին առաջին անգամ ըլլալով։

Երէ մը ժամանակ ետքն ալ երկրորդ գործարան մը բացին Շարօն փողոցին մէջ, եւ այս երկու գործարանները չատ լաւ գործելու վրայ էին երբ 1814ին Նաբոլէօն յաղթուելով Ֆրանսական տարազագործութիւնն ալ դրեթէ բոլորովին կործանեցաւ։

Ֆիլիբ պարտքի համար բանտ դրուեցաւ. բայց իր հնարելու անպարտելի ընդդիմութիւնը բնաւ իր զօրութիւնը չկորսնցուց, վասն զի օտար բանակներու փարիզի վրայ քալած առեն Ֆիլիբ կ'զբաղէր այնպիսի զէնքեր հնարելու՝ որք չոգուց զօրութեամբ կարենան մէկ վայրկենի մէջ վախճանուն դնսակ նետել։

Սակայն իր դիւրը չա՛ռ ուչ հասաւ եւ չա՛ռ հաւանական ալ է որ իր հնարած մեքենային բնաւ գործնական կարեւորութիւն մ'ունենալիք չուներ, վասն զի իրմէ ետքը Անգլիոյ մէջ Բէրքինա աշխատեցաւ այն անուսկ մեքենային մը համար, բայց չյաջողեցաւ։

1815ին Ժիրար իր քիման մանելու գործիքը ա՛լ աւելի կատարելագործելէ եւ նորէն իր հնարքը կատարելութեան հասցնելէ, բայց իր նուէրը մերժուեցաւ։

Աւստրիոյ կայսրը զինք հրաւիրեց որ Վիէննայի մէջ կայսերական գործարան մը հաստատէ քիման մանելու համար. Ժիրար ընդունեցաւ այս առաջարկութիւնը եւ այսպէս իր հայրենեաց չընդունած հնարքը օտարին տարաւ։

Զարմանալին սա է որ մինչդեռ Աւստրիոյ կայսրը Ժիրարի մեքենային արժանիքը ճանչնալով զայն իր մայրաքաղաքը կը հրաւիրէր, անդին Ֆրանսական յանձնաժողով մը այս մեքենային կը դատապարտէր, իբր թէ քիմանը կ'ատրճէ եւ թելերը կը վատթարացնէ. սոքա համարձակեցան ըսել թէ այդ մեքենայներուն օրինակները արուեստից պալատին մէջ դրուելու իսկ արժանի չեն[1]։

[1] Սակայն Ժիրարի քրտնը սանտրելու մեքենայն այժմ արուեստից պալատին բանգարանին մէջն է։ Պ. Թրիքէթի իր Ouvriers selon Dieu et leurs oeuvres, Paris 1864) գրքին մէջ Ժիրարի վրայ խօսած տեղն կ'ըսէ թէ Անգլիացիք նորա գիւտը գողնալով եւ գործածելով անհուն հարստութիւն դիզեցին։

Այս միջոցին Ժիրար Աւստրիոյ մէջ Հիրթէմպէրկի գործարանը հիմնելու հետ էր, եւ անոր չհնութեան հակելովին հանդերձ դարձեալ ուրիշ հնարքներ ընելու կ'զբաղէր, որոց մէջէն ամենէն երեւելին էր նոր հնարած խողովակաձեւ կաթսան, որ նախ եւ յառաջ Դանուբի վրայ բանող նաւու մը մէջ գրուեցաւ եւ հետզհետէ կատարելագործուելով ամեն տեղ ընդունուեցաւ։

Ժիրար Աւստրիայէն Բոլոնիա անցաւ եւ տասը տարուան համար Ռուսիոյ կառավարութեան գործերուն մէջ մտաւ իբր հանքագործ։

Ժիրար այս կարեւոր պաշտօնէն զոհ չըլլալով կառավարութեան առաջարկեց որ քթանի գործարան մը հաստատէ, որ հաւանեցաւ եւ իր յիշատակը անմահացնելու համար գործարանը հաստատած տեղը Ժէբ-բուէֆ կոչուեցաւ։ Այս պատիւը անպատուղ պատիւ մ'էր իրեն համար, վասն

Սակայն Պ. Թրիքէի կը սխալի, վասն զի Ժիրարի գիւտեն յառաջ այսինքն 1810ին Անգլիոյ մէջ արդէն քթանը մեքենայով կը սանտրուէր, եւ մի եւ նոյն մեքենայներն են որ կատարելագործուելով դեռ մինչեւ այսօր կը գործածուին։ Քթանը սանտրելու մեքենայն հնարեց Մաթիու Մըրրեյ 1809ին եւ միեւ նոյն տարուան մէջ արուեստից քնկերութիւնը իրեն ոսկի միտալ մը տուաւ։ Այս իրողութիւնները ըսելով Ժիրարի նըւաստքը բնաւ կասկածելի երեւցնել չի մտերնիս, վասն զի երբ արուեստից պալատին մէջ պահուած Ժիրարի մեքենայն Մըրրեյի մեքենային հետ բաղդատեք՝ անմիջապես պիտի համոզուիք թէ նոքա բնաւ իրարու չեն նմանիր։

զի ո՛րչափ որ աշխատեցաւ եւ նորանոր գիւտեր ըրաւ, միշտ աղքատ մնաց։

Ո՛ւր որ երթար կարծես թէ թշուառութիւնն ալ հետէն կ'երթար, վասն զի ինչպէս որ Ֆրանսայի մէջ թշուառ էր, թշուառ մնաց նաեւ տաբաղդութեան մէջ, եւ ինչպէս որ իր ասպարէզը նոր մտած առեն աղքատ էր, նորա միւս ծայրը հասած առենն ալ աղքատ մնաց։

Քանի տարի բացակայութենէ վերջը ծերանալով եւ յոգնելով Ֆրանսա վերադարձաւ հոգին այն տեղ աւանդելու համար, եւ 1845ին հօթանասուն տարեկան վախճանեցաւ։ Իր հնարքներուն համար բնա՛ւ որ եւ իցէ վարձատրութիւն մը չընդունելով իր հայրենիքէն ուրիկ կը պահանջէր, հաստատելով թէ քթանը մանելու համար հնարած մեքենային համար ինք վարձատրութեան իրաւունք ունէր։

Բամբակը սանտրելու մեքենայն հնարող Ճոզիւա Հէյլման ծնաւ 1796ին ի Միւլհաուզ, որ Ալզասի բամբակի գործարաններուն կեդրոնն է։ Իր հայրը տարաղազրդ էր, եւ երբ Հէյլման տասն եւ հինգ տարեկան եղաւ իր հայրը զինքն իր զբաղեցնելու առաւ իբր գրագիր, ուր սա երկու տարի աշխատեցաւ, եւ իր պարապոյ ժամերուն մեծագոյն մասը երկրաչափական գծագրութիւն (dessin linéaire) ուսնելու տուաւ։

Ակռէ հաքը Ճոզիւա փարիզ գնաց եւ երկու տարի ալ հոն անցուց իր հօրեղբօր գրասենեակին մէջ, այն տեղ երեկոյները չափագիտութիւն ուսնելու պարապեցաւ։ Իր ծնողքներէն մէկ քանին

Միհատզի մէջ բամբակի գործարան մը հաստատելու միտք ունենալով, երիտասարդ Հէյլման ալ Փարիզի Թիաօ եւ Ռէյ վաճառատունը մտաւ այն ատեղ վաճառականական տեղեկութիւններ հաւաքելու համար։

Ան այս միջոցին Հէյլման արուեստից վարժարանին աշակերտ դրուեցաւ եւ արուեստից պալատին Թանգարանին մէջ պահուած մեքենայները չատ ուշադրութեամբ դիտեց եւ ուսաւ զանոնք։

Խաղալիքներ չինողի մը քով ալ ճախարակի (չարխ) վրայ աշխատիլ սովրեցաւ։

Այսպէս չատ մը տեղեկութիւններ հաւաքելէն եւ մեքենագիտութեան մէջ գործնական կրթութիւններ առնելէն յետոյ Ալզաս վերադարձաւ, ուր սա հակից վ. Լէօ-Թանի տարազագործարանին մեքենայից չինուելեան։ Ան գործարանը 1819 տարւոյն մէջ բացուեցաւ։

Բակայն այն միջոցին երեւան ելած վաճառականական տագնապէն այս գործարանն ալ վնասուելով ուրիշ մարդոց ձեռք անցաւ եւ Հէյլման Միւլհաուզ իր ընտանեաց գիրկը վերադարձաւ։

Իր աշխատութեանց միջոցին երբէք պարապ ժամանակ գտնէր, հնարքներ ընելու մանաւանդ բամբակը գործելու եւ սանտրելու յարմար մեքենայ մը գտնելու կ'աշխատէր։

Հէյլման Միւլհաուզ վերադառնալուն պէս միտքը դրաւ որ կերպասներու վրայ նկարներ չինող մեքենայ մը հնարէ, որուն մէջ քանի առեղ միատեղ պիտի գործէին նկարը չինելու համար եւ

վեց ամիս աշխատելէն յետոյ յաջողեցաւ իր խորհուրդը գործադրել։

Ան գիւտը 1834ին արուեստասանդէսը գրգռելով ոսկի միտալ մը եւ պատուոյ լեգէոնի սահմանն ընդունեցաւ։

Հէյլման այս յաջողութենէն քաջալերուելով ամէն ժամանակէ աւելի եռանդով գործի սկսաւ եւ հետզհետէ հնարեց կերպասները չափելու եւ ծալելու կատարելագործեալ գործիք մը. թելազնը փաթթելու մեքենայ մը՝ եւ դեռ ուրիշ խել մը կատարելագործութիւններ ըրաւ մեռաքսը եւ բամբակը պատրաստելու, մանելու եւ գործելու գործիքներուն մէջ։ Իր հանճարեղ հնարքներէն մին ալ այն գործիքն էր որով թաւիչի կամ որեւիցէ թաւ երեսով կերպասի մը երկու կողմերը միանգամայն կը գործէր, անոնց թաւ երեսը միացած կ'ըլլար բայց երբ գործուէին լմնցնալին չարժուն զանակի բերանի պէս թիթեղ մը կար որ զանոնք իրարմէ կը զատէր։

Սակայն իր հնարած գործիքներէն ամենէն գեղեցիկը եւ ամենէն հանճարեղը իր բամբակ սանտրելու գործիքն է, որուն համառօտ պատմութիւնը կ'ուզենք ընել այս տեղ։

Մինչեւ Հէյլմանի ատեն գանուած բամբակ գրգռելու մեքենայն չատ պարապաւոր էր եւ չատ վնաս կը պատճառէր բամբակի մեծ քանակութիւն մը ոչնչացնելով։

Հէյլման քանի մը տարիներէ ի վեր բամբակը սանտրելու համար մեքենայ մը հնարելու ետեւէ էր։

բոլորովին իր գաղափարին չէր համապատասխաներ, որուն համար Հէյլման յուսահատելու չափ վչտացաւ։

Ֆրանսա վերադարձաւ Հէյլման իւր ընտանեաց այցելելու համար եւ ուր որ ալ գտնուէր միշտ իր մեքենային վրայ կը խորհէր եւ հաստատամտութեամբ կ'աշխատէր իր առաջադրած խնդիրը լուծելու։

Երեկոն մը Հէյլման իր վառարանին քով նըստած հնարիչներու դժբաղդ ճակատագրին եւ նոցա ընտանեաց թշուառ վիճակին վրայ խորհած ատեն, ապշած եւ առանց դիտակցութիւն ունենալու բայց յոյժ ուշադրութեամբ կը դիտէր իր աղջիկները, որք կը սանտրուէին եւ առանց որ եւ իցէ դժուարութեան սանտրը իրենց երկայն մազերուն մէջ կը սահեցնէին։

«Եթէ ես ալ կարենայի» ըսաւ «ա՛յնպիսի մեքենայ մը չունել որ այսպէս երկայն մազերը յարայ եւ կարճերը ետ մղէր, մոռատանջութենէս բոլորովին ազատած կ'ըլլայի[1]»։

Հէյլման այս գաղափարին վրայ սկսաւ աշխատիլ եւ յաջողեցաւ բամբակ սանտրելու մեքենայն հնարել որ, որչափ որ դրսուանց չատ պարզ կ'երեւայ՝ սակայն իրապէս չատ բաղադրեալ եւ մանուածոյ է. չատ աշխատութենէ վերջը վերջա-

[1] Հէյլմանի կենցաղ այս դիպուածը առնելով Պ. Էյմօր որ Անգլիոյ նկարչութեան ճեմարանին անդամ է, գեղեցիկ պատկեր մը նկարած է, որ 1863ի Լօնտոնի նկարչութեան արուեստահանդիսին մէջ ընդունուեցաւ։

Այս միջոցին Ալճասի տարազագործները իրենց գործիքներուն անկատարութենէն ազատելու համար 5000 ֆրանք խոստացան բամբակը սանտրելու համար կատարելագործեալ մեքենայ մը հնարողին։

Հէյլման ալ այս պարգեւը առնելու համար մըրցողներուն կարգէն էր, բայց սա նիւթական հարստութիւնը չահելու համար չէր աշխատեր, քանզի բաւական հարուստ էր, որովհետեւ իր կինը չատ մը հարստութիւն բերած էր հետը, այլ սա միմիայն կ'աշխատէր իր հնարելու բնազդումը կամ կիրքը յագեցնելու համար։

Սակայն այս անգամ խնդիրը իր կարծածէն աւելի դժուար էր, վասն որոյ երկար տարիներ մըտածեց այս նիւթին վրայ եւ այնքան չատ ծախքեր ըրաւ իր փորձերուն համար որ իր կնոջ բոլոր հարստութիւնը հատաւ, եւ իր հնարքը ի դերեւս չհանած աղքատութեան մէջ ընկաւ եւ այս ժամանակէն իր բարեկամներուն օգնութեան կարօտ եղաւ իր փորձերը չարունակելու համար։

Այսպէս Հէյլման աղքատութեան եւ իր դիւտին դժուարութենց հետ մաքառելուատեն իր կինն ալ մեռաւ, որ անկասկած էր թէ իր ամուսինը բոլորովին կործանած էր. ասկէ քիչ մ'ետքը Հէյլման Անգլիա անցաւ եւ քիչ մը ժամանակ Մէնչէսթըրի մէջ հաստատեց իր բնակարանը, ուր իր մեքենային համար աշխատեցաւ։

Շարք, Ռօպերթս եւ Ընկ. մեքենայի ճարտար գործաւորները իր մեքենային մէկ օրինակը չունեցին մի միայն իրեն համար, բայց այս օրինակը

պէս Էյլմանն յաջողեցաւ իր հնարքը կատարեալ եւ գործադրելի ընել։

Էյլմանի գիւտին գեղեցկութիւնն ու օգտակարութիւնը նոքա միայն կրնան լաւ հասկնալ, որոնք գործիքին գործելը տեսած են, եւ ատոնք միայն սիտի զարմանան երբ տեսնեն թէ ինչ նըմանութիւն կայ կանանց լրիկոց գլուխը եւ այս մեքենային բամբակը սանտրելուն մէջ։

Անգլիոյ քաղաքային ճարտարապետաց (ingénieurs civils) ընկերութեան նախագահը Պ. Հաքչօ այս մեքենային վրայ խօսած ատեն կ'ըսէ թէ «Էյլմանի գործիքը մարդկային մատներու փափկութեամբ կը գործէ։»

Այս մեքենայի բամբակի պատրոյգը եղիւ ձայնէն կը սանտրէ, թելերը ճիշդ զուգահեռական դիրքի մը մէջ կը դնէ, երկայնները կարճերէն կը զատէ, երկայն թելերը զատ եւ կարճերն ալ զատ կը ժողվէ, վերջապէս չէ՛ թէ միայն մարդկային մատերու այլ եւ մարդկային հանճարին փափկութեամբը կը գործէ։

Այս մեքենային վաճառականական կարեւորութիւնը այն է որ աւելնէն ատոնին տեսակ բամբակները գործածելի կ'ընէ։ Տարազագործք այս մեքենային չնորհիւ կարող եղան բամբակի աւելնէն բարակ թելերը զատել Թանկագին կերպասներու համար, եւ անկէ ի վեր բարակ թելերու քանակութիւնը բազմապատկուած է։ Այս մեքենային չնորհիւ մէկ լիտր բամբակէն հինգ հարիւր հազար մեթր թել կրնայ չինուիլ, եւ այս մէկ լիտր բամբակը որուն արժէքը թելերուս մէկ ֆրանք էր, այսպէս բարակ թել պատրաստուելով առաջին կարգի պոռնկներու համար կրնայ 8էն 10,000 ֆրանք արժէք առնուլ, այն ալ դեռ ծախողին ձեռքը չանցած։

Անգլիացի տարազագործք Էյլմանի գիւտին կարեւորութիւնն ու գեղեցկութիւնը չուտով հասկցան։ Լանքաչայրի վեց տարազագործի տներ միացան որ Էյլմանի արտօնագիրը միայն Անգլիոյ համար գնեն, որուն փոխարէն 750,000 ֆրանք տուին։ Բուրդ մանողները Էյլմանի մի եւ նոյն գումարը խոստացան իր մեքենայն բուրդ մանելու գործածելու համար։ Պ. Պ. Մարչալ եւ Լիտա 500,000 ֆրանք տուին իր մեքենայն քթան մանելու գործածելու համար։

Էյլման այսպէս մէկէն ի մէկ հարստացաւ, բայց իր հարստութիւնը վայելելու համար չատ չապրեցաւ. հազիւ թէ իր երկար աշխատութիւնները յաջողութեամբ պսակուեցան ինք վախճանեցաւ, եւ իր որդին ալ, որ հօրը աշխատութեանց եւ գրկանաց մասնակից եղած էր, հօրը ետեւէն ինքն ալ մեռաւ։

Անհատիկ ինչ տեսակ գրկանքներով եւ աշխատութեամբք կը կատարուին քաղաքակրթութեան հրաշալիքները։

ԳԼՈՒԽ Դ.

ՋԱՆՔ ԵՒ ՅԱՐԱՏԵՒՈՒԹԻՒՆ Ի ԳԻՏՈՒԹԻՒՆՍ ԵՒ Ի ԴՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

« Պատեհութեան գլխուն առ-
« ջեւի դիս դարմեալ քիչ մը
« մազ կայ, սակայն ետեւի
« դիս բոլորովին կուգետ: Բրո-
« նէ՛ այդ առջեւի փունջին
« թերեւս գայն կարենաս պա-
« հել, բայց եթէ անգամ մը
« ձեռքէ թողուս, Աբամազդ
« ինքն իսկ չի կրնար անգամ
« մ՚ալ ձեռք ձգել գայն [1] »:
(Լաֆոնթէնէ Ըստ Ֆռանսուաճ)

« Յառաջացի՛ր եւ հաւատքը
« քեզ պիտի գտնէ »:
ՏԱԼՄՊԻՐ

Աշխարհի մէջ ամենամեծ արդիւնքները ամենափոքր միջոցներու եւ ամենահասարակ յատկութիւններու գործադրութեամբը յառաջ եկած են:

Հասարակաց կեանքը իր պէտքերովը, պարտքերովը եւ առօրեայ հոգերովը ամէն մարդու բազմաթիւ առիթներ կը ընծայէ ամենաթանկագին վարձատրութիւններ ստանալու, եւ ճշմարիտ աշխատասէր մարդը ամենէն հասարակ գործերու

[1] Այսինքն եթէ առաջին անգամ պատեհութիւն մը հաճոյական առեն գործ մը չտեսնես, թերեւս նոյն պատեհութիւնը մեկ մ՚ալ գալիք չունի:

մէջ ալ ընդարձակ ասպարէզ մը կը պահէ յառաջադիմելու, եւ իր անհատական կարողութիւնները ի գործ դնելու:

Մարդկային ազգի բարեկեցութեան աճումը միայն ջանքով եւ հաստատամտութեամբ կրնայ ըլլալ, եւ ամենէն մեծ արդիւնք արտադրողները նոքա եղած են, որք ամենէն աւելի աշխատասէր եւ հաստատամիտ երեւցած են:

Մարդկային գործունէութեան ամենէն բարձր ճիւղերուն մէջ անդամ մարդուս հասարակ կարծուած յատկութիւնները, դոր օրինակ ողջմտութիւն, մտադրութիւն, ջանք եւ յարատեւութիւն ամենէն աւելի օգտակար են:

Այս յատկութիւնները առանց հանճարի կրնան արդիւնք արտադրել, բայց ամենէն գերազոյն հանճարն իսկ առանց սոցա օգնութեան բան մը չկրնար ընել:

Ճիշդ նոքա մեծ մարդիկ եղած են, որոնք ամենէն քիչ հաւատացած են հանճարի գերբնական կարողութեան եւ առանց անոր գործ տեսնելու կարելիութեան վրայ վստահանալով իրենց այս յատկութիւնները ի գործ ածած են. ամենէն փոքր բաներու մէջ իսկ առանց առանց բնաւ յաջողութիւն չըլլար:

Մեծ մարդոց մէկ քանին հանճարը սահմանած են իբր «ամենաբարձր աստիճանի ողջմտութիւն»:

Երեւելի դաստիարակ մը, դիչերօթիկ վարժարանի մը վերակացուն ըսած է թէ հանճարը ուրիշ բան չէ, բայց եթէ ջանքը ընելու կարողութիւն:

Ձօն Ֆօսթէր հանճարի համար կ՚ըսէր թէ ան-

հասնին իր լոյսովը վայելելու կարողութիւնն է :

Վերջապէս Պլուֆոն ըսած է թէ « հանճարը ուրիշ բան չէ , բայց եթէ համբերութիւն » :

Նիւթընն անշուշտ առաջին կարգի խելացի մէկն էր , սակայն երբ օր մ'իրեն հարցուցին թէ ինչպէս կարող եղած էր իր արտադրչ կարգի գիւտերն ընելու , սա պարկեշտութեամբ պատասխանեց « չարունակ անոնց վրայ մտածելով » : Ուրիշ անգամ մ'ալ սա իր աշխատելու կերպը այսպէս կը նկարագրէր : « Անդադար բնատեսիլք նիւթիս վրայ կը խորհիմ , եւ կ'սպասեմ որ առաջին նշոյլնները աճին հեզհեզաէ եւ կատարեալ ու փայլուն լուսոյ մը փոխուին » : Յարատեւութեամբ եւ միմիայն յարատեւութեամբ Նիւթընն կարող եղաւ իր մեծ համբաւն առանալու :

Նիւթընն եթէ զբօսնուլ ուզէր իր աշխատութեան առարկան կը փոխէր , այսինքն առ ժամուն կը թողուր մէկ նիւթը եւ ուրիշ նիւթի մը վրայ կ'զբաղէր :

« Եթէ կարողացայ ծառայութիւն մը մատուցանել » կ'ըսէր Նիւթընն օր մը տօքթէօր Պէնթլիի « ուրիշ կերպով չկրցայ , բայց եթէ համբերութեամբ եւ յարատեւութեամբ աշխատելով » :

Ուրիշ մեծ փիլիսոփայ մը , Քէպլէր իր յառաջդիմութեանց եւ ուսմանց վրայ խօսած ատեն այսպէս կ'ըսէր . « Վիրգիլիոսի[1] համբաւի համար

[1] Վիրգիլիոս Լատին բանաստեղծներու իշխանն ծնաւ Բրիստոսէ 70 տարի յառաջ եւ մեռաւ 19 տարի յառաջ 31 տարեկան . իր գործերեն Ենէականը եւ Աշխոյհնը թարգմանած է դարուս

երեք ամենեն երեւելի Լատին բանաստեղծներէն մին է :

ըրած հակառակութիւնը ինձ ալ կը յարմարի , —Fama mobilitate viget, vires acquirit eundo;— վասն զի իւրաքանչիւր խորհրդածութիւն ինձ համար նոր խորհրդածութեան մ'առիթ կ'ըլլայ եւ վերջապէս մտացս ամենայն զօրութեամբը առաջկայիս վրայ խորհելու կ'սկսիմ » :

Մի միայն յարատեւ ջանիւք այնքան արտաքոյ կարգի արդիւնքներ յառաջ եկած են որ չատ մը խելացի մարդիկ կասկածիլ սկսած են հանճարոյ բացառիկ շնորհն մ'ըլլալուն վրայ , ինչպէս ընդհանրապէս կը կարծուի :

Մանաւանդ վոլթէր[1] կ'ըսէր թէ հանճարաւոր եւ հասարակ խմացականութեամբ մարդոց մէջի տարբերութիւնը չատ փոքր է :

Պէքքարիա աւելի յառաջ երթալով կ'ըսէր թէ ամեն մարդ բանաստեղծ եւ ճարտասան կրնայ ըլլալ . Ռէյնօլտս[2] ալ կ'ըսէր թէ ամեն ոք նկարիչ եւ քանդակագործ կրնայ ըլլալ :

Եթէ այսպէս եղած ըլլար ճշմարտութիւնէ չատ

[1] Վոլթէր ծնաւ 1694ին ի Փարիզ կամ աւելի շրջակայքերը եւ մեռաւ 1778ին . սա նշանաւոր է իր հանճարին ընդհանրականութեամբը , վասն զի երեւելի հանդիսացած է բանաստեղծութեան ամեն ճիւղերուն , փիլիսոփայութեան պատմութեան եւ այլն . ի մէջ :

[2] Ձօզիա Ռէյնօլտս Անգլիոյ ամենեն երեւելի նկարիչներեն մին ծնաւ 1723ին եւ մեռաւ 1782 ին . սա նշանաւոր է մանաւանդ դիմադրութեան մէջ :

հեռի պիտի չսեպուէր այն միամիտ Անգլիացին, որ Քանօվալի[1] մահուան պատճառաւ նորա եղբօր կը հարցնէր թէ արդեօք դիւաւորութիւն չունի՞ իր եղբօր գործերը չարունակելու։

Լօք[2], Հէլվէթիւս[3] եւ Տիտօ[4] կը կարծէին թէ ամեն մարդ ալ հաւասարապէս հանճարեղ կրնայ ըլլալ եւ թէ ինչ որ անհատ մը կրնայ կատարել այս ինչ պարագայներու մէջ կամ այն ինչ կերպով աշխատելով, ամեն մարդ ալ նոյնը կրնայ ընել մի եւ նոյն պարագայներուն մէջ եւ մի եւ նոյն կերպով աշխատելով։

Աշխատութեան զարմանալի կարողութիւնը ընդունելով հանդերձ եւ դիտնալով թէ ամենէն հանճարեղ մարդիկ ամենէն աշխատասէրներն եղած են, պէտք է ընդունինք միանգամայն թէ եթէ բնութենէն լաւ տրամադրութիւններ տրուած չըլլան՝ բնաւ աշխատութիւն մը որչափ լաւ կերպով ալ ուղղուած ըլլայ չկրնար Շէքսպիր մը, Նիւթըն մը, Պէթովէն մը կամ Միքայէլ-Անճէլօ[1] մը յառաջ բերել։

Եթէ նշանաւոր մարդոց կենսագրութեան վրայ հարեւանցի ակնարկ մը նետենք իսկոյն սա իրողութեան ճշմարտութեան պիտի համոզուինք թէ հնարիչներէն ամենէն երեւելիները, արուեստագէտները, խորհողները միով բանիւ ամեն կարգի աշխատաւորները իրենց յաջողութիւնը մեծագոյն մասամբ իրենց անխոնջ աշխատութեան կը պարտին։

Այսպիսի մարդոց ձեռքին տակը ամեն բան ոսկւոյ կը փոխուի... նոյն իսկ ժամանակը։ Անդրանիկը Ֆիզրայելի կը քարոզէր թէ յաջողութեան գաղտնիքը աշխատութեան սաստիկ եղած բանը

---

[1] Դարուս առաջին կարգի քանդակագործներեն Քանօվա ծնաւ 1757ին Վենետկոյ գաւառին մէջ եւ մեռաւ 1822ին ի Վենետիկ։

[2] Լօք Անգլիացի փիլիսոփայն ծնաւ 1632ին եւ մեռաւ 1704ին 72 տարեկան. սա նշանաւոր է իր առաքինի վարիքը եւ իր սկզբանց հաստատութեամբը։

[3] Հէլվէթիւս փիլիսոփայն ծնաւ 1715ին ի Փարիզ եւ մեռաւ 1771ին 56 տարեկան. սա կ'ըսէր թէ ամեն մարդոց իմացականութիւնները ալ հաւասար են եւ միայն դաստիարակութեամբ կը տարբերին։

[4] Տիտօ ԺԲ. դարու Ֆրանսացի երեւելի փիլիսոփայներեն մին ծնաւ 1712ին եւ մեռաւ 1784 ին 72 տարեկան. սա նախ կղերական ըլլալու սահմանուած ըլլալով փարիզ եկաւ աստուածաբանութիւն ուսնելու, բայց յետոյ նրաժարելով այս ասպարեզեն ինքզինքը բոլորովին փիլիսոփայութեան, գրագիտութիւն եւ գիտութիւններ ուսնելու տուաւ որոց մէջ շատ նշանաւոր հանդիսացաւ։ Տիտօ վօլթերի, Տալամպերի եւ ուրիշ գրագիտաց հետ միանալով Հռոմէական բառարանը շարադրեց. սա ալ իր ընկերներուն պես քրիստոնեութեան սաստիկ թշնամի եր եւ յայտնի համարձակ ՆՐԱՒԱՆՔԸ կը քարոզէր։

---

[1] Միքայէլ-Անճէլօ Իտալացի առաջին կարգի նկարիչ, քանդակագործ ճարտարապետը ծնաւ Թօսքանայի մէջ 1475ին եւ մեռաւ 1564ին 89 տարեկան։ Իր արձանները, նկարները վեհութեան, մեծութեան եւ ազնուութեան մեկ մեկ սքանչելի օրինակներ են. սա նշանաւոր եր նաեւ բանաստեղծութեան մէջ։

լաւ ճանչնալն է, որուն համար չարունակ աշխատելու եւ ուսնելու է։

Արդարեւ կը տեսնուի թէ աշխարհս յառաջ մղողները բուն հանճարաւոր մարդիկ չեն, այլ այն մարդիկ որոց կարողութիւնները թէեւ չափաւոր են բայց անդրդուելի հաստատամտութիւն եւ ի բունց անձին վրայ վստահութիւն ունին։

Այս մարդիկ թէեւ բնական բարձր կարողութեամբք չեն փայլիր բայց այնպէս կ'աշխատին ի բունց գործին, այնպիսի եռանդ մը կը ցուցնեն զոր ո՛չ մէկ դժուարութիւն չկրնար վհատեցնել։

Խնդմ որբեւարի մը իր հանճարեղ բայց յողդողդ մանկան վրայ խօսած ատեն «աւաղ» կ'ըսէր «յարատեւութեան ձիրք չունի նա»։

Արդարեւ այն մարդիկ որ յողդողդ բնաւորութիւն մ'ունին եւ բնաւ բանի մը չեն աշխատիր հաստատամտութեամբ՝ այնպիսիները ամեն ասպարէզի մէջ նա կը մնան, չէ թէ միայն հանճարեղ մարդոցմէ այլ եւ չափաւոր խմացականութիւն ունեցողներէ։

Իտալական առածը չատ իրաւամբ կ'ըսէ թէ, «ով որ կամայ կերթայ, հեռուն կերթայ եւ երկար ժամանակ կերթայ. (che va piano, va longano, e va lontano)։

Եթէ ինքզինքնիս յարատեւ աշխատութեան վարժեցնենք արդէն մեծ յաջողութիւն մը ձեռք ձգած կը համարուինք։

Եթէ անգամ մը աշխատութեան վարժուինք այն ատեն մաքառումը կը դիւրանայ։

Սակայն, պէտք է կրկնենք այս տեղ թէ որչափ աշխատելու սովորինք՝ այնչափ աշխատութիւնը կը դիւրանայ։

Ամենազարդ արուեստն անգամ առանց աշխատութեան մշակել կարելի չէ, իսկ ընդհակառակն եթէ աշխատինք ամեն դժուարութիւնք խաղալիք կ'ըլլան մեզ համար։

Հռչակաւորն Ռօպէրթ Բիլ[1], որ այնչափ երեւելի հանդիսացաւ Անգլիոյ խորհրդարանին մէջ, չափաւոր տաղանդի տէր մէկն էր, բայց պզտիկուց այդ չափաւոր կարողութիւնները կրթելով եւ մշակելով յաջողեցաւ այնքան մեծ համբաւ առնել։

Յոյժ մատաղ հասակէն Բիլ հօրը փափաքանաց ղիջանելով ռազիպուած էր ոսքի վրայ կեցած խօսելու ճաչի առեն եւ ամենուն առջեւ, առանց որ եւ իցէ պատրաստութեան։

Իր հայրը գինքը պզտիկուց վարժեցուց որ կիւրակէ օրերը ևկեղեցին լսած քարոզը տան մէջ կրկնէ որչափ որ միտքը մնայ։ Ի սկզբան Բիլ յուսացուածքին չափ չյաջողեցաւ, բայց յարատեւութեամբ եւ սովորութեամբ իր մտադրութիւնն ու յիշողութիւնը այնքան զօրացաւ որ կարող եղաւ վերջապէս ամբողջ քարոզները բառ առ բառ կրկնելու։

Եթէ յետոյ Բիլ խորհրդարանին մէջ իր իւրաքանչիւր հակառակորդներուն առարկութեանց մէկիկ մէկիկ պատասխանելու մէջ այնպիսի անհամեմատ ճարտարութիւն մը ցոյց, բնաւ տարակոյս չկայ թէ նա այս իւր արտաքոյ կարգի յ-

[1] Ռօպէրթ Բիլ ծնաւ 1788ին եւ մեռաւ 1850 ին. սա քաղաքական շատ մը կարեւոր պաշտօններ կատարած է։

չողոքիլնը եւ մեռայ արձնութիլնը տղայութեան առեն իւր թաղին եկեղեցւոյն քարոզները կրկնելով առացաւ :

Աչքին հառաջակ բառերու վրչ անգամ չարաբախտութիւնը հրաշխնէր կը ցոյցէ :

Զոլթակի ձայնին այնքան վարժուած ենք որ երէկ նուագելը լսենք մեզ հասարակ բան մը կ'երեւայ, բայց ածել սորվելու համար որչափ երկայն եւ ծանր աշխատութիւն պէտք է միտքը արդեօք . « օրը տասն երկու ժամ, ամբողջ քսան տարի » ըսած է Շիարտինի :

Վարժուինը և երաժշտուինը որքէր անգամ կը խաչդնեն, կ'ըսէ հասարակութիւնը :

Միայն արուեստն համար ճչմարիտ չէ այս : Խեղճ կաքաւոդն անգամ իր ապաչնորհ գործը ուսնելու համար քանի քանի տարիներ անդադար աշխատելու պարտական է որպէս զի օր մը կարենայ տեսարանի վրայ երեւնալ : Երբ Թակլիոնի իրիկունները իր ներկայացումը տալու համար հօրմէն երկու ժամ ամբողջ դաս կ'առնէր, այս դասերը այնքան յոգնեցուցիչ էին որոնցմէ վերջը խեղճ մատաղ օրիորդը բոլորովին խռնջեալ կ'ընկնէր եւ առանց իր իմանալուն ղեկտանները կը հանէին՝ ապուշդով պազ ջուր կը քսէին իր վրայ եւ դրեթէ նորէն կ'ողջնցնէին :

Ահա այսպիսի ծանր աշխատութեամբ էր որ Թակլիոնի այնքան ծափահարութիւններ կ'ընդունէր տեսարանին վրայ իր զարմանալի արագաշարժութեան համար :

Երբ տեսնա այսպիսի ապաչնորհ գործի մը համար այսչափ ծանր աշխատութիւն յանձն կ'առնուն եւ կը յաջողին, պէտք է ամչնան նոքա, որք ազնիւ պաշտօններ յանձն առած են, սակայն տակաւին իրենց թմրութենէն եւ ծուլութենէն չեն արթնցած :

Ինչ ասպարէզի մէջ ալ որ ըլլայ երէկ մարդ ստեղծ աշխատութեան կէսը յանձն առնու՝ յաջողութիւն եւ համբաւ իրեն համար ապահովուած են :

Ճչմարիտ յառաջադիմութիւնը յամր յամր կը կատարուի, մեծ արդիւնքները մէկէն ի մէկ ձեռք չեն բերուիր : Ցառաջադիմութիւնն ալ քալելու պէս է այսինքն քայլ առ քայլ յառաջ կ'երթայ :

Ցը Մէսմր կ'ըսէ թէ « յաջողութեան ճեղ ճպտիտը սպասել ճիպտակն է » : Արդարեւ ցանելու է որ քաղուի, չատ անգամ ալ հնձելու համար երկար ժամանակ սպասելու է եւ այս միջոցին համբերութեամբ եւ յուսով ապրելով դոհ ըլլալու է, ամենէն փափաքելի պատուղը այն է որ ամենէն ուշ կը հասնի :

Սակայն ինչպէս արեւելեան առածը կ'ըսէ, « ժամանակով եւ համբերութեամբ թթենւոյն տերեւը բեհեզի կը փոխուի : » Ոչ մէկ աշխատաւոր մը իր ամէն մտադրութիւնը մի եւ նոյն առարկայի մը վրայ կը հաստատէ եւ իր աշխատանքէն բնաւ չգանգատիր :

Մեծ մարդ նոքա չեն, որք մանրամասնութիւնները կ'անարգեն, այլ նոքա՝ որք ամենայն ուշադրութեամբ կ'աշխատին ամենաչնչին բանի համար ալ :

Այցելու մը, որ Միքայէլ-Անճէլոյի մէկ ար-

ձանը տեսեր էր, վերջապէս դալով երբ մեծ փոփոխութիւն մը չտեսաւ, հարցուց իրեն թէ նոր ինչ չինած է, սա այսպէս պատասխանեց։ «Սա մասը ուղղեցի, միւսը կոկեցի, սա դիծը յղկեցի, սա ջիլը աւելի երեւան հանեցի, չրթունքին աւելի կենդանութիւն տուի եւ իր անդամոց զօրութիւնը երեւան հանեցի»։

— Բայց սոսկ փոքրիկ բաներ են պատասխանեց։ «Արդարեւ» կրկնեց քանդակագործը, «սոսկ փոքր բաներ են, բայց յիշեցէք որ այս ֆոտը բաներէն են որ ֆոտի մը կատարելու կ'ընեն և կատարելութիւնն ալ սոսկ ոեզ է»։

Նիքօլա Բուսէն[1] նկարչին համար կ'ըսուի թէ սա հետեւեալ սկզբունքը իրեն վարուց կանոն ըրած էր որ է «ինչ որ ուժանդ է ընել, պէտք է լաւագոյն ընել»։

Սորա ծերութեան ատեն իր բարեկամը վիճէր Մառվիլ իրեն հարցնելով թէ ինչ ըրած էր որ իտալիոյ նկարիչներուն մէջ այնքան համբաւ վաստրկած է, սա հետեւեալը պատասխանեց բառերը չհշտելով «քնա՛ր բան մը պանց ըսանելվ»։

Որչափ որ քանի մը դիւտեր դիպուածով եղած կը համարուին, բայց եթէ երեքը խորին կերպով քննենք պիտի տեսնենք որ դիպուածները յոյժ փոքր մաս մ'ունին դիւտերու մէջ։

Արդարեւ այդ կարծեցեալ դիպուածները հան-

[1] Նիքօլա Բուսեն Ֆրանսական նկարչութեան հին դպրոցին գլխաւորը ծնաւ 1594ին եւ մեռաւ 1665ին ի Հռոմ։ Նէրը-ընեն ֆէլիֆոֆ կոչուած է սա։

ճարել մարդերու համար առիթներ եղած են ոմանցմէ նոքա օգուտ քաղած են։

Շատերը կ'ըսեն թէ եթէ Նիւթընը խնձորին ընկնիլը չտեսնէր, ձգողութեան օրէնքը պիտի չկարենար գտնել, բայց սխալ է այս կարծիքը, խնձորին անկումէն առաջ Նիւթընը իր մտաց բոլոր ուժովը ծանրութեան խնդիրը լուծելու եռեւէ էր եւ խնձորին անկումը իրեն համար դիպուած մ'եղաւ որուն մէջ Նիւթընը իր խնդրոյն լուծումը տեսաւ եւ իրմէ զատ ոչ ոք կարող էր տեսնել զայն, ուրեմն խնձորին անկումը իր երեւելի դիւտին համար առիթ մ'եղաւ չէ թէ նորա պատճառը։

Նիւթընէն յառաջ քանի քանի մարդիկներ քանի քանի խնձորներու կամ ատաձերու անկումը տեսած էին, բայց մէկը չէր կրցեր գտնել այսպիսի օրէնք մը։

Նոյնպէս աճառի պղպջակները առիթ մ'եղան Տօքթէօր Եունկի համար որով նա գտաւ լուսոյ իրերախառնման[1] (interférence) դեղեցիկ տեսութիւնը։

Այդ գուշակուր պղպջակները մինչեւ իրեն ժամանակը իբր տղայական խաղալիք նկատուած էին, բայց իրեն համար առիթ մ'եղան որով գտաւ

[1] Իրերախառնում կը կոչուի երկու լուսեղէն ճառագայթներու իրարու վրայ ըրած ազդեցութիւնը եւ իրար խառնուիլը, երբ մի եւ նոյն աղբիւրէ ծնին եւ ամենափոքր անկիւնով մը իրար հանդիպին։

լուսոյ զուգահառնութեան (diffraction) մեծ գիւտը։

Որչափ որ հասարակութիւնը կը կարծէ թէ մեծ մարդիկ միմիայն մեծ բաներով կ'զբաղին սակայն Նիւթընի եւ Եունկի սոյն օրինակներէն կը հասկըցուի թէ նոքա ամենափոքր բաներու ալ ուշադրութիւն կ'ընեն եւ անոնցմէ օգուտ կը քաղեն։

Ուրեմն մարդոց մէջ երեւցած տարբերութիւնը դէհասուորապէս նոցա գիտելու կարողութենէն կախում ունի։

Ռուս առածը լաւ չդիտող մարդու մը համար կ'ըսէ թէ, «նա կրնայ անտառի մը մէջէն անցնիլ առանց երբէք վառելիք վայտ դանելու»։

Սողոմոն ալ կ'ըսէ թէ «խմաստունին աչերը երեսին վրայ են, բայց յիմարը ծըռտ խաւարի մէջ կը գնայ»։

«Պարո՛ն» կ'ըսէր օր մը ձօճաբն Խոալիային նոր վերադարձող անձնագովի մը, «մարդիկ կան որք կրթուելու համար աւելի առիթ կը գտանեն Լօնտոնէն Համբշիա[1] երթալով որչափ ուրիշներ չեն կրնար գտնել բոլոր Եւրոպայի չուրջը պտտելով»։ Արդարեւ աչքին չափ եւ թերեւս անկէ աւելի միաքն է որ կը տեսնէ, այն տեղ ուր անմտադիր հանդիսատեսը բան մը չտեսներ, ուշադիր եւ հանճարեղ մարդը մինչեւ երեւոյթներու սիրտը կը թափանցէ, նոցա գանազանութիւնները ուշադրութեան կ'առնու, իրարու հետ կը բաղդատէ գտնելք եւ վերջապէս նոցա պատճառները կը գտնէ։

[1] Համբշիրտ Լօնտոնի արուարձաններէն մին է։

Կալիլէէն[1] յառաջ չատ մարդիկ որ եւ իցէ ծանրութեան մը ճօճելը տեսած էին, բայց միայն Կալիլէ կրցաւ առաջին անգամ այս երեւոյթին պատճառը հասկնալ։

Փիզայի մայր եկեղեցւոյն լուսաբարձներէն մին եկեղեցւոյն կամարէն կախուած կանթեղին մէկը քաշելով մէջը խոզ լեցուցեր եւ նորէն իր տեղը հաներ էր, ուր կը ճօճէր այն մէկ մ'ասդին մէկ մ'անդին. Կալիլէ, որ այն ատեն տասն եւ ութ տարեկան պատանի մ'էր, սկսաւ այս երեւոյթը դիտել ուշադրութեամբ եւ միտքը դրաւ որ անով ժամանակը չափէ։

[1] Կալիլէ ծնաւ 1564ին ի փիզա. իր ծնողքը զինքը բժշկութիւն ուսնելու սահմանած էին, բայց սա իր բնական միտմանց հետեւելով քաւիագիտական ուսումները սովրելու աշխատեցաւ, որոց մէջ այնքան երեւելի հանդիսացաւ. 1633ին գիրք մը հրատարակեց Կալիլէ, որուն մէջ ըստ կոպերնիկի կը հաստատեր թէ արեգակը անշարժ կեդրոն է եւ երկիրը նորա շուրջը կը դառնայ, հաւատարմութեան ատեանը իսկոյն դատաստանի կոչեց զինքը իբր հակառակորդ Ս. Գրոց եւ կենդանւոյն այրելու դատապարտեց։ Կալիլէ պահ մը վախնալով ուրացաւ իր վարդապետութիւնը. սակայն իր գիտակցութեան չկրնալով յաղթել e pur si miove (եւ սակայն շարժի) մրմնջեց։ Կալիլէ մեռաւ 1642ին 74 տարեկան։ Ներկայ փորձառական բնագիտութեան հիմնադիրը սա կը համարուի. ինք գտաւ ճօճանակը, ծանրութեան օրէնքները, ջրաբաշխական կշիռը, տեսակ մը ջերմաչափ եւ հետադիտակը։

Կալիլէ ամբողջ յիսուն տարի աշխատելով եւ մտածելով կրցաւ իր ճօճանակի դիւտը կատարելագործել։ Այս դիւտին կարեւորութիւնը անհուն է ժամանակը չափելու եւ աստղաբաշխական հաշուոց մասին։

Դարձեալ Կալիլէ դիպուածով խմանալով որ Լիբերչէյ անուն Հոլանտացի ակնոցավաճառ մը Նաասյի Մօրիս կոմսին այնպիսի դործիք մը նուիրած է որով հեռաւոր առարկայները կը մօտենային դիտողին համար, Կալիլէ այն ատեն սկսաւ այս երեւոյթին պատճառը բնռնել, եւ վերջապէս հեռադիտակը հնարեց. որով այնչափ կարեւոր դիւտեր եղան աստեղաբաշխութեան մէջ։

Երբէք անուշադիր հանդիսատես մը կամ ունկնդիր մը կարող պիտի չըլլայ այսպիսի դիւտեր ընելու, ինչ դիպուած որ հանդիպի իրեն։

—Այն պահուն յորում Պրաուէն նաւապետը (որ յետոյ Սըր Սամուէլ կոչուեցաւ) կամուրջնեբու չինութեանց խնդրով կ'զբաղէր Թուէտի վրայ դիւրագնի կամուրջ մը չինելու համար որուն մօտ կը գնակէր ինքն ալ, աչնան առաւօտ մ'իր պարտէզին մէջ չրջագայելու ատեն տեսաւ որ ճամբուն լայնքին վրայ ցողով ծածկուած սարդի ոստայն մը կախուած կայ. մէկէն Պրաուէնի միտքը եկաւ թէ սոյն ոստայնին պէս երկաթի թելերէ կամ չղթայներէ չինուած կամուրջ մ'ալ կրնայ ըլլալ, եւ այս դիտողութեան արդիւնքն եղաւ իր հնարած առկախեալ կամուրջը։

—Ձեյմս Ուօթի եկան խորհուրդ հարցնելու թէ ինչպէս կրնային Ֆլայա գետին տակէն, ո-

րուն յատակը անհատասար էր, խողովակներով ջուր տանիլ, առ ալ այս խնդրոյն վրայ մտածած ատեն օր մը սեղանի վրայ ծուռ մնած խեցգետին մը բերին, որուն խեցիին ձեւէն անմիջապէս Ուօթի միտքը արթնցաւ եւ իսկոյն նորա օրինակովը երկաթէ խողովակ մը չինեց, որ պէտք եղած տեղը դրուելով առաջարկուած նպատակին չատ լաւ համապատասխանեց։

Սըր Իզամպէր Պրիւնել իր առաջիկայ ուղինները (tunnel) ծակելու արուեստին առաջին դասերը փոքրիկ ճճիէ մը առած (teredo navalis) որ նաւերուն փայտերը կը կրծէր։

Պրիւնել տեսնելով որ այս տկար արարածը միմիայն իր գլխովը գինեալ փայտը կը ծակէր, ուղած ուղղութեամբը եւ երբ ճամբան կատարեալ բլլար նորա կամարն ու կողմերը տեսակ մը ջնարակով (vernis) կը ծեփէր. Պրիւնել կ'ըսենք, տեսնելով այս ամենը կրցաւ Թէմզ գետին տակի առաջիկայ ուղին չինել, որ ճարտարապետութեան հրաշալիք մ'է։ Ուշադիր դիտողին հանճարեղ աչայ առջեւ աներեւոյթ ամենէն ոչինչ երեւցած երեւոյթներն իսկ անհուն արժէք մ'ունին։

Քօլօմպոս Ամերիկան գտնելու համար Ովկիանոսի վրայ գտնուած ատեն իր բոլոր նաւաստիները ճամբորդութեան երկարութենէն ձանձրացած ապստամբեր եւ մինչեւ անդամ Քօլօմպոսը սպաննելու կ'սպառնային, բայց սա իր նաւուն քով Վ-ի կոչուած ծովային տունկին ծածանիլը տեսնելով առաւ զայն եւ իր նաւաստիներուն ցը-

ցուց, զանոնք հանդարտեցնելու եւ համոզելու թէ ցամաքը իրենցմէ չատ հեռի չէ։

Ամենափոքր բաներն իսկ յիշելը լաւ է, եւ չկայ բան մը որչափ աննշան ալ երեւայ ուրիշ օգուտ չքաղուի։

Որո՞ւ մտքէ անցած է երբեք թէ ալէհոլ-ը պաճարը մանրադիտական միջոցներ չունած են. այն նոյն կենդանիները որք Ովկիանոս մէջ ապրին անդին բուսական կղզիներ ձեւացուցած են։

Այս արտաքոյ կարգի արդիւնքները դիրենք արտադրող գրեթէ անզգալի գործողութեանց հետ բաղդատելով ո՞վ կրնայ այդ անհունապէս փոքր կենդանեաց կարողութեան վրայ տարակուսիլ։

Գործի, արուեստից, գիտութեանց, միով բանիւ ամեն տեսակ ասպարէզներու մէջ յաջողելու ճշմարիտ գաղտնիքը ամենափոքր բաներն անտես ընդունելու մէջ կը գտնուի։

Մարդկային գիտութիւնն ալ ուրիշ բան չէ բայց եթէ բովանդակութիւն մը փոքր իրողութեանց եւ փոքր տեղեկութեանց ու փորձառութեանց, զորս անցեալ դարուց սերունդք այնքան գժուարութեամբ հաւաքած են, եւ որք դարերէ ի վեր իրարու վրայ դիզուելով վերջապէս անհուն բուրգ մը կազմած են։

Թէեւ այս իրողութեանց եւ գիտողութեանց մեծագոյն մասը առջի բերան անօգուտ երեւցած են, բայց վերջապէս ամենն ալ օգտակար եղած եւ իրենց տեղը գործածուած են։

Շատ մը վարդապետութիւններ ի սկզբան գործնականապէս անօգուտ երեւցած են, բայց վերջապէս այնպիսի մեթոտներու խարիսխ եղած են, որք յետոյ գործնական եւ օգտակար արդիւնքներ արտադրած են։

Աբոլոնիոս Բերկոս[1] կոնաձեւ հատուածներու տեսութիւնը գտնելէն քանի դար անցաւ, մինչեւ որ այս տեսութիւնը աստեղագիտութեան խորհին եղաւ, որով այսօր նաւերը անծանօթ ծովերը կը ճեղքեն եւ որ երկնից վրայ ապահով ուղի մը կը գծէ նաւապետին նաւը անդիտելու համար։

Եթէ չափագիտութիւնը գծերու եւ մակերեւոյթներու վերացեալ յատկութիւնները գտնելու այնչափ յոգնած եւ աշխատած չըլլար, չատ հաւանական է որ մեր այս օրուան մեքենական գիւտերուն չատերը երբեք լոյս պիտի չկրնային տեսնել։

Երբ Ֆրանքլին[2] կայծակի եւ ելեքտրութեան

---

[1] Աբոլոնիոս Բերկոս Յոյն չափագէտը ծնաւ Քրիստոսի 244 տարի յառաջ, որ Արքիմէդէսի հետ չափագիտութեան նիմնադիրներէն կը համարուի։

[2] Պենճամին Ֆրանքլին ծնաւ 1706ին ի Պոսթըն (Ամերիկա. իր հայրը խեղճ առատագործ մ'էր, ինքն ալ տպարանի գրաշար մ'եղաւ. երիտասարդութեան առաջին տարիները. սակայն յետոյ իր աշխատասիրութեամբը չատ երեւելի եղաւ թէ քաղաքական բարձր պաշտօններու եւ թէ գիտութեան մէջ. կայծակի ելեքտրութեան հետ ունեցած առնչութիւնը սա գտաւ, եւ շանթարգելը նիւարեց 1752ին։ Ֆրանքլին 84 տարեկան մեռաւ 1790ին։ Աւելի ընդարձակ տեղեկութիւն ուզողները պիտի կարդան Պ. փ. վարդանեա-

նոյնութիւնը դառաւ, վինքը ծաղրելին ըսելով թէ ինչ բանի պիտի ծառայէ այդ դիւրը։

Ան առեն Ֆրանքլին նոցա այսպէս պատասխանեց «ինչ բանի կը դայ մանուկ մը — օր մը մարդ մ'ըլլալու համար —»։

Երբ Կալվանի[1] դառաւ թէ երկու տարբեր մետաղներ մկանի մը եւ ջղի մը մէջ մանելով դրսէն ձգտումներ ընել կը տային, ո՛վ կրնար տարակուսիլ թէ այսպիսի անհնարին իրողութիւն մը այնքան կարեւոր արդիւնքներ պիտի արտադրէր։ Սակայն այս իրողութեան մէջն էր ելեքտրական հեռագրին սերմը, որ այսօր երկիրները իրարու հետ կը կապէ, եւ նոցա մէջ տապ եւ չոյս յարաբերութիւններ կը հաստատէ, եւ որ չատ ժամանակ չանցած բոլոր երկրագունդը պիտի շրջապատէ իր թելերովը։

Գնահատելի ժայռերու եւ քարայրներու բնակիչները հանճարեղ մարդիկ ուշադրութեամբ քննելով մէկ կողմանէ երկրաբանութեան դիտութիւնը եւ միւս կողմանէ հանքային ճարտարութիւնը հաստատեցին, որ այսօր անհուն դրամագլուխներ եւ բազմաթիւ բազուկներ կը գործածէ պարբերաբար։ Ասոնք ամենքն ալ ինքնին ճշմարիտ են, բայց ասոնցմէ ոչ մէկը կրնայ ըսել թէ ինչ բանի պիտի ծառայէ այդ գիւտը։

Ան առեն Ֆրանքլին նոցա այսպէս պատասխանեց «ինչ բանի կը դայ մանուկ մը — օր մը մարդ մ'ըլլալու համար —»։

Երբ Կալվանի[1] դառաւ թէ երկու տարբեր մետաղներ մկանի մը եւ ջղի մը մէջ մանելով դրսէն ձգտումներ ընել կը տային, ո՛վ կրնար տարակուսիլ թէ այսպիսի անհնարին իրողութիւն մը այնքան կարեւոր արդիւնքներ պիտի արտադրէր։ Սակայն այս իրողութեան մէջն էր ելեքտրական հեռագրին սերմը, որ այսօր երկիրները իրարու հետ կը կապէ, եւ նոցա մէջ տապ եւ չոյս յարաբերութիւններ կը հաստատէ, եւ որ չատ ժամանակ չանցած բոլոր երկրագունդը պիտի շրջապատէ իր թելերովը։

Գնահատելի ժայռերու եւ քարայրներու բնակիչները հանճարեղ մարդիկ ուշադրութեամբ քննելով մէկ կողմանէ երկրաբանութեան դիտութիւնը եւ միւս կողմանէ հանքային ճարտարութիւնը հաստատեցին, որ այսօր անհուն դրամագլուխներ եւ բազմաթիւ բազուկներ կը գործածէ[2] պարբերաբար։ Ասոնք ամենքն ալ ինքնին ճշմարիտ են, բայց ասոնցմէ ոչ մէկը կրնայ ըսել թէ ինչ բանի պիտի ծառայէ այդ գիւտը։

նի թարգմանած Ֆրանքլինի կենսագրութիւնը։ Տպագր. Էջմիածին։

[1] Կալվանի ծնաւ Իտալիոյ Պոլոնեա քաղաքը 1737ին եւ մեռաւ 1798ին։ 1790ին գտաւ ելեքտրութեան այն յատկութիւնները որ անկէ ի վեր Կալվանականութիւն կը կոչուին իր անունովը։

[2] Ընթերցողը պետք է յիշէ թէ այս խօսքերը

ասեն մ'է, այնպէս որ նոյն մը ոչ շատ անգամ յաջողեցաւ երկրորդ։

Ընդա որ գործերնին յաջողցնել մտքերնին դրած են՝ միշտ առիթներ կը գտանեն, եւ եթէ պատահութիւնք ինքնին չգան, ոմանք իրենք պատահութիւններ կը ծնին։

Գիտութիւններն ու արուեստները յառաջ տանողները նոցա եղած չեն, որք վարժարաններու ճեմարաններու կամ հասարակաց թանգարաններու մէջ ուսանելու առաւելութիւնն ունեցած են, եւ կամ մեքենագէտք եւ հնարիչք վարժարաններ եղած չեն, ջրաղացին առեւէ պետք ձնած է հնարչները, և ֆոյաստրնեան լուսցին պղոյը ընդոստոստրնեան պղոյն եղած է։

Ամենայն գործաւորներէն մի քանին ամենայն տորին գործիքներով աչխատած են, սակայն գործաւորին յաջողութիւնը գործիքէն կախեալ չէ, այլ նորա ճարտարութենէն եւ յարատեւութենէն։

Առած եղած է թէ երբէք գէշ գործաւոր մը իր ձեռքին յարմար գործիք գտած չէ։

Օր մը Օրիի կը հարցնէին թէ ինչ զարմանալի միջոցներ կը գործածէ իր գոյները խառնելու համար, սա ալ պատասխանեց թէ «իմ ուղեղովս կը խառնեմ զանոնք։» Այսպէս վարուելու են ամեն գործաւորք՝ որք կը փափաքին յառաջադիմել եւ ընտիր ըլլալ։

Անգլիոյ եւ Ֆրանսայի համար ըսուած են, վասն զի Տաճկաստանի համար դեռ սկսած չէ սոյն դարագլուխը։

Ֆէրկիւսօն[1] չատ մը զարմանալի բաներ ըրած է, որոց մէջ նշանաւոր է փայտէ չինած մէկ ժամացոյցը որ ժամերը չատ ճշդութեամբ կը ցուցընէր, այս ժամացոյցը պարզ դմելինով մը չինուց որ ամեն մարդու քով ալ կը գտնուի։

Սակայն ամեն մարդ Ֆէրկիւսօն չէ։

Պլաք[2] տարրաբանը աման մը ջրով եւ երկու չերմաչափներով թաքուն տաքութիւնը գտաւ։

Նիւթըն ալ հատուածակողմով մը ոսպնաձեւ ապակիով մը եւ լուսարձակով մը կրցաւ լուսոյ բաղադրութիւնը գտնել եւ աչխարհի խմացնել գոյներու սկիզբը։

Հռչակաւոր գիտուն մը հայրենիքէն եղնելով տօքթէօր Ուօլըսթընը տեսնելու եկեր էր եւ զինքը գտնելով աղաչեց որ իր գործարանը (laboratoire) ցուցնելու բարեհաճի, ուր այնչափ թանկագին գիւտեր ըրեր էր, Ուօլըսթըն իր հիւրը փոքրիկ խուց մը առաչնորդեց եւ սեղանի մը վրայ հին պնակի մը մէջ քանի մը ժամացոյցի ապակիներ, հակազդեցիկ թղթեր, փոքր կշիռ մը եւ տարրաբանական եղէգ մը (chalumeau) ցուցընելով այսպէս ըսաւ. «ահաւասիկ գործատունս եւ ասոնցմէ զատ ուրիշ գործիք բնաւ ունեցած չեմ»։

[1] Ֆէրկիւսօն Անգլիացի մեքենագէտ աստեղաբաշխը ծնաւ 1710ին եւ մեռաւ 1776ին։ Լօնտօնի արքայական ընկերութեան անդամ էր սա։

[2] Պլաք տարրաբանը ծնաւ ի Պօրտօ Սկովտիացի ընտանիքէ 1728ին եւ մեռաւ 1799ին։ Բնածխական թթուին գոյութիւնը առաջին անգամ սա գտաւ։

Սթօքարթ թիթեռնիկներուն թեւերը դիտելով գոյներն իրար խառնելը սորվեցաւ եւ միշտ կ'ըսէր թէ իրմէ զատ ոչ ոք գիտէ թէ քանի երախատպարա է այդ փոքրիկ անասուններուն։

Ուիլքի[1] նկարչութիւնը հիւղի մը դրան վրայ ածուխով մը պատկերներ չինելով սորվեցաւ։

Պրիսթլէ ալ դծագրութիւնը իր դիւղին պատերուն վրայ կաւիճով պատկերներ նկարելով սորվեցաւ։

Պէնճամին Ուէսթ[2] ալ ուրիչ վրձին չունենալով կատուի մը պոչին իրը վրձին գործածելու ըստիպուեցաւ։

Դարձեալ Ֆէրկիւսօն դիչերները դաշտերու մէջ պառկելով եւ իր աչաց առջեւ համարիչ մը բռնելով կարող եղաւ երկնից պատկերը նկարել։

Ֆրանքլին կայծակին էլեկտրութիւն ըլլալը առաջին անգամ մետաքսէ թաչկինակով մը չինուած փուռանով մ'իմացաւ։

Ուօթ իր խտացուցիչ մեքենային առաջին օրինակը հինցած գրեհով մը չինեց։

Ձիֆօրտ, որ կոչկարի մը աչակերտ էր, իր առաջին չափագիտական խնդիրները տափակցած կաչիի կտորներու վրայ լուծեց, եւ Ռիթչհատ

[1] Ուիլքի Անգլիացի նկարիչը ծնաւ 1785ին եւ մեռաւ 1841ին։

[2] Ուէսթ Ամերիկացի նկարիչը ծնաւ 1738ին եւ մեռաւ 1820ին։ սա նկարչութիւնը Իտալիոյ մէջ ուսնելով Լօնտօն հաստատեց իր բնակութիւնը, իր ժամանակին Անգլիացի նկարչաց գլխաւորն եղաւ։

ասահղագէսը իր առաջին խաւարումները արօրին կոթին վրայ հաշուեց :

Այսպէս ով որ կատարելագործուիլ կ'ուզէ ամենէն հասարակ զբաղմանց մէջ անգամ օգտակար պատեհութիւններ եւ թելադրութիւն կը գտնէ, միայն թէ անոնցմէ օգուտ քաղիլը գիտնալու է :

Լի դաստատուն նախ ասաղձագործ մ'էր, օր մը ղինքը կանչեցին որ Հրէից ժողովարանի մը նշանաբանները նորոգէ, Լի այն տեղ երթայեցիներէն տպուած Աստուածաշունչ մը տեսնելով մտքը դրաւ որ երթայերէն սովրի եւ Ս. Գիրքը իր բնագրին մէջ կարդայ, ձեռքէ ընկած քերականութիւն մ'առնելով աշխատելու սկսաւ եւ մինակ երթայերէնը ուսաւ :

Օր մը Արկայէլ դուքսը կը հարցնէր Նեմօնտ Սթօնի, որ պարախղան մ'էր թէ ինչպէս կարող եղեր էր Նիւթընի սկզբունք (principia) անուն գիրքը կարդալու. Նեմօնտ այսպէս պատասխանեց «լեզու մը սովրելու համար բաւական է որ մէկը ա. բ. գ.ի գրերը ճանչնայ եւ սովրելու կամք ունենայ, մնացածը դիւրին է » :

Արդարեւ եթէ մէկը ուշադիր եւ հաստատամիտ է եւ գիտէ պատեհութիւններէն օգուտ քաղել, չկայ բան մը որուն չկարենայ հասնիլ այս յատկութեանց աէր մարդը :

Ուօլթըր Աբօթ [1] ամէն տեղ պատեհութիւն կը

[1] Ուօլթըր Սբօթ Անգլիացի բանաստեղծ վիպասանը ծնաւ 1771ին եւ մեռաւ 1832ին. իր գործերէն միայն Իվանհօ թագմանուած է :

գտնէր կրթուելու եւ դիպուածներէն խակ օգուտ կը քաղէր :

Զոր օրինակ զբազրի ծառայական պաշտօնին առթիւ Աբօթ Հայլանտներու մէջ մտաւ եւ 1745 էն մնացած դիւցազուններուն հետ բարեկամութիւն հաստատելով անոնցմէ այնպիսի տեղեկութիւններ քաղեց, որք յետոյ իր երեւելի գործերուն հիմն եւ նիւթ եղան :

Շատ տարիներ ետքն ալ Էմինպուրկի հնծեղաղօրաց մատակարարի պաշտօն վարած ատեն դիպուածով ձիէ մը կից մ'ընդունեցաւ եւ անդործութեան դատապարտուելով անկողնի մէջ մնալու ստիպուեցաւ, բայց ծուլութեան առատիկ թշնամի ըլլալով անմիջապէս գրելու սկսաւ եւ իր Lay of the Last minstrel անուն երգերու հատորածոյն չարադրեց որ իր հանճարեղ գործերուն առաջինն է :

Բրիսթլի [1] բնակարանը գարեջրոց գործարանի մը քով ըլլալու առթիւ սա իր ուշադրութիւնը տարրաբանութեան վրայ դարձուց եւ շատ մը նոր կարեւոր կազմեր գտաւ :

Ինքն ուշադիր դիտող մ'ըլլալով երբ օր մը գարեջրոց գործարանը կը պտըտէր դիտեց որ խմորելու վրայ եղող հեղուկին երեսը երեւցած կաղի պղպջակները ճրագը կը մարեն :

[1] Բրիսթլի Անգլիացի բնագէտ տարրաբանը ծնաւ 1733ին եւ մեռաւ 1804ին. սա տարրաբանութեան մէջ շատ մը կազեր գտած է, եւ աստուածաբանական ու փիլիսոփայական գրուածներ ալ ունի :

Այն ատեն Բրիսթլի քառասուն տարեկան էր եւ տարրաբանութեան վրայ բնաւ ծանօթութիւն չունէր։ Գրքեր դնեց բայց անոնցմէ ալ քիչ բան ուսաւ վասն զի այն ատեն տարրաբանութիւնը դեռ ստեղծուած չէր։ Փորձեր ընելու սկսաւ Բրիսթլի եւ գործիք մ'ալ չունէր որ չատ անկատար էր։ Իր առաջին փորձերէն հետաքրքրական արդիւնքներ արտադրելով Բրիսթլի ուրիշներ ալ ընելու ձեռնարկեց որոնցմով չատ մը կարեւոր եւ նոցա օրէնքները գտաւ։

Մի եւ նոյն ժամանակ Շէէլէ[1] ալ, որ Շուէտի մէկ գիւղին մէջ քաշուած մի եւ նոյն նիւթին այսինքն տարրաբանութեան վրայ կ'աշխատէր, չատ մը նոր կարեւոր գտաւ. սա ալ քանի մը չիշերէ եւ կապի վամփուշտներէ զատ ուրիշ գործիք չունէր։

Հըմֆրի Տէվի[2] գեղագործի քով աշակերտութիւն ըրած ատեն տարրաբանական փորձեր ըրաւ ամենապարզ գործիքներով։ Շատ անգամ ալ այս գործիքները ինք կը չինէր ձեռքն ընկած բաներով։

Խոհանոցի սաներն ու տապակիները իր վարպե-

[1] Սա ալ Շուէտացի երեւելի տարրաբան մ'է աղքատ ընտանեաց զաւակ, որ ծնաւ 1742ին եւ մեռաւ 1786ին. իր անունը անմահացած է շատ մը կարեւոր գիւտերով։

[2] Սըր Հըմֆրի Տէվի Անգլիացի բնագէտ տարրաբանը ծնաւ 1778ին եւ մեռաւ 1829ին. սա եւս նշանաւոր է իր գիւտերովը, որոց մէջ երեւելի է իր ապահովութեան կանթեղը, որով բազմաթիւ հանքահանաց կեանքը ապահովեալ է մահուան դէմ։

տին ամանները ու չիշերը իրեն համար տարրաբանական գործիքներ էին։

Ֆրանսական նաւ մը Լէնաս Լէնտի հրուանդանին վրայ խորտակուելով, նորա վիրաբոյժը իր գործիքներով ազատեցաւ, որոնց մէջ գրեթէ մ'ալ կը գտնուէր։

Այս վիրաբոյժը Տէվիի հետ ծանօթացաւ, որուն նուիրեց իր թանկագին գրէքը զոր մեծ ուրախութեամբ ընդունեցաւ, եւ օգտաբանական գործիքի մը գլխաւոր մասն ըրաւ։

Ցետոյ Տէվի այս մի եւ նոյն գործիքը գործածեց տաքութեան բնութեան եւ պատճառին վրայ ըրած փորձերուն մէջ իրր օդային ջրհան։

Այս նկատմամբ Տէվիի եւ իր յաջորդին Ֆարատէյի[1] պատմութիւնները իրարու չատ կը նմանին. Ֆարատէյ էլէքտրութեան վրայ իր առաջին փորձերը հին չիչի մը միջոցաւ ըրաւ։

Այն ատեն Ֆարատէյ կազմարարի մը աշակերտ էր, որա տարրաբանութեան յարկը զարմանալի իրողութիւն մ'է. այն ատենները Տէվի Լօնտոնի արքայական ճեմարանին մէջ տարրաբանութեան վրայ դասախօսութիւն կ'ընէր, եւ նոյն ճեմարանին անդամներէն մին Ֆարատէյի կազմարարի խանութը գալով անսաւ որ սա կազմուելու համար իրեն տրուած գրքի մը մէջի էլէքտրութեան

[1] Ֆարատէյ Անգլիացի բնագիտը ծնաւ 1794ին եւ մեռաւ 1867ին. սա Տէվիի աշակերտն էր, եւ նշանաւոր է էլէքտրութեան վրայ ըրած փորձերովն ու գտած եզրակացութեամբքը։

վրայ գրուած յօդուածը ամապարանօք կը կարդար։ Այցելուն Ֆարատէյի վրայ տիղկութիւնները առնելով՝ հասկցաւ որ երիտասարդ կազմատրը այդ տեսակ ուսմանց համար փափաք ունի, ուստի անոր ճեմարանը ընդունելու տոմսակ մը տուաւ, ուր սա Տէվիի դասերուն հետեւեցաւ։ Վասի առնն Ֆարատէյ ըսուածները արձանագրեց եւ յետոյ նոցա բովանդակութիւնը գրելով դասատուին ցոյց, որ բովանդակութեան ճշդութեան հաւնեցաւ, եւ նորա հղկնակին տորին վիճակը լսելով չատ զարմացաւ։

Այն առն Ֆարատէյ Տէվիի յայտնեց թէ ինք բոլորովին տարրաբանութեան համար աշխատիլ կ'ուզէ։ Տէվի զինքն իր դիտաւորութենէն եա դարձնելու աշխատեցաւ, բայց երիտասարդ կազմատրը իր դիտաւորութեան վրայ հաստատ կեցնալով զանի ընդունեցաւ իրը օգնական աբ-այնն ճեմարանին։ Եւ վերջապէս եկաւ օր մը, յորում դեղագործի հանճարեղ աշակերտին յաջորդեց կազմատրի խմաստուն աշակերտը։

Հետեւեալ ծանօթութիւնը զոր Տէվի քսան տարեկան Պրիսթօլի մէջ ասքթէօր Պէտօսի տարրարանական գործատան մէջ աշխատած առն գրած է իր օգագրին մէջ, իրեն ի՛նչ բնաւորութիւն ունենալը չատ լաւ կը ցուցնէ։

«Ես ո՛չ հարատութիւն ունիմ եւ ո՛չ աղնուական սերնդէ չատալ եկած եմ։ ինքզինքս չանձնարարելու համար ալ բնա՛ւ աղդեցութիւն մը չունիմ, սակայն եթէ ապրելու բաղդն ունենամ կը յուսամ թէ աշխուատասէր մը եւ հարուստ մը

չափ օգտակար պիտի ըլլամ թէ մարդկութեան եւ թէ բարեկամաց»։

Տէվի ինչպէս նաեւ Ֆարատէյ որ եւ է բան մ'ուսանելու կամ փորձելու առեն իրենց մտացբոլոր զօրութիւնը նորա վրայ կը դարձնէին եւ ահա այս չատկութեամբ ինչպէս նաեւ չարատեւ աշխատութեամբ կարող եղան առքա չոյժ կարեւոր դիւտեր ընել։

Քօլերիճ Տէվիի վրայ խօսած առեն այսպէս ըսած է. «Ախպիսի աշխոյժ եւ առաձգական միտք մ'ունի որով կրնայ բոլոր խնդիրները լուծել եւ նոցա օրինաւոր հետեւութիւնները երեւան հանել»։

Ամեն առարկայ Տէվիի մտքին մէջ կենդանութիւն կ'առնու։

Խորհրդածութիւնք դալար մարդագետնի մը պէս կը բուսնին նորա ոտքին ներքեւ։»

Տէվի ալ Քօլերիճի վրայ խօսած առեն այսպէս կ'ըսէ. «գերազանց հանճար մը, լուսաւորեալ միտք մը եւ զգայուն սիրտ մ'ունի, բայց իր այս առեն լաւ չատկութիւնները բարեկարգութիւն, ճշտութիւն, եւ կանոնաւորութիւն չունենալուն զոհ պիտի երթան»։

Սենծն Քիւվիէ[1] չոյժ ճիշդ ուշադիր եւ աշխատասէր գիտող մ'էր։

---

[1] Ժօրժ Քիւվիէ Ժ.Թ. դարու ամենէն երեւելի բնաբանեներէն մին ծնաւ 1769ին եւ մեռաւ 1832 ին. սա նշանաւոր է բնական պատմութեան, բաղդատական անդամազննութեան եւ երկրաբանութեան մէջ ըրած գիւտերովը. բնական

Բոլորովին ազատ եղած առեն Պիւֆոնի բնական պատմութեան հատորներէն մին առնելով բնական պատմութեան համար մանաւոր փափաք մ'ունենար։

Սկսաւ նորա պատկերները օրինակել եւ մէջի նկարագրութեան համեմատ կը ներկէր զանոնք։

Յետոյ վարժարանին մէջ իր վարժապետներէն մին Լիննէի[1] դր-ՈՒԼ-Ն ԲՆ-ՈՒԼ-Ն անուն գիրքը նուիրեց եւ Քիւվիէ տասը տարիէն աւելի բնական պատմութեան վերաբերեալ այս գրքէն զատ ուրիշ գիրք չունեցաւ։

Տան եւ ութ տարեկան հասակին Նորմանտիոյ առն մը մէջ վարժապետ եղաւ։

Իր բնակարանը ծովուն մօտ ըլլալով ծովային

պատմութեան արդի դասակարգութիւնը սորա հնարքն է. բաղդատական անդամազննութիւնը շատ յառաջ մղեց ա'յն օրէնքով, որով սա գըտաւ թէ կենդանեաց եւ բոլոր անդամները իրարու հետ առնչութիւն ունին. Քիւվիէ այս օրէնքով բազմաթիւ դարերէ հետէ աներեւութացած կենդանեաց կմախքներն ու ձեւերը վերակազմեց, նոցա անդամոց միայն մէկ բեկորը գտնելով։ Յետագայ գիւտեր բոլորովին ընդմանի ելան Քիւվիէի ըսածներուն։

[1] Լիննէ Շուետացի հռչակաւոր բնաբանը ծնաւ 1707ին եւ մեռաւ 1778ին. սա ազգատ քահանայի մ'որդի էր, եւ երիտասարդութեան աւտեն կօշկակարի մը քով աշակերտ եղաւ, բայց մեծնալով իր բնական միտումնց հետեւեցաւ, եւ բուսաբանութեան մէջ երեւելի եղաւ գտած դր-ՈՒԼ-Ն-ՋԸ, որ բոյսերը իրենց ծննդական անդամոց համեմատ կը դասակարգէր։

կենդանեաց կենաց հրաչալիքները ուսնելու առիթ ունեցաւ։

Օր մը ծովեզրը պտըտած առեն մեդանաձուկ[1] մը գտաւ որ ցամաք ընկեր էր։

Այս հետաքրքրական կենդանին իր ուշադրութիւնը գրգռեց ուստի առաւ եւ առեն տարաւ դայն կարտէզով կազմութիւնը սովրելու համար եւ այսպէս թուլամարմին կենդանեաց կեանքը ըմբռնաւ ուսնիլ եւ յետոյ իր համբաւին մէկ մասն ալ այս պատճառաւ առացաւ։

Բնութեան մեծ գրքէն զատ ուրիշ գիրք չունէր նա խորհրդակցելու, որ, ինչպէս յայտնի է, ամեն ժամանակ իր առջեւ բաց էր, եւ նորա մէջ չարուշնակ նոր, զանազան եւ չհաւէտ առարկայներ գտնելով իր միտքը աւելի լաւ տպաւորուեցաւ, որչափ որ պիտի չկրնային ընել բոլոր աշխարհի պատկերներն ու նկարագրութիւնները։

Այսպէս երեք տարիներ անցան, որ առեն նա ծովային տպրող կենդանիները մօտը գտնուած քարացածներու հետ բաղդատեց եւ ձեւերը ընկած բոլոր կենդանիները կտրատեց եւ իր գիտցիկ ու բազմաթիւ դիտողութեամբը կարողացաւ կենդանեաց դասակարգութիւնը բոլորովին վերանորոգել։

Այս միջոցին Թէսիէ գիտուն արբայն Քիւվիէն տեսնելով նորա աշխատութենց յարդն ու արո-

[1] Այս կենդանին բնաւ ծուկ չէ որչափ որ առնուենն կրնայ կարծուիլ. այլ բուլամարմին (մոլիւսք) կենդանեաց դասին է. Գաղղ. seiche։

ժէքը ճանչցաւ եւ փարիզի մէջ Ժիւսիէօյի[1] եւ ուրիշ բարեկամներու այնքան դովից ֆիւվիէն, որ նոքա եւս ազաչեցին իրեն որպէս զի իր զբոսութիւններէն մէկ քանին բնական պատմութեան ընկերութեան ղրկէ եւ քիչ մը ժամանակ ետքն ալ Միւզէոմի բաղդատական անդամազննութեան դասատուին փոխանորդ կարգուեցաւ։

Թէսիէ Ժիւսիէօյի ուշադրութիւնը երիտասարդ քնաբանին վրայ դարձնելու համար իրեն գրած նամակին մէջ այսպէս կ'ըսէ, «անշուշտ կը յիշէք թէ Տըլամպրը[2] եւս տուի ճեմարանին, սա ալ ուրիշ տեսակ Տըլամպր մը պիտի ըլլայ»։

Հարկ չէ ըսել թէ Թէսիէի դուշակութիւնը ճիշտ եղաւ։

Հիւկ Միլլէր Քրոմարթիի քարակոփը եւ երկրաբանը թէ եւ Փիւվիէի չափ նշանաւոր չէ, բայց սա ալ ուսման եւ գիտութեան անկէ նուազ եռանդով չաշխատեցաւ։

Սա ինք պատմած է իր վարուց պատմութիւնը

---

[1] Անթուան եւ Պերնար տը Ժիւսիէօ երկու եղբայրներ են, որք ծնան ի Լիօն առաջինը 1686 ին, երկրորդը 1699ին. երկուքն ալ նշանաւոր են բնական պատմութեան մանաւանդ բուսաբանութեան մէջ. Պերնար որ 1777ին մեռաւ ի Փարիզ բոյսերը քնական մեթոտով մը դասակարգած է բոլոր իրենց յատկութիւնները ի նկատի առնելով։

[2] Տըլամպրը Ֆրանսացի աստեղաբաշխ մ'էր որ ծնաւ 1749ին եւ մեռաւ 1822ին. սա նախ գրաքիտութիւն դաս կը տար եւ 36 տարեկան էր երբ աստեղաբաշխութիւն սկսաւ։

«my schools and schoolmasters» (դպրոց ևս ուսուցիչ) անուն դրքին մէջ։

Այս դիրքը աղնիւ եւ անկախ բնաւորութեան մը կազմակերպութեան պատմութիւնն է, այնպիսի մարդու մը վրայ, որ ամենատորին վիճակի մը մէջ ծնած էր։ Հիւկ Միլլէր ինքնօգնութեան եւ ինքնայարգութեան ընտիր օրինակ մ'է։

Սորա հայրը նաւաբեկութեան մը մէջ կեանքը կորսնցնելով իր խեղճ այրի մայրը մեծցուց զինքը։

Թէեւ դպրոց անունով տեղ մը դնաց, բայց իր լաւագոյն դասատուները եղան այն տղաք որոց հետ խաղաց, այն մարդիկ որոց մէջ աշխատեցաւ, իր բարեկամներն ու ծնողք որոց մէջ ապրեցաւ։

Շատ եւ ամեն տեսակ բաներէ կարդաց եւ երկրագործներու, առուղձագործներու, ձկնորսներու, նաւաստիներու եւ պառաւներու ընկերութեան մէջ մնաւ. սա ծովեզրին հին գայլախաղներէն անգամ բան ուսնիլ կ'ուզէր։ Իր պապին, որ վայրի եղերու որսորդ մ'էր եղեր, ճնաւցած խոչոր մուրճը ձեռքը առած ծովեզր կերթար եւ ժայռերուն կը զարնէր, գայլախաղները կը կոտրէր եւ դեռ տղայ հասակին հանքաբանական հաւաքածոյ մը կը ժողվէր։

Երբեմն ալ իր քայլերը դէպ ի անտառ կ'ուղղէր եւ այն տեղ ալ ծովեզրը ըրածին պէս իր ուշադրութիւնը երկրաբանական հետաքրքրութեանց վրայ կը դարձնէր։

Այսպէս ծովեզրին ժայռերուն ու քարերուն մէջ աշխատիլը տեսնելով ազարակներու մշակնե-

ըը ծագրելով մ՚իրեն կը հարցնէին թէ արդեօք տակ կը գտնէր նոցա մէջէն, սակայն Հիւկ Միլլէր այս հարցման երբէք հաստատական պատասխան մը չկրցաւ տալ։

Իր հօրեղբայրները ուզեցին որ Հիւկ քահանայ ձեռնադրուի ինչպէս որ Սկովտիոյ աղքատ ընտանեաց չատին մէկ հատիկ խառնափոխութիւնը կամ երազն է իրենց ընտանիքէն մէկը քարոզչութեան առնելուն վրայ տեսնել։

Իր պատուական հօրեղբայրները, որչափ որ իրենց ձեռաց աչխատութենէն զատ ուրիշ հարստութիւն չունէին, յանձն կառնուին անոր դաստիարակութեան պէտք եղած ծախքը հոգալ։

Բայց երիտասարդ Հիւկ ինքզինքը քահանայութեան կոչուած չզգալով, իր հօրեղբայրներն ալ իրենց դիտաւորութենէն ետ կեցան։

Երբ արհեստ մը որոշելու ժամանակն եկաւ Հիւկ իր միտման հաւնեցաւ քարակոփ եղաւ եւ Գրոմարդի դեղին բերանքին մօտ գտնուած քարանձի մը մէջ աչխատելու սկսաւ։

Այդ քարանձը իրեն համար պատուական դպրոց մ՚եղաւ։

Այդ քարանձին մէջ երեւան եղած երկրաբանական նոր խաւերը իր հետաքրքրութիւնը արթնցուցին եւ ինքն՝ որ դիտող եւ խորհրդածող բնութիւն մ՚ունէր, նչմարեց որ այդ քարանձին մէջ տարին խաւ մը կայ մուխ կարմիր գոյնով եւ վերին խաւ մ՚ալ կայ կաւի դժգոյն կարմիր գոյնով։

Այն տեղուանք ուր ուրիշ մարդիկ բան մը չէին

տեսներ, սա նմանութիւններ, դանազանութիւններ, մանաւորութիւններ եւ համակերպութիւններ կը դիտէր եւ նոցա վրայ չատ կը մտածէր։

Արդարեւ Հիւկ զարգանալու եւ յառաջադիմելու համար ուրիշ բան չէրաւ բայց եթէ իր աչերուն ու միտը բանալով յարատեւութեամբ ժրութեամբ եւ ժուժկալութեամբ աչխատեցաւ։

Ծովեզերը քարանձին մէջ աչխատած տեսնն ձուկերու բոյսերու եւ խեցեմորթերու քարացած բեկորներ գտնելով իր հետաքրքրութիւնը զրգռուեցաւ եւ այն առարկաները իրեն ուսման նիւթ ըրաւ։

Իր ուչադրութիւնը բնաւ նոցա վրայէն չդարձուց եւ միչտ երկրին մէջի խաւերը իրարու հետ կը բաղդատէր, այնպէս որ վերջապէս երբ չատ մը տարիներ վերջը իբր քարակոփ աչխատելէ դադրեցաւ իր դիզած դիտողութեամբք գիրք մը չարադրեց եւ հրատարակեց the old red sand stone (հին կարմիր ջրաքար) անունով, այս գիրքը բաւական եղաւ իրեն դիտուն երկրաբանի մը համբաւ տալ։

Սակայն այս գիրքը երկար տարիներու չարաչարութեանց եւ խուզարկութեանց պատուղ մ՚էր եւ Հիւկ իր վարուց պատմութիւնը դրած տեղն այսպէս կ՚ըսէ պարկեչտութեամբ, « եթէ արժանիք մ՚ունիմ այն ալ չարատեւ եւ համբերող բնաւորութիւն մ՚ունենալս է խուզարկութեանցս մէջ եւ ով որ ուզէ չէ թէ միայն կը հաւաստիմ ինձ այլ եւ կրնայ դերազանցել, նաեւ համբերութիւնը այս խոնարհ կարողութիւնը հանճարէն ա-

ևելի գիւտեր կրնայ ընել եթէ լսա օրինի եւ պատշաճի դործածուի »։

Ուրեմն աչխարհի մէջ դիպուածէն աւելի կամքը եւ յարատեւ դործունէութիւնը օգտակար են։

Այս յատկութիւնները մարդուս մտաց աչխուժութիւն կըտան որով նա բարեպատեհ առիթները կը ճանչնայ եւ անոնցմէ օգուտ կրնայ քաղել։

Ով որ նպատակ, դործունէութիւն եւ ժրութիւն չունի, ամենէն բարեպատեհ առիթներն անդամ օգուտ մը չունին նորա համար, անոնց քովէն կանցնի առանց անոնցմէ օգտուելու։ Բայց այն որ աչխատասէր է ամենէն կարճատեւ պատեհութիւններն եւ միջոցներէն անդամ կրնայ օգուտ քաղել եւ արդարեւ այսպիսի միջոցներու մէջ ձեռք բերուած յաջողութիւնք մարդուս զարմանքը կը տանին։

Ուօթ երբ տարրարանութիւն եւ մեքենագիտութիւն ունէր ուզեց իր չափազիտական դործիքները չվնասելու արհեստը ձեռքէ չթողուց, այլ իր պարապայ ժամերը բաւական համարեց եւ լրացուցիչ, դրականութիւն ու գիտութեանց սկզբունքները այսպիսի պարապ ժամերու մէջ սորվեցաւ։

Սթիֆընսըն ալ, որ մեքենագէտ գործաւոր մ'էր, թուաբանութիւնն ու երկրաչափութիւնը իր հանդստեան ժամերուն մէջ ուսաւ, ինչպէս նաեւ մեքենագիտութիւնն ալ իր տանը մէջ անցուցած պարապայ ժամերուն մէջ ուսաւ եւ վերջապէս կարող եղաւ չոգեկառքը՝ գարուս այս մեծագործութիւնը լրացուցիչ հանել։

Անդուլ աչխատութիւնը Տալթօնի [1] համար սովորութիւն մը դարձած էր։

Տալթօն չատ կանուխ սկսաւ աչխատելու, վասն զի հազիւ տասն երկու տարեկան էր փոքրիկ դիւղի դպրոց մը բացաւ. ձմեռը այսպէս դասը կըտար ամառն ալ իր հօրը ադարակը կաչխատէր։ Որչափ որ սա ⁺⁻⁼÷ էրնեղ ազանդէն էր, սակայն իր ընկերներուն պէս սա եւս ուսման հետեւելու կը քաջալերուէր երբեմն երբեմն դրացդրութեամբք, անդամ մ'ալ խնդրոյ մը դոհացուցիչ լուծում մը դանելով ձմեռուան վառելիք բոլոր ճրագը դնելու համար բաւական ստակ չահեցաւ։

Սորա աչխատելու եռանդը այնքան աստիճ էր որ մեռնելէն մի կամ երկու օր յառաջ տակաւին մէտէորական դիտողութիւններ ընելու եռեւէ էր, բոլոր կենացը մէջ Տալթօն երկու հարիւր հազարի չափ դիտողութիւններ հաւաքած էր այս մասին։

Մէկը՝ որչափ քիչ ժամանակ ալ ունենայ, դարձեալ եթէ յարատեւութեամբ աչխատի մեծ արդիւնքներ կրնայ արտադրել։ Զափաւոր խմացականութեան տէր մարդ մը եթէ օրը իր պարապ դաղտնութիւններէն ժամ մը դոհէ ուսնելու՝ տասը տարուան մէջ ո'ր դիտութիւնն ալ որ ուզէ կրնայ սորվիլ, եւ եթէ ազէտ մ'էր կրթեալ ու խմացուն մը կը դառնայ։

---

[1] Տալթօն Անգլիացի բնագէտ տարրաբանը ծնաւ 1766 ին եւ մեռաւ 1844 ին ի Մէնչէսթըր։

Ուրեմն քնաւ դանդաղելու չենք եթէ ժամանակը կ'անցնի առանց արդիւնքի, վասն զի եթէ ուղենք կրնանք օգտակար կամ դեղեցիկ բան մը սովրելու, կամ լաւ սկզբունք մը մշակելու եւ քարի սովորութիւն մը զօրացնելու դործածել զայն։

Մասօն կուտ բժիշկը կառքով Լօնտոնի աղմուկալից փողոցներուն մէջէն իր հիւանդաց տուաջ այցելութեանց միջոցին թարգմանեց Լուբբէս անուն գիրքը։

Նոյն եղանակաւ այսինքն կառքի մէջ չարքաշեց ազքիէօր Տարվին ալ գրեթէ իր բոլոր գիրքերը։

Սա իր գրպանին մէջ միշտ թղթի կտորուանք կը պահէր եւ մտածմունք մ'ունենալուն պէս անմիջապէս կ'արձանագրէր նոցա վրայ քանի որ իր կառքը անէ մ'ուրիշ տուն կ'երթար։

Հալ դատաւորն ալ նոյնպէս չրջած տանն չարքաշեց իր Խորհրդածութիւն (contemplations) անուն գիրքը։

Պըրնի գիտնականն ալ տպին անդին երաժըշտութեան դաս տալու գացած տանն ուսաւ ֆըրանչերէն եւ իտալերէն լեզուները։

Գիրք Հուայթ ամեն օր փաստաբանի մը անհանգիստ երթալու եւ վերադառնալու միջոցին յուշարէն ուսաւ։

Այս գրքին հեղինակն ալ այնպիսի մէկը կը ճանչնամ կ'ըսէ, որ յաւազ վաճառատան մը գործակալ էր, եւ Մէնչէսթըրի փողոցներուն մէջ տպին անդին վազած տանէն լսածներէն եւ ֆըրանչերէն ուսնելով այժմ Անգլիոյ հիւանդային քաղաքներէն մէկուն մէջ չատ լաւ եւ դեղեցիկ տաքազործարան մ'ունի եւ ինք հանգիստ կ'ապրի։

Տ'Ալկասօ, որ Ֆրանսայի արքունեաց ամենէն երեւելի դիւանագիրներէն մին է, իր պարապոց ժամերը այնչափ լաւ գործածել գիտէր, որ մեծ ու դեղեցիկ գիրք մը գրեց ամեն օր սեղանը պատրաստ է ըսուելուն եւ սեղանի նստելու միջոցին անցած կարճ վայրկեաններուն մէջ։

Տը Ժէնլի Տիկինը իշխանուհւոյ մը դաս տալու համար ապառած միջոցներուն մէջ գրեց իր դեղեցիկ գրքերէն չատերը։

Ժէրէմի Պէնթամ իր աշխատութեան եւ հեքեակութի ժամերը այնպէս կարգադրած էր որ բընաւ վայրկեան մը չէր կորնցներ։ Իրեն վարուց դանուն ըրած էր հետեւեալ սկզբունքը թէ ՝ամառնային ամենափոքր կորուստն ալ ինձ ապիկ է։

Իր կենաց եւ աշխատութեանց մէջ միշտ սա համոզումը ունէր թէ մեր օրերը համրուած են եւ մեռ է այն գիշերը որուն խաւարին մէջ այլ եւս պիտի չկրնանք աշխատիլ։

Ինչ ազդու եւ հանգիստաւոր խրատ մ'է Օքըսֆօրտի (All souls) Օլ Սոլս վարժարանին ժամացոյցին վրայ գրուած հետեւեալ բառերը, — « Pereuntet imputantur, » — ՝ամերը կ'անցնին եւ անոնց հաշիւը ինձմէ պիտի պահանջուի. ժամանակին ալ կենաց պէս է այլ եւս ետ չդառնար։

Մէլանքթօն [1] միշտ կորուսած ժամերը կը հաշ-

[1] Մելանքթօն Լուտերի ընկերներեն մին է, ո-

ուէր որպէս զի այլ եւս չկորնչցնելու աշխատի ։

Խոալացի գիտնական մը գրանը վրայ գրած էր թէ ով որ իրեն հետ տեսնուիլ ուզէ իրեն պէս աշխատելու պարտաւորեալ է ։

« Կը վախնանք թէ ժամանակդ կորնչցնելու պատճառ կ'ըլլանք, » ըսին օր մը Պէքմէէրի այցելուները, « անչուշտ ժամանակս կը կորնչցնէք » պատասխանեց մէկէն ի մէկ գործէն ետ մնացած առտուածարանը ։

Արդարեւ ժամանակն այն գեղեցիկն է՝ որու վրայ այսպիսի մեծ աշխատաւորներու ինչպէս նաեւ աշխարհի բոլոր աշխատաւորներու չնորհիւ յաջորդ սերունդոց համար գաղափարաց եւ իրողութեանց հարուստ ժառանգութիւն մը դիզուելու վրայ է ։

Քանի մը մարդիկ իրենց ձեռնարկութիւնը ի գլուխ հանելու համար արտաքոյ կարգի յոգնութեանց եւ աշխատութեանց յանձնառու եղած են գիտնալով թէ յոգնութիւնը յաջողութեան անհրաժեշտ պայմաններէն մին է ։

Աստիսըն չատ մը ձեռագիրներ ժողվելէն յետոյ սկսաւ իր « Սբէքթէյթըը » լրագիրը ։

Նիւթըն տասն եւ հինգ անգամ գրեց իր ժամանակագրութիւն (chronology) անուն գիրքը մինչեւ որ անոր հաւնեցաւ ։

Կիպըն [1] ալ իրեն անգամ օրինակեց իր չէշտոակ գիրքը ։

րուն ետ միանալով բողոքականութիւնը հաստատեցին · սա ծնաւ. 1497ին եւ մեռաւ. 1560ին։

[1] Անգլիացի պատմաբան մ'ի ԺԸ· դարուն մէջ ։

Չալ երկար ժամանակ օրը տասն եւ վեց ժամ կ'աշխատէր ու երբ օրինաց ուսումէն կը յոգնէր փիլիսոփայութիւն եւ չափագիտութիւն ուսնելու կ'սկսէր զբօսանքի տեղ ։

Հիւմ Անգլիոյ պատմութիւնը պատրաստելու աւտեն օրը տասն երեք ժամ կը գրէր ։

Վերջապէս Մօնթէսքիէօ [1] իր գրութեանց վրայով մէկուն խօսած աւտեն այսպէս ըսած է. « դուք այս գիրքը քանի մը ժամուան մէջ կը կարդաք բայց ձեզ կ'ապահովեմ որ ես այնչափ երկար աշխատած եմ աստնց համար որ մաղերս ճերմկեցան » ։

Իր մտածութիւնները եւ դիտողութիւնները մոռացութեան մէջ չձգելու եւ պէտք եղած աւտեն գտնելու համար գտնուք թղթի վրայ արձանագրելու սովորութիւնը չատ օգտակար եղած է չատ մը աշխատասէր եւ ողջամիտ մարդոց ։

Լօրտ Պաքօն մեռնելէն յետոյ չատ մը ձեռագրերներ թողուց սա վերնագրով. « ՅԱՆԿՈՒԹ ՅՂՅՈՒԱԾ ՄԻՊԱՆՈՒՆ Է ԲԼԲ ՈՐՅԱՆԱՔՐԵԼՈՒ ԲՈՐԾԱԲՈՒԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ » ։

Էդքսայն Պըրքի գիրքերէն ժողովածոյ մ'ըրաւ,

---

[1] Մօնթեսքիէօ Ֆրանսացի գրագէտ փիլիսոփայն ծնաւ. 1689ին եւ մեռաւ. 1755ին 66 տարեկան. սա քաղաքական շատ մը կարեւոր պաշտօններ կատարեց, եւ երեւելի եղաւ մանաւանդ իր մատեաններովը որոց մէջ նշանաւորներն են ՆԱՄՈՂՈՒԹԻՒՆ Է ՎԵՐԱՅ ՊԱՏՃԱՌԱՑ ՌԱՅՈՆԸՆԱ Լ ԱՆԿՈՄԱ ՀՈՎՎԱՅԵՑՈՑ. ոչի օրինաց եւ Պարսկական նամականի որք Ծոդիկ հանդիսին մէջ թարգմանուած են ։

Էլոըն ալ Լիթըլթընի վրայ Քօքի դրած մեկնութիւնները երկու անգամ օրինակից այնպէս որ բոլոր դիրքը իւրացոյց :

Հանգուցեալ Բի Սմիթ բժիշկը իր հօրը քով իբր կազմարարի աշակերտ աշխատած տեսն ինչ որ կարզար անոնցմէ հաւագածոյներ կ'ընէր, սա բոլոր իր կենաց մէջ նշանաւոր եղաւ հաւաքածոյներ ընելու մասին եւ իր կենսագիրը կըսէ թէ « նա միշտ կաշխատէր, միշտ յառաջադիմելու վրայ էր եւ միշտ հաւաքածոյներ կ'ընէր » : Այս հաւաքածոյները իրեն համար մեծամտոց առատ աղբիւր մ'եղաւ :

Հռչակաւոր Ճօն Հէօնթըը [1] ալ մի եւ նոյն սովորութիւնը ունէր, զոր ի գործ կը դնէր իր արկար յիշողութեան տեղը լեցնելու համար, եւ հետեւեալ կերպով կը բացատրէր իր մտածումները ի գիր արձանագրելու առաւելութիւնները :

« Այս սովորութիւնն ալ վաճառականներուն իրենց ապրանաց ցուցակը չմնալու կը նմանի, առանց որոյ երբէք պիտի չգիտցուէր թէ ինչ կայ կամ ինչ չկայ վաճառատան մէջ » :

Ճօն Հէօնթըրի դիտելու կարողութիւնը այնքան նուրբ էր որ Ափէրնըթի Ա.ր.ո.ւ.ե.ա.ն.տ [2] կը կոչէ դնա, Ճօն Հէօնթըը աշխատասիրութեան, եւ լեւելի օրինակ մ'է :

[1] Ճօն Հէօնթըր նշանաւոր անգլիացի վիրաբոյժ մ'է, որ ծնաւ 1723ին եւ մեռաւ 1793ին :

[2] Ա.ռ.ա.ս.պ.ե.լ.ա.ց նամեմատ Աբրոս 100 աչք ուներ, որոց յիսունը նշած ատեն միւս յիսունը կը նսկէին :

Մինչեւ քանի տարեկան քնաւ կամ յոյժ սակաւ դաստիարակութիւն առաւ, եւ կարդալ ու դրելը չատ դժուարութեամբ ուսաւ :

Սա նախ Կլաւկոյի մէջ իբր առաղձագործ աշխատեցաւ, եւ յետոյ իր Ովիլեամ եղբօրը քով եկաւ, որ Լօնտոնի մէջ անդամաղինութեան դասատու էր :

Ճօն անդամահատութեան ամփիթէատրոնը մտաւ իբր օգնական, բայց իր բնական տաղանդին եւ ալ աւելի իր անխոնջ աշխատասիրութեան չնորհիւ իր եղբայրը իրմէ չատ ետ մնաց :

Սա Անգլիոյ մէջ բաղդատական անդամաղինութեան հետեւողներուն առաջինն եղաւ, եւ այնչափ եռանդով աշխատեցաւ այս նոր գիտութեան մէջ, որ յետոյ Օվըն դասատուն հաղիւ տասը տարուան մէջ կրցաւ դասակարգել սորա ժողված եւ անդամահատած առարկաները :

Իր հաւաքածոյն քանի հազար օրինակներէ կը բաղկանայ, եւ մինակ մէկ մարդ անկէ աւելի բազմաթիւ եւ թանկագին հաւաքոյ մ'երբէք չէ երբէք :

Հէօնթըը արշալոյսին կ'երթար անկողնէն եւ մինչեւ ժամը ութը կ'աշխատէր իր Թ-ղէօն մէջ. բոլոր օրը հիւանդներ կ'ընդունէր կամ անոնց այցելութեան կ'երթար. Հէօնթըը կը կատարէր նաեւ Աչնթ–Հօրճի հիւանդանոցին եւ բանակին ընդհանուր վիրաբոյժի ծանր պաշտօններն ալ. ատենմէ զատ Հէօնթըը դասեր ալ կըտար եւ տասնը մէկն ալ զօրծնական անդամաղինութեան դրպրոց մը կը վարէր. այս ամենը ընելով հանդերձ,

դարձեալ ժամանակ կը դանէր զանազան փորձեր ընելու կենդանեաց վրայ, եւ չատ մը գիտնական կարեւոր դրքեր գրելու։

Իր անհուն աշխատութեանց հանելու համար միայն չորս ժամ կը քնանար գիշերը, ժամ մ'ալ ցերեկին կը քնանար ճաչէն յետոյ. օր մը մէկը ասոր հարցնելով թէ ինչ միթոտ կը գործածէր իր ձեռնարկութիւնները միշտ յաջողցնելու համար. սա այսպէս պատասխանեց. «Ինձի վարուց կանոն ըրած եմ որ նախ քան մը ընդոծ հասած կերպով չը տնեմ ըրէ արդեօ՞ կրնայ ե՞ն բանը, երբ կրնայ է, քնաս չեմ յետաձգեր. իսկ երբ կրնայ է, ջանամ ըրէ պէտ եղած յոգնութիւնը յանձն առնելով պէտ կրնամ ընել զայն, և անգամ մը սկսելս վերջը մեկ մ'ալ յետս չեմ ընդունիր մինչեւ որ վերջանայ։ Ահա այս կանոնով կրցայ ձեռք բերել բոլոր իմ յաջողութիւններս»։

Հէօնթը իր ժամանակին մեծագոյն մասը գործածեց ճիշտ տեղեկութիւններ հաւաքելու այն սիսալ նկատումները վրայ, որք իրմէ յառաջ իրր առանց կարեւորութեան նկատուած էին։

Իր ժամանակակիցներէն չատերը կ'ըսէին թէ Հէօնթը եղկերուին եղկիւրին ինչպէս ածիլը քննելով պարապ ժամանակ կ'անցնէ։

Սակայն Հէօնթը խորին համոզում մ'ունէր թէ գիտական որ եւ է ճիշտ տեղեկութիւն մը առանց արժէքի չէ։

Այսպէս Հէօնթը եղկերուին եղկիւրին ածումը տեսած ատեն տեսաւ որ չնչերակները պարապազմներուն յարմարելով կը լայնան, երբ այս ծա-

նօթութիւնն առաւ Հէօնթը, համարձակեցաւ հիւանդի մը վրայ, որուն չնչերակը ուռած էր, նոր փորձ մ'ընելու, զոր իրմէ յառաջ ոչ մէկ վիրաբոյժ համարձակած էր ընելու, այս փորձով Հէօնթը իր հիւանդը բժշկեց։

Հէօնթը ալ չատ մը հանճարեղ մարդոց պէս նախ չատ մը կը փորէր յետոյ իր չէնքին հիմունքը կը հաստատէր։

Հէօնթը ինք իր վրայ կատարեալ վստահութիւն ունենալով ամենևին ուրիշին համակրութենէն կամ դովութենէն միսիթարուելու կամ քաջալերուելու պէտք չէր զգար, սակայն բարեբաղդաբար իր ժամանակակիցներէն չատերը կըրցան իր խուզարկութեանց նպատակը եւ միտումը հասկնալ։

Բայց վերջապէս անկեղծ աշխատաւորի մը վայել ամենէն լաւ վարձատրութիւնը այսինքն իր հղճին հաւանութիւնը ընդունեցաւ, այս վարձատրութիւնը կ'ընդունին ամեն անոնք՝ որք քաջասրտութեամբ իրենց պարտքերը կը կատարեն։

Հարվի [1] ալ Հէօնթերի պէս գիտական ասպարէզին մէջ անխոնջ աշխատաւոր մ'է։

Սա ուժ տարիներ քննելէն եւ խուզարկելէն յետոյ հազիւ համարձակեցաւ արեան չրջանի վրայ իր ունեցած գաղափարները կամ տեսութիւնները հրատարակել։ Քանի քանի անգամ

[1] Հարվի անգլիացի բժիշկը ծնաւ 1578ին եւ մեռաւ 1657ին. սա 1619ին գտաւ արեան չրջանի օրէնքները եւ 1628ին հրատարակեց իր տեսութիւնները։

կրկնեց իր փորձերը զանոնք ճշդրտելու համար, վասն զի համոզուած էր թէ զանոնք հրատարակելուն պէս իրեն արհեստակիցները իրեն պիտի դիմախօսեն։

Այն տեարակը՝ որով սա իր տեսութիւնները կը հրատարակէր, չատ պարկեշտ բայց պարզ յըստակ եւ վճռական էր։

Իր պաշտօնակիցները գինքը ծաղրեցին եւ խաբեբայ ու խենդի տեղ դրին։

Երկար ժամանակ մէկու մը չկրցաւ ընդունիլ տալ իր վարդապետութիւնը եւ ամեն կողմէ գինքը կը նախատէին ու կ'արհամարհէին։

Իր հակառակորդները կ'ըսէին թէ սա հիներուն յարգելի հեղինակութիւնը կասկածելի ընելու ինչպէս նաեւ Ս. Գրոց հեղինակութիւնը կործանելու միտում ունի, եւ թէ իր վարդապետութիւնները բարոյականի եւ կրօնից հիմունքը պիտի խախտեն։ Իր սակաւաթիւ չաճախորդները գինքն երեսէ թողուցին եւ գրեթէ առանց բանեկամի մնաց։

Այսպէս տարիներ տեւեց, սակայն այն մեծ ճշմարտութիւնը՝ որուն հաւատարիմ մնացեր էր Հարվի այնչափ թշուառութեանց մէջ, քանի մը մտացի մարդոցմէ ընդունուելով կամաց կամաց դիտողութեան արեգակին տակ հասաւ եւ գրեթէ քսան եւ հինգ տարի յետոյ ամենէն ալ ընդունուեցաւ իբր հաստատակ գիտական ճշմարտութիւն մը։

Ապրուստ Բարէ Ֆրանսայի վիրաբոյժը եւ արդի վիրաբուժութեան հայրն ալ անխոնջ չարա-

տեսութեան, ուշադիր դիտողութեան եւ համբերող աշխատասիրութեան երեւելի օրինակ մ'է։

Սա ծնաւ 1509ին ի Լավալ Մէնի մէջ, ուր իր հայրը սափրիչ էր։ Իր ծնողքը ազքատ եւ բազմաթիւ ընտանեաց մը հոգերով չրջապատեալ ըլլալով գինքը դպրոց չկրցաւ դնել, բայց որպէսզի կարենայ քիչ մը բան ուսնիլ տեղւոյն քահանային քով դրաւ։ Բայց քահանայն ա՛յնչափ կըզբաղեցնէր Բարէն իր ջորին դարմանելու եւ ուրիշ առանձին ծառայութիւններ մատուցանելու, որ սա բնաւ ժամանակ չունեցաւ ուսնելու։

Այս միջոցին հռչակաւոր Քօթօ վիրաբոյժը Լավալ եկաւ քահանային ընկերակիցներէն մէկուն փամիւլտին մէջի քարը հանելու։ Բարէ այս գործողութեան ներկայ գտնուեցաւ, եւ այս պարագային գրգռեալ միտքը դրաւ որ վիրաբուժութիւն ուսնի։

Այս առենէն Բարէ ծառայութիւնը թողուց եւ վխալօ անունով սափրիչ–վիրաբոյժին քով աշակերտութեան մտաւ, ուրկէ սովրեցաւ արիւն առնուլ, ակրայ քաշել եւ ամենապարզ գործողութիւններ ընել։

Այն վարպետին քով չորս տարի ծառայութիւն ընելէն յետոյ Բարէ փարիզ գնաց, ուր սա իր աշխատասիրութեամբը եւ փարիզի վիրաբուժութիւն ու բժշկութիւն սովրելու համար տուած դիւրութեանցը իր արուեստին մէջ մեծ յառաջադիմութիւն ըրաւ։

Բարէ յաջողեցաւ Օթել-Տիէօ հիւանդանոցին մէջ օգնական վիրաբոյժի պաշտօն ընդունիլ, ուր սա

այնպիսի եղական վարմունք մը ցցուց եւ այնչափ յառաջացաւ որ Կուբիլ դասատուէն վոխանորդ կարգուեցաւ, որ այն ատեն Քօլէժ տը Ֆրանսի վիրաբուժութեան դասատուն էր։

Բարէ վիրաբուժական ուսմանց ընթացքը աւարտելով վիրաբոյժի վկայական ընդունեցաւ, եւ քիչ ժամանակ ետքն ալ Բիւմօնթէ (Իտալիա) ղբնաց Ֆրանսական բանակին հետ որուն հրամանատարն էր Մօնմօրանսի։

Բարէ այնպիսի մարդ մը չէր որ իր նախորդաց դծած չաւղին հետեւէր կուրօրէն, այլ կ'աշխատէր միշտ հիւանդութեանց պատճառները եւ դարմանները քննել ու հասկնալ, ասոր համար բնաւ վայրկեան մը չէր կորնցներ եւ ամեն օր ունեցած բազմաթիւ հիւանդներէն օգուտ քաղելով միշտ հիւանդութիւնը թեթեւցնելու եւ վրաց դարմանուիլը դիւրացնող լաւագոյն միջոցները կը ընտրէր։

Այսպէս չէ թէ միայն վիրաբուժութեան այլ եւ բժշկութեան գործնականին մէջ չատ մը բարւոքումներ մտցուց, սա ամենէն աւելի երեւելի հանդիսացաւ հրազէնները վէրքերը պատելու մէջ չէ թէ միայն իր դիտութեամբը այլ եւ մարդասիրութեամբը։

Մինչեւ Բարէի ժամանակ զօրքերը աւելի իրենց վիրաբոյժներուն ապիտութենէն կը նեղուէին քան թէ իրենց թշնամիներուն ճարպիկութենէն։

Երբ զօրական մը հրազէնով մը կը վիրաւորուէր արիւնը կեցնելու համար եփած իւղով կը պատէին վէրքը կամ կարմրած երկաթով կ'այրէին եւ

թէ անդամ մը կարել պէտք ըլլար կարմրած դանակով մը կը կարէին։

Բարէ նախ սովորական մեթոտին հետեւեցաւ, սակայն յոյժ բարերաղաղաբար օր մը եփած իւղը պակսելով Բարէ անոր տեղը աւելի մեղմ եւ կակղացուցիչ բան մը դրաւ։

Սակայն բոլոր դիչերը ան ու դպլի մէջ էր կասկածելով թէ թերեւս պակասութիւն մը գործած է, բայց առտուանոյ որչափ անյագաղրելի եղաւ իր ուրախութիւնը՝ երբ տեսաւ թէ նոր մեթոտով դարմանուած վիրաւորեալները աւելի լաւ վիճակի մէջ էին եւ դիչերուան քնով զօրացած, մինչդեռ եփած իւղով դարմանուած վիրաւորեալները ըստ սովորութեան անասնելի չարչարանքներ քաշեր էին։

Այսպէս Բարէ բարեպատեհ դիպուածով մը անմոռանալի բարւոքում մը մտցուց վէրքերը պատելու արուեստին մէջ։

Բարէ ուրիչ բարւոքում մ'ալ մտցուց, բայց առանց որ եւ է դիպուածի մ'օգնութեան. մինչեւ ըսինք մինչեւ իր ատեն վիրաց արիւնը կեցնելու համար տաք երկաթով կ'այրէին։

Սակայն Բարէ այդ մեթոտն ալ թողուց սկսաւ վէրքերը պատել եւ արիւնը կեցնելու համար ասղով կարել։

Բնականաբար Բարէի նոր մեթոտները լուր վանդալոր նորութիւններ նկատուեցան եւ հին վիրաբոյժները միացան անոնց ընդունելութիւնը արգիլելու համար։

Սոքա սկսան ըսել թէ Բարէ դասախօսակու-

թիւն առած չէ, մանաւանդ Յունարէն եւ Լատիներէն չգիտեր, հին հեղինակներէ վկայութիւններ բերելով Բարէն կը հալածէին, արդարեւ առանք այնպիսի վկայութիւններ էին զոր Բարէ ոչ կրնար առուգել եւ ոչ ջրել։

Բարէի իր հակառակորդաց առած լաւագոյն պատասխանն էր իր մարդասիրութիւնը, ճարտարութիւնը եւ գործնականի մէջ ցցուցած յաջողութիւնը։

Ամեն կողմանէ վիրաւորեալ գիւտաւորները Բարէն կը խնդրէին, որ միշտ պատրաստ էր դիրքնք զարմանալու ամենայն խնամով եւ միշտ սա հետեւեալ խօսքերը կը կրկնէր նոցա։

« Ես ոչ ինչ պարտիմ Աստուծոյ քան զիս »։ Այսպէս երկար տարի գիւտաւորական վիրաբուժութիւն ընելէն յետոյ փարիզ վերադարձաւ. սակայն իր մեծ համբաւը իրմէ յառաջ ընթանալով հոն հասնելուն պէս Հանրի Բ ի վիրաբոյժ անուանուեցաւ։

Սակայն քիչ մը ժամանակ հանդստութենէ վերջերը նորէն բանակին մէջ մտաւ։

Ամեն տարի գարնան բանակին հետ կը մեկնէր եւ գիւտաւորական կրթութիւնները լմնցնելէն յետոյ փարիզ կը վերադառնար։

Երբ Շարլ—Քէն (կարծես ե) Մէցը պաշարեց, բանակը մեծ կորուստ եւ բազմաթիւ վիրաւորեալներ ունեցաւ։

Վիրաբոյժները սակաւաթիւ եւ տղէտ ըլլալով չատ հետաքրքրական է որ Սպանիացիներէն աւելի զօրական կ'սպաննէին։

Ցր Կիզ դուքսը, որ բանակին հրամանատարն էր, թագաւորին աղերսագիր մը գրեց որ Բարէն իրենց օգնութեան ղրկէ։

Քաջասիրտ վիրաբոյժը խոհոյն մեկնեցաւ եւ առանց վտանգ ինչպէս ինքն ալ կըսէ, կախուելու խեղդուելու եւ կատ կատ ըլլալու վտանգներն արհամարհելով յաջողեցաւ թշնամւոյն գիծերէն անցնելով Մէց մտնել։

Դուքսը, հրամանատարները եւ զօրապետները չատ լաւ ընդունելութիւն ը՛ընին իրեն եւ այսպէս ըսին « սակէ հարը ալ մեռնիլէ չենք վախնար եթէ վիրաւորուինք »։ Երբ զօրականները իր գալուստը լսեցին ամենքը միաբերան այսպէս աղաղակեցին « Այլ եւս մեր վէրքերէն մեռնելու չենք վախնար, վասն զի մեր բարեկամը մեր մէջ է»։

Հետեւեալ տարին ալ Բարէ Հէստէն քաղաքը պաշարելոց հետ փակուած մնաց, քաղաքը Սալուսայի դքսին ձեռքն ընկաւ եւ Բարէ պատերազմական գերի եղաւ։

Սակայն թշնամւոյն գլխաւոր պաշտօնակատարն մկուն ծանր վէրքը առողջացնելով ազատ թողուեցաւ առանց փրկանքի եւ ողջ առողջ փախիլ հասաւ։

Բարէ իր կենաց մնացորդը ուսման եւ բարեգործութեան նուիրեց։

Իր ժամանակակից գիտնոց օրինակին հետեւելով իր վիրաբուժական փորձերն ու տեղեկութիւնները գրեց եւ հրատարակեց զանազան ժամանակներու մէջ որոց ամենը քան եւ ութ հատոր են։

Ամենէն կարեւորներն սոսկ են, « ...

հրաժանելու վերջերը շարունակելու կերպ, եւ ընկերակիցները անդնդախոր կարեկցութիւն»։ Այս գիրքերը աւելի անոր համար թանկագին են որ իրենց մէջ չատ իրողութիւն եւ դիպուած կը պարունակեն, ասոնց մէջ հեղինակը ընաւ տեսութեամբ չխօսիր այլ դիտողութեամբ։

Բարէ որչափ որ բողոքական էր, թագաւորին հասարակ վիրաւորիչ մնաց եւ Ս. Պարթէլըմիի կոտորածէն ալ անուղ ազատեցաւ որ Շարլ Թ.ի անձնական բարեկամն էր, որուն ինչպէս ինք կըսէ, արիւն առնուելու առեն վիրաւորուած ջիղը ինք բժշկած էր։

Պրանթօմ ալ իր յիշատակաց մէջ կը պատմէ թէ ինչպէս թագաւորն ալ իր բարերարին, Բարէի կեանքը փրկեց. իրիկուընէ մարդ ղրկեց եւ բաներն բերել տալով իր հանդերձները պահելու սենեկին մէջ ղրաւ եւ պատուիրեց որ բնաւ ձայն չհանէ, վասն զի կ'ըսէր, «այն որ ամբողջ փաքր աչխարհի մը կեանք կը տայ, պէտք չէ որ խողխողուի։»

Ահա այսպէս Բարէ ազատեցաւ նոյն դիչերուան սոսկալի կոտորածէն եւ տակաւին երկար տարիներ ապրելով վերջապէս վախճանեցաւ Փարիզի մէջ 1590ին տարօք եւ պատուով ծանրաբեռնեալ։

Ձէններ[1] բժիշկը իր պատուասիրի դիւրը[2] ընդունել տալու համար աւելի դժուարութեանց հանդիպեցաւ որչափ Հարվէյ հանդիպած չէր իր արեան շրջանի դիւրը ընդունելի ընելու համար։

Իրմէ յառաջ չատ մարդիկ կովերու մանուածոց հիւանդութիւնը դիտած էին եւ կաուախթերըչայրի կաթնավաճառները կ'ըսէին թէ, ով որ կովերու յատուկ հիւանդութիւնն ունենայ՝ ծաղկի հիւանդութենէ զերծ կը մնայ։

Ռամիկ ժողովրդեան մէջ տարաձայնութիւն մ'էր այս եւ անոր կարեւորութիւն չէին տար եւ Ձէններէն յառաջ ոչ ոք քննել չէր ուզեր այս տարաձայնութիւնը։ Ձէննէր դիպուածով լսեց այս տարաձայնութիւնը։

Այն առիններէն Ձէննէր Սօսպըրի վարպետին քով աչակերտ էր, օր մը գիւղացի աղջիկ մը կուգայ իր վարպետին բժշկուելու համար, ու երբ վարպետը անոր խնդրուց թէ իր հիւանդութիւնը ծաղիկ հիւանդութիւնն է. աղջիկը սկսաւ աղաղակել թէ «Ես ծաղկի հիւանդութիւն չեմ կրնար ունենալ վասն զի պատուաստած եմ»։ Այս դիտողութիւնը Ձէննէրի ուշադրութիւնը արթընցուց եւ այնուհետեւ սկսաւ այս նիւթին վրայ խուզարկութիւններ եւ դիտողութիւններ ընել։

Երբ իր ընկերներուն հաղորդեց պատուաստի

[1] Ձէններ ծնաւ Գլոչեսթրշիրի բժիշկը 1749ին եւ մեռաւ 1823ին 74 տարեկան. սա մարդկութեան բարերարաց կարգն անցած է 1776ին երբ պատուաստի գիւտովը։

[2] Մի քանի օտարազգիք կը վկայեն թէ ասկէ քանի մը հարիւր տարի յառաջ պատուաստը Հայաստանի մէջ կը գործադրուէր։ Հայք պատուաստի ճիւթը չամիչի մէջ դնելով տղայոց եւ երիտասարդաց կը կերցնեին։

ծաղկի հիւանդութեան դէմ նախապահպան դարման մ'ըլլալը՝ նոքա զինքը ծաղրեցին եւ սպառնացան իրենց ընկերութենէն անդամ դուրս վռնդել՝ եթէ մի եւ նոյն յիմարութիւնը կրկնելու չարունակէ։

Սակայն բարեբաղդաբար Ձէննէր Լօնտօնի մէջ ձօն Հէօնթէր գտաւ՝ որ չարունակեց իր ուսումը եւ անոր հաղորդեց իր կարծիքները։

Այս մեծ անդամագրին այս մասին տուած խրատը չատ նշանաւոր է «մի մտածէք, այլ փորձեցէք, մանաւանդ ճիշդ եւ համբերող եղէք»։

Այս խրատը, որ դիտողութեան մեթոտին վանդակութիւնն է, Ձէննէրի քայլերութիւն տուաւ։

Սա անմիջապէս դիւղերը գնաց ուր իր արուեստը գործադրելով հանդերձ դիտողութիւնները եւ փորձերը չարունակեց ամբողջ քանի տարի։

Իր դիւաքին վրայ իր ունեցած հաւատքը այնքան կատարեալ էր, որ երեք զանազան պարագայներու մէջ երեք անգամ պատուաստեց իր որդին։

Վերջապէս Ձէննէր եօթանասուն երեսէ բաղկացեալ քառածալ տետրակով մը հրատարակեց իր կարծիքները, այս տետրակին մէջ քանի երեք դէպք յատուկ կը բերէր, որոց մէջ պատուաստը չատ լաւ յաջողեր էր, այնպէս որ անկէց ետքը այդ պատուաստուած անձանց ծաղկի հիւանդութիւն հաղորդելը անկարելի եղած էր։

Այս տետրակը 1798 ին հրատարակուեցաւ մինչդեռ Ձէննէր 1775 էն ի վեր կ'աշխատէր իր դաղափարները զարգացնելու։

Սակայն ինչպէս ընդունուեցաւ այս գիւտը, գիտէք — նախ անտարբերութեամբ եւ ապա թշնամութեամբ։

Ձէննէր Լօնտօն գնաց որ իր պատուաստի եղանակը բժշկաց ընդունելի ընել տայ, բայց մէկ բժիշկ մ'ալ չընդունեցաւ զայն. այսպէս երեք ամիս զուր տեղը ապաւնէն վերջը իր տունը վերադարձաւ։

Ձէննէրի գիւտը ծաղրելի նկարներով ներկայացուցին եւ ըսին թէ նա իր նմանները անասնացնելու միտք ունի կովերու առեւանգ հոտած նիւթերը անոնց արեան մէջ մտցնելով։

Պատուաստը իրը ջերմոն հնարք մը նկատուեցաւ եւ վճռուեցաւ։ Մինչեւ անդամ համարձակեցան ըսել թէ պատուաստուած տղայք մեծնալով կովու կը նմանին. եւ թէ իրենց գլուխն վրայ սպիներ երեւան կը գային իրը նշանակներու։ Ակնարկութիւնը եւ թէ վերջապէս բոլոր ջերմոյ փոփոխութիւնը կովանոյն կը նմանի և յոյն ալ ոչ մը մանչան կը պատայ։

Սակայն պատուաստը ճշմարտութիւն մ'էր եւ որչափ որ նոր հրատարակուած առնն ամենքը՝ ընդդիմացան, բայց կամաց կամաց ամէն մարդ հաւատալ սկսաւ անոր։

Ձէննէրի աշակերտներէն մին դիւղ մ'երթալով այն տեղ քանի մը մարդիկ պատուաստեց, բայց դիւղականները քարերով հալածեցին զանոնք որք երկար ժամանակ իրենց անդրէն դուրս չկրցան երթալ։

Երկու տղոցական տիկիններ, Տիկին Տիւսի եւ

Պէրքլի կոմսուհին իրենց գաւիթները պատուաստելու քաջասրտութիւնն ունեցան եւ այսպէս ժամանակին նախապաշարումներն ալ կործանեցան։

Կամաց կամաց բժիշկներն ալ մեղմացան ու երբ պատուաստի անհուն կարեւորութիւնը ճանչցուեցաւ այնպիսի բժիշկներ ալ գտնուեցան, որք պատուաստի գիւտը իրենց անպիսկանել ուղեցին։

Վերջապէս ձիններ դասը վաստկեցաւ եւ եկան օրեր՝ յորս իրեն հրապարակական վարձատրութիւններ եւ պատիւներ տրուեցան, բայց ձիններ ինչպէս որ իր դժբաղդ օրերուն էր այնպէս ալ յաջողութեան մէջ միշտ պարկեշտ մնաց։

Ձիները Լօնտօն հրաւիրեցին ըսելով թէ քիչ ժամանակէն բաղմաթիւ յաճախորդներ կրնայ ունենալ եւ տարին առ նուազն 10000 անգլիական ոսկի կամ 1,200,000 դրուշ կրնայ չահիլ, «ոչ» պատասխանեց ձիններ, կենացս առաւօտը գիւղերու եւ խրճիթներու մէջ անցուցի հիմայ որ երեկոյն հասած է՝ ինձ չվայելեր որ հարստութեան եւ համբաւի եռեւէ եղողի մը պէս ապրիմ։

Ձիններ գէտ ողջ եղած աուենն իսկ պատուաստը բոլոր քաղաքակիրթ երկիրներու մէջ ընդունուեցաւ եւ երբ մեռաւ բոլոր աշխարհ անոր մարդկութեան բարերարն ըլլալը ճանչցեր էր։

Գիւվիէ ըսած է թէ «եթէ պատուաստը իր դարուն մէկ հատիկ գիւտն ալ եղած ըլլար՝ դարձեալ բաւական էր երեւելի ընելու զայն։

Սըր Զարլս Պէլ[1] ալ համբերութեան հատատա-

[1] Զարլս Պէլ անգլիացի վիրաբոյժ բժիշկը ծնած 1774ին եւ մեռած 1842ին 68 տարեկան։

մութեան եւ յարատեւութեան կողմանէ բնաձիններէն վար չմնար. սա ալ ջղային դրութեան մէջ երեւելի գիւտեր ըրած է։

Մինչեւ իր ժամանակները բժիշկները ջղերու վրայ բնաւ յատակ տեղեկութիւն մը չունէին եւ կրնայ ըսուիլ թէ գիտութեան այս ճիւղը Տէմօքրիթի եւ Անագագորասի ժամանակներէն այսկէս երեք հազար տարիներէ ի վեր քայլ մ'առած չէր։

Պէլ երկար տարիներ բաղմաթիւ եւ ճիշդ փորձեր ընելէն յետոյ 1821 ին իր փորձերուն արդիւնքները հրատարակել սկսաւ որոց մէջ սա ջղային դրութեան վրայ բոլորովին նոր վարդապետութիւններ կ'ուսուցանէր։

Սա ամենաստուգին կենդանիներէն սկսեալ մինչեւ մարդուն, որ բոլոր արարածոց թագաւորն է, ջղային դրութենոյ զարգացումը նկարագրեց այնպիսի պարզ ոճով մը որուն համար լիք համարձակեցաւ ըսել թէ «իմ բացատրութիւններս այնքան պարզ եւ յատակ են որ կրնամ ըսել թէ նոյն իսկ խելքանչիւր մարդու մօր բարբառովը գրուած է։»

Պէլի մեծ գիւտը հետեւեալն է. սա գտաւ թէ ողնամիջուկէն ելած ջիղերը երկու տեսակ են եւ երկու տեսակ արմատ ունին, մէկ արմատէն ելնողները կամաց հրամաններն անդամոց կը փոխանցեն մինչդեռ միւս արմատէն բուսնողները արտաքին աշխարհէն ներգործութիւնները ուղեղին հաղորդելու պաշտօն ունին։

Պէլ այս գիւտն ընելու համար 40 ամբողջ տարիներ աշխատեցաւ եւ 1840 ին հազիւ կրցաւ իր

յիշատակարանը արքայական Ընկերութեան ներկայացնել։

Հարվէյի եւ Ջէննէրի պէս Պէլ ալ ծաղրուեցաւ եւ թշնամանուեցաւ ուսոի երկար տարիներ ըսպասեց որ իր դիւտը ընդունուի, սակայն երբ իր տեսութեանց ուղիղ ըլլալը ամէն մարդ ճանչցաւ, թէ Անգլիոյ եւ թէ օտար երկիրներու մէջ ուրիշ բժիշկներ սկսան ըսել թէ այդ դիւտը նախ իրենք գտած են։

Վերջապէս երբ Պէլ իր տետրակները հրատարակեց ճիշտ Հարվէյի եւ Ջէննէրի պէս բոլոր յաճախորդները թողուցին զինքը եւ Պէլ ամէն անդամ որ իր դիւտին մէջ քայլ մը յառաջ կերթար ալ աւելի աշխատելու սիրտ էր իրեւ բըժիշկ իր համբաւը պահելու համար։

Վերջապէս ամէն մարդ Զարլս Պէլի մեծ արժանիքը ճանչցաւ, իր ժամանակակիցները չատ մը պատիւներ տուին իրեն եւ Քիւվիէ մահուան անկողնոյն մէջ, երբ իր դիմաց ջիղերը քաշուեցան, զինքը շրջապատողներուն դառնալով ըսաւ «տեսէք իմ դէմքս ալ կը հաստատէ թէ մրչմի ուղիղ է Պէլի տեսութիւնը։»

Վիլհէլմ Հերշէլի [1] կեանքն ալ համբերութեան եւ յարատեւութեան երեւելի օրինակ մ'է, սա-

[1] Վիլհելմ Հերշել գերմանացի աստեղաբաշխը ծնաւ 1738 ին եւ մեռաւ 1822 ին 84 տարեկան։ սա ճարտար երաժշտի որդի մ'ըլլալով ինքն ալ երաժիշտ եղաւ, բայց յետոյ այս ասպարիզը թողլով չափագիտութեան եւ աստեղաբաշխութեան նուիրեց եղաւ որոց մէջ շատ մը կարեւոր եւ ե-րեւելի գիւտեր ընելով իր անունը անմահացուց։

կայն սորա ասպարէզը գիտութեան մէկ ուրիշ ճիւղը այսինքն աստեղաբաշխութիւնն է։

Հերշելի հայրը, խեղճ դերմանացի երաժիշտ մ'էր եւ չորս որդի ունէր իրեն պէս երաժիշտ։

Վիլհելմ Անգլիա գալով իր բաղդը բնաւելու համար, Տիւրհամի բանակին երաժիշտներուն մէջ մտաւ իբր փողահար։

Զօրաբանակը Ջընքասթրի մէջ գտնուած ատեն ազքէօր Միլլէր ուզեց որ Հերշէլը տեսնէ վասն զի լսեր էր թէ նա աքանչելի ջութակ կը զարնէ։

Ցօքթէօր երիտասարդին հետ բանակցութեան մտաւ ուրիկ այնչափ գոհ եղաւ, որ զայն սիրեց որ զօրաբանակին նուագածուն պաշտօնը թողուս եւ իր քով անցնի քիչ մը ժամանակ։

Հերշել ընդունեցաւ առաջարկութիւնը եւ Ջընքասթրի մէջ բնակութենէն օգուտ քաղեց։

Այս տեղ Հերշել չէ թէ մի միայն ջութակ զարնելու զբաղեցաւ այլ եւ Միլլերի թանգարանին մէջ ուսնելու պարապեցաւ իր զբօսանաց ժամերուն։

Հալիֆաքսի եկեղեցւոյն համար նոր երգէհոն մը չինուելով լրագրներու միջոցաւ հասարակութեան ծանուցում եղաւ թէ երգէհոն զարնողի մը պէտք կայ, Հերշել այս պաշտօնը ընդունելու ներկայացաւ եւ ընդունեցաւ ալ։

Հերշել իր նոր պաշտօնը եւ երաժշտութեան դասատուութիւնը չարունակելով հանդերձ չափազիտութիւն ուսաւ առանց որ եւ իցէ դասատուի։

Քիչ ժամանակէն իր թափառական կենաց առթիւ Պաթ քաղաքը գնաց ուր հանգչին Ջրերուն նուագածուաց խմբին մէջ նուագարան զարնելու

եւ այն տեղի եկեղեցւոյն երդէնը հարկանելու զբաղեցաւ։ Այն տեղ քանի մը աստեղաբաշխական նոր դիտակ իր հետաքրքրութիւնը գրգռելով եւ իր ուշադրութիւնը դէպ ի աստեղաբաշխութիւն դարձնելով սա յայտնեցաւ իր մկրտարեկամն հեռադիտակ (կրկիօրի) մը փոխ առնուլ։

Աստեղաբաշխութեան համար այնպիսի եռանդ մը բորբոքեցաւ իր ներսի կին որ իր աղքատութեան հակառակ հեռադիտակ մը գնել որոշեց, սակայն Լօնտոնի տեսարանական գործիքներ վաճառողը այնպիսի գումար մը պահանջեց որ Հերշէլ միտքը դրաւ որ ինք հատ մը չընէ։

Նոքա որ ցոլացուցիչ հեռադիտակ մը տեսած են՝ նոքա միայն կրնան հասկնալ թէ որչափ ճարտարութիւն պէտք է հեռադիտակին ամենէն կատարեալ մասն եղող մեծադիտ գմբէթարդ հայելին չընելու համար, հետեւաբար քանի դժուարին էր իր ձեռնարկութիւնը։

Որչափ ալ որ դժուարին էր՝ Հերշէլ երկար եւ տաժանելի աշխատութենէ մը վերջը յաջողեցաւ հինգ ոտնաչափ ցոլացուցիչ մը չինելու որով կարողացաւ երեւակի մանեակը եւ արբանեակները դիտելու։

Այս յաղթանակէն գոհ չըլլալով սկսաւ հետզհետէ եօթ, տասն եւ նոյն իսկ քսան ոտնաչափ գործիքներ չինել։

Եօթ ոտնաչափ դիտակին աշխատած տասն երկու հարիւրի չափ հայելիներ անցան ձեռքէն մինչեւ որ կարողացաւ անոնցմէ մէկ հատը յարմարցընել իր գործիքէն, ասկէ կրնանք դաղափար մ'ունենալ իր յարատեւութեան կարողութեան

վրայ։ Այսպէս մէկ կողմանէ երկինքը դիտելու զբաղած ատեն միւս կողմանէ ալ իր օրական հացը ճարելու համար Հերշէլ Պաթի հանգաչին ջրեղէն մէջ նուագածութիւն կ'ընէր, սակայն աստեղաբաշխութեան համար իր ունեցած փափաքը կամ կիրքը այնչափ սաստիկ էր՝ որ ամենեւին նուագահանդէս (concert) ներու վերջանալուն չէր կրնար սպասել եւ ամեն դադարման ժամերուն Հերշէլ նուագարանը թողլով կը դար եւ իր դիտակը անդամ մ'աչքէ կ'անցուներ եւ նորէն կը վերադառնար իր փողը հարկանելու։

Այն տասնուաժին հակառակ որ կ'ըսէ թէ Ձէ չէ՞ւ էրէ՞ չէ՞ւ Հերշէլ ուրանոս մոլորակը գտաւ։

Շատ խնամով հաշուեց Հերշէլ անոր շրջանը եւ չարժման արագութիւնը, ու իր հաշուոց արդիւնքը Լօնտոնի Արքայական Ընկերութեան ղրկելով իր մինչեւ այն տեղն անհայտ մնացած տեսուները մէկէն ի մէկ փայլեցաւ։

Քիչ ժամանակէն Հերշէլ արքայական տասնղաբաչխի տեղոյս տասցաւ եւ այս ժամանակէն սկսեալ ձօրճ Գ.ի բարեբարութեան չնորհիւ նա բնաւ կարօտութիւն չքաշեց։

Հերշէլ հարստութեան մէջ ալ մի եւ նոյն խնայարութիւնն ու քաղցրութիւնն ունեցաւ ինչ որ ունէր իր աղքատութեան մէջ եւ կրնանք ըսել թէ դիտութեան աշակերտներու մէջ տրա նման հաւիրեղ, քաղցրաբարոյ եւ այնքան հանճարեղ ու երջանիկ մէկը չկայ։

ԳԼՈՒԽ Ե.

ՋԱՆՔ ԵՒ ՅԱՐԱՏԵՒՈՒԹԻՒՆ Ի ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏՍ

« Նոքա որ կ'ըսեն քէ որ եւ
« է գործի մը մէջ առանց աղ-
« խատութեան եւ յոգնութեան
« յառաջ երթալ կարելի է, նո-
« քա բռնաւորիչներ են » :

ՊԼՆՃԱՄԻՆ ՖՐԱՆԿԼԻՆ

« Գերազանցէ՛ եւ պիտի ապ-
« րիս » :

ԺՈՒՊԵՐ

Գեղարուեստից լինչպէս նաեւ մարդկային գործունէութեան ամեն ճիւղերուն մէջ կատարելագործութեան համար եռանդուն աշխատութիւնը անհրաժեշտ է :

Գեղեցիկ պատկեր մը նկարելը կամ աղնիւ արձան մը քանդակագործելը բնաւ դիպուածով չըլլար :

Արուեստագէտ մը որչափ հանճարեղ ալ ըլլայ դարձեալ իր վրձինին կամ դրչին իւրաքանչիւր չարժումը յարատեւ աշխատութեան մ'արդիւնքն է :

Արուեստագէտ մը կրնայ երբեմն երբեմն լաւ ներշնչումներ ունենալ, սակայն յառաջադիմելու միակ ճանապարհը աշխատութեան ճանապարհն է, որչափ որ ալ հին եւ հասարակ ճանապարհ մը ի'երեւայ այն :

Ուիլսընի համար՝ որ դիւզական տեսարաններու նկարիչ մ'էր, կը պատմուի թէ սա իր նկարները նախ դժգոյն ոճով մը սակայն ճիշտ կը նկարէր ու երբ այսպէս լմնցնէր պատկեր մը՝ քանի մը քայլ եա կը քաշուէր եւ ձեռքը երկայն կոթով վրձին մ'առած ամենայն ուշադրութեամբ կը նըկատէր իր պատկերը, յետոյ յանկարծակի արագ եւ հանարձակ ձեռքով մը իր պատկերին զարմանալի կատարելութիւն մը կը տար մէկէն ի մէկ :

Առով ընաւ ըսել չենք ուզեր թէ մէկը իր վրձինը կատաւի մը վրայ նետելով կրնայ գեղեցիկ պատկեր մը նկարել : Այս աստիճան ճարտարութեան հասնելու համար արուեստագէտ մը բոլոր իր կեանքը մաշած ըլլալու է, որպէս զի կարենայ կեանք եւ լոյս տալ իր պատկերին այսպէս մէկէն ի մէկ, սակայն յոյժ հաւանական է թէ այն որ առաջուց երկար եւ յարատեւ աշխատութեամբ վարժուած չէ, եթէ այսպիսի փորձ մ'ընէ, մեծ արդիւնք մ'արտադրելու տեղ սոսկալի արատ մը յառաջ կը բերէ : Սըր Ջօշիւա Ռէյնոլտսի աշխատութեան կարողութեան վրայ ունեցած հաւատքը այնքան մեծ էր որ կ'ըսէր թէ աշխատութիւնը չ'օգտագործէ արուեստագէտը մինչ այն կատարելագործուելուն, «զոր հանճար, ծալակ կամ երկնից պարգեւը կոչեն » : Օր մը Պաբիլ այսպէս կը դրէր, « Այն որ նկարչութեան կամ որ եւ իցէ արուեստի մը մէջ դերազանց ըլլալ ուզած է, պէտք է որ արթնցած վայրկենէն մինչեւ քնացած վայրկեանը ուրիշ բանի վրայ չմտածէ :»

Ուրիշ անգամ մ'ալ այսպէս կ'ըսէր, « Նոյա որ

էրենց արուեստին մէջ ջերմեռանդ ըլլալ կը փափաքին՝ պէտք է որ ընդունակ ուսուցանող, կէս օրէն և էրկնոյնը ամէն ատեն աշխատին, եւ բնաւ չմտածեն թէ իրենց վիճակը դիշ է թէ լաւ, ոչքա խոհեմ պիտի տեսնեն որ գերազանցելը խաղ մը չէ այլ աշխատութիւն մը եւ ամենազօրաւոր աշխատութիւնն մ'է։

Սակայն որչափ որ յարատեւ աշխատութիւնը անհրաժեշտ պէտք մ'է յառաջադիմելու համար՝ ճշմարիտ է նաեւ թէ առանց բնածին կարողութեանց աշխատութիւն մը, ջանք մը որչափ լաւ ալ ուղղուած ըլլայ՝ դարձեալ արուեստագէտ մը չկրնար արտադրել։

Գերազանց ըլլալու չնորհը բնութիւնը կուտայ, սակայն արուեստագէտն ալ զայն զարգացնելու, կատարելագործելու է անձին դաստիարակութեամբը՝ որ վարժարաններու մէջ ընդունուած դաստիարակութենէն անհամեմատ կարեւոր է։

Ամենէն երեւելի արուեստագէտներէն մէկ քանին աղքատութեան եւ ամէն տեսակ զժուարութեանց դէմ մաքառելով յաղողած են երեւելի հանդիսանալ։

Երբ այս իրողութիւնը կը յիշենք, անկարելի է որ մտքերնիս չերերենք խել մը երեւելի օրինակներ մեր այս ըսածին։

Պլօա Լօռէն քաղցրաւենիք վաճառող մ'էր, թէնեթօրէ ներկարար մ'էր, երկու քարաշներէն մին ներկ ծեծող մը՝ միւսն ալ վաճիկանի մէջ օգնական որմնադիր մ'էին, Ինկիզ ձօնս ոտաչ նանկ մ'էր. Սալվաթօր Ռօզա իր կենաց մէկ մասը աւազակներու ընկերութեանց մէջ անցուց։

ձիօթթօ հովիւ, Ցինկարելլի գնչու մ'էին։

Բաւական մանրացական, բանուոլա քարակոփ եւ ձէքսըն գերձակ էին. Թէօրնըր սափրիչի մ'աշակերտ էր։

Բոլոր այս գեղարուեստի վարպետները եւ գեղուրիչներ, որք սոսկալի նուաղ նչանաւոր չեն, անյաջող պարագաներէն եւ աղքատութեան դըժուարութիւնները բնաւ բանի տեղ չդնելով աշխատութեամբ եւ ուսմամբ այնքան երեւելի եղան իրենց արուեստին մէջ։

Արդարեւ սոսկալի մէկ քանին հարստացան ալ, սակայն մեր դիտցածներէն մէկն ալ հարստութեան համար չաշխատեցաւ։

Գեղարուեստի ասպարէզին սկզբնաւորութիւնը այնքան զոհողութիւն եւ ջանք կը պահանջէ որ մի միայն հարստանալու նպատակով ճամբայ ելնող մը չկրնար դիմանալ անոնց։

Այն հաճոյքը, զոր արուեստագէտ մը կը վայելէ իր գործերէն, այն հաճոյքը միայն կրնայ այնպիսի վերազանց ջանքեր ընել տալ. հարստութեան վախաքը երկրորդական խնդիր մ'է։

Բազմաթիւ արուեստագէտներ նախասահմանուած համարեցին իրենց հանճարին միտման հետեւիլ քան թէ հասարակութեան։

Սբանօլէթթօ ձիչա Քաչնօֆօնի նմանութիւնը բերաւ իր վերայ. սա պերճութեամբ ապրելու ամէն միջոց հայթայթելէն յետոյ կամաւ պերճանաց աղղեցութենէն հրաժարեցաւ եւ պարզութիւնն ու աշխատութիւնը նախասահմանուած համարեց։ Նըկարչին մէկը չատ մը աշխատելէ յոգնելէն յետոյ

իր նկարը ի տես հասարակաց դրաւ անկէ առակ վաստկելու մտօք. մի քանի մարդիկ ալ գալով Միքայէլ-Անճէլօ ի կարծիքը հարցուցին նոյն մարդուն վրայ, որոց այսպէս պատասխանեց Անճէլօ. «Ես կը կարծեմ թէ, քանի որ այդ մարդը հարբասուբեանց հաւէն ըլլայ՝ այնքան աղքատ պիտի մնայ»:

Սըր Ճօշիւա Ռէյնօլտսի պէս Միքայէլ-Անճէլօ ալ չատ զօրաւոր հասատք մ'ունէր աշխատութեան կարողութեան վրայ եւ կ'ըսէր թէ ինչ որ երեւակայութիւնը կ'առեղծէ, ձեռքն ալ անոր մարմարիոնէ մարմին կրնայ դրկեցնել՝ եթէ մտքին թելադրութեանց հնազանդելու վարժուած ու կրթուած է:

Անճէլօ ինքն ալ անխոնջ աշխատաւոր մ'էր եւ իր ժամանակակիցներէն աւելի ուշադրութեան պարապելու յատկութիւնը ինք ժուժկալութեան կը տար:

Երբ սա կ'աշխատէր, օրուան մեծագոյն մասը կտոր մը հացով եւ պինդով կ'անցընէր, Անճէլօ չատ անգամ կէս գիշերուն կ'արթննար եւ կ'երթար աշխատելու:

Այսպէս գիշերը աշխատած առեն Անճէլօ գլուխը թաղէ գլխարկ մը կ'անցընէր եւ ճրագն ալ անոր առջեւի դին դնելով անոր լուսովը կ'աշխատէր:

Երբեմն, երբ չափազանց կը յոգնէր, անկողին կ'երթնկէր առանց հանուելու որպէս զի քիչ մը քնով զօրանալուն պէս նորէն չուառով գործի սկսի:

Անճէլօ իրեն սիրելի խորհրդանշան մ'ունէր,

որ էր կառքի մէջ նստած ծերունի մը՝ առջեւն ալ աւազէ ժամացոյց մը որուն վրայ հետեւեալ խօսքերը արձանագրուած էին, Ancora imparo — Տակաւին կ'սովորիմ: Թէեւ ինն ալ անխոնջ աշխատասէր մ'էր. սա ամբողջ ութ տարի աշխատեցաւ իր Մարթէլլոսի Ս. Պետրոսի նկարը չվնասելու համար, իր Ընդբեւց պատկերին համար ալ եօթ տարի աշխատեցաւ: Սա Շարլ-Բէնի գրած նամակին մէջ այսպէս կ'ըսէր. «Ձեր վեհափառութեան կ'ուղարկեմ Ընդբեւց պատկերը, զոր թէ չարունակ եօթ տարի աշխատեցայ անոր համար»: «Dopo sette anni lavorandovi quasi continuamente»:

Սակաւաթիւ են այն մարդիկ՝ որ գիտեն թէ արուեստի մը չատ գիւրութեամբ կը չինի իր գործերը, սակայն այդ գիւրութիւնը առանալու համար որչափ յոգնած ու աշխատած է նա:

«Ինչպէս յիսուն լիրա կը պահանջէք», կըսէր քանդակագործի մը վճռեփակցի ազնուական մը, «կիսարձանի մը՝ որուն համար միայն տասն օր աշխատած էք» — «իրաւունք ունիք», պատասխանէց քանդակագործը, «սակայն միտքերնիդ բերէք թէ կիսարձան մը տասն օրուան մէջ չինելու համար երեսուն տարի աշխատած եմ»:

Տօմինիքինօ նկարչին պատկեր մ'ապսպրելով երբ սա կ'ուշացնէր գործը, գինքն իբր դանդաղ յանդիմանելին, որուն պատասխանեց թէ «ես

չարունակ կ'աչխատիմ ինձ ապսպրուած պատկերը իմ մտացս մէջ չինելու ։»

Սըր Օկիւսթիւս Քալքօթ իր Ռօչէսթըրէ հռչակաւոր պատկերը չքաշած անոր քառասուն հատ տուէրպադիրը չինեց ։

Այս կրկնութիւնը արուեստից մէջ ալ կինայ մէջ եղածին պէս յաջողութեան էական պայմանները մին է ։

Քլօտ, որ գիւղական նկարներ չինողներուն ամենէն մեծն է, իր համբաւն ու յաջողութիւնը իր անխոնջ եռանդովն ստացաւ ։ Սա այնպիսի պարագաներու մէջ ծնաւ, որք արուեստագէտ մը յառաջ բերելու բնաւ նպաստաւոր չէին ։

Քլօտ ծնաւ Շամանյի մէջ ի Լօրէն, իր ծնողքը չատ աղքատ էին. Քլօտ չատ փոքր հասակէն քաղցրաւենիք չինողի մը քով աշակերտութեան դրուեցաւ ։

Քիչ ժամանակէն իր ծնողքը մեռնելով Քլօտ իր եղբօր քով գնաց, որ փայտէ արձաններ կը չինէր ։

Այն տեղ քիչ տանէն իր գեղարուեստի ճաշակը երեւան ելաւ եւ վաճառական մ'ալ իր եղբայրը համոզեց որ Քլօտը միատեղ Հռոմ տանի ։

Քլօտ մեկնեցաւ եւ չատ մը գործեր փոխելէն յետոյ Ակաթինոս Թասիի քով ապառաւորութեան մտաւ, որ ժամանակին համբաւաւոր գիւղական տեսարաններ նկարողներէն մին էր ։

Քլօտ այն տեղ լրջմտութեամբ աշխատելով նըկարչութեան վրայ տեղեկութիւններ հաւաքեց ։

Քլօտ բաւական համբաւ հանելով սկսաւ իտա-

լիա, Ֆրանսա եւ Գերմանիա պտըտիլ. տեղ տեղ կանգ կ'առնէր իր պարպուած քսակը նորէն լցընելու համար պատկերներ նկարելով ։

Հռոմի վերադարձին տեսաւ որ իր պատկերները առջինէն աւելի չարգ ունին եւ այս ժամանակէն ինքզինքը բոլորովին գիւղական տեսարաններ նկարելու տուաւ ։

Սա բնութիւնը ուսանելէն բնաւ չէր յոգներ եւ անդադար չէնքեր, դաշտեր, ծառեր, տերեւներ եւ ուրիշ այսպիսի առարկաներ կը նկարէր ամենայն ճշդութեամբ եւ իր գործը կը պահէր իբր առատ ամբար մը՝ որուցմէ յետոյ իր մեծ գիւղական նկարներուն համար պէտք եղածները կ'առնէր ։

Քլօտ երկնից ուսման ալ մեծ ուշադրութիւն կ'ընէր եւ ամբողջ օրեր երկինքը դիտելով կ'անցընէր, արշալոյսէն մինչեւ վերջալոյս երկնից վրայ չատ եկած ամեն փոփոխութիւնները ալ կը դիտէր եւ կ'արձանագրէր ։

Այսպիսի աշխատասիրութեամբ Քլօտ վերջապէս յաջողեցաւ իր ժամանակին ամենէն երեւելի գիւղանկարն ըլլալու ։

Թէօրնըր ալ, որ Քլօտ ՃԷլէ-ջէ կոչուած է, որա չափ եռանդուն աշխատասէր մ'էր ։

Թէօրնըր նախ հօրը արհեստին հետեւելով Լօնտոնի մէջ իբր ասիրիչ աշխատեցաւ մինչեւ այն օրը՝ յորում իր հօրը յաճախորդներէն մին իր արծաթէ տախտակի մը վրայ չինած գինանշանները ստուերագիրը տեսնելով իր հայրը ստիպեց որ թողու իր արան որ իր կոչման հետեւի ։ Իր հայրը նախ հաճութիւն տալ չուզեց, բայց վեր-

ջապէս թողուց որ որդին սափրիչի արհեստը թողլով նկարչութեան հետեւի ։

Ամեն երիտասարդ նկարիչներու պէս Թէօրնըը ալ մեծամեծ դժուարութեանց հանդիպեցաւ, վասն զի չատ աղքատ վիճակի մէջ ծնած էր ։

Բարեբաղդաբար կորովի կազմուածիւն մ'ունէր եւ յոգնութիւններէն բնաւ չէր դանդաղեր եւ ինչ աչխատութիւն ալ որ ըլլար յանձն կ'առնուր իր օրական հացը ճարելու համար ։

Ամեն երեկոյ ուրիչ նկարիչներու չինած պատկերներուն պէտք եղած տեղուանքը Ջինի մեզա նով լեցնելու կ'երթար ու այսպէս թէ ձրի կ'ընթրէր եւ թէ բաւական ստակ կը հաւաքէր, միւս կողմանէ ալ իր վարժութիւնը այս գործով կ'աւելնար ։

Ասկէ եաքը ճանապարհորդներու համար պատկերներ, տարեցոյցներ եւ դիւրագնի պատկերազարդ գրքեր հրատարակելու սկսաւ ։ « Ասկէ աւելի աղէկ ինչ կրնայի ընել » կ'ըսէր չատ ժամանակ վերջը, « լաւ կրթութիւն մ'էր այս » ։ Ամեն բանի խնամով եւ խղճի մտօք կ'աչխատէր եւ բնաւ իր գործը հարեւանցի չէր ասներ լաւ վարձատրութիւն չառնելու պատրուակաւ ։

Թէօրնըը միչտ ուսնելու եւ իր հացը ճարելու հետեւէ էր, ամեն նոր չինած պատկեր առջի չինածներէն աւելի լաւ եւ կատարելագործեալ ընելու կ'աչխատէր ։

Մարդ մը, որ այսպէս կ'աչխատի, անչուշտ կը յաջողի, եւ իր հանճարին կարողութեան եւ տաքածութեան աճումը ճիչտ արեգական լոյսին աճ-

մանը նման եղաւ, կ'ըսէ Ռիւսքին, որ նոր ելած առեն մեղմ լոյս մը կը տարածէ եւ հետզհետէ երթալով կ'աճի ։

Մարդ մը բնութենէն ո՛րչափ օժտուած ալ ըլլայ դարձեալ արուեստը խաղ մը չէ ։

Շատ պարագաներու մէջ այս ճչմարտութիւնը չուտով երեւան կուգայ. արդարեւ չատ մը արուեստագէտներ իրենց տղայ հասակէն զարմանալի կարողութիւններ եւ յարմարութիւններ ցոյց ցած են, բայց եաքը չաչխատելով բնաւ երեւելի եղած չեն ։

Ուէսթ նկարչին համար կը պատմուի թէ՝ առ եօթը տարեկան հասակին օր մը իր անդրանիկ քրոջ զաւակին օրօրոցին քով նախած առեն տնջող տղուն դեղեցկութեան ա՛նքան կը սիրահարի, որ անմիջապէս կը վազէ կտոր մը թուղթ կը դանէ եւ կարմիր ու սեւ մելանով քնացող տղուն պատկերը կը չինէ ։

Այս փոքրիկ դիպուածով Ուէսթի իմացաւ թէ ինք գեղարուեստի կոչուած է ։

Եթէ առ վաղահաս յաջողութիւններով չդեղծուեր, չատ երեւելի նկարիչ մը կ'ըլլար, որ չեղաւ. Ուէսթ իր համբաւը ուսմամբ, աչխատութեամբ եւ դժուարութեամբ չվաստկեցաւ, իր համբաւը մեծ եղաւ բայց երկար չտեւեց ։

Ռիչարտ Ուիլսըն դեռ մանուկ հասակէն հայրենական տան պատերուն վրայ ածխացած դաւազանի կտորով մը մարդոց եւ անասնոց պատկերներ կը նկարէր ։

Ուիլսըն նախ մարդու պատկերներ նկարելու

հետեւէ էր, սակայն Իտալիա գանուած ատեն, օր մը Յուքարէլլիի այցելութեան երթալով սպասել ստիպուեցաւ։

Ովիլսըն սպասելու ձանձրութենէն ազատելու համար իր բարեկամին սենեկին պատուհանէն երեւցած գիւղական տեսարանը նկարելու սկսաւ։ Այս միջոցին Յուքարէլլի ալ վրայ գալով իր չինած պատկերին այնքան հաւնեցաւ որ իսկոյն հարցուց Ովիլսընի թէ արդեօք առաջուց նկարչութեան այս ճիւղին աչխատած է, որուն պատասխանեց թէ՝ ոչ։

«Ուրեմն» ըսաւ Յուքարէլլի «ձեզ խորհուրդ կը տամ որ անմիջապէս սկսիք, վասն զի յառաջուց կրնաք ապահով ըլլալ թէ պիտի յաջողիք»։

Ովիլսըն Յուքարէլլիի խորհրդին հնազանդեցաւ, գիւղանկար ուսնելու սկսաւ եւ կարելի եղածին չափ աչխատեցաւ. որով անգլիական դպրոցին առնէն երեւելի գիւղանկարն եղաւ։

Սըր Ճոշիւա Ռէյնոլոս տղայ հասակէն իր միւս դասերը չէր պատրաստեր եւ միշտ կը գծագրէր, որուն համար իր հայրը զինքը կը յանդիմանէր։ Իր ծնողքը կը վախնային որ իրենց որդին բժիշկ ըլլայ, սակայն գեղարուեստից համար այնպիսի բնազդում մ'ունէր՝ որ կարելի չեղաւ անոր յաղթել եւ մանուկը նկարիչ եղաւ։

Կէնսպօռօ գեղ աչակերտ Սէօտալիւռի անուանբն երթալով ստուերագրեր կը չինէր, եւ տասներկու տարեկան հասակին արդէն կատարեալ նկարիչ մ'էր. այնքան ուչադիր գիտող մ'էր, որ

անգամ մը տեսած տեսարանները իսկ կրնար իր մտիտովը չինել։

Ովիլսըմ, որ խոյրարարի մ'որդի էր, իր հօրը խանութը ատուերագրերով կը լեցնէր։

Էտվարտ Պէօրտ գեղ երեք կամ չորս տարեկան հասակէն աթոռներու վրայ մագլցելով պատերուն վրայ մարգոց պատկերներ կը նկարէր եւ կ'ըսէր թէ անոնք փրանսացի եւ անգլիացի զօրականներ են։

Իրեն ներկի տուփ մը գնուեցաւ եւ իր հայրը որդւոյն գեղարուեստի համար ունեցած միտումը բանի մը գործածելու մտօք ափսէներ չինողի մը քով աչակերտ դրաւ։ Այն տեղ Պէօրտ աչխատելով եւ ուսնելով յաջողեցաւ վերջապէս նկարչութեան արքայական ճեմարանին անդամ ըլլալ։

Հօգարթ[1] որ դասերուն մէջ անհոգ մէկն էր, ա. Բ. ֆ-ի դրերը կը զարդարէր ու կը ներկէր, եւ իր տետրակները աւելի իրենց նկարներովը երեւելի էին քան թէ իր գրած դասերովը։ Դասերուն համար իր ընկերակիցներէն բոլորէն ալ ստորին էր, բայց չինած պատկերներուն համար մէկը չէր հաւասարեր իրեն։

Իր հայրը զինքը արծաթագործի մը քով աչակերտ դրաւ, ուր սա արծաթեղէն անօթներու վրայ թուանշաններ եւ զինանշաններ գծագրել եւ փորագրել սուաւ։ Արծաթի վրայ քանդակելէն ետքն վրայ փորագրելու անցաւ եւ մինակ

[1] Հօգարթ անգլիացի հռչակաւոր նկարիչ եւ փորագրիչը ծնաւ 1697ին եւ մեռաւ 1764ին 67 տարեկան։

ուսաւ զայն։ Գլխաւորապէս՝ արծուաձիծներ եւ ուրիշ գինանշաններու վերաբերեալ հրէշներ դրծագրելու աշխատեցաւ. այս բաներուն աշխատած աստն Հօկարթ փափաք մ՚ղգաց մարդկային գլխաց գանազանութիւնները նկարագրելու։

Այս արուեստին մէջ ալ Հօկարթ իր յարատեւ եւ համբերատար աշխատութենէն չնորհիւ կատարելագործուեցաւ եւ երեւելի եղաւ։

Հօկարթ բնութենէն այնպիսի ձիրք մ՚ընդունած էր եւ զոր մեծ ինամով ալ մշակեց, որով որ եւ իցէ նշանաւոր պատկերի մը գլխաւոր դիծերը միտք պահելով կրնար յետոյ թղթի վրայ հանել զայն, բայց եթէ արտաքոյ կարգի պատկեր մը հանդիպէր իր տեսութեան՝ անմիջապէս անոր ատուերագիրը կը չինէր իր բծամատին եւ գունդին վրայ, ու այս կերպով յետոյ անոր վայելուչ մեծութիւնը կը տար թղթի վրայ։

Հօկարթ արտաքոյ կարգի եւ անհնարին բաներու համար մտանաւոր աչք մ՚ունէր, ասոր համար մարդոց չգացած եւ չզտրտած տեղուանքը կ՚երթար՝ յուսալով թէ այն տեղուանքը անհնարին պիտի կրնայ հանդիպիլ։

Այսպէս նա իր միտքը անհուն զանձով մը հարստացուց, որով յետոյ իր գործերը ճոխացուց։ Ասոր համար Հօկարթի պատկերները իր ժամանակին բնաւորութենէն, բարուց եւ նոյն իսկ գաղափարաց ճշգրիտ պատկերն են։ Ըստ Հօկարթի, նկարչութեան գպրոցը միայն բնութեան գպրոցն էր։

Սակայն սա գծագրութենէ զատ գրեթէ ուրիշ բան մը լաւ չէր գիտեր։ Գպրոցին մէջ գրէ եւ

ուղղագրութենէ զատ բան չսովրեցաւ, մնացած դիտցածներն ալ եաքը ինքնիրեն ուսաւ։ Երկար ժամանակ հագիւ իր օրական հացը կրնար ճարել, սակայն միշտ գոհ սրտով կ՚աշխատէր։ Իր աղքատութեան պատճառաւ այնպէս կարզադրած էր իր ծախքերը որ իր եկամուտէն քնաւ չէին անցներ, եւ ինք օրինաւոր հպարտութեամբ մը կը պարծենար թէ իր պարտքերը ճիշտ պայմանաժամուն կը վճարէ։ Ցետոյ երբ Հօկարթ ամէն արգելքի յաղթելով հարստութիւն եւ համբաւ վաստկեցաւ, կը փափաքէր նորէն իր երիտասարդութեան աշխատանաց եւ զրկանաց օրերը ունենալ, եւ նորէն մաքառիլ այն արգելքներու եւ դժուարութեանց հետ, որոնց այնքան պատուաւոր եւ փառաւոր կերպիւ յաղթեր էր թէ՛ իբր մարդ եւ թէ՛ իբր արուեստագէտ։

«Կը յիշեմ», կ՚ըսէր առթիւ մը, «այն օրերը՝ յորս մեկտեղուած կը պարտէի քաղաքին մէջ, զբոսանաց հաղիւ չիլին մ՚ունենալով, բայց երբ պատկերի մը համար տասը կիւնէ ընդունեցայ խոկոյն տունս վերադարձայ, սուրս կապեցի եւ նորէն դուրս ելայ, այնպիսի հպարտութեամբ մը որ իբր թէ զրպանս հազարաւոր լիրաներ ունենայի»։

Երիտասարդ նկարիչներու միակ փառասիրութիւնն ու փափաքն եղած է միշտ անգամ մը Հռոմը՝ գեղարուեստից մայրաքաղաքը տեսնել։ Սակայն ճանապարհորդութիւնը թանկ եւ արուեստագէտը չատ անգամ չքաւոր է։ Բայց զօրաւոր կամքով մը եւ ամէն արգելքի յաղթելու հաստատ որոշումով մը Հռոմի երթալն ալ անկարելի չէ։

Ֆրանսուա Բէրիէ, որ Ֆրանսական դպրոցին ամենէն հին նկարիչներէն մին է, յաւիտենական քաղաքը տեսնել ուզելով կոյր մուրացկանի մ'առաջնորդ եղաւ։ Շատ մը տեղեր պտտելէն յետոյ Բէրիէ հասաւ վերջապէս Վատիկան, ուսաւ այն տեղ եւ հռչակաւոր եղաւ։

Ժաք Քալո [1] ալ իր Հռոմի երթալու դիտաւորութեան եւ որոշման մէջ չատ հաստատ կեցաւ։ Որչափ որ իր հայրը չէր ուզեր որ ինք նկարիչ ըլլայ, սակայն Քալո բնաւ իր նպատակէն չդարձաւ։

Սա իր անպարտելի բնազդումներէն յաղթուելով հայրենական տունէն փախաւ, չէր դիտեր թէ ինչպէս պէտք է Հռոմի երթալ, սակայն հաստատ որոշած էր հոն երթալ։

Չորը անէն առանց ստակի ելած ըլլալով քիչ ժամանակէն օրական հացն ալ գնելու անկարող դառնուեցաւ։ Այս միջոցին գնչուներու խմբի մը պատահելով անոնք իր ամենէն ոտիպողական պէտքերը հոգացին, այսինքն փորը կշտացուցին եւ իրենց ընկերութեան մէջ առին։ Այսպէս զուարթութեամբ ոտնաւաճառէ ոտնաւաճառ ճանապարհորդեց, հազարումէկ կերպարանքի մտնելով եւ հազարումէկ տեսակ դեր կատարելով։

Շատ հաւանական է որ այս երեւելի ճանապարհորդութեան առեն ստացած ըլլայ Քալո իր մարդկային դիմաց եւ նկարագրի վրայ ունեցած

[1] Ժաք Քալո առաջին կարգի նկարիչ, գծագրիչ եւ փորագրիչը ծնաւ ի Նանսի (Ֆրանսա) 1593ին եւ մեռաւ 1635ին 42 տարեկան։

այն անհուն դիտութիւնը, զոր յետոյ իր պատկերներուն մէջ երեւան հանեց, իր ժանտաջրով չինած փորագրութիւնները չատ զարմանալի են այս նկատմամբ։

Քալո վերջապէս Ֆիօրէնցա հասնելով աղնուականի մը հետ ճանչցուցաւ, որ իր նկարչութեան համար ունեցած եռանդը տեսնելով վարպետի մը քով դրաւ զայն որ ուսնի. սակայն Քալոյի խելքը միաքը Հռոմի երթալ էր, եւ իր այս փափաքը յագեցնող ուրիշ բան մը չկար։ Ուստի Հռոմի երթալու համար Ֆիօրէնցայէն մեկնեցաւ։

Քալո Հռոմի մէջ Բօրիճիի եւ Թօմասինի հետ ծանօթացաւ, որք իր մատիտով չինած տուեբագրերը տեսնելով իրեն փառաւոր ապագայ մը գուշակեցին։

Քալո այսպէս փախստական ապրած առեն իր աղգականներէն մին իրեն հանդիպելով զինքն ըստիպեց որ իր հօրը տունը վերադառնայ. Քալո վերադարձաւ, բայց դատարկապորտ եւ ազատ կեանքին այնքան սովորած էր, որ անկարելի էր իրեն համար հանդարտ ապրիլը. ուստի երկրորդ անգամ փախաւ եւ երկրորդ անգամ հայրենի տունը բերուեցաւ իր անդրանիկ եղբօր ձեռքով որ զինքը Թուրինի մէջ գտեր էր։

Վերջապէս հայրը տեսնելով թէ ամեն դիմադրութիւն օգուտ մը չունի, ցաւօք սրտի հաճեցաւ որ Հռոմի երթայ ուսնելու, ուր այս անգամ բազմաթիւ տարիներ անցուց գծագրութեան եւ վարպետներու առաջնորդութեամբ։

Երբ սա Ֆրանսա վերադառնալ կ՚ուզէր Քօմ Բ. գինքը չթողուց Ֆիօրէնցայէն մեկնելու, ուր տակաւին բազմաթիւ տարիներ աշխատեցաւ։

Իր պաշտպանին մահուանէն յետոյ Քալօ իր ընտանեաց գիրկը՝ Նանսի վերադարձաւ, ուր իր դրչին եւ վրձինին չնորհիւ քիչ ժամանակէն հարստութիւն եւ համբաւ վաստկեցաւ։

Երբ քաղաքային պատերազմներու միջոցին Նանսի պաշարուեցաւ եւ առնուեցաւ, Ռիչլիէօ դուքսը իրեն հրամայեց որ այս դիպուածին պատկերը չինէ փորագրութեամբ, սակայն Քալօ իր ծննդեան քաղաքին դէխուն եկած աղէտքին յիշատակը մչանչենաւորել չուզելով դքսին հրամանը մերժեց պարզապէս։

Ռիչլիէօ, նկարիչը իր գիտաւորութենէն չկըրնալով խախտել, բանտ դրաւ։

Բանտին մէջ զբաղնալի զուգադիպութեամբ մը Քալօ իր հին գնչու ընկերակիցներէն մէկ քանին տեսաւ, որք իր դէպ ի Հռոմ առաջին ճանապարհորդութեան տանն իրեն օգներ էին։ Երբ Լուի ԺԳ. իմացաւ թէ Քալօ բանտարկուած է, չէ թէ միայն ազատեց զայն այլ եւ խոստացաւ իր ուզած չնորհն ընել իրեն։

Քալօ ալ իսկոյն խնդրեց որ իր գնչու ընկերակիցները ազատեն եւ թողուն անոնց՝ որ Փարիզի մէջ մուրան ազատութեամբ։ Իր այս զբաղնալի խնդիրքը կատարուեցաւ սա պայմանաւ որ Քալօ ալ իր ընկերակիցներուն պատկերները գծագրէ եւ փորագրէ. ահա այս զբաղնալի զուգադիպութեամբ գրեց Քալօ իր Տէրտ Մօնթոյֆոնտը։

Կըսուի թէ Լուի 3000 լիրա թոշակ խոստացաւ Քալօյի եթէ փարիզէն չմեկնի, սակայն Քալօ գնչուներու կենաց սովորութիւնները իրագործած ըլլալով ահմանափակ տեղ մը չէր կըրնար ապրիլ ուստի եւ թագաւորին առաջարկութիւնն ալ չընդունեցաւ։ Քալօ Նանսի վերադարձաւ ուր մինչեւ իր մահը աշխատեցաւ։

Սորա աշխատասիրութիւնը իր փորագրած պատկերներուն թիւէն ալ կրնանք հասկնալ, որք հազար վեց հարիւր հատ են։

Քալօ այլանդակ առարկաներու համար մասնաւոր ճաշակ մ՚ունէր եւ շատ ճարպիկութեամբ կը նկարէր զանոնք։

Իր փորագրութիւնները փափկութեան եւ կատարելութեան կողմանէ զարմանալի են։

Պենվենուտօ Չելլինի[1] ասպարէզը աւելի արհեստավից եւ յանդուգն է. սա զարմանալի ոսկերիչ, նկարիչ, քանդակագործ, ճարտարապետ եւ դրագէտ մ՚էր։

Իր վարքը, զոր ինք գրած է, կենսագրութեանց մէջ ամենէն արտաքոյ կարգինները մին է։

Իր հայրը Ճիովաննի Չելլինի Ֆիօրէնցայի մէջ Լօրան տը Մէտիչիի նուագածուներէն մին էր, իր մէկ հաւիկ փափաքն ու փառասիրութիւնն էր որդին ճարպիկ երգահար մը տեսնել։

Սակայն Ճիովաննի իր տեղը ձեռքէ հանելով ուիպրեցաւ իր որդւոյն արհեստ մ՚ուսուցանել։

[1] Պենվենուտօ Չելլինի իտալացի ոսկերիչ քանդակագործը ծնաւ 1500ին եւ մեռաւ 1571ին 71 տարեկան։

եւ ոսկերչի մը քով աշակերտ դրաւ զայն։ Մանուկը որ մինչեւ այն առեն դծագրութեան միայն զբաղած էր, սկսաւ ամենայն եռանդով իր նոր գործին աշխատիլ եւ քիչ ժամանակէն յաջողակ ոսկերիչ մ'եղաւ։

Կռուի մը մէջ գտնուելուն պատճառաւ Զէլլինի աքսորուեցաւ վեց ամսուան համար, եւ Սիէնա գնաց, ուր նոր վարպետ մը գտնելով ոսկերչութեան մէջ յառաջ գնաց։

Սակայն, որովհետեւ իր հայրը կը փափաքէր որ ինք կատարեալ արուեստաւոր մ'ըլլայ՝ Զէլլինի սըրինգ հարկանելն ալ չարունակեց որչափ որ ամենեւին չէր ախորժեր անկէ։

Գծագրութիւնը ամեն բանէ նախասիրած կը համարէր եւ բոլորով սրտիւ կ'աշխատէր անոր։

Զէլլինի Ֆիօրէնցա վերադառնալուն պէս՝ Լէօնարտ տի Վինչիի եւ Միքայել–Անճէլոյի գործերը ամենայն ուշադրութեամբ դիտեց եւ ուսաւ. Զէլլինի ոսկերչութիւնը կատարելագործելու համար Ֆիօրէնցայէն Հռոմ գնաց հետոտուն եւ ճանապարհին վրայ ալ չատ մը արկածներ պատահեցան իրեն։

Զէլլինի Ֆիօրէնցայէն չատ բացակայ չգտնուեցաւ, ու երբ հոն վերադարձաւ՝ մեծ համբաւ հանեց իբր ոսկերիչ եւ իր չինած գործերը չատ յարդի էին ու կը բնատուէին ամեն դիէ։

Սակայն Զէլլինի ցասկոտ բնաւորութիւն մ'ունենալով չատ անգամ ձախորդ դիպուածներու մէջ կ'ընկնէր եւ չաճախ ինքզինք ազատելու համար փախչելու կ'ստիպուէր. այսպէս անգամ մ'ալ

Զէլլինի կրօնականի հագուստով Ֆիօրէնցայէն փախչելով նորէն Սիէնա գնաց ուսկից յետոյ Հռոմ անցաւ։

Զէլլինի Հռոմայ մէջ գործաւոր պաշտպաններ գտաւ եւ Պապին ծառայութեան մէջ մտաւ իբր ոսկերիչ եւ նուագածու։

Զէլլինի չարունակ կը սորվէր եւ ամենէն երեւելի վարպետներուն գործերը դիտելով կը կատարելագործուէր։

Զէլլինի գոհարներ եւ կիսաւածներ կը չինէր, կնիքներ կը փորագրէր. ոսկեղէն, արծաթեղէն եւ պղնձեղէն անօթներու վրայ պատկերներ կը գծագրէր, այնպիսի ոճով մը որուն ոչ մէկ արուեստագէտ կրնար հաւասարիլ։

Եթէ լսէր թէ այն կամ ոսկերիչը արուեստին այս կամ ճիւղին մէջ իրմէ գերազանց է, քնաւ քունը չէր տաներ մինչեւ որ գերազանցէր։

Այսպէս Զէլլինի կը մրցէր այս կամ ոսկերչին հետ չքաղաքաւներ չինելու մասին, այն կամ հետ կիսաւածներու համար, երբորդի մը հետ գոհարներու համար, այնպէս որ կրնայ ըսուիլ թէ ոսկերչութեան մէջ չկար ճիւղ մը որուն մէջ սա ամենէն գերազանց չըլլար։

Երբ Զէլլինի այսպիսի եռանդով մը բորբոքուած կը տեսնենք՝ ալ իր կատարած գործերը զարմանալի չեն երեւար։

Զէլլինի լաւիչ գործունէութիւն մ'ունէր։ Շատ ճանապարհորդութիւն կ'ընէր։ Մէկ մը կը տեսնենք որ Ֆիօրէնցա է նա, մէկ մ'ալ Հռոմայ մէջ կ'երեւայ, անկէց Մանթուա կանցնի, նորէն Հռ-

ռովմ կը վերադառնայ, անկէ Նաբօլի կ'երթայ, ուսկից նորէն Ֆիօրէնցա կը գայ, անկէ ալ վենետիկ կ'երթայ ուսկից Ֆրանսա կ'ուղեւորուի։

Այս ամեն երկար ճանապարհորդութիւնները ձիով ընելով իր հետը չատ բեռ չէր կրնար տանիլ, ուր որ երթար նախ կ'սկսէր իր գործիքները չինելու։

Սա գոնարեղինաց վրայ փորագրած պատկերներուն օրինակներն ալ ինք կը գծադրէր, վերջապէս ամեն տեսակ աչխատութիւն ինք իր ձեռքով կը կատարէր։

Աբգարեւ իր գործերը այնպիսի յայտնի կը ցուցընէին երեսնց վրայ նորա հանճարին կնիքը, որ ամեն մարդ ալ անմիջապէս կ'ըսէ թէ այդ նկարները երկու ձեռքէ ելած չեն։

Ամենափոքր գործերն իսկ, դոր օրինակ կնիք մը, գլխարկի մը վրայ դրուելիք չքազրամ մը, պարզ մատանի մը, կոճակ մը իր ձեռաց մէջ արուեստի հրաչալիք մը կը դառնային։

Զելլինի ճարտար գործաւորի գործնական օրինակ մ'է։

Օր մը Ռաֆաէլլօ տէլ Մօրօ ոսկերչին քով վերթայժ մ'եկաւ վերահասութիւն մ'ընելու համար։ Զելլինի ներկայ ըլլալով վերթայժին գործիքները չատ ծանր եւ կոշտ գտաւ ինչպէս որ էին, ուստի աղաչեց վերթայժին որ քառորդ մը սպասելու բարեհաճի, ինքն ալ անմիջապէս իր գործարանը վազեց եւ պղպատի թիթեղ մ'առնելով չուտով կատարեալ եւ սուր դանակ մը չինեց, որով վերահասութիւնն ալ լաւ յաջողեցաւ։

Զելլինիի չինած արձաններուն մէջ երեւելիներն են Աբրահպէյ արծաթէ արձանը զոր փարիզի մէջ չինեց Ֆրանսուա Ա.ին համար, եւ Պէրսէոսէ պաղնձէ արձանը զոր Ֆիօրէնցայի մէջ չինեց Քօմոը Մէտիչի մեծ դքսին համար։

Զելլինիի մարմարիոնէ չինած արձաններն են Ապոլլօն, Հէրկիւլէս, Նեպտիւն եւ Պերսէոս։ Պէրսէոսի արձանը չինած ատեն պատահած արտաքոյ կարգի դիպուածները Զելլինիի նչանաւոր բնաւորութեան ինչ ըլլալը չատ լաւ կը ցուցնեն։

Մէտիչի դուքսը իր մեղրամոմէ չինուած Պէրսէոսի արձանը տեսնելով ըսաւ թէ նորա օրինակը պղնձէ չինելը անկարելի է։ Զելլինի այս գուշակութենէն զրգռուելով չէ թէ միայն փորձելու այլ եւ յաջողցնելու ձեռնարկեց։

Նախ կաւէ օրինակ մը չինելով թրծեց եւ յետոյ մեղրամոմով ծածկեց զայն կատարեալ արձանի մը ձեւը տալով։ Մեղրամոմին վրան ալ տեսակ մը հողով ծեփելով երկրորդ անգամ թրծեց, մեղրամոմը տաքութեան ազդեցութեամբը հալելով վազեց եւ այսպէս կաւին ու վրայի հողին մէջտեղը պարապ միջոց մը թողուց ուր պիտի լեցուեր մետաղը։ Զելլինի ճիշտ վառարանին տակը փոս մը փորեց եւ կաղապարը հոն դրաւ, որպէս զի մետաղը հալածին պէս դիւրաւ խողովակներով անոր մէջ վազցնէ։

Զելլինի սկսելիք գործողութեան ատեն փայտի նեղութիւն չքաշելու համար առաջուց չատ մը չոճի փայտ հաւաքեց եւ վառարանը պղնձի եւ անագապղնձի կտորներով լեցնելէն յետոյ բոլոնկցուց։

Բայց այս ահռելաւոր վայտերը մէկէն ի մէկ ա՛յնպէս բորբոքեցան՝ որ խանութին մէկ մասն ալ անոնց հետ այրեցաւ, մինչդեռ միւս կողմանէ ալ սաստիկ հովը եւ հեղեղի պէս վազող անձրեւը չէ՛ին թողուր որ վառարանը պէտք եղածին չափ տաքնայ եւ մետաղները հալեցնէ։

Երկար ժամեր Զէլլինի անդադար վառարանին մէջ վայտ կը նետէր, որպէս զի պէտք եղած տա՛քութիւնը ձեռք բերէ։ Վերջապէս այնքան յոգ՛նեցաւ որ հիւանդացաւ, եւ կը վախնար թէ արձանը չթափած կը մնայ։

Զէլլինի սոխպուեցաւ անկողինն մտնել եւ իր օգնականներուն թողուց որ հալած մետաղը կա՛ղապարին մէջ թափեն։

Ա՛յն վայրկենին՝ յորում իր քով գտնուողները գինքը կը միխիթարէին իր դժբաղդութեան մէջ, յանկարծ գործաւոր մ՛եկաւ եւ յայտնեց թէ ամէն բան կորսուած է եւ թէ աղէտը անդարմանելի է։

Զէլլինի այս լուրն առնելուն պէս անկողինէն դուրս ցատկեց եւ գործարան վազեց, ուր արդարեւ կրակը այնքան մարեր էր՝ որ մետաղը հա՛տատուն դառնալու սկսեր էր։

Զէլլինի իր ղրացիէն բաւական վայտ առնելով վառարանը նորէն բորբոքեց եւ մետաղը նորէն հալելու ու փայլելու սկսաւ։ Սակայն հովը տա՛կաւին կատաղութեամբ կը փչէր եւ անձրեւը հեղեղի պէս կը վազէր։ Զէլլինի սեղաններով եւ հին լաթի կտորներով տեսակ մը ապաստանարան չընելով անոր տակ կեցած անդադար վայտ կը նետէր վառարանին մէջ։

Արդէն մէջը գտնուած մետաղները վրայ նո՛ր էն անագ աւելցուց եւ բոլորը միատեղ երկաթի ձողով կամ փայտէ գաւազանով մը խառնելով վերջապէս ամենը մէկ հալեցուց։ Ա՛յն միջոցին որ կը պատրաստուէր հալած մետաղը վաղցնել՝ ո՛րոտման աղաղակի պէս ձայն մը լսեցաւ եւ Զէ՛լլինի աչաց առջեւէն սոսկալի փայլակ մ՛անցաւ. վառարանին վերի դին ճեղքուեցաւ եւ պայթե՛ցաւ. մետաղը արդէն վաղելու սկսեր էր բայց բաւական չուտով եւ առատութեամբ չէր վազեր։

Զէլլինի անմիջապէս խոհանոցը վազեց եւ այն տեղ գտած բոլոր պղնձէ եւ անագէ անօթները առնելուն պէս հալած մետաղին մէջ նետեց։ Այս գո՛հողութեան չնորհիւ վերջապէս մետաղը բաւա՛կան առատութեամբ վազեց եւ Զէլլինի կարողա՛ցաւ իր Պէրսէոսի արձանը ձուլել։

Հանճարի այն առաւուածային աւիւնը, որով Զէլլինի բորբոքուած իր խոհանոցը վազեց եւ ա՛նոր անօթները առնելով վառարանին մէջ նետեց, մոքերնիս կը ձգէ Բալիսին, որ ինչպէս տեսանք, այսպիսի աւիւնով մը վառուած իր կարասիքը եւ մինչեւ անգամ իր տախտակամածը քակեց եւ վառարանին մէջ նետեց որպէս զի կարենայ իր ա՛նօթները թրծել։

Սակայն եթէ այս երկու մարդիկ իրենց աւիւնով իրարու կը նմանին, ուրիշ նկատմամբ իրենց բնաւորութիւնները բնաւ իրարու չեն նմանիր։

Զէլլինի խամայել մ՛էր ինչպէս ինք կ՛ըսէ, ո՛րու դէմ էին ամեն մարդիկ։ Սակայն իր արուա՛քոյ կարդի ճարպիկութիւնը եւ հանճարին մե՛-

ծուխիւնը բնաւ տարակոյս չկրնար վերցնել ։

Նիքօլա Բուսէնի ասպարէզը այնքան տագնապալից չեղաւ . սա որչափ որ երեւելի եղաւ իր արուեստին մէջ իր մաքրութեամբն ու բարձր գաղափարներովը՝ նոյնչափ երեւելի էր նաեւ իր վարմունքովը , նշանաւոր էր չէ՛ թէ միայն հանճարովը այլ եւ յատակ բնաւորութեամբը եւ բարուց պարզութեամբը ։

Նիքօլա՝ Ռուանի քով Անտելիսի մէջ ծնաւ . իր հայրը աղքատ էր եւ փոքրիկ դպրոց մը կը կառավարէր ։

Նիքօլայի հայրը իր ունեցած բոլոր գիտութիւնը իր որդւոյն աւանդեց , սակայն Նիքօլա ուսնելու չատ վախաք չէր ցուցներ եւ իր ժամանակին մեծագոյն մասը տետրակներն ու քարէ տախտակը պատկերներով լեցնելով կ'անցնէր . իր պատկերները թէ եւ ճիշտ չէին բայց իրեն նըկարչութեան կոչում մ'ունենալը չատ յայտնի կը ցուցնէին ։

Գաւառական նկարիչ մը վարէն անունով Նիքօլայի ատուերադրերուն այնքան հաւնեցաւ՝ որ իր ծնողքը համոզեց որ իրենց որդւոյն միտքնոց չհակառակին եւ որոշուեցաւ որ վարէն ինք անոր դիմադրութիւն դաս տայ ։ Այս աւետնէն տղան բոլոր իր ժամանակը նկարչութիւն ուսնելու տըւաւ եւ քիչ ժամանակուան մէջ այնքան յառաջադիմեց որ իր վարպետը այլ եւս չէր կրնար սորվեցնել անոր ։ Սակայն Նիքօլա բնաւ հանգիստ չկեցաւ եւ իր ուսնելու փափաքին չկրնալով դիմադրել որոշեց որ փարիզ երթայ ։

Նիքօլա տասն եւ ութ տարեկան , հայրենի յարկէն մեկնեցաւ եւ կը կարծուի թէ իր ծնողաց կամաց հակառակ եւ առանց նոցա հաճութեան փախաւ ։

Նիքօլա իր փափաքանաց հասնելով տեսաւ որ իր առջեւ արուեստից նոր աշխարհ մը բացուած կայ լի հրապուրեօք , որք իր զարմացումը կը զըրդռէին եւ իր եռանդը կը բորբոքէին ։

Շատ մը նկարիչներու քով ամենայն եռանդով աշխատեցաւ պատկերներ օրինակելու եւ նկարելու իր օրական հացը ճարելու համար , սակայն կ'ենթադրուի ալ թէ այս միջոցին Նիքօլա պակասն մը զգած էր որ իր ապրուստին դոնէ մէկ մասը կը հոգար ։ Իր պակասոնքը , որ Բուադուէլ աշխատասէր մ'էր , իր հայրենիքը վերադառնալու պատրաստուած ըլլալով Նիքօլան ալ հրաւիրեց որ իրեն հետ ընեերանայ , որ հաճեցաւ այս առաջարկութեան ։

Սակայն այնպիսի զարգեր չկնելու զբաղեցաւ որք բնաւ յարաբերութիւն մը չունէին գեղարուեստից հետ ։

Ակնէց զատ Բուսէն դրեթէ իբր սպասաւոր գործածուելով ինքզինք այնքան նախատուած զգաց՝ որ վերջապէս չդիմանալով փարիզ վերադառնալ որոշեց թէ եւ քսակը պարապ էր ։

Բուադուէն ճամբայ ելաւ սա քալելով փարիզ երթալու համար եւ իր ճանապարհին վրայ տեղ տեղ կանգ կ'առնէր աշխատելու համար , որպէս զի կարենայ իր ճանապարհը չարունակել ։

Կ'ըսուի թէ սա չատ անգամ իր հացը եւ ան-

կողմնը գիւղերու գիւնետուններուն համար ծա-
նուցագրեր նկարելով կը ճարէը։ Այսպէս բազ-
մաթիւ ամիսներ անցան մինչեւ որ կրցաւ փարիզ
հասնիլ, եւ երբ վերջապէս հոն հասաւ այնքան
յոգնած էր որ հիւանդացաւ եւ ստիպուեցաւ
քիչ մը ժամանակ իր հայրենի տան մէջ անցնել
մինչեւ որ առողջութիւնը ձեռք ձգէ։

Տարի մը մնաց հայրենի յարկին տակ եւ նորէն
փարիզ եկաւ անկէ Հռոմ երթալու դիտաւորու-
թեամբ։

Սակայն Ֆիօրէնցայէն անդին երթալու չյա-
ջողեցաւ, ուսկից փարիզ վերադարձաւ։ Երկրորդ
փորձ մ'ալ ըրաւ բայց դարձեալ չյաջողեցաւ.
վասն զի այս անգամ Լիոնէն հեռու չկրցաւ եր-
թալ։

Սակայն Բուսէն բնաւ առիթ մը ձեռքէ չէր հա-
ներ իր արուեստին մէջ կատարելագործուելու
համար եւ չարունակ ամենայն եռանդով կաշխա-
տէր եւ կ'ուսանէր։

Այսպէս տասն երկու տարիներ անցան, որք
Բուսէնի աշխատութեանց, անյաջողութեանց զըր-
կանաց եւ անչքուութեան տարիներն էին։

Սակայն վերջապէս յաջողեցաւ Հռոմի երթալ
եւ իրեն վերապահուած փառաւոր ասպարէզը թե-
ւակոխեց։ Բուսէն ամենայն ուշադրութեամբ հին
վարպետներուն գործերը ուսաւ մանաւանդ հին
արձաններըը՝ որոց զարմանալի կատարելու-
թիւնը իր վրայ մեծ ազդեցութիւն ըրաւ։

Փոքր մը ժամանակ Տիւքէնուա քանդակագոր-
ծին հետ ապրեցաւ, որ իրմէ աւելի հարուստ չէր,

Բուսէն անոր օգնեց հին արձաններուն օրինակ-
ները առնելու մասին։

Անոր հետ չափեց Հռոմի գանուած երեւելի
արձաններէն մէկ քանին, գլխաւորապէս Անդռէոյ
արձանը եւ կ'ենթադրուի թէ այս կրթութիւնը
իր ծին կազմակերպութեան վրայ մեծ ներգոր-
ծութիւն ունեցաւ։

Սա անդամազնուութիւնն ալ կ'ուսանէր եւ բը-
նութեան համեմատ պատկերներ նկարելու կ'աշ-
խատէր, հանդիպած մարդոց զանազան դիրքե-
րուն սառերագրերը չինելով կը պահէր. բոլոր
այս աշխատութիւնները կատարած առեն նկար-
չութեան վերաբերեալ ձեռքն ընկած գրքերն ալ
կը կարդար։

Բուսէն իր կենաց այս չրջանին մէջ միշտ աղ-
քատ մնաց եւ Ֆելիպիէն կըսէ թէ «մնղին եւ
ապրուստին համար չատ սակաւապետ էր»։

Իր չինած պատկերներուն ինչ գին ալ տային
ծախելու սիրտ ուած էր։

Սա Մոլիէռի պատկեր մը չիներ էր զոր ուղ-
ղրանքի վաճառեց. ուրիշ պատկեր մ'ալ որ Փը-
ղըտոյոյ ժանտախտը կը ներկայացնէր, վաթսուն
սկուտի վաճառուեցաւ, զոր յետոյ Ռիշլիէօ կար-
դինալը հազար սկուտի գնեց։ Կարծես թէ իր
թշուառութիւնը կատարեալ ըլլալու համար Բու-
սէն ծանր հիւանդացաւ։

Տէլ Բօձձօ ասպետը իր Հռոմի գացած առա-
ջին տարիները իրեն օգնած ըլլալով, երբ հիւան-
դութեան մէջ ընկաւ անոր այսպիսի նամակ մը
գրեց։

« Հիւանդութեանս պատճառաւ չկրնալով անձամբ գալ՝ կը համարձակիմ ներկայ երկտողս գրել Ձեզ բարեւելու եւ աղաչելու խոնարհութեամբ որ բարեհաճիք ինձ սակաւ ինչ օգնութիւն մատուցանել :

Շատ անգամ հիւանդ եմ եւ ձեռացս աշխատութենէն զատ ուրիշ եկամուտ չունիմ ապրելու » :

Բուսէն այն տէլ Բօճձօ ապահովին համար լըմընցուց իր ճաշ չանապարհ պատկերը, որ ասպէսէն իրեն տուած բոլոր օգնութեանց փոխարինութենէն ալ աւելի կ'արժէր : Այս ամեն նեղութեանց հակառակ չարունակեց նա քաջութեամբ իր աշխատութիւնները եւ ուսումը :

Բուսէն աւելի մեծ յաջողութեանց ակնկալութեամբ Ֆիօրէնցա եւ վենետիկ գնաց այն տեղուանք իր ճաշակը աւելի զօրացնելու եւ մաքրելու զանազան եւ ընդարձակ կրթութեամբ իր այս երկար ու երկիւղած աշխատութեան պտուղները սկսան երեւիլ իր այն մեծ նկարներուն մէջ, զորս այն ատեն սկսաւ չինել . իր գործերուն մէջ ամենէն երեւելիներն են Գերմանիկոսի մահը . վէրջին օձաձորը . Էօտոպոսի կոակը . Մանանան եւ Սաբինուհեաց առևանգումը [1] : Այս վերջի պատկերը Մարիոսի տեսնելով Պարպէրինի կարդինալին այսպէս ըսաւ . « vedette un giovane che a una furia di diavolo (ահա երէքսասպէր մը, որ սատանէ ասէն ունի) սակայն Բուսէնի համբաւը կամաց կամաց մեծցաւ :

Սա մարդոց ներկայութենէն չատ չէր ախորժեր եւ ընկերութենէն կը փախչէր, աւելի խորհող քան թէ նկարիչ մը համարուած էր :

Երբ չէր նկարեր միայնակ դաշտերուն մէջ կը պաըտէր որ աստեն չարունակ իր չինելիք պատկերներուն վրայ կը մտածէր :

Հռովմայ մէջ իր հազուագիւտ բարեկամներէն մին էր Բլօա Լօրէն, որուն հետ երկար ժամեր անցուց Թրինիթէ–ուիւ–Մօնի տանեաց վրայ նկարչութեան եւ հնութեան վրայ խօսակցելով :

Հռովմայ միակերպութիւնը եւ հանդարտութիւնը իր ճաշակին չատ յարմար էր, եւ քանի որ իր վրձիններու չնորհիւ ապրուստը կը ճարէր, տեղ փոխելու ընաւ փափաք չէր զգար : Սակայն իր համբաւը արդէն Հռովմէն չատ անդին տարածուէր էր, եւ քանի՛ քանի՛ անգամներ փարիզ հրաւիրուեցաւ :

Թագաւորի առաջին նկարչի պաշտօնը որուեցաւ իրեն :

Բուսէն նախ վարանեցաւ եւ իտալական առա-

[1] Երբ Քրիստոսէ 753 տարի յառաջ Հռոմուլոս Հռովմ քաղաքը հիմնեց, հրաման հանեց որ ղրջկայ քաղաքներէն պատժապարտեալները երթ Հռովմ փախչին, ազատ են իրենց պատիժէն . այսպէս բոլոր քաղաքը լեցուեցաւ արուներով : Հռոմուլոս իր նոր քաղաքակցաց ամուսիններ գտնելու համար դրացի ազգերը մանաւանդ Սաբինացիները հրապարակական տօներու հրաւիրեց, եւ ձիշտ տօնի միջոցին իրենցներուն հրաման տուաւ որ ներկայ եղող աղջիկները առնուն փախչին, ասով սոսկալի կռիւ մը տեղի ունեցաւ, բայց վերջապէս առեւանգուող Սաբինուհիք միջամտելով պատերազմը դադրեցուցին :

ծը մէջ բերաւ որ կ'ըսէ, chi sta bene non si muove։

Բուսէն տան եւ հինգ տարիէ ի վեր Հռովմ կը բնակէր, հոն ամուսնացեր էր եւ միտքը դրած էր որ հոն մնայի եւ հոն թաղուի։

Սակայն նորէն ատիպուելով փարիզ վերադարձաւ, բայց մայրաքաղաքին նկարիչները իր ներկայութիւնը չկրնալով տանիլ, նախանձելու ըսկսան, Բուսէն զատնք տեսնելով քիչ ժամանակէն զղջաց Հռովմէն երթալուն վրայ։

Իր երեւելի գործերէն մէկ քանին փարիզ զըտնուած միջոցին նկարեց որք են Ս. Քառէմէ մը։ Մէդոռ-Ռ-Նը եւ Ընդրէ+ը։

Իր վրայ չափազանց աշխատութիւն դրին։ Նախ ինչ յանձնարարութիւն որ ըրին ամենն ալ կատարեց, Թագաւորին Թանգարանին դրքերուն մատնաւորապէս Աստուածաշունչի մը եւ վիրգիլիոսի մը համար զարդեր նկարեց, Լուվրի համար պատկեր դրուելիք դեղեցիկ տեսարանները չմնաց, եւ սենեակները պատելիք թղթերու համար պատկերներ գծագրեց, բայց վերջապէս ձանձրանալով գանգատելու սկսաւ։

Բուսէն Շանթըլուի դրած մէկ նամակին մէջ այսպէս կ'ըսէր, « անկարելի է որ գրքի զարդերու եւ ուրիշ այսպիսի հասարակ նկարներու աշխատած տեսնես կարենամ Ս. Կոյսի մը կամ ուրիշ այսպիսի երեւելի պատկերի մը զբաղիմ »։

Բուսէն վերջապէս իր Թշնամիներէն ընկճեալ որոշեց որ փարիզէն նորէն Հռովմ երթայ, երկու տարի կենալէն յետոյ։

Մեկնելէն յառաջ Ֆրանսայի մէջ վերջին պատկեր մ'ալ նկարեց, որ կը ներկայացնէր ժամանակը՝ որ ճշմարտութիւնը առած կը տանէր որպէսզի նախանձու եւ զրպարտութեան ճիրաններէն ազատէ։

Նորէն Հռովմ դալով խեղճ տան մը մէջ հաստատեց իր բնակութիւնը եւ բոլորովին իր արուեստին տուաւ ինքզինքը, եւ մինչեւ իր մահուան վայրկեանը ոչինչ չկրցաւ իր միայնութիւնը եւ պարզութիւնը խռովել։

Բուսէն զրեթէ միշտ աղքատութենէ եւ աղէտներէ ազատ չեղաւ, սակայն անոնց ամենուն դիմանալով բնաւ չվհատեցաւ. ամենածանր նեղութեանց առեն անգամ իր միսիթարութիւնը աշխատութեան մէջ կը բնտռէր, եւ իր միակ փափաքն էր օրէ օր կերազանց ըլլալ։

Վերացած առեն իսկ այսպէս կըսէր, « միշտ իմ ներսիդիս անզուսպ փափաք մը կզգամ աւելի զերազանց ըլլալու եւ աւելի կատարեալ գործուելու »։

Բուսէն այսպիսի կատարելութեան եւ գերազանցութեան փափաքած առենն ալ իր գործերուն մեծ խնամով կ'աշխատէր եւ անոնց ամենափոքր մասերն անգամ ամենայն ճշդութեամբ կը չինէր։

Պօնավանթուր տ'Արկօնա Բուսէնի վրայ խօսելով այսպէս կըսէր « իր գործերուն կատարելութեան համար տարած խնամքը դիս զարմացուցած են յաճախ։

Վերութեան մէջն ալ հին Հռովմայ բեկորներուն մէջ եւ Տիւերի եզերքները եւ դաշտերուն մէջ կը չըլէր ու իր ճաշակին յարմար ինչ որ տեսներ կը գծագրէր։

Գայլախաղները, մանուռ, ծաղիկներ եւ ուրիշ ասոնց նման առարկայներ ժողվելով տունը կը տանէր որպէս զի յետոյ անոնց ճիշդ պատկերը նկարէ »։

Ա.յապիսի նեղութեանց եւ աչխատութեանց մէջ անցան Բուսէնի կենաց վերջին տարիները։

Սա զաւակ չունեցաւ եւ իր կինը երմէ յառաջ մեռաւ. ինչպէս նաեւ բոլոր իր բարեկամները իրմէ յառաջ փութացեր էին դէպ ի յաւիտենական հանգիստ՝ այնպէս որ իր ծերութեան ժամերուն բոլորովին միայնակ մնացեր էր։

Բուսէն 1665 ին մեռաւ Հռովմայ մէջ իր ծնողաց թողուով իր լննայութեամբ հաւաքած հարստութիւնը, որ տասը հազար սկուտի կը հասնէր։ Իր հանճարին գլուխ գործոցներն ալ բոլոր մարդկային ազգին ժառանգ մնացին որ ժառանգութեանց ամենէն թանկագինն են։

Արի Շէֆֆէր ալ նոր նկարիչներուն մէջ երեւելի օրինակ մ'է իբր գիտութեան գերազանց անձնուէր մէկը։

Արի ծնաւ ի Տօրտրէխթ Հօլանտայի մէջ 1795 ին եւ գերմանացի արուեստագիտի մ'որդի էր. փոքր հասակէն սա գծագրութեան եւ նկարչութեան համար յարմարութիւն ցուցնելով իր ծնողքն ալ զինքը քաջալերեցին։

Արի տակաւին մանուկ էր երբ հայրը մեռաւ եւ իր մայրը որչափ որ մեծ եկամուտի մը տէր չէր որոշեց որ փարիզ երթայ բնակի որպէս զի իր որդին կարենայ այն տեղի դիւրութիւններէն օգուտ քաղել եւ իր արուեստին մէջ յառաջադիմէ։

Բայց որովհետեւ ժամանակ մ'սպասել պէտք էր ունեցած քիչ մը դրամները ձեռք բերելու համար, ուստի այս ժամանակը պարապ չանցնելու համար իր որդին Լիլի մէջ վարժարան մը դրաւ։

Արիի Լիլ գտնուած միջոցին իր մայրը բազմաթիւ նամակներ գրեց, որոց մէջ ամենէն կոթողամիտ եւ լուրջ խորհուրդները մայրական խանդաղատանաց եւ գորովանաց հետ խառնուած են։

Արիի մայրը նամակներուն մէկուն մէջ այսպէս կը խօսի, «եթէ կարենայիր տեսնել թէ ինչպէս անդադար քու պատկերդ կը համբուրեմ եւ գրեթէ ձեռքէս չեմ կրնար ձգել, եթէ լսէիր թէ ինչպէս շատունակ զքեզ իմ սրտիս հատորը, իմ սիրելի որդիս կը կոչեմ, եթէ կ'ըսեմ տեսնէիր այս ամենը, այն ատեն պիտի հասկնայիր թէ ո՛րչափ ծանր է ինձ համար, խիստ կերպով խօսիլ քեզ հետ եւ վշտացնել։

Օր մը՝ քեզ զարուս եւ նոյն իսկ ամեն զարուց ամենէն երեւելի նկարիչը տեսնելու յոյսը կը տաճեմ չարունակ։

Աչխատութեանդ մէջ յարատեւ եւ մանաւանդ պարկեշտ եղիր, եւ երբ դու քեզի ըսես թէ ուրիշները գերազանցած եմ, այն ատեն «ֆորձելդ քնուրնեան ֆորձերուն հետ բաղդատե, այս բաղդատմամբ հպարտութիւնդ անչնաշապատութիւնդ ջնջելէ պիտի ըլլա »։

Արիի մօրը որդւոյն մնծութեան համար տածած յոյսերը ի դերեւ չելան. սակայն Արի իր յաջողութեան եւ մնծութեան մնծագոյն մասը իր մօրը կը պարտի, վասն զի իր մօր օրինակներն ու խրատները բոլոր իր կենաց վրայ մեծ ազդեցութիւն ունեցան։

Փարիզի մէջ Շէֆֆէր կերէն վարպետին քով ուսաւ, բայց իր մօրը եկամուտները յոյժ չափաւոր ըլլալուն՝ Շէֆֆէր բոլորովին ուսման չկրցաւ պարապիլ, այլ տան եւ ուժ տարեկան հասակէն վաճառականներու համար նկարներ չինեց եւ ծախեց։

Իր մայրը ունեցած քանի մը դոհարեղէնները արդէն Արիի համար վաճառած ըլլալով իր միակ որդւոց դասախարակութեան բնաւ օգնելու կամ հոգ տանելու վիճակին մէջ չէր։ Ա.յսպիսի պարագայի մը մէջ շատ բնական էր որ Արի իր մօրը օգնութեան հասնէր, ուստի անմիջապէս սկսաւ սիրուն առարկայներու փոքրիկ պատկերներ նկարել, որք չափաւոր գնով շուտով կը վաճառուէին։ Մարդու պատկերներ ալ չինելու ձեռնարկեց, որով թէ՛ փորձառութիւն ստացաւ եւ թէ՛ իր ապրուստը կը ճարէր։

Արի գծագրութեան, ներկելու եւ ինքն իրմէ պատկերներ չինելու մէջ շատ յառաջ գնաց։ Իր Ջրաներկեան պատկերը նոր դարապլուխ մ՚եղաւ իր ասպարէզին մէջ, ուրկէ հառը չինեց իր Ֆօպ եւ Մուէյէր, Ֆրանսուազ ոբ Ռիմինի, Յիսուս Ներկուէնացի եւ ուրիշ շատ մը նշանաւոր պատկերները որոցմով այնքան հռչակաւոր եղաւ։

Տիկին Կրօթ Շէֆֆէրի վրայ խօսած առեն այսպէս կ՚ըսէ, «Շէֆֆէր իր Ֆրանսուազ ոբ Ռիմինի պատկերը չինելու համար մտածութեան, աշխատութեան եւ ուշադրութեան անհուն զօրութիւն ի գործ դրած է»։

Իր արուեստական դասախարակութիւնը այնքան անկատար մնացեր էր որ հետեւած դժուա-

րին ճանապարհին մէջ ամեն բան ինքն իրեն դպրնելու ստիպուած էր, ո՛չ իր ձեռքերը ո՛չ ալ միտքը աշխատութենէ կը դադրէին։

Գծագրելու եւ ներկելու կերպերուն վրայ զանազան փորձեր կ՚ընէր եւ առանց յոգնելու անդադար կը նկարէր։ Սակայն բարեբաղդաբար բնութիւնը իրեն այնպիսի ձիրքեր չնորհած էր որոցմով կրնար իր անկատար դասախարակութեան պակասները լեցնել։ Իր բնաւորութեան աղնուութիւնը եւ իր խորին զգայնութիւնը նկարչութեան միջոցաւ ուրիշներու զգայմանց վրայ մեծ աղդեցութիւն ըրին։

Արուեստագէտ ըլլալու համար, ինչպէս ինքն ալ կ՚ըսէ, «պէտք է որ մեկը վեհ ջիացած և զբաղար հմաղած ունենայ, որք կրնան թէ՛ արձակ դրութեամբ եւ թէ՛ բանաստեղծութեամբ, թէ՛ երաժշտութեամբ եւ թէ՛ նկարչութեամբ կամ քանդակագործութեամբ բացատրուիլ»։

Շէֆֆէրի հանճած եւ զարմացած արուեստագէտներէն մին էր Ֆլաքսմէն, եւ օր մը բարեկամի մ՚այսպէս ըսաւ. «եթէ երբեք անուշադրութեամբ դրսէն բան մը փոխ առած եմ Ֆրանսուազ ոբ Ռիմինի պատկերիս համար, այն ալ Ֆլաքսմէնէ դործերէն միայն կրնայ ըլլալ»։

Ֆլաքսմէն Լօնտոնցի դաճէ փոքրիկ արձաններ վաճառողի մ՚որդի էր։

Իր աղայութեան առեն այնքան հիւանդոտ էր որ հօրը խանութէն դուրս չէր ելներ, եւ ժամանակին մեծագոյն մասը բարձերու վրայ նստած

կ'անցընէր, եւ կարդալով կամ գծագրելով կ'զբօսնուր։

Մաթիուս անունով բարեմիտ եկեղեցական մը հօրը խանութը գալով՝ տեսաւ որ խեղճ տղան զուր ջանքեր կ'ընէր ձեռքի գիրքը քակելու համար, եւ գրքին անունը հարցնելով հասկցաւ որ անի կուռնելիոս Նեբոս մ'էր, զոր հայրը հին գրքեր վաճառողէ մը գներ էր։

Եկեղեցականը բաւական առին տղուն հետ խօսակցելէն յետոյ իմացաւ թէ այն գիրքը ամենեւին իրեն չարմար չէր, եւ թէ լինք վաղը ուրիշ գիրք մը պիտի բերէ չարմար. արդարեւ քաջ կրթնաւորը իր խոստումը կատարեց, եւ չատ մը գրքեր բերաւ տղուն, որոց մէջ կը գտնուէր նաեւ Հոմերոս մը եւ Ցօն Քիշօթ մը, զորս մեծ հաճոյքով կարդաց Ֆլաքամէն եւ իր սիրելի գրոց կարգը դասեց։

Հոմերոսի [1] գիրքը իրեն դիւցազնական ոգի մը հաղորդեց, եւ իր հօրը խանութին մէջ գրուած Աքիլլէսի եւ ուրիշ դիւցազնից արձաններէն զրդռեալ՝ միտքը զրաւ որ ինքն ալ չինէ անոնց արձանները, այնպէս որ Հոմերոսի պատմած բոլոր դիւցազնութիւնները նոցա վրայ երեւցնէ։

[1] Հոմերոս Քրիստոսէ գրեթէ տասը դար յառաջ կ'ապրէր. սա յունաց բանաստեղծներուն ամենեն երեւելին եւ առաջինն էր որ իր Իլիական եւ Ոդիսական գրքերուն մէջ Տրովադայ գացող դիւցազնից քաջութիւնները եւ նոցա պատահած աղետները կը պատմէ։ Այս երկու գրքերն ալ հայերէնի թարգմանուած են ի վենետիկ։

Այսպիսի առտուածային աւիւնով բորբոքուած մանուկը մատիտը ձեռք առնելով Յունաց եւ Տրովադացւոց պատերազմը նկարել ուզեց։ Սակայն ինչպէս ամեն պատանեկան ջանքերէ արտադրեալ գործ պակասաւոր կ'ըլլայ, այնպէս ալ Ֆլաքամէնի առաջին պատկերները բոլորովին ուղիղ չէին։

Իր հայրը օր մը ազնիւ հպարտութեամբ մը որդւոյն պատկերները Ռուսիլիաք քանդակագործին ցոյց, որ ամենեւին չհաւնելով արհամարհեց զանոնք։ Բայց մանուկը յարմարութիւն ունէր եւ համբերութեամբ ու յարատեւութեամբ աշխատեցաւ գծագրութեան։

Ցետոյ սկսաւ դաճէ, մեղրամոմէ եւ կաւէ պատկերներ կամ արձաններ չինել։

Իր առջի չինած պատկերներէն եւ արձաններէն մէկ քանին տակաւին պահուած են, չէ՛ թէ իրենց կատարելութեան եւ գեղեցկութեան պատճառաւ՝ այլ հանճարի մը ջանքերուն առաջին պտուղն ըլլալնուն համար։

Ֆլաքամէն երկար ժամանակ չկրցաւ քալել. հուսկ ուրեմն սկսաւ նեցուկներու օգնութեամբ կաղն ի կաղը քալել, այսպէս բաւական ժամանակ տեւեց մինչեւ որ իր զօրութիւնը բոլորովին դանելով նեցուկներն ալ մէկդի նետեց։

Պ. Մաթիուս եւ իր կինը զինքն իրենց տունը հրաւիրեցին, ուր կրօնաւորին կինը իրեն բացատրեց Հոմերոսի եւ Միլթընի [1] գրքերը. այր եւ

[1] Ցօն Միլթըն հռչակաւոր անգլիացի բանաստեղծը ծնաւ ի Լօնտօն 1608ին եւ մեռաւ 1674 ին 66 տարեկան։ Իր գործերեն Paradise Lost

կին Ֆլաքսմէնի դասախարակութեան չատ օգնեցին, եւ նոյն իսկ Յունարէնի եւ Լատիներէնի դասեր ալ տուին նմա։

Իր արուեստին մէջ այնքան յառաջադիմեց՝ որ տիկին մը վեց պատկեր ապսպրեց իրեն որոց նիւթերը Հոմերոսի գրքէն առնուելու էին, առաջին յանձնարարութիւնն էր այս։

Գիտէք ինչ մեծ դիպուած մ'է այս արուեստագէտի մը կենաց մէջ. բժշկի մը առաջին խորհրդակցութիւնը, վաստակաւոր մ'առաջին դասը, երեսփոխանի մ'առաջին ճառը, երգչի մ'առաջին անգամ թեսարանի վրայ երեւնալը, հեղինակի մը առաջին գիրքը այնչափ հաճոյք չեն պատճառեր սոցա իւրաքանչիւրին, որչափ առաջին յանձնարարութիւն մը կը պատճառէ արուեստագէտին։

Երիտասարդ նկարիչը ամենայն խնամով աշխատեցաւ այս պատկերներուն. որոց համար լաւ փոխարինութիւն եւ չնորհակալութիւն ընդունեցաւ։

Ֆլաքսմէն տան եւ հինգ տարեկան արքայական ձեմարանին աշակերտ ընդունուեցաւ, ուր իր ընկերակիցները չուտով հասկցան թէ փառաւոր ապագայ մ'իրեն կ'սպասէ, որչափ որ ինք բնաւ ցուցամոլ չէր։

Այս գուշակութիւնները բնաւ ի դերեւ չելան, եւ տարեկան քննութեան առեն արծաթէ չքաղրատը Ֆլաքսմէն ընդունեցաւ. հետեւեալ տարին

թարգմանած է Հ. Արսէն Բագրատունի, զոր Միքրն կոյր եղած ատեն իր աղջկանց տուն տալով գրել տուած է։

ալ ոսկի չքաղրատը առնողներուն կարգէն էր։ Իւրաքանչիւր ոք կը գուշակէր թէ ոսկի չքաղրատն ալ ինք պիտի առնու, վասն զի ո'չ ոք իրմէ գերազանց էր ճարտարութեամբ եւ յարատեւութեամբ. սակայն սա չկրցաւ առնուլ եւ ոսկի չքաղրատը այնպիսի աշակերտի մը չնորհուեցաւ որուն անունը անկէ ի վեր մեզ մ'ալ լսուած չէ։ Այս կորուստը իրեն համար աւելի բարիք մը քան թէ չարիք մ'եղաւ. վասն զի նոքա որ արդէն արբազան հրով մը բորբոքուած են, նոքա ձախորդութեամբ վհատելու տեղ աւելի կը զօրզրուին իրենց կարողութիւնը աշխարհի ցուցնելու համար։

«Տակաւին քիչ մը ժամանակ ալ սպասեցէք» կ'ըսէր իր հօրը, «եւ ապահով եղէք որ անանկ պատկերներ պիտի չինեմ որ ձեմարանը այնպիսի գործեր ունենալուն վրայ պիտի հպարտանայ»։

Ֆլաքսմէն իր ջանքերը կրկնապատկեց, բնաւ յոգնութիւն չկնայեց, առանց հանգչելու անդադար գծագրեց եւ օրինակներ չինեց. արդարեւ իր յառաջադիմութիւնը արագ չեղաւ, բայց կանոնաւոր եւ չարունակ էր։

Սակայն միւս կողմանէ ալ աղքատութիւնը իր ճիրանները բացած հայրենի տան վրայ տիրելու կ'սպառնար, վասն զի գաճէ վոքրիկ արձանները բուն վաճառումը հաղիւ իրենց օրական հացը կը հայթայթէր. ուստի երիտասարդ նկարիչը սիպտուեցաւ իր ուսմանց նուիրած ժամերը կարճել եւ հօրը հետ աշխատիլ վոքրիկ արձանները չինելու գործին։

Հոմերոսը մէկդի դրաւ տափանը ձեռք առնելու համար, եւ իր հօրը գործատան ամենէն նուաստ աշխատութիւնները ալ չարհամարհեց, բաւական էր որ իր աշխատութեամբը աղքատութիւնը հեռանար եւ ընտանիքը ըստ պատշաճի ապրէր։

Ֆլաքսմէն երկար ժամանակ աշխատեցաւ այս կոչտ արհեստին, բայց ասով իր համբերութեան եւ կանոնաւոր աշխատութեան սովորութիւնը զօրացաւ։

Դժուարին կրթութիւն մ'էր այս, բայց օգտակար արդիւնք մ'ունեցաւ իրեն համար։

Բարերաղդաբար սոյն միջոցին Ուէճվուտ լսելով թէ Ֆլաքսմէն ճարտար դծագրիչ մ'է իր քով առաւ զայն եւ բոլորովին նոր ոճով պատկերներ աղսպրեց՝ ղորս իր յախճապակիներուն եւ խեցեղէն անօթներուն վրայ դնել կ'ուզէր։

Այս տեսակ աշխատութիւն մը որչափ որ արտաքուստ չնչին կ'երեւայ բայց ըստ ինքեան անհունապէս արժանաւոր գործ մ'է։

Ընդարեւ արուեստագէտ մը թէյամաններու կամ սառամաններու եւ ուրիշ այսպիսի առանձին գործածութեան յարմար անօթներուն վրայ նկարներ չինելով բնաւ իր կոչման դէմ մեղանչած կամ սորտացած չըլլար այլ ընդհակառակն այսպիսի առօրեայ պէտքերու գործածուած անօթներու միջոցաւ աւելի մարդու եւ աւելի բարձր ճաշակ մը կը տարածէ հասարակութեան մէջ։

Այս միջոցաւ ամենէն փառասէր արուեստագէտն ալ կրնայ իր հայրենակցաց կամ նմանեաց աւելի իրական եւ մեծ ծառայութիւններ մատուցանել՝ որչափ պիտի չկրնար եթէ երկար ժամանակ մեծ ու երեւելի պատկերի մ'աշխատելու ըլլար, վասն զի այսպիսի պատկեր մը անշուշտ կը բեռոսի[1] մը թանգարանին մէկ խորշը արգիլուած պիտի մնար եւ հասարակութիւնն ալ բնաւ անկէ օգուտ մը պիտի չկրնար քաղել։

Մինչեւ Ուէճվուտի ժամանակ անգլիական յախճապակիներուն եւ խեցեղէն անօթներու վրայի նկարները չատ խեղճ վիճակի մը մէջ էին։

Ուէճվուտ ուզեց որ ամեն բան կերպարանափոխ ընէ, գնաց Ֆլաքսմէնը դտաւ եւ իրեն այսպէս ըսաւ, «լսեցի թէ դուք լաւ դծագրիչ էք եւ

[1] կրեսոս Լիւդիոյ վերջին թագաւորն է եւ ընչաւոր իր հարստութեամբը · իր պալատը փիլիսոփայներու եւ գրագետներու ժողովատեղին ըլլալով՝ երբ Սողոն իմաստասէրը իրեն այցելութեան եկաւ կրեսոս անոր ցոյց հպարտութեամբ իր գանձերը որոց համար ինքզինք երջանիկ կը համարէր, Սողոն ալ ըսաւ թէ «մարդ մը չմեռած ինքզինք երջանիկ չկրնար սեպել, վասն զի վախճանը անստոյգ է» · ապա կիւրոս Պարսից թագաւորը իր աշխարհակալութիւնները յառաջ մղելով եկաւ Լիւդիոյ մայրաքաղաքն ալ առաւ եւ կրեսոս գերի ընկաւ։ Կիւրոս հրամայեց որ փայտակոյտ մը շինեն զինքը այրելու · կրեսոս երբ անոր վրայ ելաւ այսպես աղաղակեց «ո՛վ Սողոն, Սողոն»։ Այն ատեն կիւրոս պատճառը հարցուց թէ ինչո՞ւ այն իմաստասէրին անունը տուաւ, կրեսոս ալ պատմեց Սողոնի խօսքերը, որոցմէ կիւրոս ալ բաղդին անհաստատութիւնը հասկնալով զինքը մանուկներէ ազատեց եւ իր պալատին մէջ մեծ պատուով պահեց։

թէ զուք ձեզմէ նկարներ ալ կրնաք յօրինել, ևս ալ խեցեղէն անօթներ չհնող մ'եմ։ Իմ անունս է Ուէճվուտ. արդ կը փափաքիմ որ լինձի համար օրինակներ գծագրէք. սակայն ես մտացածին եւ անհեթեթ պատկերներէ չեմ ախորժիր, այլ կ'ուզեմ որ պարզ ոճով եւ լաւ ճաշակով բաներ չինէք լինձի համար։

Ձեզի լաւ վարձք կը խոստանամ. ինչ կ'ըսէք, արդեօք այս պայմանը ձեզմէ առաջին կը դանէք»։

— «Այդպէս ոչ, պարո՛ն» պատասխանեց Ֆըլաքամէն, «ընդհակառակն այդ աշխատութիւնը ինձ շատ կը յարմարի։ Քանի մ'օր ժամանակ ըսէք ինձ ու ապա եկէք եւ պիտի տեսնէք իմ կարողութիւնս»։

Ֆլաքամէն իր բոլոր կարողութեամբը աշխատեցաւ եւ երբ Ուէճվուտ վերադարձաւ՝ արդէն բազմաթիւ նկարներ պատրաստուեր էր խեցեղէն անօթներուն համար։

Այս օրինակներուն նիւթերը բանաստեղծութենէն եւ պատմութենէն առնուած էին։ Առանցքէ տակաւին շատ մը կը գտնուին եւ անոնցմէ մէկ քանին իրենց գեղեցկութեամբն ու պարզութեամբը կը հաւասարին այն նկարներուն զոր յետոյ մարմարիոնի վրայ չինելու համար յօրինեց։

Ներուբեան հռչակաւոր անօթները որք իրը հնութիւն եւ ճարտարարուեստ գործեր հասարակաց թանգարաններու եւ մասնաւորներու քով պահուած էին՝ իրեն համար անսպառ օրինակներ եղան եւ զորս իր հանճարովը ալ աւելի զեղեցկացոյց։

Սթուարդի հրատարակած Հնութիւնք Աթենայ անունն գրքին մէջէն ալ յունական անօթներու զեղեցիկ ձեւերն օրինակեց։ Ամենէն գեղեցիկներն ընտրեց անոնց մէջէն եւ իր հանճարովը կերպարանափոխ ըրաւ զանոնք աւելի գեղեցկութիւն եւ վայելչութիւն տալով։

Ֆլաքամէն չուտով հասկցաւ թէ լինք մեծ գործի մը այսինքն ժողովրդական մէջ գեղարուեստից ճաշակը տարածելու կ'աշխատի, եւ ժամանակ անցնելէն առքն ալ աղնիւ հպարտութեամբ մը կը յիշէր իր այս գործերը որոցմով իր նկարչութեան սէրը մշակէր, ժողովրդին մէջ գեղեցկին ճաշակը տարածէր, իր քսակը լեցուցեր եւ իր բարեկամին ու բարերարին յաջողութեան համար աշխատեր էր։

1782ին Ֆլաքամէն քսան եւ եօթ տարեկան հայրենի յարկը թողուց եւ Վարդուր Սիրիոլի մէջ ի Սօհօ փոքրիկ տուն մը վարձեց գործատունով մը ու ամուսնացաւ։

Իր նշանածին անունն էր Ան Տէնմէն որուն բնաւորութեան չափ աղնիւ, մաքուր եւ ընտիր բնաւորութիւն երեւակայել կարելի չէ։

Ֆլաքամէն կը խորհէր թէ ամուսնանալէն վերջը կարող պիտի ըլլայ աւելի եռանդով աշխատիլ, վասն զի իր կինն ալ իրեն պէս գեղարուեստից սիրահար մը ինչպէս նաեւ իր ամուսնոյն հանճարին եռանդուն զարմացող մ'էր։

Սակայն իր ամուսնութենէն քիչ մը վերջը սաբր ձօղիւա Ուէյնօլտսի հանդիպելով, որ ամուսնացած չէր, այսպէս ըսաւ իրեն, «Ֆլաքամէն կը լսեմ թէ ամուսնացեր էք, եթէ այս լուրը իրաւ է

դուք մեռած էք նկարչութեան համար» : Ֆլաքսմէն ալ անմիջապէս տուն դառնալով իր կնոջ քովը նստաւ եւ նորա ձեռքերն իրենին մէջ առնելով այսպէս ըսաւ « Ան , ես գեղարուեստի համար մեռեր եմ եղեր — « ինչպէս , ո՛վ ըսաւ այդ , ինչպէս մեռած ես եւ ո՛վ է այդ մահուան պատճառը » : — « իմ մահս եկեղեցւոյ մէջ պատահած է եւ անոր պատճառն է Ան Տէնմէն » :

Ան առեն իր կնոջ պատմեց Սըր Ճօշիւայի դէտողութիւնը որուն կարծիքը ամէն մարդ կը ճանչնար , վասն զի չատ անգամ սա յայտնած էր թէ ով որ գեղարուեստի մէջ գերազանցութիւն կը փափաքի պէտք է իր բոլոր կարողութիւններն եւ բոլոր ժամերը անդադար եւ անխնայ իր արուեստին զոհէ , միւս կողմանէ ալ կը պնդէր թէ մեկը Հռովմայ , Ֆլորէնցայի մէջ Ռաֆայէլի [1] , Միքայէլ Անճէլոյի եւ ուրիշ մեծ վարպետներու գործերը չտեսած եւ չուսած երեւելի չկրնար ըլլալ գեղարուեստի մէջ :

« Արդ » կըսէ Ֆլաքսմէն ոտքի երթնելով « ես մեծ արուեստագէտ մ'ըլլալ կ'ուզեմ » :

---

1 Ռաֆայել ամենէն երեւելի նկարիչը եւ քանդակագործը՝ զոր Ղէոնարտ Հոռեքը կոչած են , ծնաւ Իտալիոյ Ուրպինօ քաղաքը 1483ին եւ մեռաւ 1520ին հազիւ 37 տարեկան : Սա նշանաւոր է հաւասարապէս քանդակագործութեան եւ նկարչութեան մէջ եւ իր գործերը միշտէն հիմայ սքանչելի են , որոց մէջէն ամենէն երեւելիներն են Ս. Ընտանիքը (ի Լուվր) Քրիստոսի յարութիւնը , խել մը Ս. Կոյսեր :

— « Դուն մեծ արուեստագէտ մը պիտի ըլլաս » պատասխանեց իր կինը :

« Դուն Հռովմ ալ պիտի երթաս եթէ երթալը անհրաժեշտ պէտք է » :

— « Բայց ինչպէս կրնամ երթալ : » — Աչխատէ եւ խնայողդ եղիր պատասխանեց արիասիրտ կինը : « Ես ամէնեւին չեմ կրնար տանիլ որ ըսուի թէ Ան Տէնմէն ձօն Ֆլաքսմէնի կորստեան պատճառ եղաւ : »

Ուստի որոշուեցաւ որ պէտք եղած դումարը ձեռք բերուելուն պէս Հռովմ երթայ : — « Այո՛ » — աղաղակեց Ֆլաքսմէն « Հռովմ պիտի երթամ եւ նախագահին (Ոչխարհօլոս) պիտի ցուցնեմ թէ ամուսնութիւնը , արուեստագիտի մը համար անդամ լաւ բան մ'է , եւ դուն , Ան , ինձ պիտի ընկերանաս » :

Ամրողջ հինգ տարի համբերութեամբ եւ զուարթութեամբ աշխատեցան այս երկու սիրելի ամուսնները իրենց վարսուր Սթրիթի խեղճ փոքրիկ տան մէջ : Ֆլաքսմէնի եւ կնոջ միակ մտածութիւնը Հռովմ երթալնին էր զոր ընաւ վայրկեան մ'ալ չէին մոռնար եւ պէտք եղած գումարը հայթայթելու համար հինգ փարայ ալ պարապ տեղ ծախք չէին ըներ :

Այլ եւս իրենց նպատակին վերաբերեալ խօսք մը չարտասանեցին եւ ճամարանէն ալ բնաւ օգնութիւն մը չպահանջեցին , եւ իրենց ձեռնարկութիւնը ի գլուխ հանելու համար իրենց համբերատար աշխատութենէն զատ ուրիշ բանի մը չդիմեցին :

Ա.յս հինգ տարուան շրջանին մէջ Ֆլաքսմէն յոյժ սակաւաթիւ նկար երեւան հանեց :

Իր դրամական միջոցները չներելուն ամենեւին մարմարիոնի վրայ չկրցաւ աշխատիլ , սակայն ի-չատակարաններու համար բազմաթիւ յանձնարարութիւններ ընդունելով պատուաւոր կերպով կրցաւ ապրիլ :

Ուէճվուտի գործերուն համար աշխատիլը չարունակեց որ իրեն վարձքը շուտով կը վճարէր : Վերջապէս Ֆլաքսմէնի գործերը յաջող էին , ինչ երջանիկ եւ յուսով լի էր :

Իր դրացիները զինք չատ կը յարգէին , եւ անոնք որ զինքը կը ճանչնային մեծ համարում ունէին իր անկեղծութեան , պարկեշտութեան եւ առանց ցոյցի բարեսրտութեան վրայ :

Իր դրացեաց մէջ վայելած պատկառելիութիւնը ա՛նչափ էր որ իրեն չատ մը պաշտօններ եւ պատիւներ արուեցան անոնց կողմանէ , զոր օրինակ Սէնթ-Ա՛ն թաղին թաղապետական տրոց հաւաքումը իրեն յանձնուեցաւ , եւ ինքն ալ կաղաճար մը եւ դրիչ մը ձեռքը առնէ առն կը պտըտէր այդ տուրքերը ժողվելու համար :

Վերջապէս Ֆլաքսմէն եւ իւր կինը խնայութեամբ իրենց ճանապարհորդութեան պէտք եղած դուամբը ձեռք բերելով մեկնեցան դէպ ի Հռոմ :

Ա՛նտեղ Ֆլաքսմէն աւելնայն եռանդով ուսանելու սկսաւ , իր հացը ուրիչ չատ մը աղքատ արուեստագէտներու պէս հին պատկերներ օրինակելով կը վաստկէր :

Անգլիացի հետաքրքիր ճանապարհորդները իր գործատունը կը ընտրէին եւ յանձնարարութիւններ կ'ընէին իրեն . այսպէս Հոմերի , Եսքիլէսի եւ Տանթէի [1] նկարագրութեանց պատկերները չինեց :

Ա.յս նկարներունամէն մէկուն համար 18 ֆրանք ընդունեցաւ որ արդէն բաւական լաւ վարձք մ'էր . սակայն Ֆլաքսմէն միայն ստակի համար չէր աշխատեր , այլ կ'աշխատէր նաեւ բուն արուեստին համար , եւ իր նկարներուն դեղեցկութեամբը նարանոր բարեկամներ եւ նորանոր պաշտպաններ ստացաւ :

Իր «Բիւրեղ» եւ «Ոչխար» պատկերները վեհանձն Թումման Հօրի համար նկարեց , եւ իր «Պոլոնիոյ Աստուածայ» նկարն ալ Պրիսթօլ կոմսին համար չինեց :

Ա.յսպէս ամենալուրջ ուսմամբ իր տաղանդը զօրացնելէն եւ կատարելագործելէն յետոյ Անգլիա վերադառնալ կը խորհէր , բայց դեռ չմեկնած Ֆլօրէնցայի եւ Բարարի ճեմարաններուն անդամ ընտրուեցաւ իր արժանեաց համար :

Իր համբաւը իրմէ չատ առաջ Անգլիա հասեր էր եւ իր գործերը չատ կը բնտռուէին հոն . դեռ Հռոմի գտնուած միջոցին իրեն յանձնարարած էին լորտ Մանսֆիլտի համար կանգնուելիք դեղեցիկ յիշատակարանը , որ իր Անգլիա վերադառնալէն քիչ մ'առաջ կանգնուեցաւ Ուէսթմինսթրի աբբա-

---

[1] Տանթէ Իտալացի հռչակաւոր բանաստեղծը ծնաւ 1265ին եւ մեռաւ 1321ին աթսորացաց մէջ 56 տարեկան . իր ամենէն նշանաւոր գործն է «Աստուածային Կատակերգութիւնը» որ երեք մասերէ կը բաղկանայ դժոխք , տառապանք եւ դրախտ :

յարանին մէջ, ուր կը հանդչի իր վհատաոռոգ-թեան մէջ. այս յիշատակարանը նոյն ինքն Ֆըլաքամէնի հանճարին յիշատակարանն է։

Պանքս քանդակագործը որ այն աոեն իր փա-ռաց գագաթնակէտը հասած էր, այս յիշատակա-րանը տեսնելով այսպէս աղաղակեց, « արդարեւ այս փոքրիկ մարդը մեզ ամենս գերազանցեց »։

Երբ գեղարուեստից արքայական ճեմարանին անդամները Ֆլաքամէնի վերադարձը լսեցին եւ եւ մանաւանդ Մանսոֆելտի արձանը տեսնելու եւ զարմանալու առիթ ունեցան, փափաքեցան որ նորա հեղինակը իրենց մէջ առնեն։

Ճեմարանը միշտ զօրաւորներու օդնութեան հա-սած է եւ ամեն անգամ որ արուեստագէտ մը ցը-ցուցած է թէ ինք առանց ճեմարանին օդնու-թեան ալ կրնայ համբաւ ստանալ, այն ատեն ճե-մարանը զայն իր պաշտպանութեան տակ առած է։

Ֆլաքամէն հաճեցաւ որ իր անունն ալ ընտ-րելեաց ցանկին մէջ անցնի եւ անմիջապէս ընտ-րուեցաւ։

Այս ժամանակէն սկսեալ չուտով հարստանալ սկսաւ եւ այնչափ յանձնարարութիւններ կ'ըն-դունէր որ չէր կրնար կատարել զանոնք, օրէ օր նորանոր յաղթանակներ կը տանէր. բայց այս յաղթանակները իր յարատեւ աշխատութեան եւ համբերատար ուսմանց կը պարտէր, որոյմով իր հանճարը զարգացաւ եւ ինք ալ այսպիսի երեւե-լի արուեստագէտ մ'եղաւ։

Ֆլաքամէն նոր ասպարէզ մը մտաւ, այսինքն գաղափարութեան ասպարէզը. այն մանուկը որ

հօրը խանութին առեւտուն սկսաւ իր ուսումը, այժմ երեւելի արուեստագէտ մը դառնալով արքայա-կան ճեմարանին քանդակագործութեան դասա-տու եղաւ. իրմէ աւելի ո՛չ ոք արժանի էր այս բարձր պաշտօնին, վասն զի այն որ ինքնիրեն եւ առանց օդնութեան ուսած է, նա ամեն մարդերէ աւելի գիտէ ուսուցանելու եղանակները։

Երկար, խաղաղ եւ երջանիկ կեանք մ'անցընե-լէն յետոյ Ֆլաքամէն տեսաւ որ ալ կը ծերանայ։

Իր ամենասիրելի ամուսնոյն մահը իրեն մեծ վիշտ պատճառեց։

Անկէ ետքը տակաւին բազմաթիւ տարիներ ապ-րեցաւ, եւ թերեւս այս միջոցին չունեց իր երկու գեղեցիկ գործերը որք են Ա֊ֆ֊ը֊ե֊ի վ֊հանը եւ Մի֊ֆ֊այել հրեշտակապետը ոչ սպառնան ջերմին կը պատրէր։

Շանթրի զօրաւոր մարդ մ'էր, իր կերպարը թէ եւ քիչ մը խիստ բայց միշտ մտերմական էին. սա իր յաջողութեանց համար աշխիւ եւ օրինա-ւոր հպարտութիւն մ'ունէր վասն զի սկիզբէն մի-միր չատ մը դժուարութեանց հետ մաքառելով եւ անոնց յաղթելով ձեռք բերեր էր զանոնք, սա-կայն ամենէն աւելի իր անկախութեան համար կը պարծենար։

Շանթրի ծնաւ ի Նարմօն Շէֆֆիլտի քով իր ծնողքը յոյժ աղքատ էին։

Իր հայրը չատ կանուխ մեռաւ եւ մայրն ալ վի-ըստին ամուսնացաւ։

Սորա առաջին ղբաղմունքն էր կաթ բեռնա-ւորած էշ մը մօտակայ քաղաքը տանիլ եւ իր մօ-րը յաճախորդներուն լաժնել զայն։

Այսքան տորբին էր իր առաջին պաշտօնը, ուրիկ միայն իր աշխատասիրութեամբը եւ յարատեւ ջանքովը կրցաւ ազատիլ եւ այնքան երեւելի արուեստագէտ մ'եղաւ։

Շանթրի իր խորդ հօրը չատ համակրութիւն չէր ցուցներ, որչուեցաւ որ գործի մը դրուի եւ Շէֆֆիլտի մէջ նպարավաճառի մը քով դրին։

Նպարավաճառի պաշտօնէն բնաւ գոհ չէր, եւ օր մը քանդակագործի մը խանութին առջեւէն անցնելու առեն կանգ առաւ եւ այնտեղ չարուած դեղեցիկ արձանները դիտեց։

Այս վայրկենէն անդուսպ փափաք մը ղգաց իր ներսեղին քանդակագործ ըլլալու, եւ չարունակ կ'աղաչէր որ զինքը նպարավաճառին քովէն հանեն լով քանդակագործի մը քով դնեն։

Իր աղաչանքը լսելի եղաւ, եւ եօթ տարուան համար քանդակագործի մ'եւ փայտի վրայ ոսկեզօծ նկարներ չինողի մը քով աշակերտ դրուեցաւ։

Իր նոր վարպետը միայն քանդակագործ եւ ոսկեզօծ չէր, այլ եւ փորագրութիւններ եւ գաճէ օրինակներ ալ կը վաճառէր։

Շանթրի ալ այս ամենուն ակառ աշխատիլ քաջալերեամբ եւ յարատեւութեամբ։ Բոլոր իր պարապուղ ժամերը գծագրելով, օրինակներ չինելով եւ ինքզինք կարելի եղածին չափ կրթելով կ'անցընէր, եւ չատ անգամ մինչեւ գիշերուան ժամը մէկը կ'աշխատէր։

Քանի եւ մէկ տարեկան հասակին արուեստագէտ ըլլալ որոշեց, սակայն իր աշկերտութեան պայմանաժամը լրացած չըլլալով, իր դաշնադրութիւնը չնչելու համար բոլոր իր հարստութիւնը այնինքն 30 անգլիական ոսկի վճարեց իր վարպետին։

Ասկէ յետոյ Լօնտոն գնաց եւ այնտեղ գործ բնտռեց իբր քանդակագործ, եւ միայն իր պարապուղ ժամերուն նկարչութեան եւ օրինակներ չինելու զբաղեցաւ։

Այս միջոցին իր կատարած գործերուն մէջ էր նաեւ Ռօմէ բանաստեղծին սեղանատան զարդարանքի գործը ուր յետոյ յաճախ հրաւիրուեցաւ. Շանթրի իր բարեկամին սեղանին վրայ բազմականերուն կը ցուցներ այն զարդերը զորս իր երիտասարդութեան առեն չինած էր։ Սա Շէֆֆիլտ վերադառնալով տեղոյն լրագիրներուն մէջ ինքզինքը ճանչցուց իբր պատկերհան եւ մանրանկար։

Առաջին անգամ դանակներ չինողի մը պատկերը չինեց եւ մէկ կինէ առաւ անկէ, արդարեւ այդ կինէն իր արդար վարձքն էր։

Ասկէց ետքը քաղցրաւենիք չինողի մը իւղանկար պատկերը չինեց որոյ փոխարէն 5 անգլիական լիրա եւ զոյգ մը կոշիկ ընդունեցաւ։ Քիչ մ'ետքը Շանթրի նորէն Լօնտոն եկաւ արքայական ճերմարանին մէջ ուսանելու համար եւ երբ երկրորդ անգամ Շէֆֆիլտ վերադարձաւ համարձակութեամբ զինքը կիսարձաններ եւ պատկերներ չինելու կարող հրատարակեց։

Այն առեն նոր վախճանող քահանայի մը համար յիշատակարան մը կանգնել ուզելով իր քաղաքակիցները՝ ասոր ապօպրեցին որ չատ գեղեցիկ կրցաւ չինել եւ ամինքը գոհ եղան։ Շանթրի

Լօնտօնի մէջ եղած ատեն իր գործատունը ախոռի մը վրայ մեծ սենեակ մ'էր, այն տեղ չինեց իր առաջին երեւելի գործը որ սատանայի ահագին գլուխ մ'էր։ Շանթրիի կենաց վերջին օրերուն մէջ բարեկամ մ'իր գործատան մէկ անկիւնը տեսնելով այս գլուխը, անոր գեղեցկութեան զարմացաւ։

«Այս գլուխը», կ'ըսէ քանդակագործը «Լօնտօն եկած ատենս առաջին անգամ չինածս է. յարդանոցի մը մէջ աշխատեցայ զայն չինելու համար։

«Այն ատեն գլուխս թղթէ պլխարկ մ'ունէի եւ որովհետեւ մէկ ճրագէ մ'աւելի չէի կրնար վառել, պլխարկիս վրայ կը հասատաէի զայն որպէս զի իմ հետս չարժի եւ ես որ կողմ դառնամ ան ալ իմ հետս դառնայ»։

Ֆլաքմէն այս գլուխը արքայական ճեմարանին արուեստանոցին մէջ տեսնելով հաւնեցաւ եւ անոր հեղինակին յանձնարարեց չորս ծովափատներու կիսարձաններուն չինութիւնը որք Արիւնիչի ծովային ծեր գլուխուրաց յատուկ պալատին մէջ պիտի դրուէին։ Ակէ եաքը ուրիշ յանձնարարութիւններ ալ եղան որով Շանթրի սակաւուցաւ հակարկութենէն ձեռքը քաշել, սակայն պէ՛տք է գիտնալ թէ ակէ առջի ութ տարիներուն մէջ քանդակագործութենէն հինգ լիրա անգամ վաստկած չէր։ Իր Հօրն Թուքի հռչակաւոր գլուխը այնքան երեւելի եղաւ որ իր ըսածին համեմատ 1200 անգլիական լիրա վաստկեցնելու պատճառ եղաւ։

Վերջապէս Շանթրիի համբաւը աւելի կողմ տարածուեցաւ, սակայն մինչեւ որ այս աստիճանին հասաւ անդադար եւ առանց յոգնելու աշխատեցաւ ուստի եւ հիմակուան վայելած հարստութիւնն ալ իր աշխատութեանց արդար վարձատրութիւնն էր։

Լօնտօն քաղաքին համար ձօրճ Գ. ի արձանը պիտի չինուէր եւ տասն եւ վեց հատ արուեստագիտներ հերկայացեր էին այս գործին համար, ասոնց աւելնուն մէջէն Շանթրի ընտրուեցաւ։

Գանի մը տարի յետոյ իր Ներհոլ Հանկոնէ բազանչելի յիշատակարանը չինեց որ այժմ Լիչֆիլտի մայր եկեղեցւոյն մէջ կը գտնուի, եւ որ երեւելի է իր բանաստեղծական գեղեցկութեամբը եւ գործուածը։ Այս վայրկենէն իր երջանկութիւնը, համբաւը եւ հարստութիւնը երթալով աճեցան։ Սա իր մեծութեան չէնքին հիմունքը համբերութեան, անխոնջ յարատեւութեան եւ աշխատասիրութեան վրայ հաստատած էր։

Բնութիւնը իրեն հանճար չնորհած էր, ինքն ալ իր ողջմտութեամբը հասկցեր էր թէ քանի օրհնութիւններ կրնար գործածել անկէ եթէ գիտնար լաւ գործածել եւ զարգացնել։ Շանթրի ալ իր հայրենակից Եօրքշայրի բնակչաց պէս խոհեմ եւ խորագէտ էր։

Իր դէպ յիսալիա ըրած ճանապարհորդութեան աւեն գործածած գրպանին մէջ չատ մը տեսակ արձանագրութիւններ կան։ Չոն կը տեսնուին իր արհեստին վերաբերեալ ծանօթութիւններ. իր օրական ծախուց գումարը եւ տեսակ տեսակ մարմարիոններու գիները։

Իր ճաշակը պարզ էր եւ իր չինած բոլոր գեղեցիկ գործերը իրենց պարզութեամբը երեւելի են։

Արդարեւ իր չինած Ուօթի արձանը որ Հանրսուօրթի եկեղեցւոյն մէջ կը գտնուի, կարծես թէ արուեստին կատարելագործութեան վերջին աստիճանն է, սակայն այս արձանը պարզ է եւ բնաւ արուեստակեալ չէ։

Սա իր թշուառ արուեստակիցներուն միշտ կ'օգնէր առանց աղմուկի եւ ցոյցի. մեռած ատենը բոլոր ունեցածը ձեմարանին թողուց՝ որպէս զի այն հարստութիւնը զոր տաժանելի աշխատութեամբ հաւաքեց իր կենաց մէջ, իր մահուանէն ետքն ալ Անգլիոյ մէջ գեղարուեստները քաջալերելու գործածուի։

Տէյվիտ Ուիլքի[1] ալ նշանաւոր տեղ մ'ունի իրենց պարկեշտութեամբն ու յարատեւ աշխատութեամբը երեւելի հանդիսացող արուեստագէտներուն մէջ։

Սա Սկովտիացի աղքատ քահանայի մ'որդի էր, եւ չատ փոքր հասակէն ցոյց իր գեղարուեստի միտումը, վասն զի որչափ որ միւս դասերուն մէջ անհոգ եւ անյաջող էր, գծագրութեան մէջ իրեն հաւասարող չկար։ Տղայ հասակէն արդէն սորա կեանքը աղմկալից չէր, սակայն իր հանդարտ կորովին փորձերը չարունակ կ'երեւային։

Գծագրելու առիթ մը բնաւ ձեռքէ չէր հաներ, եւ երիցատան պատերը, ծուխերդին աւազին հարթ

[1] Տէյվիտ Ուիլքի անգլիացի երեւելի նկարիչը ծնաւ 1785ին եւ մեռաւ 1841ին 56 տարեկան։

երեսը կարծես ուրիշ բանի համար չէին եղած, բայց եթէ իր պատկերներովը ծածկուելու։

Իր դործիքներուն ընտրութեան մէջ բնաւ զբաղուարութիւն չէր քաշեր, եւ շիօթթոյի պէս խանձած փայտի կտոր մը մատիտ եւ որ եւ իցէ հարթ քարի երես մ'ալ գծագրութեան տախտակ մը կը չինէր, եւ անոր վրայ կը նկարէր մուրացկանի մը եւ որ եւ իցէ հանդիպած առարկայի մը պատկերը։

Երբ մէկը տեսնելու երթար հազիւ կը պատահէր որ պատկին վրայ նկար մը չչինած մնկնէր, ուրկէ չատ անգամ մաքրատէր տան տիկիններէն կը դժգոհային։

Իր հայրը որ քահանայ մ'էր ըսկնք, գծագրութեան արուեստը մեղաւոր ասպարէզ մը կը համարէր, եւ բնաւ չէր ուզեր որ իր որդին հոն մտնայ. սակայն Ուիլքի իր հօրը ատելութեան հակառակ արուեստագէտ մ'եղաւ, ամէն տեսակ դժուարութեանց քաջութեամբ յաղթելով։

Էտինպըրկի ճեմարանը ընդունուելու համար առած իր առաջին խնդրագիրը մերժուեցաւ, ներկայած պատկերները նուազ ճշդիւթ եւ կատարելութենէ հեռի ըլլալուն պատճառաւ։

Այն ատեն Ուիլքի ամենայն եռանդով աշխատելու սկսաւ, եւ վերջապէս յաջողեցաւ ճեմարանը ընդունուելու։

Իր յառաջադիմութիւնը չատ եղաւ։

Սա իր բոլոր ուշը եւ զօրութիւնը մարդկային դէմքեր նկարելու տուաւ, եւ այնպէս չարունակեց իր կանից արդեան վրայ կատարեալ վստահութիւն ունենալով։

Ինքզինք հանճարեղ կարծող երիտասարդաց պէս ան արտակերպն բնութիւն մը եւ անկարգ աշխատասիրութիւն մը չցցուց. այլ չարունակ եւ անխոնջ կերպով աշխատեցաւ, ու երբ յաջողեցաւ՝ իր յաջողութիւնը աւելի իր յամառ յարատեւութեան կը տար, քան թէ ուրիշ բնածին դերբնական ձօրութեան մը։

« Նկարչութեան մէջ իմ բոլոր յաջողութիւնս ներս միմիայն մէկ քանի այսինքն իմ յարատեւ աշխատասիրութեանս կը պարտիմ » կ'ըսէր։

Էմմալըրկի մէջ բազմաթիւ մրցանակներ վաստակեցաւ, եւ աւելի բարձր ու ապահով վարձուց ակնկալութեամբ միտքը դրաւ որ մարդոց նկարներ չհնելու զբաղի, եւ անմիջապէս գործելուըսկսաւ եւ Բէնլէ-ի ծնանալառը նկարեց։

Ամէն ետքը աւելի յանդուգն գործի մը այսինքը Լօնտօն երթալ որոշեց. ուր իր ուսմանց եւ աշխատութեանց համար աւելի ընդարձակ ասպարէզ մը գտնել կը յուսար. եւ խեղճ երիտասարդ Սկովտիացին մեծ քաղաքը հասնելով չափաթը տան եւ եօթ շիլինի բնակարան մը վարձելով իր գլուխ գործոցներէն մին՝ Բէ-ըզոյէ ֆոլֆէոնները նկարեց։

Որչափ որ այս պատկերը եւ ուրիշ յանձնարարութիւններ շատ լաւ յաջողեցան, սակայն Ուիլքի միշտ աղքատ էր։ Իր գործերուն գինը երկար տարիներ շատ ոչնչ էին, իր յողնութեանց եւ աշխատութեանց նայելով։

Պատկեր մը չհնելէն յառաջ նախ շատ լաւ կը մտածէր անոր վրայ, ապա տարիներով կ'աշխատէր լմնցնելու համար. բնաւ վայրկենական եւ ոգեւոր բան մը չէր ըներ, այլ ընդհակառակն կրկին եւ կրկին անգամներ կ'անցնէր իր պատկերներուն վրայէն, եւ քանի որ իր ձեռքը պատկեր մ'ունենար շարունակ հետեւեալ խօսքը կը կրկնէր ինք իրեն. « աշխատէ՛, աշխատէ՛, աշխատէ՛. »։ Ռէյնօլտսի պէս սա եւս չատախօս արուեստագէտները բնաւ չէր սիրեր։

Խօսողները կը սեղմանէին, բայց լռող կեցողները կը հնչէին։

« Աշխատիմք բան մ'ընելու » կ'ըսէր շարունակ, չատախօսները անուղղակի կերպով կշտամբելու եւ ծոյլերը խրատելու համար։

Սա օր մը իր Քօնսթէպլ բարեկամին հետեւեալ կերպով պատմեց այն խօսքերը՝ զոր Էմմալըրկի ճեմարանը ուսած առեն իրենց Կրահամ դասատուն Ռէյնօլտսի հետեւելով շարունակ կը կրկնէր իրենց։ « Երբ հանճար ունէք » կ'ըսէր, « ուշադրութիւնը ձգեցէք պէտք չարժեցնէ, էն երբ ըսէք՝ աշխատութեամբ անոր սեղը պէտք լեցնէք »։

« Ես ալ » շարունակեց Ուիլքի « հաստատ կերպով որոշած էի որ լաւ աշխատիմ, վասն զի քաջ համոզուած էի թէ հանճար չունէի »։

Դարձեալ իր Քօնսթէպլ բարեկամին պատմեց թէ Լօնտօնի գործատան մէջ երբ իր Լինել եւ Պիւրնէթ ընկերակիցները նկարչութեան վրայ կը խօսէին, կարելի եղածին չափ անոնց կը մտերնար իրենց խօսակցութիւնը լսելու համար. « վաղը զի » կ'ըսէր, « նոքա չատ դիտէին եւ ես շատ քիչ »։

Այս խօսքերը Ուիլքի ամենայն անկեղծութեամբ կ'ըսէր վասն զի պարկեշտութիւնը իրեն համար սովորութիւն մ'էր։ Լորա Մանոֆիլտէն իր ֆէնզայէ տալֆէպէ նկարին համար երեսուն լիրան առնելուն պէս չիտակ գնաց զգեստներ, չալեր, գլխարկներ գնեց եւ իր մօրն ու քրոջը ընծայ ղրկեց զանոնք թէ եւ այսպիսի վեհանձնութիւն մ'ընելու վիճակին մէջ չէր տակաւին։

Սկիզբէն աղքատ ծնողաց զաւակ ըլլալովը յոյժ խնայող էր, բայց միշտ ազնիւ առատաձեռնութիւն մ'ունէր ինչպէս Աբրահամ Ռէմպաք փորագրիչին կենսագրութենէն կ'երեւայ, զոր իր ձեռքով գրած է։

Տակաւին ուրիշ արուեստագէտ մ'ալ պիտի յիշատակենք այս տեղ՝ որուն վարքն ալ անպարտելի յարատեւութեան եւ աշխատութեան երեւելի օրինակ մ'է, այս արուեստագէտն է Ուիլյըմ Էթի։ Իր Հայրը Եօրքի մէջ համեմատաւոր հացեր չինող մ'էր, եւ իր մայրը՝ որ յոյժ կորովամիտ եւ աննման բնաւորութեան տէր կին մ'էր, կոշկակարի մ'աղջիկ էր։

Մանուկ հասակէն Էթի գծագրութեան համար անզուսպ փափաք մը ցցուց եւ պատերը սեղանները, տախտակները նկարներով կը ծածկէր։ Իր առաջին մատիտը հինգ փարթնոց մատիտ մը ըլլալով չուտով լմնցաւ որուն տեղ փայտի ածուխի կտոր մը գործածել սկսաւ. իր մայրը գեղարուեստի վրայ բնաւ գաղափար չունենալով ուղեց որ իր տղուն արհեստ մը սորվեցնէ, ուստի եւ տըպագրչի մը քով դրաւ։

Էթի իր պարապոյ ժամերուն չարունակ կը գծագրէր եւ երբ իր աշակերտութեան ժամանակը լմնցաւ՝ հաստատ միտքը դրաւ որ իր բնական միտման հետեւի, այսինքն նկարիչ մ'ըլլայ։ Բարեբաղդաբար իր հօրեղբայրը եւ անդրանիկ եղբայրը կրնային եւ կ'ուզէին զինքը իրենց ասպարէզին մէջ քաջալերել եւ պէտք եղած միջոցները հայթայթեցին իրեն արքայական ճեմարանը մտնելու համար։

Լէսլիէ կենսագրականին կ'երեւայ թէ Էթիի ընկերակիցները զինքն իբր աշխատասէր այլ սահմանափակ մտքի տէր կը նկատէին եւ կ'ըսէին թէ բնաւ երեւելի ըլլալիք չունի։

Սակայն Էթի աշխատասիրութիւն (ասպոտաֆան էնտ էնտուրընանս) ունէր, որուն չնորհիւ կարող եղաւ դեղարուեստի մէջ այնքան նշանաւոր ըլլալու։

Շատ մը արուեստագէտներ դեռ յաջողութիւն ձեռք չբերած այնպիսի դժուարութեանց եւ զրկանաց դիմացած են՝ որք իրենց համբերութիւնը եւ քաջասրտութիւնը ամենախիստ փորձերու ենթարկած են, իսկ այս դժուարութեանց փոթորկալից ծովուն մէջ խեղդուողներուն համրանքը գիտնալ երբէ՛ք կարելի չէ։

Մարթին իր ասպարէզին մէջ այնպիսի դժուարութեանց դէմ մաքառեցաւ՝ որք սակաւաթիւ մարդոց մտքէն հաղիւ կրնան անցնիլ։ Իր առաջին մեծ պատկերին աշխատած ատեն քանի՛ քանի՛ անգամներ քիչ մնաց անօթութենէ պիտի մեռնէր։

Կը պատմուի թէ օր մը սորա քասկին մէջ միայն մէկ փայլուն չիլին մնացեր էր՝ զոր ճիշտ իր

փայլուն թութեան համար պահեր էր , բայց վերջա-
պէս ստիպուեցաւ կտոր մը հացի հետ փոխանակել :

Հացագործի մը խանութ մտաւ , հաց մը դնեց
եւ տուն տանելու վրայ էր՝ երբ հացագործը զայն
ձեռքէն խլեց չիլինը երեսին նետելով :

Փայլուն չիլինը իր կարօտութեան ժամուն գին-
քը խարեր էր , վասն զի նենգեալ չիլին մ'էր այն :

Մարթին տուն դառնալուն պէս տակն ու վրայ
ըրաւ իր սենեակը որպէս զի հացի չոր կտոր մը
գտնէ չէ թէ քաղցը անցնելու այլ խաբելու հա-
մար :

Ահա այսպիսի թշուառութեանց մէջ միայն իր
աւիւնին զօրութեամբը չարունակեց իր աչխա-
տութիւնները անպարտելի կորովով մը :

Սպասելու քաջասրտութիւն ունեցաւ եւ ըր-
նաւ պարապ չկենալով աչխատեցաւ եւ քանի
մ'օր յետոյ իր պատկերը ի տես հասարակաց դը-
նելու պատեհութիւն գտնելով ինքզինքը մէկէն ի
մէկ հռչակաւոր մարդոց կարգը տեսաւ :

Ուրիշ չատ մը արուեստագէտներու վարուց պէս
ասոր կենսագրութիւնն ալ կ'ապացուցանէ թէ
հանճարը աչխատութեան հետ միացած ատեն ար-
տաքին պարագաներու կը յաղթէ եւ թէ արժա-
նիք ունեցողը վազ կամ անագան իրեն արժանա-
ւոր համբաւը կ'ստանայ :

Ինչպէս մինչեւ հիմայ մէջ բերուած օրինակնե-
րէն տեսանք, նկարչութեան եւ քանդակագործու-
թեան մէջ յառաջադիմելու անհրաժեչտ պայմանն
է յարատեւ աչխատութիւնը : Ինչպէս որ գոյնե-
րու եւ ձեւերու՝ այնպէս ալ ձայներու բանաս-

տեղծութեան համար անհրաժեչտ է այս պայմանը:

Հանճարէ յարատեւ եւ անխոնջ աչխատաւոր մ'էր , բնաւ ձախողուածէ մը չէր վհատեր եւ կար-
ծես թէ հակառակութեան ամէն մէկ հարուածէն
իւր կորովը ա՛լ աւելի կ'աճէր :

Պարտքեր ընելով զանոնք վճարելու անկարո-
ղութեան մէջ ընկաւ եւ իր պարտատէրներն ալ
չարունակ գինքը կը նեղէին եւ կը հալածէին ,
սակայն սա այս ամէն վչտաց մէջ ալ բնաւ չը
վհատելով չարունակ իր գործին աչխատեցաւ եւ
մէկ տարուան միջոցին մէջ յօրինեց իր Սոռոռը,
Իսրայէլ նուագները , Տէյոքէսի երգին եղանակը .
իր պատ երկոռ դէմ ժողովրդները եւ Աբոմաղդ ռա
Աբբոռ օբէրան որք իր գործերուն ամենագեղեցիկ-
ներուն կարգին են :

Իր կենսագիրը կըսէ թէ « անհամեմատ արու-
թիւն մ'ունէր եւ գինք միեսակ տաան երկու մար-
դոց գործը կը տեսնէր » :

Հայտըն իր արուեստին վրայ խօսելով այսպէս
կըսէ « ռոռրկայ մը պէտ է ընդբնլ, և դնդլ է վախ-
ճան ունոր վրայ աչխատելռ է » :

Մօցարդ [1] ալ կըսէր թէ « աչխատութիւնը իր ա-
դնեն դէմ հաճոյքն է » :

---

[1] Վօլֆկանկ Մօցարդ գերմանացի երեւելի ե-
րաժիչտ ծնաւ 1756ին ի Սալցպուրկ . սա դեռ.
8 տարեկան եղած ատեն այնքան յառաջ գացեր
էր երաժչտութեան մէջ՝ որ վէրսայլի մատրան
երգեհոնահարը եղաւ. եւ ասկէ յետոյ մեծ վար-
պետներու հաւասար նուագարան կը զարնէր :
Հազիւ 36 տարեկան բոլախտեն մեռաւ : Սա
հաւասարապես երեւելի էր նուագարաններ ա-

Հետեւեալ խօսքերը Պէթովէնի[1] ամենէն սիրելի առածն էին «Աբէլէնէրը երբէք ըսէլ չեն՝ ես հանճարի մը չափ կրնայ ըսել հո պէտք է կանգ առնել և ալ հետեւեալ չերթալ»:

Երբ Մօշէս իր Ֆէթելէօ երաժշտութիւնը երգեն ներկայեց, Պէթովէն վերջին երեսին վարի դիմահետեւեալ խօսքերը տեսաւ «Աստուծոյ օգնութեամբը լմնցած»:

Պէթովէն անմիջապէս այս խօսքերուն տակը այսպէս գրեց «Ա՛ն մարդ դո՛ւ էլ օգնէ»:

Այս էր այս մեծ արուեստագէտին նշանաբանը:

Սէպասթին Պախ[2] իրեն համար այսպէս կ'ըսէր, «Ես աշխատեր եմ. ա՛ն որ ինձի չափ աշխատեր

ծելու եւ նուագներ շարադրելու մէջ, իր շինած օբէրաներուն մէջ երեւելիներն են Մէհրըտատ, Տօն Ժուան, Հարուածէ Ֆէլիցէ եւն:

[1] Լուի Պեթովեն նուիրական երաժիշտն ալ ծնաւ Գերմանիոյ Պօն քաղաքը 1770ին. իր վարպետներն են Մօցարդ, Հայտըն, որոց ինքն ալ կրցաւ հասասարիլ. այս արուեստագետը կանուխեն խլացայով նեղ սիրտ բնութիւն մ'ունեցաւ. սա շատ մը նշանաւոր սոնատներ, սիմֆոնիներ շարադրած է:

[2] Սեպասթին Պախ երաժիշտ ընտանեաց մը զաւակ է որ ծնաւ 1685ին ի Գերմանիա եւ մեռաւ 1750ին 65 տարեկան. սա շատ վարպետ երգոնահար մ'եր եւ շատ գեղեցիկ երաժշտութիւններ շարադրած է, 11 զաւակ ունեցաւ որք ամենն ալ նշանաւոր եղան երաժշտութեան մէջ, կարծես թէ երաժշտութեան ձիրքը այս ընտանեաց բնական ժառանգութիւնն եղաւ 200 տարիներու չափ:

ըլլայ, ինձի չափ յաջողեր ըսի՛ պոհով ըլլայ»: Սակայն բնաւ տարակոյս չկայ թէ Պախ երաժշտութեան սիրահար ծնած էր, եւ այս կիրքն եղաւ իր կորովոյ եւ յաջողութեան ճշմարիտ աղբիւրը:

Դեռ պատանի եղած ատեն իր անդրանիկ եղբայրը իր բնական միտմանց ուրիշ ուղղութիւն մը տալու մտօք, բոլոր իր երաժշտական հաւաքածոյն այրեց, զորս լուսնի լուսով գրած էր, վասն զի իրեն ճրագ ալ կը ղլանային: Բայց իր հանճարին բնական միտումը ա՛յնքան զօրաւոր էր որ այս ամեն դժուարութիւններէն չյաղթուեցաւ: 1820ին Պայլ Միլանէն այսպէս կը գրէր Մէյէրպէերի[1] վրայով. «տաղանդաւոր բայց ոչ հանճարեւոր մարդ մ'է սա, ճգնաւորի մը պէս կ'ապրի եւ օրը տասն եւ հինգ ժամ երաժշտութեան կ'աշխատի»:

Տարիներ անցան եւ այդ օրը տասն եւ հինգ ժամուան աշխատութեամբ ձեռք բերուած Ռօպէր լը Տիաւլը, Հիւկէնօ, Փրօֆէր օբէրաները ցուցին թէ անոնց հեղինակը հանճար ունի՛ թէ ոչ:

Այս օբէրաները հիմակուան օբէրաներուն ամենէն գեղեցիկներուն կարգէն են:

---

[1] Մէյէրպէեր հրեայ սեղանաւորի մ'որդի էր, որ ծնաւ ի Պերլին 1794ին եւ մեռաւ 1864ին 70 տարեկան. կանուխ հասակէն երաժշտութեան համար մասնաւոր սէր եւ միտում ունենալով ինքզինքը բոլորովին անոր նուիրեց եւ այնքան երեւելի եղաւ իր Օբ-Էօբէօներովը եւ օբէրաներովը որոց մէջ նշանաւորներն են Սէ-Ղիօ-ֆ, Լէ Հուկ-նո-թօ, Ռօպէր լը Տիաւլը, Հիւկէնօ եւն:

ԳԼՈՒԽ Զ.

ԿՈՐՈՎԼՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԲԱԶՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆ

« Աշխարհս արիասիրտներուն
« է » : ԱՌԱՁ ԳԵՐՄԱՆԱԿԱՆ

« Արիասիրտ մարդուն համար
« անկարելի բան չկայ » :
ԺԱՒՖ ՖԷՕՐ

Հիւսիսային ծեր զօրական մը միշտ հետեւեալ խօսքը կը կրկնէր, կ'ըսէր, որ Տէւտոնեան ցեղին բնաւորութիւնը կը ներկայացնէ : « Ես ա՛լ խոտ-ե-ր ու՛ղ ալ դեւեր կը հաւատամ, էմ քալը վտանգ-ներէն էմ հոգւոյս եւ մարմնոյս կատղութենէն վրայ հա-պատած եմ » :

Հին հիւսիսային զինուորաց սաղաւարտներուն վրայ բրիչ մը կար տակն ալ այսպէս գրուած, « կամ ճանապարհ մը պէտք գտնեմ եւ կամ նորէն պէտք շինեմ » . այս խօսքերն ալ առջինին չափ ազդու կերպով կը յայտնեն այն անկախութիւնը՝ որով միշտ այսօր նշանաւոր են հիւսիսային ազգերը :

Աքանաչնաւանդ իրենց դիցաբանութեան ժամանակին մարդ մը կը տային իրենց աստուծոյն ձեռքը :

Մարդու մը նկարագիրը վատ բաներու մէջ անգամ երեւան կրնայ եղնել . արդարեւ մարդու մը մարքը սալին զարնելու կերպէն կրնայ հասկցուիլ թէ այն մարդը կորով ունի թէ ոչ :

Այսպէս երեւելի Ֆրանսացի մը գաւառի մը բնակչաց նկարագիրը քանի մը բառով միայն կըրցած է երեւան հանել :

Իր բարեկամներէն մին կը փափաքէր որ այդ գաւառին մէջ հաստատէ իր բնակութիւնը եւ կալուածներ գնէ այն տեղ :

« Զգուշացի՛ր » ըսաւ նա, « ես այդ գաւառին մարդիկը կը ճանչնամ, փարիզի անասնաբուժական վարժարանը ղրկած աշակերտներէն մեռցը նոյն ներկայ-ն կը պատմէ ա՛լին, առանք կորով չունին, որով դուք ալ ձեր դրած դրամագլխէն բան մ' ալ գոհացուցիչ չահ ստանալիք չունիք » :

Գեղեցիկ եւ արդար գաւառութիւն մ'է այս դոր ճիշդ եւ խորին դիտող մը միայն կրնայ ընել, այս գաւառութեամբ բացայայտ կերեւայ սա ճշմարտութիւնը թէ կառավարութեան մը գօրութիւնը անհատից կորովէն կախեալ է, գարձեալ այն կորովը է որ հողերու արժէքը կ'աւելցնէ : Ֆրանսական առածը այսպէս կ'ըսէ . Tant vaut l'homme, tant vaut la terre, այսինքն մարդուն արժէքէն կախեալ է հողին արժէքը :

Այս յատկութիւնը մշակելը շատ կարեւոր է, վասն զի բարի նպատակի մը մէջ հաստատամտութիւնը մարդու մը ճշմարիտ մեծութեան հիմունքն է : Մարդ մը եթէ բաւական կորով ունենայ կրնայ ամենաչար եւ ամենէն աւելի չոդնեցուցիչ աչխատութեանց պարապիլ, եւ ընկերական կեանքի մէջ ալ ծնած ըլլայ վերջապէս կը յաջողի բարձրանալ եւ մեծ ըլլալ :

Կորովը հանճարէն աւելի գործ կրնայ տեսնել

առանց անոր կիսուն չափ վտանգի եւ վհատութեան ենթարկելու ըմարդ ։

Չէ թէ բարձր տաղանդներով այլ հաստատամբռութեամբ , չէ թէ դժուարութեանց յաղթելու կարողութեամբը այլ յարատեւութեամբ եւ կորովով աշխատելու կամքով միայն կրնանք յաջողութիւն ձեռք ձգել . ասիկա կը հետեւի թէ մարդկային բնաւորութեան մէջ կորովութիւնը առաջին եւ անհրաժեշտ կարողութիւն մ'է եւ մարդու մ'արժէքը բուն իսկ իր կորովէն կախեալ է ։

Կորովն է որ մարդուն գործերուն մղումն եւ ջանիցը հոգի կը տայ ։

Ձշմարիտ յոյսը կորովոյ վրայ միայն կրնայ հաստատուիլ եւ այս յոյսն է որ կենաց դժուարութիւնները եւ դառնութիւնները կը քաղցրացնէ ։

Պաթէլ աբբայարանին մէջ խորտակուած սաղատրտ մը կայ որուն վրայ սա հետեւեալ խօսքերը գրուած են , « յոյսն է իմ ջըրոնիմօ , » այս բառերը ամէն մարդու կենաց նշանաբանը կրնան ըլլալ ։

« Վ՚ոչ այնինչ ոք վար է սրտով .՚ » կ'ըսէ Սիրաքայ որդին , արդարեւ չկայ բարիք մը որ արի սիրտ մ'ունենալուն հաւասարի ։

Մարդ մը կրնէ իր ջանիցմէջ ընկճուի իսկ՝ դարձեալ իրեն համար մեծ մխիթարութիւն մ'է ըսելը թէ ձեռքէն եկածը ընելու դանդաղած չէ երբէք ։

Ամենօրեայ կենաց մէջ չկայ այնքան քաջալերիչ եւ զեղուիկ բան մը՝ որչափ տեսնել թէ մարդ մը համբերութեամբ կը տանի վշտաց եւ իր բնաւորութեան զօրութեամբ կը յաղթանակէ եւ երբ ոտքերը արիւնին եւ ծունկերը կքին իսկ՝ դարձեալ կը չարունակէ իր ընթացքը իրեն նեցուկ ունենալով մի միայն իր քաջութիւնը ։

Անորոշ վախերն եւ աննպատակ տենջանքներն երիտասարդ մտքերու մէջ տեսակ մը հիւանդութիւն կը ծնանին , ուրեմն պէտք է որ այս վախերը իսկոյն իրողութեան եւ գործի փոխուին ։

Բաւական չէ միայն որ Պլիւխէրի[1] հասնելուն սպասուի (ինչպէս շատ մարդիկ կընեն) այլ ըսպասելով պատերազմելու եւ յարատեւելու է ինչպէս ըրաւ Ուէլլինկթըն[2] ։

Երբ մարդ մը լաւ որոշում մը կ'ընէ՝ պէտք է որ եռանդով եւ առանց վհատելու գայն կատարելու աշխատի ։

Ընկերական գործունէութեան չատ մը ճիւղե-

---

[1] Պլիւխէր գերմանացի զօրապետ մ'է որ ծնաւ 1742ին եւ մեռաւ 1819ին 77 տարեկան . սա ըզաւոր է մանաւանդ 1813ին Վաթերլոյի մէջ Նաբօլէոնի վրայ տարած յաղթանակովը՝ որով սա կայսրութենէն ընկաւ եւ աքսորվեցաւ ։

[2] Ուէլլինկթընի դուքսը ծնաւ 1768ին եւ մեռաւ 1852ին 84 տարեկան . սա քէ եւ շատ մը քաղաքական եւ զինուորական կարեւոր պաշտօններ կատարած է, բայց նշանաւոր է մանաւանդ Նաբօլէոնի զօրաց դէմ մղած պատերազմներովը, 1815 յունիս 18ին անոր վրայ տարած յաղթանակովը զոր յաջողեցաւ ձեռք բերել վերոյիշեալ Պլիւխէր զօրապետին օգնութեամբը : Ուէլլինկթընի դուքսը զօրաւոր մարմին եւ կամք ունենալուն համար իր հայրենակիցները զինքը «երկաթ այսինքն երկաթի դուքս» կոչած են ։

բուն մէջ աշխատասիրեան եւ յողնութեան յօժարութեամբ գիմանալու ունք՝ գիտնալով թէ հարկաւոր կրթութիւն մ'է այս։

« կենաց ծէզ » կ'ըսէ Արի Շէֆֆէր « ամէն պարտաւոր կամ մարմնաւոր աշխատասիրեան մ'արգելանէ . . . . մաքառիլ եւ չարունակ մաքառիլ, ահա կեանքը, իմ կեանքս չարունակ եւ անդադար մաքառումի մ'եղած է եւ ճշմարիտ հպարտութեամբ մը կրնամ ըսել թէ բնաւ բան մը իմ քաջասրտութիւնս վհատեցուցած է . . . զօրաւոր հոգւով մը եւ աղնիւ դիտաւորութեամբ մը մարդ իր ամէն ուզածը կրնայ ընել, բարոյապէս խօսելով։ » Շուէյտի Շարլ Թ. թագաւորը կամաց կարողութեան վրայ հաստատուն հաւատք մ'ունէր։

Օր մը սա ձեռքը իր ամէնէն փոքր որդուն վրայ դնելով որ դժուարին աշխատասիրութիւն մը կատարելու հետ էր « պէտի լծեցէ ըսաւ » աղաղակեց « այ՛ պէտի լծեցնե »։ Ուրիշ ամէն սովորութեանց պէս եռանդով եւ յարատեւութեամբ աշխատելու սովորութիւնն ալ երթալով կը զիւրանայ։

Այն մարդիկ որոց մտաւոր կարողութիւնը չափաւոր եւ տաղանդնին յոյժ սակաւ է, այն մարդիկ անդամ եթէ մինակ մէկ առարկայի վրայ առանց յողնելու աշխատին՝ անհատատալի յառաջդիմութիւններ կ'ընեն իրենց ասպարէզին մէջ։

Ֆառէլ Պիւքսթըն իր վստահութիւնը այնպիսի մարդոց վրայ կը դնէր որք իրենց հասարակ միջոցներուն արտաքոյ կարգի աշխատասիրութիւն մը կցած էին եւ Ս. Գրոց հետեւեալ պատուէրը լաւ կը գործադրէին։

« Ինչ բան որ ընելու ձեռնարկես, նայէ որ բոլոր զօրութեամբդ աշխատիս անոր »։ Պիւքսթըն կենաց մէջ իր ձեռք բերած բոլոր յաջողութիւններն ալ հետեւեալ սովորութեան այսինքն շարունակ ե- բոլորվին գործի դնել մը աշխատելու սովորութեան կը տար։ Ինչ որ իրական արժէք մ'ունի առանց եռանդուն աշխատութեան ձեռք բերել անկարելի է։

Մարդ իր մտաւորական կարողութեանց աճումը գլխաւորապէս իր կամաց գործունեայ կորովին կը պարտի, այն կորովին՝ որ դժուարութեանց դէմ կը մաքառի եւ ջանք կը կոչուի, ջանքով այնպիսի երեւելի արդիւնքներ կ'արտադրուին որք յառաջուց իրր անկարելի նկատուած էին։ Երբեմն ուժգին տենչանք մը միայն բաւական է կարելիութիւն մը իրականութեան փոխելու, վասն զի չատ անգամ այնպիսի բաներու միայն կը տենչանք զորս կատարել կամ ձեռք ձգել մեր կարողութենէն վեր չենք տեսած։ Ընդհակառակն երկչոտ եւ դողդոջուն մարդոց համար ամէն բան անկարելի է, վասն զի իրենց այնպէս կ'երեւայ։

Ֆրանսայի երիտասարդ պաշտօնակալի մը համար կը պատմուի թէ չարունակ իր սենեկին մէջ կը չրջէր այսպէս աղաղակելով ; « Ես մեծ զօրապետ մը պիտի ըլլամ եւ Ֆրանսայի մարշալատ պիտի ըլլամ »։

Այս անզուսպ փափաքը իր յաջողութեան նախադրացուն էր, վասն զի արդարեւ այդ պաշտօնակալը մեծ զօրապետ մ'եղաւ եւ մարշալատ մեռաւ։

Պ. Ուօքըր, Original գրքին հեղինակը, կա-
մաց կարողութեան վրայ այնքան մեծ հաւատք
մ'ունէր՝ որ օր մը հիւանդ եղած աուին «ըշէց որ
առողջանայ եւ առողջացաւ։

Այսպիսի դէպքեր կրնան պատահիլ, սակայն ա-
մեն աուեն այսպիսի դարմաններուս վստահելու չէ,
թէ եւ բժշկաց հրամայածներուն մեծագոյն մա-
սէն նուազ վտանգաւոր են։ Մտաց մարմնոյ վը-
րայ ունեցած ներգործութիւնը անչուշտ մեծ է.
սակայն կրնայ այնքան ձգուիլ՝ որ բնական զօ-
րութիւնները բոլորովին անկարողութեան դա-
տապարտուին։

Միւլլի Մօլիւք Մաբրիտանացի զօրապետին հա-
մար կը պատմուի թէ անդադրմանելի հիւանդու-
թեամբ մ'անկողնին ընկած էր, երբ ճակատամարտ
մը տեղի ունեցաւ իր եւ բորթուգալցի զօրակա-
նաց միջեւը։

Ճակատամարտին որոշիչ վայրկենին լսելով թէ
իր զօրքերը յետս կ'ընկրկին՝ ցաւակից անկողնէն,
զանոնք ժողվեց, յաղթանակը տարաւ, բայց իւ-
րոյն ուժասպառ ընկաւ եւ իր վերջին չունչը տը-
ուաւ։ Մարդ զօրաւոր որոշումով կամ կամեցողու-
թեամբ միայն կրնայ ընել կամ ըլլալ ինչ որ միտ-
քը դրած է ընել կամ ըլլալ։ Իր գիտութեամբը
նշանաւոր մարդ մը սովորութիւն բրած էր ըսելու
թէ «մեր կեանց մէջ ամեն բան մեզմէ կախումն
ունի, եւ մեր կամաց զօրութիւնը այնքան մեծ
է որ երբ աստուածային չնորհաց հետ միացած
ըլլայ՝ ինչ որ հաստատ կերպով եւ լրջմտութեամբ
ուզենք՝ կրնանք ընել կամ ըլլալ, ով որ սրտի մը-

տօք խոնարհ համբերող պարկեշտ կամ առատա-
ձեռն ըլլալ փափաքի՝ կրնայ ըլլալ»։

Ատաղձագործի մը վրայ հետեւեալ պատմու-
թիւնը կ'ընեն եւ կ'արժէ որ մենք ալ այս տեղ
մէջ բերենք։

Դատաւորի մը հին աթոռը այս գործաւորին
տուին որ նորոգէ եւ տեսան որ մանաւոր խնամ-
քով մը կ'աշխատէր զայն յղկելու համար, երբ իր
արտաքոյ կարգի եռանդին պատճառը հարցուե-
ցան՝ գործաւորը այսպէս պատասխանեց, «անոր
համար այսքան կ'աշխատիմ որ երբ դատաւոր ըլ-
լամ հանդիստ նստիմ անոր վրայ»։

Արդարեւ այդ ատաղձագործը այնքան յառա-
ջադիմեց եւ երեւելի եղաւ՝ որ վերջապէս եկաւ
իր չինած աթոռին վրայ նստաւ իբր դատաւոր։

Տրամաբանները ինչ որ ալ խորհին կամ խօսին
անձնիշխանութեան վրայ՝ մենք ամենքս ալ կ'ըզ-
գանք թէ գործնականապէս բոլորովին ազատ ենք
բարին կամ չարը ընտրելու մէջ եւ թէ բնաւ
չենք նմանիր կոճղի մը՝ որ հեղեղի մը մէջ նետ-
ուած աուեն անոր ընթացքին կը հետեւի. մենք
լողալու կարողութիւն ունինք մեր մէջը եւ կըր-
նանք մեր ուզած ուղղութեան հետեւիլ, կրնանք
ալեաց դէմ մարանչիլ եւ հոսանքին հակառակ
գրեթէ մեր ուզած կողմն երթալ։

Բնաւ մեր կամաց վրայ տիրող բացարձակ բռո-
նութիւն մը չկայ, եւ մենք կ'զգանք եւ գիտենք
թէ մեր գործերուն նկատմամբ որ եւ իցէ պա-
տասխանատուութեամբ մը կապուած չենք։ Եթէ տարբեր կեր-
պով մտածէինք՝ մեր առ բարին եւ գեղեցիկն ու-

Ձեցած բոլոր տենչանքները պիտի կաշկանդուէին։

Կենաց ամեն գործերն ու վարմունքները, մեր ընտանեկան կանոնադրութիւնները, մեր ընկերական կարգադրութիւնները, մեր հրապարակային սահմանադրութիւնները ամենն ալ անձնիշխանութեան գործնական ծանօթութեան վրայ հաստատուած են։ Ո՞ւր պիտի մնար առանց ասոր պատասխանատուութիւնը եւ ի՞նչ բանի պիտի ծառայէր ուսուցանելը, խորհուրդ տալը, քարոզելը, յանդիմանելն ու պատժելը։

Ի՞նչ օգուտ պիտի ունենայինք օրէնք եթէ ամեն մարդ չդիտնար թէ իրմէ եւ իր որոշումէն կախեալ է անոր հպատակիլը կամ ոչ։

Մեր կենաց ամեն վայրկենին մեր դիտակցութիւնը բարձրաձայն կ'աղաղակէ թէ մեր կամքը ազատ է։

Մենք մի միայն մեր անձնիշխանութեան կատարեալ տէրն ենք, եւ անոր տրուած լաւ կամ վատ ուղղութիւնն ալ բոլորովին մեզմէ կախումն ունի։

Մեր առաքինութիւնները կամ փորձութիւնները չէ թէ մեր տէրերը այլ ծառաներն են։

Ոյն իսկ երբ տեղի տանք մեր առաքինութեանց, մեր դիտակցութիւնը մեզ կ'ըսէ թէ կրնայինք դիմադրել։ Այս մարտին մէջ յաղթանակելու համար մեր կարողութենէն վեր զօրութեան հարկ չկայ, այլ բաւական է որ մենք կամենանք։

« Այնպիսի հաւակի մը մէջ էք յորում անհրաժեշտ պէտք է որոշում մ'ընել », կ'ըսէր Լամընէ արբանեակ հիւանդ հոգւոյ մը. « ասկէ յետոյ նոյն իսկ ձեր ձեռքով կազմած ճակատագրին լուծը պի-

տի ծանրանայ ձեր վզին վրայ եւ պիտի հեծէք այն գերեզմանին մէջ զոր դուք փորեցիք եւ պիտի չկրնաք անոր վէմը մէկդի ընել։ . . .

Մեր մէջ ամենէն չատոյզ մաշող բանը մեր կամքն է։

Ուրեմն կամեցէք անդամ մը, հաստատ կերպով կամեցէք, վերջ տուէք ձեր տատանեալ կենաց եւ չոր խոտի մը չիւղին պէս այլ եւս մի՛ տատանիք ամեն հովերէ։ »

Պիւքնէրն համոզուած էր թէ երիտասարդ մը դրեթէ իր ուզած ասպիճանին կրնայ հասնիլ, բաւական է որ զօրաւոր որոշում մ'ընէ եւ հաստատ մնայ անոր վրայ։

Իր որդիներէն մէկուն այսպէս կը գրէր։ « Աչխատիլ տարիքի մը հասաք ուր պէտք է որ ապագայ մ'ընտրէք։ Եթէ հիմակուընէ չցուցնէք թէ ակղբունք, որոշում, մտաց զօրութիւն ունիք, չատոյզ ծուլութեան մէջ պիտի ընկնիք, եւ անօգուտ ու անկարող երիտասարդի մը բնաւորութիւնը պիտի ստանաք, եւ եթէ անդամ մը այդ տեղ հասնիք՝ ալ անկէց վերցնելը կամ զատելը դիւրին գործ մը չէ։

Ես իրը ստոյգ կը հաւատամ թէ երիտասարդ մը գրեթէ իր ուզածը կրնայ ըլլալ։

Ես այնպէս եղայ . . .

Իմ երջանկութեանս եւ կենաց մէջ յաջողութեանցս մեծագոյն մասը ձեր տարիքը եղած ատենս ըրած որոշմանս կը պարտիմ։

Եթէ հիմայ լրջմտութեամբ որոշէք իրը կորովամիտ եւ աչխատասէր մարդ ապրելու՝ վստահ

եղէք թէ բոլոր ձեր կեանց մէջ պիտի ուրախա-
նաք այսպիսի որոշում մ'ընելու եւ անոր հետե-
ւելու խնամատարութիւնն ունենալնուդ համար »։
Որովհետեւ կամքը առանց իրեն որուած ուղղու-
թեան նայելու, հաստատամտութիւն եւ յարա-
տեւութիւնն է, ուրեմն ամեն բան կամքին որ-
բուած ուղղութենէն կախուն ունի։

Եթէ կամքը զգացական հաճոյից միայն հակա-
միսի՝ իմացականութիւնը անոր վատ դերին կը
դառնայ. իսկ եթէ դէպ ի բարին ուղղուի՝ այն
մի եւ նոյն կամքը թագուհի մը կ'ըլլայ որուն
պաշտօնեաներն կ'ըլլան մեր իմացական կարո-
ղութիւնները, զորս կամքը գործածելով ամենա-
բարձր աստիճանի զարգացման կը հասցունէ։
Կամքը ամեն բանէ կը յաղթէ հին բայց ճշմարիտ
առած մ'է։

Այն որ միտքը կը դնէ բան մ'ընել, այս որոշ-
մամբ իսկ գործին դժուարութիւնները կը նուա-
ղեցնէ եւ անոր կատարումը կ'ապահովէ.

Ինքզինքնիս կարող կարծելով գրեթէ կարող
կ'ըլլանք. եւ երբ որ եւ իցէ յառաջադիմութիւն
մ'ընել որոշենք՝ չատ անգամ նոյն իսկ յառաջա-
դիմութիւնը կատարած կ'ըլլանք։

Աւոր համար կարծես թէ որոշումը եւ կորովը
իրենց մէջ ամենազօր զօրութիւն մ'ունին։

Սուվարօի բնաւորութեան զօրութիւնը իր կա-
մաց կարողութեան մէջ էր եւ չատ մը հասատա-
տամիտ մարդոց պէս կամաց այս կարողութիւնը
իբր զրահ մը կը քարոզէր։

« Անշուշտ դուք կէս կամեցողութեամբ մը

կ'ուզէք » կ'ըսէր սա այն մարդոց՝ որք իրենց
ձեռնարկութեան մէջ չէին յաջողեր։

Սա եւս Ռիշլիէօյի եւ Նաբօլէօնի պէս անկոթելի
բառը բառարանէն դուրս ձգել կ'ուզէր։

« Չեմ կրնար », « չեմ կրնար », « անկարելի » բառե-
րը ուրիշ ամեն բանէ աւելի կ'ատէր. « ասկէ,
ըսի՛ք, ջոջնե՛ր » կ'աղաղակէր միշտ։

Սորա վարուց պատմութենէն բացայայտ կ'ե-
րեւայ թէ ինչ բաներ կրնան ի գլուխ հանել մը-
տաւոր կարողութեանց չարատեւ կրթութիւնը եւ
զարգացումը, սակայն ամենքս ալ գիտենք թէ
այս կարողութեանց գոնէ սերմը ամեն մարդու
մէջ կը գտնուի։

Նաբօլէոնի սիրելի առածներէն մին հետեւեալն
էր « հաւորպ ոքշոմմ ամենաբարչը ինսպոուրնեն է»։
Իր վարուց պատմութիւնը թերեւս ուրիշ ամեն
կենսագրութենէ աւելի կը ցուցնէ թէ ինչ բաներ
կրնայ ընել զօրաւոր եւ նուաղ կասկածոտ կամք
մը։ Սա բոլոր իր մարմնոյ եւ հոգւոյ զօրութիւ-
նը իր գործերուն վրայ ամփոփած էր։

Տկարամիտ վեհապետներ եւ իրենց կառավա-
րած ազգերը հետզհետէ իրեն հպատակեցան։

Երբ իրեն ըսին թէ Ալպեան լեռները իր բանա-
կին յառաջանալուն արգելք կ'ըլլան « այլ ևս
Ալպեռն պէտք չըլլան » պատասխանեց եւ Սէմը-
լօնի ճանապարհը չհնուեցաւ այնպիսի տեղերէ
որք յառաջները գրեթէ անմատոյց էին։ « Անկա-
րելին » կ'ըսէր սա « այնպիսի բառ մ'է՝ որ միայն
յիմարներու բառարանին մէջ կը գտնուի »։

Նաբօլէօն այնպիսի մարդ մ'էր որ սարսափելի

կերպիւ կ'աշխատէր, այնպէս որ չատ անգամ չորս դրագիրներու միանգամ առուն կը տար դրեւլու համար։ Ոչ ոք նոյն իսկ ինքզինքն չէր խընայեր։

Սա իր գարուն խնայականութեան, հանճարին եւ կարողութեան կեդրոնն էր. ճարտարագէտք, գիտուներ, կառավարութեան պաշտօնեայք ամենքըն ալ իրենց խորհուրդներն իրեն կը ներկայէին որոց մէջէն լաւագոյնները կ'ընտրէր եւ իր հանճարին կիրքը կը գարնէր անոնց վրայ։

Միւս մարդիկ — չատ քիչ բացառութեամբ — իրեն առջեւ կը խոնարհէին իբր բնութեան մէկ զօրութեան։

Իր աղեցութիւնը միւսները կը ներշնչէր, նոր կեանքով մը կը կենդանացնէր. սա իր գործունէութեան զօրութեամբը զամենքը յառաջ կը մղէր։

« Իմ զօրապետներս կաւէն կը յօրինեմ» կ'ըսէր Նաբօլէոն։

Սակայն այսքան եռանդ եւ գործունէութիւն օգտակար չկրցաւ ըլլալ, վասն զի Նաբօլէոն իր սոսկալի անձնասիրութեան զոհ գնաց եւ Ֆրանսան ալ կործանեց անիշխանութեան մատնելով։

Իր կեանքը մեզ կը սորվեցնէ թէ իշխանութիւն մը ըշխի զօրաւոր եւ ազդու ալ ըլլայ՝ առանց բարեգործութեան աղետաբեր կ'ըլլայ թէ իրեն եւ թէ իր հպատակներուն, եւ թէ գիտութիւն կամ խնամատարութիւն առանց բարութեան թշուառութեան մարմնաւորած սկզբունքը կ'ըլլայ։

Մարդու մը կորովը ընդհանրապէս անոր որոշմամբը եւ վոյթովը յայտնի կ'ըլլայ։ Ափրիկեան

ընկերութեան կողմանէ Լնտիար ճանապարհորդին հարցուցին օր մը թէ երբ պատրաստ պիտի ըլլայ Ափրիկէ երթալու համար, « վաղ առաւու » պատասխանեց խակոյն։

Պլիվէյէր իր արագութեան համար Մոլօչիո ծն յաւազ մականունը առացեր էր բրուսիական բանակին մէջ։ Երբ ճօն Շէրվիսի, որ յետոյ կոմս Սէն Վէնսան կոչուեցաւ՝ հարցուցին թէ ե՞րբ իր նաւուն պիտի երթայ մեկնայ, « անմիջապէս հիմայ » պատասխանեց։

Եւ երբ Սըր Ռոլին Քամպել Հնդկաց բանակին հրամանատար կոչուեցաւ, գնացին իրեն հարցնելու թէ ե՞րբ պատրաստ պիտի ըլլայ մեկնելու, «վաղը » պատասխանեց։ Այս պատասխանը իր ապագայ յաջողութեանց առհաւատչեայն էր։

Արդարեւ այս որոշման արդարութեամբը եւ գործելու փութով է որ հրամանատար մը թշնամւոյն սխալներէն օգուտ կը քաղէ եւ ճակատամարտներու ելքը կ'որոշէ։ Նաբօլէոն ըսած է թէ իր Աւստրիացւոց վրայ տարած յաղթանակին պատճառներէն մին ալ անոնց ժամանակի յարգը չգիտնալն էր։ Երբ Աւստրիացիք կը կարծէին թէ բնաւ աճապարելու պատճառ մը չունին, Նաբօլէոն նոյն իսկ այս միջոցներուն կը յարձակէր իրենց վրայ։ Հանգուցեալ Սըր Զարլս Նաբիր [1] Հնդկաց բանակին զօրապետն ալ յոյժ կորովամիտ մարդ մ'էր։

[1] Նաբիր անգլիացի զօրապետը ծնաւ ի Լօնտօն 1782ին եւ մեռաւ 1858ին 71 տարեկան. սա երեւելի եղաւ Պէնուչիստանցւոց եւ Հնդկաց վրայ տարած յաղթանակներովը։

Իր մէկ արշաւանաց մէջ դինքը չըջապատող դժուարութեանց վրայ խօսած ատեն «Ատենք աւելի խորին կերպով պիտի հաստատեն զիս այս տեղ» բսած է։

Իր Միանիի ճակատամարտը պատմութեան մինչեւին արտաքոյ կարգի դիպուածներէն մին է։

Երկու հազար մարդերով որոց 400ը միայն եւրոպացի էին, 35,000 զօրեղ եւ լաւ զինեալ Պելուչիստանցւոց դէմ կռուեցաւ։ Ըստ երեւոյթին վերջին աստիճան յանդգնութիւն մ'էր այս, սակայն զօրապետը իր եւ իր զօրականաց վրայ կատարեալ վստահութիւն ունէր։

Պելուչիստանցւոց բանակին կեդրոնին վրայ յարձակեցաւ որ զառ ի վեր բարձրաւանդակի մը վրայ հաստատուած էր, եւ երեք մահացու ժամուան մէջ կատաղի ճակատամարտ մը տիրեց երկու բանակաց մէջ։ Իրենց զօրապետին ներչնչութեամբը այս փոքրիկ բանակին իւրաքանչիւր զօրականը դիւցազն մը դարձաւ։

Պելուչիստանցիք որչափ որ մէկի դէմ քսան էին՝ եռա մղուեցան, բայց առանց դիմադրաւելու եռ չքաշուեցան։

Ահա այս տեսակ քաջութիւնը յամառութիւնը եւ յարատեւութիւնն է որ յաղթանակը կը տանի չէ թէ միայն պատերազմի այլ եւ ամեն մարդոնան մէջ, միայն մէկ քայլ մ'աւելի յառաջ անցնողը կրնայ մրցանակն առնալ, եւ ճակատամարտի մը մէջ հինգ վայրկեան աւելի դիմանալու քաջութիւնը յաղթութիւնը կը վաստկի։

Կրնայ ըլլալ որ դու հակառակորդէդ նուազ զօրաւոր ըլլաս, սակայն եթէ զօրութիւններդ համախմբես եւ մարքառումը երկարաձգես վերջապէս կրնաս յաղթանակել անոր։

Սպարտացի մը իր հօրը կը գանգատէր թէ սուրը չատ կարճ է, որով այսպէս պատասխանեց «քայլ մ'աւելի յառաջանալով երկարէ զայն», այս պատասխանը կենաց մէջ ամեն բանի ալ կը պատշաճի։

Նաբիր իր դիւցազնական ոգին զինուորաց հոգւոյն փոխանցելու համար ամեն զօրականէ աւելի կ'աշխատէր։

«Հրամայելու ձեւ արհեստը» կըսէր սա «ընդհանուր աշխատութենեն մանաւանդ ըլլալ է»։ Այն մարդը որ բանակի մը կ'առաջնորդէ բնաւ չկրնար յաջողիլ եթէ բոլոր իր ուշը իր գործին վրայ չը դարձնէ։

Նորանոր դժուարութեանց անխոնջ յարատեւութիւն, մեծամեծ վտանգաց անպարտելի քաջութիւն մը դիմագրելու է՝ մինչեւ որ բոլոր արդելք վերնան եւ դժուարութիւնք հարթին։

Դէպ ի Պելուչիստանի լեռները ըրած արշաւանաց մէջ գանուած երիտասարդ պաշտօնակալ մը այսպէս կ'ըսէր իրեն համար։

«Երբ այդ ծերունին չարունակ իր ձիուն վրայ կը տեսնեմ, ինչպէս կրնամ ծուլանալ ես՝ որ երիտասարդ եւ զօրաւոր եմ։ Եթէ ինձ հրամայէ, պատրաստ եմ լեցուած թնդանօթի բերնին վրայ նետուելու»։ Եւ երբ Նաբիր այս խօսքերը լսեց՝ հաստատեց թէ այդ դիտողութիւնը իր յողնութեանց համար լիուլի վարձատրութիւն մ'էր։

Անցեալ դարուն Հնդկաստան ընդարձակ ապարէզ մ'էր, ուր Բրիտանական կորովը ամենայն ազատութեամբ ի հանդէս եկաւ։

Քայլէն մինչեւ Հալէօք եւ Քլայա երկար եւ պատուաւոր ցանկ մը կազմուած է Հնդկաստանի պատերազմներուն կամ օրէնսդրութեան մէջ նշանաւոր մարդոց անուններովը։

Ինչպիսի են Ուէլսլի, Ուէլլինկթըն Մէղքօֆ, Օռթռամ, Էտվարդս եւ Լօրէնս[1]։

Սոյն մի եւ նոյն կորովն ու քաջութիւնը ուրիշ շատ մը ասպարէզներու մէջ ալ ի հանդէս եկած են՝ որք թէ եւ պինդ օրաորականին չափ փառաւոր չեն բայց անկէ նուազ օգտակար չեն։

Գիտութեանց, արուեստից, եւ ճարտարութեանց ամեն ճիւղերուն մէջ ալ երեւելի օրինակներ կան կորովոյ եւ քաջասրտութեան։

Այս օրինակներէն մին կը տեսնենք Նիւտէլի մարմարիոններուն կամ սեպաձեւ գրերուն դիւտին մէջ, որք Մակեդոնացւոց Պարսկաստանի տիրելէն ի վեր կորսուած էին։

Արեւելեան Հնդկաց ընկերութեան բանիբուն զօրականներէն մին Ռօլինսըն՝ Պարսկաստանի Քէրմանշահ քաղաքէն անցած առեն իր ուշադրութիւնը քաղաքին բոլորտիքը զանուած յիշատակարաններուն վրայի սեպաձեւ գրերուն դարձուց. այս յիշատակարանները այնքան հին էին՝ որ անոնց վրայ պատմական տեղեկութիւն մը մնացած չէր։

[1] Ասոնք ամենքն ալ անգլիացի զօրապետներ են՝ որք Հնդկաստանի տիրելով Անգլիոյ իշխանութեան տակ մտցուցած են զայն։

Սորա օրինակած արձանագրութեանց մէջ էին նաեւ Պէհիսթիւնի երեւելի ժայռին վրայինները, այս ժայռը դաշտին երեսէն 1,700 ոտք ուղղահայեաց բարձրութիւն ունի։ Եւ իր ստորին մասերուն վրայ 300 ոտք տարածութեամբ միջոցի մը մէջ երեք լեզուով այբենքն Պարսկերէն, Սկիւթացւոց եւ Ասորեստանցւոց լեզուներով արձանագրութիւններ կան։

Ռօլինսըն մեռեալ լեզուները Պարսից կենդանի լեզուին հետ բաղդատելով սեպաձեւ գրերուն վրայ բաւական ծանօթութիւն ստացաւ եւ նոյն իսկ կրցաւ այբուբէնն մը յօրինել։

Ռօլինսըն (ապա Սըր Հէնրի) իր արձանագրութիւնները Անգլիա դրկելէ ետքը պատերազմ մը կենալու։

Այն առեն չկար համալսարան մը որուն գասատուները սեպաձեւ գրոց վրայ դաղափար մ'ունենային, սակայն Հնդկաց ընկերութեան զօրաձակատարներէն մին Մօրիս որ մինչեւ այն առեն անծանօթ մնացած էր, այս առարկայն իրեն ուսում ըրած ըլլալով Ռօլինսընի օրինակածները լուսն յանձնուեցան։

Մօրիս այս ուսման մէջ այնքան յառաջ գնացած էր՝ որ առանց երբեք Պէհիսթիւնի ժայռը տեսած ըլլալու յայտարարեց թէ Ռօլինսընի ընդօրինակութիւնները ճիշտ չեն։

Ռօլինսըն՝ որ դեռ Պէհիսթիւնի մօտակայները կը գտնուէր, իր ընդօրինակութիւնները բնագրին հետ բաղդատելով տեսաւ որ Մօրիս իրաւունք ունէր, այսպէս բաղդատութենէն եւ ուշադիր ուսանելէն չետոյ սեպաձեւ գրոց գիտութիւնը

այնպիսի աստիճանի մը հասաւ ուրիշ մեծամեծ յաւաջդիմութիւններ կրնար ընել :

Սակայն այս երկու անձանց ձեռքով սաացուած դիւութիւնէն օգուտ քաղելու համար պէտք էր որ երրորդ ընկեր մ'ալ օգնութեան հասնէր, իրենց հարկաւոր նիւթերը հայթայթելու համար : Այս երրորդ անձն եղաւ Օթթին Լայարտ[1] որ Լոնտոնի մէջ փաստաբանի մը գործակատարն էր :

Որու մտքէն կ'անցնէր երբեք թէ գործական մը, ընկերութեան մը եւ փաստաբանի մը գործակատարները պիտի կրնան մոռցուած լեզու մը գըտնել եւ Բաբելոնի պատմութիւնը լուսաւորել : Սակայն այսպէս եղաւ :

Լայարտ քանի երկու տարեկան էր երբ Արեւելից մէջ ճանապարհորդած աւեն սաստիկ փափաք մ'զգաց Եփրատէն անդին եղած երկիրներն ալ երթալ :

Սա միայն մէկ ընկերակից մ'ունէր եւ իր անձին ապահովութեան համար իր զէնքերէն եւ ահնոցմէ աւելի իր քաղաքավար եւ քաջ բնաւորութիւնէն զատ ուրիշ բանի մը չվստահելով իրարու դէմ պատերազմող ցեղերու մէջէն անցաւ ողջ առողջ, եւ իր աղքատութեան հակառակ՝ աշխատութեամբ, յարատեւութեամբ, հասատատութեամբ եւ մանաւանդ դիւա եւ խուզարկութիւններ ընելու անդուլ փափաքովը եւ արտաքոյ կարգի համբերութեամբ մը յաջողեցաւ քանի մը տարիէն այնպիսի եւ այնքան պատմական գանձեր գտնելու եւ հրատարակելու՝ զորս

[1] Այժմու կ. Պոլսոյ անգլիական դեսպանը :

երբէ յաւաջ ոչ մէկ մարդ կրցեր էր ընել :

Լայարտ երեք հազար մեթրէն աւելի արձանագրութիւններ կարդաց եւ իր թանկագին հնութիւնները՝ որոց հաւաքածոյն Բրիտանական Մուզէումին մէջ պահուած է, Ս. Գրոց պատմած երեք հազար տարուան իրողութիւնները կ'ատուգէին, ուսոի եւ Աստուածաչունչի ճշմարտութեան գօրաւոր վկաս մ'էին :

Ասկէց զատ այս յիշատակարանաց գտնուելուն պատմութիւնը ինչպէս որ Լայարտ ինքն պատմած է իր Ծիշապակրած Նինուէէ գրքին մէջ՝ մարդկային կորովոյ, ձեռնարկութեան եւ ճարտարութեան ամենէն բնական եւ գեղեցիկ պատմութիւնն է :

Ֆօլի եւ Նօրմանպի անգլիացի ազնուական ընտանեաց հիմնադիրները կորովոյ եւ յարատեւութեան երեւելի օրինակներ ըլլալով կ'արժէ որ իրենց վարուց պատմութիւնը մէջ բերենք այս տեղ :

Այս երկու ընտանեաց առաջնոյն հիմնադիրն եղաւ Ռիչարտ Ֆօլի՝ որուն հայրը Ջարլս Ա.ի առանն Սթաուբպրիճի մօտերը փոքրիկ կալուածատէր մ'էր : Անգլիոյ կեդրոնական գաւառներուն երկաթի գլխաւոր գործարանները այս տեղ էին, եւ Ռիչարտ ալ երկաթագործութեան մէկ ճիւղին՝ այսինքն դամիր չինելու արհեստին մէջ մեծցաւ : Այս գործատանց մէջ երկաթի ձողերը ձեղքելու համար կտրուած ժամանակը իր ուշադրութիւնը գրաւեց :

Կերեւայ թէ Սթաուբպրիճի գործատէրները այն աւեն Շուէյտի հետ չէին կրնար մրցիլ այս արհեստին մէջ, վասն զի Շուէյտ աւելի դիւրաղնի

կը վաճառէր իր գոհերը եւ անոնցմէ մեծ քանակութեամբ Անգլիա կը բերուէին։

Անգլիոյ մէջ լսացուեցաւ թէ Շուէտի այսպէս արժան դնով գոհ հանելուն պատճառը երկաթը ճեղքելու համար գործածած մեքենայներն էին որոնցմով աշխատութիւնը դիւրացեր էր։

Ռիչարտ այս լուրին ստուգութեան ապահով ըլլալուն պէս՝ որոշեց որ այդ դիւրը հասկնայ։

Յանկարծ Սթաուբպրիճի շրջակայներէն անհետացաւ եւ բազմաթիւ տարիներ իրեն վրայ խօսող մը չեղաւ. ոչ ոք, նոյն իսկ իր ընտանիքը չէր գիտեր թէ ուր գնացեր էր, վասն զի իր նպատակը մէկու մը յայտնած չէր՝ վախնալով թէ գուցէ չյաջողի։ Քանաւ կամ չատ քիչ առակ ուներ, սակայն կարողացաւ Հիւլ հասնիլ ուսկից նաւ մը գտնելով Շուէտ անցաւ։

Իր քովը ջուխակէ զատ ուրիշ արժէք ունեցող բան մը չունէր, սա Շուէտ հասնելուն պէս ջուխակ ածելով եւ ղողանութիւնն խնդրելով յաջողցաւ Ուբսալայի մօտ Տանէմօրայի երկաթի հանքերը մտնել։

Ռիչարտ իր ջուխակովը եւ քաղցր քնաւորութեամբը երկաթագործներուն սիրտը կրցաւ շահիլ։

Առակ յետոյ ամէն գուռ բաց էին իրեն համար, եւ ամէն գործատան մէջ կրնար մտնել եւ գործառոյթ աշխատութեանց վերկայ գտնուիլ, ու րով կրցաւ գտնազան դիտողութիւններ հաւաքել եւ վերջապէս կարծեց թէ գոհ չհնելու նոր մեթոտը պէտք եղածին պէս հասկցած է. ուստի օր մը յանկարծ Տանէմօրայէն անհետացաւ,

ինչպէս որ առակ յառաջ Սթաուբպրիճէն անհետացեր էր, առանց մէկը իմանալու թէ ուր գնաց։

Անգլիա վերադառնալուն պէս իր ճանապարհորդութեան արդիւնքը Սթաուբպրիճի անձանց մէկ քանիին հաղորդեց՝ որք իր խօսքին հաւատացին եւ նոր գործարաններ ու երկաթը ճեղքելու նոր մեքենայներ չհնելու համար պէտք եղած դումարը հայթայթեցին իրեն, սակայն երբ ամէն բան կարգադրուեցաւ եւ պատրաստ եղաւ գործելու՝ Ռիչարտ մեծ տհաճութեամբ եւ դժկամակութեամբ տեսաւ որ մեքենայները չեն գործեր կամ երկաթը չեն ճեղքեր։

Ռիչարտ նորէն անհետացաւ։ Այս անգամ կարծեցին թէ իր անյաջողութեանց ամօթէն եւ վշտէն Ռիչարտ բոլորովին հեռացած է հայրենի երկրէն։ Սակայն այսպէս չէր։

Սա պարզապէս մտքին մէջ դրած էր որ Շուէտացւոց գոհ չհնելու գաղտնիքը հասկնայ եւ այս որոշումէն քնաւ դառնալ չէր ուզեր. ուստի նորէն մեկնեցաւ դէպ ի Շուէտ իր ջուխակովը միատեղ եւ նորէն իր քայլերը դէպ ի Տանէմօրայի հանքերը եւ գործարանները ուղղեց։

Հանգահանք նորէն ուրախութեան աղաղակներով ընդունեցան զինքը, եւ որպէս զի անգամ մ'ալ ձեռքէ չհանեն իրենց ջուխակահարը՝ նոյն իսկ երկաթը ճեղքուած տեղը քնակեցուցին զինքը։

Ռիչարտ ջուխակ ածած ատենէն զատ ուրիշ ամէն ժամանակ տհաճար մէկը կը ցուցնէր ինքզինքը, ուստի եւ երկաթագործներն ալ քնաւ չէին տարակուսեր իրմէ, որով սա ալ կարողացաւ իր

բոլոր կինաց յաւտան եւ նպատակին հասնիլ :

Ուիլեամ այս անգամ ամենայն խնամով քննեց ու դիտեց գործատան զանազան մեքենայները եւ իսկոյն իր անյաջողութեան պատճառն ալ գտաւ : Սրցածին չափ մեքենաներուն առաւերագիրը չի- նեց (վասն զի բնաւ գծագրութեան տեղեակ չէր) եւ բաւական ժամանակ իր դիտողութիւնները ճըշ- դըրտելէն եւ գործատան մեքենայից վրայ յատակ եւ կատարեալ գաղափար մը կազմելէն յետոյ նորէն երկաթագործները թողլով փախաւ , հաւատան- դեաւ մ'ելաւ եւ անկէ Անգլիա վերադարձաւ :

Մարդ մ'ըր այս ատենն հասատամտութիւն ունի՝ անշուշտ կը յաջողի : Իր բարեկամաց դիր- կը վերադառնալուն պէս , ոչք գինքը տեսնելուն վրայ յոյժ զարմացան՝ իր կարդադրութիւնները լմնցուց եւ այս անգամ իր ջանքերը յաջողու- թեամբ պսակուեցան :

Սա իր կորովին եւ ճարտարութեան չնորհիւ մեծ հարստութեան մը հիմունքը ձգեց , եւ ըն- դարձակ գաւառի մը անկեալ ճարտարութեան հո- գի տալու բարերաղդութիւնն ունեցաւ :

Ուիլեամ Ֆիրս Միւլրաւ կամ Նորմանպի ըն- տանեաց հիմնադիրն ալ , իր տեսին մէջ , Ուիլեամ Ֆօլլի չափ նշանաւոր է :

Աւոր հայրը Մէն նահանգին մէջ վարդիչ քա- դաքը , որ այն ատեն դեռ Անգլիոյ Ամերիկայի մէջ ունեցած գաղթականութեանց կարդէն էր , դիմաւաճառ մ'էր :

Ուիլեամ ծնաւ 1651 ին : Իր ընտանեաց մէջ քոյր եւ վեց տղայք կային , որոց քոյր եւ մէկը

արու էին , եւ իրենց բազկաց զօրութենէն ու- պրից արութենէն զատ ուրիշ հարստութիւն չու- նէին :

Ուիլեամ իր երիտասարդութեան միջոցին հա- ւատի պաշտօն վարելու սովորեցաւ , սակայն կար- ծես թէ իր երակաց մէջ Տանիմարքացի ծովասպա- տակներու արիւնը կ'եռար , եւ իր հանդարտ կեան- քէն բնաւ չէր ախորժեր : Դիմագրաւ եւ յանդու- գըն բնութիւն մ'ունենալով նաւասատի ըլլալ եւ աչխարհ պտըտիլ փափաքեցաւ :

Նախ իրր նաւասատի պաշտօն մը բռնեց , բայց չյաջողելով՝ նաւաչէնի մը քով աչակերտութեան մնաւ , ուր իր արհեստը հիմնական կերպիւ ու- սաւ . պարապոյ ժամերուն ալ ընթերցանութեան եւ դրավարժութեան զբաղեցաւ :

Իր աչակերտութեան ժամանակը լմնցնելուն պէս Պօսթընն գնաց լմնակերու , ուր բաւական հա- րստատ այրի կնոջ մը հետ ամուսնացաւ , ուրկէ յե- տոյ իր հաչուին նաւաչինութեան գործարան մը հաստատեց : Նաւ մը չլինեց , հանդերձից եւ փայ- տի վաճառականութեան սկսաւ , եւ տասը տարի այս գործին աչխատեցաւ ամենայն փութով եւ եռանդով :

Սա օր մը հին Պօսթընի նեղ ու մանուածա- պատ փողոցներէն անցնելու առնն դիպուածով նաւատաներու ձայնը լսեց , որք իրենց մէջ Սպա- նիացի նաւու մը վրայ կը խօսակցէին , որ Պահա- մա կղզեաց վրայ խորտակուեր էր , եւ կ'ենթադ- րուէր թէ այդ նաւուն մէջ մեծ քանակութեամբ արծաթ կար :

Այս գաղափարով իր յանդուգն միտքը բորբոքեցաւ եւ կարելի եղածին չափ չուտով այսպիսի արշաւանաց մը համար պէտք եղած մարդիկը հաւաքելով մեկնեցաւ։

Նաւաբեկեալ նաւը եզերքը նետուած ըլլալով չուտով գտնուեցաւ, եւ Ֆիլս նաւուն կաղմածը եւ քիչ մ'ալ արծաթ ձեռք ձգեց, արծաթը այնքան քիչ էր որ հազիւ կրցաւ իր ծախքը դոյզն։

Սակայն այս փոքրիկ յաջողութիւնն իսկ իր մէջ ամուխ ոգւոյն խթան մ'եղաւ, եւ երբ ուրիշ նաւու մը համար լսեց՝ որ կէս դար յառաջ Լաբրաթթայի փօր քաղաքին քով նաւաբեկեր էր եւ թէ անոր մէջ աւելի հարստութիւն կար, անմիջապէս որոշեց որ անոր գտնէ դանձերը ծովուն տակէն հանէ՝ եթէ ամէն բեկորներն ալ չկրնայ։

Այսպիսի դժուարին գործի մը առանց օդնութեան ձեռնարկելու չափ հարստութիւն չունենալով Անգլիա դնաց պէտք եղած օդնութիւնը գըտնելու համար։

Պահանջի քով նաւաբեկեալ նաւուն բեկորները գտնելուն համբաւը իրմէ յառաջ Անգլիա հասեր էր։

Ֆիլս ուղղակի կառավարութեան դիմեց, եւ այնքան փոթ ու ամապարանք ցցուց որ վերջապէս յաջողեցաւ յաղթել պաշտօնական մարդոց յատուկ անգործութեան, եւ Զարլս Բ. իր տրամադրութեան տակ դրաւ «Ռօզ Ալժիր» նաւը՝ որ տասն եւ ութ թնդանօթ կը կրէր եւ 95 նաւասաի ունէր, որոց ինք հրամանատար կարգուեցաւ։ Ֆիլս մեկնեցաւ ապահական նաւը եւ անոր պա-

րունակած դանձերը լնտռել գտնելու համար։

Առանց որ եւ է պիտոյածի Հայիթիի եզերքը հասաւ, սակայն մեծ դժուարութիւնը դիտնալն էր թէ նաւը ո՛ր տեղ ընկղմած էր։

Նաւաբեկութիւնը չիսուն տարի յառաջ տեղի ունեցեր էր, եւ Ֆիլս աւանդութեան տարաձայնութիւններէն զատ ուրիշ առաջնորդ չունէր։

Երկայն ծովեզերք մը եւ Ովկիանոս անհունութիւնը իր առջեւ կեցած էին, ուրկէ գտնելու էր նաւաբեկեալ նաւը՝ որուն եւ ոչ մէկ հետքը կը տեսնուէր. ամէն բան անդնդոց մէջ կորսուած էր։

Սակայն Ֆիլս յոյս եւ արութիւն ունէր։ Իր նաւաստիներուն ծովեզերքը փորել տալու սկսաւ, եւ չաբաթներ անցան ու ՛ք-եւ-է, կապիճէ զատ ուրիշ բան մը ձեռք չկրցան ձգել։ Նաւաստեաց համար ասկէ անախորժ աշխատութիւն մը չկայ. ուստի սկսան տրտնջալ եւ իրարու ըսել թէ իրենց հրամանատարը չիմար ձեռնարկութեան մը համար դիրենք այն տեղուանք բերած է։ Վերջապէս գանդատները մեծցան եւ նաւաստիք բացէ ի բաց տրտտամրնգան։

Օր մ'ալ նաւուն ետեւի բարձրաւանդակին վրայ յարձակեցան ուժգնութեամբ եւ պահանջեցին որ ձեռնարկութիւնը թողուն։ Սակայն Ֆիլս այսպիսի ցոյցերէ վախցող մարդ չէր, ուստի պատրաստութեան մէջ հաստատեց նորէն։

Նաւը նորոգութեան պէտք ունենալով փոքրիկ կղզիի մը նաւահանգիստը գնաց. ուր նաւը թեթեւցնելու համար պաշարներուն մեծագոյն

մասը ցամաք հանելին : Դժգոհութիւնը երթալով աւելնալու վրայ էր նաւասաններ մէջ, եւ ցամաք եղող մարդիկ նոր դաւաճանութիւն մը կազմելին նաւուն տիրելու, Ֆիլոսը ծովը նետելու եւ հարստացին ծովերուն մէջ ազնիւական նաւերուն դէմ ասպատակութիւններ ընելու համար :

Սակայն իրենց այս խորհուրդը յաջողցնելու համար պէտք էր որ նաւուն աստղաձագործ վարպետը իրենց հետ միաբան, ուստի եւ իրենց խորհուրդը յայտնելին իրեն : Սրդ՝ այնպէս պատահեցաւ որ աստղաձագործն ալ հաւատարիմ գրաուեցաւ եւ իսկոյն Ֆիլոսի իմաց առաւ իրեն ըսպառնացող վտանգը :

Ա՛ս ալ որու վրայ որ վստահութիւն ունէր նոյն հաւաքեց, եւ ծովեզերքն նայող թնդանօթները լեցուց, նաւը ցամաքին կապող կամուրջը վերցուց, եւ երբ ապստամբք երեւան եկան, կանչեց անոնց եւ յայտնեց թէ՝ եթէ տակաւին ցամաքի վրայ գտնուող պաշարներուն մօտենալու համարձակին, կրակ պիտի ընէ իրենց վրայ : Ապստամբք ետ քաշուեցան եւ Ֆիլոս իր թնդանօթներուն երկիւղովը իսկոյն մնացած պաշարներն ալ նաւը առաւ :

Ապստամբք վախնալով թէ անապատ կղզոյն մէջ կը թողուին, իրենց զէնքերը վար դրին եւ ներողութիւն խնդրեցին : Պէտք եղած զգուշութիւնները ընելէն յետոյ, ներեց այդ ապստամբներուն որ դարձեալ իրենց պաշտօնին մէջ վերահաստատուին :

Սակայն առաջին պատահութեան Ֆիլոս իր նաւուն խոստովարները արձակեց եւ անոնց տեղ աւելի ապահով մարդիկ առաւ. սակայն այն պահուն յորում նոր գործունէութեամբ մը զործել սկսաւ՝ զգաց թէ անհրաժեշտ պէտք կայ Անգլիա վերադառնալու, որպէս զի կարենայ իր նաւը նորոգել :

Սակայն նաւարեկեալ նաւուն տեղւոյն վրայ առոյգ տեղեկութիւններ հաւաքեր էր, եւ որչափ որ միջոցը հնար եղաւ անոնց քան անյայտող գնացած էր, իր ձեռնարկութեան ապագայ յաջողութեան վրայ անոնց ժամանակէ աւելի վստահ էր այժմ :

Ֆիլոս Անգլիա վերադառնալուն պէտք՝ իր ճանապարհորդութեան տեղեկագիրը չհնեց եւ ծովապետ պաշտօնեային մատոյց, որ իր ջանքերէն գոհ ըլլալ երեւցուց արտաքուստ, սակայն իր անյաջողութեան պատճառաւ արքայական նաւերէն ուրիշ մ՚ալ տալ չէ՛ր ուզեր :

Այս միջոցին կիշխէր Ջէյմս Բ. եւ կառավարութիւնը հարկաւ ու մեկ տեսակ հոգեր ունէր, ուստի եւ Ֆիլոսի ջանքերն ալ ի դերեւ եղան, ոտրոյմով կ՚ուզէր սա թագաւորին ուշը իր փառաւոր ծրագրին վրայ դարձնել :

Այն տարին չանցաւ որ պէտք եղած դրամները բաժանորդագրութեամբ մը ձեռք բերէ :

Նախ իրեն վրայ ծիծաղեցան, սակայն իր անդադար թախանձանքներովը վերջապէս յաջողեցաւ :

Մօնք զօրապետին որդւոյն Օլիմարլ դքսին պաշտպանութեան տակ ընկերութիւն մը կազմուեցաւ, որուն ամենամեծ գումարը նոյն ինքն

Մօնք զօրապետը տուաւ, որով Ֆիլիս կրցաւ իր ձեռնարկութիւնը յառաջ մղել։

Ուիլարտի պէս Ֆիլիս ալ այս երկրորդ անդամն առաջինէն աւելի բարեբաղդ դանուեցաւ։

Առանց որ եւ է արկածի Լաբլաթայի փօր քաղաքը հասաւ, որուն մօտերը ընկղմուած կը կարծուէր նաւը։ Իր առաջին գործն եղաւ ուղիղ կամ ատաը թիով հաստատուն նաւ մը չինել նոյն իսկ իր ձեռքով։

Կ'ըսուի նաեւ թէ Ծովուն յատակը փորելու համար այսօրուան գործածուածներուն նման մեքենայ մ'ալ չունէր։

Այսպիսի մեքենայի մը յիշատակութիւնը այն առենուան գիրքերուն մէջ կը գտնենք, սակայն Ֆիլիս կարդալու սովորութիւն չունէր եւ չատ հաւանական է որ ինք իրեն այսպիսի մեքենայ մը հնարած ըլլայ։ Իր գործին մէջ Հնդկաստանցի ծովայդներ ալ առաւ, որոց մարզարիտ որսալու եւ ուրիշ ներքնածովեան աշխատութեանց մասին ունեցած հմտութիւնը անհնն մարդ դիտէր։

Այս նախապատրաստութիւնները ընելէն յետոյ նոյն իսկ նաւուն խորտակուած ժայռերուն քով դնաց իր փոքր եւ մեծ նաւովը եւ գործի սկսաւ։

Բազմաթիւ չաբաթներ խութերուն տակը փորելէն իրենց գործիքներովը, բայց յաջողութեան նշոյլ մ'ալ չէր երեւար։ Սակայն Ֆիլիս ընաւ չէր վհատեր եւ իր յուսոյն վրայ հաստատ էր, որչափ որ մէկ դիէն ակնկալութիւնները հետզհետէ ի դերեւ երթալու վրայ էին։

Օր մը նաւատան մը նաւուն ներքին ծովը դիտած ատեն տեսաւ որ անոր յատակը ժայռի մը ճեղքուածքին մէջ զարմանալի տունկ մը կ'աճէր, իսկոյն հնդիկ ծովասոյզ մը կանչեց եւ իմացուց որ երթայ նոյն տունկը բերէ։ Ծովասոյզը տունկը բերելով իմացուց նաեւ թէ այն տունկին քովերը նաւու թնդանօթներ ալ կային։

Այս լուրին նախ հաւատալ չուզեցին, սակայն նորանոր խուզարկութիւններ հաստատեցին թէ Հնդիկը իրաւունք ունէր։ Նորէն սկսան փորել եւ ծովասոյզ մը իսկոյն երեւան եկաւ իր ձեռքը արծաթի խոշոր ձող մ'ունենալով։

«Փառք տանք Աստուծոյ» աղաղակեց Ֆիլիս, «վերջապէս ամենուս բաղդն ալ յաջողեցաւ»։

Ամենքը նոր եռանդով մը գործել սկսան եւ քանի ս'օրուան մէջ 7,500,000 ֆրանքի գանձ մը ձեռք բերին որով Ֆիլիս Անգլիա վերադարձաւ։

Ֆիլիս հաճելուն պէս թագաւորը հաճոյացնելու որ անոր նաւը եւ բոլոր կազմածը գրաւէ՝ ըսելով թէ Նորին վեհափառութենէն օգնութիւն խնդրած ատեն ճիշդ տեղեկութիւններ տուած չէ, սակայն թագաւորը պատասխանեց թէ ինք դիտէր որ Ֆիլիս պարկեշտ մարդ մ'էր եւ թէ իր գանձը որչափ մեծ ալ ըլայ՝ իր եւ իր մարդոց մէջ բաժնուելու էր։ Ֆիլիսի 500,000 ֆրանք բաժին ընկաւ եւ թագաւորը անոր ցուցած կորովով եւ պարկեշտութեան ի վարձատրութիւն ասպետի աստիճանին բարձրացուց զինքը։

Նոր—Անգլիոյ մեծ վերակացու կարգուեցաւ, եւ իր պաշտօնավարութեան միջոցին թէ՛ Անգ-

լիոյ եւ թէ՛ գաղթականաց մեծամեծ ծառայութիւններ մատոյց իր արիասրտութեամբը, զորս ցցուց Ֆրանսացւոց դէմ արշաւանացը մէջ։

Մատաչիւսէթի նահանգին կառավարչի պաշտօնն ալ վարեց, ուրկէ ետքը Անգլիա վերադարձաւ եւ 1695ին Լօնտոնի մէջ մեռաւ։

Ֆիլա երբէք չէր ամչնար առաքին աստիճանի ընտանիքէ սերած ըլլալուն համար։

Իր ասպարէզին երկրորդ կիսուն մէջ սա պարկեշտ հայրասիրութեամբ մը կը յիշէր թէ ինչպէս պարզ նաւագործի վիճակէն ասպետութեան եւ նահանգի մը կառավարչութեան աստիճաններուն եւ պատիւներուն հասած է, եւ երբ դիպուածով հասարակաց գործ մը կարգադրելու դժուարութիւն կ'ունենար՝ այսպէս կ'աղաղակէր բարձրաձայն, «որչափ դիւրին է ինձ իմ ասպարս վերադարձին ձեռք առնուլ»։

Սա մեռաւ, սակայն իր պարկեշտութեան, հայրենասիրութեան եւ քաջասրտութեան համբաւը չմեռաւ, որ Նորմանդի ընտանեաց ամենէն լաւ ժառանգն է։

Ասիոյ խորերը եւ վայրենի կղզիները գնացող քրիստոնէութեան առաքեալներն ու քարոզիչները ալ նշանաւոր են իրենց եռանդովը, որք վերջին աստիճանի անձնուիրութեամբ աշխարհի ամեն կողմերը գնացած են իրենց անկեալ եղբայրները վերցնելու համար։ Ամեն վտանգի, ամեն զրկանաց, ամեն հիւանդութեանց յանձնառու ըլլալով զարմանալի կորովով մը ամեն տեսակ աշխատութեանց եւ չարչարանաց դիմացած են,

սոքա նոյն իսկ իրենց նեղսրտութիւնները հաճոյք կ'զգային եւ մարտիրոսութեան պսակն ընդունելին իրենց համար վարձք մը կը համարէին[1]։

Այս հաղարաւոր մարտիրոսներէն երեւելիներն են Ինյաս ար Լօյոլա[2] եւ Ֆրանսուա Քսաւիէ[3]։

Լօյոլա, որ ծննդեամբ Սպանիացի աղնուական ընտանեաց մ'որդի էր, զինուորի արուեստեան հետ

[1] Այս նկատմամբ մեր Լուսաւորիչ հայրը այս տեղ յիշուած բոլոր առաքիններէն նշանաւոր է իր հաստատամտութեամբը, անձնուիրութեամբը եւ քրիստոնեական հաւատոյ տարածման համար ունեցած եռանդովը, որով դիմացաւ Տրդատայ տուած պեսպես անտանելի տանջանքներուն եւ վերջապէս յաջողեցաւ զայն եւ բոլոր Հայոց ժողովուրդը քրիստոնէութեան դարձնել։

Սակայն Լուսաւորիչ միայն այսչափով գոհ չեղաւ, այլ շարունակ կը շրջէր Հայաստանի առմեն գաւառներուն մէջ ամեն տեղ կը քարոզէր եւ ամեն տեղ վարժարաններ հաստատելով կ'առաջնորդեր ժողովուրդը։ Լուսաւորիչ ինչպես որ հաւատոյ այնպես ալ դպրութեան հայր եւ ճեղինակ եղաւ, իր գրած Յ-ՃԽԱՊՊՈՒՄ գիրքը իմաստութեան եւ պարզութեան երեւելի օրինակ մ'է։

[2] Ինյաս (Իգնատիոս) Լօյոլա ծնաւ 1491ին Սպանիոյ մէջ. նախ գինուորական էր, ապա կրօնական եղաւ։ 1534ին բողոքականութեան տարածման դիմադրելու եւ քրիստոնէութիւնը աշխարհի ամեն կողմերը քարոզելու համար ընկերութիւն մը կազմեց ՅԻՒՍԵԱՆ (Jésuites) անունով։

[3] Ֆրանսուա Քսաւիէ Ընդ-Յ ՈՒՈՒԵԼԸ (ըստ կաթոլիկաց) ծնաւ 1506ին եւ մեռաւ 1552ին 46 տարեկան։

աշնուականի ամէն տեսակ չնորհներն ալ կը կը-
ըեր իր վրայ :

Բամբլունի պաշարման միջոցին իր մէկ ծունկը
ջախջախուեցաւ գնտակի հարուածով մը : Իր հի-
ւանդութիւնը լաւ չդարմանուելով քանի քանի ան-
գամ մահուան գուռը հասած տեսաւ ինքզինքը :

Ապաքինութեան միջոցին, որ երկար տեւեց,
չատ մը ասպետից պատմութիւններ կարդալէն
յետոյ ձեռքը վարք սրբոց ա'ընկաւ, ուր չէ թէ
ուրիշներու՝ այլ անձին վրայ տարուած յաղթանակ-
ներու պատմութիւններ կարդաց եւ անոնց մէջ
բոլորովին տարբեր վարձատրութիւններ տեսաւ :

Այս ընթերցումը իր վրայ մեծ ազդեցութիւն
ունենալով իր դաղափարներուն փոխուելուն
պատճառ եղաւ, իր ասպետական սուրը Մօնթե-
բաթի Աստուածածնի եկեղեցւոյ սեղանին կախե-
լով որոշեց որ սրբոց օրինակին հետեւի, որոց
վարքը կարդացեր էր :

Լոյոլայի կորովը ցուցնելու համար բաւական
է նորա կենաց մի քանի դիպուածները յառաջ
բերել :

Այնպիսի զօրաւոր կամեցողութիւն մը, այն-
պիսի հաստատ որոշում մը եւ ասոնց հետ միա-
տեղ այնպիսի համբերութիւն մ'ունէր՝ որ ամէն
անոնք՝ որ սովորաբար իրեն հետ յարաբերութիւն
ունէին, իրեն կը հպատակէին :

Սա թէեւ բնականէն բուռն եւ զայրացկոտ բը-
նութիւն մ'ունէր, սակայն ինք իր վրայ այնքան
խոհու կը հսկէր որ իր բժիշկներն իսկ կարծելին
թէ հանդարտ եւ մաղտապին խառնուածք մ'ունի։

Սակայն սա իր զօրաւոր կամեցողութենէն աւե-
լի իր սիրովը եւ պատկառելիութեամբը մեծ ազ-
դեցութիւն մը կը բանեցնէր ուրիշներու վրայ :

Ս. Ֆրանսուա Քսաւիէ, Ընդհանուր առաքե-
լական խորհրդոյ նախագահ դրած աեսն միշտ
ծունդի կըգար : Միայն իր ընկերները եւ բարե-
կամները չէին որ իրեն այսպիսի պատիւներ կը-
տային. այն առտուն՝ յորում սա իր հոգին Ա-
ստուծոյ աւանդեց, փողոցին, հրապարակին մէջ
ամէն տեղ մարդիկ կանգ կ'առնէին եւ « սուրբը
վախճանեցաւ» գոյժը կը հաղորդէին իրարու [1] :

Լոյոլայի բնաւորութեան եւ ուսման ամենէն
նշանաւոր հետեւողներէն մին է Ֆրանսուա—Քը-
սաւիէ :

Սա ալ Լոյոլայի պէս հին եւ աշնուական ըն-
տանեաց մ'որդի էր :

Կերպարով եւ դէպքմամբ կատարեալ աշնուա-
կան մ'էր. քաջ, պատուաւոր, վեհանձն, դիւ-
րաւ համոզուող եւ համոզող, լի կորովութեամբ,
համբերութեամբ եւ հաստատամտութեամբ :

Քսան երկու տարեկան փարիզի համալսարա-
նին փիլիսոփայութեան դասատուն պատուաւոր
պաշտօնը կը վարէր :

Այստեղ ճանչցաւ զԼոյոլա :

Ցետոյ սորա մտերիմ բարեկամն ու ընկերա-
կիցն եղաւ. քիչ մ'ետքը Հռովմ ուխտաւորու-

---

[1] Երբ իւր հաստատած ընկերութեան անդամ-
ներն ալ ճիշտ իրենց հիմնադրին սկզբանց կը
հետեւին նա բնաւ արժանի չէ սուրբ ըսուելու :

թեան դնացող նորահաւատներու առաջին ընկերութեան հետ ընկերացաւ։

Երբ Ժան Գ. Բորթուկալի թագաւորը որոշեց որ քրիստոնէութեան դրօշը Հնդկաստանի մէջ պարզէ, Պօպատիլլա այս խաղաղ հաչակրութեան դլուխ դրուեցաւ, սակայն սա հիւանդանալով պէտք եղաւ որ անոր տեղը ուրիշ մ'ընտրուի, եւ վիճակը Քասվիէի եկաւ։

Կարկատուն պարեգօտ մը հագած եւ իր աղօթագրքէն զատ ուրիշ բան մը չունենալով մեկնեցաւ անձնուէր քարոզիչը եւ Լիզպօնա գնաց, ուսկից նաւ պիտի նստէր Արեւելք երթալու համար։ Նաւը կօտ կ'երթար եւ իր մէջ կային այն տեղի կառավարիչը եւ հազար զօրականք՝ որք տեղւոյն պահապան զօրաց թիւը աւելցնելու եւ զօրացնելու համար կ'երթային։

Երբ նաւը իր առագաստները պարզեց եւ սկսաւ թափօ դեպէն վար իջնել՝ ամեն ճանապարհորդք սկսան արտասուաց կաթիլներ հոսեցնել. սակայն Քասվիէի դէմքը անպատում ուրախութեամբ մը կը փայլէր։

Աղդեր քրիստոնէութեան դարձնելու կ'երթար, թէեւ անունց լեզուն եւ անունը չէր դիտեր, սակայն բնաւ վարանում կամ վախ մը չէր զգար։

Թէ եւ իրեն փոքրիկ սենեակ մը յատկացուած էր՝ բայց տախտակամածին վրայ կը նստէր չուանները դէդ մ'իրեն բարձ ընելով, պարզ նաւաստեաց կերակուրէն կ'ուտէր եւ անոնց պէտքերուն կը հսկէր, անմեղ խաղեր կը յօրինէր նոցա տաղտուկը թեթեւցնելու համար, եւ երբ նոքա

հիւանդանային՝ համբերութեամբ եւ բարեսրտութեամբ կը դարմանէր զանոնք. նաւուն մէջ իբր տեսանելի նախախնամութիւն մը կը պատուէին դինքը։

Կօա հասնելուն պէս դաղթական եւ բնիկ ժողովրդոց ապականութիւնը տեսնելով տոկաց։

Այս ապականութեան դլխաւոր պատճառն ալ բուն իսկ դաղթականք եղած էին, վասն զի քաղաքակրթութեան միայն մոլութիւնները բերած էին իրենց հետ, բնիկներն ալ տոցա չար օրինակին հետեւեր էին։

Սկսաւ փոդոցները պտըտիլ եւ բնակչաց ուշը իրեն դրաւելու համար փոքրիկ զանգակ մը կը հնչեցնէր, սա իբր չնորհ մը խնդրէց որ բարեհաճին իրեն մանուկներ տալ որպէս դի նոցա կրթութիւն տայ։

Բազմաթիւ աղքատ մանկիկներ իր խնամոց յանձնուեցան, որոց ուսման ամենայն խնամով աշխատեցաւ եւ ամեն օր խոստաութեան եւ դրթութեան դասերովը աւելի զօրացած կը դրկէր դանոնք։

Մի եւ նոյն ժամանակ հիւանդներուն, բորոտներուն եւ ամեն տեսակ թշուառներուն այցելութեան կերթար, հիւանդանոցներու մէջ կ'ապրէր եւ վտութեան կամ դեղխութեան ապաստանարաններուն մէջ անգամ մանելէ չէր վախնար։

Որ եւ իցէ տեղէ մը նեղութեան ձայն մը լսելուն պէս իսկոյն օդնութեան կը դիմէր։

Մանաւանդ մարդարիտ որսացողներուն թշուառ եւ անկեալ վիճակը ականջը հասնելով այցելու-

Թեան գնաց եւ իր փոքրիկ զանգակին ձայնը նո-
ցա մէջ ալ հնչեցուց ։

Միշտ կը մկրտէր եւ կ'ուսուցանէր , բայց որով-
հետեւ այս վերջի պաշտօնը Թարգմանի ձեռքով
միայն կրնար կատարել՝ կրնանք ըսել Թէ իւր ա-
մենէն ճարտասան դասերը իր օրինակը եւ անձ-
նուիրութիւնն էին . իր պաշտօնը չարունակելով
մինչեւ Քօմօրէն հրուանդանին մօտերը գնաց եւ
անոնց տեղ քաղաքներու եւ գիւղերու մէջ , տա-
ճարներու եւ չուկաներու դուռը իր զանգակը
կը հնչեցնէր , բնիկները իր բոլորակը կը հաւա-
քէր իր դասերը լսելի ընելու համար ։

Քրիստոնէական մը , հաւատամքը , տասնաբան-
եայ պատուիրանները , հայր մերը եւ ուրիշ քանի
մ'աղօթներ Թարգմանել տուեր էր ։ Ինքն այս
Թարգմանութիւնները գոց ընելով չարունակ աղոց
կը կրկնէր՝ մինչեւ որ գոց սորվէին , ու երբ կա-
տարեալ կը սորվէին՝ իրենց տները կը դրկէր
որպէս զի իրենց ծնողաց ուսուցանեն սովրածնին ։

Քօմօրէն հրուանդանին քով երեսուն քարոզիչ-
ներ հաստատեց , որք իր հակողութեան տակ և-
րեսուն եկեղեցեաց հովիւներն եղան ։

Եկեղեցի որ կ'ըսենք չատ անգամ ուրիշ բան
չէր բայց եթէ խրճիթ մը , որուն վրայ խաչ մը
դրուած էր , բայց ինչ վնաս ունէր ։ Քօմօրէնէն
Թրավանքօր անցաւ , ուր չարունակեց իր փոք-
րիկ զանգակը հնչեցնել քաղաքներու եւ գիւղե-
րու մէջ եւ չարունակ կը մկրտէր ու միշտ կը
քարոզէր մինչեւ որ բազկացը վրայ զօրութիւն եւ
կոկորդին մէջ ձայն չմնաց ։

Քսավիէ ինքն ըսած է Թէ իր յաջողութիւննե-
րը իր ամեն ակնկալութիւնները գերազանցեր էին ։
Իր մաքուր եւ դիզեցիկ կեանքը , իր եռանդը եւ
իր բարի գործոց անդիմադրելի պերճախօսութիւնը
ուր որ երթար նորանոր անձեր քրիստոնէութեան
կը գարձնէր եւ մի միայն իր համակրութեան զօ-
րութեանը իր ունկնդիրները կը հմտզուէին եւ
նորա խրատներուն կը հետեւէին ։

« Հոն չէ քաղցած եւ ծարաւ » ճչմար-
տութեան համոզուած ըլլալով՝ Մալաքա եւ ձա-
ւան անցաւ , ուր նորանոր ազգեր եւ նորանոր
լեզուներ ելան իր դէմ ։

Այս տեղ ողբալէ եւ աղօթելէ ու հիւանդնե-
րու քով հակելէ զատ ուրիշ բան չկրցաւ ընել ,
եւ երբ այսպիսի մահուան դուռը հասած հիւանդ
մը ի քրիստոնէութիւն կը դարձնէր , զանի մկըր-
տելու համար իր պարեգօտին քղանցքը կը թըր-
ջէր եւ այսպէս քանի մը կաթիլով կը մկրտէր ։

Ամեն բանի յուսալով եւ բանէ մը չվախնալով՝
հաւատոյ այս արիասիրտ զօրականը ամեն դի
կերթար ։

« Ինչ որ ալ ըլլայ ինձ սպասող մահը կամ
տանջանքը՝ պատրաստ եմ հազար անգամ կրել
զայն միայակ հոգւոյ մը փրկութեան համար » ։

Շատ անգամ սա անօթի , ծարաւ եւ մերկ մը-
նաց , սակայն բնաւ չվհատեցաւ եւ իր պաշտօ-
նէն բնաւ չդադրեցաւ եւ չյոգնեցաւ ։

Վերջապէս տասն երկու տարի դերմարդկային
աշխատութենէ վերջը երբ Զինաստան մտնե-
լու կ'աշխատէր՝ Սանքիան կղզւոյն մէջ ջերմէ

բռնուեցաւ եւ իր վախճաքած պապին ընդունեցաւ։

Քաալիէի հետեւողներուն թիւը անհուն է։

Հնդկաստանի մէջ նշանաւոր հանդիսացան Շըվարց, Քարի, Մարչմէն. Չինաստանի մէջ կուցլաֆ, Մօրիսօն եւ դեռ չատ մ'ուրիշներ։

Քարի ալ ամենէն աւելի քաջասիրտ եւ անխոնջ առաքեալներէն մին էր։

Սա մէկ օրուան մէջ երկու հատ քարտուղար մէկէն կը յոգնեցնէր, մինչդեռ ինք բնաւ չէր դադրիր աշխատելէ։

Քարի կօչկակարի մ'որդի էր եւ իրեն ընկերացկից ունէր Ուարտ՝ որ առաջնադպրի մ'որդի էր եւ Մարչմէն որ սատանանկի մ'որդի էր։

Սոցա խնամքովը Սէրամբօրի մէջ չքնդ դիչերօթիկ վարժարան մը կանգնուեցաւ, եւ Աստուածաշունչը առան եւ վեց լեզուներու թարգմանուեցաւ, որով Հնդկաստանի հողին մէջ քրիստոնէութեան սերմը ցանուած եղաւ։

Քարի երբէք ատորին սերնդէ յառաջանալուն վրայ չէր ամչնար։

Օր մը սա ընդհանուր կառավարչին սեղանը դանուած ատեն լսեց որ իր դէմը նստող պաշտօնակալը քովինին կը հարցնէր թէ՝ Քարին արդեօք յառաջուց կօչկակար եղած էր։ «Ոչ, պարո՛ն» աղաղակեց իսկոյն Քարի, «այլ հին մուճակներու կարկատիչ մ'էի»։

Իր տղայութեան առնէն ինչ ատեիճան յարատեւութիւն ունենալը հետեւեալ պատմութենէն լաւ կը հասկցուի։

Օր մը ծառի մը վրայ մագլցելու ատեն ոտքը սահեցաւ վար ընկաւ եւ ծունկը կոտրեցաւ, որուն ատիպուեցաւ բազմաթիւ չարաթներ անկողնէն չվեր նել. սակայն իր զօրութիւնը վերստանալուն եւ առանց նեցուկի քալել կարենալուն պէս վազեց նորէն նոյն ծառին վրայ մագլցելու։

Ահա այսպիսի քաջութեամբ եւ հաստատամտութեամբ միայն կարող էր քարոզչի այն մեծամեծ աշխատութիւնները կատարել։

Ձօն Ուիլկըմս, էրօմանկայի մարտիրոսն ալ մեուսոյն քաջութիւնն ու անձնուիրութիւնը ցցուց։ Թէեւ իբր ապուշ մը նկատուած էր, սակայն իր արհեստին մէջ յայտնակ էր եւ լաւ կազմուած մ'ուներ։

Լօնտօնի երկաթեղէն մանր գործիներ վաճառողի մը քով աշակերտութեան դրուեցաւ, եւ բաւական ժամանակ աւելի իր հասակէն անտանկ երիտասարդաց ընկերութեանց հետեւելու քան թէ լուրջ մտածութեանց դրաղելու տրամադիր երեւցաւ։

Սակայն իր արհեստը լաւ սիրելէ, բոլոր իր դբօսանաց ժամերուն երկաթէ գործիքներ չվեներ կ'դբաղէր, այսպէս ձեռաց յաջողակութիւն եւ ճարպիկութիւն առացաւ, որով իր վարպետին ալ ամենէն վատագոյն գործերն իսկ իրեն յանձնելէ չէր վախնար։

Խանութէն դրսի դբաղմանց համար ալ մասնաւոր պէր մ'ունէր։

Դիպուածով լսած մէկ քարոզը իր մտածմանց աւելի լուրջ կերպարանք մը տուաւ, եւ կիրակնօրեայ վարժարանի մը մէջ դասախարակ եղաւ։

Անդամակից գտնուած ընկերութեան մէկ հաւաքման առեն իր ուշը քարոզչութեան պաշտօնին վրայ հրաւիրուելով որոշեց որ ինքզինքը բոլորովին այս գործին նուիրէ, եւ Լօնտօնի քարոզչաց ընկերութիւնն ալ իր ծառայութիւնը ընդունելով, երկաթեղէն գործիքներ չհնելու արհեստը թողուց իր աշակերտութեան պայմանաժամէն յառաջ։

Առաջին անգամ խաղաղական ովկիանոս կըղզիները եւ մասնաւորապէս Ընկերութեան եւ Հարվի կղզիները գնաց։

Սա ալ առաքելոց պէս իր ձեռքերով կ'աշխատէր. երկաթագործութիւն, պարտիզպանութիւն կ'ընէր եւ նաւեր կը չինէր, ու կղզեաց բնակիչներուն քաղաքակրթեալ կենաց արուեստները կ'ուսուցանէր կրօնից ճշմարտութեանց հետ։

Սա իր անդուլ աշխատութեանց միջոցին վայրենիներէն խողխողուեցաւ Էրօմանկայի մէջ եւ մարտիրոսութեան պսակն ընդունեցաւ։

Վերոյիշեալներէն նուազ հետաքրքրական չէ նաեւ ոտքիէօր Լէվինկսթընի պատմութիւնը, որ վերջի առեններս Ափրիկէն պտըտեցաւ եւ քննեց իբր ճանապարհորդ եւ քարոզիչ։

Սա ինքն իր ճանապարհորդութեան պատմութիւնը դրեց պարկեշտ ոճով մը։

Իր նախնիք աղքատ եւ պարկեշտ լեռնականներ էին, եւ անոնցմէ մէկուն համար՝ որ խոստութեան եւ խոհեմութեան մեծ հանքաւ ունէր իր դրացւոց մէջ, կը պատմուի թէ մեռնելու վարկենին իր տղայները քովը հաւաքելով հետեւեալ խրատը տուած է իրենց՝ իբր միակ ժառանգ։

«Իմ բոլոր կենացս մէջ մեր ընտանեաց աւանդութեանց մէջ չատ բնտռեցի, սակայն մեր նախնեաց մէջ բնաւ անպատիւ մարդ մը չգտայ։

Ուրեմն եթէ ձեզմէ կամ ձեր որդւոց մէկը անպատիւ գտնուի, բնաւ չէք կրնար ըսել թէ անպատուութիւնը ձեր արեան մէջն է եւ կամ ձեզի ժառանգ մնացած է, բնաւ չէք կրնար ըսել զայս։

Հետեւեալ խրատը ձեր խորհրդածութեան կը յանձնեմ. պ-ր-կ-շ-տ ե-ղ-է»։

Լէվինկսթընն տասը տարեկան Ալասկոյի բամբակի գործատուններէն մէկուն մէջ մտաւ աշխատելու։

Իր առաջին չաբաթուան թոշակէն լատիներէն քերականութիւն մը գնելով այս լեզուն ուսանելու սկսաւ, եւ բազմաթիւ տարիներ հետեւեցաւ անոր երեկոյեան վարժարանի մը մէջ։

Մինչեւ կէս գիշեր եւ թերեւս ալ աւելի աշխատիլ եւ ուսանիլ կ'ուզէր, բայց իր մայրը գինքը կ'ստիպէր որ երթայ պառկի, վասն զի առաւօտուն կանուխ երթալու եւ ժամը վեցին (եւրոպական) գործարանը գտնուելու էր։

Ա.յսպէս աշխատութեամբ եւ նեղութեամբ վերջացուց յաջողեցաւ Վէրկիլիոսը եւ Ովրատիոս կարդալ. սակայն միայն ասոնցմով գոհ չէր, այլ վիպասանութիւններէ զատ ձեռքն ընկած ամէն գրքերն ալ կը կարդար, մասնաւորապէս գիտական գրքերն ու ճանապարհորդութեանց պատմութիւնները չատ կը սիրէր։

Բուսաբանութիւնն ալ կը սիրէր, եւ իր հազ-

ուսգիւտ պարապող ժամերուն մօտակայ դաշտե-
րը կը պտտէը տունկեր հաւաքելու համար ։

Գործատան մէջ անգամ այնքան պղպղակնե-
րուն հակառակ իր ընթերցումնքը կը շարունակէը
իր աշխատած մեքենային վրայ դնելով միտքը ։

Այսպէս յարատեւութեան զօրութեամբը կրկի-
տասարդ գործաւորը չատ մը օգտակար ծանօ-
թութիւններ հաւաքեց, եւ քանի մեծցաւ՝ կա-
պաշտներուն մէջ քարոզչութեան երթալու փա-
փաքն ալ զօրացաւ ։

Այս ձեռնարկութեան աւելի յարմար ըլլալու հա-
մար որոշեց որ բժշկական տեղեկութիւններ ալ
առնու ։

Առօր համար հետզհետէ իր թոշակէն մաս մը
պահելու սկսաւ եւ քիչ մը ժամանակ վերջը այնքան
տակ հաւաքեց՝ որով կարողացաւ Կլասկոյի մէջ
յունարէնի, բժշկութեան եւ աստուածաբանու-
թեան դասերուն հետեւիլ բազմաթիւ ձմեռներ ։

Տարւոյն մնացած մասը դարձեալ բամբակի
գործատան մէջ կ'աշխատէր ։

Այսպէս առանց մէկէ մը հինգ փարայ ընդու-
նելու միայն իր չափաւոր ամսականին խնայո-
ղութեամբը իր ուսմանց ծախքերը կրցաւ հոգալ ։

«Այս աշխատասէր կենաց վրայ ակնարկ մը
նետելով» կըսէ այս պատուական մարդը, «չեմ
կրնար իմ երախտագիտութիւնս չյայտնել երկ-
նից՝ ինձ այնպիսի վիճակ մը տուած ըլլալուն
համար, եւ եթէ կարելի ըլլար, չատ կը փափա-
քէի մի եւ նոյն պարագայներուն մէջ վերսկսիլ ըս-
կըսիլ կեանքը եւ այն խիստ զօրացուցիչ դասե-

րակութեան զանազան առիթներէն անցնիլ» ։
Վերջապէս իր բժշկական ուսմունքը աւարտեց,
յատներէն ճառը գրեց, քննութիւնը տուաւ եւ
բժշկութեան ու վիրաբուժութեան մէջ Լէօռնէնի
առիթան ընդունեցաւ ։

Նախ Զինաստան երթալ խորհեցաւ, սակայն
նոյն միջոցին այս երկիրը պատերազմի մէջ ըլլա-
լով իր խորհրդէն ետ կեցաւ եւ իր ծառայութիւ-
նը Լօնտոնի քարոզչաց ընկերութեան նուիրելով
անոր կողմանէ Ափրիկէ ուղարկուեցաւ եւ 1840ին
հոն հասաւ ։

Սա միտքը գրած էր որ իր ծախքերովը Զինաս-
տան երթայ, ուստի երբոր Ընկերութեան ծախքովը
Ափրիկէ ղրկուեցաւ՝ ցաւ զգաց, վասն զի ամէն
գործ ինքնիրեն եւ առանց ուրիշի օգնութեան
յաջողցնելու վարժուած էր եւ ոչ մէկ պատճա-
ռով մը ուրիշէ մը կախեալ ըլլալ չէր ուզեր ։

Ափրիկէ հասնելուն պէս ամէնայն եռանդով
գործի սկսաւ ։

Մի միայն ուրիշներու աշխատութեանց մաս-
նակից գտնուելու գաղափարը բնաւ հաճելի չէր
իրեն, ուստի աւելի անկախ եւ ընդարձակ աս-
պարէզ մը բանալ որոշեց իր գործերուն, եւ քա-
րոզչութեան աշխատութիւններէ զատ ձեռակերտ
գործերու ալ սկսեց ։

«Ձեռնարկութեանց այս բազմութիւնը», կ'ը-
սէ, «զիս կը հոգնեցնէր եւ երեկոյները ուսնելու
անկարող կ'ընէր ինչպէս որ տոլոր էի ընել իբր
բամբակի գործաւոր աշխատած առենս» ։

Պէչուանաներուն մէջ գտնուած առեն չրանցք-
ները փորեց, տուներ չինեց, դաշտեր մշակեց,

արջառներ մեծցուց եւ բնիկները կրթեց նոցա հետ աշխատած ատեն։ Նոր գացած ատեննները, բնիկներէն մի քանիին հետ հետխոան երկար ճանապարհորդութեանց ձեռնարկելով մեկնելու վայրկենին զանազան դիտողութիւնները ըրին իր մարմնական ուժգնութեան վրայ։

« Չօրաւոր չէ » կըսէին, « նիհար է եւ միայն ինքզինքը պարկերու մէջ դնելով զօրեղ կ'երեւայ (իր քաղցեներուն պարկ անունը կըսային) չատ հեռուն պիտի չկրնայ երթալ »։

Ա.յս դիտողութիւնները իր լեռնականի արիւնը երակներուն մէջ եփ հանեցին եւ իրեն զօրութիւն տուին յոդնութիւնները բանի տեղ չդնելու, սա ամբողջ օրեր այնքան կը քալեցներ իր ընկերակիցները որ վերջապէս նորա քալելու կարողութեան վրայ կրցան ճիշդ դաղափար մ'ստանալ։

Եթէ ընթերցողը դիտնալ ուզեն թէ ինչեր ըրաւ Ա.փրիկէի մէջ, կամ ինչպէս ըրաւ, պէտք է իր ճանապարհորդութիւնը զիրքը կարդան, որ այսպիսի գրքերուն ամենէն հետաքրքրականներէն մին է։

Ա.յս գրքին վերջերը պատմուած իրողութիւնը չատ նշանաւոր է։

Լիվինկսթըն իր հետը Անգլիայէն Պէրէնհէյ անունով չոգեշարժ նաւակ մը բերեր էր, սակայն այս նաւակը իր պիտոյից չհամապատասխանելով նորէն Անգլիայէն խնդրեց որ ուրիշ մը չինեն՝ որուն չինութեան եւ ղրկելու գինը 2000 լիրայի կը հասնէր զոր իր թոշակէն, իր որդւոց համար մեկդի դրած ստակէն կուզէր վճարել։

« Այժմ ստակ վատակելու կարգն իրենցն է » ըսաւ, երբ այդ նաւակը չինելու հրամանը ղրկեց Անգլիա։

Իրենց կեանքը մարդասիրութեան մեծ գործերու նուիրող եւ իրենց հայրենեաց մէջ խակ առաքելի պաշտօն կատարող նշանաւոր մարդոց մէջ առաջին տեղը իրաւամբ Սէն Վէնսան տը Բօլ (ծնեալ ի 1576 եւ վախճանեալ ի 1660 84 տարեկան) դրաւած է։

Լանտ գաւառին մէջ փոքրիկ ագարակապետի մ'որդի էր, եւ իր երիտասարդութեան ատեն ագարակի գործերով զբաղեցաւ, վասն զի իր ընտանեաց եկամուտները անբաւական էին, եւ ինք գործելու ստիպուած էր։

Սակայն իր առոգ խմացականութեան եւ զգայուն բնաւորութեան նշանները չուտով երեւան ելնելով՝ իր ծնողքը ստիպուեցան իրենց բոլոր ջանքն ի գործ դնել իրենց որդւոյն լաւ դաստիարակութիւն մը հայթայթելու համար եւ յաջողեցան Ջուանտաւորաց Տաքսի վանքը դնել իրը աշակերտ։

Ա.յստեղ այնքան յաջողութեամբ յառաջ տարաւ իր ուսումը՝ որ տասն եւ վեց տարեկան դիւղաքաղաքին դաստաւորին տունը դաստիարակ ընտրուեցաւ։ Միեւնոյն ժամանակ իր աշխատութիւնները չարունակեց քահանայ ձեռնադրուելու համար. կիսատարկաւագ եղաւ եւ քիչ մը ժամանակ եաքը Թուլուզի հռչակաւոր դպրոցը գնաց աստուածաբանութեան դասերուն հետեւելու համար։

Քանի եւ չորս տարեկան քահանայ ձեռնադ-

բուեցաւ, եւ չորս տարի յետոյ bachelier ès lettres ի ատենեան եւ դասախօսութիւն ընելու հրաման առացաւ։

Մարսիլիացի մէկ բարեկամը իրեն տան եւ հինգ հազար ֆրանքի ժառանգութիւն մը թողած ըլլալով սահիպուեցաւ հոն երթալ, եւ ծովով վերադարձին Թունուզի ծովասպատակներ յարձակեցան իրենց նաւուն վրայ։ Այս յարձակմանէն տեղի ունեցած կռուին մէջ Վէնսան վիրաւորուեցաւ, ապա Թունուզ եւ յետոյ Ալճէրիա ուղարկուեցաւ։

Իր գերութեան միջոցին երեք տարիներ աէրեթու գերի եղաւ, որոց վերջինը իտալացի հաւատուրացի մ՚էր, զոր նորէն ի քրիստոնէութիւն դարձուց եւ հաւտղեց զայն որ իրեն հետ Ֆրանսա վախչի, եւ յաջողեցան ալ։

Վէնսան Հռովմայ պապին այցելութիւն մ՚ընէլէն յետոյ փարիզ դնաց։

Սա Ափրիկէի մէջ գերի գտնուած միջոցին աղքատաց, հիւանդաց եւ վշտացելոց քաշած նեղութիւնները տեսնելով իր սիրտը խանդաղատեր էր, եւ որոշեր էր որ իր կենաց մնացորդը անոնց ծառայութեան նուիրէ։

Դնաց Գթութեան (charité) հիւանդանոցին քով հաստատուեց իր բնակարանը եւ ամեն օր հիւանդաց այցելութեան կերթար։

Այս միջոցին իր բնական տան վարձատրեցին մին իր վրայ գողութեան ամբաստանութիւն մ՚ըրաւ։

Թէեւ իր անմեղութեան վրայ վստահ էր, սակայն չկրնալով հաստատել զայն՝ վեց տարի այս

անպատուութիւնը կրեց մեծ անիրաւութեամբ, սակայն վերջապէս բուն յանցաւորը գտնուեցաւ եւ Վէնսանի պարկեշտութիւնը յառաջմանէ աւելի հաստատուեցաւ։

Անդինի թեմ Թօրվիլի մէջ սկսաւ Վէնսան իր ընտանեկան առաքելութեան կամ քարոզչութեան հռչակաւոր գործիքը։

Այս քարոզութիւնները այնքան յաջողութիւն ունեցան եւ այնքան վերկարար արդիւնքներ յառաջ բերին՝ որ ապա ամեն տարի այս հաստատութեան տարեդարձը կը տօնէր մեծաւ շնորհակալութեամբ։

Երբ իր բնակութիւնը Շաթիլիէօնի մէջ հաստատեց իրր քարոզիչ, իր յաճախակիծը մեծցուց եւ ընկերութիւն մը հաստատեց աղքատաց եւ հիւանդաց ժամանակաւոր եւ հոգեւոր պիտոյքները հոգալու համար։

Այս ընկերութիւնը որ Եղբայրութեան կոչուեցաւ, ուրիշ չատ մը տեսակ հաստատութեանց օրինակ եղաւ թէ՛ Ֆրանսայի եւ թէ՛ օտար երկիրներու մէջ։

Ինքն ալ ընկերութեան գործերու չբջանը մեծցընելու համար անխոնջ յարատեւութեամբ աշխատեցաւ, եւ մեծ յաջողութիւն ձեռք բերաւ մանաւանդ այն գաւառներուն մէջ ուր ինք անձնական ազդեցութիւն մ՚ունէր։

Արքունի թիատրոնի հրամանատար Դուամէնի կոմսին հետ Մարսիլիոյ թիատրոնին այց ընելով տեղեկացաւ իրենց կեանքը այն տեղ անցնող չարաչարներուն քաշած թշուառութենէն։

Սոցա վիճակը չատ ողբալի էր. ուստի որոշեց որ կարելի եղածին չափ մխիթարէ զիրենք։

Իրենց իբր բարեկամ եւ բարերար ներկայացաւ, բայց ասոնք նախ զինքը ծաղրեցին։ Սակայն այսպիսի ցոյցերէ վհատող մարդ չէր, ուստի համբերութեամբ չարունակեց մինչեւ որ վերջապէս իր քաղցրաբարոյութեան զօրութեամբը նախ հատ մը, ապա երկու հատ, յետոյ չատ մը եւ վերջապէս բոլորն ալ չահեցաւ եւ իրեն դարձուց։

Իրենց վատահութիւնը գրաւելով սիրեց զիրենք որ իրենց բարեկեցութեան համար տարած ջանից իրենք ալ մանակից ըլլան եւ իր մտցուցած բարեկարգութիւններէն անակնկալ յաջողութիւններ յառաջ եկան։

Ժուանյի կոմսը թագաւորին տեղեկագիր մը ղրկեց այս պատուական քահանային մեղապարտներու բնաւորութեանց մէջ յառաջ բերած բարւոքմանց վրայով, եւ Լուի ԺԳ. իր ծառայութեանց յարգը ճանչնալով զինքը Ֆրանսայի թիարանին ընդհանուր խոստովանահայր կարգեց։

Վէհասան կարգ մը թշուառներ, իրենց անկեալ վիճակէն վերցնելու համար ձեռնարկած բարեկարգութիւն մը դեռ բոլորովին ի գլուխ չհանած անմիջապէս ուրիշ մը կ'սկսէր։

Կեանքը կարճ է եւ ընելիք բաները չատ են։ Վէհասան չատ մը ընկերակցութիւններ հիմնեց՝ որոց մէջ նշանաւորներն են աղքատ մշակներու կրթութեան օգնելու, աղքատ կանանց օգնելու, դաւառները կարող դաստիարակներ ղրկելու համար կազմած ընկերակցութիւնները։

Իր կարգադրութիւններէն չատերը ամէն քաղաքակիրթ երկիրներու մէջ ընդունուեցան։

Սակայն Վէհասանի հիմնարկած հաստատութիւններէն ամենէն նշանաւորն է Քրիստեան ընկերակցութիւնը՝ որ 1634ին հաստատուեցաւ եւ չատ կարեւոր ծառայութիւններ մատոյց։ Այս ընկերութեան մէկ ճիւղը որ Հայոց խոշին անունը կը կրէ՝ Փարիզի Օթէլ—Տիէօ հիւանդանոցին ծառայութեան յանկացուեցաւ։

Մինչեւ այսօր իսկ Փարիզ իր ամենէն ազնիւ հաստատութիւններէն մի քանին Վէհասանի մանուկ եւ անճնուէր եռանդին պարտական է։

Իր օգնութեամբ հաստատուած հիմնարկութիւններն են, Լա Փիթիէ, Պիսէթը, Լա Սալբէթրիէր եւ Ընկեցիկ—մանկոցնք։

Այս վերջին հաստատութեան հիմնարկութենէն յառաջ բազմաթիւ մանուկներ փողոցները թողուած եւ սոսկ մահուան մը դատապարտեալ էին։

Այս անճնուէր քահանայն այդ անմեղներուն վիճակին վրայ խանդաղատելով՝ զանոնք փողոցներէն հաւաքելու եւ իրենց օգնելու բարեգործական հաստատութիւն մը մտածեց. իրեն օգնական չատ մը տիկիններ գտաւ, զորս հաւաքելով ընկերակցութեան ոգին եւ նպատակը մեծ կորովութեամբ բացատրեց, որուն վրայ որոշեցին որ իրենց անմիջական պաշտպանութեան տակ առնեն փողոցներէն գտած մանուկները։

Սակայն այս մանկանց թիւը այնքան բազմացաւ որ ընկերութեան եկամուտները չբաւեցին, թէպէտ որ Ան տ' Օթրիչ թագուհին ալ տարին տասն երկու հազար ֆրանքի օգնութիւն մը կը տար։

Ա.ն բարեգութ տիկիններն որ այս պաշտօնը յանձն առեր էին՝ յուսահատութեամբ թողելու վրայ էին։

Ա.յսպիսի տխուր վախճանի մ՚առաջքն առնելու համար վէնսան առաջինէն աւելի բազմաթիւ ժողով մը հրաւիրեց, որուն առջեւ այնքան պերճախօսութեամբ պաշտպանեց այդ անմեղներուն դատը՝ որ նոր մղում մը որուեցաւ չարժման. ամէն դիէ օգնութիւններ տեղացին, եւ քիչ ժամանակէն Երկու մեծ չէնքեր հիւանդանոցի փոխուեցան։

Սէն վէնսան որ Բօլ իր նմանեաց վիճակը բարւոքելու համար տարած չանչց մէջ անխոնջ էր։

Իր օգնութեամբ հաստատուած բազմաթիւ բարեգործական հիմնարկութեանց մէջէն կրնանք յիշել այս տեղ Ցիսուսի հիւանդանոցը, զոր փարիզի մէջ հաստատեց՝ աշխատելու անկարող քառասուն ծերեր հոգալու համար, եւ Սէն—Ռէնէի հիւանդանոցը Օթէօնի մէջ, այնտեղ ուխտաւորութեան գընացող հիւանդներու եւ աղքատներու համար։

Երբ Լօրէնի բնակիչները պատերազմէ, սովէ եւ տգիտութենէ միանգամայն կը նեղուէին՝ վէնսան փարիզի մէջ մեծագումար դրամ հաւաքեց եւ այս միջոցով բազմաթիւ մարդոց կեանքը փրկեց։

Կրնանք ըսել թէ իր բոլոր կեանքը բարեգործական գործերու նուիրած էր, եւ երբ մեռաւ իր զաղափն եռեւէն բազմաթիւ աղքատներ եւ կաթոլիկներ գնացին, որք իր գերեզմանին վրայ եկեղեցական արտասուքներ թափեցին։

« Երանի ողորմածք՝ զի նոքա ողորմութիւն գտցեն »

Երանի այնոցիկ՝ որ սուրբ են սրտիւ, զի նոքա աստուած պիտացեն » ։

Սէն—Բիէր այրեայն ալ նշանաւոր մարդասէր մ՚է, թէեւ վէնսանի չափ գործնական չէր, բայց իր դէպ ի բարին ունեցած միտումնց մաքրութեան եւ եռանդին կողմանէ անկէ վար չմնար։

Տիւպուա կարդինալը իր վրայ խօսած ատեն միշտ կըսէր թէ իր ծրագրերը պարկեշտ մարդու մը երազներն են։ Սակայն սա եւս պէտք է յայտնենք թէ իր ծրագիրներէն մէկ քանին արդէն իրը գործադրելի նկատուած էին։

Սէն—Բիէր իր մանուկ հասակէն նշանաւոր հանդիսացաւ իր սրտի մաքրութեամբը եւ արդարութեան ու ճշմարտութեան համար ունեցած եռանդուն սիրովը։

Իր խորհուրդները զեղեցիկ խորհուրդներ եւ յառաջդիմութեան ու ընդհանուր բարւոքման խորհուրդներ էին։

Փարիզի մէջ, ուր որ կը բնակէր իր վարիչաց քարեկամին հետ եւ որուն 300 ֆրանքի օգնութիւն մը կը մատուցանէր իր 1300 ֆրանք թոշակէն, մարդուն բարոյական եւ քաղաքական կացութեան վրայ խորհելու զբաղեցաւ եւ բարւոքման զանազան ծրագրեր մտածեց։

Իր ամենէն մեծ ծրագրերուն մէջ նշանաւոր են պատերազմի ջնջման եւ խաղաղութեան ու եղբայրութեան ծրագրերը։

Գործադիր իշխանութեանց գլուխներուն հետ չարունակ կը տեսնուէր իր ծրագրերը ընդունելի ընելու համար, բայց ոչքա չատ անգամ սուտ

խօսել կ'ըլլային եւ զինքը երազաւոր մը անգ կը դնէին։

Սակայն խաղաղութեան աւետարանին աշակերտը աակէ աւելի լաւ ինչ կրնար ընել։

Երբ Սէն—Բիէր Բօլինեաք արքային հետ Ութրէխթի դեսպանաժողովը դնաց՝ ամէն ժամանակէ աւելի զօրաւոր համոզում մ'ունենալ թէ մարդկութեան ըլլուելիք ամենէն մեծ բարիքներէն մին է պատերազմի ջնջումը. այս նկատմամբ ունեցած զաղափարներն ու տեսութիւնները հաւաքելով եւ կարգի դնելով 1713 ին հրատարակեց Ձրօֆէյ Ղպնջենաւոր խաղաղութեան վերնագրով։

Սէն—Բիէր այս գրքին մէջ կառաջարկէր որ եւրոպական ծերակոյտ մը կամ վեհաժողով մը կազմուի եւ եւրոպական ամէն տէրութիւնք ներկայացուցիչներ ունենան նորա մէջ, եւ երբ վեհապետ զանգատ մը կամ անհամաձայնութիւն մ'ունենան՝ այս ժողովին յանձնեն իրենց դատը, եւ հաւատացում պահանջեն։

Սէն—Բիէրի մեկ ուրիշ ծրագիրն էր աղքատ աղոց համար արուեստական դպրոցի մը հիմնարկութիւնը՝ ուր այդ խեղճ մանուկները կարենային օգտակար արհեստ մ'ուսնիլ։

Ինքն ալ միայն խօսքով բարերար ըլլալ չուզելով իր բսածները գործով ալ կը կատարէր, եւ չատ մը որբերու պէտք եղած դրամական օգնութիւնները կը մատուցանէր զանազան արհեստներ ուսնելու համար, որով այդ խեղճ որբերը չլիսի կրնային իրենց ապրուստը պարկեշտութեամբ ճարել իրենց տրութեան ժամանակին։

Բիէր չատ կը վախնար թէ Անգլիա Ֆրանսայէն առաջ կ'ընդունի իր ծրագրերը եւ անոնց արդիւնագործութենէն չատ դալիք փառքը իր հայրենիքէն կը չափչտակէ։ Սա ուղղադրութեան նոր մեթոտ մ'ալ հնարեց եւ իր գրքերը այդ մեթոտով դրեց, թերեւս այս պատճառաւ է որ սակաւաթիւ ընթերցողներ դտած է իր գործերուն։ Սէն—Բիէր անդադար զանազան ծրագրեր կը խորհէր. սա մեթոտ մ'առաջարկեց դատերու թիւը նուազեցնելու համար, ուրիշ մ'առաջարկեց հարկերու արդար բաշխման համար. մուրացկանութիւնը վերցնելու համար ծրագիր մը ներկայեց եւ ցուցուց թէ այս միջոցով ներքին վաճառականութիւնը որչափ պիտի աճէր, ամէն օրինագրքերը վերաքննելու հարկը զգացուց եւ ֆրանսական յեղափոխութենէն ծնած ժողովները Նաբօլէոնի հետ այս գաղափարը գործադրելով նոր օրինագիրք մը պատրաստեցին։

Աղգային դաստիարակութեան ծրագիր մը պատրաստեց զոր Ֆրանսա անկէ իվեր ընդունած է, պերճանաց, մնոնտարտի եւ խաղամոլութեան դէմ գրեց, իր ամէն գրուածները ժողովրդին բարոյական եւ ընկերական կացութիւնը բարձրացնելու համար ծրագրերով լի էին, իր գիրքերը կարդացած աւելնիս կը տեսնենք որ այսօրուան իրագործուած բարւոքումներուն մեծագոյն մասը ինք նախատեսած էր, եւ դեռ այնպիսի բարւոքումներ նախատեսած է՝ որոց կատարման դեռ այսօր կը բաղձանք։ Չէ թէ միայն տեսական այլ եւ գործնական մարդասէր մ'էր Սէն—Բիէր, բո-

լոր իր եկամուտները բարեգործական հաստատութեանց կը նուիրէր, չէ թէ միայն առատաձեռն ողորմութիւններ կը բաշխէր՝ այլ անոնց կը սորվեցնէր իրարու օգնել։ Որու որ օգնէր՝ կուզէր որ ան եւս ուրիշի մը օգնութիւնը։

Աղքատներու արհեստներ կը սորվեցնէր, դպրոցներ կը գտնէր եւ իրենց աշխատութեան պտուղը գոհ ըլլալու վիճակին մէջ կը դնէր ներկինք։

Սէն—Բիւէր եղաւ որ առաջին անգամ քաղեքացի բառը ժողովրդական ըրաւ, եւ իր գործերովը գործնական նշանակութիւն մը տուաւ այս բառին։

Մարդկային ազգին ապագային վրայ մեծ յոյսեր կը տածէր եւ ամենաչքեղ բարւոքմանց կատարուելուն կը հաւատար։

«Իր բոլոր կեանց մէջ չարունակ հետեւեալ սկզբունքը կը քարոզէր թէ ամէն կրօնից էութիւնը, ամէն բարոյականի խարխափը, ամէն առաքինութեանց պսակը փալա՛ւ և ներքի՛ւ մէջ կը կայանայ։

Իր խօսակցութեանց մէջ այս սկզբան աւելի բանաստեղծական ձեւ մը տալով միշտ կը կրկնէր ըե՛ պրաիւը ֆլուքնէրուն և ուլրմաքնէրուն է[1]»։

Մինչեւ վերջին տարիները իր խմացականութիւնը չխանդարեցաւ ու յստակ մնաց եւ բնաւ ծերութեան հիւանդութեանց ենթակայ չեղաւ։

Իր մահուանէն մէկ կամ երկու օր յառաջ երբ մէկը ղինքը կը թախանձէր որ իր բոլորքը եղղներուն քանի մը խօսք ուղղէ՝ «մահուան դուռը հասնող մը» պատասխանեց, «քիչ բան ունի ըսելիք՝ եթէ մնալ արծուենամբ կամ տարուելամբ խօսիլ չուզէ»։

Վոլթէր կը պատմէ թէ երբ իր մահուան անկողնոյն վրայ հարցուցեր է թէ ինչ կզդայ կենաց վերջին վայրկեաններուն, — «ինչ որ կզդայ մէկը դաշտերը երած ճանապարհորդութենէ մը վերջը»՝ պատասխաներ է։

Սէն—Բիւէր 1763 ին մեռաւ Փարիզի մէջ եւ իր չիրմին վրայ հետեւեալ ճչմարիտ եւ պերճաբան տապանագիրը դրուեցաւ, ՅՈՑԺ ՍԻՐԵԱՑ [1]։

---

[1] պ. Հարբուէլ Gentleman's Magasine Դեկ. 1850։

[1] Երբ Ֆրանսա իր Սեն-վենսան եւ Սեն-Բիւէր մարդասէրներով կը պարծենայ, Հայաստան ալ ասոր չափ եւ բերեւս անկէ աւելի կրնայ պարծենալ ինք դարերէ ի վեր ունեցած մարդասէրներովը, որոց ամենեն երեւելին է Դ. դարուն մէջ Ներսես Պարթեւ կաթողիկոսը, զոր պատմութիւնը իրաւամբ ՄԵԾ կոչած է։

Սա երկու հազարի չափ աղքատանոցներ, հիւանդանոցներ, որբերու, ծերերու եւ կարօտեալներու համար ապաստանարաններ, օտարներու համար հիւրանոցներ, ժառանգաւորաց եղբայրանոցներ հաստատեց Հայաստանի զանազան գաւառներուն մէջ, եւ ասոնց չարունակութեան ու պայծառութեան համար տեսուչներ կարգեց եւ եկամուտներ յատկացուց։

Ներսես բնաւ յոգնիլ չէր գիտեր, չարունակ քաղաքէ քաղաք, գաւառէ գաւառ, գիւղէ գիւղ կը շրջէր իր հայրապետական խնամքը ամենուն վրայ տարածելու համար։

Մինչեւ իր ժամանակները Հայք տակաւին հետքանոսական վատ սովորութիւններ ունէին, իրենց մեռեալներուն վրայ յուսահատական կո-

Ա.յս գլուխը չվերջացուցած կուղենք համառօտ տեղեկութիւն մը տալ գերութեան եւ սեւերու վաճառականութեան ջնջման աշխատող երեւելի Անգլիացւոց վրայ :

Առանց մէջէն ամենէն առաջինը ու երեւելին եւ թերեւս ամենէն կորովամիտը, աներկիւղը եւ յարատեւ աշխատողն է Կրանվիլ Շարը :

Սա նախ Թօուըր—Հիլի մէջ վաճառականի մը քով գործակատար էր, սակայն իր աշակերտութեան պայմանաժամը լրանալուն պէս վաճառականութիւնը թողուց եւ Թնդանօթարանի դրասենեակը

ծումներ կընեին. Ներսես բոլոր այս գեղծումները արգիլեց յորդորներով եւ սահմանադրութեամբ :

Սակայն միայն այս բարեգործութեամբ գոհ չեղաւ, այլ իբր ճշմարիտ հայր հայրենեաց եւ իբր հանճարեղ քաղաքագէտ Պարսից եւ ցուցաց բազաւորներուն քով միջամտութիւններ ըրաւ Հայաստանը իրենց ազդեցութենէն ազատելու եւ անկախ պահելու համար :

Այս պատճառաւ երկու անգամ Պօլիս եկաւ կայսեր բարկութիւնը գիջուցանելու համար : Երկու անգամ ինք հաստատեց Հայոց բազաւորական գահուն վրայ Արշակ Բ. եւ իր որդին Պապը, որ փոխանակ իր բիւր ճանապարհեն ետ դառնալու՝ Ս. Հայրապետին խորհրդոց հետեւելով, ազատիլ ուզեց անոր իրաւացի յանդիմանութիւններէն, խարդախութեամբ ճաշի հրաւիրեց արքունի պալատը եւ բռնաւորելով վերջ տուաւ իր եւ Հայաստանի բարերարին կենաց :

Մեծն Ներսես իրեն արժանի ՄԵԾ ժառանգ մը թողուց իր որդին Սահակ, որ իր հօրը տեղը կարողիկոս ընտրուելով վ.ամշապուհ բազա-

ւեաւ իբր պաշտօնեայ եւ այս խոնարհ պաշտօնին մէջ իր պարապոյ ժամերուն գերեաց ազատութեան դործոնէն գրաղեցաւ : Սա աշակերտ եղած տանէն իսկ օգտակարութիւնը յայտնի եղող գործի մը ձեռնարկելու պատրաստ կերեւար միշտ :

Սա վաճառականի գործակատար եղած տանն մի եւ նոյն տան մէջ ուրիշ գործակատար մ'ալ կը բնակէր՝ որ միաբաւան մ'էր եւ կրօնական խընդրոց վրայ վիճաբանութիւններ կ'ընէր :

Ա.յս երիտասարդ միաբաւանը կը պնդէր թէ՝

ւորին եւ Մեսրոպայ օգնականութեամբը մեր գրականութիւնը ծաղկեցուց, եւ անոր ոսկի դարուն հիմնադիրն եղաւ :

Մեր դարուն մէջ ալ Մեծն Ներսեսեն նուազ երեւելի չէ իր մարդասիրութեամբը Պէգճեան Յարութիւն ամիրային :

Սա հասարակ պէշիկի մ'որդի էր որ ծնաւ 1771 ին եւ իր պատանեկութեան միջոցին մետաքսավաճառ եղաւ, վասն որոյ եւ կը կոչուէր քաշաչի օղլը : Յարութիւն իր ժրաջանութեամբը, աշխրջութեամբը եւ ուղղութեամբը շատ բարձրացաւ եւ յոյժ կարեւոր պաշտօններ կատարեց Օսմանեան տէրութեան մէջ. եւ թեեւ անգամ մը աքսորուեցաւ ազգային խնդրոյ մը համար՝ բայց աքսորին վերադարձին ալ աւելի բարձրացաւ, այնպէս որ հիւանդութեան անկողնին մէջ Սուլթան Մահմուտի պէս բազաւորի մ'այցելութիւնն ընդունեցաւ իր տանը մէջ, բնաւ տեսնուած չէր այս եւ թերեւս տեսնուելիք ալ չունի : Սակայն պէտք է գիտնալ թէ, եթէ այս այցելութիւնը Պէգճեանի համար պատիւ մ'է՝ Սուլթան Մահմուտի ալ նոգւոյն մեծութեան եւ երախտագիտութեան յայտնի ապացոյց մ'է :

եթէ Շարք ինքն ալ յունարէն գիտնար՝ Ս. գրոց խօսքերը լաւ պիտի հասկնար եւ այնպէս երբոր-դութիւն պիտի չզաւանէր, ասոր վրայ Կրանվիլ անմիջապէս յունարէն սկսաւ եւ իր երեկոյները անոր զոհելով քիչ ժամանակուան մէջ յաջողեցաւ այս լեզուն ալ սովրիլ։

Ուրիշ անգամ մ'ալ մարգարէութեանց մեկնութեան մասին խորհելացի աչակերտի մը հետ վիճաբանութեան բռնուելով որոշեց որ երթայերէն ուսնի եւ յաջողեցաւ ալ ամեն տեսակ դժուարութեանց յաղթելով։

Պեզճեան մեռաւ 1834 ին 63 տարեկան եւ թաղուեցաւ Մայր եկեղեցւոյ մէջ որուն շինութեան այնքան օգներ էր։ Իր մահը ողբացին չէ թէ միայն Հայերը այլ եւ Պօլսոյ բոլոր ժողովուրդները, որոց այնքան բարիքներ ըրած էր բոլոր իր կենաց մէջ։

Պեզճեանի դիմող աղքատ մը բնաւ ձեռնունայն ետ չէր դառնար, շատերը չէ թէ միայն ժամանակաւոր օգնութիւն մը՝ այլ իրենց արհեստը կամ գործը կարենալ բանեցու համար մեծամեծ նպաստներ կ'ընդունէին։ Բ. Դրան քով ունեցած ազդեցութեամբը քանի քանի անմեղներ կախաղանէ ազատեց։

Պօլսոյ գրեթէ բոլոր եկեղեցիները եւ գաւառաց մէջ գտնուածներուն շատերը Պեզճեանի բարեգործութեան յիշատակները կը վայելեն տակաւին մինչեւ այսօր։

Իր օգնութեամբ շինուած եկեղեցեաց եւ վարժարանաց մէջէն կրնանք յիշել այս տեղ արքունի Եաւարանի եկեղեցին, Գումգաբուլի Մայր եկեղեցին, Պատրիարքարանը եւ վարժարանը, Ս. Փրկչի հիւանդանոցը, Գումգաբուլի դրսի երկու

Սակայն իր կենաց եւ աչխատութեանց վերջնական մղումը եւ ուղղութիւն տուողը իր սրտին վհանձնութիւնն եղաւ։ Իր Ովիլյըմ եղբայրը, որ Լօնտօնի մէջ հաստատած էր իր բնակութիւնը լրբոր վերաբոյժ, աղքատները ձրիապէս կը դարմանէը եւ իր բաղմաթիւ դժբաղդ յաճախորդներուն մէջ խեղճ Ափրիկեցի մը կար Ճօնաթան Սթրօն։

Կ'երեւայ թէ այս խեղճ սեւին տէրը իրեն հետ չատ դէշ կերպով վարուեր էր, վասն զի կաղ եւ գրեթէ կոյր եղեր էր եւ վերջապէս աչխատելու անկարող դարձեր էր, որուն վրայ իր տէրն ալ այ-

---

վարժարանները, գորս միայն իր դրամովը շինեց եւ ետնոց յարատեւութեան համար 25000 դրուշ թողուց Մայր եկեղեցւոյ, որպես զի ետնոր շահը 1000 դրուշ ամսեամսէ վճարեն այդ եկու վարժարանաց։ Դարձեալ Պեզճեանի օգնութեամբ շինուեցան Բերայի մէջ աղջկանց վարժարան մը, երկու աղբիւրներ եւ փրկչի հիւանդանոցին քով ուրիշ հիւանդանոց մը տարափոխիկ հիւանդութեանց համար։

Սակայն Պեզճեանի բարեգործութիւնները միայն ասոնք չեն։ Ինք տպագրել տուած է վեհետիկի միաբանութեան երկու մեծահատոր Հայկազեան բառարանները եւ Պալատցի Գէորգ պատուելիին Պարսկերէն Հայերէն բառարանը։

Ահա այսքան բարեաց փոխարէն է որ ազգն ալ գինքը ԱՆՁՈՒԴԱԿԱՆ ԲԱՐԵՐԱՐ կոչած է շատ իրաւամբ։

Պեզճեան կատարեալ ազգասէր մ'էր եւ իր այսքան բարիքները բնաւ ցոյցի եւ համբաւ վաստակելու համար չէր ըներ, վասն զի նոյն իսկ ազգին համար պաշտօնէ ընկնելէն եւ աթոռուելէն

տուհետեւ անպէտ եւ անօգուտ բանի մը պէս փողոց նետեր էր զինքը։

Այս խեղճ մարդը լի վշտով աաեն մը իր հացը մուրալով ճարեր էր, մինչեւ որ Ռուիլյըմ Շարբի դուռը հասաւ, որ իրեն դարման մատոյց եւ Սէն Պարթէլըմիի հիւանդանոցը դրաւ ուր առողջացաւ։ Հիւանդանոցէն ելնելուն երկու եղբարք իրեն օգնութիւններ մատուցին մուրացկանութենէ ազատելու համար, վասն զի բնաւ մուքերնէն չէին անցներ թէ որ եւ է մէկը անոր անձին վրայ սեպհականութեան իրաւունք ունենայ։

ետքն ալ բնաւ չդադրեցաւ բարիք գործելէ միջեւ կենացը վերջին շունչը։

Հետեւեալ պատմութիւնը որ Պեզճեանի երախտագիտ սիրտ մ'ունենալուն յայտնի ապացոյց մ'է, ամեն մարդու համար ալ ազդու խրատ մ'ըլլալով արժան կը համարինք հոս մէջ բերել։

Կիւրակէ օր մը Պեզճեան Օրթագիւղի եկեղեցիեն ելնելով տուն կը դառնար, ճանապարհին վրայ աղքատ եւ ցնցոտիներով ծերունի մը տեսաւ, բարեւեց զանի եւ իր տունը հրաւիրեց, բայց ինք յառաջ անցնելով պատուիրեց սպասաւորներուն որ առնեն տուն բերեն զայն։

Երբ այս ծերունին սենեակին ներս մտաւ, Պեզճեան ոտքի ելնելով համբուրեց անոր ձեռքը եւ իր քով նստեցնելով ըսաւ.

« Հա՛յր, կը յիշես այն երկու ապտակները որ երեսներուս զարկիր »։ Շուարեցաւ ծերունին, որ եհնի–գաբուցի նաւավար մ'էր եւ ճգին կըրցաւ սպէս պատասխանել։

— « Ի՞նչ կրսես, ամիրա, այդ ինչ զրպարտութիւն է որ կ'ընես իմ վրաս » —։ « Ո՛չ, զրպարտութիւն չէ ըրածս » կրկնեց Պեզճեան։

Շարբ եղբարք յաջողեցան այդ ափրիկեցին դեզաւաճառի մը քով դնել, ուր երկու տարի ծառայեց, այս միջոցին խեղճ սէրը իր սիրուհուին հետ կառքով գնացած աաեն իր առջի սիրոջ հանդիպեցաւ, որ զինքը ճանչնալով որոշեց որ նորէն զինքը գրաւէ, վասն զի առողջանալով զործելու յարմար եղեր էր։

Այս տէրը իր դերին Սթրոնը բռնել տուաւ քաղաքապետին երկու պաշտօնակալներուն ձեռքը եւ բանտ դնել տուաւ մինչեւ որ Անթիլեան կղզիները ղրկէր։

Սէրը իր գերութեան մէջ կրանվիլ Շարբի իր թշնամութեան մէջ իրեն մատուցած ծառայութիւնները յիշելով նամակ մը ղրկեց անոր՝ որով օգնութիւն կը խնդրէր իրմէ։

Շարբ Սթրոնի անունը մոռցեր էր, սակայն չուտով պատգամաւոր մը ղրկեց բանտը որպէս զի երթայ ով ըլլալը հասկնայ, որ եկաւ խնացուց թէ բանտին մէջ այս անունով մարդ չկայ եղեր պահապաններուն ըսածին համեմատ։ Ասոր վրայ Շարբ տարակուսեցաւ եւ իսկոյն անձամբ բանտ

« Տղայութեանս ձկնորսութեան ետեւէ ըլլալով ամեն կիւրակէ քու նաւդ կը գայի ձուկ որսալու. անցամ մ'ալ երկուշաբթի օր մ'եր, ջուկայ երթալ չուզեցի եւ նաւդ եկայ որ ձուկ որսամ, դուզիս տեսնելով բունեցիր ականջս եւ երեսներս ապտակելով հրամայեցիր որ չուկայ երթամ, վասն զի գործի օր եր։

Քու այդ խրատդ այնքան ազդեց ինձ՝ որ այն օրեն իմ գործիս պարապելու եւ աշխատիլ ըլլալու սկսայ. ուստի այժմ այս վիճակիս մէջ պար-

գնաց եւ պնդեց որ դինքը Ջօնաթան Սթրոնի քով տանին ։

Կամայ ակամայ ընդունուեցաւ իր առաջարկութիւնը եւ Կրանվիլ խոհոյն ճանչցաւ խեղճ բանտարկեալը, զոր կը պահէին իբր սեւամորթի փախստական ։ Շարք խոհոյն բանտին վարչութեան իմացուց թէ, եթէ Սթրոնը քաղաքապետին առջեւ չելած մէկու մը յանձնեն՝ իրենք պատասխանատու կը մնան, եւ խոհոյն քաղաքապետին քով երթալով Սթրոնը առանց հրամանի բռնել տուողներուն դէմ դատ բացաւ ։

Ամբաստանող եւ ամբաստանեալ քաղաքապետին առջեւ ներկայացան, եւ եղած վիճաբանութիւններէն երեւան ելաւ թէ սեւամորթին առաջին տէրը զանի ուրիչի մը վաճառեր էր եւ այն որ վաճառման թուղթը ներկայացուց՝ եւ զրեթին կը պահանջէր ։

Սակայն որովհետեւ Սթրոնի վրայ որ եւէ յանցանք մը չհաստատուեցաւ եւ քաղաքապետ լորան ալ անոր քաղաքային կացութեան օրինական խընդիրը դատելու անձեռնհաս էր, գերին ազատ թողուեցաւ, որ արդարութեան պալատին դուրս

տական եմ երախտիքդ ճանչնալու. եւ քեզ շնորհակալ ըլլալու. » Այս խօսքերէն յետոյ հանեց 500 դրուշ ալ տուաւ ծերունեացոյն եւ պատուիրեց որ ամսէ ամիս գայ նոյն գումարն ընդունի մինչեւ գմահ ։

Մեր միտքը պիզնեանի կենսագրութիւնն ընել չըլլալով՝ աւելորդ կը համարինք տերութեան մատուցած ծառայութիւնները մի առ մի յիշել այս տեղ ։

իր բարերարին եռեւէն գնաց եւ ոչ ոք համարձակեցաւ իրեն բան մ'ըսելու ։ Սթրոնի նախնեաց տէրը անմիջապէս Շարբի դէմ դատ բացաւ իր գերին վերստին ստանալու համար, զոր երկմէ գողցեր էին կ'ըսէր ։

Այս միջոցին (1767) Անգլիացիք որչափ որ տեսականապէս անհատական ազատութիւնը չատ կը սիրէին, սակայն գործնականապէս այդ ազատութիւնը ամեն օր բռնաբարութեան ենթակայ էր ։

Ծովային ծառայութեանց համար ամեն օր բռնի մարդիկ կը յափշտակէին եւ այս յափշտակիչներէն դատ Լօնտոնի եւ Թագաւորութեանս միւս մեծ քաղաքներուն մէջ յափշտակիչներ կային որք բռնի մարդիկ կը յափշտակէին արեւելեան Հնդկաց ընկերութեան ծառայութեան համար, որոց եթէ ընկերութիւնը պէտք չունենար՝ Ամերիկա կը ղրկուէին իբր գերի այն տեղ մշակութեան զբաղելու համար ։

Իսկ սեւամորթ գերեաց վաճառականութիւնը յայտնի համարձակ կը գործադրուէր եւ Լօնտոնի ու Լիվերբուլի լրագիրներուն մէջ այս մասին ծանուցումներ կ'ըլլային, եւ ով որ փախստական գերի մը բռնէր՝ վարձատրութիւն կ'ընդունէր. նաւահանգստին մէջ ալ մանաւոր նաւեր կ'սպասէին այդ գերիները առնելու եւ իրենց յատուկ տեղերը տանելու համար ։

Գերի համբաւուած մարդուն վիճակը Անգլիոյ մէջ անստոյգ եւ տարակուսելի էր ։

Դատարաններու այս մասին տուած վճիռները զանազան եւ հակասական էին. վասն զի որոշ սկզբունքի մը վրայ հիմնեալ չէին ։ Թէեւ հասա-

բակութիւնը կը կարծէր թէ Անգլիա ոսկ կոխող դերի մ'ազատ կ'ըլլայ, սակայն բազմաթիւ երեւելի իրաւագէտներ բոլորովին ասոր հակառակ կարծիք ունէին։

Շարբ ձօնաթան Սիրոնի համար իրեն դէմ բացուած դատին մէջ ինքզինք պաշտպանելու համար բազմաթիւ փաստաբաններու եւ օրէնսդէտներու խորհուրդ հարցուց, սակայն անոնք ամենքն ալ իրեն հակակարծիք ելան եւ Սիրոնի նախընթաց տէրն ալ կը յայտարարէր թէ արդարութեան պաշտօնեայ Լորտ Մանսֆիլտ եւ բոլոր հռչակաւոր փաստաբանները կ'ըսէին թէ Անգլիա ոկոտ դերի մ'ազատ չըլլար, եւ թէ իրաւունք ունէին զայն նորէն գաղթականաց դարձնել այն տեղ աշխատելու համար։

Եթէ Կրանվիլ Շարբ նուաղ քաջասիրտ եւ հաստատամիտ մէկն ըլլար՝ անշուշտ այսպիսի տեղեկութեամբք կը յուսահատէր, բայց ընդհակառակն Կրանվիլ ասոնցմով աւելի հաստատուեցաւ իր որոշման մէջ գոնէ Անգլիոյ մէջ գերեաց ազատութեան համար մաքառելու. «փաստաբաններու եւ օրինաց կողմանէ բնաւ պաշտպանութիւն չգտնելով ինքզինքս պաշտպանելու համար յուսահատական փորձ մ'ընելու ստիպուեցայ» կ'ըսէ, «թէ եւ մինչեւ հիմայ օրինաց եւ փաստաբանութեան վրայ բնաւ տեղեկութիւն չունէի եւ Աստուածաշունչէն զատ որ եւ է օրինագիրք բացած չէի, սակայն այժմ սկսայ դրամաճառիս նոր գնած թանգարանին դրքերուն մէջ դատիս պաշտպանութեան համար տեղեկութիւններ ընտրելու»։

Աստուընէ մինչեւ երեկոյ իր գործէն գլուխ չէր կրնար վերցնել, վասն զի թնդանօթարանի ամենէն բազմաչխատ տեղն էր իր պաշտօնը, ուստի իր նոր խուզարկութեանց կամ երեկոյին չատ ուշ եւ կամ առաւօտուն չատ կանուխ հաղիւ կրնար ղբաղիլ, այնպէս որ ինքն ալ տեսակ մը գերի դառնալու վրայ էր։

Իր եկեղեցական մեկ բարեկամին գրած նամակին պատասխանը ուշացնելուն համար իրմէ նեղողութիւն կը խնդրէր հետեւեալ խօսքերով. «գրական թղթակցութեան մ'ղբաղելու բոլորովին անկարող վիճակի մը մէջ կը գտնուիմ։ Աստուն կամ երեկոյին քունէս կտրած մեկ երկու ժամերուն մէջ ստիպուած եմ օրինաց եւ իրաւանց զանազան տրամադրութիւնները քննել, վասն զի այս քննութիւնները բնաւ կարելի չէ եղբի թողուլ եւ պէտք է որ ես ամենայն խնամով աշխատիմ անոր»։

Շարունակ երկու տարի Շարբ բոլոր իր պարապոյ ժամերը Անգլիոյ մէջ անհատական ազատութեան համար գրուած օրէնքները քննելու նուիրեց եւ իր նպատակին հասնելու համար ամենաչոր գրականութեան մը պատճառած տաղտկութեան հանդերեց։

Խորհրդարանին տուած ամենէն երեւելի եւ իր դատին պաշտպանութեան նպաստաւոր վճիռները ինչպէս նաեւ դատարաններու որոշումները եւ ամենէն նշանաւոր իրաւաբաններու կարծիքները հաւաքեց։

Այս երկար եւ անհամ խուզարկութեան մէջ

ոչ առաջնորդ, ոչ օգնական եւ ոչ խորհրդակից մ՚ունեցաւ, եւ բնաւ չկրցաւ գտնել օրէնսդէտ մը որուն կարծիքը իր ձեռնարկութեան նպաստաւոր ըլլար։

Սակայն վերջապէս իր խուզարկութիւնները դոհացուցիչ եւ զարմանալի արդիւնքներ արտադրեցին։

«Օրհնեալ է Աստուած» աղաղակեց, «չկայ անգլիական սահմանադրութիւն մը կամ օրէնք մը՝ դոնէ որչափ որ ես տեսայ, որ դերութիւնը արդարացնէ»։

Այժմ Շարբ իր ոտից հաստատ նեցուկ մը գտեր էր եւ ալ բանէ մը չէր տարակուսեր, սա իր ուսմանց արդիւնքը բովանդակից չպիտի անէրթար ըլլար ոչ ընչաքաղցութեան մակարդակի մէջ, ուր համառօտ, պարզ, չբաւական եւ ճշգրիտ կերպով բացատրուած էին իր դաղափարները։

Շարբ իր ձեռքով այս տետրակին մէկ քանի ընդօրինակութիւնները գրեց եւ ժամանակին ամենէն երեւելի փաստաբաններուն մէջ տարածեց։

Սթրոնի տէրը տեսնելով իր դէմ ելնողին ինչպիսի մարդ ըլլալը, զանազան պատրուակներ հնարեց իր դէմ բացած դատը երկարաձգելու համար, եւ եղբն ալ հաչտութեան առաջարկութիւններ ըրաւ, բայց մերժուեցան անոնք եւ Կրանվիլ իր ձեռագիր տետրակը այնքան պատճառ օրէնսդէտներու մէջ որ վերջապէս իր հակառակորդին փաստաբանները այլ եւս նորա դատը պաշտպանել չուզեցին եւ վերջապէս ամբաստանողը այլ եւս

իր դատը չկրնալ չարունակելուն համար երեքկին ծախք վճարելու դատապարտուեցաւ։

Այն աուեն՝ այսինքն 1769ին Շարբի տետրակն ալ տպագրուեցաւ։

Այս միջոցին Լօնտոնի փողոցներուն մէջ ուրիշ տետրակներ ալ յայտնակեր եւ նաւ դրեր էին Անթիլեան կղզիները տանելու համար ուր պիտի վաճառուէին։

Այսուն անգամ որ Շարբ այսպիսի դիպուած մը կը լսէր՝ չուտով օգնութեան կը դիմէր այդ խեղճերուն։

Այսպէս անգամ մ՚ալ Ափրիկեցի Հիլաս անուն մարդու մը կինը բռներ եւ Պարպատ ուղարկեր էին. Շարբ Հիլասի կողմանէ դատ բացաւ նորա կնոջ բռնաբարչին դէմ եւ վճիռ տանել տրուաւ՝ որով Հիլասի կինը Անգլիա վերադարձնել եւ տուգանք վճարել կը հրամայուէր, կինը տանելն պէս պատ թողուեցաւ։

1770 ին ալ բռնի եւ անգթութեամբ ուրիշ տետրմորթի մը բռներ էին. Կրանվիլ լսմնալուն պէս իսկոյն բռնաբարիչները բնտռելու ետեւէ եղաւ։

Խաւար գիշեր մ՚ալ երկու նաւատուներ Լէվիս անուններով Ափրիկեցի մը վրայ յարձակելով բռնեցին զինքը եւ բերանը գոյլ դնելով եւ ոտքերն ու թեւերը կապելով նաւու մը մէջ նետեցին եւ թէմըզ գետէն իջնելով ձամայիք գնացող նաւու մը մէջ գրին ուր հասնելուն պէս պիտի վաճառուէր իբրեւ

Սակայն խեղճ տետրմորթին աղաղակները քանի մը ղրացեայ ուշադրութիւնը գրաւելով անոնցմէ մին անմիջապէս Պ. Կրանվիլ Շարբի գալով եղե-

լութիւնը իմացուց, վասն զի սա արդէն սեւեռուն բարեկամը ճանչցուած էր։

Շարբ անմիջապէս Լէվիսը վերադարձնելու համար հրամանագիր մը հանել տալով Կրամէզնա մեկնեցաւ, բայց ուշ հասաւ, վասն զի նաւը արդէն դէպ ի Տիւն ճամբայ ելեր էր։

Այն առեն արձակման (habeas corpus) հրամանագիր մը հանել տալով Սըթիհէտ ուղարկուեցաւ եւ նաւը Անգլիոյ եղերքներէն չհեռացած այս հրամանը գործադրուեցաւ։

Նաւը հասան եւ տեսան որ խեղճ գերին մեծ կայմին կապեր էին, որ արտասուաց գառն կաթիլներ կը հոսեցնէր եւ յուսահատական նայուածք մը կը ձգէր այն երկրին վրայ՝ ուրկէ գինքը բռնի խլեր էին։

Շուտով ազատուելով Լօնտօն վերադարձաւ եւ այս սճիրը գործողը դատի հրաւիրելու համար հրամանագիր մ'ելաւ։ Շարբի այս գործին մէջ ցուցուցած մտայ, սրտի եւ գործողութեան արագութիւնը գրեթէ ոչ ոք զերազանցած է. սակայն դարձեալ Շարբ ինքզինքը իրր դանդաղ կ'ամբաստանէր։

Այս դատը Լորա Մանսֆիլտի առջեւն ելաւ ուրուն կարծիքը ինչպէս տեսուեցաւ բոլորովին Շարբի հակառակ էր։

Սակայն դատաւորը այս պարագային մէջ հակառակելէ զգուշացաւ եւ գերագոյն անձնական ազատութեան իրաւանց խնդրոյն վրայ բնաւ կարծիք չյայտնեց, այլ պարզապէս գերին ազատ թողուց ըսելով թէ նորա տէրը բնաւ եւ գոնէ անուանական ապացոյց մ'իսկ չունի գերին իր սեպհականութիւնն ըլլալուն։

Ուրիշ սեւամորթներու անհատական ազատութեան խնդիրը բոլորովին որոշուած չէր. սակայն Պ. Շարբ ամենայն եռանդով կը չարունակէր իր վիճանձն խաչակրութիւնը եւ իր անխոնջ ջանքը եւ գործելու փութով իր ազատած մարդոց ցանկը կ'աւելցնէր։

Վերջապէս ձէյմս Սոմէրսէթի կարեւոր դատը երեւան եկաւ, որուն պատճառաւ Պ. Շարբ եւ Լորա Մանսֆիլտ որոշեցին որ իրենց մէջ երկար ատենէ ի վեր հակառակութեան նիւթ եղող խնդրոյն վերջնական եւ օրինաւոր վախճան մը տան։

Սոմէրսէթի տէրը գինքն Անգլիա բերեր եւ հոն երեսէ թողեր էր, ապա այս տէրը ուզեր էր նորէն բռնել եւ ձամբայէ ուղարկել հոն վաճառելու համար։ Շարբ իր սովորութեան համեմատ այս սեւամորթին դատն ալ ձեռք առաւ եւ նորա պաշտպանութեան համար փաստաբաններ որոշեց. Լորա Մանսֆիլտ ալ յայտարարեց թէ գործը ընդհանուր կարեւորութիւն մ'ունենալուն համար ամբողջ դատաւորաց համագումար ժողովին որոշման պիտի ներկայէ զայն։

Այն առեն Շարբ հասկացաւ թէ բոլոր իր հակառակորդները իրեն դէմ միացած են. սակայն իր հաստատամտութիւնը բնաւ չփախտեցաւ։

Բարեբաղդաբար իր ջանքերը այս սասակիւ մաքառման մէջ արդէն իրենց պտուղները տալ սկսեր էին, հասարակութիւնը հետզհետէ աւելի միջամուխ կ'ըլլար խնդրոյն եւ բազմաթիւ նշանաւոր փաստաբաններ իր կողմն անցեր էին։

Այն առեն խնդրոյ տակ եղած անձնական ա-

դատաւորութեան դատը լորտ Մանսֆիլտի եւ երեք դատաւորաց առջեւ կատարելապէս եւ անկողմնակալութեամբ վիճաբանեցաւ եւ վճռաբեցաւ թէ Անգլիոյ մէջ ամեն անհատ իր անձին տէրն է, եւ ոչ ոք իրաւունք ունի իր վրայ, եւ թէ բնաւ օրէնք մը կամ սահմանադրութիւն մը չկայ որ այդ իրաւունքը բառնայ անհատէ մը։

Աւելորդ է այս տեղ այս մեծ դատին ամեն մանրամասնութիւնները պատմել, որուն վիճաբանութիւնները չափէն աւելի երկարեցան եւ որուն որոշումը նախէ նախ երկարաձգուեցաւ, մինչեւ որ վերջապէս լորտ Մանսֆիլտ ժողովին դատաստանը հրատարակեց. սա թէեւ ի սկզբան այս դատաստանին բոլորովին հակառակ կարծիք մ'ունէր, բայց հակառակ կուսակցութեան՝ մանաւանդ Կըրանվիլ Շարբի տեարակին փաստերէն համոզուելով իր կարծիքը փոքր առ փոքր փոխեր էր, այս ժողովին կարծիքը այս դատաստանին նկատմամբ այնքան միաբան եւ մեկին էր՝ որ բնաւ տան երկու դատաւորաց ժողովին դիմել հարկ չեղաւ։

Այս ժողովը վճռեց թէ գերեզաց տէրերուն պահանջները բնաւ իրաւացի չէին, եւ իրենց պահանջած իշխանութիւնը Անգլիոյ մէջ բնաւ դոյութիւն ունեցած չէ, եւ որ եւ է օրէնք ճանչցած չէ զայն, եւ թէ հետեւաբար Ձէյմս Օսմէրսէթ ազատ թողուելու էր։

Այս դատաստանը առնելով Կրանվիլ Շարբ իբրեւ ջնջեց գերեզաց վաճառականութիւնը, որ մինչեւ իր առնը Լիտոնի եւ Լիվըրպուլի վաղցներուն մէջ յայտնի համարձակ կը գործադրուէր։

Շարբ այսչափով ալ գոհ չեղաւ. այլ անխախտ հիման մը վրայ հաստատեց այն իրաւունքը՝ որուն չնորհիւ գերի մը Անգլիա ոտք կոխելուն պէս ազատ էր։

Սակայն մինչեւ հիմայ բառաձնները չկրցան յայտնել թէ Լորտ Մանսֆիլտի այս մեծ որոշումը գլխաւորապէս Պ. Շարբի հաստատամտութեան, աներկիւղութեան արդիւնքն էր։

Անօգուտ է աւելի յառաջ երթալ Կրանվիլ Շարբի ասպարէզին մէջ, եւ բաւական կը համարինք ըսել թէ՝ Շարբ անխոնջ եռանդով մը չարունակեց աշխատիլ ամեն տեսակ լաւ գործերու համար։ Սիէրա Լէօնայի գաղթականութիւնը հաստատելու օգնեց՝ ազատուած գերիներուն ապաստանարան մ'ըլլալու համար, Ամերիկացի ընկերներուն վիճակը բարւոքելու համար չատ հոգ տարաւ, Անգլիոյ մէջ քաղաքական իրաւանց ընդարձակելուն եւ վերանորոգութիւններ ընելուհամար եղած չարժման մասնակից գտնուեցաւ, եւ նաւաստեաց ճընշումը ջնջելու համար հոգւով չափ աշխատեցաւ։

Կրանվիլ կը պնդէր թէ Անգլիացի նաւաստին ալ Ամերիկեցի սեւամորթին պէս օրէնքէն պաշտպանուելու իրաւունք ունի, եւ թէ նաւաստիի վիճակը երբէք Անգլիացւոյ մը իրաւունքներն ու առանձնաշնորհութիւնները չկրնար բառնալ կամ ջնջել, եւ այս իրաւանց առաջին տեղը կը գրաւէ անձնական ազատութիւնը։

Պ. Շարբ աշխատեցաւ որ Անգլիոյ եւ Ամերիկայի գաղթականաց մէջ բարեկամութիւնը վերահաստատէ. ոակայն ի զուր, եւ երբ ամերիկեան յեղափոխութեան եղբայրասպան պատերազմը սկը-

սաւ՝ Շարբ արդարութեան սիրով վառեալ բնաւ չդադրեց մասնակցիլ այս անբնական մաքառման եւ իր հրաժարականը տուաւ թնդանօթարանի պաշտօնատունէն։

Շատ մարդիկ այս հրաժարականը տնօրինչութեան գործ մը համարեցին. սակայն այդ վարմունքը իր սկզբանց ուղիղ հետեւութիւնն էր։ Իր կենաց միակ առարկայն կամ իր միակ նպատակը որուն մինչեւ վերջը հաւատարիմ մնաց, դերութեան ջնջումն էր։

Այս գործը իդձուխ հանելու եւ հեռդհեռէ բաղմացած կուսակցութեանց ջանքերը բարեկարգելու համար դերութեան ջնջման ընկերութիւնը հիմնուեցաւ, եւ նորանոր մարդիկ Շարբի եռանդէն եւ օրինակէն ներշնչեալ իրեն օգնութեան հասան։

Սա նոցա հաղորդեց իր կորովը եւ իր անչահախնդիր եռանդը, որով այնքան երկար ժամանակ մինակ աշխատեր էր, եւ վերջապէս յաջողեցաւ բոլոր ազգը իր կողմը չահելու։

Շարբի յաջորդեցին Քլարքսըն, Ուիլպերֆօրս, Պրուհամ եւ Պիւքմըն, որք այնպիսի կորովով եւ հաստատամտութեամբ յառաջ տարին այս աշխատութիւնը՝ որ դերութիւնը բրիտանական բոլոր գաղթականութեանց եւ ստացուածոց մէջէն ջնջուեցաւ։

Սակայն որչափ որ այս մեծ յաղթանակը վերոյիշեալ անձանց կը տրուի յաճախ՝ բայց գլխաւոր եւ առաջին պատճառը անշուշտ Կրանվիլ Շարբ եղած է։

Սա երբ այս մեծ գործին ձեռնարկեց՝ բնաւ տեղէ մը քաջալերութիւն չտեսաւ. երկար ժամա-

նակ մինակ մնաց իր դէմ ունենալով ամենէն ճարտար իրաւաբաններու կարծիքը եւ զարուն ամենէն հաստատմամբ նախապաշարումները, մինչ մաքառեցաւ Շարբ եւ յաղթանակը վաստակեցաւ իր արիասիրտ ջանիւքը։

Անգլիական ազատութեանց նպաստող մաքառմանց մէջ Շարբի ճակատամարտը ամենէն նշանաւորն է։

Սա իր անխոնջ հաստատամտութեամբը միայն կրցաւ այս երեւելի յաղթանակը տանիլ, ինք վառեց ջահը որ ուրիշ մարքեր ալ բռնկցուց եւ ձեռքէ ձեռք անցնելով վերջապէս ամեն դի տարածուեցաւ այդ փրկարար լոյսը։

Քլարքսըն արդէն Կրանվիլ Շարբի մահուանէն յառաջ իր ուշադրութիւնը սեւամորթերու դերութեան վրայ դարձուցեր էր, եւ վարժարանն եղած առենն իսկ իրեն չարաղրութեան նիւթ գոյն ընտրեր էր. այս խնդիրը իր միտքը այնքան գրաւեց որ ալ չկրցաւ անոր իշխանութենէն ազատիլ։

Հէբռիֆօրդշայրի մէջ Ուատսմիլի քով տակաւին կը ցուցնեն այն տեղը՝ յորում օր մ'իր ձիէն իջնելով ճամբուն եղերքը դալարեաց վրայ վշտահար նստեր եւ երկար խորհրդածութիւններէ վերջը որոշեր է որ ինքզինք բոլորովին այս գործին նուիրէ։

Իր ճառը լսողներուն անդիմերկնի թարգմանեց եւ նորանոր օրինակներ աւելցնելով հրատարակեց։

Այս միջոցին զանազան աշխատակից ընկերներ հաւաքուեցան իր քով։

Դերութեան ջնջման համար կազմուած ընկերութիւնը արդէն հաստատուած էր, բայց ինք ա-

նոր գոյութիւնէն տեղեակ չէր, ու երբ խմացաւ իսկոյն անոր միացաւ եւ կենաց իրեն չնորհած բոլոր գեղեցիկ յոյսերը զոհեց բոլորովին այս գործին նուիրուելու համար։

Ա.յս գործը խորհրդարանին առջեւ հանելու համար Ովիլվերֆօրս ընտրուեցաւ. սակայն իրենց դաշին պաշտպանութեան նպաստաւոր անհուն վկայութիւնները հաւաքելու եւ բովանդակելու ծանր աշխատութիւնը Քլարքսընի վրայ ընկաւ։

Քլարքսընի յարատեւութեան մէկ զարմանալի օրինակը կրնանք յիշել այս տեղ։

Գերութեան կոմնակիցները իրենց դրութիւնը պաշտպանելու համար կ'ըսէին թէ միայն պատերազմի մէջ բռնուողները իբր գերի կը վաճառուէին, եւ թէ, եթէ զանոնք չվաճառէին, իրենց հայրենեաց մէջ աւելի թչուառ կ'ըլլային։

Քլարքսընն չատ լաւ գիտէր թէ սեւամորթները օրացող չատուկ մարդիկ կային, բայց այս իրողութիւնը հաստատող բնաւ ապացոյց մը չունէր իր ձեռքը, ուր էր թէ միայն մէկ հատ մը կարենար գտնել։

Վիլուաձով իր ճանապարհորդութեանց մէկուն մէջ հանդիպած պարոն մ'նկաւ իրեն պատմեց թէ՝ տարի մը յառաջ նաւաստիի մը հետ սեւամորթներու որսորդութեան մասնակցած է։

Ա.յս պարոնը նաւաստիին անունը չէր գիտեր, եւ անոր վրայով տուած տեղեկութիւններն ալ չատ անորոշ էին, ու անոր բնակութեան տեղւոյն վրայով բան մը չէր գիտեր։

Միայն կ'ըսէր թէ հասարակ պատերազմական

նաւու մը կը վերաբերէր, սակայն նաւուն ոչ նաւահանգստին մէջ ըլլալն ալ չէր կրնար ըսել։

Քլարքսըն որոշեց որ այս վկայն գտնէ եւ խորհրդարանին ներկայէ։

Ինքն անձամբ բոլոր նաւահանգիստ ունեցող քաղաքներուն այցելութեան երթալով այս տեսակ պատերազմական նաւերը պտտեցաւ, եւ մինչեւ վերջին նաւահանգիստը իր քննութիւններէն բնաւ յաջողութեան նշոյլ մը չտեսաւ, սակայն իր ըմբռնած վկայն վերջապէս ամենէն վերջի նաւուն մէջ գտաւ։

Ա.յս երիտասարդ նաւաստիին վկայութիւնը չատ օգտակար եւ նպաստաւոր եղաւ իրեն։

Քանի մը տարիներ Քլարքսըն չորս հարիւրէ աւելի մարդոց հետ թղթակցութիւններ ունեցաւ եւ միեւնոյն ժամանակ երեսուն եւ հինգ հազար մղոն ճանապարհորդութիւն ըրաւ ապացոյցներ եւ վկայներ գտնելու համար։

Սակայն վերջապէս իր չափազանց աշխատութեամբը խոնջեալ հիւանդ ընկաւ եւ անկարողութեան դատապարտուեցաւ. բայց հասարակաց միտքը չդարձուցած եւ բարեմիտ մարդոց համակրութիւնը դէրեանց վրայ չդարձուցած պատերազմի ասպարէզէն ետ չքաշուեցաւ։

Տակաւին ձեռք բերելիք ուրիշ մեծ արդիւնք մ'ալ կար, որ էր գերութեան ջնջումը անգլիական գաղթականութեանց մէջ, այս գործին մէջ ալ յաղթանակը դարձեալ կորովը եւ հաստատամտութիւնը վաստկեցան։

Ա.յս չարժման գլխաւորներուն մէջէն ոչ ոք

Ֆաուէլ Պիւքսթընի չափ նշանաւոր եղաւ, որ հասարակաց խորհրդարանին մէջ Ուիլպերֆորսէ դերը կատարեց։

Պիւքսթըն իր մանկութեան մէջ երեւելի յատկութեամբ նշանաւոր հանդիսացած չէր։

Իր բնաւորութեան որոշիչ յատկութիւնը յամառ կամք մ'ունենալն էր։ Դեռ տղայ հասակին մէջ իր հայրը մեռաւ, սակայն բարեբաղդաբար խմաստուն եւ պատուական մայր մ'ունէր, որ իր կամաց լաւ ուղղութիւն մը տուաւ եւ հնազանդել սովրեցուց. իր անձնիշխան բնաւորութիւնը քաջալերելով այնպիսի դործերու մէջ որոց որոշումը առանց վառնգի կարելի էր իրեն թողուլ։

Այս մայրը կը կարծէր թէ հաստատուն կամք մը՝ աշխի փառասիրութեան մը ծառայած եւ լաւ ուղղութիւն մը ստացած առեն մարդկային Թանկագին յատկութեանց մին է, եւ երբ իր առջեւ տղուն յամառութեան վրայ դիտողութիւններ կընէին, հեռուեւեալ կերպով կը պատասխանէր. «Դուք հոգ մ'ընէք. այժմ յամառ է նա, բայց պիտի տեսնէք թէ վերջապէս այս յատկութիւնը լաւի պիտի փոխուի։»

Ֆաուէլ վարժարանին մէջ չատ քիչ բան ուսաւ եւ իր դասատուները դինքը ծոյլի եւ անուանի տեղ դրած էին։ Իր դրաւոր դասերը ընկերներուն պատրաստել կը տար, մինչդեռ ինք կը խաղար եւ անտառակութիւններ կ'ընէր։

Երբ տասն եւ հինգ տարեկան վարժարանէն ելաւ, խոչոր եւ անշնորհ պատանի մ'էր որ նաւերէ, ձիերէ, որսորդութենէ եւ խիստ կրթու-

թիւններէ զատ ուրիշ բան չէր սիրեր, եւ իր ժամանակին մեծագոյն մասը որոց պահապանին հետ կ'անցընէր որ բարեբաղդաբար բաւական մարդ մ'էր. սա թէ եւ կարդալ եւ գրել չէր գիտեր բայց խմաստուն դիտող մ'էր։

Պիւքսթըն ալ լաւ միտք եւ խմացականութիւն ունէր, սակայն պէտք էր որ ինքնուրոյն, դասաիարակուէր եւ զարդանար։

Այս պարագայներուն մէջ եւ ճիշդ այն վայրկենին՝ յորում իր կենաց երջանկութեան կամ թշուառութեան պատճառ ըլլալիք սովորութիւնները կազմուելու վրայ էին բարեբաղդաբար Ալբրնի ընտանեաց ընկերութեան մէջ նետուած տեսաւ ինքզինք. այս ընտանիքը նշանաւոր էր իր ընկերական լաւ յարաբերութեամբը, իր մտաւորական բարձր մշակութեամբը եւ իր վեհանձն մարդասիրութեամբը։

Ալբրնի ընտանեաց հետ ունեցած յարաբերութիւնները իր կենաց վրայ մեծ ազդեցութիւն ունեցան եւ իր անձին դաստիարակութիւնը զարդացնելու քաջալերը եղան իրեն, եւ ինք պատմած է թէ Տըպլինի համալսարանին մէջ ամենէն պատուաւոր մրցանակները վաստկելու անոր համար աշխատած է, որպէս զի զանոնք Ալբրնի ընտանեաց տանի որք իրեն դաստիարակուելուն եւ այդ մրցանակները վաստկելու պատճառ եղեր էին։

Այս ընտանեաց դուստրներէն միոյն հետ ամուսնացաւ եւ աշխարհի գործերուն մէջ մտաւ իբր գործակատար իր հօրեղբարց գարեջրոյ գործատան մէջ ի Լօնտոն։ Իր գործաւոր կամեցողու-

թիւնը որ իր մանկութեան առեն զինքն ուղղելու արգելք եղեր էր, այժմ իր բնաւորութեան խարխափն եղաւ եւ զինքն ամենէն կորուստի եւ ամենէն անխոնջ մարդոցմէ մին ըրաւ։

Սա բոլոր իր զօրութեամբը գործին աշխատելու սկսաւ եւ մեծ հակայն — պէ՞ղեր ջիղը, ինչպէս որ կը կոչէին զինքը (վասն զի իր հասակը 1 մէթր 93 սարիւրորդամեթր էր) ամենէն ուժով եւ ամենէն գործնական մարդոցմէ մին եղաւ։

Հետեւեալները իր յատուկ խօսքերն են. «կըրնայի ժամ մը գարնջուր եւիլ, հետեւեալ ժամը չափագիտութեամբ զբաղիլ, միւս ժամն ալ որսորդութիւն ընել, ասկայն ինչ գործի որ սկսէի բոլորովին անոր կը տայի ինքզինքս»։

Ամեն գործի մէջ ալ Փիւքսէքըն կորովամիտ էր եւ անպարտելի քաջասրտութիւն մ'ունէր։

Երբ իր հօրեղբարց ընկեր եղաւ, բոլոր գործին հոգաբարձութիւնը իր վրայ առաւ, եւ իր աղեղութիւնը այս ընդարձակ գործին ամենամիտքը մանրամասնութեանց մէջ իսկ երեւցաւ, եւ իր խմաստուն վարչութեան չնորհիւ իրենց գործերը չատ յառաջադիմեցին եւ մեծ հարստութիւն ձեռք բերին։

Միւս կողմանէ ալ իր միտքը բնաւ առանց մըտածութեան չէր թողուր եւ երեկոյները Պլուտարքոսը եւ Մոնթէսքիէօ եւ այլ անգլիական օրինաց վրայ գրուած ընտիր գրքեր կը կարդար։

Ընթերցանութեան մասին միշտ հետեւեալ առածին կը հետեւէր, «քնաւ ջիղէ մը ուսնելու չէ առանց վերջացնելու.» — ջիղէ մը կարծացուած հոմարտելու չէ մինչեւ որ անոր պարունակութիւնը չխըմցնէ»,

«ինչ սոսկալ ալ որ ուսնի՝ մեր հայց բոլոր ընթերցողները անոր վերայ ծիծաղելու են»։

Պիւքսթըն երեսուն երկու տարեկան էր երբ խորհրդարանի անդամ ընտրուեցաւ եւ խոհոյն պարկեշտ, կրթեալ եւ հասուտամիտ մարդու մը վայել ազդեցութիւնը վաստկեցաւ։

Սա ամենէն աւելի դերեաց կատարեալ ազատութեան խնդրոյն զբաղեցաւ։ Իր մանկութենէն այս գործին յաջողութեան համար ունեցած սաստիկ փափաքը Բրիսթլլա Կիբընի ազդեցութեամբը ունեցեր էր։

Այս կինը գեղեցիկ խմացականութիւն մը, բարի սիրտ մը եւ հազուագիւտ առաքինութիւններ ունէր։

Սա իր մահուան անկողնոյն մէջ քանի մ'անգամ Պիւքսթընի եաեւէն մարդ դրկեց եւ աղաչեց իրեն որ «բոլոր կենացը մէջ դերեաց ազատութեան խնդրովը զբաղի»։

Այս կինը իր մահուան վերջին վայրկենին մէջ ալ իր հանդիսաւոր յանձնարարութիւնը կրկնելու համար վերջին ճիգ մ'ըրաւ եւ այդ ճիգին մէջ հոգին աւանդեց։

Սակայն Պիւքսթըն անոր յանձնարարութիւնը քնաւ չմոռցաւ եւ իր դաւերց մէկուն անունն ալ այդ կնոջ անունը այսինքն Բրիսթլլա դրաւ, եւ այս դաւեր ամուսնութեան օրը 1834 ին օգոստոս 1 ին — դերեաց ազատութեան յայտարարութեան օրը — իր Բրիսթլլան օրհնելէն եւ անոր հայրենական իշխանութենէն ազատուիլը տեսնելէն ու իր ամուսնոյն թեւը մտած հայրենի տան ակէմէն անցնելէն յետոյ եկաւ նստաւ եւ իր բա-

բեկամներէն մէկուն հետեւեալը գրեց : «Ամուսնացեալը մեկնեցաւ, ամէն բան աքանչելի կերպով վերջացաւ եւ ... անգլեական քաղաքանութենէն դէպ այլ ե՛ւ քեզի չնայ » :

Պիւքսթըն բնաւ հանճարեղ մէկը չէր, ոչ իմաստուն առակներ մը ոչ ալ հնարիչ մ'էր, այլ պարզապէս հաստատամիտ, լուրջ, համարձակ եւ կորովամիտ մարդ մ'էր :

Արդարեւ իր բնաւորութիւնը բուն իսկ իր խօսքերէն յայտնի կըլլայ, եւ կարժէ որ ամէն երիտասարդ իր մտքին մէջ տպաւորէ այս խօսքերը : «Քանի տարիքիս մէջ յառաջ կ'երթամ՝ այնքան աւելի կերպով կը հաւատամ թէ մարդոց տկարին ու կարողին, մեծին ու փոքրին մէջ եղած մեծ տարբերութիւնը իրենց կրնայ կախեալ է, կրնայ ըսել պէտք է հանկարծ լաւ օրշաշ մը, անպատրաստ ի հաւաքուածոյ մը եւ ապա ... մահ կամ յաղթանակ :

Այս յատկութեամբ մէկը կրնայ կատարել ինչ որ կարելի է այս աշխարհին մէջ կատարել, սակայն առանց անոր ոչ տաղանդ, ոչ կացութիւն, ոչ յաջող պարագաներ կրնան երկնեռանի արաքած մը Մարդ ընել » :

ԳԼՈՒԽ Է.

ԳՈՐԾԻ ՄԱՐԴԻԿ

« Իր աշխատութեան մէջ
« ճարպիկ մարդ մը տե-
« սար . նա բազառրնե-
« րու ծառայութեանց մէջ
« պիտի ըլլայ :
ԱՌԱԿՔ ՍԱՂՈՄՈՆԻ

« Այն որ մարդիկ եւ գոր-
« ծեր վարելու անկարող
« կը գտնուի, նա ստու-
« գիւ աշխարհի ստորին
« արարածներէն միւն կը
« համարուի » :
ՕՎԸՆ ՖԷԼԹԱՄ

Հայելիի իր հանճարեղ ճառերէն մէկուն մէջ գործի մարդուն վրայ խօսած առեն զայն արհեստի մը կամ պաշտօնի մը լծուած ոչխար անհատի մը կը նմանցուներ, եւ որ, կըսէ, ուրիշ բան չունի ընելիք, բայց եթէ հարթուած ուղիներէն դուրս չելնել եւ թողուլ որ գործերն իրենց բնական ընթացքին հետեւին :

« Հաստատակ գործերու յաջող վարչութեան գլխաւոր պայմանը » կը յաւելու սա « երեւակայութեան եւ անսովոր դաղափարաց բացակայութիւնն է . գործի մարդը իր չահը ամենէն նեղ տեսակետով դիտելու է » : Ակռէ աւելի նուազ անկողմնակալ եւ նուազ ճչմարիտ սահման չկըրնար ըլլալ :

Անտարակոյս գործի սահմանափակ մարդիկ կան [illegible] որ սահմանափակ դիտումներ, դրադէտներ եւ օրէնսդիրներ կան, սակայն գործի մարդոց մէջ ալ այնպիսիներ կան որք կրնան աւելի մեծ խորհուրդներ յղանալ եւ գործադրել։

Ոըրք այս ճշմարտութիւնը լաւ դիտէր, վասն դի Անգլիոյ խորհրդարանին մէջ Հնդկաստանի կառավարութեան համար պատրաստուելիք ծրագրին վրայ ճառած առեն կ'ըսէր թէ այնպիսի կառավարութեան մարդիկ կը ճանչնայ՝ որ նպարավաճառի մը չափ արժէք չունին, մինչդեռ նպարավաճառներ կան՝ որք իրենց գործերուն մէջ վարչական մարդոց վայել հանճար կը ցուցնեն։

Եթէ կարեւոր ձեռնարկութեան [illegible] մը յաջողութեան հարկաւոր եղած յատկութիւնները՝ որք են յարմարութիւն, անակնկալ պարագայներու մէջ գործելու արագութիւն, բազմաթիւ մարդոց աշխատութիւնները կարգադրելու տաղանդ, ճարտար դատողութիւն, մարդկային բնութեան խորին ծանօթութիւն, անձին վրայ չարունակ հսկողութիւն, կենաց փորձառութիւն, յայտնի կերեւայ թէ գործի դպրոցը քանի մը հեղինակներու կարծածին չափ սահմանափակ դպրոց մը չէ։

Պ. Հէլբս աւելի ճշմարտութեան կը մօտենար՝ երբ կ'ըսէր թէ փորձառու գործի մարդիկ մեծ բանաստեղծներու եւ թերեւս սուրբերու եւ մարտիրոսներու չափ հազուագիւտ են։ Ճշմարտութիւնն այն է, թէ մարդկային ճիւղին ոչ մէկ գործունէութեան համար ասոր պէս չեն կրնար ըսել թէ «գործերը մարդը կատարեալ մարդ կընեն»։

Տկար դատողութեան տէր մարդիկ միշտ սխալմամբ կարծած են թէ հանճարեղ մարդիկ գործի անյարմար են, եւ թէ գործը զմարդ հանճարեղ աշխատութենէն անյարմար կ'ընեն։ Այն դժբաղդ երիտասարդը որ քանի մը տարի յառաջ իր կենաց թելը իր ձեռքով կտրեց «մարդ ծնելուն եւ նպատակաճառ ապրելու դատապարտուած ըլլալուն համար,» այս գործով իսկ հաստատեց թէ լաւ նպատակաճառ մ'իսկ ըլլալու անարժան էր։

Պաշտօնը չէ որ զմարդ կը պատուէ կամ կ'անպատուէ, այլ մարդն է որ զպաշտօնը կը պատուէ կամ կ'անպատուէ։

Ամենէն երեւելի մարդիկ իսկ իրենց ապրուստը ճարելու համար պարկեշտ աշխատութիւնները արհամարհած չեն. մի եւ նոյն ժամանակ ամենաբարձր խորհրդածութենէն եռեւէ ըլլալով։

Թաղէս[1] եօթն իմաստասիրաց առաջինը, Սողոն[2] Աթէնքի երկրորդ հիմնադիրը եւ Հիբէրնիա չափազէտը վաճառականներ էին։

---

[1] Թաղէս հռչակաւոր փիլիսոփայն ծնաւ Քրիստոսէ 640 տարի յառաջ, Եգիպտոս, կրեաւ եւ Ասիա ճանապարհորդելեն յետոյ 587 ին եկաւ Միլետոյ մէջ հաստատուեցաւ եւ հոն հիմնեց Յոնիական դպրոցը։ Թաղէս մեռաւ 548 ին, իր առածն էր ԾԱՆԻՐ ԶԲԵՋ. սա նշանաւոր է մանաւանդ երկրաչափութեան եւ աստեղաբաշխութեան մէջ, առաջին անգամ ինք բացատրեց խաւարումներու պատճառները։

[2] Սողոն եօթն իմաստասիրաց երկրորդը ծնաւ ի Սալամինա 640 թուին (Քրիստոսէ յառաջ). սա նախ վաճառական էր, ապա բանակին մէջ մըտ-

Պղատոն [1] որ իր անհամեմատ իմաստութեան համար ապուշաձայն մականուանուած է, իր դէպ ի Եգիպտոս ըրած ճանապարհորդութեան ծախքերը հոգալու համար ուր որ երթար ձէթ կը վաճառէր։

Սբինօզա [2] իր իմաստասիրական խուզարկութեանց հետեւած ատեն իր ապրուստը հոգալու համար հայելիներ յղկելու կ'զբաղէր։

Լիւնէ մեծ բուսաբանը տունկերու դիտութեան զբաղած ատեն կոշիկներ ալ կը կարէր։

նելով իր հայրենեաց ծառայեց, Աթենքի մէջ Տըրակոնի օրէնքները չնչելով նոր օրէնքներ եւ նոր կառավարութիւն մը հաստատեց, որ կը բաղկացար պէյլին ժողովէ մը եւ աճոր հակակշիռ ըլլալու համար ծերակոյտ մը եւ Արէոպագոսն. Սողոն մեռաւ 551 ին. իր սիրելի սկզբունքն էր ոչին քոնէ ինչ մեծ վնասը պէտք է։

[1] Պղատոն Յոյն փիլիսոփայն ծնաւ 430 տարի Քրիստոսէ յառաջ. քսան տարեկան եղած ատեն Սոկրատայ աշակերտեցաւ ամբողջ տասը տարի. նորա մահուանէն յետոյ Մեգարայի մէջ քաղուելով իր աշակերտակիցներով այն տեղ հաստատեց ակադեմիա ըսուած դպրոցը։ Պղատոնի վարդապետութիւնները բնազանցական են եւ հոգեբանութեան ալ կը հաւատար, բայց միայն մարդոց մէջ։ Պղատոն մեռաւ 348 թուին 82 տարեկան։

[2] Սբօնիզա Հոլանտացի փիլիսոփայն ծնաւ 1632 ին Ամսթերտամի մէջ, իր ծնողքը Հրեայ էին, բայց սա մեծնալով հրաժարեցաւ հրէութենէ եւ փիլիսոփայութեան պարապեցաւ, իր ապրուստը տեսաբանական ապակիներ դիւնելով կը ճարէր. սա համալսատուածութիւն կը դաւանէր եւ անձնիշխանութիւնն ու ազատութիւնը կ'ուրանար։ Սբինօզա 1677ին մեռաւ թոքախտէն հազիւ 45 տարեկան։

Շէքսբիր ալ թատրոնի ճարտար անօրէն մ'էր եւ թերեւս թատերգութիւններ եւ բանաստեղծութիւններ գրելու հանճարէն աւելի իր վարչական յատկութեանց համար կը պարծենար։

Փոփ [1] ալ կըսէ թէ Շէքսբիր անոր համար գըրքագիտութիւնը մշակեց որպէս զի աշխիւ անկախութիւն մը ձեռք բերէ։

Ճշմարիտն այն է թէ Շէքսբիր իրը գրագէտ համբաւ վաստկելու բնաւ հոգ չէր ըներ, իր թատրերգութեանց եւ ոչ մէկուն հրատարակութեան համար ըլլալուն բնաւ ապացոյց մը չկայ, ոչ ալ անոնց տպագրուելուն հրամն տուած է, եւ իր գրութեանց ժամանակագրութիւնը մինչեւ այսօր դաղտնիք մ'է։

Սակայն սա ատոդ է թէ Շէքսբիր այս գործին մէջ ալ յաջողեցաւ եւ բաւական դրամի տէր ըլլալով իր հայրենի Սթրաֆորտ — ի վերայ — Ավօնի քաղաքը գաշուեցաւ եւ իր դրամագլխոց չահովը ապրեցաւ։

Շօսէր իր երիտասարդութեան զօրական մ'էր, ապա մաքսատան գործակատար, անտառաց եւ արքունի հողերուն վերակացու կարգուեցաւ։

Սբենսէր, որ նախ Խալանտիոյ երեսփոխան լորտին քարտուղարն էր, Քորքի դատաւոր (cherif) եղաւ, եւ կ'ըսուի թէ սա գործի մէջ չատ յաջողակ եւ ճիշտ էր։

Պէն Ճոնսըն որմնադործի մ'որդի էր եւ ինքն

---

[1] Փոփ երեւելի Անգլիացի փիլիսոփայ բանաստեղծ մ'է որ ծնած է 1688ին ի Լօնտօն եւ մեռած է 1744 ին։

ալ որմնադիր եղաւ : Միլթըն որ նախ դասապետ մ'էր, հասարակապետութեան միջոցին վարչութեան ժողովին քարտուղարն եղաւ եւ ժողովին արձանագրութիւնները ինչպէս նաեւ նոյն խակ Միլթընի պահուած նամակները իր անխոնջ գործունէութեան եւ այս գործին մէջ ունեցած օգտակարութեան երեւելի ապացոյցներն են :

Սըր Այզըք Նիւթընն ալ արքունի դրամատան անօրէն եղած ատեն իր այս գործին յարմար ըլլալը փորձով ցցուց եւ 1694ին չրջաբերութեան եղած դրամները իր անմիջական հսկողութեան ներքեւ կոխուեցան :

Քաւբըր կը պարծենար գործի մէջ ճիշտ ըլլալուն համար թէ եւ կը խոստովանէր թէ « իրմէ զատ ուրիշ բանասաեղծ մը չէր ճանչնար որ գործի մէջ ճիշտ ըլլար » :

Սակայն այս կարծեաց հակառակ կրնանք ցուցընել Ուօրտսվորթի եւ Աքօթի բանասաեղծները որք մեծ բանասաեղծ ըլլալովնին հանդերձ գործի մէջ ալ յաղողակ եւ ճիշտ էին :

Տէյվիտ Ունքարտօ ամեն օր Լօնտօնի պուրսային մէջ լումայափոխի պաշտօն վարած ատեն ժամանակ եւ միջոց գտաւ իր մտաց բոլոր զօրութիւնը իր ամենասիրելի առարկային այսինքն քաղաքական տնտեսութեան վրայ ամփոփել՝ որով կրցաւ անոր սկզբունքները լուսաբանել, վասն զի վաճառականի մը խորագիտութիւնը եւ փիլիսոփայի մը մտաց խորութիւնն ունէր :

Պայլի [1] երեւելի աստեղաբաշխն ալ լումայա-

[1] Պայլի Ֆրանսացի երեւելի գրագէտ եւ աստղաբաշխ մ'է, որ ծնաւ 1756ին ի փարիզ · 1781ին

փոխ մը եւ Ալէն տարրաբանը մետաքսագործ մ'էին :

Դէռ ներկայ ժամանակաց մէջ բազմաթիւ օրինակներ կան այնպիսի մարդոց՝ որք բարձր տաղանդի տէր եղած են բայց եւ այնպէս իրենց գործին պարտաւորութիւններն ալ ամբողջապէս կատարած են :

Կրօթ երեւելի պատմաբանը Լօնտօնի մէջ սեղանաւոր էր . եւ դէռ չատ ժամանակ չկայ որ ձօն Սթիւարթ Միլ Աբերդիւնի Ընկերութեան քննչաց ժողովէն հրաժարեցաւ իր հետ տանելով իր ընկերակցաց զարմացումն ու յարգանքը՝ չէ թէ իր խմաստասիրական տեսութեանց համար ; այլ իր վարչական ընտիր կարգադրութեանց համար , որոնցմով իրեն վերաբերեալ գործերը այնքան դիւացուցիչ կերպով վարած էր : Գործի մէջ յաջողութեան ճանապարհը սովորաբար ողջմտութեան ճանապարհն է :

Շատ անգամ մարդիկ կը դանդատին թէ բաղդը կոյր է , սակայն սոյնն ըսելով մարդիկ բաղդէն աւելի կոյր են : Եթէ անգամ մը կենաց մէջ կատարուած իրողութեանց վրայ ակնարկ մը նետենք իսկոյն պիտի տեսնենք որ բաղդը աչխատասէրներուն կողմէն է , ինչպէս հոմէր ու ալիք վորձառու նաւարկուին կողմէն են :

Լուի ԺԶ. թագաւորին կողմը բռնելուն համար յեղափոխական ատեանը գլխուն մահուան դատապարտեց եւ գլխատուեցաւ 1793 ին : Որովհետեւ անձրեւին եւ ցուրտին իր անդամները սառած ըլլալով կը դողային ակամայ, իր դահիճներուն միւն « կը դողա՞ս, Պայլի » ըսաւ — « այո՛ » պատասխանեց ծերունին « բայց ցուրտին է » :

Յաջողութիւնը լաւ ուղղուած չանիլ եռեւէն կ'ընթանայ եւ ինչպէս դիտութեան եւ գեղարուեստից մէջ՝ այնպէս ալ գործի մէջ համբերատար աշխատութիւնը անհրաժեշտ է ։

Նախնի Յոյնք կ'ըսէին թէ « որ և է գործի կամ պաշտօնի մը մէջ կարող մարդ մ'ըլլալու համար երեք բան հարկաւոր են, բնական յատկութիւն, ուսում և գործնական փորձառութիւն » ։

Գործի մէջ գործունէութիւնը երբ խմաստութեամբ ուղղուած է միշտ իր արդիւնքը կը տայ ։

Այս յատկութիւնը մեզ յառաջ կը մղէ, մեր անհատական նկարագիրը երեւան կը հանէ եւ ուրիշներու գործունէութեան դրդիռ կ'ըլլայ ։

Անշուշտ ամէն մարդ ալ չյաջողիր, սակայն իւրաքանչիւր ոք իր արժանեաց համեմատ քիչ շատ կը յաջողի ։

« Թէ եւ ամէն մարդ չկրնար իր տունը մեծ հրապարակին վրայ չինել » կ'ըսէ Դոսքանացի առածը « սակայն ամէն մարդ կրնայ այն տեղ արեգակին դիմացը տաքնալ » ։

Մարդուն համար շատ աղէկ չէ որ կենաց ճանապարհները չափազանց դիւրացած ըլլան իրեն, եւ հազար անգամ աւելի լաւ է որ աշխատելու յորդորելու եւ աղքատութեամբ ապրելու հարկին մէջ գտնուի՝ քան թէ ամէն բան պատրաստ ունենայ եւ փետրալից բարձերու վրայ հանդչի ։

Աշդարեւ փոքրիկ միջոցներով կեանքի մէջ մըտնելը մարդուն համար այնքան կարեւոր խթան մը կ'երեւայ՝ որ կրնանք դրեթէ ըսել թէ յաջողութեան էական պայմաններէն մին է այն ։

Անգամ մը երեւելի դատաւորի մը կը հարցնեին թէ ինչ միջոցաւ կարելի է փառատարութեան մէջ չուտով յառաջ երթալ, որուն այսպէս պատասխանեց . « Ամէնք իրենց յաջողութիւնը իրենց մեծ տաղանդին կը պարտին, ուրիշներ աղդականաց ազդեցութեան, ոմանք հրաշից. սակայն մեծագոյն մասը իր յաջողութիւնը բուն իսկ իր աղքատութեան կը պարտի » ։

Ուրեմն այս նկատմամբ աշխատելու հարկը բնաւ պատիժ մը չէ այլ օրհնութիւն մը, եւ քաղաքակրթութեան ու յառաջադիմութեան աղբիւրը ու արմատն է ։

Մարդ շատ թշուառ վիճակ մը կ'ունենար երբ իր ամէն փափաքները կարենար գոհացնել առանց որ եւ է ջանիլ . վասն զի այն ատեն յուսալու, փափաքելու առարկայ մը եւ յաղթելու դժուարութիւն մը չէր ունենար ։

Կենաց մէջ գործելու բնաւ պատճառ կամ պէտք չունենալու զգացումը բանաւոր էակի մը համար ամենէն անտանելին, ամենէն դժնդակն է ։

Երբ Սբինօլա մարքիզը օր մը Հօրաս Վէրի հարցուց թէ եղբայրը ինչ ախտէ մեռած էր, — « զբաղմունք մը չունենալէն » — պատասխանեց սա ։

— « Աւաղ ազատակեց Սբինօլա, անգործութիւնը այնպիսի ախտ մէ որ կրնայ սպաննել որ եւ իցէ մէկը » — ։

Նոքա որ իրենց գործոց մէջ չեն յաջողիր՝ կամաւ հալածեալ անմեղութեան կերպարանք կառնուն եւ իսկոյն կը վճռեն թէ բոլոր աշխարհք, իրենցմէ զատ՝ իրենց թշուառութեան պատճառ

եղած է, եւ կամ կը կարծեն թէ իրենք բաղդ չունին եւ թէ բոլոր աչխարհ իրենց դէմ զինեալ է։

Այս տեսակ մարդոցմէ մին ա՛նքան հեռուն գըներ որ համարձակեցաւ ըսել թէ եթէ ինք խոյ բարար մ՛եղած ըլլար, բոլոր մարդիկ խօսք մէկ պիտի ընէին անդլուխ ծնելու։

Սակայն միւս կողմանէ ալ Ռուս առածը կըսէ թէ «ընտանեաւորութեան պոռնը անմոռնալի քնաքոյին ոռն է», եւ եթէ լաւ դիտենք՝ կը տեսնենք որ այն մարդիկ որ անդադար իրենց բաղդէն կը տրտնջան չատ անգամ իրենց զանցառութեան, անկարգութեան, անհնախատեսութեան եւ անաչխատասիրութեան պատուղն է որ կը քաղեն։

Տօքթէօր Ճոնսըն որ միայն մէկ կինէով կ՛ապրեցաւ եւսւ եւ իր ինչ վիճակ ունենալը ազնուական լորտի մը զրած նամակին ստորագրութենէն ալ յայտնի կ՛ըլլայ (այս ստորագրութիւնն է impransus այսինքն որ դեռ ճաշած չէ,) այս նկատմամբ իր դաղափարը համարձակ բացատրած է։

«Աչխարհի դէմ եղած բոլոր դանգատները ա՛նիրաւ են» կ՛ըսէ սա, «բնաւ մարդ մը տեսած չեմ որ արժանիք ունեցած ըլլայ ու իր արժանիքը չճանչցուի. եթէ մեր գործոց մէջ չյաջողինք չատ անգամ բուն խակ մեր սխալմունքէն դանդատելու ենք»։

Ամերիկացի Ուօչինկթըն Իրվին հեղինակն ալ միեւնոյն կարծիքէն էր։

Նոքա՝ որ կ՛ըսեն թէ արժանաւոր ալ պարկեչտ մարդիկ երեսէ թողուած են, նոքա իրենց ծուլութիւնը եւ փոփոխամտութիւնը ծածկելու

եւ իրենց անյաջողութեան պատասխանը հասարակութեան վրայ ձգելու համար է որ այդ պատրուակը հնարած են։

Պէտք է ըսել նաեւ թէ համեստ արժանիքը չատ անգամ զանցառութեան եւ անգործութեան հակամէտ է եւ կամ անկիրթ արժանիք մ՛է։

Սակայն ուսմամբ հասունցած եւ լաւ կրթուած տաղանդ մը միշտ գործելու ասպարէզ մը կը գտնէ բաւական է որ ինքն ուզէ, վասն զի մարդ որչափ բարձր արժանեաց տէր ալ ըլլայ, եթէ տան վառարանին անկիւնը նստի ոչ ոք կը քնտռէ զինքը։

Մարդիկ չատ անգամ կը գանգատին թէ աչխարհ յանգուցնելու գործերը կը յաջողցնէ, մինչդեռ պահուըտող արժանեաց տէր մարդիկը մոռացութեան մէջ կը թողու։

Սակայն եթէ լաւ քննենք՝ պիտի տեսնենք որ այդ յանգուցնողները թանկագին յատկութիւններ այսինքն գործունէութիւն, եւ արագութիւն ունէին, առանց որոց արժանիքը անգործ ստացուածք մ՛է։

«Հայկոյ չուն մը քնացող առիւծէ մ՛աւելի օգտակար է»։

Որ եւ իցէ գործի մը յաջողելուն անհրաժեչտ պայմաններն են ուչադրութիւն, աչխատասիրութիւն, ճշմարտութիւն, ջերմ, արթնութիւն և ամեն քրտի ճիգը եր ժամանակին կատարելու վրդն։

Հարեւանցի նայուած առեն այս յատկութիւնները անտարբեր կրնան երեւալ, բայց իրապէս յոյժ կարեւոր են մարդուն երջանկութեան, բարեկեցութեան եւ յաջողութեան համար։

Ասոնք ըստ ինքեան փոքր բաներ են, սակայն պէտք է յիշել թէ մարդկային կեանքն ալ փոքր բաներէ կազմուած է։ Փոքր փոքր գործողութեանց յարատեւ կրկնութիւնն է որ չէ թէ միայն անհատական նկարագիրը կը կազմէ այլ եւ ազգաց բնաւորութիւնը կ'որոշէ եւ ամեն անգամ որ մարդիկ կամ ժողովուրդներ կ'ապականին, դիւրուած է որ այս փոքր բաներու արհամարհանքն եղած է իրենց անկման պատճառ։

Ամեն մարդկային էակ պարտականութիւններ ունի կատարելիք եւ իր զբաղմունքը ինչ որ ալ ըլլայ, ընտանեաց մը վարչութիւնը, արհեստ մը կամ պաշտօն մը եւ կամ ազգի մը կառավարութիւնը պէտք է որ իրեն տրուած կարողութիւնները մշակէ, որպէս զի կարենայ իր պարտականութիւնները ըստ արժանւոյն կատարել։

Աղուեսէից, դիտողութեանց եւ ճարտարութեանց զանազան ճիւղերուն մէջ աշխատութեամբ երեւելի հանդիսացողներուն օրինակները, զորս ասկէ առջի դլուխներուն մէջ յառաջ բերինք, չեն թողուր որ այս տեղ նորէն երկարօրէն խօսինք թէ քանի կարեւոր է յարատեւ աշխատութիւնը կեանց ամեն զբաղմունքներուն մէջ։

Ամեն օրուան փորձառութիւններէն յայտնի կերեւայ թէ փոքր բաներու իսկ տրուած լուրջ ուշադրութիւնը մարդկային յառաջադիմութեան արմատն է, եւ թէ ա՛լէքսը-ընե՛ն բառէկեցու-ընե՛ն մայրն է։

Ճշտութիւնն ալ յոյժ կարեւոր յատկութիւն մը եւ լաւ դաստիարակութեան մը նշանն է։

Աղաղաւէս թէ դիտողութեան թէ՛ խօսքի եւ

թէ՛ գործի մէջ ճշտութիւնը հարկաւոր է։

Ա՜խլէ լա՜ւ է քնաս ջուրդ մը չընել քան չէչ պով ընել, և հոգալ անգամ ա՜խլէ լա՜ւ է էչ ջուրդ պեանել ու կապաչել ընել, քան ըն չաս ջուրդ պեանել քայց կէսկատար ընել։

Ուստի իմաստուն մարդ մ'էր այն՝ որ իրեն հետ գործ ունեցողներուն չարունակ այս կը կրկնէր։

« Սպասեցէք քիչ մը որպէս զի կարենանք կարելի եղածին չափ չուտ լմնցնել »։

Շատ անգամ ճշտութեան, այս կարեւոր յատկութեան պէտք եղածին չափ կարեւորութիւն չտրուիր։

Դիտողութեանց սկզբունքները արուեստից մէջ ի կիր արկանող երեւելի մարդ մը այսպէս կ'ըսէր դեռ վերջի աւեններս։

« Չէք կրնար դիտնալ թէ փորձառութեան երկար ընթացքին մէջ որչափ քիչ մարդիկ տեսայ՝ որք կարող ըլլային ճշտիւ ա՜ահ՜անել էրուը-ընե՜ն մը։ »

Սակայն շատ անգամ գործի մէջ փոքրիկ մանրամասնութիւնները կարգադրելու կերպէն կախեալ է մարդոց մեղի նպաստաւոր կամ անպատեհ ըլլալը։

Ինչ որ ալ ըլլան անձի մը առաքինութիւնները, տաղանդը, բարի վարմունքը, եթէ սովորաբար ճիշտ չէ, իրեն վստահութիւն չըլլուիր, միշտ իր կատարած գործը նորէն ընելու է, որ չատ ձանձրոյթ, զայրոյթ եւ վիշտ կը պատճառէ։ Իրլանտիոյ երկաթուղւոյն ձեռնարկու Պ. Տարկանի հետեւեալ խօսքերը՝ զոր Տըպլինի հասարակաց ժողովի մը մէջ արտասանած է, չատ ուղիղ եւ ուշադրութեան արժանի են։

« Շատ անգամ լսած եմ» կըսէ սա, « որ այս

կամ այն ձեռնարկութեամբը անկախութիւն ձեռք պիտի բերինք կ'ըսէք. սակայն ես խորին կերպով համոզուած եմ թէ մեր արուեստական անկախութիւնը մշտիայն մեզմէ կախումն ունի: Իւրաքանչիւր վերակենդանացնելու համար արուեստ եւ ճշտութիւն հարկաւոր է:

Արդարեւ քայլ մ'առնինք ուղիղ ճանապարհին մէջ, սակայն յարատեւութիւնը բացարձակապէս հարկաւոր է մեր վերջնական յաջողութեան համար:» Զարլս—ձէյմս Ֆօքսի[1] որոշիչ յատկութիւններէն մին էր ընաւ իր յոգնութիւններէն չդանգատիլ:

Երբ սա կառավարութեան առաջին քարտուղար ընտրուեցաւ իր ոտքը դրին վրայ դիւցազնութիւն ըրին. Ֆօքս այս դիւցազնութիւնէն վիրաւորեալ իսկոյն դեղագրութեան դասատու մը բռնեց եւ ուսանողի մը պէս սկսաւ օրինակներ ընդօրինակել մինչեւ որ փափաքածին չափ գիրը գեղեցկացաւ:

Որչափ որ դեր մը կունք, սակայն արտաքոյ կարգի դիւրաշարժութիւն մ'ունէր եւ երբ այս դիւրաշարժութեան գաղտնիքը կը հարցնէին իրեն «Քանի կը աշխատիմ եւ յոգնութենէ չեմ ձախչիր» կը պատասխանէր:

---

[1] Զարլս ձէյմս Ֆօքս Անգլիոյ ամենէն երեւելի ստեղծագործներէն մին՝ զոր Ընդհանրական կոչած են, ծնաւ. 1748 ին ի Լօնտոն եւ մեռաւ 1806 ին 57 տարեկան: Սա քաղաքական շատ մը կարեւոր պաշտօններ ալ կատարած է:

Ինչպէս որ փոքր բաներու այնպէս ալ մեծ բաներու մէջ չատ ճշդութիւն կը ցուցնէր, ուստի այս ալ իր համբաւը «քնաւ բան մը պանդ չընելով» վաստակեցաւ ասկէ յառաջ յիշուած նկարչին պէս:

Մեթոտը չատ էական բան մ'է. ասոր չնորհիւ քիչ ժամանակի մէջ չատ գործ կը տեսնուի: «Մեթոտն ալ բեռ կապելու կը նմանի» կըսէր վերապատուելի Ռիչարտ Սէսիլ. «լաւ բեռ կապող մը մի եւ նոյն մտաւորի մէջ դէշ բեռ կապողէ մը երկու անգամ աւելի նիւթ կը սեղմեցնէ»:

Սէսիլ արտաքոյ կարգի արագութեամբ կը կատարէր իր գործերը եւ միշտ հետեւեալ ակզբունքին կը հետեւէր թէ «շատ քիչ հոգալ ամենքին կարճ համբաւն է եւ ոչինչ հոգալ ինչն ինքզինքն է»:

Այսպէս բնաւ գործ մը անկատար չէր թողուր ուրիշ անգամ լմնցնելու մտադրութեամբ:

Եթէ գործերը բազմապատկէին իր ճաշի եւ քնոյ ժամանակներէն կ'առնէր եւ բնաւ գործ մը անկատար չէր թողուր:

Տը Ուելթի առածն ալ Սէսիլինին պէս հետեւեալն էր. «Դէ՛ Նոյն ժամանակն ինչ ինչ ինչ մը»:

«Եթէ լուրեր ունենամ գրկելիք» կ'ըսէր սա, «բնաւ ուրիշ բանի չեմ մտածեր մինչեւ որ այս գործը լմնցնեմ, եթէ ուշադրութիւնս ընտանեկան գործերու տալ հարկ ըլլայ, միշտ անոնց վրայ կը մտածեմ մինչեւ որ բոլորովին կարգադրուին»:

Ֆրանսացի նախարար մը իր գործերը անթերի եւ արագութեամբ կատարելու մասին նշանաւոր եղած է. սակայն միշտ գրօսանաց տեղերէն ալ

պակաս չէր գանուեր. ուստի օր մ'իրեն հարցուցին թէ ինչպէ՞ս թէ գործերը կրնայ կատարել եւ թէ զբօսանաց տեղերը գանուիլ :

« Այդ չատ դիւրին բան է » պատասխանեց նախարարը « վոն պէ այօդրոտն ընելէ ֆոքձս քնոտ ջաղտան չեմ ընողոտ » :

Լօրտ Պրուկամ ալ կը պատմէ թէ ուրիշ նախարար մը վերոյիշեալ կարգը բոլօրովին խանգարելով միշտ այս օրուան ընելիքը վաղուան կը թողուր :

Դժբաղդաբար միայն այս պաչտօնէին չէ այդ վատթար սովորութիւնը, այլ բոլոր ծոյլերուն եւ իրենց գործոց մէջ անյաջողներուն սովորութիւնն է:

Այս վերջիններուն այսինքն իրենց գործոց մէջ չյաջողողները չատ անգամ իրենց գործակատարաց անհատատարմութենէն կը դանգատին :

Սակայն գործի տէր մարդ մը պէտք է որ անձամբ հսկէ իր կարեւոր գործերուն : « Կուզէ՞ որ ձեր ֆոքձերը կոպտրոտած պէնէ՞ » կ'ըսէ հասարակաց ասացուածը. « ֆոտ անձամբ պէսէ՞ գանոնէ, ինչ երէք չէ՞ ուղեր որ կոպտչուին՝ ուրիշ մը ձեռով ընել ֆուէ՞ » :

Ամենուական մը 12,500 ֆրանք եկամուտ բերող կալուած մ'ունէր, սակայն չատ ծոյլ մէկն ըլլալով պարտքի տակ ընկաւ եւ ստիպուեցաւ իր կալուածոց կէսը վաճառել եւ մնացած կէսն ալ աչխատասէր ազարակապետի մը վարձու տուաւ քանի տարուան համար :

Վերջին տարին ազարակապետը իր տարեկան վարձքը վճարած ատեն հարցուց՝ թէ արդեօք կուզէ՞ ազարակը վաճառել : — « Կ'ուզեմք գնել »

հարցուց կալուածապետը, զարմացած : — « Այո՛, եթէ գնոյն վրայ յարմարինք : »

« Ահա զարմանալի բան մը » աղաղակեց աղնուականը, « սակայն կ'աղաչեմ ըսէք ինծի, ինչպէս կ'ըլլայ որ ես երկու անգամ տարածութիւն ունեցող հողի մը հասոյթէն հազիւ կրնայի ապրիլ այն ալ առանց մէկու մը վարձք վճարելու, եւ դուք չէ թէ միայն 6250 ֆրանք վարձք վճարեցիք ինձ ամեն տարի կանոնաւորապէս, այլ եւ քանի մը տարուան մէջ նոյն իսկ ագարակը դնելու չափ ստակ հաւաքեցիք : — « Ատոր պատճառը չատ յայտնի է » պատասխանեց ագարակապետը. « ֆոտ հանֆէոտ նոտաթ էէ՞ ես կը ըսէ՞ որ ֆոքձերը էրեսնց ուղտեն պէս կոպտրոտին, ինչպէ՞ս ես կաշխատիմ որ ֆոքձերս իմ ուղտ կերպով պեռնուին. ֆոտ ձեր անկողնին շատ ուշ կելնէ՞ և դուն ձեր ափրոկին հասպնվէզ ապրել կը տպտձեէ՞, ինչ ես շատ կանուխ կ'ելնեմ անկողնես և դիշ կը չանամ որ իմ ֆոքձերս քաքաոէ՞մ » :

Ժամանակը ամենէն թանկագին գանձն ըլլալով մեր գործերը կարելի եղածին չափ չուտով եւ առանց ժամանակ կորնցունելու կատարելու ենք :

Իտալացի խնամատարէ մը ժամանակը իր ստացուածքը կ'անուանէր եւ արդարեւ ստացուածք մ'է այն որ առանց մշակութեան բան մը չարտադրեր, սակայն եթէ անկէ օգուտ քաղել գիտցուի՝ միշտ աչխատասէրին ջանքերը յաջողութեամբ կը պսակէ. ժամանակը այնպիսի երկիր մ'է որ չհերկուած ատեն դէշ խոտեր եւ թունաւոր պտուղներ կ'արտադրէ : Կանոնաւոր աշ-

խաղուքեան անուղղակի օգուտներէն մին ալ այն է՝ որ զմարդ չարեաց մէջ չձգեր։

Դատարկ ուղեղ մը սատանայի դործատունն է, եւ ծոյլ մարդը դժոխքի սիւներէն մին է։

Զբաղեալ մարդու մը ուղեղը մարդաբնակ տան մը կը նմանի, մինչդեռ դատարկ մարդուինը պարապ տան մը կը նմանի եւ երբ փորձուքիւնը երեւակայութեան դռները բաց դտնէ՝ ներս կը մտնէ իրեն հետ բերելով չար մտածմանց բոլոր խուռմը։

Ծովու վրայ դիտուած է որ նաւասաիք այն ատեն աւելի արտնջալու եւ ապստամբելու հակամէտ են՝ երբ զբաղմունք մը չունին, վասն որոյ ձեր նաւապետ մը խարիսխը մաքրելու կղբաղեցընէր իր նաւասաիները՝ երբ նոքա գործ չէին ունենար։

Գործի մարդիկ այժմ սովորութիւն ըրած են ըսելու թէ ժամանակը ոսկի է. սակայն երբ ճիշտը նայելու ըլլանք, ժամանակը ոսկէն ալ աւելի կ'արժէ, վասն զի եթէ զանի լաւ դործածելու կերպը դիանանք՝ անով ինքզինքնիս կը կրթենք, կը բարւոքենք եւ հասատատ նկարագիր մը կ'ստանանք։ Եթէ օրը մէկ ժամ ծուլութեամբ կամ վատ ըզբաղմունքներով անցընելու տեղ ինքզինքնիս կըրթելու զոհենք՝ քանի մը տարուան մէջ դիտուն մը կը դառնանք, եթէ ոչ էնք, եւ եթէ լաւ դործելու նուիրենք այդ մէկ ժամը՝ բոլոր մեր կենաց մէջ չատ մը յիշատակաց արժանի դործեր տեսած կ'ըլլանք։

Եթէ օրը միայն մէկ քառորդ ժամ զոհենք մեր անձին կրթութեան, տարի մը վերջը անոր ար-

դիւնքները զդալի կ'ըլլան մեզ։ Բարի մտածումները եւ փորձառութեան դասերը մեզի բնաւ բեռ չեն, ասոնք այնպիսի ընկերակիցներ են մեզ համար՝ որ ուր որ երթանք մեր ետեւէն կը դան առանց որ եւ է ծախուց եւ դժուարութեան։ Ընդքա որ պարապող եւ ղբօսանաց ժամեր ունենալ կ'ուզեն՝ պէտք է որ իրենց դործերը կարելի եղածին չափ չուտ եւ առանց դանդաղելու տեւանեն։

Բայց ասոի պէտք է որ ժամանակիս լաւ բաշխուած ըլլայ, ապա թէ ոչ չիմութեան մէջ կընկրնկինք եւ մշանջենաւոր դժուարութիւններէ չենք կրնար ազատիլ, որով մեր կեանքն ալ այնպիսի արշաւանքի մը կը նմանի՝ որ կործանումով կը վերջանայ։

Նէլսըն [1] անդամ մը կըսէր թէ «կենաց մէջ ձեռք բերած բոլոր յաղողութիւններս ամեն դործի մէջ քառորդ մ'առաջ դտնուելուս կը պարտիմ»։

Շատ մարդիկ ստակին յարդը այն աստեն միայն կը ճանչնան՝ երբ իրենց քսակին մէջ ստակ մը չմնար, չատերն ալ իրենց ժամանակին համար այնպէս են։

---

[1] Նէլսըն Անգլիացի ծովապետը ծնաւ 1758 ին, սա կանուխեն մասնաւոր փափաք եւ միտում մը ցուցնելով նաւաստիութեան՝ դեռ 12 տարեկան ծովային գործոց մէջ մտաւ եւ միջնէն ծովապետի բարձր պաշտօնին հասաւ իր յաջողութեամբը, Նէլսըն 1805 ին Ֆրանսացի եւ Սպանիացի նաւատորմիղներուն վրայ յարձակելով յաղթեց անոնց, բայց ինքն ալ մեռաւ եւ թագաւորական շքով թաղուեցաւ։

Մարդիկ իրենց անգին ժամերը պարապ կ'անցընեն եւ երբ մահը կը մօտենայ՝ այն ատեն միայն կը տեսնեն որ կրնային իրենց ժամանակը աւելի լաւ կերպով գործածել, բայց ափսո՛ս, չատ ուշ է։

Աշխատութեան եւ ծուլութեան սովորութիւնը այնքան արմատացած կ'ըլլայ այդ մարդոց մէջ՝ որ եթէ ուզեն իսկ չեն կրնար դիրենք կաշկանդող չղթայները խորտակել, եւ այն ատեն միայն կը հասկնան թէ կորսուած հարստութիւնը աշխատութեամբ, կորսուած գիտութիւնը ուսմամբ, կորսուած առողջութիւնը ժուժկալութեամբ եւ բժշկաց խնամքովը կարելի է նորէն ձեռք ձգել, սակայն կորսուած ժամանակը բնաւ ետ չդառնար։

Ժամանակի յարգը գիտցող մարդ մը ճիշտ ալ կ'ըլլայ, «ճշտութիւնը» կ'ըսէր Լուի ԺԴ. «թագաւորներուն քաղաքավարութիւնն է»։ Ճշտութիւնը բարեկիրթ մարդոց պարտքը՝ եւ գործի մարդոց օրէնքն է։

Ճշտութեամբ (այսինքն ամեն գործի ճիշտ ժամանակին գտնուելու յատկութեամբ) մարդ չուտով վստահութիւն կ'ստանայ, եւ առանց ճշտութեան ալ չուտով ուրիշներուն վստահութիւնը կը կորնչնէ։ Այն մարդը որ իր ժամադրութեան ճիշտ ատենին կը գտնուի՝ կը ցուցնէ թէ ինք ոչ իր ժամանակը եւ ոչ ուրիշներունը կորնչնել կ'ուզէ։

Ուրեմն ճիշտ մարդիկ ամեն ժամանակ մեր յարգանաց արժանի են։

Ժամադրութիւն մը տեսակ մը դաշնակցութիւն է, ուստի ով որ իր ժամադրութեան ատենին չգտնուիր՝ իր խոստման դրժած կ'ըլլայ, եւ ուրիշներու ժամանակը ի զուր վատնած կ'ըլլայ, եւ այսպէս դէչ համբաւ կը հանէ։

Ուրեմն բնական հետեւութեամբ կրնանք ըսել թէ՝ այն որ իր ժամանակին հոգ չտանիր՝ իր գործերուն համար ալ անհոգ կը գտնուի, ուստի կարեւոր գործերու հոգը անոր յանձնելը անխելքութիւն է։ Ուօշինկթընի [1] քարտուղարներէն մին որոշեալ ժամանակին չկրնալով գտնուիլ իր գործին գլուխը՝ կ'ուղէր ինքզինք արդարացնել ժամացոյցին ուշացած ըլլալը մէջ բերելով։

«Ուրեմն պէտք է որ» պատասխանեց սա

[1] Ձօրճ Ուօշինկթընը Ամերիկայի Միացեալ Նահանգաց հիմնադիրներեն մին ծնաւ 1732 ին եւ մեռաւ 1799 ին։ Սա նախ արտաքսափ եղաւ, ապա բանակին մէջ մտաւ իբր պաշտօնակալ։ Նշանաւոր եղաւ մանաւանդ Ամերիկայի անկախութեան պատերազմներուն մէջ իր իմաստութեամբը, քաջութեամբը եւ հաստատամտութեամբը։ Երբ կանոնաւոր կառավարութիւն մը հաստատուեցաւ Ուօշինկթընը նախագահ ընտրուեցաւ միաբանութեամբ, եւ 4 տարի պայմանաժամը լրանալեն յետոյ նորեն ընտրուեցաւ 4 տարուան համար։ Կառավարութեան գլուխ անցնող մարդոց մէջ ասոր պէս իմաստուն, պարկեշտ եւ անփառասէր մարդ մը տեսնուած չէ. իր մահուան ատեն բոլոր Միացեալ Նահանգաց բնակիչները ամիս մը սուգ բռնեցին, եւ իր անունը անմահացնելու համար հասարակապետութեան քաղաքներեն մին Ուօշինկթընը կոչուեցաւ։ Տես Գէորգ Ուօշինկթընը բարգմանութիւն Պ. Փ. Վարդանեանի, տպագրութիւն Տիտեան։

հանդարտութեամբ, « կամ դուն ուրիշ ժամացոյց մը գնես եւ կամ ես ուրիշ քարտուղար մը բե-
րեմ »։

Ձիշտ չեղող մարդը ամէն բան անկարգութեան մէջ կը ձգէ, եւ ուրիշներու խաղաղութիւնն ու զուարթութիւնը կը խանգարէ։ Որու հետ որ գործ ունենայ նեղութեան եւ դրգռութեան մէջ կը ձգէ, ամեն առեն առանց երբէք չվճռելու ետ կը մնայ, սա միայն իր անկանոնութեան մէջ կանոնաւոր է, չարունակ իր ժամադրութեան ո-
րոշեալ ժամէն վերջը կը գայ. երկաթուղւոյն կառքերը մեկնելէն յետոյ կայարան կը հասնի. եւ նամակատան տուփը փակուելէն յետոյ իր նա-
մակը կը տանի հոն, ինչ գործի ալ որ խառնուի՝ տակն ու վրայ կ'ընէ, եւ անոնք որ իր հետ գործ ունենալու դժբաղդութիւնը կ'ունենան՝ անոնց համբերութիւնը կը հատնի։ Վասն որոյ ամեն ժամանակ դիտուած է որ անոնք որ իրենց ո-
րոշեալ ժամէն ետ կը մնան՝ անոնք յաջողութեան մէջ ալ միշտ ետ մնացած են։ Աչխարհք ալ զըղ-
ուելով այդպիսիներէ՝ երեսէ կը թողու, եւ իրենց բաղդէն ու վիճակէն գանգատող մարդոց առուար կարգին մէջ կը դասէ զիրենք։

Այս վերոյիչեալ գործնական յատկութիւննե-
րէն զատ, գործի ճչմարիտ մարդը պէտք է որ լաւ ընտրողութիւն, հասողութիւն եւ գործադ-
րելու հաստատամտութիւն ունենայ։

Գործի մարդու մը թանկագին յատկութեանց մէջ յիչելու ենք նաեւ ճարտար դատողութիւնը, որ թէեւ կերպով մը բնութեան մէկ չնորհն է՝

սակայն մչակութեամբ եւ դիտողութեամբ ու փորձառութեամբ կրնայ զարգանալ։

Ճարտար դատողութեան տէր մարդիկ չուտով գործի մը օգտակարութիւնը կ'իմանան, եւ ան-
միջապէս անոր կը ձեռնարկեն եւ իրենց ձեռնար-
կութեան մէջ ալ կը յաջողին։

Այս տեսակ մարդիկ արուեստից եւ ճարտա-
րութենց ոգի կը տան, եւ ինչ բանի որ դպչին՝ իրենց բնաւորութեան կնիքը կը դրոչմեն անոր վրայ, եւ ամեն ժամանակ սոքա քաղաքակրթու-
թեան ամենէն զօրաւոր միջոցները համարուած են։

Գործի մեծ մարդոց ամենէն լաւ տիպարներէն մին եղաւ Բիէր Բօլ Ռիքէ որ Պօնըբօ որ Ֆրան-
սայի մէջ Լանկտօքի մեծ ջրանցքը չինեց։

Ցանդուդն եւ կորովամիտ մարդ մ'էր սա, եւ խորին ու զօրեղ լմացականութիւն մ'ունէր, ա-
սոնց հետ միատեղ զարմանալի բարեկարգիչ եւ գործունեայ մարդ մ'էր։

Երկար ժամանակէ ի վեր չահագէտներ Միջերկ-
րականը եւ Ատլանտեան ովկիանոսը նաւարկելի ջրանցքով մը միացնել ուզած էին. սակայն այս գործը այնքան դժուար երեւցեր էր՝ որ մինչեւ Ռիքէի ժամանակը ոչ ոք համարձակած էր այս ծրագրին իրականացումն ձեռնարկել։

Ռիքէ թէեւ աշխուժական սերնդէ մը սերած էր, բայց ինք մանքսատան պարզ գործակատար մ'էր եւ ինք իրեն Լանկտօքի մէջ նուաստ վերան առորոտը կալուած մ'ունէր։

Այստեղ, այսինքն Լանկտօքի մէջ, Ֆրանսայի

երկիրը ամեն տեղէ աւելի նեղցած է Միջերկրականի եւ Ատլանտեանի մէջ տեղը, ուստի եւ չատերու մտքէն անցած էր որ Ատլանտեանի մէջ թափող Կարոն մեծ գետը Միջերկրականի մէջ թափող Օտ փոքրիկ գետին հետ միացնեն ջրանցքով մը, որով հասարակութիւնն ալ մեծապէս պիտի օգտէր հաղորդակցութիւնները դիւրացած ըլլալով։

Վերոյիշեալ երկու գետերն ալ Պիրենեան լեռներէն կը բղխին եւ իրենց ընթացքին մէջ այնքան կը մօտենային որ հազիւ տասն եւ չորս վարսախ հեռաւորութիւն կը մնար իրենց մէջ տեղը։

Ատոնք միացնելու գաղափարը չատ պարզ էր, դժուարութիւնը միայն գործադրութեանը մէջն էր, այս դժուարութիւնն ալ երկու բանէ յառաջ կը գար. մէկ մը որ երկու ծովերու երեսը հաւասար չէին[1]. մէկ մ'ալ որ փորուելիք երկիրը չատ լեռնոտ, ժայռոտ էր։

Փարիզի մէջ Լանկուոքի երեսփոխանները քանի քանի անգամներ կառավարութեան ուշադրութիւնը այս առաջարկեալ ջրանցքին վրայ դարձուցած էին, եւ ճարտարագէտներ ղրկուեր էին բացուելիք տեղերը քննելու եւ գործադրութեան կարելիութեան կամ անկարելիութեան վրայ իրենց գաղափարը յայտնելու համար. սակայն ատոնք ամենն ալ այսպիսի ջրանցքի մը բացումը անկարելի դատած էին։

[1] Առաջները կը կարծուեր թէ ծովերու երեսները հաւասար չեն, սակայն այսօր գիտութիւնը կը հաստատէ թէ բոլոր ծովերու երեսները համահաւասար են։

Ռիքէի կալուածը նուաճ լերան ստորոտը՝ այս նեղ միջոցին մէջ գտնուելով իր ուշադրութիւնը այս գետերուն ընթացքին վրայ դարձուց եւ զանոնք միացնելու ամենէն դիւրին միջոցներուն վրայ խորհեցաւ։

Կ'երեւայ թէ Ռիքէ իր ծրագիրը հասարակութեան չներկայացուցած երկար ժամանակ խորհեցաւ այս առարկային վրայ։

Մեծ խնամով բացուելիք երկրին յատակագիծը չկրնար քանի մ'անգամ, եւ իր Պօնտըբօյի պարտէզին մէջ իր ձեռնարկութեան վերաբերեալ փորձեր ըրաւ։

Իր գործիքները չատ պարզ էին, սակայն իր միտքը դրածները կատարելու բաւական էին։

Տ'Ակէսսօ դիւանադպիրը իր հռչակաւոր հօրը վրայ գրած մէկ ծանօթութեան մէջ այսպէս կ'ըսէ Ռիքէյի համար՝ զոր իր հայրը անձամբ կը ճանչնար, « երկարէթ դէշ կարկինէ մը զատ ուրիշ գործիք չունէր, ինչպէս որ քանի քանի անգամ իմ հօրս այսպէս ըսելը լսած եմ, անա այսպիսի քիչ գիտութեամբ եւ օգնութեամբ ու միայն բնական լնազդումէ մը մղեալ՝ որ չատ անգամ գիտութենէ աւելի կը յաջողի, համարձակեցաւ Ովկիանոսը Միջերկրականի միացնելու ընդարձակ ծրագիրը կազմել[1] »։

1662 ին առաջին անգամ Ռիքէ իր ծրագիրը Քօլպէր հռչակաւոր նախարարին ներկայեց։

Պօնտըբօ գիւղէն իրեն ղրկած յիշատակարանին մէջ այսպէս կ'ըսէր.

[1] Գործք Տ'Ակէսսօյի, հատոր Ժ.Գ.

— « Պիտի զարմանաք թէ այնպիսի բանի մը վրայ խօսելու կը ձեռնարկեմ՝ զոր ըստ երեւութին չեմ ճանչնար, այո՛, զարմանալի պիտի թուի ձեզ թէ մաքսատան դործակատար մը ծովեր իրար միացնելու խնդրով կ'զբաղի։ Սակայն իմ համարձակութեանս ներողամիտ պիտի դանուիք՝ երբ իմանաք թէ Թուլուզի եպիսկոպոսին հրամանովն է որ ձեզ կը գրեմ »։

Այս խօսքերէն յետոյ Ռիքէ կը յայտներ թէ այս առարկայն մանաւոր կերպով սովրելով վերջապէս առաջարկեալ ջրանցքին բացման գործողութեան յատակագիծը չկենալու կարողացեր էր, որոց նկարագրութիւնը իրեն կը ղրկէր ներփակեալ։

Այս յիշատակարանը այնքան բարեկարգ վիճակի մը մէջ չէր, վասն զի Ռիքէ լատիներէն եւ յունարէն չգիտնալէն զատ՝ բուն իսկ իր մայրենի լեզուն ալ շատ թերի սովրած էր եւ առանց թոթովելու չէր կրնար խօսիլ։

Ռիքէ այս առաջարկեալ ջրանցքին բացմանէն ծագելիք օգուտները, ժամանակի եւ դրամի չափ մի առ մի թուելէն յետոյ՝ կը յաւելուր թէ նախարարին իր առաջարկութիւնը ընդունիլը լսելուն պէս իր յատակագծերուն մանրամասնութիւնները, իր հաշիւները, ջրանցքին երկայնութիւնը, լայնութիւնը, խորութիւնը, եւլն. եւլն. ամէնն ալ իրեն ղրկելու պիտի վազեայ։

Քօլպէր այն առեն արքունի գանձուն ընդհանուր քննչի պաշտօնը կը վարէր եւ կ'ուզէր որ հարստութեան նորանոր աղբիւրներ բանայ ֆրանսայի։

Ռիքէի յատակագիծը իր ուշադրութիւնը դրաւեց եւ իր զարմացումը ու հետաքրքրութիւնը չարժեց, եւ քանաւ ժամանակ չկորսնցնելով Լուի ԺԴ. ի խմացուց, որուն միտքը այսպիսի մեծ ձեռնարկութեամբ չուտա կը տպաւորուէր։ Թագաւորը իսկոյն տեսաւ որ եթէ Ռիքէի ձեռնարկութիւնը յաջողի իր թագաւորութեան փառք պիտի ըլլայ եւ որոշեց որ աւելն կարելի եղած միջոցներով անոր գործադրուելուն օգնէ։

Իր հրամանովը արքայական յանձնաժողով մը կազմուեցաւ այս ծրագիրը քննելու եւ առաջարկեալ ջրանցքին բացուելիք տեղերը գննելու ու իրենց քննութեան արդիւնները տեղեկագրով մը թագաւորին իմացնելու համար։

Ա՛ս միջոցին Ռիքէ ալ հանգիստ կեցած չէր։ Քանի քանի անգամներ բացուելիք ջրանցքին երկայնքին գնաց եկաւ եւ իր յատակագծին ամենավոքրիկ մանրամասնութիւնները կ'ուղղէր, կը փոխոխէր ու կը կատարելագործէր ամենայն խնամով։

« Ջրանցքին բացուելիք բոլոր տեղերէն անցայ միշտ կարկինը, հարթաչափ գործիքը եւ չափը ձեռքս » կ'ըսէր սա Թուլուզի արքեպիսկոպոսին, « այնպէս որ այժմ կատարելապէս գիտեմ փորուելիք գետնին բնութիւնը, չինուելիք թումբերուն երկայնութիւնը եւ թիւը, եւ ճամբուն վրայ գտնուած ջրաղացներուն թիւը։

« Մէկ խօսքով, Սրբազան, այս գործին մէջ չը գիտցած մէկ բանս չմնաց եւ ներկայացնելիք յա-

տակագիծս ալ ճիշտ պիտի ըլլայ. վասն զի մեծ խնամով չինուած է[1]»:

Ռիքէ իր քննութիւնները լմնցնելուն պէս փարիզ գնաց գօլպէրը տեսնելու համար, եւ Թուլուզի արքեպիսկոպոսն ալ զինքն անոր ներկայեց, բազմաթիւ խորհրդակցութիւններէ յետոյ Ռիքէ Լանկտօք վերադարձաւ յանձնաժողովին աշխատութեանց մասնակցելու՝ որ երկու ամիս տեւեց, ասոնք իրենց քննութիւնները Թուլուզէն սկսան եւ պէզիէր լմնցուցին:

Այս քննութեան արդիւնքը Ռիքէի յատակագծին նպաստաւոր եղաւ եւ վճռուեցաւ թէ այս ծրագիրը կրնայ գործադրուիլ: Այս յանձնաժողովոյ անդամները առաջարկեցին որ ջրանցքը մինչեւ ծովու նաւահանգիստ մը երկարի, այս նաւահանգիստն ալ Սէթ ըլլալու էր:

Այս տեղեկագրին պատճառաւ գօլպէր եւ Ռիքէ երկար թղթակցութիւն մ'ունեցան իրենց մէջ այս ձեռնարկութեան մանրամասնութեանց վրայով

Յանձնաժողովոյ անդամները ջրանցքին մէկ տեղին բացուելուն համար զանազան դժուարութիւններ հաներ էին, Ռիքէ այս ամեն դժուարութիւններն ալ ջրեց եւ այնքան վստահութիւն ունէր իր ծրագրին՝ որ համարձակեցաւ բոլոր գործը իր վրայ առնուլ:

Սակայն այս մասին չափազանցութիւն եւ Ռիքէի կարծիքները այնքան տարբեր էին, որ գօլպէր ըսաւ թէ մինչեւ որ այս տարակոյսը չլուծուի գործի սկսել անկարելի է:

[1] Պատմութիւն Լանկտօքի ջրանցքին:

Սակայն Ռիքէ ալ իր ըսածը հաստատելու եւ իր կարող ըլլալը ցուցնելու առիթ տալու համար, հրաման արուեցաւ իրեն որ առուակներ փորել տայ ջուրերուն ընթացքը փորձելու համար:

Ռիքէ իր սովորական ճարպիկութեամբը անմիջապէս գործի սկսաւ:

Այնպիսի արագութեամբ գործը յառաջ տարաւ որ ամենքը զարմացան, եւ առուակն ալ չուտով լմնցաւ որով կառավարութեան կարգած տեսուչներն ալ չատ գոհ եղան:

Այս աշխատութեամբ Ռիքէ չատ գովեստներ ընդունեցաւ եւ իր զրացիները զինքը «Լ՚Ընկոօէ Մովեօը» անուանեցին:

Ռիքէ այսպէս իր յատակագծին ճշտութիւնը եւ իր կարողութիւնը ցուցնելուն պէս՝ թագաւորն ալ անմիջապէս հրամայեց որ ամբողջ ջրանցքը բանալու սկսուի:

Այժմ կը մնար միայն շինութեան պէտք եղած դրամը հայթայթել, եւ որովհետեւ այս ջրանցքին ամենէն մեծ օգուտները Լանկտօքի բնակիչները պիտի քաղէին՝ 1665 ի ընդհանուր ժողովին մէջ վճռուեցաւ որ ջրանցքին բացման պէտք եղած դրամին գոնէ մէկ մասը Լանկտօքցիք տան, միւսն ալ արքունի գանձը լինքն իր վրան կ՚առնէր:

Սակայն Լանկտօքցիք բնաւ չուզեցին իրենց քսակին բերանը բանալ եւ մինչեւ անգամ 1666ին փետրուար 26 ին յայտարարեցին թէ ոչ ներկայիս եւ ոչ ապագային համար կ՚ուզեն այս ջրանցքին բացման ծախքերուն օգնել:

Միւս կողմանէ ալ բազմաթիւ պատերազմներու պատճառ արքունի գանձն ալ բոլորովին պարպուեր էր, ուստի եւ նոր ձեռնարկութեան մը ծախքերը հոգալու դժուարութիւն ունէր։

Ուրեմն մեծ վախ կար որ Ռիքէ պիտի չկրնար իր ձեռնարկութիւնը ի գլուխ հանել, այսինքն Միջերկրականը Ովկիանոսի միացնել։

Սակայն Ռիքէ այնպիսի մարդ մը չէր որ անգամ մը գործ մը սկսելէն յետոյ թողուր։ Ինչպէս որ այս մեծ ձեռնարկութիւնը յղանալու՝ այնպէս ալ զայն գործադրելու յանդգնութիւնն ունեցաւ, եւ նորէն կառավարութիւնը ստիպեց որ գործի սկսուի, եւ գանձը նոր պարագի տակ չմտնելու համար առաջարկեց որ Լանկտօքի շրջակայները գանուած աղի մաքսին մենաւաճառը իրեն, յանձնուի՝ որով 3,630,000 ֆրանքի դումար մը ձեռք բերել կը խոստանար։

Ընդհանուր ժողովը Ռիքէի առաջարկութիւնը ընդունեցաւ, եւ պէտք եղած հրամանները իրեն չնորհուելով անմիջապէս գործի սկսաւ։

Ռիքէ մինչեւ հիմա միայն իբր հնարիչ նշանաւոր եղեր էր, այժմ իր հանճարը ուրիշ տեսակ աշխատութեանց գործածելու կոչուած էր։

Թէ եւ ամէն յառաջ փորձելու համար բացած առուակին գործերուն մէջ իր ճարտարապետութեան մէջ ալ յաջողակ ըլլալուն զոհացուցիչ փորձեր տուեր էր, սակայն այս անգամ ձեռնարկելիք աշխատութիւնները աւելի կարեւոր էին եւ աւելի բարձր ու զանազան յատկութիւններ հարկաւոր էին։

Ինք պիտի ուղղէր բազմաթիւ մարդոց աշխատութիւնները, ինք պիտի ընտրէր ամէնէն կարող անձինքը եւ մի եւ նոյն ժամանակ ինք պիտի հրսկէր իր յատակագծին ճիշտ գործադրութեան, որ, ինչպէս կը պատահի միշտ այսպիսի մեծ ձեռնարկութեանց մէջ, չարունակ փոփոխութեան եւ բարւոքման ենթակայ էր պարագաներուն համեմատ։

Այս չրանցքին պատմաբանը կ'ըսէ թէ Ռիքէ իր գործերը դիւրութեամբ եւ յաջողութեամբ յառաջ տանելու համար աշխատութիւնը զանազան մասերու բաժնեց եւ գործաւորաց, որոց թիւը երբեմն մինչեւ տասն եւ մէկ տասն երկու հազարի կը հասնէր, աշխատութեանց հսկելու համար զանազան տեսուչներ կարգեց։

Իր աշխատութեանց յառաջ երթալուն միակ արգելքը ստակի պակասութիւնն էր։ Իրեն յանձնուած աղի եւ ուրիշ մաքսերէ յառաջ եկած արդիւնքը գործերը չուտով յառաջ երթալուն չէին բաւեր։ Ուստի Ռիքէ իր նպատակին հասնելու համար մեծամեծ պարտքերու տակ մտաւ եւ իր բոլոր կալուածները վաճառեց կամ գրաւ դրաւ։

Որչափ որ գործին սկսելու առենէն Լանկտօքցիք յայտարարած էին թէ որ եւ է օդնութիւն մը մատուցանել չեն ուզեր՝ սակայն Ռիքէ առանց վհատելու այս յայտարարութիւնէն չարունակ իրենցմէ գրամ կը խնդրէր, բայց երկար ժամանակ իր խնդիրները բնաւ արդիւնք մը չարտադրեցին։

Քանի քանի անգամներ արքունի գանձը իրեն օդնութեան հասեր էր եւ անոր չնորհած գումա-

ղով իր աշխատութիւնները կրցեր էր չարունա-
կել, սակայն Լուի Ֆ.Դ. Նորէն կործանիչ պատե-
րազմի մը ձեռնարկելով՝ դանձն ալ այլ եւս չը
կրցաւ հարկ եղած գումարը տալ եւ Ռիքէ բուն
իր հարստութիւններն ալ վերջացուցած ըլլալով
չատ կը վախնար որ Ջրանցքին բացման աշխա-
տութիւնները կընդհատուին կամայ ակամայ, վասն
զի տակի սովի մը մէջ կը գտնուէր։

Քօլպէր միշտ իրեն բարեկամ եւ նեցուկ մնաց
եւ իր ձեռնարկութեան յառաջանալուն հոգւով
չափ կ'աշխատէր։

Իր անունը կախարդութեան գրի մը պէս էր,
եւ միակ իր ազդեցութիւնը մեծագումար դրամա-
գլուխ մը կ'արժէր։

Ռիքէ ալ այս ազդեցութիւնը չատ լաւ կերպով
գործածեց, Լանկուօքցիները իր ձեռնարկութեան
մասնակից ընելու համար, եւ այս մեծ նախա-
րարին հետ ունեցած իր մտերմական յարաբերու-
թեամբը անոնց վրայ ներգործելու համար Քօլ-
պէրը համոզեց որ հետեւեալ վարպետութիւնը
ընելու թողու իրեն։

Ռիքէ Քօլպէրէն լսդրեց որ Լանկուօքցի ազա-
րակապետներուն հետ իր գաղտնի սենեակին մէջ
խորհրդակցած ատեն ինքն ալ ներս մտնէ։ Քօլ-
պէրը հաւանեցաւ ասոր եւ երբ օր մը այս կեր-
պով զբաղած էր՝ Ռիքէ սենեակին բանալին դար-
ձուց, ներս մտաւ եւ անկիւն մը քաշուեցաւ նըս-
տաւ՝ առանց մէկու մը խօսելու եւ մէկն ալ իրեն
չխօսեցաւ։ Ընդհանուր ագարակապետները Ռի-
քէի երեսը նայեցան, ապա նախարարին դարձան,

որ անոր մտնելուն բնաւ ուշադրութիւն ըրած
չէր, յետոյ իրարու երես նայելու սկսան։

Այսպէս Ռիքէ առանց խմացնելու նախարարին
գաղտնի սենեակը մտնելուն վրայ ագարակապետ-
ները չատ զարմացան։

Այս ագարակապետները երկրորդ անգամ խոր-
հրդակցելու գումարուեցան նախարարին գաղտ-
նի սենեակը, եւ առաջին անգամուան պէս Ռի-
քէ նորէն առանց խմացնելու ներս մտաւ։

Ագարակապետներուն խորհրդակցութիւնը լը-
մընալուն պէս Ռիքէի հետ խօսակցելու սկսան
եւ իր Ջրանցքին վրայով տեղեկութիւններ հար-
ցուցին եւ խոստովանեցան թէ իրենց գաւառը
այս ձեռնարկութենէն մեծ օգուտներ պիտի քաղէ,
եւ վերջապէս իրեն 200,000 ֆրանքի օգնութիւն
մը ընել առաջարկեցին։ Ռիքէ այս առաջարկու-
թեան չատ պաղատութեամբ նայեցաւ եւ չընդունե-
ցաւ, վասն զի առաջարկեալ գումարը չատ քիչ
էր իրեն համար։

Երրորդ նիստէն վերջը ագարակապետները լա-
ւագոյն պայմաններով 500,000 ֆրանք տալ խոս-
տացան։ Ռիքէ պատասխանեց թէ առանց նա-
խարարին հաւանութեան բան մը չկրնար ընել,
եւ անմիջապէս անոր սենեակը մտաւ եւ կատար-
ուած իրողութիւնը պատմեց իրեն։ Նախարարը
Ռիքէի ճարպիկութեան վրայ չատ ուրախացաւ,
եւ առանց սպասելու իր հաւանութիւնը տուաւ
առաջարկեալ փոխառութեան։ Ասկէ վերջը Լան-
կուօքի գաւառին մեծատուններուն աւելի մեծ գու-
մարներ փոխ տուին Ռիքէի։

Սոքա թէ եւ առջի բերան այս ձեռնարկութիւնը անկարելի դատած էին՝ սակայն ջրանցքին առաջին մասը Թուլուզէն մինչեւ Թրէպ բացուելուն եւ նաւարկելի ըլլալուն պէս՝ անմիջապէս այս գեղեցիկ աշխատութեան մեծամեծ օգուտները ճանչցան եւ ամենն ալ իրենց ձեռքէն եկածն ըրին Ռիքէի պէտք եղած դրամը հայթայթելու համար։

Սակայն Ռիքէ իր գործին ընթացքին մէջ բազմաթիւ նեղութիւններէն զատ ուրիշ դժուարութիւններ ալ ունեցաւ։

Իր գործերը չարունակելու համար մշտնջենաւոր անձկութեան մէջ էր եւ անդադար աշխատելու ստիպուած էր։

Աստիճան զատ ջրանցքին անցնելիք հողերուն տէրերը չհաւնելու դժուար աշխատութիւնն ալ իր վրայ էր. այս հողատէրերը մեծագոյն մասամբ այս ձեռնարկութեան հակառակ էին, վասն զի կը վախնային թէ նա չյաջողելով իրենց հողերուն ալ զուր տեղը վնասած կ՚ըլլայ։

« Եթէ այս երկրին բնակիչներուն մտիկ ընէք » կ՚ըսէ Պ. Ֆուրուասուր, « բնաւ մէկ անձ մը չէք գտներ որ ձեր ձեռնարկութեան նպաստաւոր ըլլայ՝ վասն զի ամեն մարդ կը կարծէ թէ պիտի չյաջողի այն։ Այս մարդիկ չէ թէ միայն նախապաշարմամբ է որ այսպէս կը կարծեն՝ այլ եւ իրենց հողերը առնուելուն եւ կրկին երեքկին վարձ չվճարուելուն պատճառաւ ամէն անդին միշտ դէշ կը խօսին։ Նեղսիրտ մարդիկ ալ կան որ ձեր ձեռնարկութիւնը չեն դովեր, վասն զի

միշտ սովրած են արտաքոյ կարգի գործերուն չը հաւնելու։

Մարդիկ ալ կան որ մի միայն Ռիքէի վրայ նախանձելնուն համար անոր ձեռնարկութիւնն ալ վար կը զարնեն »։ Աղեաից գուշակները ամենեւին չդադրեցան իրենց չարագուշակ մարգարէութիւնները ընելէ. ոմանք կ՚ըսէին թէ այդ ջրանցքը բնաւ օգտակարութիւն մը չունի, ոմանք կը պնդէին թէ պիտի չյաջողի, ոմանք ալ կ՚ըսէին թէ, եթէ յաջողի իսկ՝ որ անկարելի կը թուի, բնաւ մսխուած դրամը ձեռք պիտի չբերան բերել։

Սակայն Ռիքէ ոչ այս վատ գուշակութիւններէն, ոչ գժուարութիւններէն եւ ոչ իսկ բնական նեղութիւններէն վհատեցաւ եւ մինչեւ վերջը իր ակնկալութիւնն ու քաջասրտութիւնը պահեց։ 1667 ին Քօլպէրի գրած մէկ նամակին մէջ այսպէս կ՚ըսէ Ռիքէ, « այժմ իմ գործս յառաջուընէ շատ լաւ կը ճանչնամ եւ ամենայն ճշմարտութեամբ եւ ստուգութեամբ կրնամ ըսել թէ մեր երեւակայածէն շատ գեղեցիկ պիտի ըլլայ։

« Իմ ձեռնարկութիւնս » կ՚ըսէ սա գարձեալ, « իմ ամենէն սիրելի զաւակս է, իմ փառքս եւ ձեր գոհունակութիւնը անոր վրայ հաստատած եմ։ Ես կը փափաքիմ որ որդւոցս պատիւ ժառանգ թողում, եւ ամենեւին հոգ չեմ ըներ որ իրենց մեծագոյն հարստութիւններ թողում »։

1670 ին երեք տարի աշխատութենէ վերջը Ջրանցքին մէկ մասը Թուլուզէն մինչեւ Տիւբէրիէ բացուեցաւ եւ Ջրանցքին պէտք եղած նիւթերը ասոր վրայէն սկսան կրել։

Չրանցքին այս մասը մնացած տեղերուն նայելով դիւրին էր, սակայն Ռիքէ աւելի անոր համար աճապարած էր լմնցնել զայն՝ որպէս զի ժողովրդեան դիմադրութիւնը հանդարտեցնէ եւ թագաւորը, փօլպէրը եւ ընդհանուր ժողովը քաջալերէ՝ Թրէպի եւ Սէթի մէջ տեղ մնացած մասին բացուելուն հարկ եղած գումարը իրենց տալու համար։

Երկու տարի յետոյ Չրանցքին մէկ ուրիշ մասն ալ լմնցաւ եւ հասարակութեան բացուեցաւ։ Թուլուզի արքեպիսկոպոսը Նօրուզէն նաւ նստելով նոր Չրանցքին վրայէն մինչեւ իր առաջնորդական աթոռը կրցաւ երթալ։ Չորս մեծ նաւեր կարուն գետէն Նօրուզ անցան եւ վաճառք ու պաշար բեռնաւորած եւ դարձան, եւ կայլաքի վաճառականները կրցան իրենց գինիները Պօրտօ ուզարկել՝ զոր մինչեւ այժմ չէին կրնար. եւ Թըղթաթերութեան համար չաբաթը երեք անգամ նաւ մը Նօրուզէն Թուլուզ կ'երթար կը դարձնանաւորապէս։ Չրանցքին միւս մասերն ալ բացուելու վրայ էին։ Մինչեւ Քասթէլնօտարի աւազանները, առուակները, Չրամբարները չատ յառաջացած էին եւ Ռիքէ ամենայն փութով յառաջ կը տանէր աշխատութիւնները եւ Միջերկրականի ու Քասթէլնօտարի քաղաքին մէջ տեղ եղած դժուարին աշխատութիւնները լ դլուխ հանելու վրայ էր։

Չրանցքին բացման աշխատութեանց հսկելու համար երկու վերակացու կարդուած էին, մին Թագաւորին՝ միւսն ալ Լանկոէքսիներուն կող-

մանէ. սակայն այս երկու վերակացուները իրենց յատուկ չահեր ունենալով չարունակ կը կռուէին իրարու հետ, մէկը կուզէր որ Չրանցքը Օտգեթին հիւսիսի կողմէն անցնի, միւսն ալ կ'ուզէր որ անոր հարաւի կողմէն Նարպոնի մէջէն անցնի, Ռիքէ ալ այս երկու վերակացուաց կռիւներուն մէջ չատ նեղութիւն կը քաշէր։

Երբ Չրանցքը Մալբա հասաւ՝ փոքրիկ լեռան մը տակէն Թընէլ մը բանալ հարկ եղաւ. սակայն երկու վերակացուներն ալ յայտարարեցին թէ անկարելի է այդ գործը, «վասն զի լեռը աւազուտ է» կ'ըսէին սոքա, «եւ կրնայ փլչիլ»։

Երկուքն ալ Ռիքէէն կը պահանջէին որ իրենց ցցուցած տեղէն անցընէ Չրանցքը, մէկը կուզէր որ հիւսիսի կողմէն Մօրէյլանի մէջէն անցնի, միւսն ալ կ'ուզէր որ հարաւի կողմէն Նիսօյի եւ Վանորի մէջէն անցնի։

Սակայն այս երկու վերակացուներն ալ իրենց մէջ համաձայն էին թէ Չրանցքը լեռան տակէն անցնելը անկարելի է, եւ այս իմաստով Քօլպէրի ալ նամակ մը դրեցին որուն մէջ այսպէս կ'ըսէին. «Ռիքէի երկրորդ ձեռնարկութիւնը չյաջողեցաւ։ վասն զի Չրանցքին մէկ ծայրը աւազուտ լերան մը հանդիպեցաւ եւ երկու կողմէն ալ երկու ճահիճներ կան որ քսան եւ հինգ, երեսուն ոտք աւելի ցած են Չրանցքէն»։ Մի եւ նոյն ժամանակ սոքա Ռիքէի ալ հրամայեցին որ իր աշխատութիւնները դադրեցնէ Չրանցքին այս մասին վրայ։ Ռիքէ այս հրամանը ծոցը դրաւ առանց ձայն հանելու եւ որոշեց որ իր յատակագիծը գոր-

ծաղրէ՝ ինչ որ ալ ըլլայ անոր հետեւութիւնը։

Սակայն իր մտադրութիւնը փոխած ցուցնելու համար դէպ ի լեռը բացուելիք ճամբան թողելու պէս ըրաւ եւ գործաւորները Ջրանցքին մէկ ուրիշ մասին աշխատելու ղրկեց։

Այս միջոցին դաղանի կերպով լերան կողը ծակելու համար բաւական գործաւորներ աշխատցուց, եւ վեց օր յետոյ անկարելի դատուած գործը լմնցուց եւ լերան մէջ տեղէն իր Ջրանցքին համար անցք մը բացաւ։ Այսպէս լմնցնելուն պէս Պօնչէ կարգինալին եւ յանձնաժողովոյ անդամներուն տեւէն մարդ ղրկելով աղաչեց իրենց որ դան իր աշխատութիւնները քննեն, ասոր նշանակուած տեղը հասնելով լերան մէջ տեղէն անցան Ջահերու լուսով եւ չատ հաւնեցան։

Սակայն Ոլիքէ չարունակ տակի նեղութեան մէջ էր։ Հազարաւոր գործաւորներ եւ գործաւորուհիներ (ասոնց թիւը վեց հարիւրի կը հասնէր) իրեն պէս միմիայն վարձքի համար չէին կրնար աշխատիլ, ուստի ասոնց վարձքը վճարելու հարկէն չարունակ նեղութեան մէջ էր։

1675 ին Ոլիքէ Բօլպերը կ'ստիպէր եւ կ'աղաչէր որ թագաւորէն նոր ղրամ պահանջէ, «ապա թէ ոչ անկարելի է գործերը չարունակել, եւ ես ինքս ալ բոլորովին պիտի փճանամ եթէ ձեռնարկութիւնս յառաջ չերթայ, եւ այն ատեն աշխարհ ինձ համար պիտի ըսէ թէ Ջրանցք մը չունէի՝ բոլոր իր ընտանիքովը մէջը խեղդուելու համար[1]»։

[1] Պատմութիւն Լանկտոքի Ջրանցքին։

Սակայն Ոլիքէ ընաւ չէր յուսահատեր։ Իր բոլոր ուշադրութիւնը այս Ջրանցքին տուեր էր, եւ կը վախնար թէ չլմնցուցած կը մեռնի, «վաղն ալ» կ'ըսէր սա, «ժամանակը կ'անցնի եւ կորսուած ժամանակը անդամ մ'ալ ետ չդառնար»։

Վախնալու ալ իրաւունք ունէր։ Այս Ջրանցքին սկսելէն՝ այսինքն աւան եւ հինգ տարիէ ի վեր այնպիսի մտաւորական եւ բնական դրդռութեան մը մէջ ապրեր էր, որ ալ կարողութիւն չէր մնացեր եւ քանի մ'անդամ ծանր հիւանդութեան մէջ ընկաւ։

Սակայն գործերը վայրկեան մ'ալ ետ չմնացին։ Իր գործերը այնպիսի կարգի մը դրած էր որ քանի մ'օր կամ քանի մը շաբաթ իր բացակայութիւնը անզգալի էր, ասկէ զատ իր անդրանիկ որդին ալ արդէն իր տեղ հսկելու աստիճանին եւ կարողութեան հասեր էր։

Ուստի անխոնջ եռանդով մը կ'աշխատէին Ջրանցքին երրորդ՝ այսինքն Ատէթ քաղաքէն մինչեւ Նաւահանգիստ մնացած մասը լմնցնելու։

Քիչ ժամանակէն Ջրանցքը մէկ ծայրէն մինչեւ միւսը՝ այսինքն գրեթէ քառասուն փարսախ հեռաւորութեամբ բացուելու մօտ էր՝ երբ Ոլիքէ հիւանդութեամբ եւ յոգնութեամբ մաշած վերջին շունչը տուաւ, առանց իր փառաւոր ձեռնարկութեան գոհացուցիչ վախճանը տեսնել կարենալու։

Ջրանցքը իր մահուընէն վեց ամիս վերջը իր որդւոյն հսկողութեան տակ աւարտեցաւ եւ հանդարտութեան բացուեցաւ։

Այս Ջրանցքին բոլոր աշխատութեանցը համար

դրեթէ տասն եւ եօթը միլեոն ֆրանք վատնուեր էր, Ռիքէ իր բոլոր հարստութիւնը անոր մսխած էր, եւ մեռած ատենը տեսնուեցաւ որ երկու միլեոն ֆրանքէն աւելի պարտք ունէր։ Այս պարտքերը վճարելու համար Ռիքէի փոխանորդները չրանցքին վրայ իրենց ունեցած իրաւանց մեծագոյն մասը վաճառեցին։ 1724 ին միայն՝ այս ալինքն բացուելէն 40 տարի յետոյ Ռիքէի ժառանգորդները սկսան չահիլ այս չրանցքէն։

Ահա այս եղաւ Ֆրանսայի ամենէն նշանաւորճարտարապետներէն մէկուն ասպարէզը եւ վախճանը։

Ռիքէ աննման հանճարի եւ գործաւոր կամեցողութեան տէր մէկն էր, եւ գործի համար զարմանալի յարմարութիւն մ'ունէր։

Նոքա որ բազմաթիւ մարդոց աշխատութիւնները վարելու կոչուած են՝ նոքա Ռիքէի յատկութիւնները ունենալու են։

Մեծ գործապետ մ'ըլլալու համար բաւական չէ որ մէկը լաւ պատերազմիկ ըլլայ, այլ եւ քաջ վարիչ ըլլալու է, ճարտար դատողութիւն ունենալու է, եւ իր իշխանութեան տակ գտնուողներուն յարմարութիւնները, բարքն ու վարքը լաւ ճանչնալու է։ Գործապետ մը չէ թէ միայն բանակը այս կամ այն դին տանիլը գիտնալու է՝ այլ եւ զանոնք մուտցանելը, հագուեցնելը եւ իրենց անհրաժեշտ պէտքերը պատերազմի դաշտին վրայ հոգալն ալ գիտնալու է։

Ամեն նկատմամբ Նաբօլէոն ճարտար եւ յաջողակ վարիչ մ'էր, թէեւ սա գործի մը ամենէն փոքր մանրամասնութեանց համար անհոգն սէր

մ'ունէր, սակայն իր գործաւոր երեւակայութեան չնորհիւ գործի մը ամեն պարագայները մէկ ակնարկով կրնար տեսնել, եւ անոր ամենէն փոքր մանրամասնութիւնները յարմար եւ վայելուչ կերպիւ կատարուելուն հոգ կը տանէր. ասոնց հետ մէկտեղ իր բոլոր գործերը եւ մտածումները զարմանալի արագութիւն մ'ունէին։

Նաբօլէոն մարդիկը չատ լաւ կը ճանչնար, ուստի իր խորհրդոց գործադրութեան համար ամենէն լաւ պաշտօնեաները կ'ընտրէր միշտ. սակայն կարեւոր գործերը այսինքն այն գործերը որոցմէ մեծամեծ արդիւնքներ կ'սպասէր՝ ուրիշի յանձնել չէր ուզեր։

Նաբօլէոնի այս յատկութիւնը իր ընդունելութեան, մանաւանդ տան եւ հիւպերտրդ հատորին [1] մէջ տպուած նամակներէն եւ հրամանագրէն՝ զոր Բոլոնիոյ Ֆինքէնշթայն դղեակէն գրած է 1807 ին, չատ յայտնի կ'ըլլայ։

Էյլօյի յաղթանակէն վերջը ֆրանսական զօրքերը իրենց բանակը փասարժի երկայնքին վրայ հաստատած էին, իրենց առջեւն ունենալով Ռուսները, ալ կողմէն Աւստրիացիները եւ հեռուէն յաղթուած Բրուսիացիները, եւ հարկ անհրաժեշտ էր որ այս բանակը Ֆրանսայի հետ յարաբերութեան ուղի մ'ունենար նոյն իսկ թշնամի երկիրներու մէջ տեղէն։

Արդ Նաբօլէոն այնպիսի խնամով եւ նախա-

[1] Թղթակցութիւն Նաբօլէոնի Ա. հրատարակեալ հրամանաւ Նաբօլէոնի Գ. Փարիզ 1864։

տեսութեամբ կարգադրած էր այս ամենը՝ որ իր թղթատարները առանց մէկէ մ՚ալ փոխելու հա-մարձակ կերթային կը գային։

Իր ուշադրութիւնը հազար ու մէկ հոգերով զբաղեալ էր անդադար։

Շարունակ Գերմանիոյ, Ֆրանսայի, Իտալիոյ եւ Սպանիոյ ամենէն հեռու երկիրներէն օգնու-թիւններ բերել կը տար, բանակին չարժման լինք կը հակէր, ջրանցքներու բացման եւ ճանապարհ-ներու հարթուելուն հոգն ալ իր վրայ էր, եւ այս ամեն գործերը իրենց ամենաթոքը մանրամասնու-թեամբը մէկտեղ զարմանալի յաջողութեամբ կը կատարէր։

Ինք կը ցուցնէր թէ բանակին պակասած ձիերն ու թամբերը ուսկից կարելի է ձեռք բերել։ Զօ-բայ կօշիկները ինք կ՚ապսպրէր, եւ հացի, պաք-սամաի եւ օղիի բաժինը ինք կ՚որոշէր։

Այս զբաղմանց մէջ իսկ փարիզ նամակներ կը գրէր, Բօլէժ որ Ֆրանսը բարեկարգելու հրաման-ներ կ՚ուղարկէր եւ հասարակաց դաստիարակու-թեան ծրագիրը կը չինէր, Մաթեմաթիք լրագրին յօդ-ուածներ կը գրէր, պիւժէին մանրամասն հաչիւ-ները աչքէ կ՚անցունէր, եւ Թիւյլըրի պալատին ու Մառլէյն եկեղեցւոյն մէջ ըլլուելիք փոփոխու-թեանց համար ճարտարապետներուն պատուէրները կը տար. ասկից Սթաէլի եւ Փարիզի լրագրնե-րուն դէմ հեգնական ակնարկութիւններ կ՚ընէր. Կրանթ Օբէրա թատրոնին մէջ պատահած մէկ կըռ-ուէն կը միջամտէր, եւ Թուրքիոյ Սուլթանին ու Պարսկաստանի Շահին հետ թղթակցութիւն մը կը

չարունակէր, այնպէս որ կարծես թէ միայն իր մարմինը Ֆէնքէնչթայն էր, եւ իր միտքը հարիւր զանազան տեղեր զբաղեալ էր։

Նէյ զօրապետին կը գրէ թէ իրեն ղրկուելիք հրացանները արդէօք ընդունած է, վիւրթէմ-պէրկցի գունդին տրուելիք չապկիներուն, մեկ-նոցներուն, զգեստներուն, կօշիկներուն, գըր-խարկներուն եւ ուրիշ պէտքերու համար ծերում իշխանին հրամաններ եւ պատուէրներ կը տայ, եւ Քամպասէրէսը կ՚ստիպէ որ պէտք եղածին կրկինը ցորեն ղրկէ իրեն. « քայց երու եւ ընե-ներու ժամանակը չէ այժմ » կ՚ըսէր սա, « եւ ա-մեն բանէ յառաջ պէտք է որ չուտով կատար-ուին հրամանները » ։

Պ. Տարիւի կ՚իմացնէ թէ բանակը չապկի պէտք ունի եւ անոնք ձեռք չեն հասնիր։ Մասենային այսպէս կը գրէ։ « Շուտով լինէ իմացուցէք թէ հացի եւ պաքսամաի պակասիմիզ լմաննէ » ։ Զը-բահաւորները հանդերձելու համար Պէրկի մեծ զբսին տեղեկութիւններ եւ հրամաններ կը տայ։ « Գանդատ կայ թէ այդ զօրականները դաշոյն չունին, պաշտօնակալ մը ղրկէ Բօզէն որ երթայ պէտք եղածին չափ բերէ, նաեւ գանգատ կայ թէ սաղաւարտ չունին ատոնք, հրամայեցէք որ չուտով ելլիկնկի մէջ չինեն։ « Քնանալով մարդ քը-նաս ըսած չէնաւոր պեանել » ։

Նաբօլէոն գործի մը ամենաթոքը մանրամաս-նութիւններն իսկ զանց չէր ըներ, եւ ուրիշներու գործունէութիւնը գրգռելու համար արագոյ կարգի տաղանդ մ՚ունէր։

Որչափ որ իր օրերուն մեծագոյն մասը բանակը աչքէ անցնելու եւ բարեկարգելու կը զոհէր եւ վարչական գործերով զբաղելու շատ քիչ ժամանակ ունէր, սակայն ընաւ բան մը զանց չէր առներ, եւ երբ ժամանակը պակսէր՝ գիշերուան մեծագոյն մասը կը նստէր եւ պէ–պ–էլին հաշիւները կը քննէր, լուրեր եւ հրամաններ գրել կը տար իր քարտուղարներուն, եւ կայսրութեան հազար ու մէկ գործերը կարգի կը դնէր։ Այսչափ երեւելի եւ ծանօթ օրինակի մը վրայ երկար խօսիլը աւելորդ կը համարենք. ուստի ուրիշ նկատմամբ երեւելի գործի մարդու մը՝ Ֆրանսուա Ռիշար նշանաւոր վաճառականին եւ տարազգործին վրայ խօսելու կ'սկսինք։ Բամբակի կերպասներուն տարազգործութիւնը այս մարդը առաջին անգամ Ֆրանսա մտցուց։

Այս այն մարդոցմէ մին էր՝ որք լինչ տասիճանի կամ վիճակի մէջ ալ ծնին իրենց դասը կազնուացընեն։

Սա շատ տորին կացութեան մը մէջ ծնաւ, իր ծնողքը պարզ գիւղացիներ էին եւ Քալվատոսի մէջ փոքրիկ ագարակ մը կը մշակէին։ Վաճառականութեան համար ունեցած սիրոյն նշանները շատ շուտ երեւցան իր վրայ, վասն զի դեռ տղայ եղածատեն աղաւնիներ կը մեծցնէր վաճառելու համար։ Սակայն տեղւոյն իշխանը Ռիշարի աղաւնանոց մ'ունենալուն թոյլ չտալով՝ տախտուեցաւ իր աղաւնիները վաճառել որոց գինը քառասուն երկու ֆրանք արժեց։

Ռիշար այս տակէն մէկ մասովը տակը դամբոլ կոչիկ մը գնեց, որ իրեն պէս գիւղացւոյ մը համար մեծ պերճանք մ'էր, վասն զի մինչեւ այն ատեն սանդալէ զատ ուրիշ բան հագած չունէր, մինացած տակովին ալ չուներ գնեց մեծցնելու եւ վաճառելու համար։

Այս վաճառականութեամբն ալ բաւական տակ չահելով զգեստներ գնեց իրեն, որով գիւղին պզտրոցին աչակերտներուն մէջ ամենէն զարդարուն լինքն եղաւ։ Ռիշար աշխատասէր եւ փութաջան աշակերտ մ'ըլլալով քիչ ժամանակէն կարդալ եւ գրել սովրեցաւ, ուստի իր հօրը վաճառած արջառներուն հաշիւը լինք բռնել սկսաւ։

Օր մը երբ իր հօրը հետ չուկայէն կը վերադառնար՝ ուր սա գինովցած ըլլալով խոր առուակի մը մէջ ընկաւ, եւ եթէ որդին քովը չըլլար՝ անշուշտ պիտի խեղդուէր։ « Այս օրինակը » կըսէ Ռիշար, « զիս բոլոր կենացս մէջ գինովութենէ ազատ պահեց »։

Տասն եւ ութ տարեկան եղածին պէս Ռիշար իր ծնողաց աղաչեց որ թողուն զինքն երթալ իր բաղդը ուրիշ տեղ քնտռել։ Խնայութեամբ վաթսուն ֆրանք հաւաքած եւ իր հօրը պահ տուած էր, սակայն իր մեկնելու միջոցին տասներկու ֆրանքէն աւելի չկրցաւ առնուլ։ Ռիշար այս փոքրիկ գումարովը եւ իր պայուսակովը հեռացաւ հայրենի տնէն եւ Ռուան գնաց պաշտօն մը բռնտռելու համար։ Այս տեղ վաճառականի մը քով ծառայութեան մտաւ, սակայն երկար ժամանակ իր տէրէն գոհ չեղաւ։

Օր մ'իր տէրը ուղեց որ Ռիշար սպասաւորի մը

պէս կառքին ետեւը նստած իր հետ պտտի, որ անմիջապէս մերժեց այս առաջարկութիւնը եւ իր պաշտօնէն հրաժարեցաւ։

Ամէն վերջը սրճարանի մը մէջ ծառայութեան մտաւ եւ բաւական դրամ հաւաքելուն պէս՝ փակիլ դնաց եւ նորէն սրճարանի մը մէջ ծառայութեան մտաւ Սէն-Տընի փողոցը, ուր կարողացաւ հազար ֆրանք հաւաքել։

Այն առեն ծառայութիւնը թողուլ սկսաւ փողոցներուն մէջ անգլիական ֆօլէն վաճառել եւ այնչափ յաջողեցաւ այս գործին մէջ ալ՝ որ քսան երեք տարեկան հասակին 25,000 ֆրանք հաւաքեր էր։ Սակայն իր ընկերակցին նենգութեամբը պարապի համար բանտարկուեցաւ։

« Ինձմէ պահանջուած 15,000 ֆրանքը կրնայի վճարել » կ'ըսէր սա իր յիշատակարանաց մէջ, « սակայն բնաւ չէի ուզեր խաբուիլ »։

Երբ բանտէն ազատեցաւ՝ նորէն գործի սկսաւ քանի մը սկուտով։

Սակայն չուտով իր վարկը վերահաստատեց, բոլոր իր պարտքերը վճարեց եւ քիչ ժամանակէն կարող եղաւ Ֆրանսէզ փողոցին մէջ ընդարձակ մթերանոց մը վարձել, ուր մեծագումար վաստակներ ըրաւ եւ վերջապէս Նէմուրի քով Ֆայէթի դեղեցիկ կալուածը գնեց։

Իր վաճառականական գործողութիւնները հեռագրհետէ ընդարձակելով սկսաւ աղամանդներ եւ ուրիշ գոհարեղէններ գնել եւ վաճառել, մի եւ նոյն ժամանակ իր առջի վաճառականութիւնն ալ ձեռքէ չթողուց։

Իր հասարակ վաճառքներուն մէջ կար նաեւ բամբակէ կերպասներ՝ զորս բոլոր Ֆրանսայի մէջ տարածեց։ Այս միջոցին բամբակէ կտաւները զբերթէ միայն Անգլիա կը պատրաստէր եւ ճարտարութեան այս ճիւղին իր ձեռքը մնալուն պատճառները դիւրաւորապէս երեք էին, նախ չատ բամբակ ունենալը, երկրորդ իր մեքենաները, երրորդ այդ մեքենայները չարժող չուզուց զօրութիւնը։

Ուիչար միտքը դրաւ որ բամբակէ կտաւներուն տարաղաղործութիւնը Ֆրանսայի մէջ ալ մտցնէ եւ իր հայրենիքն ալ ճարտարութեան այս ճիւղին օգուտներուն մասնակից ընէ, որ Անգլիոյ համար հարստութեան մեծ աղբիւր մ'եղեր էր։

Օր մը սա դիտեց որ 80 ֆրանք վաճառուած բամբակէ կերպասի մը մէջ հաղիւ 12 ֆրանքի բամբակ կար, ուրեմն գործաւորաց թոշակին եւ ձեռնարկուի մը չահուն համար 68 ֆրանք կար։

Ուստի անմիջապէս ինքն ալ բամբակէ կերպասներ գործելու ձեռնարկեց, եւ առանց ժամանակ կորուսանելու այս արուեստին դաղտնիքները սովրելու սկսաւ։

Այս մասին իր Լընուար ընկերակիցին ալ մեծապէս օգնեց իրեն, որ թէեւ առջի բերան ձեռնարկութեան դժուարութիւնները եւ վանդները տեսնելով յաջողութեան չատ յոյս չցցուց, սակայն վերջապէս Ուիչարի ապիհնովը բորբոքուեցաւ եւ իր ամեն ձեռնարկութեանց մասնակից եղաւ։

Ուիչար նախ հարիւր լիւրա բամբակ գնեց եւ երկու Անգլիացի գործաւորներու (Պրաուն եւ

ձիպսըն) ձեռօք իր բամբակը նախ թել ապա †ալէ†ո չինել։

Սակայն այսչափով չէր լմննար իր ձեռնարկութիւնը, պէտք էր որ մանող եւ գործող գործաւորներ ալ ունենար, այժմ իր ուշադրութիւնը այս կէտին դարձնելով վերջապէս յաջողեցաւ քսան հատի չափ բամբակ գործող մեքենայներ ունենալ։

Բիչ ժամանակէն իր գործողութիւնները ընդարձակելու ստիպուեցաւ։

Պէլֆօն փողոցին մէջ վարձած երկու փոքրիկ տները իր մեքենայները դնելու նեղ գալով՝ Թօրինկի փողոցին մէջ ընդարձակ օթեւան մը վարձեց, սակայն այս տեղն ալ նեղ գալով կառավարութեան աղաչեց որ Պօն-Սըքուրի վանքը իրեն տայ որ Շարօն փողոցին մէջն էր, եւ երեսէ թողուած։

Կառավարութիւնէն չուտով պատասխան մը չառնելով իր գործաւորաց գլուխն անցած դնաց յանդգնութեամբ վանքը գրաւեց՝ որուն լուին կամարները իր մեքենայներուն աղաղակներով թընդալ սկսան։

Կառավարութեան պաշտօնեայն այս յանդուգն գրաւումը լսելուն պէս՝ գործակալ մը ղրկեց որ երթայ Ռիչարը դուրս վռնտէ։ Սակայն կառավարութեան գործակալը իր աչաց առջեւ բացուած գործունէութեան տեսարանէն եւ զարմանալի բարեկարգութիւնէն այնքան զգածուեցաւ՝ որ իրեն տրուած հրամանները չկատարած եւ դարձաւ։

Նախարարը այս գործին վրայով տեղեկագիր մը մատոյց Նաբօլէոնի՝ որ այն առեն առաջին հիւպատոս էր. սա անմիջապէս վանք դիմեց տիկին Պօնաբարթի հետ եւ փոխանակ գրաւիչները վռնտելու եւ պատժելու՝ չէ թէ միայն այս վանքը իրենց թողուց, այլ եւ կրնայի վանքն ալ չնորհեց նորանոր գործարաններ հաստատելու համար, այս օրուընէ սկսեալ Նաբօլէոն ամեն պարագայի մէջ այս երկու ընկերակիցները քաջալերելու եւ իրենց օգնելու կ'աշխատէր։

Սոքա չարունակ իրենց գործողութեանց շրջանը ընդարձակեցին եւ իրենց արտադրութեանց յառաջբերած մեծագումար չահերովը սկսան Ֆրանսայի զանազան կողմերը նորանոր գործարաններ հաստատել եւ հազարի մօտ ոստայնանկութեան մեքենաներ կը բանեցին երկրին այլ եւ այլ գաւառներուն մէջ։

1803 ի ճարտարութեան արուեստահանդէսին մէջ առաջին հիւպատոսը (Նաբօլէոն) առաջին անգամ Ռիչար-Լընուարի արտադրութիւնները դիտել ուզեց։ Ակռէ քիչ մը վերջը մահը Ռիչարէն խլեց իր յարգոյ ընկերակիցը Լընուար, սակայն իր աշխատութիւնները երբէք չդադրեցան։ Իւրաքանչիւր ձեռնարկութիւն ուրիշ նոր ձեռնարկութեան մ'առաջնորդելով բամբակէ կերպասուց տարադործութիւնը չուտով Ֆրանսայի մէջ տարածուեցաւ։

Ռիչար Քաէնի, Էվրի եւ Շանթիլլիի մէջ նորանոր գործարաններ հաստատեց որոց մէջ 20,000 ի չափ գործաւորները կը բանեցնէր։

Եւրոպայի երկիրները պաշարման մէջ եղած միջոցին սա ամենայն եռանդով աշխատեցաւ որ բամբակի մշակութիւնը Իտալիոյ մէջ մտցունէ։

Ամերիկայէն եկած բեռներուն մէջ գտնուած բամբակի հունտերը ժողվեց եւ Նաբօլիի շրջակայքերը ցանեց. երկու տարի վերջը Իտալիայէն Ֆրանսա 50,000 լիտր բամբակ մտցուց։

Սակայն այսչափ բամբակը իրեն չէր օգտեր. եւ գործաւորները դատարկ մնալու սոսկալած էին, եւ ինքն ալ իր կայութեան գժուարութիւնները զգալ սկսաւ։

Այն միջոցին եղած անդադար եւ նորանոր պատերազմները Ռիչարի ինչպէս նաեւ բոլոր Ֆրանսացի առարազործներուն չատ սուղի կընստէին։

Միւս կողմանէ ալ Հոլանտայի Ֆրանսայի կցումը իրեն համար սարսափելի հարուած մ'եղաւ, եւ բաղդը որ մինչեւ հիմա իրեն ժպտեր էր՝ այժմ կամաց կամաց իր ընդարձակ ձեռնարկութեանց հակառակ երեւնալ սկսաւ։ Նաբօլէոն թէ եւ իրեն 150,000 ֆրանքի օգնութիւն մը մատոյց՝ բայց իր զբամական ապահովը հեռագնաց աւելնալու վրայ էր եւ իր գործերը չարունակել այլեւս անկարելի կ'ըլլային իրեն։

Իր գործաւորները, որք նախնական նիւթոյ պակասութեան պատճառաւ դադարման դատապարտուած էին՝ անօթութենէ կը մեռնէին եւ Ռիչար զուր տեղն աշխատեցաւ բամբակի տեղ քթան գործածել։

1813 ի գժբաղդութիւնները ղինքն իր կործանման վիճն եղերքը տարին։ Սակայն Ռիչար առանց վհատելու կը չարունակէր իր աշխատութիւնը յուսալով թէ դործերը լաւ դարձուածք մը կ'առնուն։ Երբ 1814 ին Թշնամիք Փարիզի վրայ յարձակեցան, Ռիչար գնդապետ անուանելով իր լեգէոնին գլուխն անցած մայրաքաղաքը պաշտպանելու դնաց. սակայն Փարիզ անձնատուր եղաւ եւ ապրիլ 29ի վճիռը բամբակի վրայ դրուած հարկը վերջնելով իր կործանումը ի գլուխ հանեց։

Այս վայրկենէն Ռիչար իր բոլոր հարստութիւնները զրկուած միայնութեան մէջ քաշուեցաւ, եւ անկնչան ապրեցաւ. սա թէ եւ իր հարստութիւնը կորոյս բայց իր ձեռնարկութիւնը թէ եւ իրեն չահաւէտ չեղաւ, բայց ուրիշներու օրինակ եղաւ։

Իրմէ ետքը գտնուցան առարազործներ որ իր Ֆրանսա մտցուցած արուեստը նորէն ձեռք առին եւ պարագայներն ալ օգնելով իրենց՝ չատ յաջողեցան եւ չահեցան։

Նաբօլէոն Գ. իր միջառակը յաւերժացնելու համար Ռիչարի գործատանց մօտը գտնուած ծառուղիին անունը Ռիչար—Լընուար դրաւ։

Մարդիկ ընդհանրապէս կը կարծեն թէ միայն վաճառականութեան մէջ գործի մարդու մը յատկութիւնները երեւան կը գան եւ ի գործ կ'ածուին, սակայն մինչեւ հիմա մէջ բերուած օրինակներէն յայտնի կերեւայ թէ մարդկային գործունէութեան ամեն ճիւղերուն մէջ ալ այդ յատկութիւնները հարկաւոր են։

Ճարտար տանտիկին մը հարկաւորապէս գործի

կին մ'է : Սա իր գործերը այնպէս կարգի դնելու է որ ամեն բան կանոնաւորապէս, հաճելի կերպով եւ առանց աղմուկի կատարուին : Կին մը այս բաները ընել կրնալու համար նախատեսութիւն, դատողութիւն եւ վարչական տաղանդ ունենալու է :

Արուեստագէտը, բժիշկը, դրագէտը ամենն ալ իրենց ասպարէզին մէջ յաջողելու համար գործի մարդիկ ըլլալու են, տարբ մը ներքնին ըլլալ հարմար անդադար եր դիտէը զբաղացնելու, եր ձամանակը ճանապարհներով փորձաձելու եւ բոլոր եր փորձերը բարեկեցութեամբ եւ դիտումով կատարելու է :

Ուսլերը Աքօթի ասպարէզը այս մասին լաւ օրինակ մ'է մեզ համար :

Սա նախ վաստակաւոր մը քով գրադիր եղաւ եւ բազմաթիւ տարիներ գրեթէ ընդօրինակութիւններէ զատ ուրիշ գբաղմունք չունէր, սակայն ատով ինք յարատեւ աշխատութեան սովորութիւնն ստացաւ :

Բոլոր ցերեկը իր գործին զբաղեալ էր եւ մեայն երեկոյները ազատ էր, զորս ընդհանրապէս ընթերցանութեան եւ ուսման նուիրեց : Ինքն իսկ կը խոստովանէր թէ իր յարատեւ եւ անդուլ աշխատութեան սովորութիւնը իր վարպետին տուած ուղղութենէն ստացած էր : Այս սովորութիւնը չատ անգամ գրագէտներու քով կը պակսի :

Իբր ընդօրինակող մէկ երես գրի համար վեց սու կը վաստկէր, վասն զոյ երբեմն սովորականէն աւելի աշխատելով 120 երես կրնար օրինակել որով 36 ֆրանք կը չահէր, այս ատակով երբեմն հին գրքեր ինչ դնէր, վասն զի նորերը գտնելու անկարող էր :

Այսպէս Աքօթ վերջապէս գործի մարդ մ'եղաւ եւ իր օրինակովը հաստատեց թէ հանճարը կենաց հասարակ պարագաները կատարելով բնաւ չը նուաստանար :

Սա կը պնդէր թէ մեր ամենաբարձր կարողութիւնները զարգացնելու համար պէտք է որ օրուան մէկ մասը մարմնական աշխատութեանց գոհենք : Երբ յետոյ Լոխմպուրկի ժողովին առնգղկիր եղաւ, իր գրական աշխատութեանց միայն առաւօտները կրնար աշխատիլ : Բոլոր օրը ժողովին մէջ կ'անցուներ եւ պաշտօնին վերաբերեալ հասարակ գործերով կ'զբաղէր մանաւանդ արձանագրուելու համար բերուած թղթերը կը վաւերացնէր :

Իր կենսագիրը լաւքար կ'ըսէ թէ « իր գրական ասպարէզին ամենէն գործունեայ մէջոցին իսկ իր ժամանակին մեծագոյն մասը հասարակ գործերու կը զոհէր » :

Իր ապրուստը գործերով ճարելու եւ չէ թէ գրականութեամբ վաստկիլը իրեն վարուց կանոն մ'ըրած էր :

« Ես որոշեցի » կըսէ սա, « որ գրականութիւնը ինձ զաւազանի պէս ըլլայ . եւ չէ թէ նեցուկ մը, եւ որչափ որ գրական գործերու աշխատելը սիրելի է ինձ՝ սակայն ծախքերս անոնցմէ հանել երբէք մտքէս պիտի չանցնի քանի որ ուրիշ կերպով կարենամ իմ ապրուստս ճարել » :

Աքօթ վերջին աստիճան ճիշտ մէկն էր (այսինքն ամեն գործ ճիշտ իր ժամանակին կը տես-

նէր) առանց որոյ երբէք կարող պիտի չըլլար այն-
քան գրքեր գրել :

Երբ նամակ մը կընդունէր, եթէ տեղեկութիւն-
ներ առանալ եւ երկարօրէն խորհելու հարկ չըլ-
լար՝ անմիջապէս նոյն օրը կը պատասխանէր
անոր :

Եթէ այսպէս չընէր ամեն կողմէ իրեն ղըր-
կուած բազմաթիւ նամակներուն պատասխանել
չէր կրնար :

Իր ապրելու կերպը հետեւեալն էր . առաւօ-
եան ժամը հինգին (եւրոպական) կ'ելնէր ինքն
իրեն կրակը կը վառէր , կ'ածխուէր , կը հագուէր
առանց աճապարելու եւ ժամը վեցին իր գրասե-
ղանին առջեւ նստած կըլլար , բոլոր իր թղթերը
իր առջեւ կը գտնէր ամենայն բարեկարգութեամբ
եւ բոլոր իրեն պէտք եղած գրքերը իր բոլորակ-
քը չարուած էին : Սիրելի չուն մ'ալ ունէր՝ որ
գորգին վրայ պառկած չարունակ ձինքը կը դիտէր :

Այսպէս մինչեւ որ ժամը իննին ու տասնին մի-
ջոցները բոլոր ընտանիքը հաւաքուէր նախաճա-
շելու համար՝ ինքն արդէն օրուան գործերուն վիճը
ուղած կրլլար (he had done enough to break
the neck of the day's work) :

Սակայն Աքօթ իր այսչափ վաստակաշատութեամ-
բը , իր անխոնջ եռանդովը , իր անհուն գիտու-
թեամբը , զոր երկար տարիներու համբերատար
աշխատութեամբ ձեռք բերած էր , երբ իր եւ իր
կարողութեանց վրայ խօսք բացուեր չաս պար-
կեշտութեամբ կը խօսէր :

« Բոլոր ասպարէզիս մէջ » ըսած է սա ան-

գամ մը , « չեղաւ այնպիսի ժամանակ մը , յորում
իմ տպիտութեանս պատճառաւ նեղուած եւ չը-
ուարած չըլլամ » :

Հչմարիտ իմաստութիւնը եւ անկեղծ խոնար-
հութիւնը այսպէս միայն կրնայ խօսիլ , վասն զի
մարդ որչափ իրական գիտութիւն առանայ՝ այն-
չափ սակաւ կը գտնէ իր գիտութիւնը ,

Պէտք չէ ամենեւին նմանիլ Օքսֆօրտի մէջ ե-
ղած Թրինիթի վարժարանին այն աշակերտին՝ որ
դասատուին մինաք բարով ըսելու դացած առեն
հետեւեալ խօսքերն ըսած է « մինաք բարով , դաս-
տիարակութիւնս աւարտած ըլլալով կը մեկնիմ » :
— « Իրաւ կ'ըսէք թէ աւարտած էք » պատաս-
խանեց դասատուն , « ես իմ դաստիարակութիւնս
դեռ նոր սկսայ » :

Այն որ ամեն բանի վրայ վեր ի վերոյ տեղե-
կութիւններ հաւաքած է , նա կը հպարտանայ ,
բայց իմաստունը ամեն ժամանակ խոնարհու-
թեամբ կը խոստովանի « Ընէ ինչն էր քան զբիծ-
նալը ծիծ . եւ կամ Նիւթընի հետ կը յայտարա-
րէ թէ « միայն ծովեզերքին քանի մը խեցիները
հաւաքած է , եւ թէ ճշմարտութեան անհուն ով-
կիանոսը դեռ անվթար կեցած է իր առջեւ » :

ԳԼՈՒԽ Ը.

ԴՐԱՄ

ԻՐ ԼԱՒ ԵՒ ՅՈՒՒ ԴՈՐԾԱԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

«Ես այնպես կը հաւատամ
«քէ ընտանեաց, ինչպես
«նաեւ կառավարութեան մը
«հարստութեան ամենեւին յա-
«ռազոյն աղբիւրը խնայո-
«ղութիւն է:

ԿԻԿԵՐՈՆ [1]

«Դրամը մեր գլխուն ոչ չէ
«քէ մեր սրտին մէջ ունե-
«նալու ենք»:

ՏԻՆ ՍՈՒԻՖԹ

Մարդու մը վարմունքին խմաստութեան լաւագոյն փորձաքարներէն մին է նորա դրամը դործածելու, չտնելու, խնայելու, եւ ծախելու կերպը: Դրամը կենաց մէջ իբր նպատակ մը նկատելէ զգուշանալու ենք, բայց իբր անտարբեր բան մը, փիլիսոփայական արհամարհանօք ալ նա-

[1] կիկերոն Հռովմայեցւոց ամենեն հռչակաւոր ատենաբանը եւ իմաստասէրը ծնաւ. 107 ին (Ն. Ք. գ-րիս.) եւ. 64 տարեկան գլխատուեցաւ Անտոնիոսի հրամանաւ. իր ճառերեն երեւելիներն են փիլիպեաններըը, կոռիլենեաններըը եւլն, սորա հասարակապետութեան վրայ գրածներն ալ նշանաւոր են:

յելու չենք անոր, վասն զի ընկերական եւ բնական բարեկեցութեան ամենէն մեծ տարրներէն մին կը ներկայացնէ դրամը: Մարդկային բնութեան ամենէն գեղեցիկ յատկութիւններէն մէկ քանին դրամին լաւ գործածութենէն կախեալ են:

Այս յատկութիւններն են վեհանձնութիւնը, պարկեշտութիւնը, արդարութիւնը եւ անձնուիրութիւնը. այս առաքինութիւնները առանց խնայողութեան եւ նախատեսութեան գործել անհնար կամ դժուար է:

Միւս կողմանէ այս առաքինութեանց հակառակ մոլութիւններ ալ կան, որք են ագահութիւն, նենգ, անիրաւութիւն եւ եռութիւն, որք դրամի համար չափազանց սէր ունեցողներուն կեանքը կ'արատաւորեն, այս մոլութիւններուն աղբիւրը զեղխութիւնը եւ անհնախատեսութիւնն է:

Հէնրի Թէյլըր իր Notes from life *գրքին մէջ կ'ըսէ Թէ «դրամը վաստկելու, խնայելու, ծախելու, (ծախք ընելու) տալու, ընդունելու, փոխ տալու, փոխ առնելու եւ կտակաւ ուրիշի թողելու կերպին մէջ ճիշդ եւ արդար չափ մը, գրեթէ մարդկային կատարելութեան նշանն է»:*

Դիւրակեցութիւնը այնպիսի վիճակ մ'է որուն աշխարհի բոլոր մարդիկ պարկեշտ միջոցներով հասնիլ ջանալու իրաւունք ունին:

Դիւրակեցութեամբ միայն մարդ կրնայ իր բնութեան ամենէն բարձր եւ ազնիւ մասը զարգացնել, եւ իր ընտանեաց պէտքերը հոգալ, առանց որոյ կ'ըսէ Աւաքեալը ֆբդբ մը անհաւոպէ մը վարձու է:

Կենաց մէջ յառաջանալու համար մեզ ներկայացած առիթներէն եթէ օգուտ քաղել գիտնանք, մեր հայրենակցաց յարգանացը արժանի կ'ըլլանք։ Բարեկեցութեան հասնելու համար եղած ջանքն իսկ ինք իրեն դաստիարակութիւն մ'է, որ մարդուն ինքնայարգութեան զգացումը կը զրդռէ, որ իր գործնական յատկութիւնները երեւան կը հանէ եւ համբերութեան, յարատեւութեան եւ ուրիշ համանման առաքինութեանց մէջ կը վարժեցնէ։ Նախատես եւ խնայող մարդը հարկաւորապէս խորհրդածող մարդ մ'ըլլալու է. վասն զի միայն ներկային համար չապրիր, այլ իմաստուն նախատեսութեամբ մը ապագային համար պէտք եղած զգուշութիւններն ալ կ'ընէ։

Նախատես մարդը ժուժկալ եւ անձնուրաց ալ (այսինքն իր կրից յաղթելու կարող) ըլլալու է, որ ամեն առաքինութենէ աւելի գօրաւոր կամեցողութեան մը նշանն է։

Ճօն Սթէրլին չատ ճշմարտութեամբ կ'ըսէ թէ «ամենէն վատթար դաստիարակութիւնն իսկ՝ եթէ անձնուրացութիւն կը սովրեցնէ, աւելի լաւ է քան այն դաստիարակութիւնը որ անձնուրացութենէն զատ ամեն բան կը սովրեցնէ»։ Հռովմայեցիք մխիթարին (Virtus) բառը կը գործածէին չէ թէ միայն առաքինութիւնը այլ եւ քաջութիւնը նշանակելու համար, անձնուրացութիւնն ալ բարոյական քաջութիւն մը եւ ամեն առաքինութիւններէն բարձր է, վասն զի անով մենք մեզի այսինքն մեր կիրքերուն կը յաղթենք։

Գործաւորք ամենէն քիչ անձնուրացութիւն

ունին, եւ ապագայ մեծագոյն գոհունակութեան մը համար չեն կրնար ներկայ փոքրիկ հաճոյքներէն եւ կենալ։

Կրնայ կարծուիլ թէ ամենէն չատ աշխատող մարդիկ ամենէն աւելի գիտեն ղրամին յարգը, սակայն բազմաթիւ գործաւորք այնքան դիւրութեամբ կը մսխեն իրենց վաստակը՝ որ բնաւ ապագային համար չեն մտածեր եւ չարունակ խնայութեամբ եւ չափաւորութեամբ ապրողներէն կախումն կ'ուենան։

Բազմաթիւ մարդիկ կան որք թէ եւ բարեկեցութիւն եւ անկախութիւն ձեռք ձգելու բաւական միջոցներ ունին, բայց այնպիսի կեանք մը կը վարեն որ տաղնապ մը պատահելուն պէս՝ հազիւ մէկ օր մը կրնան դիմանալ, ընկերութեան գործաւոր դասուն չբաւորութեան դլխաւոր պատճառներէն մին ալ այս է։

Ընկերական բարւոքման մեծ խնդիրներէն թերեւս ամենէն կարեւորը այս է (գործաւորաց խնայութիւն սովրեցնելու խնդիրը) եւ ընկերութեան բարեկամ մարդիկ պէտք է որ այս ճշմարտութիւնը ամեն դասու մարդոց մէջ տարածեն։

Սակայն գժբաղդաբար մեր ժամանակի հայրենասէրները այսպիսի հասարակ խնդիրներու՝ այսինքն նախատեսութեան եւ խնայութեան խընդիրներուն չատ քիչ հոգ կը տանին, թէ եւ առանց այս առաքինութեանց գործադրութեան գործաւորք երբէք ճշմարիտ անկախութիւն մը ձեռք չեն կրնար ձգել։

Սոկրատ [1] կ'ըսէր թէ « ով որ աշխարհը չարժել կ'ուզէ՝ նախ ինքզինքը չարժելը դիտնալու է », եւ անգլիական հին երգի մը հետ մենք ալ կը կրկնենք թէ

« If every one would sel
to his own reformation
hon very easily
you might reform a nation [2] »

[1] Սոկրատ հռչակաւոր յոյն փիլիսոփայն ծնաւ Աթենքի մէջ Քրիստոսէ 470 տարի յառաջ, իր հայրը քանդակագործ, մայրն ալ դայեակ մ'էր. ինքն ալ նախ քանդակագործ եղաւ, բայց յետոյ գիտութեան նուիրեց ինքզինքը: Իր հայրենակիցները բարեկարգելու ծանր պաշտօնը առաւ իր վրայ եւ վարժարան մը բացաւ ուր շատ մը երիտասարդներ հաւաքուեցան իր դասերը մտիկ ընելու:

Սոկրատայ բշնամիները զինքն ամբաստանեցին թէ նորանոր կուռքեր կը սովրեցնէ եւ արդեն երդածներուն յարգանք չմատուցաներ: Սոկրատ ամենեւին ջուգեց ինքզինքը արդարացնել, ուստի մոլեխինդ խմելու. դատապարտուեցաւ, երբ սա բանտն էր իր բարեկամները զինքն ուզեցին փախցնել, բայց Սոկրատ բնաւ յանձն չառաւ ընտելով թէ հայրենեաց օրէնքներուն հնազանդիլ պէտք է, ինչ որ ալ ըլլայ: Սոկրատ նշանաւոր է իր մարդուր բարոյականովը, անշահախնդրութեամբը, վեհանձնութեամբն եւ համբերութեամբը:

Բարոյական գիտութեան հիմնադիրն ինք եղաւ եւ շարունակ կը բարոզէր թէ երջանկութեան տանող միակ ճանապարհը բարեգործութիւնն է: Սա բնաւ գրուած մը թողուցած չէ:

[2] Երբ մեզմէ իւրաքանչիւր ոք ինքզինքը բարեկարգելու հոգ տանի, այն ատեն բոլոր ազգին վերանորոգութիւնը մէրչափ դիւրին կըլլայ:

սակայն մարդիկ ընդհանրապէս կը կարծեն թէ աշխարհի դիւրին է եկեղեցին, պետութիւնը բարեկարգել՝ քան թէ իրենց վատթար սովորութեանց ամենէն փոքրը մոռնալ, եւ այսպիսի բաներու մէջ մարդոց աչքի հաճելի եւ ընդհանուր սովորութիւն մը դարձած է ամեն բարեկարգութիւն իր ղրացիէն քան թէ իրմէն սկսիլ:

Ամեն դաս մարդկան՝ որ օրուան վաստակածը օրը կուտէ, միշտ ստորին դաս մը կը մնայ, իր անդամները հարկաւորապէս անզօր եւ անպաշտպան կը մնան եւ ընկերութեան կողին կապուած կը կենան, ինչպէս նաւաբեկեալը նաւու մը կողին կը կապուին եւ այսպէս ժամանակաց ու ելանակաց տխուր խաղալիքը կը դառնան:

Սոքա արդէն իրենք զիրենք չի յարգելնուն համար ոչ ոք կը յարգէ զիրենք:

Որ եւ է տագնապ մը վրայ հասնելուն պէս անմիջապէս կը կործանին եւ չքաւորութեան ճիրանները մէջ կ'ընկնին:

Խնայութեամբ ձեռք բերուած բնաւ զօրութիւն մը չունենալով ամեն մարդու խաղալիք կըլլան, եւ եթէ քիչ մը ողջմտութիւն ունենային ահով եւ դողով պիտի նկատէին իրենց կանանց եւ որդւոց ապագայ վիճակը:

Պ. Կոպետէն իր խօսքերը Հիւսէրոֆիլտի դրծաւորաց ուղղելով այսպէս կ'ըսէր: « Աշխարհ միշտ երկու դասերու բաժնուած է. անոնք որ խնայութիւն կ'ընեն եւ անոնք որ կը մսխեն, այսինքն խնայողներու եւ վատնողներու դասերը: Ամեն տուներու, դործատուններու, կամուրջներ

րու եւ նաւերու չինուածքները, ինչպէս նաեւ բարեկեցութեան եւ քաղաքակրթութեան յառաջանալուն նպաստող ամեն մեծ գործերու կատարումը խնայել դիացողներու ձեռքով եղած է եւ անոնք որ իրենց վաստակը անօգուտ տեղը կը մսխեն՝ անոնք խնայողներու դերին եղած են միշտ։ Բնութեան եւ նախախնամութեան օրէնք կը պահանջեն որ այսպէս ըլլայ, եւ ես մոլորեցուցիչ մը կ'ըլլայի եթէ ըսէի թէ ընկերութեան մը անդամները կրնան իրենց կացութիւնը բարւոքել, աննախատես, անհոգ եւ ծոյլ մնալով»։

Ասոր պէս եւ ասոր չափ գեղեցիկ խորհուրդ մ'ալ Գ. Պրայթ տուաւ 1847 ին Ռօչեսթէլի գործաւորաց ժողովին։

Սա հաստատելէն յետոյ թէ ընկերութեան ամեն դասուց մէջ ալ հաւասարապէս պարկեշտ մարդիկ կան՝ այսպէս շարունակեց, «եթէ մարդ մը կամ դաս մը մարդիկ ուզեն իրենց ներկայ կացութիւնը պահել եթէ լաւ է, եւ կամ լաւագոյն կացութիւն մը գտնել, մի միայն մէկ ճամբայ մը կայ այս նպատակին հասնելու որ ամենէն ապահովն է, այս ճանապարհն է աշխատութեան, սակաւապետութեան եւ պարկեշտութեան ճանապարհը. մարդիկ եթէ գտնուին այնպիսի վիճակի մը մէջ յորում ոչ իրենց բնական եւ մտաւորական պէտքերնին կրնան գոհացնել, այսպիսի մարդիկ այսպիսի վիճակէ մ'աղատելու համար վերոյիշեալ առաքինութեանց ճամբան ձեռք առնելու են։ Վատ ըլլ անոնցմով ամեն օր բազմաթիւ մարդիկ իրենց կացութիւնը բարւոքելու վրայ են»։ Բնաւ պատճառ կամ իրաւունք մը չը կայ որ գործաւորաց մէկ մասին կացութիւնը օգտակար, պատուաւոր եւ յարգելի չըլլայ։ Ամեն գործաւորք ալ, չատ քիչ բացառութեամբ, կըրնան իրենց բարեկեցիկ ընկերակցաց չափ ապրիլ, առաքինի եւ կրթեալ ըլլալ եւ անոնց վայելած բարիքները իրենք ալ վայելել։

Ինչ որ են քանի մը մարդիկ, նոյնը կրնան ըլլալ ամենն ալ առանց դժուարութեան։ Միեւնոյն միջոցները Թող գործածեն՝ միեւնոյն արդիւնքները պիտի առանան։

Ընկերութեան մէջ այնպիսի դասեր կան որք իրենց օրական աշխատութեամբը եւ ճակտին քրտինքովը ապրելու ստիպուած են, Աստուծոյ հրամանն է այս եւ արդար ու իմաստուն հրաման մ'է. սակայն նախախնամութիւնը չուզեր որ, որ եւ է մարդ մը կամ դաս մը մարդիկ ապերջանիկ, անբնական եւ թշուառ վիճակ մ'ունենան, միայն մարդոց ակարութեան, անժուժկալութեան եւ կամակորութեան պատուղն է այս։

Եթէ անգամ մը գործաւորաց դասուն մէջ անհատական զարգացման եւ ինքնայարգութեան գաղափարը տարածուի, անոնք չուտով իրենց կացութիւնը կը բարւոքեն եւ կը բարձրացնեն, չէ թէ ուրիշներու վիճակը նուազեցնելով, այլ ինքզինքնին չարունակ կրօնքի, բանաւորութեան եւ առաքինութեան աւելի բարձր աստիճանի մը հասցնելով։

Երբ մարդ մը իր հայեցուածքը ապագային վրայ դարձնէ, կը տեսնէ որ ժամանակին երեք պա-

տահմանց՝ այսինքն աշխատութեան պակասութեան, հիւանդութեան եւ մահուան դէմ պատրաստուելու է։

Առջի երկու պատահարներէն կրնայ ազատ մը նալ, բայց երրորդը անհրաժեշտ է, սակայն նախատես եւ խոհեմ մարդը միշտ ենթադրելու է թէ առջի երկու պատահարներն ալ կրնան հանդիպիլ իրեն. ուստի այնպէս վարելու է իր կեանքը որ անոնց հասած ատեն կարելի եղածին չափ թեթեւցնէ նեղութեանց ծանրութիւնը՝ չէ թէ միայն իրեն համար, այլ եւ անոնց համար որք իրենց բարեկեցութիւնը եւ պարէնը իրմէ կ'ակընկալեն։ Այս մասին ամուրիի մը պարտաւորութիւնը ամուսնացեալ մը պարտաւորութենէն թեթեւ կրնայ երեւնալ, սակայն ամուրին ալ իր բոլոր վաստակը մսխելու չէ եւ իր ծերութեան, հիւանդութեան եւ հանգստութեան օրերուն համար միշտ քիչ մը բան մէկդի դնելու է։

Աւրդարեւ չատ անօգուտ տեսարան մ'է երբ մարդ մը չատ կ'աշխատի, չատ կը վաստկի. բայց բոլոր վաստկածը կը մսխէ եւ իր ծերութեան օրերուն իր ծնողաց կամ ուրիշ սակաւապէտութեամբ ապրող մարդոց բեռ կ'ըլլայ։ Երբ մարդ մը կ'ամուսնանայ եւ ընտանեաց հօր պատասխանատուութիւնները կ'առնու իր վրայ, բարոյապէս պարտաւոր կ'ըլլայ չէ թէ միայն իր ապրած տեղն իր կնոջ եւ զաւակաց պիտոյքը հոգալ, այլ եւ այնպէս կարգադրելու է իր գործերը որ իր մեռնելէն վերջն ալ իր ընտանիքը չքաւորութեան մէջ չընկնի, այն հայրը որ այս պարտաւորութիւնը զանց կ'ընէ արհամարհելի կ'ըլլայ։

Ուրեմն այս նկատմամբ դրամը վաստկիլ եւ լաւ գործածել դիտնալը չատ կարեւոր է։

Լաւ վաստկուած դրամը հաստատատար աշխատութեան, յարատեւ ջանից, պարտեալ փորձութեան, վարձատրեալ ակնկալութեան ապացոյցն է։

Երբ մարդ մը իր վաստկած դրամը լաւ կը գործածէ, կը ցուցնէ թէ խոհեմութիւն, նախատեսութիւն եւ անձնուրացութիւն ունի, որք առնական նկարագրի մը ճշմարիտ խարիսխներն են։ Թէ եւ դրամը խել մը առարկայներ կը ներկայացնէ, որք բնաւ օգտակարութիւն կամ իրական արժէք մը չունին, սակայն այնպիսի առարկայներ ալ կը ներկայացնէ՝ որք անհրաժեշտ կարեւոր են, ինչպէս են մեր մտունդը, հանդերձը, բարեկեցութիւնը եւ որ նուաղ թանկագին չէ, մեր անձնական ԱՆԿԱԽՈՒԹԻՒՆԸ։

Այսպէս խնայութիւն մը գործածութի համար պիտոյից դէմ պատնէշ մ'է, որով իր դէշ օրերը կ'անցնէ եւ զուարթութեամբ ու յուսով լաւագոյն օրերու վերադարձին կ'սպասէ։ Մարդ մը որ հաստատ եւ առոյգ վիճակի մը հասնելու կը ջանայ՝ այն մարդը աւելի գործաւոր եւ աւելի լաւագոյն կ'ըլլայ, վասն զի իր եկամուտէն միշտ մաս մը խնայելով նորանոր ջանքեր ընելու կը դրդէ զինքը իր վիճակը բարւոքելու համար։

Սակայն այն մարդը որ միշտ կարօտութեան վիճին եզերքը կը թափառի՝ այն մարդը դերութենէ չատ հեռի չէ։

Սա բնաւ իր տէրը չէ, վասն զի չարունակ ուրիշի իշխանութեան տակ ընկնելու եւ իրեն առաջարկուած աննպաստ պայմանները ընդունելու վտանգին մէջ է, մինչեւ մէկ առիթան իր բաղուկ կ'ապրի, վասն զի չհամարձակիր աներկիւղ կերպով ուրիշներու երեսը նայիլ, վասն զի գիտէ թէ եթէ հակառակի՝ ողորմութիւն խնդրելու եւ բարեդործական ընկերութեանց դիմելու պիտի ստիպուի։ Վերջապէս եթէ այսպիսի մարդ մը բնաւ գործ չունենայ՝ ամենևին միջոց մը չունի երթալ ուրիշ տեղ գործ բնառելու, սա իր բնակարանին փակած կը մնայ լինչպէս ոսարէն իր ժայռին, ոչ դաղթել եւ ոչ ճանապարհորդել կըրնայ։

Ուրեմն անկախ ըլլալու համար խնայող ըլլալու է, խնայող ըլլալու համար ալ գերադոյն քաջութիւն եւ բարձր առաքինութիւններու պէտք չկայ, բաւական է որ մարդ քիչ մը կորով եւ չափաւոր կարողութիւններ ունենայ։ Խնայողութիւնը ուրիշ բան չէ ուրեմն բայց եթէ ոգի կարգաւորութեան ընտանեկան գործերու մէջ, այսինքն քիչ մը խոհեմութիւն, կանոնաւորութիւն եւ ամեն տեսակ վատնութենէ զգուշանալու խրատը։ Փրիամոս խնայութեան ոգին հետեւեալ բառերուն մէջ ամփոփած է «ժողովեցէք զնըշխարեալ կոտորակ, զի մի՛ ինչ կորիցէ»։[1]

Իր ամենակարողութիւնը կենաց փոքրիկ բաներն ալ բնաւ չէր արհամարհեր, եւ այն վայրկենին իսկ՝ յորում քիչ մը հացը չատցնելու անհուն կարողութիւնը կը յայտնէր՝ անտեսութեան արդասաւոր դաս մը կը տար, որուն ամեն մարդ ալ այնչափ պէտք ունի։

Բայց խնայողութիւնը միայն ասով չըլլար, խնայող մը պէտք է որ ներկայ գոհունակութիւն մը զոհէ ապագային մէջ աւելի մեծ մ'ունենալու համար, ուրեմն ասկէ յայտնի կ'երեւայ թէ խնայող մարդուն բանաւորութիւնը իր անասնական բնազդմանց կը յաղթէ։ Խնայողութիւնը կծծութենէն բոլորովին տարբեր է, վասն զի խնայողութեամբ միայն առատաձեռն կրնանք ըլլալ։ Խնայողութիւնը դրամը իբր կուռք չպաշտեր՝ այլ զայն իբր օգտակար միջոց մը կը նկատէ։ Ինչպէս որ Տին Սուիֆթ ալ ըսած է «դրամը մեր գլխուն մէջ ունենալու ենք. չէ թէ մեր սրտին մէջ»։ Խնայողութիւնը պարկեշտութեան, ընտանեկան երջանկութեան եւ ընկերական բարեկեցութեան պաշտպանն է։ Խնայողութիւնը բարկութիւնը կ'իջեցնէ եւ գոհունակութիւն յառաջ կը բերէ։ Խնայողութեամբ մարդիկ բարեկարգութեան եւ հաստատակաց ապահովութեան բարեկամ կ'ըլլան։

Մարդիկ եթէ խնայող ըլլան, նեղութիւններ չեն ունենար. հետեւաբար եւ հաստատակաց անդորրութիւնը խռովելու բնաւ պատրուակ մը չեն ունենար։ Երբ գործաւորք իրենց աշխատութեամբը եւ տակաւապէտութեամբը անգամ մը անկախութիւն ձեռք ձգեն, այն ատեն ուրիշնե-

[1] Ս. Յովհ. Ջ. 12։

րու վայելած բարեկեցութիւնը իրը անիրաւու-
թիւն նկատելէ պիտի դադրին, եւ այն ատեն
քաղաքական դաւադիրք ատենց երեւակայական
թշուառութիւնները իրենց դաւադրութեանց դը-
րամագլուխ մ'ընելէ պիտի դադրին։

Սի միայն սակ հաւաքելու հաճոյքով եղած
խնայութիւնը չատ դժուա՛ բան մ'է, բայց վերո-
յիշեալ արդիւնները ձեռք բերելու համար եղած
խնայութիւնը լաւ եւ զօրաւոր ընտրութեան
մը ամենէն ատոյգ ապացոյցներէն մին է. եւ երբ
այս առաքինութիւնը, այսինքն խնայութիւնը
մեր մէջ կը զարգացնենք ուրիշներու օգնելու նը-
պատակով՝ այն ատեն աւելի ազնիւ կերպարանք
մը կ'առնու։

Երբ Ֆրանսիս Հօրներ աչխարհի գործերուն մէջ
պիտի մանէր, իր հայրը հետեւեալ խօսքերէն ա-
ւելի լաւ խորհուրդ մը չկրցաւ տալ իրեն։ «Դիւ-
րակեաց ապրելու վարժուած ատենդ ալ խնա-
յող եղիր։ Խնայութիւնը ամենուն հարկաւոր ա-
ռաքինութիւն մ'է եւ որչափ որ թեթեւսոլիկ
մարդիկ զայն կ'արհամարհեն՝ խնայութեամբ է
միայն որ մարդ մը անկախութիւն ձեռք կրնայ
ձգել, որուն ամեն ողջամիտ մարդ հասնիլ կը փա-
փաքի եւ պէտք է որ փափաքի»։

Մարդ մը միշտ իր ծախքերը իր եկամուտնե-
րուն համեմատ կարգադրելու է։

Ա.յս սովորութիւնը պարկեշտութեան բուն իսկ
էութիւնը եւ սկզբունքն է։ Ա.րդարեւ այն մար-
դը որ պարկեշտութեամբ իր աչխատութեան պը-
տուղովը ապրիլ չուզեր, անպարկեշտութեամբ

ուրիշին աչխատանաց պտուղովը ապրելու կը
ջանայ անշուշտ։

Ա.րդ անոնք որ իրենց անձնական ծախքերուն
հոգ չեն տանիր, եւ իրենց յատուկ գոհունակու-
թիւնէն զատ ուրիշ բան չեն նայիր, անոնք չու-
տով սակի օգտակարութիւնը կը հասկնան, բայց
ախտս որ վերջին ապաչաւը օգուտ մը չունի։
Ա.յսպիսի մարդիկ որչափ առաջուց զեղխութեամբ
եւ առատաձեռնութեամբ կ'ապրին՝ այնքան ալ
յետոյ գժուա՛ բաներ ընելու կ'ստիպուին. ատոնք
իրենց դրամը, իրենց ժամանակին պէս կը վատ-
նեն, ապագայն կը զեղչեն, իրենց եկամուտները
ժամանակէն յառաջ կ'առնեն եւ վերջապէս մե-
ծագումար պարտքերու տակ կ'ընկնին, եւ ալ
այնուհետեւ չեն կրնար անկախ եւ ազատ մար-
դու մը պէս գործել։

Շատերը վտքրիկ գումարներ անօգուտ տեղը
կը մսխեն, սակայն եթէ այդ վտքրիկ գումարնե-
րը մէկդի դրուին՝ հարստութեան եւ անոր հե-
տեւութիւնն եղող անկախութեան սկզբնաւորու-
թիւնը կ'ըլլան։

Չեղիս ո՛ չտայ կեանք վարժղները չարաճնակ
աչխարհի անիրաւութեան դէմ կը գանգատին,
սակայն եթէ լաւ խորհին իրենց ամենէն մեծ
թշնամին իրենք են, վասն զի երբ մարդ մը ինք
իր բարեկամը չէ՝ ինչպէս կրնայ յուսալ որ ուրիշ-
ները իրեն բարեկամ ըլլան։

Բարեկարգ մարդիկ իրենց եկամուտի սպրիւռ-
ները որչափ չափաւոր ալ ըլլան՝ միշտ ուրիշնե-
րու կրնան օգնել, մինչդեռ զեղխ մարդիկ ոչք

առանց մտածելու իրենց բոլոր ունեցածը կը մըսխեն՝ երբէք մէկու մը չեն կրնար օգնել։

Մուրացկաններու ըրած խնայութիւնը չատ մըսխուր խնայութիւն մ'է, որուն աւելի կարժէ կծծութիւն ըսել քան անտեսութիւն։ Կենաց եւ գործի մէջ վոքրոգի մարդիկ ընդհանրապէս կարճառես կ'ըլլան եւ բնաւ յաջողութեան երես չեն տեսներ։ Սեկ պոակկ հոքի մը եբէբէ+ երկու պոակ պրժելլե+ ըոնէ, կ'ըսէ անգլիական առածը [1]։

Վհհանձնութիւնը եւ առատաձեռնութիւնը երբ պարկեշտութեան հետ միացած են՝ կենաց մէջ ամենէն իմաստուն վարմունքը կըլլան։

Ո+է+ֆիլոէ նէեցին մէջ ձէնքինսըն ամեն տարի որ եւ է կերպով մը կը խարէր Ֆլամպօրօն, «սա կայն» կ'ըսէր սա, «ես որչափ որ զինքը կը խաբեմ՝ ինք միշտ աւելի կը հարստանար մինչդեռ ես աղքատութեան մէջ ընկայ եւ վերջապէս բանտ դրուեցայ»։ Կենաց ամենօրեայ փորձառութիւնն ալ կը ցուցնէ թէ վհհանձն եւ պարկեշտ մարդիկ ինչ փառաւոր վախճաններ ունեցեր են։

Դատարկ պարկ մը կըսէ առածը ո+զէղ չէնէոբ կանգնիլ, այսպէս է նաեւ պարտապան մարդ մը։ Շատ դժուար կը պատահի որ պարտաւէր մարդ մը ճշմարտախօս ըլլայ. ուստի առածն ալ կ'ըսէ թէ պոխօո+ւնէ+նը պբրոօ+ հեպ ջոպեզ կ'ընէոայ։ Պարտապան մը միշտ իր վճարումը երկարաձգելու համար պատրուակներ եւ ստախօսութիւններ

[1] the penny soul never came to two pence.

հնարելու կ'ստիպուի։ Մարդ մը դեռ առաջին անգամ պարտք ընելու հարկադրուած աեն կըրնայ չընել, բայց միանգամ փոխառութեան վարժուածին պէս՝ ալ ինքզինքը չկրնար աղատել պարտքէ, որչափ որ ալ աշխատի։

Պարտուց մէջ առնուած առաջին քայլն ալ ըստախօսութեան առաջին քայլին կը նմանի, որով մարդ գրեթէ միշտ կ'ստիպուի չարունակել իր փոխառութիւնները, վասն զի ամեն նոր պարտքէ եաեւէ ուրիշ մը կը գայ՝ ինչպէս ամեն ստախօսութեան եաեւէ նոր ստախօսութիւն մը կը գայ։

Հէյտըն նկարիչը կ'ըսէր թէ իր անկումը այն օրէն սկսաւ՝ երբ առաջին անգամ փոխառութիւն ըրաւ։ Սա վերջապէս հասկցաւ այն առակին ճշմարտութիւնը որ կ'ըսէ «ով որ պբոո+ ոընէ, վնըր ոընէ [1]. եւ ահա իր օրագրոյն մէջ գրած նըշանաւոր դիտողութիւնը։

«Այս թոուականէն կ'ակսին իմ պարտքերս, ոըոցմէ բոլոր կենացս մէջ ո'չ կրցայ եւ ո'չ կրնայի աղատիլ»։

Սա իր ձեռօք գրած կենսագրութեան մէջ կը ցուցնէ թէ ինչպէս գրամի պակասութիւնը եւ նեղութիւնը զմարդ յաճախ անձկութեան մէջ կը ձգէ, աշխատելու անկարող կ'ընէ եւ կը նուաստացընէ։

Այս նկարիչը ծովային աշխատութեանց մէջ մանող երիտասարդի մը հետեւեալ խրատը տուաւ։ «Փոխառութեամբ բնաւ որ եւ է հաճոյք մը վա-

[1] who goes a borrowing, goes a sorrowing:

յելել մի՛ փափաքիր : Ամենեւին ատակ փոխ մի՛ առնուր , վասն զի անով կը նուաստանաս : Քեզ չեմ ըսեր թէ բնաւ փոխ մի տար այլ կըսեմ թէ ամենեւին փոխ մի՛ տար այն առեն՝ երբ փոխ տալով դուն քու պարտքդ վճարելու անկարող պիտի ըլլաս . սակայն բնաւ պարագայի մը մէջ փոխառութիւն մ՛ընէր :

Ֆիլոթէ դեռ խեղճ ուսանող մ՛եղած առենն իսկ իր աղքատ ազգականաց իրեն ղրկած ընծայները ընդունիլ չէր ուզեր :

Տօքթէօր ձօնսըն կ՛ըսէր թէ երիտասարդութեան առեն եղած պարտքերը չափահասութեան կործանումը կըլլան :

Այս մասին իր արուռատնած խօսքերը չատ ծանրակշիռ եւ ուշադրութեան արժանի են :

« Մի՛ կարծէք թէ պարտքը անպատեհութիւն մ՛է միայն , այլ աղէտ մ՛ու տառապանք մ՛է այն : Աղքատութիւնը զմեզ ուրիշի օգնելու միջոցներէն կը զրկէ , եւ բարոյական ու բնական չարեաց դիմադրելու անկարող կ՛ընէ զմեզ . ուստի ամեն պատուաւոր միջոցներով աղքատութենէն խորշելու ենք . . . . . :

Ուրեմն առաջին հոգերնիդ ըլլայ մէկու մը պարտական չըլլալ : Որոշեցէք աղքատ չըլլալ , ուստի ինչ որ ալ ունենաք , միշտ քիչ ծախք ըրէք : Աղքատութիւնը երջանկութեան ամենէն մեծ թշնամին է . անով աղատութիւնը կը ջնջուի, առաքինութիւններ ալ կան՝ որք աղքատութեան մէջ չեն կրնար գործադրուիլ . սակաւապետութիւնը չէ թէ միայն հանգստութեան այլ եւ բա-

րեպաշտութեան խարիսխն է . ո՛չ ոք կրնայ օգնել ուրիշին՝ երբ ինք օգնութեան կը կարօտի . նախ մարդ իրեն հարկաւոր եղածը ունենալու է ուրիշին օգնելու համար :

Ամեն մարդու անհրաժեշտ պարտաւորութիւնն է միշտ իր եկամուտներուն եւ ծախքերուն ճիշտ հաշիւն ունենալ : Ուրեմն այս նկատմամբ թուաբանութեան ամենէն պարզ գործողութիւնները ամեն մարդու համար ալ հարկաւոր են :

Խոհեմութիւնը կը պահանջէ որ միշտ մեր եկամուտներէն նուազ ծախք ունենանք , սակայն այս նպատակին հասնելու համար պէտք է որ յառաջուց մեր ծախքերը մեր եկամուտներուն համեմատ կարգադրենք եւ որոշենք :

Լօք կ՛ըսէր թէ « մարդ մը ճիշտ իր սահմանին մէջ մնալու համար պէտք է որ իր գործերը չափուընակ իր աչաց առջեւ ըլլան կանոնաւոր եղանակաւ մը : »

Ոբէլինկհըմի դուքսը բոլոր իր ընդունած եւ ծախս ըրած տակներուն ճիշտ հաշիւը կը բռնէր : « Ինձ վարուց կանոն ըրած եմ » կ՛ըսէ սա Գ. Կըլէկի , « իմ պարտքերս իմ ձեռքովս վճարել եւ ամեն մարդու ալ խորհուրդ կը տամ որ ինձ պէս ընէ : Ամէն չատաչ վատահութեան արժանի սպասաւորի մը չանձնած էի այս հոդը , բայց այս յիմարութենէն առդջացայ՝ երբ առտու մը մեծ զարմացմամբ տեսայ որ մէկ կամ երկու տարուան հաշիւ մը կը պահանջէին ինձմէ . այդ չանդուգն սպասաւորը իմ տակովս չահադիտութիւն ընելու ձեռնարկեր էր եւ իմ պարտքերս չէր վճա-

րեր » : Պարտքի նկատմամբ ալ հետեւեալ կարծիքն ունէր . « պարտք՝ մարդս ճչմարիտ գերի մը կը դարձնէ : Եւ իմ վերաբերմս հասկցայ թէ ինչքան է ստակի պէտք ունենալը , բայց երբէք պարտք չըրի » :

Ուօշինկթըն ալ այս մասին Ուէլլինկթընի չափ զգոյշ էր . եւ իր տան ամենէն փոքր ծախքերն ալ քննելը իրեն փոքրկութիւն չէր համարեր , վասն զի իրեն սկզբունք ըրած էր իր եկամուտներուն համեմատ ապրիլ այն աստիճան իսկ՝ երբ Ամերիկեան Միութեան նախագահի բարձր պաշտօնը կը վարէր :

Ձերվիս ծովապետը , Սէն—Վէնսանի կոմսը , իր երիտասարդութեան ունեցած մաքառումները պատմած աստիճան պարտքէ ազատ մնալու համար ըրած որոշման պատմութիւնը հետեւեալ կերպով կ'ընէ : « Մեր ընտանիքը չոյժ բազմաթիւ էր , եւ հայրս ալ հարստութիւն չունէր : Գործի սկսելու համար հայրս 500 ֆրանք տուաւ ինձ եւ ասկէ զատ բնաւ ուրիշ բան մը չստացայ իրմէ : Բաւական աստիճան ծովու վրայ մնալէն յետոյ 500 ֆրանքի պարտամուրհակ մը ղրկեցի հօրս , սակայն պարտամուրհակը նորէն ինձ դարձաւ :

« Այս մերժումը ինձ այնքան վիշտ պատճառեց՝ որ ուխտեցի , եւ այս ուխտին մինչեւ վերջը հաւատարիմ մնացի , բնաւ պարտամուրհակ մը չստորագրել՝ մինչեւ որ անոր վճարուելուն ապահով չըլլամ :

« Անմիջապէս ապրելու կերպս փոխեցի , պաշտօնակալաց սեղանը թողուցի , միայնակ ապրելու

ցայ եւ նաւուն տուած պարէնովը զոհ եղայ : Ես ինքս իմ զգեստներս կը լուայի եւ կը կարկատէի , անկողնոյս կտաւովը երկու բանդալօն չինեցի ինձ , այսպէս բաւական տակ կրցայ հաւաքել որով պարտամուրհակս վճարեցի եւ այս վայրկենէն չատ խնամք տարի որ ծախքս եկամուտէս չանցնի » :

Ամբողջ վեց տարի ձերվիս ամենախիստ զրկանաց ենթարկեց ինքզինքը , բայց իր պարկեշտութիւնը պահպանեց , իր արուեստը ուսաւ ամենայն յաջողութեամբ , եւ իր արժանիքն ու քաջութիւնովը հետզհետէ ամենաբարձր աստիճանի հասաւ :

Երիտասարդը իրենց ասպարէզը լաւ կերպով սկսելու մեծ խնամք տանելու են , վասն զի այս վերոյիշեալ վարմունքի դրութիւնը երիտասարդութեան ժամանակ ընդունելու են , եթէ կուզեն որ այս սովորութիւնը երթալով զօրանայ : Ա՛ճ-ամ մը ուղիղ ճանապարհին մէջ մտնելէն յետոյ ալ քաջութիւնը շատ դիւրին է : Լաւ սկսուած գործ մը կիսով չափ վատրկուած է :

Քանի քանի երիտասարդներ որք գեղեցիկ յոյսեր կուտային՝ առաջին սխալ քայլով մը կորսուած են , մինչդեռ ուրիշներ՝ որոց տաղանդը բանի տեղ դրուած չէր , յաջողած են կենաց գործերուն մէջ ; վասն զի ասոնք իրենց ասպարէզը լաւ կերպով սկսելով յարատեւութեամբ ալ չարունակած են իրենց ճանապարհը : Լաւ սկսեալ

Նաւորութիւն մը ապագայ յաջողութիւն խոստումն է։ Որչափ խելօք մարդիկ կան որոց կեանքը իրենց համար տառապանք մը եւ մշտնջենաւոր վշտի աղբիւր մ'է, որք կրնային բարձրագոյն քալել, եթէ լաւ որոշումներ ընելու տեղ՝ անգամ մը գործի սկսած ըլլային։

Դժբաղդաբար շատ մը մարդիկ կան որք յաջողութեան սպասելու համբերութիւն չունին, ասոնք չեն ուզեր իրենց հարց սկսած կերպովը սկսիլ, այլ անոնց վերջացուցած կերպովը կուզեն սկսիլ, ասոնք արուեստից եւ ճարտարութեանց պտուղները առանց որ եւ է ջանքի վայելել կը փափաքին, ասոնք երբէք յաջողութեան երես չեն տեսներ, վասն զի ապագայն կը զեղչեն վաղահաս հաճոյքներ ունենալու համար։

Մինչեւ կարգի մարդիկ մտմտալով միտում մը ունին իրենց բոլոր ունեցածը վատնելու եւ ապիսի կեանք մը կը վարեն՝ որուն արդիւնները ընդհանուր ընկերութեան յոյժ ձեռասակար են։

Այսպիսի մարդիկ իրենց զաւակները բարեկիրթ քաղաքացիներ ընելու տեղ՝ մեծաւոյն ապուշ կամներու նմանցնել կ'ուզեն։ Այս թշուառները դեղեցիկ հագուստներու, պերճանաց եւ հաճոյից համար ա'յնպիսի տենչանք մը կը մուծանեն իրենց մէջ՝ որ ո'չ մէկ պարագայի մէջ ապնիւ եւ առնի նկարագրի մը խարխլը չկրնար ըլլալ, եւ իր արդիւնքն այն կ'ըլլայ՝ որ բազմաթիւ չինծու ապնուականներ աշխարհի մէջ մոլորեալ կը շրջին եւ ինչ ընելիքնին չեն գիտեր, ու իրենց վախճանը անատոյդ է։

Ապնուական եւ մեծասուն ձեւանալու մոլութիւնը օրէ օր աճելու վրայ է։ Բազմաթիւ մարդիկ ցուցամոլութեան ետեւէ ընկած են ի վնաս իրենց պարկեշտութեան. ասոնք հարուստ չեղած առնելին իսկ հարուստ երեւնալ կ'ուզեն։ Ասոնք արտաքին ցոյցերով յաջէնէլ ըլլալ կը ջանան եւ Աստուծմէ իրենց սահմանուած վիճակին մէջ համբերութեամբ եւ յամր յամր յառաջանալու քաջութիւնը չունին, այլ մէկէն ի մէկ դիւրակեաց ըլլալ եւ պերճանաց մէջ ապրիլ կուզեն. իրենց այս փափաքին հասնելու համար ալ ամեն բան գոհել յանձն կ'առնուն։

Ընկերական ամիխիթէատրոնին մէջ առաջին տեղը հասնելու համար ասոնք գիրար կը ճնշեն, գիրար կը հրմշակեն, եւ այս խառնաշփոթին մէջ ամեն ապնիւ եւ վեհանձն որոշում ոտքի տակ կ'երթայ, մինչդեռ շատ մը դեղեցիկ յարմարութեանց տէր մարդիկ ալ բոլորովին կ'ոչնչանան։ Այսպէս միայն սուտ յաջողութեան փայլով ուրիշները չլացնելու մոլութեամբ քանի քանի մարդիկ կը կործանին, քանի' քանի' մարդիկ չքաւորութեան ճիրաններուն կը մատնուին եւ կը մնանկանան. ապերջոյզ է ասոնց պատմութիւնը այս տեղ ընել։

Այս ցուցամոլ մարդիկը անպատուութիւնը աղքատութենէ հազարապատիկ համարելով՝ տեսակ տեսակ նենգութիւններ եւ խաբէութիւններ կը գործեն եւ իրենց հետ հարիւրաւոր անմեղ ընտանեաց կործանման պատճառ կ'ըլլան։

Հանգուցեալ Սըր Ջարլս Նաբիր երբ Հնդկաստանի բանակին հրամանատարութենէն հրաժարե-

ցաւ, բանակին մէջ ծառայող բազմաթիւ պաշտօնակիներու վարած դերը կենսագրական հետաքրքրական ադդու դանդաղը հրատարակեց։ Սըր Ջարլս այս յիշատակագրին մէջ չատ ադդու կերպով կը բացատրէր թէ «պարկեշտութիւնը կատարեալ աղնուականի մը անհրաժեշտ յատկութիւններէն մին է, եւ թէ այն որ առանց դինը վճարելու Շամբանյի դինի եւ գարեջուր կը խմէ, ու ձիերու վրայ նստած կը չորչի, նա չէ թէ աղնուական մը՝ այլ խարեբայ մ'է»։ Արդարեւ այն մարդիկ՝ որք իրենց եկամուտէն աւելի ծախք կ'ընէին եւ չատ անգամ նոյն իսկ իրենց սպասաւորներէն դաւաի կը քաշուէին ոչնչ պերճանքներու համար ըրած պարտքերնին չվերնալ վճարելնուն համար, այն մարդիկ կրնային պաշտօնակիներ ըլլալ, բայց երբէք աղնուական մարդիկ չէին։ Այս ընդհանուր հրամանատարը կ'ըսէր թէ այն մարդիկ՝ որք չարունակ պարտապան ըլլալու սովորած են, անունք բարեկիրթ մարդոց վայել զգացումներէն զուրկ են։ Ուրիշն բաւական չէ միայն որ պաշտօնակալ մը պատերազմի, այլ պէտք է նաեւ որ իր խոստում մը պահէ, իր պարտքերը վճարել գիտնայ, ահա այս յատկութեամբ փառաւորուելու է աղնուական դինուորականի մը ասպարէզը։

Երիտասարդ մը երբ աշխարհային գործերու մէջ կը մտնէ՝ չար փորձիչներու երկայն ճանապարհի մը մէջէն կ'ընթանայ, եթէ անգամ մը տեղի տայ այդ փորձիչներուն՝ իր կործանումը չուտով վրայ կը հասնի իբր հետեւանք իր տկարութեան։ Ոստի երիտասարդ մը իր ասպարէզը

պատուաւոր կերպով կատարելու համար պէտք է որ՝ այդ ամէն փորձիչներուն ալ դիմադրէ, եւ թէ՛ գործով թէ՛ խօսքով բացարձակ ոչով մը պատասխանէ անոնց հրապոյրներուն։ Անմիջապէս որոշելու է, եւ փորձիչներու հրապոյրներուն նպաստաւոր կամ անոնցմէ կողմին վրայ բնաւ երկմտելու չէ, վասն զի երիտասարդութիւնն ալ կը ներծծէ այն կնոջ պէս՝ որ կ'երկմտի։ Շատերը երկայն ժամանակ կը խորհին առանց երբէք որոշում մը ընելու, բայց որչա՞ափ մը չընելը որչափ բան մը որոշել ըսել է։ «Ե՛ւ ոչ պատիր ընել է ջնջոյթեան» առաքելոց մարդոց բնութիւնը լաւ ճանչցող մէկը միայն կրնայ ընել։

Սակայն պէտք է որ փորձութիւնը գայ եւ երիտասարդին կարողութիւնը փորձէ, բայց եթէ անգամ մը տեղի տայ, իր դիմադրելու զօրութիւնը հետզհետէ կը տկարանայ, տեղի տալը արդէն առաքինութեան մէկ մասը կորսնցնել ըսել է, եթէ երիտասարդ մը առաջին փորձութեան քաջութեամբ դիմադրէ այս դիմադրութեամբ իսկ այնպիսի զօրութիւն մը ի՛ստանայ՝ որ բոլոր կեանցը մէջ կը տեւէ եւ հետզհետէ կրկնուելով սովորութիւն կը դառնայ։

Մարդիկ չարին փորձութեանց դիմադրելու համար իրենց երիտասարդութեան առենէն սովորելու եւ վարժուելու են։ Կենցաղ հաղար ու մէկ աննշան գործերուն մէջ մտած բարի սովորութիւններն են որ վերջապէս մարդուն բարոյական վարմունքին ամենէն մեծ մասը կը կազմեն։

Հիւկ Միլլէր պատմած է թէ ինչպէս իր երի-

տասարդութեան առեն զօրաւոր որոշումով մը աշխատաւորներու յատուկ փորձութեան մը յաղթած է։ Փարաձանքը բանող գործաւորները տոկորութիւն ունէին երբեմն երբեմն օդելից ըմպելիներ խմել։

Հիւկ ալ օր մը երկու բաժակ ցորենօղի խմեց։ Ցուն դարձած աուեն իր սիրելի վիրքը, — Պոֆօ-նէ ծառերը — բացաւ եւ տեսաւ որ անոր գրերը իր աչաց առջեւ կը պարէին, եւ ինք ամենեւին կարդացածին իմաստը չէր կրնար հասկանալ։

« Այս վիճակը » կ'ըսէ ան, « որուն մէջ ես իմ սխալմունքովս ընկած էի, գձձութեան վիճակ մ'էր։ Ես իմ սխալմունքովս այնպիսի աստիճանի մը հասած էի՝ յորում իմացական կարողութիւնները տկորակնկին չատ աւելի տառնացած էին։

«Թէ եւ այս գանուած վիճակս լաւ որոշումներ ընելու չատ նպաստաւոր չէր՝ բայց այս վայրկենին որոշեցի որ մտաւորական հաճոյքներ վայելելու համար լինձ տրուած կարողութիւնները դիւռութեան մը գոհ չընեմ, եւ Աստուծոյ օգնութեամբը այս որոշման հաւատարիմ մնամ։»

Այսպիսի որոշումներ մարդիկ իրենց խոտոր ճանապարհէն եւ կը դարձուննն, եւ. ապագային մէջ իրենց ունենալիք վարմունքը կ'որոշեն։

Եւ այս խոսքը որուն վրայ Հիւկ Միլլեր անչուշտ պիտի նաւարկեկէր՝ եթէ նոյն միջոցին բոլոր իր բարոյական զօրութիւնը մէկտեղ չհաւիմքէր՝ այն խոսքերէն մին է ուրկէ երիտասարդութիւնը ու չափահասութիւնը չարունակ զգուշանալու են։

Գիւռութիւնը երիտասարդութեան ենթակայ եղած ամենէն նուաստ եւ ամենէն աղետաբեր մոլութիւններէն մին է։

Սըր Ուօլթըր Աբօթ սովորութիւն ըրած էր ըսել թէ՝ « ամեն մոլութիւններէ աւելի գիւռութիւնը մեծութեան անպատշաճ եւ անվայելուչ է։ » Սակայն գիւռմոլութիւնը չէ թէ միայն մեծութեան՝ այլ եւ խնայութեան, վայելչութեան, առողջութեան եւ պարկեշտութեան հակառակ է։

Սակայն վատթար սովորութեան մը դէմ մաքառելու համար բաւական չէ միայն հասարակ միջոցներով կռուիլ, այլ բարոյական մեծ զօրութիւն մը գործածելու է։ Արուեստական օգնութիւնները, զոր օրինակ մոլութիւններէ ետ կենալու համար եղած երդումները թէ եւ օգտակար են՝ բայց ամենէն կարեւորը այն է որ մարդ բոլոր իր սկզբունքները մաքրէ եւ իր սովորութիւնները բարեկարգէ, ու բոլոր իր գործերը իտէական բարձրութեան մը ուղղուած ըլլան։ Ասոր համար երիտասարդ մը պէտք է որ ինքզինք լաւ ճանչնայ, իր ընթացքին վրայ հսկէ եւ իր խորհուրդներն ու գործերը այդ իտէական բարձրութեան հետ բաղդատէ։ Մարդ որչափ լաւ ճանչնայ ինքզինք՝ այնքան աւելի պարկեշտ եւ այնքան նուազ յանձնապատուան կ'ըլլայ։

Փորձառութիւնը կը ցուցնէ թէ ներկայ փոքրիկ հաճոյքները ապագայ մեծագոյն հաճոյից զոհելու սովորութիւնը լաւ սովորութիւն մ'է։

« Նա որ դիտէ իր կրից յաղթել, նա ամենէն մեծ աշխարհակալն է, իսկ առանց ասոր՝ ամենէն

մեծ աչխարհականն ալ ամենէն ստորին գերին է։

Հասարակութեան հարուստ ըլլալու ճամբան սովրեցնելու համար բազմաթիւ գրքեր գրուած են։ Սակայն այս ճանապարհը մէկ մը չէ, ինչպէս ամեն ազգաց առածներն ալ կը հաստատեն։

«Խնամով պահե քո՛ւրքի դրամներդ, ծնծերը ինքզինքին կը պահեն, — ալյուջո՛ւթիւնը երջանկութեան հայրը է. — չէ՛ շահ առանց յոգնութեան. — չէ՛ տպագրութեան առանց աշխատութեան. — աշխատէ և պիտի ապրիս. — աշխարհ անոր է՝ որ համբերութեան և աշխատասիրութեան ունի. — աւելի լաւ է առանց ընկերի՛ պարապ քան պարտապան մըլլալ. — ահա ասոնք են առածական փիլիսոփայութեան հատաւկոտորներին մէկ քանին՝ որք գարուց փորձառութիւնը կը պարունակեն իրենց մէջ՝ հարստանալու դաղտնաց նկատմամբ։

Գրեթէ արուեստը դեռ չգտնուած այս առածները ժողովրդեան բերանն էին, եւ ուրիշ առածներու հետ ժողովրդեան բարոյականին առաջին օրինագիրքն եղան։

Ասկէց զատ ասոնք գարերու երկար միջոցին մէջ փորձուած են, եւ ամեն օրուան փորձն ալ իրենց ճշտութիւնը, զօրութիւնը եւ ուղղութիւնը կ'ապացուցանէ։

Աշխատութեան կարողութեան եւ դրամի լաւ կամ յոռի գործածութեան համար գրուած առածներուն մէջէն Սողոմոնեանները ամենէն իմաստալից են։

Այն որ իր գրքին մէջ կը ծաղրանայ եգիպտացի է անոր որ իր ոռնոցածը կը մոռնայ. — Գնա՛. ծո՛յլ, դէմդ մըր-

ջի՛ւն ու իր ծամբայները եւ խոպոպուն եղիր. — ալ տապո՛ւրնանը, կ'ըսէ Սողոմոն, երբ ուղե՛ւորը կը յորդորէ ծոյլին վրայ եւ ուղը երթնալ մարդ մը, բայց քո՛ւրջանին չեւ՛երը կը հարպոնան, — Գինեմոլը եւ ուրիմոլը պիտի ապա՛տականան եւ անոնց որ երկար ժամանակ կը տնանան՝ անոնց պատրաստ չքնութիւնը պիտի հագցնէ, — իր աշխատութեան մէջ ճարպիկ մարդ պիտի՞, նա խոհեմութեան մէջ պիտի ըլլայ։ Ո՛րչա՛փ աւելի լաւ է խոպոպութեան ուռանալ տան ունէն պատրաստական, վասն զի խոպոպութիւնը մարգարէն աւելի նախկին է, և անոն պինդ բռնելէն աւելի կ'արժէ։ Աշխատութիւնը եւ խնայութիւնը միայն բաւական են չափաւոր եկամուտի տէր մարդու մը անկախ վիճակ մը տալ։

Գործաւոր մ'իակ կրնայ անկախ ըլլալ, եթէ իր եկամուտները խնայութեամբ գործածելու հոգ առնի եւ անօգուտ ծախքեր չընէ։ Մէկ սուն արդարեւ շատ փոքր բան մ'է, բայց հազարաւոր ընտանեաց բարեկեցութիւնը այդ մէկ սուին գործածութեան կերպէն կախեալ է։ Եթէ մարդ մը իր ճակտին քրտինքովը վաստակած մէկ քանի սուն պինեասն մը մէջ կամ ուրիշ տեղ մը մսխէ, քիչ առնէն պիտի նշմարէ որ իր կեանքը գրաստի մը կեանքէն շատ քիչ վեր է., սակայն եթէ այդ քանի մը սուն մէկդի դնէ, կամ իր ընտանեաց պէտքերը հոգալու, կամ իր տղոց դաստիարակութեան համար գործածէ, քիչ առնէն պիտի առնուէ որ այդ փոքրիկ գրամներու խնայութեամբը իր բարեկեցութիւնը կ'աճի եւ իր միտքը ազատ ու հանգարտ կ'ըլլայ, վասն զի ալ չմտա-

ծեր թէ ինչ պէտք է ընել վաղը՝ եթէ յանկարծ գործ չի գտնէ ։

Եթէ գործաւոր մը վերհանձն փառասիրութիւն եւ զօրաւոր խմացականութիւն ունի՝ որք ամէն նիւթական հարստութիւններէ թանկագին են, այսպիսի գործաւոր մը չէ թէ միայն ինք իրեն կ'օգնէ՝ այլ եւ ճամբուն վրայ պատահածներուն ալ մեծամեծ օգնութիւններ կրնայ մատուցանել ։

Պարկեշտ աշխատութիւն մը ինչ որ ալ ըլլայ, երկրագործութիւն, երկաթագործութիւն, տապրագործութիւն կամ վաճառականութիւն, մարդուն ամօթ բերելու տեղ միշտ պատիւ կը բերէն ։ Երիտասարդ մը որ մէրը ձեռքը ժպտաէն ծախելով կապրի, բնաւ անպատուած չհամարուիր ։ « Անոնք պէտք է ամչնան » կ'ըսէ Ֆիլլէր, « որք բնաւ արհեստ կամ ղբաղմունք մը չունին, եւ ոչ թէ անոնք՝ որ ունին » ։ Եւ Հօղ եպիսկոպոսն ալ կ'ըսէր. « Երանի անոնց՝ որք կամ մարմնով եւ կամ մտքով կ'աշխատին » ։

Անոնք որ իրենց յատուկ աշխատութեամբը եւ ջանքովը ընկերական ստորին աստիճաններէ բարձրացած են, անոնք միխանակ իրենց ստորին սկզբնաւորութեան վրայ ամաչելու, պարծենալու են ։

Անգամ մը ամերիկացի նախագահի մը հարցուցին թէ ինչ են իր ղինադրուժները որ իր յաջողակութեան միացահար մ'ըլլալը յիշելով « միացահարի չափիկ մը » պատասխանեց ։ Լորտ Թէնթերտէն, Անգլիոյ երեւելի պաշտօնեաներէն մին,

հպարտութեամբ կը ցուցնէր իր որդուն այն խանութը՝ ուր իր հայրը երկու սուի մարդ մը կ'ածխելէր ժամանակին ։

Ֆրանսացի տօքթէօր մը ծաղրել ուզելով Նիմի եպիսկոպոսին Ֆլէշիէի ստորին աստիճանէ մը յառաջ եկած ըլլալը՝ իրեն երեսին տուաւ թէ երիտասարդութեան առեն մոմագործ մ'էր. « այո' » պատասխանեց Ֆլէշիէ, « բայց եթէ դուք մի եւ նոյն պարագային մէջ ծնած ըլլայիք՝ տակաւին մոմագործ մնացած պիտի ըլլայիք » ։

Մարդ մը որ գիշեր ցերեկ իր մտածութիւններուն իր վիճակը բարւոքելուն վրայ կը դարձնէ, եւ այս նպատակին հասնելու համար կ'աշխատի, այն մարդը կրնայ հարստանալ, ասոր համար ալ մեծաւոր բարձր կարողութեանց հարկ չկայ, այլ պարզապէս վաստկածէն նուազ ծախելու է, սուսուի վրայ դնելու է, խնայողը ըլլալու է, այսպէս կամաց կամաց հարստութիւնը կը դիզուի ։

Փարիզցի Օսթէրվալտ մեծ սեղանաւորը իր երիտասարդութեան երկար ժամանակ աղքատ էր ։ Այս սովորութիւն ունէր ամէն երեկոյ ընթրիքի առեն փոքրիկ չիչ մը գարեջուր խմել՝ զոր մօտակայ դինեվաճառէ մը կ'առնէր, սա դինեվաճառը դրնացած առեն ըսկսաւ տեսած խիղճերը կը հաւաքէր եւ կը պահէր ։

Ութ տարուան մէջ ութ ֆրանսական լիւրայի խիղճ հաւաքեր էր, զորս վաճառեց եւ իր մեծադումար հարստութեան հիմունքը ձգեց. մեռած առեն այս մարդը երեք միլիոն ֆրանք թողուց ։

Ձօն Ֆօսթէր ալ այսպէս փոքրիկ գումարներ

հաւաքելով հարստացողի մը զարմանալի մէկ օրինակը պատմած է [1] :

« Երիտասարդ մը որ յիմարաբար բոլոր իր ժառանգութիւնը վատնած էր՝ վերջապէս չքաւորութեան եւ յուսահատութեան մէջ ընկաւ :

Սա օր մը առնէն մեկնեցաւ որ երթայ դաշտը ինքզինքն սպաննէ , բայց երբ բարձր բլրի մը վրայ հասաւ՝ ուրկէ իր բոլոր հողերը կրնար տեսնել , կանգ առաւ , նստաւ , վայրկ մը խորհեցաւ եւ վերջապէս հաստատ կերպով որոշեց որ աշխատի եւ իր աշխատութեան պտուղովը նորէն իր հողերը գնէ :

Քաղաք վերադարձաւ այս երիտասարդը եւ տեսնելով որ տան մ'առջեւ կառք մը ածուխ պարպեր էին՝ գնաց աղաչեց որ ինքն ալ ածուխը տուն կրէ , իր առաջարկութիւնը ընդունուեցաւ :

Այս աշխատութեամբ քանի մը սու վաստկեցաւ , բայց որպէս զի վաստկածը քովը մնայ՝ աղաչեց որ եթէ աւելորդ կերակուրներ ունէին՝ իրեն տան ուտելու , իր խնդիրքը կատարուեցաւ :

Այսպիսի ընտանեկան ծառայութեանց մէջ մնալով բաւական առակ չհեցաւ , եւ վաստկածը մէկդի դնելով վերջապէս այնչափ դրամ ունեցաւ , որով կարող եղաւ արջառներ գնել , զորս չհաւատր կերպով վաճառեց : Այս վայրկենէն հետզհետէ իր հարստութիւնը աճեցաւ եւ կամաց

---

[1] Essay on decision of character .

կամաց իր գործողութեանց չրջանը ընդարձակելով վերջապէս մեծագումար հարստութեան տէր եղաւ » : Այս երիտասարդը արդարեւ կրցաւ իր վաճառած հողերը գնել , բայց դժբաղդաբար խնայութեան միւս ծայրը հասեր էր , եւ ագահութեան մէջ մեռաւ : Սա բոլոր կենացը մէջ բնաւ բարիք մը գործած չէր , ուստի եւ իր յիշատակին ալ իրեն հետ մեռաւ :

Այս երիտասարդը եթէ ամենիւ զգացումով մը զգածեալ ըլլար՝ կրնար այս զօրաւոր որոշումովը իր նմանեաց ու իրեն բարերարն ըլլալ , բայց իր կեանքն ալ մահն ալ գճուճ եղան :

Միմիայն խնայելու համար եղած խնայութիւնը չատ արհամարհելի բան մ'է , այն աեն իսկ՝ երբ պատուաւոր կերպով կը վաստկուի դրամը :

Մեր եւ մերինեերուն անկախութեան ու բարեկեցութեան համար եղած խնայութիւնը չատ պատուաւոր բան մ'է , եւ ամեն մարդ ալ պէտք է որ ընէ այս խնայութիւնը , բայց միմիայն հարստացած ըլլալու փափաքով եղած խնայութիւնը նուաստ հոգւոյ մը եւ սահմանափակ խմացակատնութեան մը որոշիչ նշանն է :

Խմաստուն մարդը պէտք է որ չափաղանց խնայութեան սովորութեան դերի չդառնայ , ապա թէ ոչ ինչ որ երիտասարդութեան աեն իրը անտեսութիւն կը նկատուէր՝ վերջապէս ծերութեան աեն ագահութեան կը փոխուի , եւ ինչ որ առաջ պարտք մ'էր՝ այժմ աեսլի մոլութիւն մը կը դառնայ :

Զարեաց արմատը դրամն է , եւ չէ թէ նոյն

իսկ ջրոմը, այս սէրն է որ գիտցին կը նուաճուցնէ եւ ամենավեհանձն գործերու առջեւ կը փակէ անոր դռները։

Այս սիրոյն (դրամի) համար է որ Ուօլթըր Սքօթ իր դիւցազուններուն մէկուն բերնովը կ'ըսէ թէ, « արծաթը ահեղ հոգիներ ապականած է՝ ոսկի եղիսաբէթ մարդիներ ապականած չէ »։

Մարդ երբ անդադար իր գործերուն ետեւէն կը վազէ դրամ դիզելու փափաքով՝ իր կեանքը մեքենայի չարժման կը նմանի։

Երբ գործի մարդ մը այս սովորութեան մէջ ընկնի՝ ալ իր գործերէն անդին բան մը չտեսներ, ալ միմիայն ինք իրեն համար կ'ապրի եւ այն ատեն միայն ուրիշները միտքը կը բերէ՝ երբ անոնք իր գործին հարկաւոր են։

Այսպիսի մարդոց բոլոր կեանքը իրենց մայր հաշուի տետրին մէջ ամիսուած է։

Այնարհ ընդհանրապէս նիւթական հարստութեանց վայելովը կը չլանայ, բայց այնպիսի մարդիկ ալ կան որք արդարեւ չարատեւութեամբ, ճարպիկութեամբ եւ խնայողութեամբ մեծագումար հարստութիւններ կը դիզեն, բայց իրենց վրայ աղնուութեան եւ իրական մեծութեան նշոյլ մը անգամ չեն կրնար ցուցնել։

Այն որ լիրաներուն տրամաբանութենէն ուրիշ տրամաբանութիւն չճանչնար, նա թէեւ կրնայ մեծամեծ հարստութիւններ դիզել, բայց դարձեալ խեղճ ու աղքատ արարած մը կը մնայ նա բոլոր իր կենաց մէջ։ Վասն զի հարստութիւնք բնաւ բարոյական մեծութեան մը ապացոյ-

ցը չեն, եւ ինչպէս որ բոսորային փայլուն թիւնը գինքը կը մատնէ մթութեան մէջ, այնպէս ալ այս տեսակ հարուստներու փայլը հասարակութեան ուշը իրենց վրայ կը հրաւիրէ եւ իրենց անարժանութիւնը ալ աւելի երեւան կը հանէ։

Մարդ մը, ինչ որ կ'ուզէ թող ըլլայ, իր հարստութիւնը կամ աղքատութիւնը, իր երջանկութիւնը կամ թշուառութիւնը իր մտքին եւ սրտին վիճակէն կախեալ է, եւ մտքի ու սրտի լաւ յատկութիւնները ամեն հարստութիւններէ աւելի կ'արժեն։ Բոլէ հմքաւը ոչէ գանձերէ լաւ ըն է։

Բազմաթիւ մարդոց իրենց հարստութեանց սիրոյն ողջակէզ երթալը տեսնելով կապիկին ընչասիրութիւնը մտքերնիս կը գայ։

Ալճէրիոյ մէջ գիւղականները կապիկները որսալու համար ծառի մը վրայ բրինձով լի պարկ մը կը հաստատեն։

Պարկը ճիշտ կապիկին ձեռքը սեղմելու չափ բերան մ'ունի։ Գիշերը կապիկը կը գայ ծառին վրայ կը մագլցի, ձեռքը պարկին մէջ կը խոթէ ափ մը բրինձ կ'առնու եւ կ'ուզէ երթալ, բայց իր լեցուն ձեռքը ծակէն դուրս չկրնար հանել, սակայն այնչափ խելք չունի որ ձեռքին մէջինը պարպէ եւ հեռանայ, մինչեւ առաւօտ պարկին գլուխը կ'սպասէ եւ կը բռնուի։ Այս փոքրիկ պատմութեան բարոյականը կենաց մէջ ընդարձակ կիրառութեանց ընդունակ է։

Մարդիկ ընդհանրապէս դրամին չափազանց կարողութիւն եւ զօրութիւն կ'ընծայեն։ Այնարհի

ամենէն մեծ գործերը, այն գործերը՝ որք մարդկութեան ամենէն աւելի օգտակար եղած են, հասուստներու կամ բաժանորդագրութեանց ձեռքով կատարուած չեն, այլ դրամական սահմանափակ միջոցներու տէր մարդոց ձեռքով եղած են։

Գրիստոնէութիւնը աշխարհի մէջ ամենահեզ եւ ամենէն աղքատ մարդոց ձեռքով տարածուեցաւ եւ ամենէն հռչակաւոր իմաստասէրք, հնարիչք եւ արուեստագէտք միշտ ամենէն աղքատ դասերէ յառաջ եկած են, եւ չատերը իրենց օրական պարէնը իրենց ձեռաց աշխատութեամբը ճարելու հարկադրուած էին։

Աշխարհ միշտ այսպէս պիտի երթայ, վասն զի հարստութիւնք չատ անգամ սանձ մ'են քան թէ խթան, եւ չատ պարագայներու մէջ ալ դժուար է որոշելը թէ անոնք դժբաղդութիւն մը թէ բարերաղդութիւն մ'են։

Այն երիտասարդը որ մեծագումար ժառանգութիւն մը կ'ստանայ, իրեն պատրաստուած կեանքը չատ դիւրին կը գտնէ եւ չուտով կը յագենայ, վասն զի փափաքելու բան մը չունենար։

Այս երիտասարդը որովհետեւ որ եւ է առարկայ մը ձեռք ձգելու համար քնաւ աշխատելու, մաքառելու ստիպուած չէ՝ ձանձրութիւնը կը տիրէ իր վրայ, եւ թէ՛ բարոյապէս եւ թէ՛ մտաւորապէս թմրած վիճակի մը մէջ կ'ապրի, եւ ընկերութեան մէջ իր կացութիւնը ալիքներէն ծեծուած բազմոտանուոյ մը վիճակին կը նմանի։

Սակայն ուղղախոհ հարուստը միշտ կ'արհամարհէ ծուլութիւնը, եւ երբ իր հարստութեամբը

իր վրայ առած պատասխանատուութեան վրայ խորհի՝ կը տեսնէ որ ինք աղքատներէ աւելի աշխատելու պարտական է։

Սակայն պէտք է խոստովանիլ թէ այսպիսի հարուստներ չատ սակաւաթիւ են։

Ագար իր զարմանալի աղօթքին մէջ այսպէս կ'աղաղակէր, «ինծի ոչ աղքատութիւն ոչ ալ հարստութիւն տուր, միայն թէ պէտք եղած եւ քու յարմար դատած մնունդը տուր»։ Եթէ լաւ խորհելու ըլլանք այս աղօթքը ամենուս ալ կը յարմարի։

Հանգուցեալ Ճօղէֆ Պրօթրթըն, Անգլիոյ խորհրդարանին անդամներէն մին իր դամբանին վրայ գրելու համար չատ դեղեցիկ եւ չատ ճշմարիտ տապանագիր մը թողուց։ «Իմ հարստութիւնս՝ որ ես ոչ ինծ պատճառեցաւ երջանկութիւն, այլ պէտք էր ընտանեկան մէջ կայացած էին»։ Սա ընկերական ամենէն ստորին վիճակէն՝ այսինքն գործարանի սպասաւորութենէն ամենէն բարձր աստիճանի հասաւ իր պարկեշտութեամբը, աշխատութեամբը եւ անձնուրացութեամբը։ Սա բոլոր կենացը մէջ երբ խորհրդարանը իր նիստերը կը դադրեցնէր, Մէնչէսթըրի մէջ փոքրիկ մատուռի մը քարոզչութեան պաշտօնը կը վարէր, եւ ամեն բանի մէջ իր առտնին կեանքը ճանչցողներուն ցոյց կ'ընէ թէ իր բնտռած փառքը այն չէր՝ որ մարդոց ուշադրութիւնը եւ գովեստները կը հրաւիրէ իր վրայ՝ այլ այն փառքը որ ամենափոքր պարտուց ճիշտ կատարումէն յառաջ կը գայ։ Յարգելի ըլլալու զգացումն ըստ ինքեան չատ լաւ բան մ'է,

բայց այն մարդը որ միայն արտաքին երեւոյթներով եւ վայելով յարգելի ըլլալ կը ջանայ, նա բնաւ յարգանաց արժանի չէ։

Աղքատ բայց պարկեշտ մարդ մը գէշ հարուստէ մը հազար անգամ աւելի յարգանաց արժանի է, խոնարհամիտ աղքատը հազար անգամ աւելի յարգելի է քան այն հարուստը՝ որ կառքեր եւ ձիեր ունի, բայց բարի չէ։

Լաւ զարգարուած եւ հաւասարակշռուած միտք մը, օգտակար խորհուրդներով լի կեանք մը, ընկերական լինչ վիճակի մէջ ալ գտնուին, աշխարհի ամեն հարստութիւններէն եւ փարթամութիւններէն աւելի յարգելի են։ Կենաց ամենէն բարձր նպատակն է մեր մարմինը, միտքը և խիղճը կատարեալ չափ զարգացնել, եւ առնի նկարագիր մը կազմել մեր մէջ. այս է ահա մեր կեանքին միակ նպատակը, եւ բոլոր մնացած բաները այս նպատակին համար միջոցներ են։

Ուրեմն ամենէն լաւ կեանքն այն չէ՝ որուն մէջ մարդ ամենէն աւելի հաճոյք, ամենէն աւելի զրամ, կարողութիւն, պատիւ եւ համբաւ կ'ստանայ ու կը վայելէ, այլ այն կեանքն է, որուն մէջ մարդ կարելի եղածին չափ աւելի բարձրը աստիճանի մը կը հասնի մարդկութեան մէջ, եւ մարդկային սեռին օգտակար գործեր ու պարտաւորութիւններ կը կատարէ ամենէն աւելի։

Ա.րդարեւ զրամը ինքն իրեն կարողութիւն մ'է, բայց մեծաւոր կարողութիւնք, անձնուիրութիւնը եւ բարոյականութիւնն ալ իրենք իրենց կարողութիւններ են։

« Թող ուրիշները ամսական ընդունելու համար աղերսագրեր տան » կը գրէր Լորա Ջօլինկվուտ իր բարեկամներէն մէկուն, « ես առանց զրամի ալ կրնամ հարուստ ըլլալ, միշտ ջանալով որ թշուառութեան մէջ չընկնիմ։ Ես կուզեմ որ հայրենեացս նուիրած ծառայութիւններս չահու ակնկալութեամբ եղած չհամարուին։ Ես դեռ կրնամ իմ ծերունի Աքօթ պարոնիզպանիս հետ կաղամբի մշակութիւնը չարունակել եւ պիտի աշխատիմ որ յառաջուընէ աւելի ծախք չընեմ »։

Ուրիշ պարագայի մը մէջ ալ այսպէս կ'ըսէր։ « Ամսական վարձումնք մ'ունենալու այնպիսի պատճառներ ունիմ, զորս հարիւրաւոր թոշակներու հետ չեմ փոխանակեր »։

Երբ մարդիկ բաւական հարստութիւն ձեռք կը բերեն, կրնան պատուաւոր ընկերութեանց մէջ ընդունուիլ, բայց այդ ընկերութեանց մէջ յարգելի ըլլալու համար պէտք է որ ատոնք բարեկիրթ կերպերու հետ սրտի եւ մտքի լաւ յատկութիւններ ալ ունենան, առանց որոց ատոնք միայն հարուստներ կ'ըլլան եւ ոչ ուրիշ բան։

Ա.րդի ընկերութեանց մէջ Արեւսոի չափ հարուստներ կան, բայց ատոնք բնաւ որ եւ է յարգանք կամ մեծարանք չեն կրնար ընդունիլ բարեկիրթ եւ ողջամիտ մարդոցմէ։

Եւ ինչո՞ւ համար յարգելի պիտի ըլլան ատոնք, վասն զի իրենց զրամէն զատ ուրիշ բնաւ արժանիք մը չունին։

Ընկերութեան նշանաւոր մարդիկը, անոնք որ

հասարակաց կարծեաց առաջնորդն ու կառավարըն են, անոնք որ չատ մը օգտակար գործեր կատարած են, անոնք հարկաւորապէս հարուստները չեն, այլ այնպիսի մարդիկ՝ որք նշանաւոր են իրենց բնաւորութեան մաքրութեամբը, իրենց փորձառութեամբը եւ իրենց բարձր բարոյականութեամբը։

Ամենէն յեղին աղքատն իսկ եթէ բնութենէն իրեն տրուած կարողութիւնները ձեռքէն եկածին չափ զարգացնելու աշխատած է, եթէ իրեն ներկայացած առիթներէն օգուտ քաղել գիտցած է, եթէ իր ժամանակը կարելի եղածին չափ լաւ կերպով գործածած է, այս աղքատն իսկ իր տաղանդին համեմատ կրնայ ամօթանար ընել մեծատարած կալուածներու եւ անբաւ դանձերու տէր հարուստը՝ որ բան մ՚ըրած չէ։

Պէտք է խոստովանիլ թէ վաճառականութիւնը ամէն ազգմունքէ աւելի խոստութեամբ կը փորձէ մարդուն բնաւորութիւնը, վասն զի ամենախիտ փորձութեանց կ՚ենթարկէ մարդուն պարկեշտութիւնը, անձնուրացութիւնը, արդարասիրութիւնը եւ ճշմարտասիրութիւնը, եւ այն վաճառականք որք այս ամէն փորձերէն անաղարտ դուրս կ՚ելլեն, պատերազմի վտանգներուն եւ թշնամեաց սուրերուն մէջ քաջութեամբ մարտնչող զօրականներու չափ պատուոյ եւ մեծարանաց արժանի են։

Եթէ անգամ մը մտածենք թէ ինչ անհուն հարստութիւններ կը յանձնուին այնպիսի ստորակարգեալ պաշտօնէից, որք իրենց օրական պա-

ղէնը հազիւ կրնան ճարել, ինչ մեծագումար ղըբամներ կ՚անցնին գործակալներու, միջնորդներու, սեղանատան եւ մթերանոցի սպասաւորներու ձեռքերէն, եթէ անգամ մը մտքերնիս բերնէք կ՚ըսեմ թէ որչափ չատախ վաճառականաց վստահութիւնը դէչի կը գործածուի այս չարաչահական փորձութեանց մէջ, այն ատեն պիտի ընդունինք թէ անոնք որ պարկեշտութեամբ կը կատարուին իրենց այս ասպարէզը՝ անոնք պատուոյ եւ մեծարանաց արժանի են։

Տօքթէօր Շալմէր չատ իրաւամբ ըսած է թէ այն բացարձակ վստահութիւնը զոր վաճառականք կը ցուցնեն իրենց հեռաւոր գործակալներուն, որք երբեմն իրենցմէ հազարաւոր մղոններով հեռու կը գտնուին, մեծագումար հարստութիւններ աւանդելով այնպիսի մարդոց՝ որք միայնակ իրենց բնաւորութեամբը յանձնարարուած են եւ զորս չատ անգամ տեսած իսկ չեն, այս վըստահութիւնը մարդոց իրարու ըրած մեծարանքներուն ամենէն գեղեցիկը եւ ամենէն մեծն է։ Ո՞ղջ դրութիւնը ապենն լա փափաքիդրութիւնն է հին առածին ճշմարտութիւնը ամենօրեայ փորձառութեամբ ալ հաստատուելու վրայ է, եւ մեզ կը ցուցնէ թէ ուղղութիւնը եւ արդարութիւնը զմեզ յաջողութեան կ՚առաջնորդեն ամեն բանի մէջ։

Հիւկ Միլլէրի հօրեղբայրը չարունակ իրեն հետեւեալ խրատը կը տար, « բոլոր առ եւ տուրնեքուզ մէջ չաճախորդներդ բնաւ խաբել մ՚ուզեր, այլ միչտ ուղղութեամբ եւ արդարութեամբ վար-

ուէ անոնց հետ, եւ պիտի տեսնես որ բնաւ չեն կորնցներ »։ Թէ՛ գործի եւ թէ՛ խօսքի մէջ պարկեշտութիւնը ամեն գործառնութեանց անկիւնադարձը ըլլալու է։

Ինչ որ է պատիւը զինուորականին համար, գթութիւնը քրիստոնէին համար, նոյնն ըլլալու է եւ պարկեշտութիւնը վաճառականին, խանութպանին եւ տարազագործին համար, ամենաստորին պաշտօններու մէջ իսկ պարկեշտութիւնը եւ ուղղութիւնը հարկաւոր են։

Հիւկ Միլլէր իր որմնադրութեան վարպետին համար կ'ըսէր թէ « այնպէս մարդ ծ'էր, որ էր ըսած է-բա-ան-է-ր տալն պակ էր խղճմտանէն ալ տէր մը կը դնէր։ Այսպէս բարի գործաւոր մը իր չինած չէնքին հաստատուն եւ կատարեալ ըլլալուն վրայ կրնայ պարծենալ։

Արդարասէր տարազագործը իր պարկեշտութեամբը չէ՛ թէ միայն պատիւ եւ բարի համբաւ՝ այլ եւ նիւթական հարստութիւն կը վաստկի, իր արտադրած ապրանքներուն դեղեցկութեան եւ դիմացկունութեան չնորհիւ։

Թէ եւ մարդկային ընկերութեան պարկեշտութիւնը օրէ օր աւելնալու վրայ է, սակայն դժբաղդաբար տակաւին բաղմաթիւ օրինակներ կան այնպիսի մարդոց՝ որք չուտ հարստանալու նպատակաւ խարդախութիւն եւ նենգութիւն կ'ընեն, տակաւին կան այնպիսի վաճառականներ՝ որք իրենց ապրանքները կը խարդախեն, տակաւին կան տարազագործներ՝ որք բուրդի եւ բամպակի տեղ տեւ, կամ երկաթի տեղ ձուլածոյ, անձակ

ասեղներ եւ այլն կը վաճառեն։ Տակաւին կան դանակագործներ՝ որք այնպիսի ածելիներ կը վաճառեն որք ածիլելու բնաւ չեն գար։

Գինիի այնպիսի վաճառականներ ալ կան որք քանի մը ֆրանք աւելի շահելու համար բոլոր իրենց երկրին վաճառականական բարի համբաւը աղարտելու խիղճ չեն ըներ։ Ասոնք իրենց չիշերուն պարունակութիւնը խարդախութեամբ կը պղտիկցնեն։

Ահա այսպիսի մարդոց ուղղելու է այն ազդու խօսքերը՝ զորս պարոն Տիւբէյն քառասուն տարի յառաջ Լիվերբուլի վաճառականաց պարկեշտութեան վրայ խօսած ատեն ըսած է։

« Գործի մէջ ձեռք բերուած յաջողութիւնները ալ » կ'ըսէ սա, « կառավարութեան մէջ ձեռք բերուածներուն կը նմանին։ Գործի մէջ մարդ մը խարդախութեամբ, խաբէութեամբ եւ բռնութեամբ կրնայ յաջողիլ, բայց հաստատուն եւ տեւական յաջողութիւն ունենալու համար բոլորովին հակառակ միջոցներ գործածելու է։ Չէ թէ միայն քաջութիւնը, մտացութիւնը եւ գործունէութիւնը, այլ եւ խոհեմութիւնը, անտեսութիւնը եւ մանաւանդ աշխատասէր մարդուն ուղղութիւնը պէտք է որ երկրի մը վաճառականները բարի համբաւ կը տան։ Եթէ Բրիտանական կղզեաց բնակիչք իրենց առաքինութիւնները կորսընցնեն՝ վտահ ըլլանք թէ զինուորական նաւատորմիղն ահեղ պաշտպանութեան, ամենախորին քաղաքագիտութեան նախատեսութեան հակառակ, Անգլիոյ բոլոր վաճառականական նաւերը

ամեն հաւատացեալներու մէջ պիտի չընդունուին, պիտի անհետանան այն ծուլերուն վրայէն՝ զորս այսօր ծածկած են տիեզերաց դանձերովը»։

Շատ կարեւի է որ ուղիղ եւ պարկեշտ մարդը չուտով չհարստանայ, եւ անպարկեշտը հարստանայ, բայց պարկեշտ մարդուն յաջողութիւնը առանց խարդախութեան եւ անիրաւութեան ձեռք բերուած ըլլալուն համար չատ թանկագին է, որչափ երկար ալ սպասենք յաջողութեան՝ դարձեալ պարկեշտ ըլլալու է։

Աւելի լաւ է կորնչիլ ամեն բան եւ միայն պատիւը ազատել, վասն զի պատիւը ըստ ինքեան հարստութիւն մ'է, եւ եթէ պատուաւոր մարդը քաջութեամբ չարունակէ իր ճանապարհը՝ կրնայ ապահով ըլլալ թէ ամենէն մեծ վարձատրութիւնը պիտի ընդունի։

ԳԼՈՒԽ Թ.

ԱՆՁԻՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԻՐ ԴԻՒՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՆ ՈՒ ԴԺՈՒԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

« Ամեն մարդ երկու տեսակ
« դաստիարակութիւն կ'ընդունի,
« դուն, մին այն՝ զոր ուրիշները կը տան իրեն,
« եւ միւսը այն՝ զոր ինք ինքեն կը տայ. այս վերջին
« դաստիարակութիւնը առանց
« ջինին շատ կարեւոր է »։

ԿՈՊԸՆ

« Դժուարութիւններէն կը ծնին հրաշք »։

ԼԱՊՐԻՅԷՐ [1]

Երբ մեր բնական, բարոյական եւ մտաւորական ամեն կարողութիւնները մշակելու եւ զարգացնելու կ'աշխատինք՝ զմեզ դաստիարակած կըլլանք։ Ուրեմն պէտք է որ այս կարողութիւններէն իւրաքանչիւրը թէ զարգանայ եւ թէ զարձեալ իւրաքանչիւրը ուրիշ կարողութեանց զարգացման համար ինք իրմէ մաս մը զոհէ։ Արդա-

---

[1] Լապրիւյէր Ֆրանսացի բարոյախօս գրագետը ծնաւ 1646ին եւ մեռաւ 1696ին 50 տարեկան, իր ամենէն նշանաւոր գործն է Նէոֆիէր Բարոյ յորում սա իր դարուն մարդոց բնաւորութիւնը շատ լաւ կը նկարագրէ։

րեւ եթէ մարդ մը միայն իր բնական զօրութիւնները զարգացնէ՝ ըմբիշ մը կամ վայրենի մը կը դառնայ, իսկ եթէ միայն բարոյական զօրութիւնները զարգացնէ՝ վերջապէս մոլի մը կ'ըլլայ իսկ այն մարդը որ միայն իր մտաւորական կարողութիւնները մշակելու եռեւէ կըլլայ՝ այն մարդը հիւանդ խնայականութիւն մը եւ թերեւս հրէշ մը կը դառնայ։ Ուստի այն որ կատարեալ մարդ մ'ըլլալ կուզէ՝ պէտք է որ այս երեք տեսակ կարողութիւններն ալ հաւասարապէս զարգացնելու հոգ տանի եւ ներդաշնակութիւն մը ստիպէ անոնց մէջ։

Նախնիք մարմնական կրթութեան մեծ կարեւորութիւն կը տային եւ իրենց ամենէն լաւ դաստիարակութեան նպատակն էր՝ ωδηՀ ϧτ+ χωωηՀ ϧϥϩϯϧ։

Յոյն դաստիարակները իրենց դասերը ճեմելով կը տային, եւ իրենց համար հաւատոյ կանոն մ'ըրած էին թէ աշակերտը ինչ որ կրնան ուրիշ ճեմելով՝ իրենց բաւական է։ Հին Անգլիացիք ալ այս սկզբունքին կը հետեւին եւ հետեւեալ խօսքերը իրենց առած ըրած էին ωωոը պաշոեբը յեֆոը ֆոբձաբռաննեբը։ Միլթըն ալ իրեն համար կ'ըսէ թէ առաւօտնէ մինչեւ երեկոյ ոտքի վրայ կանցընէր։

Մեր օրերը դաստիարակութիւնը լոկ մտաւորական կրթութեանը հոգ տանելու վրայ է, ուստի եւ մարմնոյ առողջութիւնը չատ ձլատւած է այս ղրութենէն։ [1]

[1] Այս պակասը լրացնելու փափաքով բարգմանեցինք Հեկտոր Ժորժի Ա՛ողջապահութիւնը որ Ֆրանսայի բժշկական ակադեմիային ծրագրին համեմատ պատրաստուած է։

Երբ միայն ուղեղը կը մշակուի ի վնաս անդամներուն՝ բնականաւորժը ընդհանրապէս մտաւորական ախորժին հետ խոտոր կը համեմատի։

Բնական կենաց այս պայմաններուն մոռացութենէն, մարմնական կրթութեանց պակասութենէն առողջութիւնը կը խանգարի եւ կը վնասուի, միտքն ալ կը հիւանդանայ եւ կը հիւծի, այլ եւս չկրնար չարունակել իր ուսումը եւ մարդկային բնութիւնն ալ թոչնելով եւ կարկամելով կը դադրի իր զարգացման մէջ։

Մարմնական կրթութեանց այս պակասութենէն է թերեւս որ ինքզինքին գիտութեան տուող մարդիկ միտում մը կ'ունենան դէպ ի մելամաղձոտութիւն եւ իրական կեանքը արհամարհելով եւ բաղձերով կ'ապրին. ահա այս տեսակ կեանքն է որ Անգլիոյ մէջ պայրընականութիւնը [1] եւ Գերմանիոյ մէջ վերթերականութիւնը յառաջ բերած է։

Տէօքթէօր Շաննին այս մի եւ նոյն երեւոյթը Ամերիկայի մէջ ալ դիտած է եւ ըսած է թէ հոն ալ բազմաթիւ երիտասարդներ կան որք դէպ ի յուսահատութեան վիհը գլմելու վրայ են։ Այս բարոյական հիւանդութեան միակ դարման մը կայ, այն է մարմնական կրթութիւններ եւ մարմ-

[1] Լորտ Պայրըն, Անգլիոյ երեւելի բանաստեղծներէն մին ծնաւ 1788ին եւ 1824ին Յունաստան Թրքաց դէմ մարտնչած ատեն Միսոլունկիի մէջ զարնուելով մեռաւ։ Պայրն բարձրահասակ եւ գեղեցկադէմ մարդ մ'էր, բայց ի ծնէ կաղ ըլլալով՝ բոլոր կեանցը մէջ մարդատեաց բնութիւն մ'ունեցաւ եւ իր գրուածներն ալ այս զգացմամբ ներշնչեալ են։

նական աշխատութիւններ ու ղբաղմունքներ :

Տանիէլ Մալթիւս, վարժարանին մէջ տղայ մը ունենալով չարունակ իրեն խրատ կը տար որ իր խմացականութիւնը մշակելու եւ զարգացնելու հոգ տանի, բայց եւ այնպէս մարմնական եւ ըմբռչական խաղերն ալ չարհամարհէ, վասն զի կ'ըսէր՝ առանք ամենէն լաւ միջոցներն են մարդին կարողութեանց զօրութիւնը պահպանելու եւ խմացականութեան հաճոյքները վայելել տալու :

« Ամեն տեսակ դիտութիւն, ընութեան եւ արուեստից վրայ առացուած ամեն տեղեկութիւն քեզ պիտի զուարճացնեն եւ միտքդ պիտի զօրացնեն . բայց խաղն ալ քու բազուկներդ եւ ծունկերդ կը զօրացնէ : Կ'ուզեմ որ մարմնական կրթութեանց մէջ գերազանցես, մարդի հաճոյից ամենէն լաւը եւ ախորժելին այն է՝ զոր մարդ ճեմելով կը վայելէ » :

Ցարաւեւ գործունէութեան առաւելութիւններէն մին ալ այն է՝ որուն վրայ Ճերեմի Թէյլըր եպիսկոպոսը ա՛նքան աղդու կերպով կը խօսի :

« Խորչեցէ՛ք ծուլութենէն » կըսէ, « եւ ձեր ամենէն փոքր վայրկեաններն իսկ օգտակար եւ զօրաւոր աշխատութեամբ զբաղեցէ ըլլան, վասն զի եթէ հոգինիս կամ մարմինիս հանդարտ ու անգործ մնայ՝ զեղխութիւնը եւ անբարեխառնութիւնը չուտով մուտ կը գտնեն մեր մէջ . ո՛վ որ առողջութիւն եւ բարեկեցութիւն ունի, եթէ գաւարկ կենայ՝ զգաստ չկրնար կենալ եւ մանաւանդ պէտք է յիշէք թէ չարիքը հեռացնելու միջոցներէն ամենէն օգտակարը եւ աղդուն մարմնական աշխատութիւնն է » :

Գործի մը յաջողութիւնը մարմնական առողջութենէ շատ կախումն ունի :

Հօտսըն որ Հնդկաստանի մէջ հաւանուն դընդղին պաշտօնակալն էր . իր Անգլիոյ մէջ ունեցած մէկ բարեկամին դրած առեն այսպէս կ'ըսէր . « Ես թէ Հնդկաստանի մէջ յաջողիմ լինձ կ'երեւայ թէ այս յաջողութիւնը, ֆիզիքապէս խօսելով, լաւ մարսողութեամբս ձեռք պիտի բերեմ » :

Գործի մը յարաւեւ կերպով աշխատելու կարողութիւնը մեր մարսողութեան վիճակէն կախումն ունի, ուրեմն մեծաւոր գործի մը ղբաղած առենիս իսկ մեր մարմնական առողջութեան շատ հոգ տանելու ենք : Կրնայ ըլլալ որ շատ մարդիկ մարմնական կրթութեանց չափազանց կարեւորութիւն տան, բայց անուրանալի է նաեւ թէ յոյժ կարեւոր է որ պատանիք եւ երիտասարդք կանուխէն իրենց անդամները գործածել սովրին :

Դժբաղդաբար արդի դաստիարակական դրութեան մէջ այս պայմանն ալ ուրիշ շատ մը կարեւոր պայմաններու հետ երեսէ թողուած է : Վասն որոյ այսօր վարժարաններէ եւ ճեմարաններէ աչխոյժ պատանիներ եկնելու վրայ են՝ որք յուսարէին, լատիներէն եւ ուրիշ շատ մը բաներ գիտեն՝ բայց չեն գիտեր թէ իրենց անդամները ինչ բանի կրնան գործածել . առանք քերականութեան եւ ճարտասանութեան կանոնները լաւ գոց ըրած են, բայց չեն գիտեր իրենց աչքերը գործածել . առանք իրենց չուրջը եղած բաները դիտելու բնաւ վարժուած չեն :

Անտարակոյս եթէ գիտութիւնք քիչ մ'աւելի

յառաջանան, մարդիկ պիտի հասկնան թէ դաստիարակութեան գլխաւոր առարկայներէն մին է մարդը գործնական կեանքի պատրաստել։

Ուրեմն մտաւորական ամենաբարձր դաստիարակութեան մ'իսկ անվայելուչ եւ անպատշաճ չէ գործնական կենաց ամենէն հասարակ եւ անհրաժեշտ ձանձրութիւնները դիմանալը, այլ ընդհակառակն ասոր ներհակը անվայելուչ է։

Մարդ մը՝ որ գործատան մը գործիքները գործածել կը սովրի, իր դաստիարակութիւնը աստիճան մ'աւելի բարձրացուցած կ'ըլլայ, վասն զի ասով մարդ իր բազուկներն ու ձեռքերը գործածել կը սովրի, առողջարար աշխատութեան մը հետ կ'ընտանենայ, իր գործունէութիւնը տեսանելի եւ չշօշափելի բաներու վրայ կը կրթէ, գործնական մեքենագիտութեան վրայ ձանձրութիւններ կ'ստանայ, որոնցմով յետոյ կարող կ'ըլլայ աւելի օգտակար գործերու ձեռնարկել եւ յարատեւ ու համբերատար աշխատութեան սովորութիւնը ձեռք կը ձգէ։

Այս մասին գործաւորաց դասը դիւրակեաց մարդոցմէ առաւելութիւն մ'ունի, վասն զի անոնք կանուխէն մեքենական աշխատութիւն մը կատարելու սոսկալի ըլլալով չուտով իրենց ձեռքը մեքենական գործերու կը վարժուի եւ իրենց բնական կարողութիւններն ալ գործածած կ'ըլլան։

Գործաւորաց համար բնաւ դժբախտութիւն մը չէ մարմնական աշխատութենէն զբաղելնին, այլ այս աշխատութիւնը չափաւոր, եւ բարոյական ու մտաւորական կարողութենէն ջնասակար կերպով ըլլալը դժբաղդութիւն մ'է։

Այժմու դրութեան մէջ հարուստ ու դիւրակեաց մարդոց զաւակներուն աշխատութիւնը իրր ծառայութիւն մը կը ցուցնեն, որով սոքա չատ մը օգտակար ծանօթութիւններէ զուրկ կը մնան, մինչդեռ միւս կողմանէ ալ գործաւորաց դասը միայն իր մարմնական աշխատութենանց նեղ շրջանին մէջ փակուած կը մնայ։ եւ բնաւ մտաւորական կըրթութիւն մը չառներ։

Սակայն եթէ մարմնական կրթութիւնը մտաւորական կրթութեան հետ աւանդուի այն ատեն այս երկու չարեաց առաջքն ալ կ'առնուի եւ մարդոց ընդունած դաստիարակութիւնն ալ կատարեալ եւ իրենց կոչման համապատասխան կ'ըլլայ։

Նիւթըն, որ հանճարաւոր գիտուն մ'էր, իր տղայութեան առեն մարմնական աշխատութիւններըն ալ չէր արհամարհեր։ Սա ուսանող եղած ատեն թէեւ իր դասերուն մէջ այնքան երեւելի չէր՝ բայց լաւ աղոց, կացին եւ քերիչ կը գործածէր։

Նիւթըն իր սենեկին մէջ աղմուկով կ'աշխատէր եւ կառքերու, չաղացքներու եւ ուրիշ տեսակ մեքենաներու ու գործիքներու օրինակներ կը չինէր, այս սովորութիւնը այնքան արմատացաւ իր մէջ՝ որ չափահասութեան առենն իսկ իր բարեկամներուն համար փոքրիկ սեղաններ եւ դարակներ կը չինէր։

Սմիթըն, Ուօթ եւ Սթիվընսըն ալ իրենց տղայութեան մէջ չատ ճարպիկութեամբ կը գործածէին տեսակ տեսակ գործիքներ, եւ եթէ իրենց մանկութեան այսպիսի դաստիարակութիւն մը տուած չըլլային՝ չատ հաւանական է որ իրենց չա-

փահասութեան կատարած այն մեծամեծ գործերը պիտի չկրնային ի գլուխ հանել։

Ամէն առջի գլուխներուն մէջ՝ մէջ բերուած բոլոր հնարիւք եւ արուեստագէտք այսպիսի կըրթութիւն մը առած են իրենց երիտասարդութեան առեն, եւ այս տեսակ աշխատութեամբք այդ մարդոց իմացականութիւնը եւ հնարիւղին չատ կրթուած ու զարգացած է։

Նաեւ երբ այսպիսի գործաւորներ իրենց գործէն բարձրանալով զուտ մտաւորական աշխատութեամբք զբաղեալ մարդոց դասը մտած են, դիտած են որ նոյն իսկ իրենց առ ապագայ զբաղմանց համար իրենց առաջին դասախարակութիւնը չատ օգտակար եղած է։

Էլիհիւ Պէօրրէթ կը պնդէր թէ՝ մարմնական կրթութիւնները մտաւոր կրթութեան համար անհրաժեշտ հարկաւոր են եւ ինք քանի քանի անգամներ իր դասերն ու ուսումը թողլով իր պոզնոցը կապած եւ սալին գլուխն անցնելով երկաթ ծեծած է թէ մարքին եւ թէ մարմնոյն առողջութեանը համար։ Անոնք որ ազատական արուեստներու նուիրուած են՝ անոնք յաջողելու համար պէտք է առողջ կազմուածքն մ՚ունենան։ Քաղաքագէտ մարդու մը համար ինչպէս որ զարգացեալ իմացականութիւն մը անհրաժեշտ է, այնպէս ալ առողջ եւ բարեկազմ կուրծք մը հարկաւոր է։ Արիւնը թոքերը եղած առեն բոլորովին մաքրուելու եւ թթուածին ծծելու համար պէտք է որ ընդարձակ թոքերու հանդիպի. մեծ մասամբ արեան մաքրուելը կերպէն կախեալ է ուղեղին գործունէութիւնը։

Օրէնսգէտներն ու քաղաքական պաշտօնեայք իրենց օրերուն մեծագոյն մասը տաք ու փակ սենեակներու մէջ անցընելնուն սիրտերնին կ՚ուռչի, եւ այնչափ յոգնութիւններ ու դրդռութիւններ կ՚ունենան՝ որ առնց ամենուն դիմանալու համար իրենց ազատ ժամանակին ամէն մարդէ աւելի առողջ եւ զօրաւոր կազմութիւն մ՚ունենալու աշխատելու են։

Լորտ Բալմէրսթընի գործունէութեան վրայ՝ ամէն մարդ զարմացած էր, վասն զի ոչ յոգնութիւն ոչ ծերութիւն դիտէր, եւ չաբաունակ երիտասարդական աշխուժով մը կ՚աշխատէր։ Սակայն պէտք է յիշել թէ Բալմէրսթընն երիտասարդ եղած առեն իր ընկերակցաց մէջ ամենէն լաւ թիավարը, ամենէն լաւ ցատկողը, եւ ամենէն լաւ վազողն էր, սա ըմբշական խաղերու մէջ առաջին էր, ինչպէս որ ծերակոյտին մէջ ալ առաջին եղաւ։ Բալմէրսթընն տակաւին իր ծերութեան մէջ իսկ իր պարապոյ ժամերուն հրացանը ուսը զարկած ձին կը նստէր եւ դաշտերը չրջելու կերթար։

Լորտ Պրուհամ ալ իր զօրաւորութեան եւ քաջութեան կողմանէ չատ նշանաւոր էր իբր նոր Հէրքիւլէս մը, եւ Անգլիոյ Թայմզ լրագրին խըմբագիրներէն մին առոր եւ առոր նման մարդոց վրայ խօսած առեն կրցած է ըսել թէ՝ « մեր քաղաքագէտ մարդոց մեծութիւնը իրենց մարմնոյն բարեկազմութենէն եւ իրենց մտաց զօրաւորութենէն միանգամայն չառաջ եկած է »։

Արդարեւ փիլիսոփական մարդն է որ իր մէջ կը պահպանէ բարոյական եւ մտաւորական մարդը, եւ մարմնոյ անդամներուն միջոցաւ է որ հոգին

կ'ապրի եւ ինքզինքը կը յայտնէ։ Ինչպէս որ ծեր Պիւրթըն ալ կ'ըսէր, « մարմինը հոգւոյն վառարանը եւ ընակարանն է, եւ ինչպէս որ ջահ մը աւելի մաքուր լոյս մը եւ քաղցր հոտ մը կը տայ իր բաղադրութեան համեմատ՝ այնպէս ալ հոգին իր պաշտօնները մարմնոյ գործարանաց համեմատ կը կատարէ, եւ կամ եթէ ուրիշ կերպ բաղդատութեամբ մ'ուզենք բացատրել այս ճըշմարտութիւնը, ինչպէս որ գինին գինքը պարունակող տակառին հոտն ու ճաշակը կը պահէ, այնպէս ալ հոգին մարմնոյն ապաւորութիւնը կը պահէ »։

Ուօլթըր Սքօթ երբ Էտինպուրկի համալսարանին մէջ կ'ուսանէր իր ընկերակիցները գինքը յոյն ռամնակը (the greek blokhead) կը կոչէին, բայց սա, թէեւ կաղ, յոյժ գործունեայ եւ ուժգեղ էր, եւ ամենէն վարպետ ձկնորսներուն ու որսորդներուն ամենէն զժուար աշխատութիւնները կրնար կատարել։

Սա որչափ որ յետոյ գրական աշխատութենէն պարապեցաւ, բայց ըմբշական խաղերու համար իր ունեցած սէրը չպաղեցաւ, եւ իր Ո-ովըրլէ գիրքը գրած ատեն մինչեւ ցերեկ կ'աշխատէր, եւ ցերեկէն յետոյ գաշտերը պտտելով կը զուարճանար։

Ուիլսըն վարժապետը ճշմարիտ ըմբիշ մ'էր, եւ իր բանաստեղծական եւ ճարտարախօսական գործերուն մէջ վաստակած համբաւին չափ նշանաւոր էր նաեւ իր ըմբշական խաղերուն մէջ։

Պիւրնս ալ իր երիտասարդութեան ատեն երեւելի էր ցատկելու, մաքառելու եւ մեծ ծանրութիւններ նետելու մէջ։

Անգլիոյ ամենէն մեծ աստուածաբաններէն մէկ քանին նշանաւոր են իրենց պատանութեան ունեցած ուժովը։

Ա.յզըք Պարրօ վարժարանին մէջ կատարեալ կռիւամարտի մը համբաւը ունեցեր էր, եւ այս համբաւին համար քանի քանի անգամներ հարուածներ ընդունեց իր դէմքին, եւ քանի՛ քանի՛ անգամներ իր քիթը արիւնեցաւ։

Անտրիւ Ֆիլլէր երբ իբր ագարակի սպասաւոր կ'աշխատէր Սօհամի մէջ՝ հռչակաւոր էր իբր կռիւամարտ։ Եւ Ատամ Քլարք իր տղայութեան ատեն նշանաւոր էր մեծ մեծ քարեր տեղերնէն խախտելուն համար, եւ թերեւս այս մեծ քարերը խախտելովն էր որ իր չափահասութեան մէջ ալ կրցաւ մեծամեծ գաղափարներ յուզել։

Այս ըսուածներէն յայտնի կ'երեւայ թէ մարդիկ իրենց տղայութենէն իրենց մարմնոյն զօրաւոր կազմութիւն մը տալու աշխատելու են, սակայն մտքի կրթութիւնն ալ մոռնալու չէ, վասն զի այն ալ երիտասարդաց դաստիարակութեան գլխաւոր եւ անհրաժեշտ պայմաններէն մին է։

Աշխատութիւնը ոչն քանի կը յաղնի առածը աւելի ճշմարիտ է երբ դիւութեան համար կ'ըսուի, վասն զի դիւութեան դաշտերը բաց են ամեն անոնց՝ որք կ'ուզեն աշխատիլ եւ հնձել, եւ ուսանող մը իր ուսման ճանապարհին վրայ չհանդիպիր այնպիսի դժուարութեան մը՝ որուն չկրնայ յաղթել. հաստատ որոշումով մը կոթլը կոթնած է։

Շանթէրթօնի սիրելի դիտողութիւններէն մին էր թէ Աստուած իր արարածներուն բաւական երկայն բազուկներ չնորհած է, որոցմով եթէ ուզեն՝ կրնան ամեն բանի հասնիլ։

Սակայն ինչպէս որ գործի, այնպէս ալ ուսման մէջ յաջողելու գլխաւոր միջոցը կորովն է. մեր գործը յաջողցնելու համար մեր անհնկին տախտակամածներն իսկ այրելու ենք (Բալխիի պէս) եւ երկաթը չէ թէ միայն տաք եղած ատենը ծեծելու է, այլ ծեծելով տաքցնելու է՝ (he who has heart, has every thing).ով որ սիրտ ունի, ամեն բան ունի։

Անոնք որ յարատեւութեամբ եւ կորովով կ'աշխատին ուսման մը՝ անոնք զարմանալի յառաջադիմութիւններ կ'ընեն. ամեն պարապմունքներէ օգուտ քաղելով եւ իրենց պարապելու ժամերուն ամենէն փոքրիկ վայրկեաններն իսկ օգտակար կերպիւ գործածելով, զորս ծոյլերն ու անհոգները կը կորուսանեն։

Ֆէրկիւսօն աստեղաբաշխութիւնը Սկովտիոյ բլրի մը բարձունքէն սովրեցաւ, ուր ոչխարի հօտը մորթին մէջ վաթսուած երկինքը կը դիտէր բոլոր գիշերները. Սթօն ալ չափագիտութիւնը իբր պարտիզպան աշխատելով սովրեցաւ։

Տրիու ալ իբր կարուսկ աշխատած ատեն աստիճանարար փիլիսոփայութիւնը ուսաւ, եւ Միլլէր երկրաբանութեան գաղտնիքները քարահանքին մէջ իբր գործաւոր աշխատած ատեն գտաւ։

Այս մարդիկը իրենց ուշադրութիւնը դիտութեան տալով, եւ իրենց ամենափոքր վայրկեաններն ալ օգտակար կերպով գործածելով ամենաբարձր աստիճանի մը հասան եւ իրենց քաղաքակրթ. մէջ չատ երեւելի եւ հաստատուն համբաւ մը վաստկեցան. այս մարդիկ ամենքն ալ ընկերական աստիճաններու մէջ ծնած էին։

Սըր Ճօզիւա Ռէյնօլտս, ինչպէս ասկէ յառաջ ալ ըսինք, աչխատութեան կարողութեան վրայ ա՛յնպիսի մեծ հաւատք մ'ունէր՝ որ կը կարծէր թէ ամեն մարդ ալ եթէ իրեն տրուած կարողութիւնները համբերութեամբ եւ յարատեւութեամբ գործէ՝ կրնայ գերազանց վիճակի մը հասնիլ։

Սա կը պնդէր թէ աչխատութեամբ եւ յղնութեամբ միայն կարելի է հանճարեղ ըլլալ, եւ արուեստագէտի մը յառաջադիմութեան համար իր համբերութենէն եւ հոգւոյն զօրութիւններէն զատ ուրիշ սահման չկայ։ Սա ընաւ ներչնչութեան չէր հաւատար եւ միմիայն աչխատութեան եւ ուսման վրայ հաստատած էր իր հաւատքը։ «Մարդ ինչպէս աչխատիլն գիտայ քեզի ցոյց կու տամ» կ'ըսէր սա։ «Երբ ձեզ պատրաստ ունիմ» կ'ըսէր դարձեալ սա, «աչխատութիւնը չունամ ուրիշ պիտի չարքացնէ և կատարելագործէ, նաև երբ չափազանց կարողութիւններ ունիք՝ պարզապէս աչխատութեամբ ինչպէս կրնամ քննութեան պատրաստուիլ։ Չկայ բան մը՝ զոր լաւ ուղղուած կորով մը չկրնայ ի գլուխ հանել, դարձեալ չկայ բան մը՝ որ առանց կորովոյ կարենայ կատարուիլ»։

Սըր Ֆաուէլ Պիւքսթըն ալ, որ իր գործունէութիւնը բոլորովին տարբեր ասպարէզի մը մէջ կը գործածէր, ուսման եւ աչխատութեան կարողու-

թեան վրայ չատ զօրաւոր հաւատք մ'ունէր, եւ սա ալ Ռէֆնօլասի պէս կը պնդէր թէ որ եւ է ձեռնարկութեան մը մէջ յաջողելու եւ դերազանցելու համար յարատեւ եւ համբերատար աշխատութիւնը անհրաժեշտ է։ Արդարեւ չաչխատող հանճարը անխօս պատգամ մ'է, եւ ամենէն հանճարաւոր մարդիկ անոնց մէջէն եղած են՝ որք ամենէն աւելի համբերութեամբ աշխատիլ գիտեն եւ որք ուրիշներէն կը տարբերին միմիայն իրենց աշխատասիրութեամբը։

Ուսման մէջ յառաջադիմելու գլխաւոր պայմանը իր առարկայն լաւ ճանչնալն է անոր ամեն պարագաներովը միասին։

Ֆրանսիս Հօրներ երբ իր դաստիարակութեան համար կանոններ հաստատել ուզեց, իբր առաջին կանոն դրաւ յարատեւութեամբ եւ համբերութեամբ աշխատիլը. սա բնաւ չատ դիւրք կարդալու չէր փափաքեր, այլ կուզէր որ քիչ կարդայ՝ բայց ամեն կարդացածը լաւ հասկնայ եւ իւրացնէ։

Արդարեւ գիտութեան մ'արժէքը այնչափ իր ընդարձակութենէն կախումն չունի՝ որչափ այդ գիտութիւնը օգտակար կերպով գործածել գիտնալէն։ Ուստի քիչ մը ճիշտ ու կատարեալ գիտութիւն աւելի լաւ է քան չատ մը բաներու վրայ սացուած վերի ի վերոյ տեղեկութիւններ։

Ինչպես Լօյոլայի սիրելի առածներէն մին էր թէ «ոչ մարդը մեծ կը դառնայ, որ ինքնին ձգտի մեծնալ, այլ նա՝ որ Աստուծոյ համար մեծ կը դառնայ»։ Եթէ մեր կարողութիւնները չատ մը առարկաներու վրայ տարածենք, հարկաւորապէս

կը տկարանան մեր զօրութիւնները, մեր յառաջադիմութիւնը կը յապաղի եւ առանց արդիւնքի աշխատելու կը սովորինք։

Երիտասարդ մը ինչ որ ալ դնէ իր մտքին մէջ ուսնիլ, բնաւ թողելու չէ այդ առարկայն՝ մինչեւ որ բոլորովին ուսնի եւ անոր տէրն ըլլայ։

Լորա Սէն—Լէօնար իր ուսման մէջ հետեւած մեթոդը Սըր Ֆաուէլ Պիւքսթընի հաղորդած ատեն՝ իր յաջողութեանց գաղտնիքը հետեւեալ բառերով բացատրեց անոր։ «Երբ իրաւագիտութիւն ուսնելու սկսայ՝ որոշեցի որ» կ'ըսէ սա, «ինչ որ ուսնիմ անոր տէրն ըլլամ, եւ բնաւ նոր բան մը չսկսիմ արդէն սկսածս բոլորովին չլմնցուցած։ Իմ ընկերակիցներէս չատերը իմ մէկ չաբթուան մէջ կարդացածը մէկ օրուան մէջ կը կարդային, բայց տարուոյն վերջը ես իմ ուսածներս կատարեալապէս միտքս պահած կ'ըլլայի, մինչդեռ անոնք մեծագոյն մասը մոռցած կ'ըլլային»։ Սըր Է. Պ. Լիթթօն ալ իր այնքան զբաղմանց մէջ այնքան գրքեր կարենալ գրելու գաղտնիքը այսպէս կը բացատրէր, «այդչափ գրքերը պիտի չկարենայի գրել՝ եթէ մի եւ նոյն ժամանակ չատ մը բաներու աշխատէի։

«Ինձ վարուց կանոն ըրած էի օրը միայն երեք ժամ ուսման գոհել, սակայն ամեն ժամանակ ալ չէի կրնար այսչափ աշխատիլ մանաւանդ երբ խորհրդարանը բաց կ'ըլլար։ Սակայն այս երեք ժամուան մէջ ինչ բանի որ կ'աշխատէի բոլոր ուշադրութիւնս անոր կը տայի»։

Իրական կրթութիւնը չէ թէ նիւթոց բազմու-

թենէն եւ կարղացուած գրոց թիւէն՝ այլ առարկայական կարեւորութենէն եւ զանի ուսանելու կերպէն կախեալ է : Ապերնէթի կ'ըսէր թէ, եթէ անդամ մը իր միտքը յագեցնար՝ ալ անկէ եաքը բան մը չէր կրնար մտցունել անոր մէջ . իսկ եթէ անպատճառ նոր բան մը մտցունելու աշխատէր , անշուշտ ուրիշ բան մը կը մոռնար : Բժշկական ուսանող համար ալ սա այսպէս կ'ըսէր . « եթէ մարդ մը իր ինչ ընելիքը լաւ որոշած է եւ գիտէ՝ հազիւ կը պատահի որ ան մարդը իր նպատակին յարմար եւ պէտք եղած միջոցները չկրնայ որոշել :

Ամենէն չահաւէտ ուսումը այն է որ իրեն յատուկ եւ որոշեալ առարկայ մ'ունի , եւ որուն վրայ ուղղուած կ'ըլլան բոլոր մեր խորհուրդները դիտողութիւնները եւ ընթերցանութիւնները :

Մարդկային գիտութեանց միայն մէկ ճիւղին աշխատելով է որ կրնանք անկէ օգուտ մը քաղել ուղուած առենին :

Միայն դիրքեր եւ տեղեկութեանց ապրիւրներ ունենալը բաւական չէ . այլ այդ դրքերուն պարունակութիւնը մեր գլխուն մէջ ունենալու հնար , որպէս զի ամեն միջոցներէ զուրկ դտնուած առենին իսկ կարենանք մեր ծանօթութիւններէն օգուտ քաղել :

Բաւական չէ որ մարդ մը գանձ մ'ունենայ իր տունը . բայց սու [1] մը չունենայ իր գրպանը , այլ

[1] Ֆրանքին $1/20$ մասը Սո՜ կը կոչուի եւ 10 փարայ կ'արժէ :

պէտք է որ մարդ իր գիտութենէն մէկ մասը , եւ մեծագոյն մասը իր գլխուն մէջ ունենայ , որպէս զի ուզած վայրկենին կարենայ զայն գործածել եւ անկէ օգուտ քաղել . եթէ այսպէս չըլլայ՝ գործելու վայրկեանը կը գայ , բայց մարդ անպատրաստ ըլլալով ձեռքէ կը հանէ զայն :

Ինչպէս որ գործի՝ այնպէս ալ դասախարակութեան մէջ որոշում մ'ունենալը եւ զայն չուտով գործադրելը շատ հարկաւոր են , այս յատկութիւնը աղայոց մէջ զարգացնելու համար պէտք է որ կանուխէն զանոնք վարժեցնենք իրենց գործերը իրենք տեսնելու իրենց կարողութեան համեմատ : Եթէ շարունակ հայրերը առաջնորդեն իրենց որդւոց եւ անոնց ձեռքը բան մը չթողուն՝ այն տեսն այդ զաւակները մեծնալով ալ չեն կրնար իրենց գործերը տեսնել եւ գժուարութիւն մը պատահած տեսն կը չուարին կը մնան , այսպէս մեծցած զաւակներ փամփուշտով լողացողներու կը նմանին , փամփուշտը ձեռքէ երեւելուն պէս իսկոյն ծովուն տակը կ'երթան :

Անձին վրայ վստահութեան պակասութիւնը մեր կարծածէն շատ մեծ արգելք մ'է յառաջադիմութեան :

Ճշմարիտ պարկեշտութիւնը բնաւ չպահանջեր մեզմէ որ իւրաքանչիւրնիս ալ ուրանանք :

Սակայն բաղմաթիւ մարդիկ ալ կան՝ որք բուն իրենց արժէքը չեն կրնար հասկնալ եւ իրենց ճշմարիտ արժանեացը առջեւը շատ մը զէրօներ դնելով մեծցնել կ'ուզեն զայն , ինչպէս նաեւ կան

այնպիսի մարդիկ ալ որք քնաւ վստահութիւն չունին իրենց վրայ, եւ միշտ կը տարակուսին իրենց կարողութեանց վրայ։

Վստահութեան այս պակասութիւնը եւ տարակոյսը մարդու մը յառաջանալուն մեծ արգելք կ'ըլլան։

Կեանքս մէջ պատահած անյաջողութեանց դրութէ կէսը այս անվստահութենէն եւ տարակոյսէն յառաջ կը գայ։

Տօքթէօր Ճօնսըն կ'ըսէր թէ, իր յաջողութիւնները իր վրայ ունեցած վստահութեամբը ձեռք ձգած է։

Մարդիկ եթէ շատ անգամ չեն յաջողիր՝ այդ անյաջողութեան պատճառը բուն իսկ իրենք են. ասոնք իրենց անվստահութեամբը եւ երկչոտութեամբը կը վախնան քայլ մ'աւելի յառաջ երթալէ, մինչդեռ եթէ երթային՝ շատ հաւանական է որ յաջողէին։

Մարդոց մեծագոյն մասը անձին դաստիարակութեան օգուտները կը ճանչնան եւ կը վախքին վայելել զանոնք. բայց այդ բարիքները ձեռք ձգելու համար հարկաւոր եղած աշխատութիւնը յանձն առնուլ չեն ուզեր։

Տօքթէօր Ճօնսըն կ'ըսէր թէ արդի սերնդեան ենթակայ եղած մեծաւոր հիւանդութիւնը ամէն ուսման մէջ ցոյցած անհամբերութիւնն է, այս դիտողութիւնը դեռ մինչեւ այսօր ճշմարիտ է։ Մեզ դիտութեան տանող ճանապարհը դուր ու հարթ չէ, այլ դժուարին եւ խորտուբորտ է։

Մենք դաստիարակութեան մէջ լինայով ըլլալ

կ'ուզենք եւ կը վախնանք որ քիչ ժամանակի մէջ չատ բան սովրինք, կ'ուզենք որ պատն եղիւպտոսով կամ պատմն վերջապէս փրանսերէն սովրինք, լեզու մը ուսած առեն կ'ուզենք որ բայլ կամ նախադրութեան վրայ չխօսին մեզ։

Այս մեթոտով չատ մը բաներու վրայ չատ մը հարեւանցի տեղեկութիւններ կ'ստանանք, քանի մը դասով տարրաբանութիւնը ուսած կը համարինք, մանաւանդ երբ դուարթացուցիչ կազը (նախթթուրուկ ազոտի, Ազթ) կը չնչենք, երբ կը տեսնենք որ կանաչ ջուր մը կարմրի կը դառնայ, եւ լուսածինը թթուածնի մէջ կը վառի մեծ փայլով՝ ալ բաւական կը համարինք սովրածնիս, արդարեւ այսչափին ալ ոչինչէն լաւ է, բայց գործնական օգտակարութիւն մը չունենար քնաւ։ Այսչափով կը կարծենք թէ մեր կրթութեան կ'աշխատինք, մինչդեռ ասոնք զբօսանք են։

Այս չարիքը երթալով աճելու վրայ է եւ հազար ու մէկ ձեւանիներ կը գործէ, ասոր ամենավտանգաւոր անպատեհութիւնն է նուաղ խոր մտքեր արտադրելը եւ իր ամենամեծ չարիքն այն է որով նեղկայ սերունդը ամենայն յարատեւ եւ համբերատար աշխատութեան թշնամի ըլլալով՝ իր մտքին վրայ անձկութեան եւ ծուլութեան ողբալի կնիք մը դրոշմելու վրայ է։

Եթէ մենք ալ իրապէս խոստուն եւ կրթեալ ըլլալ կուզենք՝ պէտք է որ մենք ալ մեր նախորդաց պէս ամենայն եռանդով եւ համբերութեամբ աշխատինք, վասն զի միշտ այնպէս եղած է եւ պիտի ըլլայ որ ամեն իրական արժէք ունեցող

բան աշխատութեամբ միայն ձեռք բերուի ։

Չէ թէ միայն եռանդով եւ հաստատամտութեամբ աշխատելու է, այլ եւ համբերութեամբ աշխատութեան արդիւնքին սպասել գիտնալու է ։

Պիւֆոն համբերութեան եւ աշխատութեան վրայ այնքան մեծ հաւատք մ'ունէր՝ որ կ'ըսէր թէ հանճարը համբերութիւնն է ։ Որով ըսել կ'ուզէր թէ մեծ մարդոց կարողութիւնը գլխաւորապէս իրենց համբերատար եւ յարատեւ աշխատութեան մէջ էր ։

Անոնց լուրջ յառաջադիմութիւն յամր կ'ըլլայ, բայց այն որ խղճմտութեամբ եւ հաստատամտութեամբ կ'աշխատի՝ պէտք է ,սպասով ըլլայ թէ վերջապէս օր մը իր աշխատութեանց պտուղը պիտի վայելէ ։

Մեքաքը նախ դասախարակութեան նախնական ճիւղերով կ'զբաղի , սակայն եթէ եռանդով եւ փափաքով աշխատիլ սովրի՝ կամաց կամաց աւելի բարձր եւ աւելի օգտակար առարկայներ կ'ունենայ աշխատելիք ։ Զմեզ կրթելու համար բոլոր մեր կեանց մէջ աշխատելէ չենք կրնար դադրիլ , վասն զի մեր դասախարակութիւնը երբէք չըլլար ։

« Զբաղեալ ըլլալը » , կ'ըսէր Կրէյ բանաստեղծը , « երջանիկ ըլլալ է » ։ — « Անհուն ալեկ է մալեր ։ ան ըսի ժանքօրիլ » կ'ըսէր Քըմպերլէնտ եպիսկոպոսը ։ — « Անհուն յաւիտենականութիւն տ'ուներ որ ջնջելու համար » կ'ազազակէր Արիս ։

Եւ Մօրնիքս տը Սէնթ—Ալեկսնա իրեն առած ըրած էր ըսել թէ « հանգիստը այլ է » ։

Այն աշխատաւորը որ իր աշխատութեանց պտուղը վայելելու չկրնար սպասել՝ նա կ'ապացուցանէ թէ ինք բնաւ հետաքրքրութիւն չունի ։

Այսպիսի աշխատաւոր մը կը փափաքի որ անմիջապէս տեսնէ իր աշխատութեանց արդիւնքները ։ Անոնք կը նմանին այն մանկանց , որք կ'ուզեն որ ցանած հնձաթերնին անմիջապէս բուսանի եւ այդ հնձաթերուն աճիլն ու մեծնալը տեսնելու համար արմատէն կը խլեն զանոնք , առանց մըտածելու թէ այդ գործով կ'սպաննեն տունկերը ։ Սակայն ով որ կը մտիկ եւ կը ցանէ , պէտք է որ համբերութեամբ եւ վստահութեամբ սպասել գիտնայ , վասն զի գարունը , ամառը եւ աշունը կը գան իրարու հետեւ եւ իր անկած ծաղիկներըն ալ վերջապէս կը տան իրենց պտուղները ։

Ութանամեայ ծերունի մը ծառ մը կը տնկէր , կ'ըսէ Լաֆոնթէն , իր ամենէն դեղեցիկ առակներուն մէկուն մէջ , երբ երիք պատանիներ գալով ծերունուն այսպէս աշխատելուն վրայ զարմացած կ'ըսեն ,

« Այդ պարիսէտը ձեզ ալ պոռն ծառ կը պնդէ
Քնդրեր ալէտ պոռը կը նայի աշխարհէ » ։

Որոց ծերունին այսպէս կը պատասխանէ .

« Ես այս ծառը պնդելով ուրիշներուն տ'ուղիմ ,
որ ըլլ որ ես ասոր շուտին պակ նպատելու չի հանիմ ,
Իմ ըսորը կը վայելէ այն շուտն իրեն պրնին
Ես այս ինձի հարար , քիչիմ կ'ինչ պոռալ է ըսածը » ։

Դասախարակութիւնն ալ ամենէն բարձրը եւ

ամենէն օգտակարը այն է՝ զոր մարդ ինք իրեն կը տայ։

Վարժարանի կամ ճեմարանի մէջ ընդունուածը դաստիարակութեան սկզբնաւորութիւնն է, ասոր օգուտն այն է որ ապագային մէջ զմեզ կրթելու կը սովորինք եւ կրնանք որոշեալ ծրագրի մը եւ դրութեան մը համեմատ զմեզ դաստիարակել։

Միտքը բոլոր իր կարողութիւնները գործածել կարենալու համար պէտք է որ դաստիարակութեան ամենակատարեալ դրութեան մը մէջ իսկ՝ մտաց գործունէութեան բաց դռներ թողուած ըլլան։

Այսպէս եթէ մարդ երբեմն միայն իր կարողութեամբը զժուարութեանց յաղթելու ստիպուած ըլլայ, իր գործունէութիւնը եւ զօրութիւնը կ'աճի եւ իր անձին տէր ըլլալ ու իր գործերը ինք տեսնել կը սովրի։

Շատ պարագայներու մէջ ամենէն լաւ դաստիարակութիւնն այն է՝ զոր մարդ գործնականն կենաց զբաղմունքներուն մէջ կը տայ ինքն իրեն։

Մարդ մը երբ այնպիսի գաղափարներ կ'ստանայ զոր ոչ կրնայ իւրացնել եւ ոչ օգտակար կերպով գործածել՝ այն մարդը կընմանի այն հարբասէն՝ որ թէ եւ մտաւկին մէջ չատ մը զրամ ունի, բայց չկրնար ուզածին պէս գործածել զանոնք։

« Բաւական չէ որ մարդ չատ մը անմարսելի դասեր լեցնէ իր գլխուն մէջ » կ'ըսէ Լօք, « այլ

պէտք է որ այդ դասերով որոճայ իր միտքը՝ որպէս զի անոնցմով սնանի եւ զօրանայ »։

Ուրիշներու մեզ տուած դասերէն կամ տեղեկութիւններէն բնաւ չենք քաղեր այն օգուտը, զոր կ'ունենանք նոյն իսկ մեր աշխատութեամբը եւ ջանքովը ուսածնիերնէս։

Նա որ աշխատութեամբ ձեռք կը բերէ իր գիտութիւնը, նա այդ գիտութեան կատարեալ տէրը կ'ըլլայ։ Այն առեն եղած տպաւորութիւնները աւելի զօրաւոր եւ աւելի տեւական կ'ըլլան. այն առեն ձեռք բերուած տեղեկութիւնք այնպիսի կերպով մը կը դրոշմուին մեր ուղեղին վրայ՝ որ ալ չեն ջնջուիր, մինչդեռ ուրիշներէն առնուած գիտութիւնք չուտով մոռցուելու են-թակայ են։

Ասկէց զատ այսպիսի դաստիարակութիւն մը մեր կարողութիւնները երեւան կը հանէ եւ մեր կորովը կ'աճեցնէ։

Եթէ անգամ մը խնդրոյ մը լուծումը մենք ինքեանքս գտնենք՝ անով կը քաջալերուինք ուրիշ մ'ալ լուծելու եւ այսպէս գիտութիւնը կարողութիւն մը կը դառնայ։ Մեր անձին դաստիարակութեան ամենէն էական եւ անհրաժեշտ պայմանը նոյն իսկ մեր անձնական եւ գործունեայ ջանքն է, եւ ուրիշ ոչ մէկ գիւրութիւն, ոչ մէկ գիրք եւ ոչ մէկ վարժապետ ասոր ըրածը կրնան ընել։

Այսպէս երբ մեր անձին դաստիարակութեան աղբիւրը այս գործունեայ ջանքը կ'ըլլայ, այն առեն այս դաստիարակութիւնն ալ կենդանի բան

մը կ'ըլլայ, բոլոր մեր ջանքերը նպատակի մ'ուղղուած կ'ըլլան։

Ամենէն ընտիր վարժապետներն ալ մեր մեղմ տուած դաստիարակութեան կարեւորութիւնը ճանչցած են, եւ ամենն ալ իրենց աշակերտաց խրատ կը տան որ կանուխէն վարժուին ինքզինքնին կրթելու։

Ամենէն ընտիր վարժապետներն ալ իրենց աշակերտաց կարողութեանց մշակուելուն աւելի կարեւորութիւն կը տան՝ որչափ չեն տար նոյն իսկ իրենց դասերուն, եւ ամենն ալ կ'աշխատին որ աշակերտք ապագային մէջ ինքզինքնին դաստիարակելը սովրին՝ եւ չէ թէ քանի մը ծանօթութեամբք գոհ ըլլան։

Տօքթէօր Առնօլտ կը ջանար որ իր աշակերտները իրենց վրայ վստահութիւն ունենալ սովրին, եւ իրենց կարողութիւնները զարգացնելու աշխատին, ինք միայն հեռեւելիք ճամբան կը ցուցընէր եւ անոր մէջ յառաջանալու համար կը զբօսներ ու կը քաջալերէր իր աշակերտները։

«Աւելի աղէկ է» կ'ըսէր սա, «որ երիտասարդ մը վան Տիէմէն կղզին երթայ եւ այն տեղ իր ճակտին քրտինքովը օրական պարէնը հոգայ, քան թէ Օքսֆօրտ երթալով պերճանաց մէջ ապրի եւ բնաւ խղճ ու փափաք չունենայ։

«Եթէ աշխարհի մէջ զարմանալի բան մը կայ» կ'ըսէր դարձեալ սա, ուրիշ պարագայի մը մէջ, «այն աստուածային իմաստութիւնն է որով Նա չափաւոր տաղանդներու տէր մարդոց ջանքերն ու աշխատութիւնները յաջողութեամբ կը պսակէ միշտ»։

Այսպիսի չափաւոր տաղանդով աշակերտի մը համար ալ այսպէս կ'ըսէր. «օր մը դէմարկս վար առած պիտի խօսիմ իրեն հետ»։ Լալէհամի մէջ աշակերտի մը դաս տուած ատեն, որ պէտք զբօսին մէկն էր, երբ սա բարկացաւ օր մը, աշակերտը հայեցուածքը իր վրայ դարձնելով այսպէս ազաղակեց, «Ո՞ւրկէ կը բարկանաք, Տէր, ձեզ կը վստահացնեմ որ ձեռքէս եկածին չափ աշխատեցայ, ալ ի՞նչ կրնայի ընել»։

Շատ ժամանակ վերջը Առնօլտ այս պատմութիւնը իր տղայոց պատմելով այսպէս կը յաւելուր. «բոլոր կենացս մէջ այնպիսի զգացում մը չունեցայ, իր խօսքերը, իր նայուածքը երբէք չը կրցայ մոռնալ»։ Ինչպէս որ հարուստ ժառանգութիւնը մ'ստանալը բնաւ ատացողին պատիւ մը չբերեր՝ այնպէս ալ բնականապէս բարձր իմացականութիւն մ'ունենալը երբէք մեր արժանիքը չաւելցներ։ Միայն այդ իմացականութիւնը կամ ժառանգութիւնը գործածելու կերպէն կախեալ է մեր յարգանք ստանալը կամ վայելելը։

Մէկը կրնայ գիտութեան անբաւ գանձեր համբարել առանց օգտակար առարկայ մը նպատակ ունենալու, եւ թէ եւ այդ գանձին բարերարը կրնայ մեծամեծ հաճոյքներ ունենալ, սակայն իր գանձը իրմէ զատ մէկու մը օգտակար չըլլար։

Մի միայն գրական մշակութիւնը չէ որ մարդը մարդ կ'ընէ, վասն զի մէկը կրնայ բազմաթիւ գրքեր կարդացած եւ չատ մը գիտութիւններ ուսած ըլլալ եւ բնաւ մտաւորական գործունէութիւն չունենալ, մինչդեռ ուրիշներ, որք

դպրոցական կրթութիւն մ'առած չեն, բայց մի միայն իրենց դաստղութիւնը եւ դիտողութիւնը կրթելով եւ մշակելով, զարմանալի մտաւորական դործունէութիւն մը կ'ունենան։

Մեր օրը ամենուն 'բերանը սովորական խօսք մ'եղած է թէ ֆէոտ-ընէ-կոդտ-ընէ է, սակայն միայն դիտութիւնը չէ կարողութիւն, այլ եւ մոլեռանդութիւնը բռնութիւնը եւ փառասիրութիւնն ալ կարողութիւն են։

Մի միայն դիտութիւնը, եթէ լաւ ուղղութիւն մը չառնու, չարերը աւելի վտանգաւոր կընէ եւ այն ընկերութիւնը ուր մի միայն դիտութիւնը կը տիրէ, այն ընկերութիւնը ճշմարիտ դժոխք մը կը դառնայ։ Գիտութիւնը եթէ բարութեան եւ իմաստութեան հետ չխառնուի եւ ուղիղ բնաւորութեան հետ չմիանայ՝ ոչինչ է։

Բէսթալօծծի [1] կը պնդէր թէ մի միայն մտաւորական դաստիարակութիւնը վնասակար է եւ կ'ուզէր որ ամեն դիտութեան աղբիւրը եւ արմատը կրօնից եւ արդարութեան հպատակ կամքի մը մէջ ըլլայ։ Գիտութիւնը մինչեւ մէկ աստիճան մարդը գարչելի ոճիրներէ հեռու կը կեցնէ, բայց չկրնար զայն հեռացնել եսական մոլութիւններէն երբ զօրացած չէ լաւ սկզբունքներով եւ սովորութեամբք։ Ահա այս պատճառաւ է որ ամեն օր աշխարհի մէջ այնպիսի մարդիկ կը տեսնենք՝ որք մտաւորական բարձր կրթութիւն մ'առած են, բայց իրենց բնաւորութիւնը չատ ստորին եւ արհամարհելի է։

Այս մարդիկ վարժարաններու դիտութեամբքը լեցուցած են իրենց ուղեղը, բայց բնաւ գործնական իմաստութիւն չունին, ասոնք այնպիսի օրինակներ են, որոցմէ չարունակ խորչելու ենք չէ թէ հետեւելու։ Շատ կարելի է որ այսօրուան աշխարհի դրական մշակութեան առած կարեւորութիւնը չափազանց է։

Մենք կը կարծենք թէ, վասն զի բազմաթիւ թանգարաններ եւ համալսարաններ ու միւզէոմներ ունինք, մեծ մեծ յառաջադիմութիւններ ընելու վրայ ենք։ Սակայն չատ հաւանական ալ է որ բոլոր այս դիւրութիւնները անհատական ջանքերը կաչկանդելու քան թէ քաջալերելու կը ծառայեն։ Ինչպէս որ մեծապուճար հարստութեանց տէր մարդ մը կրնայ առատաձեռն չըլլալ, այնպէս ալ թանգարանի մը տէրը կրնայ դիտուն չըլլալ։

Թէ եւ կրթուելու դիւրութիւնները յոյժ բազմաթիւ են այսօր, սակայն անոնք միայն իմաստութիւն եւ հանճար կ'ստանան որք հին մեթո-

---

[1] Բէսթալօծծի հռչակաւոր Ջուիցերցի դաստիարակը ծնաւ 1746ին ի Յիւրիխ եւ մեռաւ 1827ին 81 տարեկան։ Սա յեղուներ, աստուածաբանութիւն եւ երկրագործութիւն ուսնելէն յետոյ մարդասիրութեամբ ինքզինքն աղքատ մանկանց դաստիարակութեան նուիրեց եւ վարժարան մը բացաւ ուր հաւաքուեցան շատ մը անտէր մանուկներ։ Բէսթալօծծի կը ջանար որ ուսանողը իր ուսած բաներուն ինչ նպատակի եւ պիտքի գործածութիւը հասկնայ, սա մանկավարժութեան եւ դաստիարակութեան վրայ գրուածներ թողուցած է։

տէն հետեւելով ամէն քանէ յառաջ իրենց դիտողութեան, ուշադրութեան, յարատեւութեան ու աշխատութեան վրայ կը դնեն իրենց յոյսը եւ ապագայ համեմատ կ'աշխատին։

Մի միայն տեղեկութիւններ ունենալը բուն իսկ իմաստութիւն եւ խելամտութիւն ունենալէն շատ տարբեր բան է, իմաստութիւնը միայն ընթերցանութեամբ ձեռք չբերուիր, որք երբեմն առանց աշխատութեան ուրիշներու կարծիքները եւ խորհուրդները մեր ուղղին մէջ կը խօթեն։

Այդ ընթերցանութեանց մեծագոյն մասն ալ մտաւոր հաճոյքի մը եւ զուարճութեան մը համար կ'ըլլան, որք թէ եւ առ ժամուն հաճելի դրդռւթիւն մը յառաջ կը բերեն, բայց բնաւ չեն կրնար միտքը բարւոքել եւ հարստացնել կամ նկարագիրը կազմել։

Բազմաթիւ մարդիկ ալ կան՝ որք կը կարծեն թէ իրենց միտքը կը մշակեն երբ այսպիսի ընթերցանութեամբք իրենց ժամանակը կը վատնեն. այսպիսի զբաղմանց ամենէն լաւ կողմն այն է՝ որով այդ մարդիկ ուրիշ չարիք մը չեն կրնար գործել։

Պէտք է գիտնալ նաեւ թէ զբքերէ առացուած փորձառութիւնը որչափ թանկագին ալ ըլլայ՝ զարձեալ տեղեկութեանց կարգէն կը համարուի, մինչդեռ գործնական կենաց պատահարներէն առացուած փորձառութիւնը իմաստութեան կարգէն է, այս իմաստութեան միակ մէկ հատը աւելի կ'արժէ՝ քան թէ տեղեկութեանց լեռ մը։

Լորտ Գօլինկվրօք շատ իրաւամբ կ'ըսէր թէ

« այն ուսումը որ ուղղակի կամ անուղղակի կերպով զմեզ ընտիր մարդիկ կամ քաղաքացիներ ընելու չծառայեր, այն ուսումը վարպետ եւ հաճելի ծուլութիւն մ'է. եւ այն գիտութիւնը որ այդ ուսմամբ կ'ստանանք, ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ տգիտութեան մէկ յարդելի տեսակը »։

Ուրեմն պէտք է գիտնալ թէ դաստիարակութեան գլխաւոր առարկայն մեր միտքը ուրիշներու մտածումներովը խճոխել, եւ զմեզ ուրիշներու տպաւորութեանց ընդունարանը ընելը չէ, այլ պէտք է որ մեր անհատական իմացականութիւնը զարգացնենք եւ մեր կոչման արժանի քաջ եւ օգտակար աշխատաւորներ կամ քաղաքացիներ դառնանք։

Այս տեղ կրնանք շատ մը օրինակներ յառաջ բերել այնպիսի մարդոց՝ որք թէ եւ շատ քիչ կարդացին, բայց իրենց օգտակար աշխատութեամբքը երեւելի հանդիսացան։

Պրինալի եւ Սթիֆընսըն ընթերցանութիւնը եւ գրավարժութիւնը իրենց չափահասութեան մէջ ուսան, բայց դաստիարակութեան այս յապաղումը բնաւ արգելք մը չեղաւ իրենց մեծամեծ գործեր տեսնելուն եւ իրենց քաղաքակցաց պատիւն ու յարգանքը վաստկելուն։

Ձօն Հէօնթէր քսան տարեկան էր երբ դեռ ոչ կարդալ եւ ոչ գրել գիտէր, բայց ատոր փոխարէն զեղեցիկ աթոռներ եւ սեղաններ կրնար չինել իրը վարպետ ատաղձագործ։ « Ես բնաւ չեմ կարդար » կ'ըսէր օր մը այս մեծ բնախօսը իր

դասերէն մէկուն մէջ, «ահաւասիկ իմ գիրքս» (եւ իր աշակերտներուն կը ցուցնէր իր առջեւ տարածուած առարկան) «ահա այն գիրքը՝ զոր դուք ալ ունենալու եւ կարդալու հոգ տանելու էք, եթէ կ'ուզէք որ ձեր արուեստին մէջ երեւելի ըլլաք»։

Օր մ'իրեն իմացուցին թէ իր ժամանակակիցներէն մին ինքը կ'ամբաստանէր թէ մեռեալ լեզուները չգիտեր։ Ասպէս պատասխանեց, «թող գայ, ես յանձն կ'առնում իրեն սովրեցնել նոյն իսկ գիակին վրայ ինչ որ ինք ուսած չէ ոչ մէկ լեզուով կենդանի կամ մեռեալ»։

Մարդու մը չատ կամ քիչ բան գիտնալը այնչափ կարեւոր չէ, այլ կարեւորը այդ գիտութեան օգտակար նպատակի մը կամ վախճանի մը ուղղուած ըլլալն է։

Գիտութեան նպատակը պէտք է ըլլայ մեր իմացականութիւնը զարգացնել, մեր նկարագիրը աղնուացնել եւ զմեզ ալ աւելի երջանիկ, օգտակար, կորովի, բարեսէր եւ մարդկութեան անձնուէր ընել։

Պէտք է որ մենք ինքեանքս ըլլանք եւ ընենք չէ թէ ուրիշներու ըրածին կամ եղածին վրայ ներբողով եւ խորհրդածութեամբ զոհանանք։

Պէտք է որ մեր գիտութեանց ամենէն ընտիր մասը չարժման, եւ մեր խորհրդածութեանց ամենէն լաւ գործի փոխուի, որպէս զի գոնէ Ովիդիոսի պէս կարենանք ըսել. «Ձեռքէս ինչ որ կը գար ըրի, ոչ ոք անկէ աւելին կրնայ պահանջել»։

Ամէն մարդու պարտաւորութիւնն է Աստուծոյ օգնութեամբը ինքզինք կառավարել եւ ինքզինք իրեն առաջնորդել, իր վրայ դրուած պատասխանատուութեան եւ ընութենէն իրեն արուած կարողութեանց համեմատ։

Մարդ մը կրնայ ուրիշներու բարի օրինակները կամ գործերը իրեն առաջնորդ առնել, բայց պէտք է որ ինք իր ջանից վստահի եւ իր չէնքը նոյն իսկ իր վրայ հաստատէ։

Անձին կրթութիւնը եւ քննութիւնը գործնական իմաստութեան սկզբունքն են. եւ այս առաքինութեանց արմատները պէտք է որ անձին յարգութեան մէջ ըլլան։ Ցոյն ալ իր աղբիւրը անկէ կ'առնու, յոյսը՝ որ կարողութեան ընկերը, եւ յաջողութեան մայրն է, վասն զի ով որ իր վրայ յոյս ունի, հրաշք գործելու ձիրք ունի։ Մարդոց ամենէն խելքն ալ կրնայ եւ պարտի ըսել, «Ինչպէս յոյսելը և քնչպէս կատարելագործելը իմ նուիրական պարտաւորութիւնս է։ Ես մարդկային մեծ ընկերութեան պատասխանատու անդամներէն մին եմ, այդ ընկերութեան հեղինակը իմ վրաս պարտաւորութիւն դրած է որ ոչ տգիտութեամբ և ոչ քնաւորութեամբ նուաստացնեմ։ Այլ ընդհակառակն՝ բոլոր զօրութեամբս աշխատելու եմ որ ընութեանս այս գանազան մասերը կատարելի եղածին չափ կատարելագործեմ եւ բարձրացընեմ։ Չէ թէ միայն չար բնազդումներս հեռացընելու եմ ինձմէ՝ այլ եւ բարիները զօրացնելու եմ, որչափ ես զինքս կը յարգեմ՝ նոյնչափ եւ ուրիշները յարգելու եմ որպէս զի անոնք ալ զիս յարգեն»։

Ասոի ծագումն կ'առնուն փոխադարձ յարգանքը, արդարութիւնը եւ բարեկարգութիւնը, որոց պահապանն են օրէնք։ Ինքնայարգութիւնը մարդուն ամենէն գեղեցիկ զարդը եւ ամենէն բարձր ղգացումն է, Պիւթագորի [1] «Ոսկեղջ ոսանաւորներ» մէջի ամենէն խնամատուն առածն այն է՝ որով նա կը խրատէ իր աշակերտը որ ինքնայարգութեան դաղափարը ունի, նա ոչ իր մարմինը կը վատթարացնէ, ոչ ալ նուաստ խորհուրդներով իր միտքը անարդ վիճակի մը մէջ կը դնէ։

Մաքրութիւն, ժուժկալութիւն, բարոյականութիւն, կրօնք այս ամեն առաքինութիւններն ալ

1 Պիւթագորաս յոյն փիլիսոփայն ծնաւ Քրիստոսէ 608 կամ ըստ ոմանց 572 տարի յառաջ եւ գրեթէ 100 տարի ապրելով մեռաւ, չգիտցուիր ինչպես։ Սա Իտալիա երթալով հոն նոր դպրոց մը հաստատեց ուր շատ մը աշակերտներ ունեցաւ, Պիւթագոր իր աշակերտները չընդունած շատ մը խիստ փորձութեանց կ'ենթարկէր, գլխաւորապէս բացարձակ լռութիւն եւ հաւատ կը պահանջէր, եւ երբ իր աշակերտաց բանի մը պատճառը կը հարցնէին. նորա պարզապէս ՔՔՔՔՔՔ ՔՔՔ կը պատասխանէին։ Պիւթագոր շատ ժուժկալ կ'ապրէր, եւ բնաւ կենդանեաց միս չէր ուտեր, վասն զի հոգեփոխութեան կը հաւատար։ Սա նշանաւոր է մանաւանդ չափականց գիտութեանց եւ աստեղաբաշխութեան մէջ։ Աջիարի մէջ ամեն բանի սկզբունքը թիւերն են կ'ըսեր։ Սա բնաւ գրուած թողուցած չէ. միայն բարոյական առածներ կան «Ոսկեղէն ոսանաւորներ» անուամբ։

ինքնայարգութեան ղգացումէն կ'առնուն իրենց ծնունդը։

Մելիքն կ'ըսէր թէ ամեն գովելի եւ արժանի ձեռնարկութիւն բեղմնաւորող կենդանի ջրերը ինքնայարգութեան ղգացումէն կը բղխին։

Արդարեւ ով որ իր վրայ վստահութիւն չունի, նա ոչ ինքզինքը եւ ոչ ուրիշները կրնայ յարգել։ Մարդոց գործերը իրենց խորհրդոց համեմատ կ'ըլլան, ով որ դէպ ի վար գետինը կը նայի, նա չը կրնար բարձրանալ, այլ դէպ ի երկինք նայողները միայն կը բարձրանան։

Մարդոց ամենէն խոնարհը եթէ ինքզինք վրայ վստահութիւն ունի, կրնայ ինքզինք մէջ օգնութիւն եւ մխիթարութիւն գտնել, այս ղգացումը զաղքատութիւնն իսկ կրնայ լուսաւորել եւ ազնուացնել։

Քանի՞ գեղեցիկ է տեսնել աղքատ մը՝ որ չքաւորութեան ամեն փորձութեանց կը դիմադրէ, եւ իր ճանապարհը կը չարունակէ առանց երբէք ինքզինք նուաստացնելու ամօթալի գործով մը։

Երբ գիտութիւնը մի միայն հարստանալու եւ բարձրանալու միջոց մը կը նկատուի՝ այն ատեն անարդուած կ'ըլլայ։

Բայց չկայ աստիճան մ'ալ որուն մէջ յառաջանալու համար գիտութիւնը եւ միտքը անհրաժեշտ պէտք չըլլան՝ թէ՛ պարագայներէն օգուտ քաղել գիտնալու, թէ՛ նորանոր մտքեր հնարելու եւ թէ՛ յարմարութիւնը եւ ճարպիկութիւնը աւելցնելու։ եւ ջանքերը կրկնապատկելու ու յաջողութեամբ պսակելու համար։

Նա որ ձեռքով եւ գլխով միանգամայն կ'աշ-

խաափ, նա մի միայն ձեռքով աշխատելէն լաւ գիտէ իր պէտքը։

Բայց ասոի այսպիսի աշխատաւորի մը վատահութիւնը հետզհետէ կ'աւելնայ իր վրայ։ Կամաց կամաց ինք իրեն օգնելու ալ աւելի կարող կ'ըլլայ։ Մարդ մը որչափ աւելի յարգէ իր նոր արժանիքները, այնչափ աւելի կը դիմադրէ հասարակ վայելքներու մէջ ընկնելու փորձութեանց։ Ան աստեն բոլորովին ուրիշ աչքով մը կը նայի ընկերութեան եւ իր գործերուն, իր համակրութիւնները կը տարածուին եւ կը բարձրանան եւ վերջապէս կ'ստիպուի ընկերութեան եւ իր օգտին համար աշխատելու։

Սակայն ամեն մարդ ալ որչափ խնամք որ ալ տանի իր անձին դաստիարակութեան, չկրնար առանց յառաջ չիշուած երեւելի արանց բարձրութեան հասնիլ։ Ամեն աստեն եւ ամեն տեղ մարդոց մեծագոյն մասը որչափ լուսաւորեալ ալ ըլլայ՝ արուեստից հասարակ գործերովը զբաղելու սահմանուած է։ Եւ հասարակութիւնը որչափ որ ալ դաստիարակուի երբէք պիտի չկրնայ ընկերութեան նիւթական կացութեան անհրաժեշտ եղող օրական աշխատութիւններէն ազատիլ։

Սակայն սա միայն կրնայ ըլլալ, որ ընկերութեան գործաւոր դասն ալ կրթուելով եւ լուսաւորուելով հիմակուան պէս միմիայն իր գործերուն նեղ շրջանին մէջ փակուած չմնար՝ այլ ընկերութեան միւս անդամներուն պէս ինքն ալ ազնիւ եւ բարձր խորհրդածութիւններ կ'ունենայ եւ ամենէն խնամուն մարդոց ըսածները կը հասկնայ

եւ ինքն ալ իր խորհուրդները կրնայ անոնց հաղորդակցանել։ Այսպէս հաղորդակից դրոց ընթերցանութիւնը ազնիւ հաճոյքներու եւ յառաջադիմութեան աղբիւրը կ'ըլլայ, եւ չատ թանկագին արդիւնքներ կ'արտադրէ՝ մարդոց բարքն ու վարքը ուղղելով։ Մեր անձին դաստիարակութիւնը եթէ չկրնայ զմեզ հարստացնել, գոնէ բարձր մտածմանց եւ խորհրդոց ընկերակից կ'ընէ զմեզ։

Օր մը երբ ազնուական մը արհամարհանօք կը հարցնէր խմաստունի մը թէ «ինչ չահեցար փիլիսոփայութենէդ»։

Խմաստունը այսպէս պատասխանեց, «եթէ ուրիշ բան մը չչահեցայ փիլիսոփայութեամբս, գոնէ միշտ լաւ ընկերութիւն մ'ունիմ հետս»։

Սակայն բազմաթիւ մարդիկ ալ կան՝ որք իրենց կարծածին չափ չուտ չկրնալ յաջողելնուն համար խիստ կը յուսահատին եւ կը վհատին։ Ասոնք կ'ուզեն որ ցանած կուտերնին անմիջապէս ծառ ըլլայ։ Մարդիկ ալ կան՝ որ դիտութիւնը իրը չուկան ծախուելիք վաճառք մը կը նկատեն, եւ երբ իրենց ակնկալութեան համեմատ չեն կրնայ վաճառել զայն՝ կը վհատին։

Գիտութեան վրայ այս նուաստ կարծիքը չատ տեղեր քաջալերուած է ընկերութեան վրայ եղած սխալ տեսութեամբք։

Նա որ գիտութիւնը իրը պատուանդան մը կը նկատէ ուրիշներէ վեր բարձրանալու համար, եւ կամ իրը մտաւորական հաճոյից եւ զբօսանաց աղբիւր մը կը համարի, նա գիտութեան յարգը չատ նուաստացուցած կ'ըլլայ, վասն զի գիտութիւնը

մեր բարքը աղնուացնելու, եւ մեր մտաց առջեւ աւելի ընդարձակ հորիզոն մը բանալու միջոց մ'է։ Անշուշտ չատ պատուաւոր բան մ'է իր վիճակը բարւոքելու եւ բարձրանալու աշխատիլը, բայց ասոր համար մեր արժանաւորութիւնը ըլնաւ զոհելու չենք։

Երբ միտքը մարմնոյն դերին կ'ընենք, չատ անարդ դեր մը կատարելու դատապարտած կ'ըլլանք զայն, եւ երբ առանց աշխատութեան մի միայն մեր ստացած տեղեկութեանց չնորհիւ յաջողութիւններ ձեռք բերելու կը փափաքինք՝ կ'ապացուցանենք թէ չատ սահմանափակ միտք մ'ունինք։

Այսպիսի մարդոց Ռօպէրթ Սութիի խօսքերը կրկնելէն զատ ուրիշ բան չենք կրնար ընել, այն խօսքերը զորս բարեկամի մ'ուղղեց՝ երբ նա իրմէ խորհուրդ կը հարցնէր։ «Մեծ հաճութեամբ կ'ուզեմ ձեզ խրատներ տալ՝ եթէ անոնք կրնան օգտակար ըլլալ։ Սակայն ձեզ կը հարցնեմ, ինչ միջոց կայ առողջացնելու այն մարդիկը՝ որք կը փափաքին հիւանդ ըլլալ։ Իմաստուն եւ բարի մարդ մը կրնայ երբեմն աշխարհի դէմ բարկանալ եւ երբեմն ալ անոր մէջ կատարուած իրողութեանց վրայ վշտանալ, բայց այն մարդը որ իր պարտաւորութիւնները կը կատարէ, այն ձարդը չարունակ դժգոհ չկրնար ըլլալ աշխարհէն։ Եթէ կրթեալ մարդ մը հարստութիւն, պարապ ժամանակ եւ նիւթական այժ ունի, եւ իր ջանից ու աշխատութեան արժանի առարկայ մը չգտներ, ըսել է թէ նախախնամութիւնը այդ բարիքները

այնպիսի մարդու մը չնորհած է՝ որ ամենեւին արժանի չէ անոնց»։

Ինքզինք դատախարակել ուզող մարդը պէտք է յառաջուց գիտնայ թէ բազմազիմի դժուարութեանց պիտի հանդիպի, սակայն պէտք չէ նաեւ մոռնալ թէ այդ դժուարութիւնները յաղթելով վատակուած փորձառութիւնը ուրիշ ամեն փորձառութիւններէն աւելի կ'արժէ։

Հռչակաւորն Ֆօքս կ'ըսէր թէ՝ այն մարդը որ իր ձեռնարկութեանց մէջ երբեմն կը վրիպի բայց բնաւ չվհատիր, այն մարդը աւելի գործ կը տեսնէ՝ որչափ չարունակ յաջողութիւն ունեցող մարդ մը չկրնար տեսնել։

Արդարեւ չատ անգամ անյաջողութեանց հանդիպելով է որ վերջապէս յաջողութիւնը ձեռք կը ձգենք եւ չատ հաւանականաբար նա որ սխալմունք մը գործած չէ, նա բնաւ գիւտ մ'ըրած չէ։

Բնական գիտութեանց մէջ իր խուզարկութեամբը երեւելի գիտուն մը իրր իր փորձառութեան արդիւնքը կ'ըսէ թէ՝ ամեն անգամ որ առերեսումս անյաղթելի դժուարութեան մը կը հանդիպէր, անչուշտ ճեռնհաս օրը նոր գիւտ մը պիտի ընէր։

Ամենէն մեծ խորհուրդները, ամենէն մեծ գիւտերը եւ ամենէն մեծ հնարքները տեսակ տեսակ դժուարութեանց եւ վշտաց մէջ ծնունդ առած ու մեծցած են, եւ ամենամեծ դժուարութեամբք կրցած են յաղթանակել։

Ինչ որ կը սովրինք, դժուարութեան մը դաղտնիքն է, եւ մէկ դժուարութեան դաղտնիքը զմեզ կը քաջալերէ եւ կ'օդնէ որ ուրիշ բազմաթիւ դաղտնիքներ դտնելու աշխատինք։

Ուսումներ ալ կան որ դաստիարակութեան մէջ անպէտ եւ անկարեւոր կ'երեւան, զոր օրինակ մեռեալ լեզուները, եւ գծերու ու մակերեւոյթներու իրարու հետ ունեցած վերաբերութիւնները, սակայն անոնք ալ գործնական մեծ կարեւորութիւն ունին ոչ այնչափ իրենց սորվեցուցածներովը՝ որչափ մեր իմացականութեան զարգացման պատճառ ըլլալովնին։ Այն ուսմանց մէջ յաջողելու համար մեծ չանք եւ աշխատասիրութիւն պէտք է, որք թաքուն պիտի մնային եթէ առարկայ մը չըլլար յայտնուելու։

Այսպէս բան մ'ուրիշ բանի մը կ'առաջնորդէ, եւ աշխատութիւնը զաշխատութիւն ծնելով զբաղարութեանց հետ մաքառումը այն աստէն կը դադրի՝ երբ կեանքը կամ յառաջադիմութիւնը կը դադրի։ Բայց վհատութիւնը երբէք մեկու մ'օգնած չէ եւ պիտի չօգնէ գործարութեան մը յաղթելու համար։

Երբ չափազիտութիւն ուսնող աշակերտ մը Տալամպէրի կը դանգատէր իր չկրնալ յառաջնալուն համար, «յառաջացէք եւ զօրութիւն ու հաւատք պիտի ունենաք». պատասխանեց անոր։

Ամէն դիւրին ալ գժուարէն սկսած է, նոյն իսկ քալելու գործողութիւնը, որ ամենէն պարզ եւ ամենէն նախնական գործ մ'է։ Պարոյկը որ նուագարանին ձայնին զարձզարձիկի մը պէս կը դառնան, իրենց այդ դիւրաչարժութիւնը եւ ճարպիկութիւնը չատ մը գժուարութեանց յաղթելով ձեռք բերած են։

Օր մը Քարիսխին կը չնորհաւորէին իր բարեկամները մեղեդիներուն դեղեցկութեանը եւ մանաւանդ դիւրաւ կարենալ չինելուն համար։ «Ա՛հ» աղաղակեց, «ամենևին մտքերնիդ չէք բերեր թէ այդ դիւրութիւնը ստանալու համար որչափ յոգնած եւ քանի գժուարութեանց յաղթած եմ։» «Ո՞րչափ ժամանակի մէջ գծագրեցիք այս պատկերը» կը հարցնէին օր մը Ռէյնօլտի, — «բոլոր կենացս մէջ» պատասխանեց մեծ պատկերահանը։

Ատենապետը որ այնքան դիւրութեամբ կը հեղու իր սքանչացեալ ունկնդրաց վրայ իր պերճախօսութեան հեղեղները, այս զարմանալի կարողութիւնը ստանալու համար որչափ համբերութեամբ, յարատեւութեամբ աշխատած, եւ քանի քանի անգամ կրկնած է իր ճառերը։ Ամերիկացին Հէնրի Քլէյ երիտասարդներուն խորհուրդ ու խրատ տալու հրաւիրուելով իր յաղթանակաց գաղտնիքը հետեւեալ կերպով բացատրեց։ «Ես իմ յաջողութիւններս սա հետեւեալ սովորութեան կը պարտիմ։

Քանի եւ օր տարեկան էի երբ այս աստիճէղը մտայ, պատմութեան կամ դիտութեան վրայ ճառող դիրք մը կ'առնէի կը կարդայի եւ գըրքին մէջ կարդացած նկութիս վրայ ինքնիրենս կ'առնառանէի. այսպէս չարունակեցի բազմաթիւ տարիներ։ Այս ճառերս երբեմն դաշտերուն, երբեմն անտառներուն եւ չատ անգամ ալ յարդանոցներու մէջ կը խօսէի, ուր կովերէ եւ ձիերէ զատ ուրիշ ունկնդիր չունէի։ Ահա այսպիսի

կրթութեամբք էր որ յաջողեցայ արուեստից ա-
մենէն մեծը ձեռք բերել »։

Այն մարդիկ որոց դաստիարակութիւնը խնա-
մով տրուած է, անոնք ամենէն աւելի գոր-
ուարին ձեռնարկութեանց եռեւէ եղած եւ յա-
ջողած են։

Վերջին աստիճան աղքատութիւնն իակ ար-
գելք չէ կրցած ըլլալ այն մարդոց բարձրանալուն՝
որք աշխատութիւնը անհրաժեշտ պարտք մը հա-
մարած են։

Ալէքսանդր Սըրրէյ լեզուաբանութեան երե-
ւելի դաստատուն գրելը ստուարաթղթերու կտոր-
ներուն վրայ ածխացած փայտի կտորներով խոշոր
խոշոր գրելով սովրեցաւ։ Իր հայրը, որ խեղճ հո-
վիւ մ'էր, քառասուն փարանոց քրիստոնէականէ
մը զատ ուրիշ գիրք չունէր, բայց այս գիրքը
այնքան մեծ արժէք ունէր իրենց աչքին որ չէին
համարձակեր ամեն օր գործածել, ուստի եւ գա-
րակի մը մէջ կը պահէին մեծ խնամով կիւրակէ
օրերը կարդալու համար։

Մուր վարժապետն ալ իր երիտասարդութեան
այնքան աղքատ էր որ չկրնալով Նիւթընի Փը-
բենէքիօ (Պէնեֆիք) գիրքը գնել, միշտ առաւ
զայն եւ ընդօրինակեց իր ձեռքովը։

Դեռ ուրիշ շատ մը աղքատ ուսանողներ, որք
իրենց աշխատութեամբը իրենց օրական պարէնը
ճարելու ստիպուած էին, երկար ժամանակ իրենց
գիտութիւնը ասդիէն անդիէն հասկաքաղ կ'ընէին
ինչպէս թռչուններ իրենց կերակուրը կ'ընեն երբ
ձմեռ է եւ երկիրը ձիւնով ծածկուած։

Ուիլյըմ Փօպէթ ինք պատմած է թէ ինչպէս
ուսած է քերականութիւնը, այս պատմութիւնը
շատ չահաւէտ եւ զարմանալի ըլլալով կ'արժէ որ
մենք ալ այս տեղ մէջ բերենք։

« Քերականութիւնը սովրեցայ » կ'ըսէ սա,
« երբ օրը տասն երկու սու օրականով զօրական
մ'էի։ Իմ զպրոցս անկողինս էր եւ թանգարանս
ալ զօրականի պարկս. ծունկերուս վրայ տախ-
տակ մը դրասեղանս էր, այսպէս բոլոր կենացս
մէջ մէկ տարիէն աւելի չաշխատեցայ։ Իւղ կամ
մոմ գնելու տակ չունենալով տամռը լուսնի լու-
սով, ձմեռն ալ վառարանին լուսովը կ'աշխա-
տէի, բայց այս ալ ամեն տեն չէի կրնար ընել,
այլ իմ կարգիս սպասելու էի։ Եթէ ես այսպիսի
պարագայներու մէջ, քաջալերող կամ առաջնոր-
դող աղգական մը կամ բարեկամ մը չունենալով,
կրցայ իմ ձեռնարկութեանս մէջ յաջողիլ, ոչ ոք,
որչափ աղքատ, որչափ զբաղեալ ալ ըլլայ, չը
կրնար արդարացնել ինքզինքը ձախող պարագայ-
ները պատրուակ բռնելով։ Իմ աղքատութիւնս
այն աստիճանի էր որ գրիչ մը կամ կտոր մը
թուղթ կարենալ գնելու համար ստիպուած էի
ինքզինքս մենդիս մէկ մասէն զրկել։ Ինձ աղատ
վայրկեան մը չունէի եւ իմ դասերս խօսակցու-
թեանց, խնդութեանց, երգերու եւ աղմուկնե-
րու մէջ կարդալու հարկադրուած էի։

Երբ մեզանս կը հասնէր կամ գրիչս կ'աւրուէր,
մեծ մտատանջութեանց մէջ կ'ընկնէի, վասն զի
ինձի համար ծանր բան մ'էր գանոնք գնելու հա-
մար պէտք եղած քանի մը փարան։ Մեկ սան-

դիմը (երկու վարպա) ինձի համար մեծ դումար մ'էր։

Այն առեն ալ հիմակուան չափ մեծ էի։ Առողջութիւնս չատ լաւ էր եւ ես անդադար մարմնական կրթութիւններ կ'ընէի։

Ամեն զօրական բոլոր չաբաթուան մէջ հազիւ չորս սու կրնար ափղընել իր ծախքերէն։ Դեռ միտքս է եւ ինչպէս կրնամ մոռնալ, որ օր մը, ուրբաթ օր մը, ամեն ծախքերս վճարելէն յետոյ մէկ սու մ'ալ կը մնար ինձ, այդ մէկ սուով հետեւեալ առաւուան համար տառեխ մը պիտի գնէի։ Երեկոյին հանուած առենս տեսայ որ մէկ հատիկ սուս կորնցուցեր եմ, փորս ալ այնքան անօթեցեր էր՝ որ ինքզինքս հազիւ կրնայի բռնել։ Անմիջապէս անկողին մտայ եւ վերմակս գլխուս քաշելով տղու մը պէս սկսայ լալ։

Արդ, նորէն կը կրկնեմ, եթէ, այսպիսի պարագաներու մէջ կրցայ յաջողցնել ձեռնարկութիւնս, կրնա՞յ դանուիլ աշխարհի մէջ այնպիսի երիտասարդ մը, որ կարենայ ինքզինք արդարացընելու պատրուակ մը գտնել »։

Դեռ մտերս, Լօնտոնի մէջ բնակող Ֆրանսացի գործաւոր մ'ալ յարատեւութեան եւ աչխատասիրութեան զարմանալի օրինակ մը տուաւ։

Ա յս գործաւորը Լօնտոնի եւ անոր չրջակայնեբը բաւական առեն որմնադրութիւն ընելէն յետոյ վերջապէս գործ չկրնալով գտնել ազքատութեան ճիրանները մէջ ընկաւ։

Այս միջոցին խեղճ գործաւորը գնաց իր մէկ քաղաքակիցը տեսնելու, որ Ֆրանսերէն դաս

տալով հանգիստ կ'ապրէր, եւ անոր խորհուրդ հարցանելու։

« Վարժապետ եղիր » ըսաւ սա, առանց վարանելու. — « Ես ինչպէս վարժապետ կրնամ ըլլալ », պատասխանեց որմնադիրը, « ես որ խեղճ որմնադիր մ'եմ եւ դաւառական բարբառէս զատ ուրիչ բան չգիտեմ, դիս կը ծաղրէ՞ք »։ — « Բնաւ », կրկնեց միւսը, « ընդհակառակը չատ լաւ ջութեամբ կը խօսիս եւ նորէն խրատ կը տամ ձեզ որ վարժապետ ըլլաք։ Իմ պաչտպանութեանս տակ մտէք, ես յանձն կ'առնում քիչ ժամանակուան մէջ ուսուցանելու արուեստը ձեզ սովրեցնել »։

— « Ոչ, ոչ », պատասխանեց որմնադիրը « այդ անկարելի բան է, արդէն տարիքս առած ըլլալով ուսանելու ժամանակս անցած է, ես բնաւ կրթութիւն առած չեմ, ուստի եւ վարժապետ չեմ կրնար ըլլալ »։

Որմնադիրը այս խօսքերով բաժնուեցաւ իր քաղաքակիցէն եւ նորէն գործ բնտռելու սկսաւ։

Այս միջոցին Լօնտոնի մէջ գործ չկար, ուստի մեր որմնադիրն ալ մայրաքաղաքը թողլով դաւառները գնաց գուցէ այն տեղուանք գործ գըտնելու յուսով։

Հարիւրաւոր մղոններ ճանապարհորդութիւններ ըրաւ, սակայն ի զուր, բնաւ տեղ մ'ալ ըզբաղմունք չգտաւ։

Նորէն Լօնտոն վերադառնալով չիտակ իր քաղաքակիցն գիմաց, որուն խրատը առջի բերան մտիկ չէր ըրեր եւ այսպէս ըսաւ անոր, « ամեն տեղ գացի գործ մը գտնելու, բայց ամեն տեղ

անյաջող եղայ, ուստի այժմ որոշեցի որ վարժապետ ըլլամ»։

Մեր որմնադիրը անմիջապէս իր բարեկամին տեսչութեան տակ մնալով, յարատեւ աշխատութեամբը, վարվառն հասողութեամբը, գործաւոր խնայականութեամբը չուտով գերականութեան տարերքը, չարադրութեան կանոնները եւ գրաններէն ուղիղ արտասանութիւնը (ինչ դի ինք գաւառացի ըլլալով ուղիղ չէր կրնար արտասանել) սովրեցաւ։

Երբ իր դաստիարակին ու բարեկամը տեսաւ որ ալ ուրիշներու սովրեցնելու աստիճանին հասաւ, դասատուութեան տեղ մը գտաւ եւ որմնադիր գործաւորը վարժապետ եղաւ։

Զարմանալին այն է որ որմնադիր վարժապետը այն արուարձանին մէջ դասատու եղաւ, ուր ասկէ յառաջ իբր որմնադիր աշխատեր էր եւ ամեն օր անկողնէն երկնելուն պէս իր չինած ծրելնելոցները կը տեսնէր։ Բաւական առեն վախցաւ որ գինքը կը ճանչնան եւ իր որմնադիր գործաւոր մ'ըլլալը հասկցուելով վարժարանին վարկին ալ կը կոտրի, որ առաջին կարգի հասատատութիւն մ'էր։

Բայց վերջապէս այսպիսի երկիւղ մ'ունենալու բնաւ պատճառ մը չունայ, վասն գի լաւ դասատու մ'եղաւ եւ ամեն մարդ իւր դասերուն կը հաւնէր որովհետեւ աշակերտները լաւ գիտնալէն կը սովրէին։

Սա, որու հետ որ յարաբերութիւն ունեցաւ աշակերտ ու պաշտօնակից, ամենուն ալ յարգանքն ու համակրութիւնը գրաւեց, եւ երբ վերջապէս իր անցեալէն եւ իր մաքառմանց պատմութիւնը պատմեց, անոնք ալ աւելի յարգել սկսան գինքը։

Մարդիկ երբ որ ալ ուզեն՝ կրնան սովրիլ։ Բաղմաթիւ օրինակներ կան այնպիսի մարդոց՝ որք չափահասութեան եւ նոյն իսկ ծերութեան մէջ սկսած են իրենց ուսումը եւ ամենայն եռանդով աշխատելով յաջողած իսկ են։

Սըր Հէնրի Սբէլմէն արդէն յիսուն տարին անցուցած էր երբ իր գիտական ուսումներն սկսաւ։ Ֆրանքլին ալ յիսուն տարեկան էր երբ բնագիտութիւն ուսնիլ սկսաւ։ Տրայտէն եւ Աքօթ քառասուն տարեկան ըլլալնէն վերջը իբր հեղինակ ճանչցուեցան։ Պօքաս երեսուն եւ հինգ տարեկան էր երբ գրական ասպարէզը մտաւ, եւ Ալֆիէրի քառասուն տարեկան էր երբ յունարէն լեզուն սկսաւ։ Տօքթէօր Ադոլֆ գերմաներէնը ծերութեան մէջ ուսաւ Նիպուրը իր բնագրին մէջ կարդալու համար, եւ Ճէյմս Ուօթ քառասուն տարեկան էր՝ երբ ֆրանսերէն, գերմաներէն, իտալերէն լեզուները ուսնիլ սկսաւ, այդ լեզուներով չափագիտութեան վրայ գրուած գրքերը կարդալու համար։ Ուօթ մեկ կողմէն ալ Կլասկոյի մէջ չափագիտութեան դասախօսներ կը չինէր։

Ռօսկոէթ Հօլ իր ծերութեան եւ հիւանդութեան ցաւերուն մէջ իսկ իտալերէնը ձեռքէ չէր թողուր, որպէս զի Մաքօլէի Միլթընի եւ Տանթէի միջեւ ըրած զուգակշիռին ուղիղ կամ սխալ ըլլալը ինքն անձամբ կարենայ դատել։

Հանտել քառասուն եւ ութ տարեկան հասակին մէջ իր մեծ գործերէն դեռ մէկն ալ հրատարակած չէր։

Այսպէս չափահասութեան կամ նոյն իսկ ծերութեան մէջ բոլորովին նոր ուսումներ սկսող եւ յառաջ տանող երեւելի մարդոց թիւը շատ մեծ է։

Միայն ծանծաղամիտներն ու ծոյլերն են՝ որ կ'ըսեն թէ «Ես ալ ծերացած եմ, եւ չեմ կրնար ուսնիլ»։

Ինչպէս տակէ յառաջ ալ ըսինք նորէն այս տեղ կը կրկնենք թէ գաչխարհ յառաջ մղողները չէ թէ հանճարաւոր այլ անխոնջ եւ հաստատամիտ մարդիկն են։ Ամեն օր երեւելի մարդոց մանկութեան վրայ զարմանալի եւ հետաքրքրական պատմութիւններ կը պատմուին, բայց սա ալ յայտնի է թէ վաղահաս ճարպիկութիւնը բնաւ ապագայ մեծութեան մը նշանը կամ ապացոյցը չը կրնար համարուիլ։ Վաղահասութիւնը շատ անգամ հիւանդութեան մը քան թէ զօրաւոր խմացականութեան մը նշանն է։

Ո՞ւր են եւ ի՞նչ կ'ըլլան իրենց չաքաղրութեանց եւ ուրիշ դասերուն մէջ առաջին մրցանակ վաստկողները։ Եթէ կենաց մէջ աւտնց եւ տեւէն երթանք՝ պիտի տեսնենք յաճախ որ իրենց այն ընկերակիցները որք վարժարանին մէջ իրենցմէ շատ հեռու եւ ստորին էին, դիրենք շատ գերազանցած են։ Հանճարեղ աչակերտը կը վարձաւորուին, սակայն շատ քիչ կը պատահի որ այդ մրցանակները տղուն օգտակար ըլլան կերպով մը։

Հանճարեղներէն աւելի աչխատասէր, յարատեւ եւ հնազանդ աչակերտները վարձատրուելու են. վասն զի այն որ չափաւոր իմացականութեան տէր է, բայց ձեռքէն եկածին չափ կ'աչխատի, նա ամենէն աւելի քաջալերութեան արժանի է։

Շատ հետաքրքրական դէպք մը կրնայ գըրուիլ այն երեւելի մարդոց վրայ՝ որք իրենց աչակերտութեան եւ պատանութեան առեն ծոյլ ու պինդ դէպք մականունները առացած էին։

Բիւֆրօն տի Քօմթօնա նկարիչը իր տղայութեան առեն այնքան ապուշի տեղ դրուած էր՝ որ ղինքը էշ-էշ կ'անուանէին, եւ Թոմաղօ Նիտի գարձեալ իր տղայութեան էշ Թոմաղ կը կոչուէր. բայց սա մեծնալով ամենաբարձր աստիճանի հասաւ։ Նիւթընի տեղը վարժարանին մէջ վերջընթեր դրասեղանն էր, իրմէ վեր նստող աչակերտը օր մ'իրեն ոտքի հարուած մը տուաւ, որուն վրայ Նիւթընը, որ զօրաւոր եւ քաջ էր։ զայն կռուի հրաւիրեց եւ յաղթեց ալ անոր։ Սակայն միայն իր մարմնական զօրութիւնը անոր ցուցնելէն զոհ չըլլալով միտքը դրաւ որ իր մըտաւորական կարողութիւնն ալ ցուցնէ, ուստի սկսաւ ամենայն եռանդով աչխատիլ եւ քիչ ժամանակէն իր դասին մէջ առաջինն եղաւ։

Անգլիոյ աստուածաբաններէն չատերը բնաւ վաղահասութեան նշոյլ մը ցուցած չեն։ Այզըք Պարրօ վարժարանին մէջ նշանաւոր էր իր ցասկոտ եւ ծոյլ բնաւորութեամբը, եւ իր ծնողաց այնքան վիշտ կը պատճառէր՝ որ իր հայրը անգամ մը կ'ըսէր թէ, եթէ Աստուած իր որդւոց

մին առնել հաճի, կը յուսայ որ Այղբքը պիտի առնէ, վասն զի սա ամենէն անկարդն ու ծոյլն էր։

Ատամ Քլարք իր մանկութեան խոչոր քարեր դլորելէն զատ ուրիշ բան չէր դիտեր եւ այնքան ապուշ էր՝ որ իր հայրն իսկ զինքն անկոթ եւ պինդ ըլլալ կ'անուանէր։ Տին Սուիֆթ Տըպլինի համալսարանին մէջ չկրնալով իր քննութիւնները տալ Օքսֆօրտի համալսարանը պիտի չընդունէր եթէ մանաւոր չնորհք մը չըլլար իրեն։

Հռչակաւոր Զալմերս եւ Քուք տօքթէօրները Ս. Անդրիւի դաւառական վարժարանին մէջ աշակերտակից էին եւ այնքան ապուշ ու անկարդ էին որ իրենց դասատուն չափազանց բարկանալով իրենց դէմ, վռնտեց երկուքն ալ իբր անուղղայ առահասներ։

Հռչակաւորն Շերիտան[1] իր մանկութեան այնքան քիչ տաղանդ ցցուց՝ որ իր մայրը զինքը վարժապետի մը ներկայացուցած առեն հետեւեալ խօսքերը ըսաւ, սա անուղղայ ծոյլ ն'է։

Ուօլթըր Սքօթ ալ վարժարանին մէջ առահակ մ'էր, շարունակ կը կռուէր եւ հազիւ թէ կը կարդար դասերը։

Էմխմսպուրկի Համալսարանին Տալցել վարժապետը իր մանկութեան առեն սա դատողութիւնը ըրեր էր իր վրայ թէ չ'ինչ եկէք էր չ'ինչ պիտի ելլայ որ բարեբաղդաբար ճիշտ չելաւ։

[1] Շերիտան Իրլանտացի գրագէտ մ'է, որ ծնաւ 1751ին եւ մեռաւ 1816 ին։

Շաթէրթօն[1] իր մօրը եւ զրկուեցաւ իբր ապուշ եւ անօգուտ։

Պիւրնս որ երեւելի բանաստեղծ մ'եղաւ ապա, իր մանկութեան մէջ միայն ըմբշական խաղերու մէջ երեւելի էր։

Կօլտսմիթ[2] ինքզինք անագանահաս տունկի մը նմանցուցած է։

Ալֆիէրի[3] ինչպէս որ մտաւ՝ դրեթէ այնպէս ելաւ վարժարանէն, եւ Եւրոպայի կէսը պտտելէն յետոյ սկսաւ այն ուսումները, որոյմով այնքան երեւելի հանդիսացաւ։

Ճօն Չօվարտ[4] մարդասէրն ալ իր մանկութեան վշտոտ դլուխ մէկն էր, եւ եօթ տարի վարժարանին մէջ անցընելէն յետոյ դրեթէ առանց բան մը ուսանելու եկաւ։

Սթիֆընսըն հռչակաւոր ճարտարապետն ալ իր մանկութեան միայն ըմբշական խաղերովը եւ իր գործերուն տուած ուշադրութեամբը երեւելի էր։

---

[1] Շաթերթօն ալ անգլիացի բանաստեղծ մ'է։

[2] Օլիվըր կոլտսմիթ Իրլանտացի քահանայ գըրագէտ մ'էր ժ.դ. դարուն, իր գործերեն Ո-եֆֆիլտի երեցը թարգմանուած է։

[3] Ալֆիէրի իտալացի երեւելի ողբերգակ բանաստեղծ մ'էր ծնաւ 1749 — 1803 մեռաւ 54 տարեկան։

[4] Ճօն Չօվարտ անգլիացի երեւելի մարդասէր մ'էր անցեալ դարուն մէջ, որ գրեթէ բոլոր Եւրոպայի բանտերն ու հիւանդանոցները շրջելով կ'օգներ անոնց մէջ նեղեալներուն։

Հըմիքրի Տէվի հռչակաւոր բնագէտն ալ իր ընկերակիցներէն բնաւ չէր տարբերեր վարժարանին մէջ։

Քարտիւ վարժապետը իր վրայ խօսած առեն այսպէս ըսած է. « որչափ ժամանակ որ իմ տեսչութեանս տակ մնաց, բնաւ չկրցայ իր վրայ նշմարել այն կարողութիւնները՝ որոցմով այնքան նշանաւոր հանդիսացաւ յետոյ »։

Տէվի ինքն իսկ յետոյ կ'ըսէր թէ վարժարանին մէջ ղինքը այնչափ աչխատելու ազատ թողունին բարեբաղդութիւն մը կը համարէր։

Որչափ որ Ուօթի մանկութեան վրայ չատ մը զարմանալի պատմութիւններ կը պատմուի, սակայն սա չատ նշանաւոր աչակերտ մը չէր, բայց ատոր փոխարէն համբերող եւ յարատեւ էր. ահա այս յատկութեամբքն էր որ Ուօթ կրցաւ իր չոգեշարժ մեքենայն կատարելագործել։

Երեւելի զօրապետներէն չատերն ալ իրենց մանկութեան չատ նշանաւոր եղած չեն։

Լորտ Քլայվ Հնդկաստանի մեծ զօրապետը իր մանկութեան ճչմարիտ սրիկայ մ'էր, եւ չարիք գործելէն զատ ուրիշ բան չէր դիտեր։ Իր ընտանիքը իրմէ ազատելու համար Մատրաս ղրկեց. սակայն սա եղաւ որ բրիտանական իչխանութեան հիմունքը ձգեց Հնդկաստանի մէջ։

Նաբօլէոն եւ Ուէլլինկթըն ալ չատ նշանաւոր ուսանողներ չէին, եւ իրենց դասերուն մէջ միւս ընկերակիցներէն բնաւ չէին զանազանուեր։

Ադրանթէզի դքսուհին առաջինին վրայ խօսելով կ'ըսէր թէ իր մանկութեան թէ եւ առողջ

կազմութիւն մ'ունէր՝ բայց հասարակ մարդերէն բնաւ չէր տարբերեր։

Ամերիկայի Միացեալ—Նահանգաց երեւելի զօրապետներէն մին Իւլիս կրանթ[1] (Ulysses) իր մանկութեան այնքան ապուշ կ'երեւար՝ որ մայրը ղինքն անօգուտ, անպէտ (useless) կը կոչէր։

Ի զօրապետին ամենէն նշանաւոր տեղակալներէն մին, Սթօնուօլ ձէքսըն իր մանկութեան առեն միայն դանդաղութեամբը երեւելի էր։

Սակայն սա Ուէսթ—Փօյնթի վարժարանին մէջ նշանաւոր հանդիսացաւ իր աչխատասիրութեամբը եւ յարատեւութեամբը։

Ինչ գործի որ հակէր չլմնցուցած չէր թողուր, միւս կողմանէ ալ սա բնաւ չունեցած ծանօթութեամբքը պարծենալ չէր գիտեր։

Ձինքը ճանչցողներէն մին իրեն համար այսպէս կը գրէր. « քանի՛ քանի՛ անգամներ իր դասատուն երբ օրուան դասը հարցուցած է իրեն, ինք այսպէս պատասխանած է, — դեռ այսօրուան դասին վրայէն չկրցայ անցնիլ, միայն երեկուան կամ նախընթաց օրուան դասը կրցայ սովրիլ »։ Իր դասարանին մէջ հօթանասուն աչակերտ կային, որոց մէջ ձէքսըն իր աչխատութեամբը տասն եւ հօթներորդն եղաւ եւ գրեթէ աչակերտ մը չը կար ուրկէ նախ տորին եղած չըլլար. բայց վերջապէս իրմէ վեր տասն եւ վեց հատ, իսկ իրմէ վար յետուն եւ երեք հատ ետ մնացեր էին։

---

[1] Իւլիս կրանթ Միացեալ — Նահանգաց նախորդ նախագահն է։

Եթէ դասարանին չըլլանը չորս տարիի տեղ տա-
սը տարի ըլլար, ձէքսըն իր աշակերտակցաց մէջ
առաջինը պիտի ըլլար անշուշտ »։

Տօքթէօր Առնօլտի երիտասարդաց համար բաս-
ծը մարդոց համար ալ ճշմարիտ է, այսինքն մար-
դոց մէջ եղած տարբերութեան պատճառը տա-
ղանդին աւելի կորովը է։ Եթէ յարատեւութիւն
ըլլայ, կորովը չուտով սովորութիւն կը դառ-
նայ։ Ամենէն պինդ գլուխն իսկ եթէ յարատե-
ւութիւն եւ աշխատասիրութիւն ունենայ, կրնայ
վերջապէս ամենէն տաղանդաւոր ընկերակիցներն
ալ գերազանցել։

Ով որ յամր բայց անդադար կ'ընթանայ, նա
կրնայ իր նպատակին հասնիլ։

Յարատեւութեամբ միայն կը բացատրուի թէ
ինչպէս այն պատանիք, որք վարժարանին մէջ
ծոյլ ու ապուշ էին, յետոյ գործնական կեանց մէջ
իրենց յաջողակ աշակերտակիցներն ալ գերազան-
ցելով մարդոց առաջնորդներն եղած են. իսկ ա-
նոնք, որ վարժարանին մէջ կը փայլէին իրենց տա-
ղանդովը, ապա ծուլութեան եւ անհոգութեան մէջ
ընկնելով՝ բանի մ'օգտակար չեն կրցած ըլլալ։

Այս գրքին հեղինակին ալ իր մանկութեան ա-
տեն այնպիսի ընկերակից մ'ունեցած է՝ որ ա-
պուշներուն ապուշն էր։

Ամենէն ճարտար դաստատուները հետզհետէ
փորձեցին իր գլխուն մէջ բան մը մտցունել,
բայց ամենն ալ անյաջող ելան. յանդիմանութիւն,
նիւթական պատիժ, գդուանք, աղաչանք, բնաւ
օգուտ մը չունեցան։

Քանի քանի անգամներ դինքը դասարանին ա-
մենէն վերը նստեցնել ուզեցին՝ բայց իսկոյն նո-
րէն առջի տեղը, այսինքն ամենէն վարը կ'իջնէր
ինչպէս երկաթի կտոր մը անմիջապէս ջրին յա-
տակը կ'իջնէ։ Բազմաթիւ վարժապետներ դինքը
երեսէ թողուցին իբր անուղղայ ապուշ մը, եւ
այդ դասատուներէն մին ինչեւ անգամ համար-
ձակեցաւ ըսել թէ անոր ապշութիւնը արտաքոյ
կարգի բան մ'է։

Սակայն այս աշակերտը իր մէջ համր կորով
մ'ունէր որ իր տարիքին հետ աճեցաւ եւ երբ
վերջապէս գործի մտաւ, այդ կարծեցեալ ապուշը
իր դասընկերներէն չատերը գերազանցեց եւ այս-
պէս անհնարին զարմանքը տարաւ։

Բաւական է որ մարդ մը փութաջան ըլլայ,
հոգ չէ թէ կամաց կը յառաջանայ։ Քայլ առ քայլ
մարդ հեռուն կ'երթայ։ Կրիան իր ճանապարհը
ուղիղ երթալուն համար ճգտարէն յառաջ կ'անց-
նի, որ հազար ու մէկ մանուածապատ չրջանները
ընելով կ'դբօսնու։

Ամեն բանի մէջ դիւրաւ յաջողութիւնը երբե-
մըն պակասութիւն մ'է քան թէ առաւելութիւն
մը, վասն զի նա որ չուտով կը սովրի, չուտով
ալ կը մոռնայ, եւ իր թանկագին կարողութիւն-
ները մշակելու բնաւ պէտք չզգար, իսկ նա որ
դժուարութեամբ կ'ուսանի՝ նա կ'սահպտի իր յա-
րատեւութիւնը եւ աշխատասիրութիւնը զարգա-
ցընել, որք վերջապէս սովորութիւն կը դառնան
իրեն։

Տէվի իրեն համար այսպէս կ'ըսէր. « Ինչ որ

եմ ես, միայն ինձ կը պարտիմ»։ այս խօսքը ա-
մեն մարդ ալ կրնայ ըսել։

Բոլոր ըսածնիս բովանդակելով նորէն կը կըրկ-
նենք այս տեղ թէ՝ ամենէն բարձր դաստիարա-
կութիւնը այն չէ զոր դասատուք կը տան, այլ
այն՝ զոր մարդ ընկերութեան մէջ մտած առեն
ինք իրեն կը տայ։ ուստի ծնողք բնաւ անհամ-
բեր ըլլալու չեն որ զաւակնին ժամանակէն յա-
ռաջ զարգանան եւ կատարելագործուին։ Պէտք
է որ համբերել եւ սպասել դիտնան. Թողելու է
որ բարի օրինակներ եւ խաղաղ ազդեցութիւնները
իրենց արդիւնքը արտադրեն անոնց վրայ, մնա-
ցածը Նախախնամութեան գիտնալիք բանն է։
Ծնողք հոգ տանելու են որ զաւակներնին լաւ
առողջութիւն մ'ունենան միշտ, եւ Թողելու են
որ անոնք իրենք զիրենք կատարելագործեն. ծը-
նողք կանուխէն իրենց որդւոց մէջ զարգացնելու
են աշխատասիրութեան եւ յարատեւութեան սո-
վորութիւնը, որք քանի մնծնան ու չափահաս ըլ-
լան, եթէ արդէն լաւ ուղղութեամբ մ'սկսած են,
կարող կ'ըլլան եռանդով եւ զօրութեամբ իրենց
անհատական զարգացման աշխատիլ։

ԳԼՈՒԽ Ժ.

ԱԶՆՈՒՈՒԹԻՒՆ ԲԱՐՈՒՅ

ՃՇՄԱՐԻՏ ԱԶՆՈՒԱԿԱՆԸ

« Այս աշխարհիս մէջ մարդ-
« կային ամեն գործ ճետեւու-
« թեանց շղթայի մը սկըզբ-
« նաւորութիւնն է, այս շղթ-
« թայն այնքան երկայն է, որ
« ոչ մէկ մարդու ճախատե-
« սութիւնը աւուր վերջին ծայ-
« րը տեսնելու կարող է »։

ԹՕՄԱՍ ՍԱԼՄԷՍՊԻՒՐԻ

« Տաղանդը առանձին կենաց
« յուսերեան մէջ, նկարագի-
« րըն ալ հրապարակային կե-
« նաց ամբոխին մէջ կը կազ-
« մուի »։

ԳԷՕԹԷ

Ազնիւ նկարագիրը կենաց փառքն ու զսակն է։ Երկնէց մեղ չնորհած բարեաց ամենէն թանկագի-նն է այս. ազնիւ նկարագիրը հարստութեան եւ աստիճանի տեղ կը բռնէ, նոյն իսկ հասարակու-թեան առջեւ. ասով ամեն ասպարէզ կ'ազնուա-նայ եւ ամեն կացութիւն կամ վիճակ աւելի բարձր եւ ընտիր կ'երեւայ ընկերութեան աչքին։

Նկարագրի ազնուութիւնը հարստութենէ մեծ ազդեցութիւն եւ կարողութիւն կը բանեցունէ, եւ

առանց համբաւի դրդռած նախանձները դրդռելու՝ միեւնոյն պատիւները կը տայ։

Անձնիւ բնաւորութիւնը այնպիսի ազդեցութիւն մը ունի՝ որ միշտ զգալի կ'ըլլայ. այս ազդեցութիւնն է ուղղութեան, հաստատամտութեան եւ փորձեալ պատուոյ ազդեցութիւնը, այս յատկութիւնքը ամէն մարդ յարգանայ եւ վստահութեան արժանի կ'ըլլայ։ Նկարագրի աղնուութիւնը մարդուն բնութեան ամենէն ընտիր մասն է, աղնուութիւնը մարդուն մէջ բարոյականի մարմնաւորութիւնն է։

Անդարեւ մեծաքարոյ մարդիկ ոչ թէ միայն ընկերութեան մը՝ այլ եւ ամեն բարեկարգ կառավարութեան մէջ անոնք ամենէն լաւ չարժիչ զօրութիւններն են, վասն զի բարոյական յատկութիւններնին որ զաչխարհ կը կառավարեն։ Նոյն իսկ պատերազմի մէջ, Նաբօլէոնի կարծեաց համեմատ, բարոյականը անանկ կը համեմատի բնականին հետ, ինչպէս տասը մէկին հետ։

Զօրութիւն, ճարտարութիւն, քաղաքակրթութիւն ամենն ալ անհատական նկարագիրներուս կորովէն կախեալ են։ Հասարակաց ապահովութեան հիմունքն իսկ նկարագրի զօրութիւնն է, օրէնք եւ սահմանադրութիւնք անոր անդրադարձութիւնը եւ նուիրագործութիւնն են։ Բնութեան արգար կշռին մէջ անհատք, ազգք եւ ցեղք ամենքն ալ իրենց արժանի մասը կընդունին։

Ինչպէս որ ամեն պատճառ անշուշտ իր արդիւնքը կ'արտադրէ, այնպէս ալ ժողովրդեան մը նկարագրին յատկութիւններն իրենց համապատաս-

խան արդիւնքները կ'արտադրեն գործնական կեանց մէջ։

Մարդ մը կրնայ ըլլալ որ չատ խելք դաստիարակութիւն մ'ընդունած ըլլայ, եւ իր մտաւոր կարողութիւնները չափաւոր ըլլան, չատ քիչ, կամ բնաւ հարստութիւն չունենայ, սակայն եթէ այդ մարդը մեծ ըլլայ իր նկարագիրովը, ամեն տեղ, գրասենեակը, հրապարակը, գործատունը, ծերակոյտին մէջ միշտ առաւելագոյն ազդեցութիւն մը կ'ունենայ։

Գանենին 1801 ին այսպէս կը գրէր իր բարեկամներէն մէկուն, « մի միայն իմ բնաւորութեանս զօրութեամբը կ'ուզեմ բարձրանալ, եւ բնաւ ուրիշ միջոց պիտի չընտրեմ պատուոյ հասնելու համար, վասն զի եթէ այս միջոցը ամենէն արագը չէ, ամենէն ապահովն է »։ Մարդիկ չուտով կը զարմանան հանճարեղներու վրայ, բայց միայն անոնց վրայ կը վստահին՝ որք աղնիւ բնաւորութիւն մ'ունին։ Ֆրանքլին իր հրապարակային կենաց մէջ ունեցած յաջողութիւնները իր բնաւորութեան ուղղութեանը կը տար՝ ոչ թէ իր պերճախօսութեան կամ տաղանդին, որք չատ նշանաւոր չէին։

« Իմ քաղաքակցաց վրայ ունեցած ազդեցութիւնս միայն իմ բնաւորութեամբս ձեռք բերած էի, վասն զի ես խելք ատենաբան մ'էի, բառերու ընտրութեան մէջ կը վարանէի։ Հազիւ ուղիղ կրնայի խօսիլ, երբէք պերճախօսութեան չէի կրնար բարձրանալ, սակայն միշտ իմ կարծիքս կրնայի ընդունելի ընել տալ »։

Ամենէն բարձր, ինչպէս նաեւ ամենէն ստորին վիճակներու մէջ ալ բնաւորութեան պարկեշտութիւնն է որ ուրիշներուն համարումն ու վստահութիւնը կը գրաւէ։

Ռուսիոյ Ալէքսանդր Ա. կայսեր համար կ'ըսեն թէ միայն իր անհատական նկարագիրը սահմանադրութիւն մը կ'արժէր։ Ֆրոնտի պատերազմներուն միջոցին Ֆրանսացի ազնուականներուն մէջէն միայն Մօնթէյն իր դղեակը չպատսպարեց եւ կ'ըսուի թէ իր անձնական բնաւորութիւնը իրեն համար գունդ մը հեծելազօրք աւելի կ'արժէր։

Գիտութիւնը կարողութիւն մ'է ըսելը ճշմարիտ եւ իրաւացի է, բայց բնաւորութեան աղնուութիւնն ալ ուրիշ կարողութիւն մ'է ըսելն ալ աւելի ճշմարիտ է։ Միտք առանց սրտի, խմացականութիւն առանց վարմունքի, ճարպիկութիւն առանց բարութեան կարողութիւններ են, որք կրնան միայն չարիք գործելու ծառայել. եւ ինչ ծանօթութիւն կամ զբօսանք ալ որ քաղուի առնցմէ չենք կրնար զարմանալ առնոց վրայ, ինչպէս որ գրպանահատի մը ձեռաց արագութեան կամ աւազակի մը իր ձին գործածելու ճարպիկութեան վրայ չենք կրնար զարմանալ։

Ճշմարտախօսութիւնը, ուղղութիւնը, բարութիւնը այնպիսի յատկութիւններ են, որք ամեն մարդու կուրծքին չեն կրնար կարուիլ ժապաւէնի մը կամ խաչի մը պէս։ Առնի նկարագրի մը հիմունքն ու էութիւնը միայն այս յատկութիւններն են։ Այն մարդը որ այս յատկութեանց հետ հաստատամտութիւն ալ ունի, նա այնպիսի

կարողութիւն մը կը կրէ իր մէջ, որուն ոչ ոք կրնայ դիմադրել. սա կարող է բարիք գործելու, կարող՝ չարեաց դէմ մաքառելու, կարող՝ աղքատութիւնը բանի տեղ չդնելու եւ դժուարութեանց յաղթելու։

Երբ Սթիֆըն Բօլօնա իր վատ հակառակորդներուն ձեռքն ընկաւ, ծաղրելով իրեն հարցուցին թէ «ո՞ւր է այժմ բերդդ» — «այս տեղ» պատասխանեց վեհութեամբ, ձեռքը սրտին վրայ դնելով։

Թշուառութեան մէջ արդար եւ ուղիղ մարդուն բնաւորութիւնը ամեն ժամանակէ աւելի փայլով կը շողայ, եւ երէկ ամեն բան ձեռքէն երթան, տակաւին իր ուղղութեամբը եւ քաջասրտութեամբը անպարտելի կը մնայ։

Լորտ Էրսքայն իր ճշմարտախրութեամբը եւ անկախութեամբը երեւելի մարդ մ'ըլլալով կ'արժէ որ իր վարուց կանոնները ամեն երիտասարդաց սրտին վրայ դրոշմուին։ «Երիտասարդութեանս ընդունած ամենէն առաջին պատուէրը, ամենէն առաջին խորհուրդն եղաւ ընել ինչ որ խիղճս ինձ կը հրամայէր եւ անոր հետեւութիւնները Աստուծոյ թողուլ։

Մինչեւ գերեզման հետս պիտի տանիմ հօրս այս խրատն չէ թէ միայն յիշատակը՝ այլ եւ անոր հաւատարիմ մնալուս ստուգութիւնը։ Մինչեւ այսօր հաւատարիմ մնացի այս պատուէրին եւ քնաւ չնաս մը չկրեցի այս հաւատարմութենէն։ Ընդհակառակն անով յաջողութիւն եւ հարստութիւն գտայ. իմ տղոցս ալ պիտի պատուիրեմ որ այս պատուէրին հետեւին»։

Մարդոց նկարագիրը կամ բնաւորութիւնը մեծաւ մասամբ օրինակներով կը դաստիարակուի, վասն զի առանց խմանալու մեզ չրջապատող ընկերութեան անդամոց նկարագիրը, բարքը, սովորութիւնները, կարծիքները մեզ կ'իւրացնենք։ Լաւ սկզբունք մեծ ազդեցութիւն կրնան ունենալ մարդուս վրայ, սակայն լաւ օրինակներու ազդեցութիւնը աւելի մեծ է, վասն զի այս վերջինները գործնականապէս կը սովրեցնեն։

Լաւ խրատներն ու չար օրինակները մէկ ձեռքով կը չինեն միւս ձեռքով կը կործանեն, ուստի չատ կարեւոր է որ մեր ընկերները ընտրելու մասին մեծ խնամք տանիմք, մանաւանդ երիտասարդութեան առեն. երիտասարդաց մէջ տեսակ մը մագնիսական ձգողութիւն կայ, որով միչտ իրարու նմանիլ կը ջանան։ Պ. Էմերսի այնքան համոզուած էր թէ երիտասարդը միայն համակրութեամբ եւ առանց հաճութեան կամ անդիմութեամբ զիրենք չրջապատող ընկերութեան կը համակերպին, որ ամենակարեւոր պայման մը կը նկատէր անոնց համար ընտիր բարեկամներ ընտրել ուսուցանելը, «կամ քնաա ընկերութիւն կամ լաւը» խօսքերը իրեն առած ըրած էր։

Լորա Քօլինկուուտ երիտասարդ բարեկամի մը գրած առեն այսպէս կ'ըսէր։

«Ա՜խլի լաա է ինամ՝ տան ընկերութեան ձէջ ըլլալ. քեզի վարուց կանոն ըրէ զայս։ Քոա ընկերներդ տոա հաւասարներդ կամ էնէ բարձրերուն ձէջին ընտրէ. մարդոա մը արժանի է յարգանքի քանի որ անոնք ալ քեզ յարգանքի կը ծանչցուին»։

Բէթէր Լիւի իրեն սովորութիւն ըրած էր բնաւ դէշ պատկեր մը չդիտել, վասն զի համոզուած էր թէ այն դէշ նկարը իր վրայ ալ դէշ ազդեցութիւն պիտի ընէ, ասոր պէս ալ ով որ սովրին եւ անկեալ մարդոց հետ կը կենակցի կամ ընկերութիւն կ'ունենայ՝ կամաց կամաց անոնց կը նմանի։

«Չկայ մարդ մը» կ'ըսէր միչտ հռչակաւորն Տօքթէօր Սիմէոնհամ, «որուն վրայ պարկեչտ կամ անպարկեչտ մարդու մը պատմութիւնը իր լաւ կամ վատ ազդեցութիւնը չբանեցուցնէ»։

Օրինակը որչափ որ համր է, աչխարհի մէջ ամենէն զօրաւոր դաստիարակներէն մին է։ Իր դպրոցի գործնական կեանքն է, ուր աւելն քան գործնականապէս կ'ուսուցուին գործնական ուսումը խօսքէն չատ համոզիչ է։

Բերանացի ուսումը կենաց մէջ մեր հետեւելիք ճանապարհը կրնայ ցուցնել, բայց օրինակին լոյն եւ յարատեւ զօրութիւնն է որ, սովորութեանց միջոցաւ մեզի հաղորդուելով եւ նոյն իսկ մեր էութեան հետ խառնուելով, մեզ կը քաչէ կը տանի իրեն հետ։

Բարի խրատները հարկաւ իրենց օգուտները ունին, սակայն եթէ բարի օրինակներու հետընկերացած չըլլան, իրենց ազդեցութիւնը չատ տկար կ'ըլլայ, եւ եթէ ուչադրութիւն ընենք կը տեսնենք որ մարդիկ տեսածնին կ'ընեն ոչ թէ լսածնին այն խօսքին հակառակ որ կ'ըսէ «Ըրածիս մի նայիր, այլ ըսածս ըրէ»։

Ա՛ն երեւոյթս ամենէն հասարակ բաներու մէջ

իսկ օրինակը մեծ կարեւորութիւն ունի, վասն զի անդադար ուրիշներու կենաց վրայ մեծ ազդեցութիւն կը բանեցնէ դէպ ի բարին կամ չարը ուղղելու մասին։ Այս պատճառաւ է որ ծնողաց բնաւորութիւնը կամ նկարագիրը զաւակաց վրայ յայտնի կ'երեւայ ու անոնց մէջ կը շարունակուի, եւ սիրոյ, կրթութեան, աշխատութեան օրինակները անջինջ կը մնան, մինչդեռ բերանացի սովրուած չատ մը բաներ կը մոռցուին։ Ասոր համար է որ խմաստուն մը կ'ըսէր թէ « Զաւակներս ապագայ կեանքս են »։

Չօր մը կամ մօր մը ապրելու կամ գործելու եղանակը բաւական է այնպիսի կնիք մը դրոշմելու մանկան բնաւորութեան վրայ, որ երբեք չաւրուիր։ Եւ ով կրնայ ըսել թէ քանի քանի երիտասարդներ կործանման վէրն եղերքէն եւ դարձած են իրենց սիրելի ծնողաց յիշատակը չանապատելու համար անարժան գործով մը կամ խորհրդով մը։

Ամենէն ոչինչ բաներն ալ այսպէս կարեւորութիւն կ'ստանան եւ մարդոց բնաւորութեան վրայ մեծամեծ ազդեցութիւններ կը բանեցնուն են։

« Մօր մէկ համբոյրը չէ՞ նկատէր ըրա՞ » . կ'ըսէր Ուէսլի։

Առ երեւոյթս աննշան երեւցող բաներուն ազդուն տուած ուղղութենէն կախուած են գըլխաւորապէս մարդուն ապագայ յաջողութիւնը եւ երջանկութիւնը։

Արդարեւ ծնողաց իրենց ապրելու կերպովը որդւոց վրայ բանեցուցած ազդեցութիւնը այնքան մեծ է, որ հայրական ամենէն ընտիր դաստիարակական դրութիւնը հետեւեալ խօսքերուն մէջ ամփոփուած է։ « Դուն ինձ քաղաքէ» ։ Մարդկային կենաց մէջ չկայ գործ մը, որ իր հետեւէն հետեւութեանց երկայն շղթայ մը չբերէ, որուն վերջին ծայրը տեսնել անկարելի է մարդոց, չը կայ գործ մը, որ իր ազդեցութիւնը մեր եւ մեզ շրջապատող ընկերութեան անդամոց վրայ չբանեցունէ։

Բարի խորհուրդ մը եւ բարի գործ մը միշտ իրենց պտուղը կ'արտադրեն, նոյն իսկ այն ատեն, երբ մենք չենք կրնար վայելել, ինչպէս նաեւ չար խորհուրդ մը կամ գործ մը իրենցը կ'արտադրեն, մեր էութիւնը կամ վիճակը որչափ աննշան ալ ըլլայ, մեր օրինակը միշտ իր բարի կամ չար արդիւնքը կ'ունենայ։

Արդարեւ մարդուս կեանքը այս աշխարհին մէջ իսկ կերպով մը կ'անմահանայ։

Տիեզերքս մէջ ոչ մէկ անհատ առանձին եւ ինքնիրեն չէ, մեզմէ իւրաքանչիւրը մարդկային մեծ ընկերութեան բաղկացուցիչ մասերէն մին է, եւ մեզմէ իւրաքանչիւրը իր գործերովը կ'աճեցնէ կամ կը նուազեցնէ, առ ժամայն կամ ընդ միշտ, մարդկութեան բարիքը կամ չարիքը։ Ինչպէս որ ներկային արմատները անցեալին մէջ են, եւ ինչպէս որ մեր նախնեաց կեանքն ու օրինակները իրենց հզօր ազդեցութիւնը մեր վրայ տակաւին չարունակելու վրայ են, այսպէս մենք ալ մեր առօրեայ գործերովը ապագայ սերնդոց դէմ պարտաւորութեան պայմանները եւ անոնց

նկարագիրը որոշելու վրայ ենք։ Անթիւ անհատներ, որոց սկիզբը դարերու կոյտին մէջ կորսուած է, մեր եռեւը չարուած են կարգաւ, իւրաքանչիւր սերունդ ձեռքը իր յաջորդին ուղին վրայ դրած, եւ ներկայ սերունդը ընդունելու եւ փոխանցելու վրայ է այն մաղնիսական հոսանքը՝ որով ամենէն հին անցեալը ամենէն հեռու ապագային կը կապուի գործերու եւ օրինակներու անընդհատ չարունակութեամբը։

Բնաւ մարդու մը գործերը կատարելապէս չեն մեռնիր, իր մարմինը օդ եւ փոշի կը դառնայ, բայց իր բարի եւ չար գործերը կը չարունակեն իրենց պտուղները արտադրելու, եւ իրենց դրծոց ու օրինակներուն աղդեցութիւնը բոլոր ապագայ սերնդեան վրայ կը չարունակուի, ահա այս ծանրակչիռ իրողութեան մէջ է մարդկային գոյութեան մեծ պատասխանատուութիւնը եւ մեծ վտանգը։ Այսպէս մեր ըրած կամ տեսած ամեն գործ, մեր խօսած կամ լսած ամեն խօսք այնպիսի աղդեցութիւն մը կը բանեցնեն, որ չէ թէ միայն մեր բոլոր ապագայ կենաց վրայ կը ներգործէ այլ եւ ամբողջ ընկերութեան մէջ ըզգալի կ'ըլլայ։

Շատ դժուար եւ երբեմն անկարելի է այս աղդեցութեան հեռքերը նշմարել մեր որդւոց բարեկամաց եւ մեր ծանօթներուն վրայ, սակայն ապահով ըլլանք որ այդ աղդեցութիւնը անչուշտ կայ եւ մենք տեսնենք թէ ոչ, իր գործը կը տեսնէ այն։

Ուստի բարի օրինակը անհուն կարեւորութիւն

մ'ունի դաստիարակութեան մէջ, եւ մարդոց ամենէն խոնարհը, ամենէն աղքատը կրնայ իր բարի օրինակովը կրթել իր զաւակները կամ ղինքը չրջապատողները։ Դարձեալ մարդ մը որչափ ստորին աստիճանի մէջ ալ դտնուի՝ այս պարզ բայց թանկագին կրթութիւնը ուիչներուն պարտական է, ուստի ամենէն յետին վիճակին ալ առ կերպով կրնայ օգտակար ըլլալ, վասն զի լոյսը ինչ փայլով որ կը փայլի բլրի մը գագաթը, անկէ նուազ չփայլիր հովտին մէջ։ Ամեն տեղ եւ միշտ, արտաքին պարագայները որչափ անյաջող ալ ըլլան կատարեալ պարկեշտ մարդը կրնայ ազիլ եւ զարգանալ, հոգ չէ թէ իր բնակարանը դիւղական խրճիթ մը կամ մեծ քաղաքի մը նեղ փողոցն է։

Նա որ կտոր մը երկիր կը մշակէ, նա ալ կրնայ մեծագումար հարստութիւններ ժառանգողի մը չափ հաւատով եւ յուսով եւ անոր չափ բարձր նպատակի մը համար աշխատիլ։

Ամենէն խոնարհ գործատուն ալ եթէ ուզէ կրնայ ճարտարութեան գիտութեան եւ բարոյականութեան վարժարան մը դառնալ, ինչպէս նա եւ կրնայ ծուլութեան կամակորութեան եւ ապականութեան դպրոց մ'ըլլալ։

Ամեն բան անհատներէն, եւ իրենց ներկայացած առիթներէն բարիք գործելու համար օգուտ քաղել գիտնալէն կախումն ունի։

Լաւ գործածուած կեանք մը, խնամով պահպանուած պատիւը դոյդն ժառանգութիւն մը չէ դոր մարդ կը թողու իր որդւոց եւ աշխարհի,

վան դի առաքինութեան ամենէն պերճախօս դա-
սը եւ մոլութեան ամենէն խիստ քննադատութիւնն
է այն, այս ժառանգութիւնը հարստութեան ամե-
նէն ապահով եւ ամենէն տեւական աղբիւրն է։

Երանի անոնց որք կրնան փօխի հետ հեռեւ-
եալ խօսքերը կրկնել, զորս ըսած է Լորտ Հէրվիի
մէկ հեղնութեան պատասխանած առեն, « բա-
ւական է որ ես ծնողաց համար չկարմրիմ, եւ
ծնողքս ինձ համար չարտասուեն »։ Ուրեմն բա-
րի եւ պատուաւոր ըլլալու համար երիտասարդք
լաւ ընկերութիւններ բնտռելու են եւ միշտ ի-
տէական բարձրութեան մը հասնելու իղձ եւ
ջանք ունենալու են։

Ֆրանսիս Հօրնէր իր բարձր խմացականու-
թեամբը եւ ազնիւ բնաւորութեամբը մարդոց
հետ ունեցած յարաբերութիւններէն քաղած օ-
գուտներուն վրայ խօսած առեն այսպէս կ'ըսէ,
« ինձ չեմ վարանիր յայտարարել թէ իմ մտա-
ւորական յառաջադիմութեանս մեծագոյն մասը
անոնց կը պարտիմ՝ որոց հետ որ յարաբերու-
թիւն ունէի, զրքերէ ուսածս անոր մէկ փոքրիկ
մասը կը կազմէ »։

Լորտ Շեսլիւրն իր երիտասարդութեան ա-
տեն այցելութիւն մը տալով Մալէրպի [1] անոր

[1] Մալէրպ Ֆրանսացի գրագէտ եւ քաղաքա-
գէտ մ'էր որ ծնաւ 1721ին ի փարիզ, Լուի ԺԴ. ի
ճախարարն էր սա, որ 1794ին 62 տարեկան
գլխատուեցաւ. Ֆրանսական յեղափոխութեան ա-
տենին վճռովը։ Մալէրպ նշանաւոր է իր վար-
չական հանճարովը եւ առաքինութեամբը։

ներկայութիւնը իր վրայ այնպիսի զօրաւոր ազ-
դեցութիւն մ'ըրաւ, որ յետոյ այսպէս կ'ըսէր,
« ես չատ ճանապարհորդեցի, բայց ոչ մէկ մար-
դու ներկայութիւնը իմ վրաս այնպիսի տպաւո-
րութիւն մ'ըրած չէը, եւ երբէ կենացս ընթաց-
քին մէջ երբէք բարիք մը գործեմ, առոյգ եմ որ
Պ. Մալէրպի յիշատակին ներչնչութեամբն է որ
պիտի կարենամ գործել զայն »։ Պարկեշտ մար-
դոց հետ ունեցած յարաբերութիւններս միշտ օգ-
տակար կ'ըլլայ մեզ համար, վասն զի, ինչպէս
որ անուշահոտ ծաղկանց եւ մարգագետիններու
մէջ չրջագայողները իրենց լաթերուն վրայ կը
պահեն անոնց քաղցր բուրմունքները, այնպէս
ալ պարկեշտ մարդոց հետ կենակցութիւն ունե-
ցողները իրենց վրայ կը պահեն անոնց չնորհաց
մէկ մասը։

Հանգուցեալ Ջօն Սթէրլինկի հետ սերտ յարա-
բերութիւն ունեցողներուն ամենն ալ կը վկա-
յեն թէ, նա իրեն մօտեցողներուն ամենուն վը-
րայ ալ չատ լաւ ազդեցութիւն մը կը ներգոր-
ծէը։ Շատերուն միտքը իրմով արթնցան թէ աշ-
խարհի մէջ մարդուն կոչումը չատ բարձր է, եւ
չատերը իրմէ սովրեցան թէ ինչ էին եւ ինչ
պարտ էին ըլլալ։

Պ. Թրէնք այսպէս կ'ըսէր իրեն համար. « ով
որ իր ազնիւ բնութեան հետ յարաբերութիւն
կ'ունենար, ինքզինք կերպով մը աշխուժացած կ'ըզ-
դար, ես ալ ամեն անգամ որ իրմէ կը բաժնուէի,
ինքզինքս սովորականէն աւելի բարձրացած կ'ըզ-
դայի »։

Աչքիւ նկարագրի մը ներգործած ազդեցութիւնը ահա այսպէս կ'ըլլայ, անով կը բարձրանանք եւ կը լուսաւորուինք, բնաւ չենք կրնար դիմադրել անոր եւ կը վարժուինք ամէն բան իրեն պէս տեսնել. մարքերու իրարու վրայ ըրած ազդեցութեան եւ ներշնչութեան մէջ ահա այսչափ դիւրութիւն կայ։

Արուեստագէտք ալ երբ իրենցմէ մեծ արուեստագէտներու կը հանդիպին՝ ինքզինքնին աւելի բարձրացած կ'զգան։

Հէյտընի հանճարը առաջին անգամ Հանտէլի հանդիպած տեղն բորբոքեցաւ։

Հանտէլի նուագածները լսելով էր որ Հէյտընի եբաժշտութեան համար եռանդը արթնցաւ ու բորբոքեցաւ, եւ ինք իսկ կ'ըսէր թէ առանց այդ պարագային երբէք պիտի չկրնար իր Քրէատիօն (ԱՐԱՐՉԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ) նուագը չարարդել։

Սա Հանտէլի համար այսպէս կ'ըսէր, «Եթէ ուղէ կայծակի պէս կը զարնէ», ուրիշ անգամ մ'ալ այսպէս. «իր խաղերուն մէջ չկայ հատ մը, որ չհարուածէ»։

Ագարլաթի ալ Հանտէլի մէկ ուրիշ ջերմ զարմացողն էր։ Իր առաջին Իտալիոյ մէջ նորա եռեւէն գնաց եւ իր զարմացումը այնքան մեծ էր որ երբ անոր վրայ կը խօսէր՝ երեսը կը խաչակնքէր։

Ճշմարիտ արուեստագէտք միշտ իրենց արուեստակցաց մեծութիւնը կը ճանչնան եւ կը խոստովանին ամենայն վեհանձնութեամբ։

Պէթովէն Շերիպինիի [1] ամենէն ջերմ զարմացողներէն մին էր եւ Շուպէրթի նորածին հանճարը մեծ հիացմամբ ողջունեց։ «Արդարեւ աստուածային է այն հուրը որով Շուպէրթի բորբոքուած է» կ'ըսէր Պէթովէն։

Նարթքօթի իր պատանեկութենէն սկսեալ այնքան մեծ զարմացում մ'ունէր Ոէյնօլոսի համար որ երբ Տէվոնչայրի մէջ հրապարակական հաւաքման մ'առեն իմացաւ թէ այն մեծ նկարիչը հոն ներկայ է, բոլոր ամբոխը ճեղքելով մինչեւ անոր քով գնաց եւ յայտնեցաւ անոր հանդերձին քղանցքին դպչելու «որ մեծ գոհունակութիւն մը պատճառեց սրտիս» կ'ըսէ, Ոէյնօլոսի հանճարին համար ունեցած զարմացման անկեղծութիւնը ցուցնելու համար։ Օրինակի զօրութիւնը նիւթական բաներու մէջ ալ մեծ է, ամէն անգամ տեսնուած է որ այն մարդիկ որք ըստ ինքեան վատասիրտ եւ երկչոտ են, եթէ արիասիրտ մարդոցմէ առաջնորդուին, նոցա ներկայութեամբը եւ օրինակովը կը վառուին եւ երբեմն զարմանալի հերոսքներ կը գործեն։

Մինակ քաջագործութեան մը յիշատակը ամբողջ բանակ մը կրնայ ոգեւորել իբր դիւթական թմբուկ մը։

Ժան — Ժիաքա մեռնելէն ետքն ալ իր ազդեցութիւնը Պոհեմիացւոց վրայ ներգործելը չարու-

[1] Սալվատոր Շերիպինի իտալացի երաժիշտը ծնաւ 1760ին եւ մեռաւ 1842ին 82 տարեկան։ Սա արդէն 13 տարեկան հասակէն նուագելու սկսաւ, իր տաղանդը կը փայլի մանաւանդ եկեղեցական երգոց համար շարադրած երաժշտութեանց մէջ։

նակելու համար մինակ յիշատակը թողլով գոհ չըլլար, այլ անոնց կը թողու իր մորթը եւ կը հրամայէ որ անով թմբուկ մը չինեն։

Երբ Խաբէնտէր պէյ մեռաւ՝ թուրքերը իր ոսկորները մէջերնին բաժնեցին, որպէս զի իրենց մէջ խրաքանչիւրը նորա մէկ բեկորը իր սրտին վրայ ունենայ եւ նորէն ոգեւորած զգայ ինքզինքն այն արուեստամբ, որով նորա կենդանութեան ատեն այնքան յաղթանակներ տարեր էին։

Արին Տուկլաս Պաղեստինի մէջ եղած ատեն Պրիւսի սիրտը իր վրայ կը կրէր, երբ սա տեսաւ թէ իր հեծելազօրներէն մէն մահմետականներէն պաշարուած է, վազեն հանեց դիւցազին սիրտը կրող արծաթեայ տուփը եւ կուռին ամենէն տաք տեղը նետելով այսպէս աղաղակեց. «Այսօր ալ ուրիշ ամեն ատենուան պէս առաջին եղիր պատերազմի մէջ եւ Տուկլաս քեզ կը հետեւի կամ կը մեռնի». այս ըսելով թշնամեաց մէջ նետուեցաւ եւ ամեն դիէ վիրաւորուելով ընկաւ մեռաւ ճիշտ այն տեղը ուր որ նետած էր իր բարեկամին մասունքը։

Կենսագրութեանց գլխաւոր օգուտն այն է որ չատ մը ազնիւ օրինակներ պարունակելով իրենց մէջ մեզ առաջնորդ կըլլան։ Մեր երջանկայիշատակ նախնիք տակաւին մեր մէջ ներկայ են իրենց յիշատակովը եւ կատարած քաջագործութեամբքն, անոնք մեռած են բայց տակաւին մեր սենեակին մէջ, մեր սեղանին բոլորտիքը ներկայ են, անոնք մեր ձեռքէն բռնած տակաւին

կ'առաջնորդեն մեզ եւ այնպիսի օրինակներ թողած են, զորս կրնանք մեր ուսման առարկայ ընել, անոնց վրայ զարմանալ եւ նմանիլ։

Արդարեւ ով որ իր մանուանէն յետոյ ազնիւ կեանքի մը յիշատակը կը թողու, նա ապագայ սերունդեան մնհատնուա դանձ մը թողած կը համարուի, վասն զի այդ կեանքը ուրիշներու համար օրինակ մը կըլլայ, որուն համեմատ բոլոր ապագայ ժամանակաց մէջ կրնան կառավարուիլ, այդ կեանքը կրնայ միշտ նոր եռանդով մը ոգեւորել յետագայ սերունդը որ ինք ալ այդ կեանքին սիրոյ գեղեցիկ գործերը նորէն երեւան բերէ։ Ասոր համար է որ առաքինի մարդու մը կեանքը պարունակող գիրք մը թանկագին հունտերով լի է։ Մխիթըն այսպիսի գրքի մը համար կ'ըսէ թէ «անի հանճարեղ եւ առաքինի մարդու մը արեան ամինէն թանկագին, ամենէն մաքուր մասն է որ զմռսուած եւ պահուած է երկրորդ կեանքի մը համար»։

Յիրտապարդ մը երբեմն կենսագրութեան մը մէջ ինքզինքը կը տեսնէ, ինչպէս Փօռէժ Միքայէլ—Անճէլոյի գործերը դիտած ատեն իր հանճարին զարթնուլը զգաց, եւ աղաղակեց «Ես ալ նկարիչ եմ»։

Սըր Սամուէլ Ռօմիլի իր կենսագրութեան մէջ պատմած է թէ Տակէսօ Ֆրանսացի մեծ եւ վեհանձն դիւանապետին վարուց պատմութիւնը իր վրայ մեծ ազդեցութիւն ունեցած է։

«Թօմասի գործերը ձեռքս ընկան», կ'ըսէ սա, զարմանքով կարդացի իր Տակէսօյի վրայ գրած

ներքողը, եւ այդ հռչակաւոր դիւանապետին վայելած պատիւները սաստիկ դրդռեցին եռանդս եւ փառասիրութիւնս, եւ երեւակայութեանս առջեւ փառաց նոր աստղարէզ մը բացին»։

Ֆրանքլին իր կատարած դերին կարեւորութիւնը եւ բարձրութիւնը երիտասարդութեան ատեն կարդացած Փլութըրն Մարէերի «Լուսեղէն քաղաքը» գրքին կը տար. այս գրքին մէջ Մարէեր իր կեանքը պատկերացուցած էր։

Այսպէս ահա բարի օրինակ մը իր եաեւէն ուրիշ մը ձգեց եւ բոլոր աշխարհի մէջ սերնդէ սերունդ տարածուեցաւ, վասն զի Սամուէլ Տրիուալ յայտարարած է թէ կենաց եւ մանաւանդ գործի մէջ իրեն առաջնորդ ունեցած է Ֆրանքլին։

Այսպէս անկարելի է ըսել թէ ո՞ւր կանգ կ'առնու կամ ո՞ւր կը վերջանայ բարի օրինակ մը, եւ թէ երբէք վախճան մ'ունի։

Ուստի ինչպէս կենաց, նոյնպէս ալ գրականութեան (գրքերու) մէջ միշտ լաւագոյն ընկերութիւններ բնտռելու է, ընտիր գրքերը միայն կարդալու է, եւ ինչ որ կը տեսնենք անոնց մէջ կատարեալ՝ անոր նմանելու ջանալու ենք։

«Գրականութեան մէջ», կ'ըսէր լօրտ Տիւռլի, «միշտ լաւագոյն ընկերներ ունենալ կը փափաքիմ, այս ընտիր ընկերներս արդէն կարդացած հին գրքերս են, որոց հետ աւելի ընտանի ըլլալ կ'ըզձամ, եւ կը կարծեմ թէ որչափ որ հին գրքերը վերստին կարդալը այնքան հաճելի չէ, բայց առաջին անգամ կարդացուած գրքէ մը շատ աւելի օգտակար է»։

Շատ անգամ պատահած է որ ընթերցող մը գիրք մ'առած է ձեռքը միայն ժամանակը անցնելու համար. բայց կարդացած ատեն աղնիւ օրինակներու հանդիպելով ա'նպիսի կարողութիւններ արթնցած են իր մէջ, որոց գոյութեան վրայ տարակուսած անգամ չէր։

Ալֆիէրի Պլութարքոսէ վերածելէ առնը կարդալով զգաց եւ խմացաւ թէ ինք գրականութեան կոչում ունի։

Լօյօլա երիտասարդ եւ չքեղ պաշտօնակալ մ'էր. որ Բամբլիւնի պաշարման միջոցին ծունկէն վիրաւորուելով անկողին մտաւ։

Ապաքինութեան միջոցին գիրք մ'ուզեց ժամանակը անցնելու համար։

Վերստին գիրքս մը բերին իրեն, այս գիրքը ա'յնպէս բորբոքեց իր միտքը որ անմիջապէս որոշեց որ ինքն ալ կրօնական ընկերութիւն մը հիմնէ։

Ասոր պէս Լուտեր[1] ալ Ժան Հուսի վարուց

---

[1] Մարթին Լուտեր բողոքականութեան հիմնադիրը ծնաւ 1483ին, իր հայրը աղքատ հանքահան մ'էր։ Սա մեծնալով Օգոստինեանց կարգին մէջ մտաւ իբր կրօնաւոր։ 1517 ին Լեւոն Ժ. պապը բոլոր Գերմանիոյ մէջ ներողութիւնները բաժնել տալով (ստակով) Լուտեր սկսաւ դեմ խօսիլ, պապականք աշխատեցան դարձի բերել բայց չյաջողեցան, ապա ուզեցին բանտարկել, բայց Լուտեր յառաջուց իմանալով Սաքսի կայսրընտրին քով փախաւ որ զինք կը պաշտպաներ։ Ասկէց յետոյ Լուտեր յայտնի համարձակ ուրացաւ պապին իշխանութիւնը եւ Ս. գրոց ձեղինակութիւնէն զատ ուրիշ ձեղինակութիւն չճանչցաւ,

պատմութիւնը եւ անոր գրուածները կարդալով էր որ որոշեց մեծ գործեր ունենալ :

Տօքթէօր Վօլֆ ալ Ֆրանսուա Քովլեէ վրէն կարդալով իմացաւ թէ ինքն ալ քարոզչութեան կոչում ունի . եւ այս գիրքը իր մատաղ հոգին ա՛յնպիսի եռանդով մը բորբոքեց , որ նոյն միջոցին ինքզինք բոլորովին առաքելութեան կամ քարոզչութեան նուիրեց :

Վերջապէս , Քոֆ Նաւոպէրին ծանոպրհորդուԸնէննէրը կարդալով էր որ Ուիլերմ Քարի միտքը դրաւ ձեռնարկել այն վեհ ու մեծ գործերուն որոց մով ա՛յնքան երեւելի հանդիսացաւ իբր քարոզիչ :

Ֆրանսիս Հօրնէր իր օրագրին մէջ կ՛արձանագրէր այն գրոց անուններն որք իր վրայ լաւ եւ սեւական ազդեցութիւն մը բանեցուցեր էին : Այս գիրքերուն մէջ կային Քօնտօրսէի [1] Հալլերի

կուսակրօնութեան դէմ խօսեցաւ եւ ինքն ալ կրօնաւորութիւնի մը հետ ամուսնացնալով շատ մը զաւակներ ունեցաւ , սրբոց յարգանքը եւ եկեղեցւոյ պատուէրները մերժեց , խոստովանութիւնը եւ գոյափոխութեան վարդապետութիւնը արհամարհեց եւ մկրտութենեն ու հաղորդութենեն զատ ուրիշ խորհուրդ չընդունեցաւ : Լեւոն Ժ· գինքն եկեղեցիեն արտաքսելու համար կոնդակ մը ղրկեց : Լուտեր առածին պես այրեց զայն հրապարակաւ : Լուտեր Աստուածաշունչը գերմաներէնի թարգմանեց ժողովրդեան հասկացնալի լեզուով եւ իր վարդապետութիւնները տարածելու համար զանազան գրուածներ շարադրեց : 1546ին մեռաւ սա 63 տարեկան :

[1] Քօնտօրսէ Ֆրանսացի իմաստասէր եւ գիտուն մ՛է որ ծնաւ 1743 ին եւ 1794 ին 51 տա-

վրայ գրած Նէքքէռը · Սբ Ճօզէֆ Ռէյնօլտսի ծառերը , Պաւճէ Ֆորձերը եւ Պիւրնէթի գրած վրէն Սբ Մարկոս Հալէ գիրքը : Հօրնէր կ՛ըսէ թէ այս վերջին գրքին ընթերցանութիւնը գինքը խանդով եւ եռանդով լեցուց : Քօնտօրսէի Հալլերի վրայ գրած Նէքքէռին համար ալ այսպէս կ՛ըսէ : « Այսպիսի գիրք մը բնաւ չեմ կրնար ձեռքէս թողուլ առանց տեսակ մը սրտի տրոփում զգալու , զոր չեմ կրնար բացատրել , վասն զի այդ տրոփումը միանգամայն զարմացման , վառաասիրութեան եւ յուսահատութեան տրոփում մ՛է : Սբ Ճօզէֆ Ռէյնօլտսի ծառերուն գալով այսպէս կ՛ըսէ . « Պաքօնի գործերէն յետոյ չկայ ուրիշ գիրք մը որ գինս այնքան կրթած ըլլայ որչափ Ռէյնօլտսի ծառերը : Աշխարհի մարդոց գերազանցութեան տանող ուղին ցուցնող եւ սորվեցնող հանճարեղ մտաւորականներուն մէջէն Ռէյնօլտս առաջին է , սա այնպիսի վստահութեամբ մը կը հաստատէ աշխատութեան ամենակարողութիւնը , որ ընթերցողն ալ իսկոյն կը համոզուի թէ հանճարը աւելի աշխատութեան արդիւնք մ՛է քան թէ բնութեան մէկ ձիրքը . սա գեղեցիկին եւ գերազանցութեան համար այնպիսի եռանդուն սէր մը , այնպիսի բարձր զարմացում մը կը ցուցընէ , որ կը համարձակիմ ըսել թէ անոր պէս յանկո՛ղիչ եւ հետաքրքրական գիրք մը չկայ » :

Ռէյնօլտս ինքն ալ ուրիշ նկարչի մը վարքը կարդալով ինքզինք այնպէս նկարչութեան նուի-

բեկան մեռաւ բանտին մէջ ինքզինք բռնաւորելով : Սա նշանաւոր է իր մարդասիրական գաղափարներովը :

բեր է : Հէյտըն ալ Ռէյնօլտսի կենսագրութիւնը կարդալով անոր ապագային հետեւելու առանցքը բորբոքուեր է : Այսպէս իր կորովովը եւ յարատեւութեամբը նշանաւոր մէկ մարդու մը վարուց պատմութիւնը բաւական է բորբոքել մի եւ նոյն նուիրական հուրը անոնց սրտին մէջ որք մի եւ նոյն ճաշակները եւ միեւնոյն յարմարութիւններն ունին . եւ յաջողութեան ու փառաց կատարը հասցնել զանոնք , որք միեւնոյն ջանքերով կ'աշխատին : Օրինակաց չգթայն այսպէս իր օգակաց անհուն յաջորդութեան մէջ կը պարունակէ զանազան սէրունդներ , եւ հիացումը , նմանողութեան մայրը , դարերու մէջէն կը չարունակէ ճչմարիտ այսինքն հանճարի աղնուապետութիւնը :

Երիտասարդաց տրուելիք ամենէն կարեւոր եւ ամենէն տարափոխիկ օրինակն է սիրով եւ ախորժելով աշխատելու օրինակը : Արդարեւ զուարթութիւնը մաքին առաձգութիւն կը տայ , ցնորքները կը վանէ , եւ դժուարութեանց հանդիպած առեն երբէք յուսահատութեան մէջ չձգեր զաչխատասէրը , վասն զի միշտ այդ դժուարութեանց յաղթելու յուսով կ'աշխատի , պարագայներէն կրնայ օգուտ քաղել որով վերջապէս կը յաջողի :

Ջերմ ոգի մը միշտ երջանիկ եւ զօրեղ ոգի մ'է , որ սիրով եւ ախորժով աշխատելով զուրիշներն ալ աշխատելու կը գրգռէ իր օրինակովը եւ ամենէն հասարակ զբաղմունքներն ալ կ'աղնուացնէ :

Ամենէն արգասաբեր աշխատութիւնն այն է , որ սիրով կ'ըլլայ , այսինքն այն աշխատութիւնը զոր զուարթամիտ մարդ մը կը կատարէ : Ասոր

համար է որ Հիւմ կ'ըսէր թէ նախապատիւ կը համարի զուարթ բնաւորութիւն մը եւ ամեն բանի աղէկ կողմը տեսնելու սովորութիւն մ'ունենալ , քան թէ տխուր բնաւորութիւն մը եւ տասը հազար լիրա եկամուտ :

Այս տեղ յարմար կը դատենք ըսել թէ մարդոց նկարագիրը կամ բնաւորութիւնը որքան կը զօրանայ եւ կը հաստատուի լաւ սովորութեամբք : Սովորութիւնը չէ թէ միայն երկրորդ բնութիւն է , այլ նոյն իսկ մարդը սովորութեանց կոյտ մը , հաւաքածոյ մ'է . Մեթոդաթաղիս գործերու եւ խորհուրդներու կրկնութեան վրայ այնքան մեծ հաւատք մ'ունէր որ կ'ըսէր , « Մարդոց ամեն գործերը , նոյն իսկ առաքինութիւնը սովորութիւն է » : Պիւթլէր իր (Անալօժի , Համակերպութիւն) գրքին մէջ կ'ըսէ՝ եթէ մարդ չարունակ իր կրից յաղթելու եւ փորձութեանց դիմադրելու վարժուի՝ այն առեն առաքինութիւնը սովորութիւն կը դառնայ . այսպէս իր ըսածին նայելով , բարեաց գործելը չարից գործելէն աւելի դիւրին կ'ըլլայ :

« Ինչպէս որ մարմնոյ սովորութիւնները արտաքին գործողութեամբք ձեռք կը բերուին » կ'ըսէ սա « այնպէս ալ հոգւոյն սովորութիւնները ներքին որոշմանց գործադրութեամբը այսինքն հնազանդութեան , ճչմարտասիրութեան , արդարութեան եւ զթութեան սկզբունքներուն գործադրութեամբը ձեռք կը բերուին » :

Լորտ Պրուհամ ալ երիտասարդութեան տըրուելիք լաւ դաստիարակութեան մը եւ բարի օ-

րինակներու կարեւորութեան վրայ խօսելով այսպէս կ'ըսէ. « Աստուածմէ յետոյ, ամեն բան սովորութենէ կախեալ է, որուն վրայ դրած են իրենց յոյսն ու վստահութիւնը ամեն ժամանակաց օրէնսդիրք եւ մանկավարժք, սովորութեամբ ամեն բան կը դիւրանայ եւ միայն սովորութենէ չեղուած առեն դժուարութիւններ կը պատահին »։

Այսպէս եթէ անգամ մը ժուժկալութիւնը մեզի սովորութիւն ընենք, բնաւ որկրամոլ չենք կրնար ըլլալ, իսկ եթէ խոհեմութիւնը սովորութիւն ըրած ըլլանք դեղմ մարդուն անոգութիւնը զմեզ կը զայրացնէ։

Ուստի ամեն ժամանակ մեր վրայ հակելու ենք ամենամեծ խնամքով եւ բնաւ թող տալու չենք որ վատ սովորութիւն մը գայ տիրէ մեր վրայ, վասն զի եթէ անգամ մը տեղի տանք, ալ շատ դժուար կ'ըլլայ, եթէ անկարելի չէ, անկէ ազատիլը։ « Սովորութիւնները » կ'ըսէ Ռուս հեղինակ մը շատ իրաւամբ « մարգարէ մանուկի մը պէս են, եթէ անգամ մը կապը քակուի, մարգարտի բոլոր հատերը կը թափին »։

Սովորութիւն մը ինչ կերպով ալ որ հաստատուի, ալ ինք իրեն եւ առանց դիտակցութեան կը գործէ, իր գօրութիւնը միայն անոր դիմադրած առեններս կ'զգանք։

Որ եւ իցէ գործ մը երբ յաճախ կը կրկնուի, միշտ միեւնոյն գործը ընելու յարմարութիւն եւ միտում մը կունենանք. եւ սովորութիւնը որ նախ ոտքի ոստայնի մը չափ գօրաւոր չերեւար, եթէ անգամ մը հաստատուի՝ երկաթէ շղթայէ մ'աւելի գօրաւոր կերպով կը կապէ զմարդ։ Կենաց փոքրիկ դիպուածները առանձին առնուած աոեն կարծես թէ բնաւ կարեւորութիւն մը չունին, բայց աոնք ալ ձեան պէս են որ հատիկ հատիկ ընկնելով վերջապէս ահագին կոյտեր կը կազմէ։

Անձին յարգութիւնը, աշխատասիրութիւնը, ճարտարութիւնը, ուղղութիւնը ամենն ալ սովորութիւններ են։ Սկզբունք որ կ'ըսենք ուրիշ բան չեն բայց եթէ սովորութենէս տրուած անուններ, վասն զի սկզբունքները միայն բառեր են, իսկ սովորութիւնները բուն իսկ իրն են, որք եթէ բարի են՝ մեր բարերարները կ'ըլլան, իսկ եթէ չար են՝ մեր բռնաւորները եւ թշնամիները կը դառնան։

Այսպէս քանի ծերանանք մեր անհատականութեան եւ ազատ գործունէութեան մէկ մասը սովորութեան կը փոխուի, եւ մեր գործերը այս կերպով ճակատագրի բնութեան կը մատնակցինք եւ մենք կապուած կ'ըլլանք այն չղթաներով զորս մեր ձեռքով գարբնեցինք։

Ուրեմն ամեն մարդու նուիրական պարտաւորութիւնն է իր զաւակները կանուխէն առաքինի սովորութեանց մէջ մեծցնելը։

Մատղաշ հասակի մէջ մանկունք շատ դիւրութեամբ կը կրթուին, եւ եթէ անգամ մը լաւ սովորութիւններ ձեռք բերին՝ ալ բոլոր կեանքերնուն մէջ կրնան երջանիկ ըլլալ, սովորութիւնք ալ ծառի մը կեղեւին վրայ փորագրուած գրերուն կը նմանին՝ որք ծառին հետ կ'աճին ու կ'ընդարձակին։

« Տուէք տղու մը իր հետեւելիք ուղղութիւնը, մեծնալով ալ անկէ բնաւ չխոտորիր »։

Արդարեւ սկզբնաւորութիւնը իր մէջ կը պարունակէ վերջաւորութիւնը։

Ա՜ՕՀ ինչ է որ դժոխքա՜ կ'ապնաւ. եւ այս առաջին քայլէն կախուած է ճանապարհորդութեան ուղղութիւնը եւ նպատակը։

« Կը յիշէ՞ք » կ'ըսէր Լորա Քօլինկուուա երիտասարդի մը, զոր կը սիրէր « որ քանի եւ հինգ տարեկան չեղած հաստատ նկարագիր մը կամքը նաւորութիւն մ'ունենալու էք բոլոր ձեր կենաց համար։

Տարիքին հետ սովորութիւնները զօրանալով եւ նկարագիրը հաստատուելով հետզհետէ նոր ասպարէզ մը մտնելը կը դժուարանայ քանի որ կը ծերանանք։

Ասոր համար է որ չատ անգամ սովրուած բան մը մոռնալը նորէն բան մը սովրելէն աւելի դժուար է, եւ ասոր համար է որ հին ցոյն սրբընդահարը ուրիշ աշակերտներէն կրկին վարձք կը պահանջէր այն ուսանողներէն՝ որք արդէն իրմէ առաջին վարպետի մը քով դաս առած էին։

Վատ սովորութիւն մը հանել նեղելը ակռայ մը հանելէն հազար անգամ դժուար է եւ անկէ հազար անգամ աւելի ցաւ կը պատճառէ։

Փորձեցէք անգամ մը ծոյլ, անկարգ, զեղուն մարդ մը իր վատ սովորութենէն եւ դարձնել, ապահով եղէք որ հարիւրէն իննսունն եւ ինը պարագաներու մէջ անյաջող պիտի ելնէք. վասն զի սովորութիւնը անոնց բնութեան եւ կենաց հետ

մի եղած ըլլալով անկէ բաժնելը անկարելի կ'ըլլայ։

Ասոր համար է որ Պ. Լինք կ'ըսէ թէ առնէն լաւ սովորութիւնը մի միայն լաւ սովորութիւններ հաստատելն է։

Մինչեւ անգամ երջանկութիւնն իսկ սովորութիւն է։ Արդարեւ մարդ մը կրնայ առնէն բանլաւ զեղեցիկ տեսնելու սովորիլ ինչպէս կրնայ առնէն բան տգեղ տեսնելու ալ սովորիլ։

Տօքթէօր Ճոնսըն մինչեւ իսկ համարձակեցաւ ըսել թէ աւելի ազէկ է որ մարդ մը առնէն բանի ազէկ կողմը տեսնելու սովորի քան թէ տարին քսան եւ հինգ հազար ֆրանք եկամուտ ունենայ։

Արդ, որովհետեւ մենք մեր կամաց բառարցակ տէրն ենք, կրնանք ուրեմն մեր յառաջադիմութեան նպաստող եւ մեզի հաճոյք պատճառող առարկայներու վրայ ուղղել մեր խորհուրդները եւ այսպէս զուարթ խորհուրդներու սովորութիւնը մշակել ինչպէս ուրիշ սովորութիւններ կրնանք մշակել, եւ առնէն մարդոց համար ալ զուարթ բնութիւն մը, համարձակ նկարագիր մը, մտաց լաւ տրամադրութիւն մ'ունենալու սովորիլը որ եւ է պիտոյթիւն մը կամ զբօսանեցուցիչ արուեստ մը մշակելէն լաւագոյն է։

Ինչպէս որ չկայ ծակ մը, այնքան փոքրիկ, ուրկէ արեգական լոյսը չթափանցէ՝ այնպէս ալ չկայ գործ մը կամ դիպուած մը այնքան փոքր կամ աննշան որ մարդու մը բնաւորութիւնը եւ բեւեռ չհանէ։ Արդարեւ անհատի մը նկարագիրը

ուրիշ բան չէ բայց եթէ խել մը ըստ պատչաճի եւ պատուաւոր կերպով կատարուած փոքրիկ գործերու արդիւնքը եւ ամէն օրուան կեանքերնիս ալ այն քարահանքն է ուսկից կը հանենք մեր սովորութեան չէնքին քարերը ։

Մարդու մը բնաւորութեան ամենէն ապահով փորձաքարներէն մին է անոր ուրիշներու նկատմամբ ունեցած վարմունքը ։ Մեղմէ բարձրերուն, մեր հաւասարներուն եւ մեզմէ ստորիններուն հետ չնորհալի կերպերը հաճոյից հաստատ աղբիւր մ'են։ Այդ կերպերը ուրիշներու ալ հաճելի կըլլան, վասն զի կ'ապացուցանեն թէ մենք զիրենք կը յարգենք, բայց մեզի անոնցմէ տասն անգամ աւելի հաճոյք կը պատճառեն։

Ամէն մարդ ալ աղնիւ կերպեր կրնայ ստանալ եւ ուրիշ շատ մը ստացումներու պէս այս ալ մեծ մասամբ մեզմէ կախումն ունի ։

Արդարեւ միայն մեզմէ կախեալ է կիրթ եւ բարեբարոյ ըլլալը, ասոր համար հարստութիւնը բնաւ հարկաւոր չէ ։ Քաղցր բնաւորութեան աղդեցութիւնը կարողութեան եւ հանճարի աղդեցութիւնէն աւելի զօրաւոր է եւ ճիշդ լուսոյ պէս կը գործէ աչխարհի մէջ, որ թէ եւ ձայն ձուն չհաներ, բայց բոլոր մարմինները լինք կը լուսաւորէ եւ կը գունաւորէ ։

Այս աղդեցութիւնը կամաց կամաց եւ հանդարտութեամբ յայտնի կ'ըլլայ ճիշտ այն փոքրիկ ատունկին նման որ իր յարատեւ աճեցողութեամբը հողը կը բարձրացնէ, կը ծակէ եւ դուրս կ'ելնէ ։

Բարք եւ սովորութիւնք, որք կեանքը կը բա-

րեքեն, օրէնքներէն չատ կարեւոր են, որք բաղում արտայայտութիւնն են ։

Արդարեւ օրէնք մէկ քանի կէտերով կը չոչափեն մեզ, բայց սովորութիւնք ամեն կողմանէ պատած են մեզ մեր միջնորտին պէս ։ Անոնք կերպերը ուրիշ բան չեն բայց եթէ վարմունքի քաղցրութիւն ։

Մարդասիրութեան եւ բարեբարոյութեան արտայայտութիւնն են աղնիւ կերպերը, եւ բարեբարոյութիւնը ամենէն էական տարրներէն մին է այն ընկերական յարաբերութեանց, ուր մարդիկ հաճոյք եւ օգուտ կրնան գտնել փոխադարձաբար ։ « Քաղաքավարութիւնը » կ'ըսէր Տիկին Մօնթակ, « ըստ ինքեան չատ դիւրագնի է, բայց ամեն բան անով կը գնուի » . « Աչխարհի մէջ ամէնէն դիւրագնի բանը բարութիւնն է, եւ ամենէն նուազ զոհողութիւն եւ յոգնութիւն կը պահանջէ » ։

« Սրտերը չահեցէք » կ'ըսէր Պիւրկէյ Էլիզապէթ Թաղուհւոյն, « եւ սիրտ ու քսակ միանգամայն պիտի ունենաք » ։

Եթէ բնութիւնը ինք իրեն ազատ թողուինք որ իր բնական բարութեամբը գործէր, եւ արուեստակութիւններ չմտցուներինք իր մէջ, անթիւ անհամար լաւ արդիւնքներ կ'արտադրէր ։

Գեղեցիկ եւ չնորհալի կերպերը առանձին առանձին առնուած ատեն չատ տկար արժէք մ'ունեն . բայց եթէ ատոնք չաճախ կրկնուելով դիզուին մեծ կարեւորութիւն կ'ատանան ։ Ատոնք ալ փոքրիկ լումաներու եւ վարկեանններու խնայո-

թեանց կը նմանին՝ որք տարբոյն կամ մարդուն կենաց վ'երջը այնքան մեծ արդիւնքներ արտադրած կ'ըլլան։

Շնորհալի կերպերը գործի մը գարդն են, եւ եթէ լաւ խօսք մը կամ լաւ գործ մը շնորհալի կերպով մ'ըսուի կամ ըլլայ անոնց արժէքը ալ աւելի կը մեծնայ։

Այն մարդը որ ահաճութեամբ կամ իրը հարկադրուած կը տեսնէ գործ մը, որչափ լաւ ալ ըլլայ այդ գործը՝ գարձեալ ընդունելի չ'ըլլար։ Սակայն կան մարդիկ ալ որ կոչտութիւնը իրենց առաւորութիւն ըրած ըլլալով որչափ տաղանդաւոր եւ առաքինի ալ ըլլան՝ ոչ ոք կուզէ այսպիսինեերու հետ ընկերութիւն կամ կենակցութիւն ունենալ։ Արդարեւ շատ դժուար է սիրել այնպիսի մարդ մը որ թէ եւ քեզի ապահակ գտնելէ կ'զգուշանայ, բայց իրեն հաճոյք մը կը տեսնէ քեզ վիրաւորելը անհաճոյ խօսքերով կամ կերպերով։

Մարդիկ ալ կան որ ամեն ժամանակ ամենէն փոքրիկ պարագաներու մէջ իսկ ինքզինքին ուրիշի պաշտպան կը ձեւացնեն եւ շարունակ իրենց մեծութիւնը երեւցնել կ'ուզեն։

Սէն—Պարթելըմիի հիւանդանոցին համար վիրաբոյժ մը պէտք ըլլալով՝ Ամպերնէթի ինքզինքը ընտրելի ներկայեց եւ հիւանդանոցին վերակացուներէն մին տեսնելու գնաց, որ հարուստ նըպարաւաճառ մը եւ վերը յիշուած մարդոցմէ մին էր։

Այս մեծ մարդը — նպարաւաճառը ըսել կ'ուզենք — երբ վիրաբուժին իր դռնէն ներս մտնելը տեսաւ, գոռոզ կերպարանք մ'առաւ. վասնզի կը կարծէր թէ նա իր հաւանութիւնը խընդրելու եկած էր։ «Կարծեմ թէ ձեր այս տարիքին մէջ իմ հաւանութեանս եւ աղեցութեանս պէտք ունիք»։

Ամպերնէթի, որ ինքզինքին մեծ բանի տեղ դնողներէն բնաւ չէր ախորժեր, իր վարմունքին այսպիսի մեկնութիւն մը տրուելուն չկրնալով համբերել, աղաղակեց. «ոչ, բնաւ, ես ուրիշ բանի համար եկած չեմ այլ երկու տուի թուղթը նելու, ահա չուտ, չուտով թղթի մը մէջ դիր ու տուր, արտօնօք գործ ունիմ»։

Այն մարդիկ որ չարունակ ուրիշներու հետ բանակցելու պէտք ու առիթ ունին. անոնք իրենց կերպերը քաղաքավար ընելու աշխատելու են, սակայն եթէ այս մասին ալ չափազանցութիւն ըլլայ, ծաղրելի եւ այպանելի կ'ըլլան։

Քաղաքավարութիւնը եւ բարեբարոյութիւնը կրնայ մինչեւ իսկ անհրաժեշտ համարուիլ այն մարդոց յաջողութեան, որք ընկերութեան բարձր աստիճաններուն մէջ կ'ապրին եւ յաճախ տեսնուած է որ այս ընկերական առաքինութեան պակասութեամբը աշխատասիրութիւնը, ուղղութիւնը եւ պարկեշտութիւնը պէտք եւ կարելի եղածին չափ արդիւնք չեն կրցած արտադրել։

Աշխարհի մէջ անշուշտ կան այնպիսի մարդիկ ալ որք կերպերու կոչտութեան ուշադրութիւն չեն ըներ եւ աւելի հաստատուն յատկութեանց կը նային, բայց այնպիսի մարդոց թիւը շատ փոքր է եւ աշխարհ ընդհանրապէս ասոնց պէս

ներողամիտ չէ եւ չատ անգամ իր դատողութիւնը արտաքին վարմանց վրայ կը հիմնէ, վասն զի ուրիշ կերպ չկրնար ընել։

Քաղաքավարութեան պայմաններէն մին ալ ուրիշներու կարծեաց համար՝ յարգանք ցուցնելն է։ Մարդ մը կրնայ իրեն համար առանձին կարծիքներ եւ վարդապետութիւններ ունենալ, սակայն պէտք է գիտնայ որ ուրիշներն ալ ճիշտ իրեն պէս առանձին կարծիքներ եւ վարդապետութիւններ ունին, եւ որպէս զի ուրիշները իրեն կարծիքները յարգեն, պէտք է որ ինքն ալ ուրիշներունը յարգէ։

Մարդ մը կրնայ իր կարծիքները քաղաքավարութեամբ եւ բարեբարոյութեամբ ալ պաշտպանել, առանց երբէք ծանր խօսքերու եւ կամ հարուածներու դիմելու, արդարեւ այնպիսի պարագայներ կան յորում իւրաքանչիւր բառ մէկ մէկ հարուած է, որոց պատճառած վէրքերը ուրիշ ամէն վէրքերէ դժուար կ'առողջանան։ Այս մասին բաւական կրթիչ առակ մը պիտի պատմենք այս տեղ, զոր Աւետարանական ուխտին (Ավետարանական ընկերություն) քարոզիչներէն մին պատմած է կալլեսի երկրին սահմանները գտնուած առեն։

« Օր մը դէպ ի լեռը ճանապարհորդած առենս տեսայ որ բլրին գովը բան մը կայ որ կը չարժի, ժամը կանուխ եւ օդն ալ ամպոտ ըլլալով այդ բանը ինձ այնքան արտաքոյ կարգի երեւցաւ որ ճիւաղ մը կարծեցի։ Երբ աւելի մօտեցայ տեսայ որ մարդ մ'էր նա, եւ երբ բոլորովին գովը հասայ տեսայ որ իմ եղբայրս էր նա »։

Բնածին քաղաքավարութիւնը որ սրտի ուղղութենէն եւ ղգացմանց բարեբարոյութենէն կը բղխի, որ եւ է դասու մը, որ եւ է ընկերական վիճակի մը սեպհական ժառանգութիւնը չէ։

Սեղանի մ'առջեւ աշխատող գործաւոր մ'ալ եպիսկոպոսի մը եւ ծերակոյտի անդամի մը չափ քաղաքավար կրնայ ըլլալ։ Դարձեալ աշխատութեան կերպէն կամ վիճակէն ալ կախուած չէ քաղաքավարութիւնը։ Քաղաքավարութիւնը մարդու մը հաստատ ու լաւ յատկութեանց բնաւ վրնաս մը չհասցներ։

Ամենէն բարձր վիճակէն սկսեալ մինչեւ ամենէն խոնարհը, ամենէն հարուստէն սկսեալ ամենէն աղքատը կրնայ մեծ սիրտ մ'ունենալ, վասն զի բնութիւնը իր այս թանկագին չնորհը ոչ մէկ մարդու ղլացած է, ընկերական ինչ աստիճանի մէջ ալ որ գտնուի։

Երբէք տեսնուած չէ ճշմարիտ աղնուական մը որ ազնիւ սիրտ մը չունենայ, եւ այդ ազնիւ սիրտը կրնայ, ինչպէս հարուստ տեղանաւորի մը ոսկեզօծ հագուստին տակ՝ այնպէս ալ խեղճ գիւղականի մը բաճկոնակին ներքեւ բաբախել։

Ճշմարիտ աղնուականն այն է որուն նկարագիրը կամ բնաւորութիւնը ամենէն գեղեցիկ օրինակներու վրայ կազմուած է։ Աղնուականի անունը հին ու մեծ անուն մ'է. եւ ամեն ժամանակ աղնուականը իրր բարձրաստիճան եւ կարող մէկը ճանչցուած է։

« Աղնուականը ամեն առեն աղնուական է »։ Կ'ըսէր Ֆրանսացի ծեր զօրապետը Ռուսիլլօնի մէջ

իր Սկովտիացի աշնուականաց զօրագնդին « եւ վասնզի ու նեղուիթեան ժամուն մէջ է որ ազնուականը իր ինչ ըլլալը կը ցուցնէ »։

Ամէն վեհանձն մտքեր այսպիսի բնաւորութիւն մը միշտ կը յարգեն բնազդումով մը։

Այս յատկութիւնները նորաստուորէ եւ կերպերէ կախումն չունին, այլ բարոյական արժանիքէ կախեալ են։

Սաղմոսերգուն համառօտ կերպով այսպէս կը նկարագրէ ազնուականը « ուղղութեամբ կ'ընթանայ իր շաւղին մէջ, միայն արդարութիւն կը գործէ եւ ճշմարտութիւնէ զատ ուրիշ բան չը խօսիր »։

Ազնուականը նշանաւոր է մանաւանդ իր անձին տուած յարգութեամբը, սա մեծ կարեւորութիւն կը տայ իր բնաւորութեան ոչ այնչափ թէ ուրիշները ինչ կրնան խորհիլ իր վրայ, այլ թէ ինք ի՞նչ կը խորհի իր վրայ, սա միայն իր խղճին հաւանութիւնը ստանալ կ'ուզէ։

Ազնուականը ինչպէս որ ինքզինք կը յարգէ, նոյնպէս եւ միւսներն իրաւամբ ուրիշներն ալ կը յարգէ։ Մարդկութիւնը իր աչաց առջեւ չատ նշիւրական է. ուստի չատ քաղաքավարութեամբ եւ ներողամտութեամբ, բարեբարոյութեամբ եւ զուարթութեամբ կը վարուի ամեն մարդու հետ։ Կը պատմուի թէ Լօրտ Չատուարտ Ֆիցկէրալտ Գանատայի մէջ Հնդիկներու հետ ճանապարհորդած ատեն երբ տեսաւ թէ խեղճ կին մը իր երկան բեռներուն տակը ասոտիկ կը տանջուի, մինչդեռ էրիկը արձակ համարձակ կ'երթար, ասոտիկ վիրա-

տրուեցաւ եւ չկրնալով դիմանալ խեղճ հնդիկ կնոջ մօտեցաւ եւ անոր բեռները բուն իսկ իր ուսերուն վրայ առնելով ողորմելի հնդկուհին ազատեց եւ այսպէս սրտի ազնուութեան զարմանալի օրինակ մը տուաւ։

Ճշմարիտ ազնուականը պատուոյ սաստիկ ըզգացում մ'ունի եւ ամենայն խնամով կը խորշի ամեն ցած եւ գձուձ գործերէ։

Իր խօսքերը եւ գործերը միշտ պարկեշտ են. ազնուականը բնաւ որեւէ խարդախութիւն մը չը բանեցուներ, միշտ պարկեշտ, միշտ արդար եւ միշտ ուղիղ է։

Սա ուղղութիւնը իրեն օրէնք ըրած է եւ ամեն գործերը ուղիղ կը տեսնէ։

Երբ « այո » ըսէ այդ այոին, իրը օրինաց կը հնազանդի, եւ երբ պէտք ըլլայ կրնայ քաջութեամբ « ոչ » ալ ըսել։

Բնաւ ապականութեան մէջ չընկնիր, ցած եւ առանց սկզբունքի հոդիներուն կը թողու որ ուրիշներու վաճառուին եւ գործիք դառնան։

Ճշմարիտ ազնուականը, ճօնաս Հանվիի պէս ինչ գործի մէջ ալ որ գտնուի, հրապարակային թէ առանձին, բնաւ մէկէ մը նուէր ընդունել յանձն չառնուր, որպէս զի անոնց ազդեցութեան տակ չընկնի եւ իր ուղիղ ճանապարհէն չխոտորի։

Ուէլլինկթընի դուքսըն ալ ճօնասի չափ ազնուամիտ էր։

Առաջ մը, Ասէի ճակատամարտէն քիչ մը ժամանակ ետքը, Հայտերապատի արքունեաց ա-

առջին նախարարը իրեն այցելութեան եկաւ դիտնալու համար թէ Մահրաթ իշխաններուն եւ Նիզամի մէջ կնքուած դաշնադրութեան մէջ իր տիրոջ ինչ երկիրներ եւ առաւելութիւններ վերապահուած են։

Այս տեղեկութիւնը ստանալու համար, նախարարը համարձակեցաւ 2,500,000 ֆրանքէն աւելի դուրս մը խոստանալ դքսին։

Սըր Արթիւր հանդարտութեամբ մէկ երկու վայրկեան երեսն ի վեր նայեցաւ, ապա այսպէս ըսաւ «կ'երեւայ թէ դուք գաղտնիք պահելու կարող էք» — «անշուշտ» պատասխանեց նախարարը, — «լաւ, ես ալ քեզի չափ գաղտնապահ եմ» կրկնեց զօրապետը, եւ ժպտելով մը ձեռնուներն ետ դարձուց նախարարը։

Ուէլլինկթըն Հնդկաստանի մէջ այնքան յաջողութիւններ ձեռք բերելէն յետոյ եւ անհուն հարստութիւն մը դիզելու ամեն դիւրութիւններն ունենալէն վերջը դարձեալ երբ Անգլիա վերադարձաւ մեծ հարստութեան մը տէր չէր, քիչ պատիւ չէ այս Ուէլլինկթընի դքսին։

Ուէլլինկթընի ազգական Ուէլըսլի մարքիզն ալ նշանաւոր էր իր անյագախնդրութեամբը, Միզորի յաղթանակին առթիւ Արեւելեան Հնդկաց ընկերութիւնը 2,500,000 ֆրանքի նուէր մը տալ առաջարկեց սմա. բայց սա մերժեց։

«Հարկ չէ» պատասխանեց սա. «իմ բնաւորութիւնս եւ դեռ ուրիշ պատճառներով այդ նուէրը բնաւ չեմ կրնար ընդունիլ։ Ես ձեր քանակէն աւելի մեծ բանի վրայ աչք եմ ձգեր եւ բնաւ չեմ

հաճիր որ այդ արի զօրականներուն յատկացուած գումարին մէկ մասը ես վայելեմ»։ Այսպէս ո՞ր քոչման մէջ անդրդուելի մնաց մարքիզը։

Հարստութիւնք եւ աղնուական սերունդէ ծնունդք բնաւ աղդեցութիւն մը չունին մարդս ճշմարիտ աղնուական ընելու համար։ Աղքատն ալ ամեն նկատումէ կրնայ ճշմարիտ աղնուական մը ըլլալ։

Ման դի կրնայ պարկեշտ, ճշմարտախօս, արդար, բարեկիրթ, ժուժկալ, քաջասիրտ, անկախ եւ ինքզինք յարգող այնինքն ճշմարիտ աղնուական մ'ըլլալ։

Այն մարդը որ նիւթական հարստութիւններ չունի, բայց հարուստ է սրտով, այն մարդը նիւթական հարստութիւններ ունեցող եւ սրտով աղքատ մարդէն գերագոյն է։ Պօղոս առաքեալ կ'ըսէ թէ «սրտով հարուստ մարդը կը թուի թէ բան մը չունի, բայց նա ամեն բան ունի, մինչդեռ միւսը որ ամեն բան ունեցող կը թուի, բան մ'ալ չունի»։

Առաջինը ամեն բանի կը յուսայ եւ բանէ մը չվախնար, մինչդեռ երկրորդը բանի մը չը յուսար եւ ամեն բանէ կը վախնայ։

Միայն սրտով աղքատները իրապէս աղքատ են։ Այն մարդը որ ամեն բան կորսնցնելով իր արուեստը, յոյսը, առաքինութիւնը եւ անձին յարգանքը կը պահէ, նա տակաւին հարուստ է։ Այսպիսի մարդու մը համար ամբողջ աշխարհ պահուած հարստութիւն մ'է. սա բնաւ կոչտ ու խոշոր հոգեր չունենար եւ միշտ բարձրագլուխ

կ'ընթանայ իրր ճշմարիտ աղնուական : Ամենէն աղքատ հանդերձն մը տակ ալ ամենէն արի եւ ամենէն քաղցր սիրտ մը կրնայ բաբախել : Այս մասին փոքրիկ պատմութիւն մը պիտի պատմենք, որ թէ եւ հին է բայց շատ ազդանշելի է :

Օր մը Ատիճէ գետը յորդելով վերոնայի կամուրջը քշեց տարաւ :

Բայց կամուրջին մէջ տեղի կամարը եւ իր վրայ չինուած փոքրիկ տնակը ազատ մնաց, եւ այդ տնակին բնակիչները պատուհաններէն կախուած գետին եղերքը եղողներէն օգնութիւն կը խընդրէին :

Այդ կամարն ալ կամաց կամաց իջնելու վրայ էր : « Հարիւր լիրա կը տամ » աղաղակեց Սբօլվէրինի կոմսը, « այն մարդուն, որ այդ խեղճ ընտանիքը ազատելու կը փութայ » :

Երիտասարդ չինական մը ամբոխին մէջէն դուրս ցատկեց եւ նաւու մը մէջ նետուելով մինչեւ կամարին քով դնաց եւ բոլոր ընտանիքը մեծ դժուարութեամբ նաւուն մէջ առնելով ողջ առողջ մինչեւ եղերքը հասուց :

« Ահաւասիկ տակը, ով քաջ » ըսաւ այն ատեն կոմսը : Բայց երիտասարդը « Ես կեանքս տակի համար վտանգի մէջ չեմ դներ, այդ ըտակը այս խեղճ ընտանեաց տուէք որուն այնքան պէտք ունի » :

Ճշմարիտ աղնուականի մը սիրտն էր որ այդ դիւղականին բերնովը կը խօսէր : Պ. Թիւրնպուլ Ատարիոյ վրայ գրած մէկ գրքին մէջ ցուցնելու համար թէ այդ երկիրը քանի երախտապարտ է

իր իշխանաց անձնական յատկութեանց՝ այն համակրութեան համար զոր ժողովուրդը կը տածէ իր վրայ, հետեւեալ փոքրիկ դէպեցիկ պատմութիւնը կը պատմէ հանգուցեալ Ֆրանսուա կայսեր վրայ :

« Այն միջոցին յորում ժանտախտը բաղմաթիւ կոտորածներ կ'ընէր Վիէննայի մէջ, կայսրը քաղաքին եւ արուարձաններուն փողոցներուն մէջ շրջած ատեն ննջեցեալի մը հանդիպեցաւ, զոր պատգարակի մը վրայ դրած դերեզման կը տանէին, բայց եռեւէն մէկը չէր երթար :

Կայսրը այս արտաքոյ կարգի պատահման վրայ զարմանալով բացատրութիւն խնդրեց եւ իմացաւ թէ հանգուցեալը խեղճ աղքատ մ'էր, որ ժանտախտէն բռնուելով մեռեր էր, եւ թէ իր աղգականները վախնալով չէին ուզած անոր եռեւէն մինչեւ դերեզման երթալ :

Այն ատեն Ֆրանսուա ըսաւ թէ ես չեմ ուզեր որ աղքատ հպատակներս այսպէս առանց որեւէ յարգանաց նշանի մը թաղուին, եւ մինչեւ դերեզման անոր եռեւէն գնաց ուր դլուխը բաց ոտքի վրայ կեցաւ մինչեւ որ կրօնական ամեն արարողութիւնները ամբողջապէս կատարուեցան » :

Ճշմարիտ աղնուականը ստախօսութենէն կը ծոսկայ, սա կզդայ թէ ճշմարտութիւնը կենաց պատկը եւ մարդկային գործոց մէջ արդարութեան հոգին է :

Լօրտ Ջէսթըֆիլտ աղնուականը սահմանած ատեն այսպէս կ'ըսէ, « Նա բնաւ ստուտ չխօսիր

եւ միայն ճշմարտախօսութեամբ ձեռք կը ձգէ իր ամեն յաջողութիւնները »։

Ուէլլինկթընի դուքսը սպանիական թերակղզւոյն մէջ Փէլէերման զօրապետին դէմ կռուած առեն պատերազմական գերիներու համար անոր գրած թուղթին մէջ այսպէս կ'ըսէ. « եթէ կայ բան մը որով անգլիացի զօրական մը ուրիշ զօրականներէ աւելի կրնայ պարծենալ՝ այն ալ իր ճշմարտախօսութիւնն է։ Եթէ անգլիացի զօրական մը խօսք կը տայ չփախչելու՝ ապահով եղէք որ նա իր խօսքին վրայ հաստատ կը կենայ։ Կ'ապահովցունեմ ձեզ որ անգլիացի պաշտօնակալի մը խօսքը պահանջողաց ալ ալրջութենէն աւելի ապահով երաշխաւորութիւն մ'է »։

Ճշմարիտ քաջութիւնը սովորաբար քաղցրաբարոյութեան հետ համընթաց կ'ընթանայ։ Ճշմարիտ քաջասիրտ մարդը վեհանձն եւ համբերող կ'ըլլայ, երբէք անգութ եւ անողոք չըլլար։

Այնքան ճշմարիտ է այս որ հռչակաւոր Սըր Ճօն Ֆրանքլին նաւապետին փարի բարեկամը զայն գովելու համար այսպէս ըսած է. « Ճօն այնպիսի մարդ մ'էր որ քնաւ կռնակը չէր դարձներ որ եւ է վտանգի, ասոր հետ մէկտեղ այնպիսի գորովալի սիրտ մ'ունէր որ մէկու մ'անգամ չէր ապաններ »։

Ֆրանսացիք Սպանիոյ մէջ Անգլիացւոց դէմ կռուած առեն Լ. Պատօնի հեծելազօրաց կռուելն մէջ Ֆրանսացի պաշտօնակալ մը սուրը բարձրացուցած Սըր Ֆիւլթըն Հարվիի վրայ կ'ընթանար, եւ քիչ մնաց պիտի զարնէր ապաններ, սակայն

երբ տեսաւ թէ իր հակառակորդը միայն մէկ թեւ մ'ունի, իսկոյն կանգ առաւ, վար առաւ սուրը եւ զինուորական բարեւը տալով իսկոյն հեռացաւ։ Ահա այդ պաշտօնակալը իր այս գործովը ցցուց թէ ինք ճշմարիտ ազնուական մ'է եւ վեհանձն սիրտ մը կը կրէ։

Ճշմարիտ ազնուականը ճանչնալու խել մը նըշաններ կան, բայց ատոնց մէջէն հատ մը կայ որ երբէք չխաբիր։ Այն է թէ ինչպէս կը վարուի իր ստորակարգեալներուն հետ։ Ինչպէս կը վարուի կանանց եւ մանկանց հետ։ Ինչպէս կը վարուի իր զօրականաց հետ, եթէ պաշտօնակալ է, իր գործաւորաց հետ, եթէ գործարանատէր է, իր աշակերտաց հետ, եթէ վարժապետ է։

Այն ընտրողութիւնը, համբերութիւնը, բարութիւնը որոցմով իր իշխանութիւնը ի գործ կը ղրկէ այսպիսի պարագայներու մէջ՝ իր ազնուութեան ամենէն լաւ ապացոյցներն են։

Նա որ իրմէ ստորիններու նկատմամբ գէշի կը գործածէ իր կարողութիւնը. նա ինքզինք յոյժ մեծ անձ մը կը կարծէ, բայց այսպիսի մարդ մը քնաւ ազնուական չըսուիր։ Նա որ ակարին վրայ կը բռնանայ, նա մարդ չէ այլ վատ է։

Բռնաւորը ուրիշ բան չէ, բայց եթէ գերիին ներքին երեսը։ Եթէ բարեսիրտ մը զօրութիւն ալ ունենայ, այդ զօրութիւնը եւ անկէ ծագած վըտահութիւնը իր քնաւորութեան ազնուութիւնը կ'աւելցնէ, բայց պէտք է որ արդար մարդը իր զօրութիւնը գործածել գիտնայ, վասն զի

It is excellent
To have a giant's strength, but it is tyrannous
To use it like a giant

Լա՛ է ունենալ
զղջո՛ւթեան հակայէ , այլ բռնակա՛ն է է գործ ածել
զա՛յն ինքը զհակայ

Քաղցրաբարոյութիւնը ազնուութեան ամենէն լաւ ապացոյցն է ։

Ուրեմն ճշմարիտ ազնուականը չարունակ եւ ամեն տեղ ուրիշներու զգացմանց եւ կարծեաց համար մեծ յարգութիւն կը ցուցնէ , իր ստորակարգեալներուն եւ իրմէ ստորիններուն ինչպէս նաեւ իրեն հաւասարներուն հետ շատ քաղցրութեամբ կը վարուի ։

Ազնուականը կենաց մէջ իրեն առաւելութիւնները չունեցողներուն տկարութիւնները յանցանքները եւ սխալմունքները կը ներէ , նոյն իսկ անոնց վրայ մեծ գութ կը ցուցնէ , ազնուականը ոչ իր հարստութեանց , ոչ իր զօրութեան եւ ոչ իր խելքին համար կը պարծենայ . սա ամենուն սէրն ու համարումը կը գրաւէ , առանց երբէք անոնց պաշտպան ձեւանալու ։

Սըր Ուօլթըր Սքօթ անգամ մը Լօրտ Լօթիըրնի համար այսպէս կ'ըսէր , « սա այսպիսի մարդ մ'է ուրիկէ չնորհք մը կրնայ ընդունիլ , եւ ներկայ ժամանակաց մէջ արդէն շատ մեծ բան մ'է այս» ։

Այս մի եւ նոյն խօսքերը մենք ճշմարիտ ազնուականին համար ալ կրնանք ըսել ։

Ներունին Ֆիլլէր իրեն յատուկ բացատրութեան կերպովը ազնուական եւ գործի մարդը այսպէս կը նկարագրէ քանի մը բառով Ֆրանսիս Տրէք մեծ ծովապետին վրայ ։

« Մաքուր իր կեանքին մէջ , արդար իր հրամանաց մէջ , հաւատարիմ իր խօսքին , բարեբարոյ իր ստորակարգելոց նկատմամբ , եւ ծուլութենէն աւելի աւելի բան մը չկար իրեն համար , իր գործերը , մանաւանդ մեծ կարեւորութիւն ունեցող գործերը , բնաւ ուրիշներու չէր յանձներ՝ որչափ ճարտար եւ վստահութեան արժանի ալ ըլլային , վստանգը կ'արհամարհէր եւ բնաւ որեւէ յոգնութենէ մը չէր խուսափեր , վերջապէս ոչ ոք աշխարհ էր որ ըլլայ այնպէս՝ ինչպէս որ մարդ մը պարտի ըլլալ այն պարագայներուն մէջ , ուր կորով , ճարպիկութիւն եւ քաջասրտութիւն պէտք է » ։

ՎԵՐՋ

ՑԱՆԿ ԵՒ ԹՕՑ

ԱՅԲԵՆԱԿԱՆ ԿԱՐԳՈՎ

Ալէքսիս Թօքվիլ • 38
Ազնուականութիւն եւ ազատութիւն • 8
Ազգային յառաջադիմութիւն • • • 4
Արտադրիչք • • • 90
Արքրայթ • • • 111
Արի Շէֆֆեր • • 240
Անձնիշխանութիւն 279
Անձնուրացութիւն 412
Անկախութիւն • • 417
Անձին դաստիարակութիւն • • • • 451
Անձին վստահութիւն • • • • • 467
Անագան ուսանողք 495
Ազնուութիւն բարոյ • • • • • • 505
Անմահութիւն այս աշխարհին մէջ • 512
Ազնուականի սահմանը • • • • • 538
Բալիսի • • • • 53
Բաբէն • • • • 100
Բրիստլի • • • • 171
Բարեկարգութիւն 175
Բեստալօցցի • • 476
Բիբրօ տի Քօստանա • • • • • • 497
Գյօտ Լօրէն • • • 210
Գիտք (դիպուածով չեղած) • • • 158
Գործունէութիւն • 227
Գիտութիւն եւ բարութիւն • • • • 476
Գերեվարատութիւն 334
Գործի մարդիկ • 353
Գինեմոլութիւն • 433
Դուն քեզ օգնէ • 1
Դիտողութիւն • • 160
Դրամ • • • • 409
Դաստիարակութիւն եւ մարմնական առողջութիւն • • • 455
Դաստիարակութիւն 472
Դուրեան • • • • 2
Ետրուրացիք • • 5
Երաժիշտք • • •
Էմուօրք • • •
Էրի Ճկարիչ • • •
Թիերի պատմաբան 4
Թադէս իմաստասէր 55
Ժօզէֆ Ֆուրիէ • 19
Ժան-Պարիսք Ռուսօ • • • • • • • 25
Ժամեն • • • • 27
Ժան-Ժաք Ռուսօ • 41
Ժաքար ոստայնանկ 121
Ժիւսիէօ բուսաբան • • • • • • 177
Ժամանակ. իր յարգը • • • • • • 369
Ինքնօգնութիւն • 1
Ինկիզ Ճոնս • • • 211
Իմաստութիւն • • 478
Ինքնայարգութիւն 482
Իւլիս կրանթ • • 501
Լաբլաս • • • • • 13
Լակրանժ • • • • 14
Լեվինկսթըն • • • 312
Լուքա տէլլա Ռոպիա • • • • • • • 51
Լուի Նաբօլեոն • 96
Լայպնից փիլիսոփայ • • • • • • 102
Լօք փիլիսոփայ • 152
Լամընե աբբայ • 280
Լուսաւորիչ • • • 303
Լօյօլա • • • • • 303
Լապրիւյէր բարոյախօս • • • • • 451
Լաֆօնթէն առասպել • • • • • 471
Լատեր • • • • • 523
Մեքենաբերութիւն • 83
Մնայութիւն • • • 419
Կառավարութիւն եւ ազնիւ ատակաւ գործք 3
Կենսագրութիւն • 520
Կոպերնիկ աստղաբաշխ • • • • 12
Կասենտի • • • • 14
Կեսներ • • • • • 20
Կեօթէ • • • • • 505
Կալիլէ • • • • • 161
Կալվանի բնագէտ 166
Կորովութիւն • • 272
Կամք իր զօրութիւնը 276
Կորով • • • • • 351
Կիկերոն ճարտասան • • • • • • 409
Կրէյ բանաստեղծ 470
Կոյտսմիք գրագէտ 499
Կերպեր • • • • 532
Հաւլի • • • • • 15
Հեյտն երաժիշտ • 260
Հարստութիւնք • 32
Հիւկ-Միլլեր • • 178
Համբերատար գործունէութիւն • • • 35
Հիմնադիրք ճարտարութեանց • • 46
Հաստատամտութիւն • • • • • • 53
Հերքիւլանում • • 84
Հնարիչք • • • • 90
Հերոն աղեքսանդրացի • • • • • 98
Հանճարի սահմանը 149
Հելվեթիոս փիլիսոփայ • • • • • 152
Հայ դատաւոր • • 183
Հիւմ պատմաբան 186
Հոսքըր • • • • 188
Հարվի բժիշկ • • 191
Հայաստան • • • 198

Հերշել 204
Հօկարթ նկարիչ . 219
Հոմերոս 244
Հսւնտել երաժիշտ 269
Հարստութեան ճա-
նապարհը 434
Ճոգիւա Հէյլման . 133
Ճօն Ֆօսթեր . . . 150
Ճիֆորտ 169
Ճենճեր ճնարիչ
պատուաստի . . 198
Ճիօրթօ 211
Ճեքսըն 211
Ճղտութիւն . . . 372
Ճերվիս ծովապետ 427
Ճօն Հովարտ . . 499
Ճօն Ֆրանքլին . 544
Մօլիեր 25
Մօնթէյն 503
Մինթայէլ–Պնճէլօ . 157
Մէսթր 157
Մասօն կուտբժիշկ 183
Մէյանքթօն բարե-
կարգիչ 185
Մինթէսքիէօ . . . 186
Միլթըն 245
Մանսֆիլտ . . . 255
Մօցարդ 269
Մէյէրպէր 271
Մօրիս 289
Մէսրոպ վարդա-
պետ 328
Մահմուտ Բ. . . . 329
Մեթոտ 367
Մարմնական կըր-
թութիւնք 453
Յախճապակի . . 68
Յարատեւութիւն . 462
Նիւթըն 150
Նարօլեոն Ա. . . 282
Նիւթոմեն . . . 104
Նիքօլա–Բուսսեն նը-
կարիչ 158
Նաբեր 285
Ներսես Մեծն . . 327
Նելսըն ծովապետ 371
Նարթքօթ 519
Շիլլեր 8
Շեքսբիր 29
Շաթոպրիան . . 34
Շոգեշարժ մեքենայ 97
Շեհլէ տարրաբան 171
Շարլ–բեն . . . 196
Շանբրի նկարիչ . 257
Շարլ Թ. թագաւոր
Շուէտի 276
Շարբ կրանվիլ . 328
Շերիւպինի երա-
ժիշտ 518
Շուպերթ 519
Ռեմվուտ 80
Ռօթ 107
Ռօլաթըն տարրա-
բան 168
Ռիխլի նկարիչ . 168
Ռեսթ 168
Ռօլթըր Սքօթ . 170
Ռեյնիկըն գօրա-
պետ 275
Որոշում . . . 284

Ռօշինկըն . . . 373
[illegible] . 448
[illegible] . 202
[illegible] 25
Զարլս Ճէյմս Ֆոքս 366
Զէսթըրֆիլտ . . 543
Պաթոն 9
Պարոյր հայկազն . 18
Պերանճէ 26
Պիւֆօն 34
Պէօրկէր 68
Պլինիոս երէց . . 86
Պրինսլի 87
Պրինսլի մեքենա-
գետ 104
Պրիւնել 106
Պրիւնել (Իզամպեր) 109
Պուլթըն (Մաթիու) 110
Պէքքարիա . . . 151
Պէթօվէն երաժիշտ 270
Պանքս 256
Պախ 270
Պլիխեր զօրապետ 275
Պեզճեան ցարու-
թիւն 329
Պղատոն իմաստա-
սէր 356
Պայլի աստեղա-
բաշխ 358
Պայրըն 453
Պիւթագօր իմաս-
տասէր 482
Պինդ գլուխք . . 497
Ռըպուլ 26
Ռեյնօլտս պատկե-
րահան 209
Ռիշլիէօ 224
Ռաֆայել նկարիչ–
քանդակագործ . 252
Ռօլինսըն 288
Ռիքէ 375
Ռիշար 396
Սքիւարթ Միլ . . 359
Սալօմօն տը քօս . 98
Սքիֆրնսըն . . . 110
Սափրիչք 113
Սողոմոն իմաստուն 160
Սեպաճեւ արձանա-
գրութիւնք . . . 289
Սեն–վէնսան տը
Բօլ 317
Սեն–Բիեր . . . 323
Սահակ Պարթեւ . 328
Սողոմ իմաստասէր 355
Սբինօզա » . . 356
Սոկրատ » . . 412
Սքիֆրն Քօլօնա . 509
Սիտենհամ . . . 511
Սքարլաթի . . . 518
Վօլթէր 15
Վօրանսօն . . . 126
Վիրգիլիոս . . . 150
Վօլթեր 151
Վռամշապուհ . . 328
Տալամպեր . . . 13
Տիւբիւրքեն . . . 17
Տանէռ 22
Տելլա Փօրթա . . 98
Տիտոս Վեսպեսիոյ 152
Տիվի 172

Տըլամալր 177
Տայբօն 182
Տակհսսօ 184
Տաճքհ բաճաստեղծ 255
Տրդատ 303
Յինկարհլյհ . . . 211
Յուբարհլյհ վարիչ 218
Փոխառութիւն . . 423
Փօփ 516
Քհիլհր աստեղաբաշխ 12
Քրիսթօֆ Գոլոմպ 21
Քուբ 22
Քաճօվա քանդակագործ 152
Քօյհրհմ 173
Քհավիհ (Ժօրժ) երկրաբան 175
Քիրք Հուայթ . . 184
Քարաշր 210
Քավտօն 211
Քայօ 222
Քաջասրտութիւն . 272
Քսավիհ (Ֆրանսուա) 303
Քյարքսրն . . . 345
Քըմպըրյհնտ . . 470
Քարխսիմի երաժիշտ 489
Քանինհ 507
Քոլինկուտ . . . 510
Քոռհժ Նհյ . . . 294
Քօնտօրս . . . 68
տասեր 462
Օբի նկարիչ . . . 167
ՕրսՓորտ (համալսարան) 185
Օվըն Ֆհյթամ . . 354
Ֆուրրուա . . . 16
Ֆրանսուա տը Սալ 33
Ֆհնըլոն 34
Ֆրետերիկ Օգոստոս 70
Ֆյաքսմհն քանդակագործ 243
Ֆիլարհդ Շալ . . 91
Ֆիլիբ տը Ժիրար 133
Ֆրանքլին (պհնճամին) 165
Ֆերկիւսօն մեքենագետ 167
Ֆարատհյ 173
Ֆառհյ Պիւքսրը 276
Ֆօյի (Ռիչարտ) . 294
Ֆիբս (Ռիլիըմ) . 294
Ֆրանսիս Հօրներ 464
Ֆօրս 487
Ֆրանսուա կայսր 543
Ֆիւթըն Հավրի . 544
Ֆրանսիս Տրեք Ծովպետ 547

ՀԱՅԿ-ԱԿԱԴ. ՍԱՐ

934

2013

0025190

ՀՀ Ազգային գրադարան
NL0025190